This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

LIBRARY OF THE
Leland Stanford Junior University

873.1
D5492
th
V.1
Pt.2

SERVII GRAMMATICI

QVI FERVNTVR

IN VERGILII CARMINA COMMENTARII

RECENSVERVNT

GEORGIVS THILO ET HERMANNVS HAGEN

VOL. I

AENEIDOS LIBRORVM I—V COMMENTARII

RECENSVIT

GEORGIVS THILO

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

A. MDCCCLXXXI

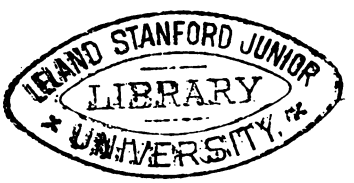

A, 17620.

LIPSIAE, TYPIS B. G. TEVBNERI.

MEMORIAE

FRIDERICI RITSCHELII

SACRVM

PRAEFATIO.

Librorum manu scriptorum, quibus Serviani qui feruntur in Vergilii carmina commentarii nono et decimo saeculo propagati sunt, duplex est genus. alterius generis libris, quorum magnus est numerus, ea continentur quae in hoc exemplari rectis litteris impressa sunt. his Servii grammatici nomen plerumque et inscriptum est et subscriptum. alterius generis codicibus, qui pauci sunt atque praeter unum omnes in media Franciae parte scripti vel certe inventi, primum usus est Petrus Daniel Aurelianensis, qui anno 1600 Parisiis Servium edidit. ex his Lemovicensis[1]) (a buc. IV 1 *operi ergo non maiora sed paulo maiora* ad georg. I 279 *per coeum autem et typhoeum et iapetum omnes gigantes intellegimus*), Fuldensis[2]) (ad Aen. I et II), Floriacensis[3]) (ad Aen. III—XII) praeter commentarium prioris ordinis libris servatum ea continent quae inclinatis litteris imprimenda curavi: quibus commentis neque Servii neque ullius antiqui interpretis nomen aut inscriptum aut subscriptum esse moneo. non videtur ante posse apte de Servii rebus et studiis Vergilianis horumque memoria disputari, quam investigatum sit utrius generis libri a genuina Serviani commentarii integritate propius abesse videantur.[4])

De ea quaestione mirum est quam variae sint doctissimorum hominum quamque discrepantes sententiae. atque Petrus Daniel ipse commentarium quem e suis libris auctum ediderat noluit totum Servio tribui, sed quoniam non nulla eorum quae vulgatis scholiis addita invenerat illis similia esse videbat quae Macrobius in Satur-

1) nunc in Leidensi bibliotheca Vossianus 80. 2) nunc Cassellanus. 3) nunc Bernensis 172 (Aen. III—V) et Parisinus 7929 (Aen. VI—XII). 4) Servii nomine quantum fieri poterat vitato prioris generis libros breviores vel vulgatos dixi, quae eis continentur breviorem vel vulgatum commentarium vel vulgata scholia. Cassellanum similesque libros pleniores vel Danielinos nominavi, commentarium eis servatum pleniorem sive ampliorem sive Danielinum. singula scholia quae in plenioribus codicibus extant, in vulgatis desiderantur, Cassellana (ad Aen. I et II) et Floriacensia (ad Aen. III—XII) vel Danielina, eum qui pleniorem commentarium composuit non nullis locis eius auctorem dixi.

nalibus Servium dicentem fecit, optima quaeque a grammatico illo propter exquisitae doctrinae copiam laudato scripta, reliqua ex antiquorum interpretum diversis commentariis selecta esse censuit. Josephus Scaliger, cui Daniel antequam plenior commentarius editus esset multa ex suis libris exscripta miserat, in notis ad Varronis d. r. r. libros (p. 273 ed. Steph. a. 1573) Servii, eruditissimi Vergilii interpretis, commentariorum tantum cadaver monachorum barbarie ac spurcitia contaminatum superesse dixit. Scaligeri sententiam amplexus est Otto Ribbeckius, quamquam subtilius et certius quam ille quid vellet significavit. nam (proleg. p. 104 sqq. et praef. p. XII sq.) et breviorem commentarium et ea quae in Danielis libris huic addita essent ex integro Servii commentario, quem iis quae hodie sub doctissimi illius grammatici nomine ferrentur pleniorem fuisse sibi persuasit, exscripta esse dixit idque Macrobio maxime comparato firmari voluit. longe aliter iudicaverunt Pancratius Masvicius et Odofredus Muellerus. ille enim 'de Petri Danielis' inquit 'supplementis, quae ex Fuldensi codice hausisse se vir doctus testatus est, quid sentiam dubius haereo; ut tamen animi sensa libere proloquar, licet profecto Servio haudquaquam sint indigna, ab ipso tamen Servio profecta nullus crediderim, sed ex Graecis Latinisque scholiis a viro quodam docto collecta et addita, atque ita vel per errorem deinde vel dedita quoque opera Servio adscripta, sicuti doctas eius modi fraudes factas quandoque notum est'. Muellerus autem ubi in praefatione libri de Etruscis scripti (p. 8) antiquorum Vergilii interpretum de vetustissimis Italorum rebus, de sacro Romanorum iure, de Etruscorum disciplina testimonia utilissima sibi fuisse professus est, eorum memoriam non a Servio, sed ab illo conservatam esse dixit qui ea collegisset quae in paucis libris (i. e. in Danielinis) vulgato commentario addita essent et ab editoribus uncinis includi solerent: quare non Servium, sed interpretes apud Servium se laudaturum esse ubi testimoniis illis usus esset. idem in Festi exemplari (praef. p. XIV) antiquos Vergilii interpretes qui cum Servio commixti essent commemoravit. cum his congruunt fere quae a me olim (mus. Rhen. XIV p. 535 sqq. XV p. 119 sqq. quaest. Serv. Hal. 1867) de hac quaestione proposita sunt neque tamen plena et iusta argumentatione comprobari potuerunt. quod tunc omissum est ut hoc loco exhibeatur operam dabo. sed antequam ad eam rem me convertam, illud commemorandum est, in eodem argumento nuper versatum esse Aemilium Thomas, qui anno 1879 Parisiis librum edidit cuius haec est inscriptio 'Essai sur Servius et son commentaire sur Virgile'. qui

cum ea quae de plenioris commentarii origine locis laudatis dixi maximam partem amplexus sit, fieri non potuit quin quaedam eorum occuparet quae in hac praefatione expositurus sum. sed ut mittam ad ea de quibus consentimus defendenda non eadem me qua illum via ingressum esse, habeo quae illius disputationi addam, sunt etiam de quibus inter nos non conveniat. duabus tamen rebus librum illum non exiguae mihi utilitati fuisse confiteor. primum enim Thomas in Parisinis bibliothecis, quas in hoc litterarum genere egregiis instrumentis abundare constat, libros aliquot, quos mihi Parisiis versanti propter temporis angustias nisi leviter non licuit inspicere, accuratius tractavit atque non pauca inde protulit quae me fugerunt. deinde quae ad utriusque commentarii rationes cognoscendas utilia videbantur diligenter collegit et apte disposuit, qua re cum mihi aliquam laboris partem minuit tum eorum studiis egregie consuluit qui veterum Vergilii interpretum reliquias tractandas a nobis suscipient.

De plenioris commentarii compositione.

Sed ut ad rem ipsam accedam et quaeram num illa quoque quae pleniorum librorum propria sint ex integro Servii commentario videantur deprompta esse, duplex est, ut generatim loquar, eorum ratio: aut enim ipsa vulgata scholia eis supplentur, aut nova proferuntur, quae etiamsi a vulgatis separata per se spectes suam tamen habent dignitatem sive res ad Vergilii verba explicanda utiles sive interpretationes praebentur, quarum in breviore commentario nulla mentio facta est. haec nova autem vulgatis aut inserta vel arctiore quodam vinculo cum eis coniuncta, aut simpliciter addita vel leviter adnexa sunt, aut denique ad Vergilii verba pertinent, de quibus in breviore commentario nihil dictum est.

Atque supplementa quidem vulgatorum scholiorum magnam partem admodum brevia sunt atque tam vilia, ut facile eis careamus, veluti illa quae p. 7, 21; 9, 14; 20, 22; 21, 2 et 9; 22, 23; 23, 1 ('de forma'); 29, 18 et 19; 114, 11 e Cassellano recepta sunt. haec et his similia utrum ab ipso brevioris commentarii scriptore profecta et vel breviatorum libidine sublata vel librariorum neglegentia omissa, an inferiore aetate ut facilius quid voluisset ille intellegeretur addita sint, vix potest diiudicari. etiam exempla quae vulgati commentarii praeceptis in plenioribus libris adposita esse videmus facile ut omitti ita addi poterant (cf. p. 10, 2; 24, 25; 27, 3; 37, 6), item adscribi ubi voce aliqua vel locutione alia ratione poeta usus esset atque eo loco de quo dicitur (cf. p. 25, 33 et 111, 15). sed inveniuntur sane quibus vulgata scholia tam apte expleantur quaeque tantae eruditionis sint, ut non possint ad inter-

polandi studium revocari cf. Aen. I 11 (p. 16, 4), 46 (p. 32, 8) 69 (p. 39, 24), 475 (p. 151, 13), 499 (p. 156, 20), 551 (p. 169, 26), 701 (p. 196, 21), II 255 (p. 262, 4). de his quid iudicandum sit ostendunt, ut opinor, vulgata et Cassellana scholia ad Aen. I 540 et 566, II 7, 247 inter se comparata, quibus adde quae ad Aen. III 171 et IV 58 in Floriacensi adscripta sunt. nam ut his locis apparet ex iis quae in plenioribus libris extent vulgata derivata esse, ita supplementa quae dixi videntur illa quidem post esse addita, sed ita ut quae breviator quidam abiecisset in suum locum restituerentur. qua re ne quis eorum sententiam confirmari sibi persuadeat qui pleniorem commentarium ad incorruptam Serviani operis integritatem propius accedere putant quam vulgatum, hoc moneo, cum certis argumentis evinci possit ei qui pleniorem commentarium composuerit praeter Serviana aliorum eorumque superiorum grammaticorum scholia ad manum fuisse, eadem probabilitate illis locis vulgata Servio, pleniora eis tribui quorum scholia ipse Servius exscripserit. cf. Serv. ad Aen. II 632 et Haterianus ap. Macrob. Sat. III 8, 1 sqq.

Venio ad alterum additamentorum genus quod multo latius patet, atque primum de iis pleniorum librorum scholiis dicam quibus additiones ita cum vulgatis copulatae sunt, ut integritatis quandam speciem adfectatam esse appareat, qua non decepti essent docti homines, nisi commentarii magis propter memorabilium rerum cognitionem singulis locis inspici quam continenti lectione tractari solerent. utile videtur non nulla huius modi scholia paulo accuratius examinare. Aen. I 52 (p. 34, 2) igitur vulgato scholio post *ventorum* haec inserta sunt *Hippotae sive Iovis sive Neptuni filium, qui ... in qua maneret accepit.* mitto Hippotam Aeoli patrem ante nominatum esse, illud quaero, num ad ventorum regimen, quod Aeolo a Iove tributum esse poetae finxisse dicuntur, pertineant ea quae Cassellani propria sunt. accedit quod ea additione vulgati scholii contextus moleste interrumpitur et obscuratur id quod Servium voluisse apparet. — I 78 (p. 43, 19) vulgatum scholium in pleniore libro duobus additamentis auctum est; nam post *adrogans* haec inserta sunt *aut quia ipse rex sub alieno imperio est,* post *tenere* haec addita *quodcumque ergo ... emittere.* illis et verborum structura turbatur, nam *dicendo autem 'quodcumque' aut verecunde ait, ne videatur adrogans, aut quia ipse rex sub alieno imperio est, aut latenter paene iocatur poeta* non sunt apte composita, et idem fere significatur quod his quae proxime antecedunt *aut verecunde ait ne videatur adrogans.* ea autem quae addita sunt nemo non videt

nullo modo ad alteram vulgati scholii partem *(aut latenter . . . tenere)* referri posse, ut *ergo* illud quid sibi velit non intellegatur. contra omnia bene se habent ubi cum ipso priore additamento a vulgatis separato alterum coniunxeris. — I 127 mirati sunt veteres interpretes quare poeta Neptunum quamvis 'graviter commotum', 'placidum caput' summa unda extulisse dixerit. atque vulgati scholii scriptor deum ventis suscensuisse, Troianis propitium fuisse opinatus est. prudentius multo alter scholiastes epitheta alia naturalia alia ad tempus esse monuit: ut 'placidum' naturale Neptuni esset, ita ad tempus esse 'graviter commotus'. in Cassellano hae duae interpretationes quamvis inter se diversae sint, 'enim' interposito ita coniunctae sunt, quasi prior altera confirmaretur. — I 281 si Cassellano credimus vulgata quae sunt *quia . . . Romanis* non ad Vergilii verba, sed ad ea pertinent quae alius scholiastes e Sallustio exscripsit, ut *in melius* latinam elocutionem esse ostenderet. — I 545 duo scholia quae inter se verbis differunt re consentiunt, ut alterutro facile careamus, in pleniore libro ita coniuncta sunt, ut utrumque corruptum sit. — I 562 *nam et in Aeoli oratione statim promittit* quin post *promittit* (p. 171, 11) inepte inserta sint non est dubium, sed haud scio an melius fuerit illa verba tamquam subditicia secludere, quam post *auditor* (lin. 15) collocare. facile enim ex eis quae ad v. 257 (p. 96, 5) adscripta sunt huc transferri poterant. — II 46 Servius id unum egit ut verba a poeta aptissime delecta esse ostenderet, alter scholiastes Laocoontem ideo cum contemptu de equo dixisse monuit, ut a funesta superstitione suos averteret. non debuerunt igitur haec duo scholia in unum confundi. adde quod in pleniore libro Vergilii verba 'ducendum ad sedes simulacrum' ita videntur adposita esse, quasi alio loco eis ipse Laocoon ad infirmandam fictam suorum religionem usus sit. — II 344 vulgatis quae sunt *gener dicitur et qui est et qui esse vult, ut hic indicat locus* in Cassellano haec addita sunt *vel certe secundum spem illius; neque enim iam erat gener.* num quis in ipsius Servii commentario has tam similes inter se interpretationes iuxta se positas fuisse credet, atque *vel certe* illud ab ipso grammatico profectum esse? quasi is qui generum se fore speret minus recte gener dicatur quam qui esse velit. — III 85 aegre fertur quod verba quae sunt *in quo eius et nemus est et templum* ab iis cum quibus arctissime cohaerent *id est agro vicino pleno thymbra* Floriacensi additamento seiuncta sunt: quod ipsum a vulgatis separatum sic edi poterat *THYMBRAEE bene Deli positus Thymbraeum appellat quem in Troia adsueverat colere.* — in Floriacensi ad Aen. IV 65 scholio tria

sunt quae offendant. primum enim verba quae sunt *sed vim amantis exprimit et inde vituperat sacerdotes* ab his separata quae in brevioribus libris insequuntur *qui admonuerunt non crediturum* carent intellectu. deinde obscurum est quo haec referenda sint *quia illa alias causas litationis praetendebat et ideo vota non perficiebat;* nam potest dubitari utrum ignarae dicantur sacerdotum mentes, quia Didonem admonuerint quae alias causas litationis praetenderit: id quod voluisse videtur scholiastes: an Dido dicatur ideo monitis vatum credere non potuisse, quia veram sacrificii causam dissimulaverit. denique illud molestum est quod ea quibus ostenditur non propter ignorationem futurorum sacerdotes reprehendi *nam omnia ... priorum* ab iis verbis quibus haec ipsa vituperatio expressa est, tam longe remota sunt. separavi igitur a vulgatis ea quae Floriacensis propria sunt. illorum autem haec ni fallor sententia est: non propter artis inscitiam vituperari sacerdotes, sed quod quanta amoris vi Dido correpta esset non viderint, ut admonerent non crediturum. alter scholiastes sacerdotes amorem reginae omnino nescivisse dicit, quod illa cur deos adiret occultaverit. — ad Aen. VIII 173 vulgatum scholium Floriacensis additamentis corruptum esse apparet: quae eximenda sunt et inter se ipsa coniungenda, ut hoc scholium existat *ANNVA] id est sollemnia. sollemne autem hoc (sacrum) esse ipse ait 'forte die sollemnem illo rex Arcas honorem'.* — alia huius generis scholia commemorasse sufficit, veluti ad Aen. I 135, 137, 178, 188, 335, 380, 518, 542. II 69, 99, 104, 123, 166, 768. III 170, 351. VIII 51, 294, 322, 395: quibus exemplis illud quoque ostenditur, inserendis pleniorum librorum additamentis saepissime factum esse, ut brevior commentarius temere inmutaretur.

Aliis locis ea quae Daniel primus edidit coniunctionibus, rationalibus praesertim et causalibus, inepte cum vulgatis conexa esse videmus. atque frequentissimus est 'ergo' coniunctionis usus; quae ut aliquot locis p. 7, 11; 24, 2; 59, 24; 73, 7 suam vim habet, ita aliis sine ratione posita est, ut quae in Danielinis libris inter se coniuncta sunt non possint sic in antiquo aliquo commentario coniuncta fuisse. ad Aen. I 20 in brevioribus libris haec adscripta sunt *AVDIERAT a Iove aut a Fatis ... et perite 'audierat'; in Ennio enim inducitur Iuppiter promittens Romanis excidium Carthaginis.* his plane contraria sunt quae in Cassellano sequuntur *bene 'audierat' quasi de incertis rebus, ut et timeret et speraret omnia pro sua voluntate posse mutari;* nam quod a Iove vel a Fatis constitutum erat id certum videbatur et inmutabile antiquis hominibus. tamen is qui

pleniorem commentarium composuit eam inter duas illas interpretationes intercedere rationem opinatus est, ut alterius veritas priore confirmaretur; scripsit enim *ergo bene audierat* e. q. s. — ad Aen. IV 132 vulgato scholio quod hoc est *ET ODORA CANVM VIS plus est quam si diceret 'multitudo'* in Floriacensi haec addita sunt *ergo vim aut ad multitudinem aut ad naturam retulit*, i. e. aut multitudo aut sagacitas canum significatur. apparet igitur quam ineptus sit hoc loco 'ergo' coniunctionis usus. cf. Aen. I 266, 295, 502, 520 (p. 160, 24), 570, 616. II 13, 291, 311, 610, 789. III 7, 374. VIII 116, 187, 268, 298, 354.

Causalibus autem coniunctionibus, veluti 'nam' 'enim' 'quod' 'quia', et explicandi formulis, quales sunt 'hoc est' vel 'id est', quod haud paucis plenioris commentarii locis cum vulgatis nova copulata sunt, quamquam his illa neque comprobantur neque explicantur, id haud scio an magis ad neglegentiam quandam eius qui Danielinum commentarium congessit revocandum sit, quam ad iudicii imbecillitatem: nam quae ad vulgati scholii sententiam non possunt adcommodari ea ad ipsa poetae verba, de quibus interpretandis agitur, recte referuntur. videntur igitur aliorum interpretum scholia quae vulgatis in plenioribus libris addita sunt partim ex commentariis, partim ex Vergiliano aliquo exemplari petita esse, cuius in marginibus ita scripta erant, ut notulis quibusdam significatum esset ad quae poetae verba pertinerent. plenioris autem commentarii auctor cum vulgati scholii lemma aut cum alieno lemmate consentire aut eis verbis contineri videbat ad quae alienum scholium in Vergiliano illo libro adscriptum erat, vulgatis nova simpliciter adiecit neque curavit coniunctiones, quae ad Vergilii verba adaptatae essent, num eaedem ad vulgatorum sententiam convenirent. ut exemplis rem inlustrem, ad Aen. I 123 Servius adnotavit imbrem dici umorem omnem eamque consuetudinem Lucretii versu quodam commemorato probavit. verbis quae sunt *imber dicitur omnis umor* in Cassellano et Parisino satis inepte haec adiuncta sunt *veteres enim omnem aquam imbrem dicebant*. Lucretiano autem exemplo in libris illis additum est Ennianum, quod, cum pro aqua marina Ennium 'imber' dixisse ostendatur et inter veteres Ennius numeretur, olim videtur cum verbis quae sunt *veteres . . . dicebant* coniunctum fuisse. itaque quae imprudenter disiecta erant in unum scholium restitui, ut 'enim' non ad Servii, sed ad ipsius poetae verba referretur. similiter de scholiis ad Aen. I 134 adscriptis, ubi 'enim' ad vulgata nullo modo adcommodari potest, et de his iudicandum videtur quae exempli causa commemoro: Aen. I 37, 130, 259, 293, 297, 423, 481, 704. II 16,

126, 136, 188, 229, 255, 606. III 120, 200, 351, 443, 637. VIII 95.

Ea quae in plenioribus libris sine ratione aut inmixta vulgatis scholiis aut cum eis conexa esse videbantur, vel iterato Serviano lemmate vel aptiore praefixo seorsum collocanda putavi. qua re etsi non tam librariorum quam eius errores sublati sunt qui pleniorem commentarium composuit, tamen non vereor ne ultra fines editoris muneri constitutos progressus esse videar: quos non puto tam angustos esse, ut in opere e multorum commentis, quae suam quodque dignitatem habent, infima aetate composito non liceat singulas partes cum inter se conexae damnum fecerint, quasi in integrum restituere. accedit quod in Turonensi codice ea quae in Floriacensi vulgatis adiuncta sunt plerumque seorsum scripta esse videmus: de qua re infra accuratius dicetur. denique vulgata scholia ut Danielinis adaptarentur haud paucis locis admodum violenter mutata sunt. cf. Aen. I 145sqq., 248 (p. 93, 2), 250, 261 (p. 97, 12. cf. adnot. crit.), 330, 363 (cf. adnot. crit.), 420, 437. in huius modi quoque scholiis constituendis malui plenioris commentarii contextum solvere quam contra artis leges breviorum librorum auctoritatem spernere. ne ea quidem quae ab aliis interpretibus petita sunt sic semper exhibita esse, ut sententiae eorum fideliter expressae sint, Turonensis codex testis est, in quo, ut hoc exemplo utar, ad 'semiviro comitatu' (Aen. IV 215) haec apte adscripta sunt *id est molli et effeminato:* quae in Floriacensi cum Servius similem versum ex nono libro laudasset, qui est *o vere Phrygiae! neque enim Phryges,* ad hunc adcommodata sunt, ut adponeretur *id est effeminati.* ceterum in tertii quarti quinti libri commentariis parcius adhibui transponendi artificium, non quo ei diffidere coepissem, sed quod a tertio libro incipit Turonensis codicis usus, ex quo quae fuerit olim additiciorum scholiorum forma facile cognosci potest.

Restat ut de tribus pleniorum librorum additionibus paulo accuratius dicam, quae num recte a me seorsum positae essent suo iure dubitavit Fridericus Schoellius, qui aliis quoque locis iustis de causis a transponendi studio me revocavit.

Aen. I 63 (p. 37, 12 sqq.) igitur verba quae sunt *alioquin Iunoni obsequi non posset* ab illis quibus in Cassellano adiecta sunt *tunc hoc faceret,* quae ipsa corrupta esse iudico, segregavi. ideo autem ea ad v. 63 adscripta esse opinor, ut intellegeretur quo consilio Vergilius iussum Aeolum ventos modo emittere modo retinere dixisset: videlicet ut iubenti ille Iunoni obsecutus tempestatem excitare posset. eorum quae sequuntur mihi quidem haec videtur esse

sententia: alios *iussus* illud ita interpretari, quasi ventorum moderatio non tam a dei alicuius libidine quam ab anni temporum commutationibus pendeat. contra Schoellio qui hoc scholium eodem pertinere censet quo illud quod ad v. 77 uno Cassellano servatum est spectet, ut explicetur cur Aeolus qui a Iove ventorum rector factus sit, idem Iunoni obsequatur, non transpositione sed emendatione verborum opus esse videtur. haec igitur scholiasten scripsisse sagacissime coniecit *alii iussus ita intellegunt: a Iove cum iuberetur tunc hoc faceret; alii, quia Iunoni obsequi non posset, ita: administraret, ut etiam iussus erat, secundum desiderium temporum*, hoc est: alii dicunt Aeolum a Iove iussum ventos moderari, alii, ut intellegatur qua re Iunoni roganti ille obsecutus sit, monent, cum Aeolus item iussus sit secundum temporum desiderium ventos regere, fieri potuisse ut eo nomine Iunonis imperata faceret.

De scholiis autem ad *mihi iussa capessere fas est* (v. 77) adscriptis equidem sic putavi iudicandum esse: vulgati scriptorem 'fas est' illud per contrarium intellegi voluisse, ut idem significaret quod 'nefas est non' et plus esset quam 'licet'; alterius autem scholii quod transpositis et mutatis verbis *nam cum dicit . . . implere praecepta* recuperasse videbar, hanc esse sententiam: Aeolum cum responderet fas sibi esse iussa capessere, non id dixisse quod sentiret; nam quamquam promitteret Iunoni se obsecuturum esse, tamen non videri eum ignorare quam iniquum esset quod illa peteret. in hanc sententiam ut Cassellani memoriam detorquerem et Tiberii Donati auctoritate et ea re adductus sum quod verba poetae 'tuus o regina quid optes explorare labor' a Cassellano scholiasta ita accepta esse vidi, ut Aeolus Iunonis esse dixerit statuere, num aequum esset quod peteret. Schoellius qui 'iussa' 'Iovis iussa' a scholiasta intellecta esse vidit in Cassellani et Parisini testimoniis nihil fere mutans sic locum constituit: *figura est litotes, quae fit quotienscumque minus dicimus et plus significamus per contrarium intellegentes, ut hoc loco. nam cum dicat non se posse implere quae Iuno praecipiat, nefas tamen putat non implere praecepta. e contrario autem 'nefas mihi non facere iussa'. hoc secundum ea quae aliter dicuntur aliter audiuntur dictum est*, ut per antiphrasin figuram dicta sint 'mihi iussa capessere fas est', cuius figurae rationem his verbis explicavit [Iulius Rufinianus] (p. 62 H.) 'antiphrasis est figura sententiae cum quaedam negamus nos dicere et tamen dicimus'. quod vir doctissimus proposuit etsi non possum totum probare — nam vulgatum scholium quamvis ineptum sit decurtari nolim neque in poetae verbis e Cassellani scholiastae mente explicatis litotetos

usum agnosco — illud tamen rectissime eum vidisse concedo, cum de Iovis iussis hoc loco cogitaverit scholiastes, male a me temptata esse illa *nam cum dicit ... implere praecepta*: quamquam eo haec transferenda esse quo a me translata sint etiam nunc teneo. verba autem quae sunt *e contrario autem nefas mihi facere non iussa* ab eo qui pleniorem commentarium composuit addita esse puto ut novum scholium ad vulgatum adcommodaretur, cuius ipsius extrema verba ille omisisse videtur, quia cum iis quae ante inseruerat nullo modo poterant coniungi.

In scholiis ad Aen. IV 520 adscriptis Schoellius ut *nam et* illa seclusa et *amatoribus ... significari putant* verba seorsum collocata non improbavit, ita propter Pausaniae (I 30) Aeliani (ap. Suidam s. v. *Μέλητος*) Hermiae (ad Plat. Phaedr. p. 78 Ast) testimonia prudenter suasit ne verba *hic etiam Athenis coli dicitur* mutarentur aut de eo loco quem in Floriacensi haberent moverentur. paenitet me quod in hac re Turonensem codicem sequi malui, ac ne illud quidem puto defendi posse quod verba quae sunt *amatoribus praeesse dicuntur Ἔρως Ἀντέρως Ἀνσέρως* a Servianis separavi. etenim nisi fallor, interpres aliquis qui ante Servium Vergilii carmina commentatus erat, ad v. 520 haec fere adscripserat: tres esse deos qui amatorum res curare crederentur, Erotem Anterotem Lyserotem; ex his de Erote hoc loco non esse cogitandum, sed dubitari posse utrum Lyserotem an Anterotem Dido invocasse putanda esset[1]); illum enim amores resolvere, alteri iniquos amores ita curae esse ut non amantem amore implicaret: eam de Anterotis potestate opinionem Atheniensium religione confirmari.[2]) ex hoc scholio Servius sua deprompsit quae sunt *sensus autem hic est ... ut implicet non amantem:* quamquam antiquioris interpretis doctrinam corrupisse videtur cum aut memoriae lapsu aut alia de causa Anterotis potestati adiecit quod Lyserotis proprium esse putabatur.[3]) idem autem

1) cf. Aen. IV 478 'inveni germana viam ... quae mihi reddat eum vel eo me solvat amantem'. 2) fortasse Meletis sive Meleti et Timagorae fata, quibus Aelianus et Pausanias l. l. Athenienses motos esse narrant ut Anteroti aram consecrarent, aliquo modo commemorata erant. 3) non puto dubitari posse quin Servius eum errorem admiserit: nam is quem secutus est si ipse quoque Anteroti amores solvendi potestatem tribuisset, non nominasset Lyserotem. fuit cum conicerem haec a Servio edita esse: *sensus autem hic est: aut Ἀνσέρωτα invocat, contrarium Cupidini, qui amores resolvit, aut certe Ἀντέρωτα cui curae est* e. q. s. sed ut mittam *contrarium Cupidini* illa ad Anterotis nomen aperte pertinere, librorum testimonia non ea sunt ut olim *Ἀνσέρωτα* extitisse videatur. quamquam commendatur coniectura illa consuetudine quadam Servii, qui non solebat *aut certe* ponere, nisi *aut* praemiserat: cuius rei infra exempla proferam.

scholium plenioris commentarii auctori praesto fuit.[1]) qui quod supplere constituit quae a Servio omissa esse videbat, rem satis impeditam suscepit, ut facile ei condonemus et *nam* coniunctionem sine ratione positam et illa quae sunt *hic etiam Athenis coli dicitur*, pro quibus tale quid dicere debuit 'idem Athenis coli dicitur.' sed vituperandus est grammaticus ille quod alius interpretis sententiam qui de Nemesi Vergilium hoc loco cogitasse dixit, tam inepte inseruit, ut discerperentur quae olim eodem scholio comprehensa essent: qua inprudentia et Turonensis interpres videtur deceptus esse et ego deceptus sum, cum praesertim Nemeseos religionem multo maiorem fuisse constet apud Athenienses quam Anterotis, et *etiam* illud ad *Athenis* videatur referendum esse, ut scholiastes Atheniensium religionem cum aliena comparasse dicatur: Nemeseos autem Romae in ipso Capitolio simulacrum fuisse Plinius docet hist. nat. XI § 251 et XXVIII § 22. ex his quae dixi nihil transponendum fuisse apparet nisi haec *non nulli Nemesin significari putant.*

Ab his pleniorum librorum additionibus ea supra dixi discernenda esse quae vulgatis scholiis addita vel leviter adnexa essent. quod additamentorum genus multo frequentius esse non est quod miremur, nam facilius ea quibus brevior commentarius videbatur augeri posse huic addebantur, quam inserebantur. sunt autem novae interpretationes vulgatis aut copulativis vel disiunctivis coniunctionibus *(et, etiam, autem, sane, sed, an, tamen, quamvis, vel, aut, vel certe, aut certe)* adnexae, aut ita ut *quibusdam* vel *aliis* vel *multis* vel *non nullis* tribuerentur. exempla cum quaevis fere huius exemplaris pagina satis multa exhibeat proferre non opus est. huius modi autem additionibus Aemilius Thomas (p. 49 sqq.) effectum esse dixit, ut amplior commentarius eorum similis fieret, qui 'variorum' vocari solerent: diversas enim eiusdem loci interpretationes collectas neque quidquam iudicii de earum sive praestantia sive vilitate interpositum esse. longe aliam esse vulgati commentarii rationem: quem qui scripserit videri illum quidem superiorum grammaticorum commentariis usum esse, sed ita ut eorum sententias aut probaret et suas faceret aut aperte tamquam falsas reiceret: paucis admodum locis eum dubitasse e pluribus quas commemorasset interpretationi-

1) hoc ex illa quoque re cognoscitur quod pro his quae sunt *sensus autem hic est aut Ἀντέρωτα invocat* in Floriacensi extant *nonnulli Ἀντέρωτα invocat* e. q. s. videntur enim in plenioribus libris Servii quaedam scholia 'aliis' vel 'non nullis' vel 'quibusdam' tributa esse quod is qui Danielinum commentarium composuit eadem apud alios interpretes invenerat: de qua re infra dicetur.

bus quaenam praeferenda esset. quod ut recte a viro docto observatum esse agnosco, ita quaedam addenda esse puto, quibus et res ipsa magis firmetur et illud comprobetur, etiamsi Servianus commentarius qui hodie in vulgatis libris extet olim plenior fuerit, tamen additamenta illa non esse ex eo petita.

Atque ille qui pleniorem commentarium composuit ipse ni fallor curavit, ne quod e diversis commentariis conlatum esset pro unius hominis opere haberetur. nam cum in vulgato commentario ita legentes ad superiores expositiones revocentur, ut is qui eum scripsit ante vel supra de aliqua re se dixisse moneat, in additiciis scholiis dictum esse de aliqua re commemoratur. cf. III 70, 89, 103, 125 et 68, 407, 420, 545, 550. quid? quod in breviore primi et secundi libri commentario pro illis revocandi formulis quae sunt 'ut supra diximus' vel 'ut diximus' in Cassellano constanter haec scripta esse videmus 'ut supra dictum est': nisi quod paucis locis revocatio omnino suppressa est. cf. Aen I 157, 181, 231, 382, 444, 665, 683. II 20, 61, 69, 134, 142, 158, 296, 431, 471, 557, 562.[1]) hoc non potest casu factum esse; neque vereor ne cuiquam veri simile videatur quod contra naturam est, Servium ipsum inpersonaliter, breviatorem aliquem personaliter dixisse. — ne illud quidem hoc loco omittendum est, ad Aen. V 498 memorabilem quandam inter breviores libros et Floriacensem inveniri discrepantiam: in illis enim haec scripta sunt *de quo verbo plenius dicturi sumus illo versu* (XI 268) '*devicta Asia subsedit adulter*', Floriacensis *dicitur* pro *dicturi sumus* exhibet. quam scripturae differentiam non a librarii alicuius neglegentia vel libidine, sed inde repetendam esse duco, quod plenioris commentarii auctor breviore ut dudum absoluto utebatur.

Deinde illis pleniorum librorum scholiis quae 'quibusdam' vel 'aliis' tributa sunt accuratius examinatis et cum vulgato commentario comparatis quaedam observasse videor, quibus eorum quae Thomas de amplioris commentarii ratione dixit fides augeatur. qua in re inde placet ordiri quod aliquot locis, quibus Servius eorum quorum sententias protulit nomina posuit, in plenioribus libris

1) cum Scioppius eius modi discrepantias non curaverit, in iis partibus quae hodie in Cassellano desiderantur ubi vulgati libri 'ut supra diximus' exhibent nihil adnotari potuit. — I 157 et 231 Monacensis, qui omnino paulo propius quam ceteri breviores libri ad pleniorum memoriam accedit, cum Cassellano consentit. — ceterum scholia ad I 382 et II 69 inprimis apta sunt, quibus ostendatur quam anxie in Cassellano personalis locutio mutata sit. ibi enim Servius ad ea quae eodem scholio paucis versibus ante dixerat legentes remisit.

eadem ad alios vel quosdam revocata sunt, veluti Aen. III 242 *nam quod Donatus dicit* Servius, *nam quod alii dicunt* Floriacensis; IV 548 *Vrbanus hoc dividit, licet alii iungant, et vult hunc esse sensum* Servius, *alii hoc dividunt, licet alii iungant, et volunt hunc esse sensum Vrbanus hoc dividit* Floriacensis; IV 624 *Vrbanus dicit* Servius, *alii dicunt* Floriacensis; VI 177 *Probus tamen et Donatus de hoc loco requirendum adhuc esse dixerunt* Servius, *Probus tamen et ceteri commentatores* e. q. s. Floriacensis; VII 556 *Vrbanus tamen... vult intellegi* Servius, *quidam tamen . . . volunt intellegi* Floriacensis; VIII 333 *ut dicit Donatus* Servius, *ut dicunt quidam* Floriacensis; IX 390 *Vrbanus hucusque verba Nisi vult esse* Servius, *quidam h. v. N. volunt esse* Floriacensis; IX 546 *secundum Donatum* Servius, *secundum quosdam* Floriacensis; scholium ad Aen. II 798 Daniel ita edidit ut e Parisino 1750, ut videtur, Servianis quae sunt EXILIO *ad exilium* adderet *alii*: quod cur additum sit cum non intellegatur, veri non est dissimile in eo libro quo Parisini illius commentarioli auctor usus sit ea quae sequuntur *Donatus contra metrum sensit dicens 'ex Ilio' quasi de Ilio: nam longa est* ita mutata fuisse, ut *alii . . . senserunt dicentes* e. q. s. posita essent. non nescio equidem, cum ab inferioris praesertim aetatis scriptoribus, veluti a Servio ipso, auctores saepe generatim significati magis quam nominati sint,[1]) ea re posse factum esse, ut is qui pleniorem commentarium composuit Servii testimonia mutaret, habeo tamen cur dubitem an causae huius mutationis altius repetendae sint. mirum enim est profecto quod Vrbani tantum et Aelii Donati, nusquam aut Aspri aut Probi aut alius commentatoris, quem quidem Servius laudavit, nomina submota sunt, qua cum re consentit quod Asper Probus alii saepius, Vrbanus et Donatus numquam in additiciis scholiis nominantur, quamquam haud pauca eorum ad Donatum probabiliter referuntur. videtur hinc colligi posse, exemplar illud Vergilianum, ex quo partem additamentorum derivatam esse conicio, antiquiora maxime scholia habuisse atque non nullis eorum, id quod in Veronensi factum esse videmus, scriptorum, veluti Aspri Probi Cornuti, nomina addita fuisse. quae nomina cum plenioris commentarii auctor cum ipsis scholiis recepisset, non videbat cur eadem a Servio commemorata tolleret. commentarii autem quos exscripsit Donati et

1) veluti ad Aen. I 179 in Turonensi codice hoc scholium adscriptum est 'Donatus dicit histeroproteron esse id est ordinem permutatum. primum enim frangitur frumentum mola deinde torretur i. e. quoquitur. sed seruius dicit non esse' e. q. s. ex his intellegitur ad quem pertineant Servii verba quae sunt 'multi hysteroproteron putant, non respicientes superiora' e. q. s.

Vrbani fuerunt[1]): quos commentatores cum nescio qua de causa non nominare constituisset, eorum nomina ne apud Servium quidem extare voluit. eosdem huic grammatico commentarios praesto fuisse quibus Servius usus sit hac quoque re ostenditur, quod in Cassellano aliquot Servii scholia 'quibusdam' adscripta sunt. (cf. Aen. I 273, 706; II 7, 15, 51 cum adnotatione critica.) scilicet eadem quae Servius exposuerat plenioris commentarii auctor ab aliis quorum scholiis utebatur adnotata videbat. accedit quod haud paucis locis quae in breviore commentario dicta sunt in plenioribus libris iterantur idque ita non nusquam ut aliis tributa sint. cf. Aen. I 448 (p. 146, 12 et 15), 462 (p. 149, 12 sq.). II 99 (p. 234, 5 et 8), 126 (p. 239, 16 sq.), 348 (p. 277, 3 sq.), 644 (p. 314, 7 et 12). III 466 (p. 423, 6 sqq.). VIII 220 vulgato scholio quod hoc est *'gravatum' pro 'grave' posuit: nam 'grave' est per naturam ponderosum, 'gravatum' quod oneratur extrinsecus* in Floriacensi haec addita sunt *sed quidam melius 'gravatum' quam 'grave' dictum volunt, quasi extrinsecus nodi sint additi.* VIII 393 in brevioribus libris haec leguntur *intellexit se dolis et pulchritudine pervertisse mentem mariti.* pro *dolis et pulchritudine* in Floriacensi scriptum est *sola pulchritudine,* nimirum ne eadem viderentur quae addita sunt *alii duabus rebus Venerem volunt maritum adgressam, dolis et pulchritudine* e. q. s. VIII 406 vulgati libri haec exhibent *CONIVGIS INFVSVS GREMIO hoc est ante concubuit et sic quievit* e. q. s. in Floriacensi adduntur *alii 'infusus' legunt ut significetur coisse illos et sic sopitos* e. q. s. denique huc pertinet quod Servii scholiis saepe interpretationes prorsus eodem redeuntes adnexae sunt. cf. I 335 (p. 119, 11 et 15); 539 et 541; 689 et 695. II 419, 504, 789; III 9, 34, 36, 39, quibus exemplis similia multa possunt proferri.

Alio argumento quo Servii commentario aliena scholia inmixta

---

2) Donatum et Vrbanum inter Vergilii commentatores magnae auctoritatis fuisse inde intellegitur quod a Servio saepius quam ceteri commemorantur. Donati commentarium priore medii quod vocatur aevi parte extitisse non solum Turonensi scholio quod supra exscripsi, sed aliis testimoniis, quae suis locis proferam, ostenditur. — Vrbanum Ribbeckius (prol. p. 167) Velio Longo, qui ipse a Gellio (XVIII 9, 4) commemoratur, antiquiorem fuisse coniecit, quia illius ad Aen. V 517 adnotatio, quam Servius laudavit, Longi scholio, quod in Veronensi codice ad v. 488 extat, suppleretur. verum quidem est poetam a Cornuti vituperatione (cf. schol. Veron.) multo prudentius a Longo quam ab Vrbano defensum esse, neque tamen inde sequitur hunc ante illum scripsisse. immo cum ea quae Servius ex Vrbani commentario excerpsit ab antiquiorum interpretum doctrina et iudicio pleraque aliena sint, rectius eum inferiore aetate, id est quarto fere saeculo, Vergilii carmina commentatum esse statuere videor.

esse ostenderetur primus quod sciam usus est Albertus Lion: qui etsi a Burmanno accepit Servium Aeneida prius quam bucolica et georgica commentatum esse (cf. georg. I 488; II 170, 481; III 389; IV 126. buc. VII 26; georg. IV 101 *sicut in bucolicis diximus*), illud tamen ipse observavit, his plenioris commentarii locis legentes ad ea relegari quae ad bucolica et georgica adnotata essent: Aen. I 744, II 172, III 420, IV 462, VIII 368 et 677, IX 215, XI 68.[1]) qua re ipsa nihil quidem probatur nisi ea Aeneidos scholia quibus bucolicorum et georgicorum commenta laudantur ab interprete aliquo scripta esse qui eodem ordine Vergilii carmina enarraverit quo scripta sunt,[2]) sed non deest quo plenioris commentarii auctorem ipsum quoque a Serviani operis dispositione recessisse demonstretur. nam vita poetae quam Servium ipsius testimoniis constat Aeneidos commentario praemisisse in Cassellano omissa est: quam bucolicorum commentario, cuius prima pars cum primis Lemovicensis foliis interiit, praefixam esse conicio: quod consulto factum esse inde intellegitur quod Aen. I 1 (p. 5, 14) pro vulgata scriptura *sicut in praemissa eius vita monstratum est* haec in illo libro posita sunt *sicut in praemissa narratione monstratum est.*

Duo scholia si diversam eius Vergiliani loci ad quem adscripta sint memoriam sequantur non posse eiusdem esse interpretis non est quod moneam. sic Aen. I 104 Danielinus scholiastes 'tum proram avertit' praefert, Servius 'tum prora avertit' interpretatur; II 30 'acies' placuit Servio, 'acie' alteri scholiastae. II 408 'periturus' Servius, 'moriturus' Cassellanus Vergilii manum agnoscit. II 686 'sacros' interpretatur Servius, 'sanctos' is cuius scholium uno Cassellano servatum est. III 670 DEXTRAM ADFECTARE Serviani libri, DEXTRA A. Floriacensis et Cassellanus in lemmate exhibent.

Coniunctionibus quibus scholia Danielinorum librorum propria vulgatis adnexa esse videmus, iisdem Servius usus est vel ad memorabiles res addendas vel ad diversas sententias proferendas vel ad continuandam expositionem sive argumentationem: ut Servium ipsum is qui pleniorem commentarium composuit videatur imitatus esse. quamquam non eadem ubique prudentia in ea imitatione versatus est. nam ut in non nullis illarum coniunctionum adhibendis

1) VIII 677 ad georg. III 221, IX 215 ad georg. IV 545 remittimur. cum plenior georgicorum commentarius inde a I, 279 perierit, non mirum est quod in nostris exemplaribus de iis rebus quas ad illos Aeneidos locos scholiastes exposuit nihil extat. sed conferatur Philargyrii ad georg. III 221 scholium.
2) eo ordine Donatum usum esse inde apparet quod vitam poetae ab eo conscriptam bucolicorum praefatio sequitur.

modum non tenuit, ita Servii consuetudinem non satis accurate observavit. quod ut exemplis confirmem, Servius *sane* coniunctione interdum usus est, atque ita ut res adiungerentur quae non neglegendae videbantur, veluti p. 7, 23; 14, 8; 40, 10 et 19; 48, 19. nimirum distingui voluit orationem neque 'et' 'autem' 'tamen' nimium iterari. nam verbi gratia inter 'sciendum sane' et 'et sciendum' vel 'sciendum autem' vel 'sciendum tamen' quid interest? contra plenioris commentarii auctor dici vix potest quantum quamque moleste *sane* illud ad novas interpretationes Servianis adiungendas frequentaverit: quae vituperatio vereor ut multum minuatur si quis aliquot locis coniunctionem illam ad Vergilii verba de quibus explicandis agitur referendam esse dixerit, ut suam vim habeat, id est ut bene se habere quae poeta scripserit confirmetur. ceterum paucis locis *sane* delevi, veluti Aen. V 144, ubi haec est Floriacensis memoria *BIIVGO pro 'bigarum' nove dixit. sane et hoc celeritatis est: plures enim se impediunt*, e quibus haec tantum *et hoc... impediunt* vulgati libri habent. nam de intellegendis poetae verbis adeo non consentiunt duo illi grammatici quorum scholia conglutinata sunt, ut *sane* illud prorsus ineptum sit: alter enim 'biiugum certamen' recte docet esse 'bigarum certamen', alter absurde 'binorum curruum certamen'. praeterea monendum esse video Servium ubi de Vergilii verbis interpretandis aut de alia re dubitaret et ipsum quidem 'vel certe' vel 'aut certe' posuisse, sed paucissimis locis exceptis (p. 125, 14; 127, 11) ita, ut 'aut' vel 'vel' praecederet (p. 96, 9 et 14; 105, 23; 122, 10; 123, 18; 131, 19; 176, 4). is qui pleniorem commentarium composuit eam rem non curavit, sed 'aut certe' et 'vel certe' saepissime addendis praefixit, etiamsi neque 'aut' neque 'vel' in vulgato scholio invenerat.

Danielinorum scholiorum non nulla ad interpretes Servio antiquiores revocantur.

Ea pleniorum librorum scholia quae ad Vergilii verba, de quibus in brevioribus libris nihil adnotatum est, pertinent num olim Serviani commentarii fuerint non videtur aliter diiudicari posse, nisi ita ut primum quaeratur num reperiantur inter ea quae idoneis de causis ad alios interpretes revocari possint, deinde brevioris commentarii rationes exponantur et cum additiciorum scholiorum rationibus comparentur. nam eis quae adhuc de Danielinis additamentis dicta sunt eorum codicum testimoniis, quibus brevior tantum commentarius Servio tribuitur, tantum fidei paratum esse spero, ut non iam verendum sit, ne temere agere videar si scholium aliquod utrum Servii an alius interpretis sit causis e Serviani commentarii ratione petitis explorare velim. ceterum hanc quaestionem ad reliqua quoque additamentorum genera pertinere apparet.

Constat in Vergilianis scholiis nullius fere scriptoris exempla frequentiora esse quam Sallustii, eaque ex historiarum maxime libris petita esse et ob eam rem commemorata, ut usus et significatio verborum a Vergilio adhibitorum explicaretur. cf. ad Aen. I 195, 270, 281, 298, 307, 378, 423, 456. II 61, 502. III 516 al. ea res non dubito quin inde repetenda sit quod Aemilius Asper quem historiarum libros commentatum esse Charisii (p. 216, 28 K.) et Hieronymi (apol. c. Rufin. I 16 vol. II p. 472 ed. Vallars.) testimoniis constat, idem in Vergilii carmina commentarios scripsit (cf. Kirchneri commentatio de Servii auctoribus grammaticis in annal. philolog. supplem. VIII p. 513). nam cum ex se intellegitur tum certo exemplo infra ostendetur, veteres interpretes qui quidem in pluribus scriptoribus enarrandis versarentur, in his quae similia invenissent adscribere solitos esse. atque in scholiis Aspro nominatim tributis Sallustiana exempla frequentari Ribbeckius prol. p. 129 et 131 observavit. cf. ad Aen. X 539, VIII 383, schol. Veron. ad Aen. IV 178. quae cum ita sint, ea additamenta quibus Sallustii verba cum Vergilianis docte comparantur meo iure ad Asprum referre videor. item Serviana scholia Sallustianis exemplis ob eandem rem adpositis insignia, veluti ad Aen. II 201, 286, 400, si non ex ipsius Aspri, at certe e grammatici alicuius qui Aspri libro usus est commentario derivata esse existimo. ac ne quis dicat additicia scholia ad Asprum a me revocata posse ab ipso Servio in suum commentarium recepta esse, non nulla certe eorum in plenioribus libris inepte collocata esse moneo. cf. quae supra de Aen. I 281 dixi. I 423 *hoc est* non debuit ab eo qui pleniorem commentarium composuit ad Servii *exaedificare* referri, cum aperte ad *ducere* Vergilii pertineat. I 456 et II 61 eis quae ab Aspro petita esse conieci *sane* coniunctio praemissa est. ceterum Ribbeckius non nulla *ἀδέσποτα* pleniorum librorum scholia Aspro tribuenda esse Veronensibus scholiis conlatis ostendit (prol. p. 129 sqq.), veluti Aen. I 689 (cf. Veron. schol. ad Aen. VII 341) III 691. ea autem quae Aen. VIII 294 in Floriacensi vulgatis addita sunt *alii Pholum non abhorrere a vera historia tradunt. Pholus enim dum miratur sagittas Herculis quibus tot Centauros interfecerat, una ex illis in pedem eius decidit, cuius vulnere sanari non potuit* Luctatii Placidi ad Stat. Ach. I 238 testimonio Aspro vindicari Suringar hist. crit. schol. lat. II p. 130 vidit.

M. Valerio Probo Berytio ex additiciis scholiis quid tribuendum esse putem antequam exponam, paucis explicare liceat, cur in Cassellano scholio ad Aen. I 21 adscripto *et 'hinc populum*

late regem belloque superbum venturum excidio Libyae sic volvere parcas' in Probi adpuncti sunt et adnotandum: hi duo si eximantur, nihilo minus sensus integer erit. sed Vergilius amat aliud agens exire in laudes populi Romani pro *adnotandum* ediderim *adnotatum.* a Scioppio id inventum esse dixi, sed antequam eius librum inspicerem sic ab eo qui Probi sententiam exposuit scriptum esse mihi persuaseram. nam etsi non ignoro in Veronensibus scholiis *adnotandum est* illud inveniri (cf. IX 402, X 63 et 207), tamen et apud Servium et in plenioribus libris cum memorabilis quaedam res profertur pro illa formula *notandum est* vidisse me memini. deinde omnes quod sciam scholiastae sive *adnotandum est* sive *notandum est* posuerunt, infinitam sententiam aut 'quod' aut 'quia' sequi voluerunt. contra Aen. IV 418 haec habes *Probus sane sic adnotavit 'si hunc versum omitteret melius fecisset'* et X 673 *Asper 'quosne' legit et adnotavit "ne' pro 've' quasi expletiva particula'* et XII 605 *Probus sic adnotavit 'neotericum erat 'flavos', ergo bene 'floros': nam sequitur 'et roseas laniata genus'* e. q. s. itaque verba quae sunt *hi duo...populi Romani* ipsius Probi esse existimo; nam paenitet me quod ea quae sunt *sed Vergilius... pop. Rom.* quae ante diductis litteris exprimi iusseram, ita dedi tamquam eius essent qui Probi sententiam impugnari vellet, cum praesertim locutio quae est 'exire in laudes alicuius', qua Quintilianus (inst. or. XI 2, 11) usus est, elegantior sit, quam ut inferioris aetatis scholiastae tribuatur. rectissime autem meo quidem iudicio Ribbeckius (prol. p. 152) ad v. 21 et 22 a Probo obelum cum puncto adpositum eamque notam explicatam esse statuit. dubitabat nimirum grammaticus utrum tollendi essent illi versus necne: nam ut demptis eis sensum integrum esse videbat, ita poetam quotienscumque occasio oblata esset in laudes populi Romani exisse non ignorabat. ex his quae dixi simul illud intellegitur, quam non adsentiar Steupio (de Probis p. 31 sqq.), qui cum Suetonii testimonium, Probum Berytium multa exemplaria contracta adnotasse narrantis, ita interpretatus esset, quasi notas tantum adposuisset grammaticus, uberiores adnotationes minori cuidam Probo, quem haud ita multo post Berytium fuisse finxit, tribuit. cf. Kirchner l. l. p. 498 sqq. sed ut ea quae e pleniore commentario cum aliqua probabilitate ad Probum referri videantur commemorem, Donatus ad Ter. Phorm. II 3, 25 'male loqui' haec adnotavit *pro 'male dicere'. et quaerit Probus quis ante Terentium dixerit.* videtur igitur Probus operam dedisse ut quis primus vocabulo vel locutione aliqua usus esset investigaretur. huius studii in pleniore commentario satis multa extare vestigia Wollenbergius (de Probo

carm. Verg. editore p. 9) observavit, quamquam latius patere Donati verba opinatus, ut Probus omnino in λέξιν Vergilii inquisivisse diceretur, aliena ad eius auctoritatem revocavit, veluti Aen. III 339, 455, 670. VI 286. sed quae ad Aen. I 25 'necdum etiam' restitui *quis ante hunc* et quae ad I 185. II 229. III 221, 384. IV 120. V 144. VIII 195, 326, 404. IX 570. X 676, 770, 835, 838. XI 572, 590. XII 7, 351, 517, 619 adnotata sunt non dubito quin a Probo profecta sint. his locis diplen aperisticton a Berytio adpositam fuisse suspicor: qua nota ut Aristarchum ita Probum ad illud quoque usum esse constat, ut propriae poetae figurae notarentur (cf. anecd. Paris. Reiffersch. p. 140, 2). deinde quod in Danielino commentario aliquot locis adscriptum est *bis idem* id haud scio an inde ortum sit, quod Probus ≻ notam adposuerit, quae in anecdoto Parisino (p. 141, 9 Reiffersch.) his verbis explicatur 'bis dictum'. cf. ad I 23[1]), 146 'levat et aperit Syrtes', IV 316 'per conubia nostra per inceptos hymenaeos', 352 'quotiens umentibus umbris' e. q. s., V 23 'sequamur quoque vocat vertamus iter'. denique cum Probum in emendandis maxime Vergilii exemplaribus operam collocasse certum sit et primum certe georgicorum librum ipsius poetae manu correctum legisse Gellii testimonio (XIII 21, 4) constet, non videtur temeritatis esse ea additicia scholia, quibus de carminibus ab ipso Vergilio emendatis refertur, ad Probum revocare. adsentior equidem Ribbeckio, qui prol. p. 189 quae in plenioribus libris de scripturae discrepantiis commemorata sint plerumque futtilia esse neque ad librorum vere antiquorum auctoritatem redire dicit, sed quae ad georg. I 64, 66, 68 et ad Aen. III 204, 226 de verbis a poeta ipso ut videtur inductis vel circumductis narrata sunt ea dubito an non sint spernenda.

Transeo ad Aelium Donatum, quem medio fere quarto post Christum saeculo floruisse atque in Terentii fabulas et Vergilii carmina commentarios scripsisse Hieronymus auctor est (cf. chron. Eusebii a. 355 et apol. c. Ruf. l. l.). Terentiani commentarii aetatem tulerunt[2]), Vergiliani perierunt. sed cum Donatus in Terentii interpretatione saepissime Vergilianis exemplis usus sit, haec ipsa qua ratione explicari voluerit intellegitur. quo fit ut multa Serviani, aliquot plenioris commentarii scholia ad Donatum referri possint. de illis infra dicam, pleniores libros his locis cum Donati commen-

1) quod ad hunc versum in Casselano adscriptum est *bis idem* id in adnot. crit. aut ad v. 23 'causae irarum saevique dolores' aut ad v. 27 'iudicium Paridis spretaeque iniuria formae' pertinere dixi. 2) sed cf. Usener mus.

tario consentire animadverti: Aen. XI 143 et Andr. I 1, 81; A. I 727 et Andr. I 1, 88; A. IV 415 et Andr. II 1, 11; A. XII 11 et Andr. III 2, 29; A. II 141 et Andr. III 3, 24; A. I 73 et Andr. IV 3, 1 ad 'fidem' (cf. Serv. ad A. III 85 et 167); A. X 71 et Andr. IV 3, 1 ad 'fidem'; A. II 124 et eun. II 3, 90; A. XII 553 et eun. IV 1, 12; A. IV 448 et hec. I 2, 48; A. I 536 et hec. I 2, 84[1]); A. I 47 et hec. III 4, 7; A. II 548 et adelph. I 2, 36; A. XII 657 et adelph. II 1, 53; A. IV 99 et adelph. II 2, 39; A. I 605 et adelph. III 2, 6; A. IV 245 et adelph. III 2, 21; A. IV 408 sqq. et adelph. IV 5, 31; A. II 203 et adelph. IV 7, 4 (cf. Serv. ad A. II 270); A. IV 99 et 127 et adelph. V 7, 7; A. V 623 et adelph. V 8, 6[2]); A. I 535 et Phorm. II 2, 22; A. II 720 et Phorm. II 3, 73. duo habeo quae huic similium locorum indici addam: primum multum abesse ut omnia quae Donatus in Terentiano commentario occasione oblata de Vergilii verbis dixerit in Serviano aut in pleniore commentario inveniantur: ut in his satis multa videantur omissa esse quae Donatum ad Vergilii carmina adnotasse probabiliter coniciatur. deinde moneo cum aliquot locis, veluti A. XI 143 et XII 657, Vergilii interpres plenius et doctius disputaverit quam Donatus, consensum qui inter utrumque est ita explicari posse, ut in pleniore commentario id scholium servatum esse dicatur quod ipse Donatus excerpserit: nisi quis ea re Vseneri sententiam confirmari putat, qui Terentianum commentarium in brevius contractum esse sibi persuasit.

Serviani qui feruntur commentarii cum Macrobii Saturnalibus conferuntur.

Haud pauca pleniorum librorum additamenta ad suum auctorem referre liceret, si indagari posset unde ea derivata essent quae de Vergilianis quaestionibus a Macrobio in Saturnaliorum libris exposita sunt. nam Servii commentarium ab eo non esse exscriptum, id quod quaestionibus Servianis Halis a. 1867 editis confirmari volui, etiam nunc teneo. videntur argumenta quibus in illa commentatione usus sum hoc loco paucis commemoranda esse. atque

---

Rhen. XXIII p. 493 sqq., qui eos nec integros servatos et cum aliorum scholiis coniunctos esse docuit. 1) Donati scholium hoc est *PROCAX dispoliatrix et petax: 'procare' enim est petere: Vergilius 'procacibus austris', id est impudentibus; nam qui multum petit impudens est et procax: unde et proci dicti sunt qui filias alienas in matrimonium petierunt.* cum his utile est scholia ad Vergilii versum adscripta comparare. nam cum dubitari non possit quin Servius Donato usus sit, satis ridicule quae in uno Cassellano extant '*procacibus*' *impudentibus*, quae ab eodem Donato profecta sunt, aliis tribuuntur.

2) hoc scholio cum id agat Donatus, ut oratoriae artis leges a Terentio observatas esse ostendatur, haud scio an similia Vergiliana scholia apte ad Donatum referantur, veluti quae ad Aen. I 65 de Iunonis, I 522 de Ilionei, I 664 de Veneris, II 288 sqq. de Hectoris oratione adnotata sunt.

primum de iis disputavi quae ipsum Servium Macrobius dicentem fecit. pauca eorum cum commentario consentire[1]), plura aut diversa esse ab eo[2]) aut deesse[3]) ostendi: multa praeterea quae Servio Macrobius tribuisset a Gellio petita esse[4]), qui ipse sexto secundi libri capite Probum secutus esset: ad hunc, non ad Gellium aut Macrobium redire quae plenioribus libris ad buc. VI 76 et Aen. X 314 cum Macrobio communia essent: Servium ipsum ex iis quae Gellius a Probo accepisset nihil videri cognovisse nisi de vexandi verbo disputationem (II 6), neque reliqua legisse quae Gellio Macrobius deberet. horum omnium a Ribbeckio qui praef. p. XI sqq. contra me dixit nulla ratio habita est.

Altera commentationis parte tertium Saturnaliorum librum et quinti capp. XVII sqq. cum vulgato et pleniore commentario comparavi: qua comparatione probatum est quattuor tantum locis[5]) breviorem commentarium Macrobianis similem esse eamque similitudinem ita comparatam esse, ut non tam e Servii copiis sua hausisse Macrobius quam eadem uterque auctoritate usus esse videretur: novem locis dissentire inter se brevioris commentarii scriptorem et Macrobium[6]): septem neque in breviore neque in pleniore commentario inveniri quae apud Macrobium legerentur.[7]) haec cum observassem cumque qua ratione amplior commentarius compositus esset intellexisse mihi viderer, quod multa sane pleniorum librorum scholia cum Macrobii expositionibus mirifice congruunt non putavi ita recte explicari, ut ex integriore Servii commentario Macrobius sua derivasse diceretur: immo quos libros Macrobius exscripsisset

---

1) M. S. III 19, 1 et buc. II 52; M. S. VI 6, 3 et A. X 444 et A. XI 82; M. S. VI 6, 4 et A. V 609; M. S. VI 6, 5 et A. V 438. 2) M. S. III 19, 3 sqq. et georg. II 126 et 131; M. S. III 20, 7 et georg. II 97; M. S. VI 6, 3 et A. IX 455; M. S. VI 6, 5 et A. X 418; M. S. VI 6, 10 et A. XII 161. ecl. VII 7, georg. II 387, A. VI 204 Servius in commentario multo doctius interpretatus est, quam apud Macrobium. 3) M. S. I 4, 5; III 19, 6 et 20, 1—6; VI 6, 3 (de Aen. VII 283), 4 (de Aen. XI 4 et X 906), 5 (de Aen. XI 194), 6 (de georg. IV 44, Aen. VII 417, X 887), 9 (de Aen. X 714). 4) M. S. I 4, 17 sqq. a Gell. VIII 1; M. S. I 4, 20 sqq. a Gell. X 24; M. S. VI 7 a Gell. II 6; M. S. VI 8, 1—6 a Gell. V 8; M. S. VI 8, 7 sqq. a Gell. X 11; M. S. VI 8, 14—23 a Gell. XVI 5; M. S. VI 9, 1—7 a Gell. XVI 6; M. S. VI 9, 8 sqq. a Gell. XVIII 5. 5) M. S. III 6, 12—14 et Aen. VIII 269; M. S. III 6, 16 et Aen. VIII 176; M. S. III 8, 1—3 et Aen. II 632 (cf. supr. p. VI); M. S. III 10 et Aen. III 21. 6) M. S. III 2, 1 sqq. et Aen. V 238; M. S. III 2, 7 et Aen. II 515; M. S. III 2, 17 et Aen. I 373; M. S. III 3, 10 sqq. et georg. I 269 et 272; M. S. III 4, 1 et Aen. II 225; M. S. III 4, 6 sqq. et Aen. II 514, III 12, VIII 679; M. S. III 5, 1—4 et Aen. III 231; M. S. III 5, 9—11 et Aen. VIII 7 et VII 647; M. S. V 19, 1—5 et Aen. IV 694. 7) M. S. III 3, 8; III 5, 5; III 7, 5 et 8; III 8, 4 et 8—14; III 9; V 19, 15 sqq.

eosdem Danielini commentarii auctori praesto fuisse mihi persuasi. nam ne illud quidem veri simile esse videbam, ex ipsis Saturnalibus in pleniores Servii codices translata esse quae utrorumque communia essent; extant enim in Cassellano et Floriacensi et Lemovicensi quae neque inveniuntur apud Macrobium, et ita sunt comparata, ut non videantur ab inferioris aetatis homine addita esse.[1]) quae Ribbeckius l. l. proposuit ut huius argumentationis fides elevaretur, ea suis locis partim commemorata sunt partim commemorabuntur: nam ad universam vulgati et plenioris commentarii rationem pertinent.

Denique in quarto Saturnaliorum libro, quo Macrobius Symmachum 'violentissima inventa vel sensa rhetoricae in Vergiliano opere' demonstrantem fecit, nihil inesse ostendi quod cum Servianis commentariis conveniret. de quinto libro, quo exponitur quid Vergilius e Graecorum poetarum, Homeri inprimis, carminibus in sua transtulerit, et de sexti libri capitibus 1—5, quibus ea recensentur, quae a Latinis poetis antiquioribus Vergilius accepisse videbatur, pauca dixi. haec enim ad Perellii Fausti et Q. Octavii Aviti libros (cf. Suet. p. 65 sq. Reiffersch.) redire ipse Ribbeckius proleg. p. 99 et 113 docuit.

His igitur observatis Servii commentarium Macrobio ad manum fuisse negavi. addo quod nuper Thomasius (p. 161) suo iure monuit, aperte Macrobium significasse, ex antiquorum libris derivata esse quae Eustachio filio offerret.[2]) ac ne illud quidem puto omittendum esse, non solere Macrobium commemorare quibus auctoribus usus sit, veluti Gellii, Athenaei, Senecae, quorum e libris haud pauca in Saturnalia translata esse constat, ne nomina quidem inveniuntur, Plutarchus autem nominatur ille quidem (VII 3, 24), sed nihil additur, unde septimum librum prope totum ex convivalibus eius quaestionibus exscriptum esse cognoscas. quod cum ita sit Macrobium si Servianos commentarios compilasset non puto sermones, quos inter doctissimos illius aetatis homines habitos esse finxit, ita instituturum fuisse, ut Servio ipsi haud exiguam eorum partem tribueret. qui autem fuerint in iis quae de Vergilianis quaestionibus in Saturnaliorum libris disputata sunt

1) cf. M. S. III 3, 1 sqq. et Aen. XII 779; M. S. III 3, 10—12 et georg. I 269 et 272; M. S. III 4, 1 sqq. et Aen. II 225; M. S. III 4, 6 sqq. et Aen. I 378; M. S. III 6, 1—5 et Aen. III 85; M. S. III 6, 17 et Aen. VIII 288; M. S. V 16, 9 et Aen. X 567. 2) praef. 4 'et boni consulas oportet si notitiam vetustatis modo nostris non obscure modo ipsis antiquorum fideliter verbis recognoscas, prout quaeque se vel enarranda vel transferenda suggesserint.'

Macrobii auctores, vereor ut umquam ita indagari possit, ut nulla maneat dubitatio. illud quidem quaest. Serv. p. 52 recte dixisse mihi videor, non e perpetuis qui vocari solent commentariis sua collegisse Macrobium, sed eius modi libros exscripsisse, quibus neglecto versuum ordine singulae quaestiones, veluti de doctrina Vergilii, de oratoriae artis praeceptis ab eo diligenter observatis, de aliorum poetarum imitatione continenti expositione tractatae essent.[1]) sed eius modi libri a quibus compositi fuerint, ne suspitionem quidem habeo. unum restat quod moneam, sexti libri capitis sexti, quo Servius docet quae Vergilius primus figurate dixerit, rationem non dissimilem esse quaestionibus illis Vergilianis ab Henrico Keilio editis, quas ex Aspri copiis derivatas esse Parisini libri, quo uno servatae sunt, testimoniis constat, de quorum fide non dubitarunt viri docti.

Haec scripseram cum auctorum beneficio mihi transmissae sunt Hugonis Linke et Georgii Wissowa de Macrobii Saturnaliorum fontibus commentationes Vratislaviae hac ipsa aestate editae. probant iuvenes doctissimi quod Servii commentarium a Macrobio exscriptum esse negavi, dissentiunt a me cum ea quae plenioribus libris cum Saturnalibus communia sunt ex his in illos translata esse dicunt. at si pauca tantum non e Macrobii libro, sed ex eius fonte in pleniorem commentarium derivata esse pro certo dici potest, cetera quoque quin inde petita sint non video cur dubitemus, quamvis magna sit inter Macrobii et scholiastae verba similitudo. atqui duobus locis qui sunt georg. I 269 et 272 et Aen. VIII 288 Linkius ipse concessit non esse ipsa Saturnalia adhibita. idem de scholiis ad Aen. II 225 et III 85 vix poterit non concedere: nam illo loco quae laudantur Masurii Sabini verba non inveniuntur apud Macrobium, altero quod a Macrobianis diversa proferuntur non potest apte explicari nisi ita, ut in eo libro unde utraque fluxerint Varronis locum plenius exscriptum fuisse dicamus, quam apud Macrobium. ac ne illa quidem quae ad Aen. XII 779 adnotata sunt a Macrobio petita esse probabile est. deinde fac plenioris commentarii auctorem ipsis Saturnalibus usum esse, qua ratione explicandum esse putas quod ille tertium Macrobii librum et quinti

1) ne plenioris quidem commentarii auctorem ubi Macrobianis similia habeat e commentariis ea petivisse inde elucet quod, cum ad diversos locos de eadem re dicendum esset, quae semel exposuisse satis fuit repetivit. accedit quod aperte significavit, quae in fonte suo de diversis Vergilii versibus coniuncte exposita essent ad singulos locos se adnotaturum esse. cf. p. 128, 13; 146, 2; 268, 20; 269, 6; 364, 25; 370, 13. ad Aen. II 225 et IV 56.

capita XVIII sqq. in suum usum convertit, reliquos, quibus quidem de Vergilianis rebus agitur, neglexit? etenim ex his quidquam in Danielinos codices transscriptum esse non potest idoneis argumentis probari. cf. quaest. Serv. p. 48. denique ut eum qui pleniorem commentarium composuit ab eodem quo Macrobium auctore sua petivisse demonstrarem quod illum de sacris rebus multo plura exprompsisse dixi quam Macrobium, id Linkio nullius momenti esse visum est, quia tertii Saturnaliorum libri haud exigua pars interierit. non puto quo tempore quaestiones Servianas scripserim eam rem a me neglectam esse: nam plura profecto [1]) ad eum librum, quo ut Macrobius ita plenioris commentarii auctor videtur usus esse, apte referuntur, quam ut hiatibus qui in prima et media tertii Saturnaliorum libri parte sunt, omnia hausta esse veri simile sit.

Cum Macrobii et Danielini commentatoris consensus ad sacras res explicandas maxime pertineat, utrumque grammatici alicuius auctoritatem secutum esse conieci (quaest. Serv. p. 52) qui sacrarum rerum antiquitates a Vergilio commemoratas uno libro comprehendisset et explicasset. eam coniecturam Linkius p. 29 sqq. sic probavit, ut Macrobium partem suorum e libello quodam 'de verbis sacris vel sacrificalibus a Vergilio recte usurpatis', partem e libro aliquo quo res (Realien) Vergilianae nescio quo ordine enarratae fuissent, derivasse diceret. nam qui hunc librum composuisset eundem tertii Saturnaliorum libri capitum 18—20, quibus de nucum malorum pirorum ficorum olearum uvarum generibus Servius loquitur, auctorem fuisse sibi persuasit. hoc ipsum vereor ut satis firmis argumentis probatum sit: nam quaestiones illae de arborum fructibus institutae, quamquam Vergiliani versus aliquot locis commemorantur, ad Vergilianorum carminum interpretationem adeo non pertinent, ut non possint e libro qualem Linkius descripsit petitae esse. ac ne illud quidem intellego, cur ab alio de verbis, ab alio de rebus sacris a Vergilio adhibitis scriptum esse putemus. sed antequam alios corrigam, meum quendam errorem corrigendum esse video, quo libri illius argumentum nimis exiguis terminis olim circumscripsi. etenim cum Saturnaliorum scriptorem tum Danielis scholiasten haud paucis locis id egisse videmus ut doctrina Vergilii quam subtilis quamque recondita fuisset ostenderetur. quod studium etsi in eis versibus enarrandis maxime cernitur quibus religiones Romanorum poeta attigit [2]), tamen etiam in aliis rebus altius co-

1) veluti quae de augurali disciplina multis locis, de flaminis et flaminicae caerimoniis in quarti libri commentario exposita sunt. 2) cf. Sat. III 2, 7 et 10; 4, 6 et 10; 6, 1. ad Aen. I 305, p. 112, 13; p. 117, 26; p.

gnoscendis Vergilium diligentissime versatum esse consulto, ni fallor, commemoratur.[1]) inde mihi suspitio orta est, grammaticum aliquem quaecumque ad doctrinam poetae inlustrandam apta viderentur in unum collegisse, atque ex eo libro petita esse quae a Macrobio tertii libri capitibus 1—12 et quinti cap. 18—22 exposita sunt. quam coniecturam non putavi propter illud abiciendam esse quod Linkius p. 29 monuit, de versu qui est Aen. II 351 aliud proferri Sat. III 9, aliud V 22, 7. nam facile potuit grammaticus ille cum sacrarum rerum quanta scientia Vergilius fuisset exponebat versum illum e 'vetustissimo Romanorum more et occultissimis sacris' explicare, alio loco quo de poeta Graecorum scriptorum imitatore disputabat similia Euripidis verba afferre. libri autem illius fontes Linkius et Wissowa ita investigaverunt ut illud constet quod summum est, ea quae et Macrobius et is qui pleniorem commentarium composuit ex eo exscripserint fide dignissima esse, quippe quae ad doctissimorum hominum auctoritatem et testimonia redeant.

Brevioris commentarii rationes cum pleniore comparantur.

Videamus nunc brevioris commentarii, qui librorum manu scriptorum titulis aliisque testimoniis Servio tribuitur, quae sint rationes, ut quam diversus sit ille a pleniorum librorum additamentis intellegatur. ac primum quidem moneo tam aequali esse breviorem commentarium habitu ac quasi tenore, ut certo consilio certaque ratione ab uno homine videatur compositus esse. nam licet non totus ad adulescentium eruditionem accommodatus sit, sed etiam hominibus scholasticam disciplinam egressis utilis esse potuerit, illud

---

134, 16; p. 145, 20; p. 183, 15; p. 225, 4; p. 238, 19; p. 260, 4; p. 298, 7; p. 320, 7; p. 321, 17; p. 339, 23; p. 422, 20; p. 433, 15; p. 443, 18; Aen. VIII 363 et 552. ceterum qua re effectum sit ut sacrorum et religionum rationibus cognoscendis Vergilius maxime operam dedisse putaretur facile intellegitur. etenim grammatici cum propter pietatem praecipue a Vergilio Aeneam laudatum esse viderent, poetam anxio quodam studio id egisse sibi persuaserunt, ut quae pontificibus flaminibus aliis sacerdotibus praescripta essent eadem Aeneas observasse videretur. ea ratione Vergilio multa tributa esse a quibus mens eius aliena fuerit nemo non videt. hac ipsa re dubito an Servius, cui librum illum cognitum fuisse facile conicias (cf. ad Aen. II 148 et X 228), motus sit ut nihil inde excerperet. nam quamquam ad Aen. II 2 Aeneam ubique quasi sacratum induci dicit, ad v. 326 et 428 eum ut sacerdotem numquam ad deorum convicia abire docet, ad v. 704 divinandi peritiam ei tribuit, nullo tamen loco eas res accuratius persequitur. 1) cf. Sat. V 18, 1 et 22, 6 et 15. ad Aen. I 44 (p. 31, 23) 'totius autem Italiae curiosissimum fuisse Vergilium multifariam apparet'. p. 392, 12 'sed Vergilius amans inventa occasione recondita quaeque summatim et antiquam contingere fabulam, de Abante dixit.' p. 404, 12 ubi de Troia, Epiri oppido, agitur 'unde apparet divinum poetam aliud agentem verum semper attingere.' Aen. XI 532 ubi Opim ab Ephesiis Dianam nominatam esse Alexandri Aetoli poetae exemplo ostenditur 'quod hoc loco peritissimus antiquitatis poeta sociae eius imposuit.'

tamen non potest dubitari, quin ab homine scriptus sit, qui in interpretandis antiquorum libris eas maxime res spectare consuevisset, quas adulescentium ingeniis excolendis idoneas esse videret.[1]) itaque quod Macrobii testimonio (Sat. VI 6, 1) constat idem ex commentarii ratione cognoscitur, in scholis a Servio tractata esse Vergilii carmina. hinc repetendum est quod grammaticarum rerum in commentario plus rationis habitum esse videmus quam ceterarum. quid? quod Servius hoc studio abreptus saepissime ei praecepto, cuius causa in ipso de quo agebatur Vergilii versu inerat, aliud addidit, quod ad similes res pertinet. ea re Ioannes Kirchnerus l. l. p. 483 sqq. motus est, ut Servium ubicumque apud auctorem suum grammaticum praecepta Vergilianis exemplis exornata legisset, totum titulum ad eundem versum, qui a grammatico laudatus esset, in suos commentarios transtulisse coniceret. non nego equidem cum in ceterorum grammaticorum tum in Flavii Capri libris legendis Servium diligentissime versatum esse et inde suam grammaticae artis scientiam hausisse, sed ita eos in commentarium translatos esse, ut verbi causa a Macrobio e Gellii libro multa exscripta esse constat, non possum mihi persuadere. immo Servius cum grammaticis rebus maxime operam dedisset, ut ad eas exponendas plus in ipso praesidii esset quam ad ceteras, exspatiabatur in eo genere adnotationesque inde petitas, quamvis a Vergilianis verbis alienae essent, commentario suo adglutinabat. exemplis a Kirchnero p. 495 sqq. commemoratis hoc addo, quo egregie ni fallor ostenditur, non ab inconsiderata auctorum imitatione nimiam illam grammaticorum praeceptorum copiam repetendam esse. Aen. IV 231 enim ad PRODERET haec habes a Servio adscripta *modo 'protenderet', id est propagaret. 'propago' autem si genus significet, 'pro' brevis est, ut 'sit Romana potens Itala virtute propago': si de arbore dicas, producitur 'pro', ut 'flexos propaginis arcus exspectant'*. scilicet Servius quod propagandi verbo usus erat, ut 'proderet' quid sibi vellet exponeret, aptum esse putavit de 'propago' nominis prima syllaba modo correpta modo producta praecipere. nulla alia igitur re, nisi nimio eius artis, in qua habitasse eum et summa auctoritate floruisse constat, studio et praecipiendi ardore quodam videtur inductus esse, ut Vergilianorum carminum interpretatione ad grammaticorum placita proferenda abuteretur.

Secundum grammaticam interpretationis partem ea quae ad elocutionem pertinent Servius maxime tractavit. vocabulorum igitur

1) cf. Thomas p. 181 sqq.

origines significationes differentias exposuit vocesque minus usitatas ostendit. neque artem poetae inlustrare neglexit. nam dispositio carminis suis locis explicatur, quibus tropis et figuris Vergilius usus sit, quam diligenter quid cuique personae conveniret observaverit, ubi verborum ubertas quaesita ubi modus adhibitus sit docetur. ut in horum generum scholiis non nulla inveniuntur quae nobis quoque utilia sint, ita omnia fere longe abicienda sunt quae Servius dixit, ut quid sensisset, quid voluisset poeta intellegeretur. nam dici vix potest quam inepte ille in hac re argutatus sit. cf. I 39 ad 'quippe vetor fatis', 42 ad 'ipsa', 57 ad 'mollitque animos', 58 ad 'maria ac terras caelumque profundum', 61 ad 'id metuens', 71 ad 'sunt mihi bis septem', 73 ad 'conubio iungam', 77 ad 'mihi iussa capessere fas est', 93 ad 'ingemit'. neque dubito quin nimiae huius modi subtilitates ab ipso Servio pleraeque inventae sint, qui nobis quidem iudicii et simplicitate et elegantia omnino caruisse videtur. sed aequales eius haud scio an aliter de ea re senserint, quippe quos in omni litterarum genere argutissima quaeque maxime adamasse constet.

In rebus enarrandis curavit Servius ne omitteret quod cognitione dignum esset. nam cum doctissimi poetae libros enarrandos suscepisset, diligenti eorum commentatori nullam fere litterarum partem neglegendam esse intellexerat, neque iniuria Kirchnerus l. l. p. 498 monuit id videri Servium egisse, ut adulescentes e Vergilii carminibus et ipsius commentario earum rerum scientiam peterent, quas qui nescirent indignos esse videret qui inter eruditos et politioris humanitatis homines numerarentur. itaque occasione sive oblata sive adrepta philosophorum placita exposuit, fabulas et historias enarravit, antiquorum mores et instituta ostendit, locorum terrarumque situs descripsit, naturales res explicavit. sed de his rebus omnibus quae tradidit, nota plerumque sunt et vulgaria, ut reconditae doctrinae documenta non ita multa inveniantur. quamquam non omnino desunt. nam cum de antiquitatibus Romanorum Servius quaedam prodidit quorum memoria apud alios scriptores quantum scio non extat, tum in septimi et octavi libri commentariis de antiquissimis Italicarum gentium et civitatum rebus satis multa narravit quae iis qui hoc litterarum genus pertractant utilissima sint. qua de laude multum sane detrahitur erroribus illis qui in scholiis ad historiam et geographiam pertinentibus deprehenduntur. singula exempla protulisse satis est. Aen. III 500 enim, ubi de 'Thybris' nominis origine hariolatur, veteres Siculos, quos Aen. I 2 cum Italo rege in Italiam venisse et VIII 328 cum Abori-

ginibus pugnasse dicit, cum Syracusanis, eis qui Athenienses vicerunt, confundit. ad Aen. VII 641 autem haec adscripsit 'Parnasus mons Thessaliae dividitur in Cithaeronem Liberi et Heliconem Apollinis, cuius sunt Musae'.[1])

Servius ut rerum ad Vergilii carmina enarranda proferendarum et delectum et expositionem ad adulescentium maxime utilitatem rettulit, ita exempla quibus praecepta sua confirmarentur ab eis plerumque scriptoribus petivit quorum libri tum in scholis legi solebant: a Terentio Horatio Lucano Statio Iuvenale Persio poetis, a Cicerone et Sallustio scriptoribus; Ciceroniana autem exempla e Verrinis maxime orationibus deprompta sunt. praeter hos Ennium Plautum Lucretium Ovidium saepius laudavit. atque Ennianorum versuum notitiam superioribus grammaticis debere videtur, a quibus annales cum Aeneide comparatos esse constat. Plautinas fabulas et Lucretianum carmen num ipse legerit dubitari potest, quamquam non nulla eorum quae inde citavit ea sunt specie, ut ex subitaria lectione in memoria haesisse videantur. (cf. ad Aen. I 140, 478, V 112 et I 743, III 587, IV 486). Ovidii metamorphoseon libros legit et ad fabulas enarrandas adhibuit, sed ipsa poetae verba nisi paucis locis non commemoravit. parum diligenter autem in aliorum verbis laudandis Servius versatus est. nam ut mittam saepissime non indicatum esse quibus ex libris exempla petita essent, ne verba quidem ipsa accurate semper laudata sunt. quam rem Thomasius p. 194 non debuit a corruptorum exemplarium usu aut a librariorum erroribus repetere: immo nulla alia eius causa est nisi quod Servius libris non inspectis e memoria citare solebat. quid enim? e Vergilii versibus a grammatico exempli causa commemoratis nonne satis multi[2]) ab vera et tradita scriptura longe recedunt, quamquam optimis illum exemplaribus usum esse Thomasius p. 263 ipse dixit. atque Vergilii quidem carmina quin tota fere idque ad verbum memoria tenere Servius sibi visus sit dubitari vix potest. cum ceterorum autem libris, quorum quidem frequentior est commemoratio, ut tantam quasi familiaritatem contraheret grammaticus, ut non inspectos eos citare auderet, non una re effectum est. nam neque unius Vergilii carmina in scholis eum tractasse veri simile est[3]),

1) notavit hunc errorem Philippus Beroaldus quoque qui adnotationibus in Servii commentarios anno 1510 editis quae a Servio parum diligenter et scite exposita esse videbantur collegit et correxit. 2) cf. Aen. I 2 (p. 8, 5); 6 (p. 12, 2); 12 (p. 17, 1); 231 (p. 88, 1); 356 (p. 123, 1); 487 (p. 154, 12) al. ex his erroribus non nullos in plenioribus libris correctos esse videmus.
3) in Terentii et Ciceronis Verrinarum locis plures errores inveniri moneo quam in reliquorum exemplis.

et in ipso Vergilio interpretando quibus uteretur aliorum exemplis ea diuturno usu memoriae infixa esse facile intellegitur. accedit quod Servium aliorum grammaticorum studia in antiquioribus libris emendandis et enarrandis posita moderatum esse probabiliter conicitur. qua in re commemoro hanc duorum Iuvenalis codicum, Medicei et Leidensis, subscriptionem 'Legi ego Niceus Romae apud Servium magistrum et emendavi', de qua vide O. Iahnium praef. ed. min. a. 1868 p. 7. is autem Verrinarum orationum commentarius quem ante praeclaram Madvigii disputationem multi Niebuhrium non audientes Asconio tribuerunt, ut hoc ipso vulgato dignitate inferior, ita multis ei rebus tam similis est, ut si non a Servio ipso, at certe e Servii officina, ut ita dicam, videatur profectus esse. hoc unum in eam rem protulisse satis habeo, a Servio accepisse Pseudo-Asconium quod ad act. I 10, 31 de Vergilii versu qui est buc. IV 12 intellegendo dixit, de quo scholio iudicans Madvigius his verbis usus est 'nihil tamen in Ciceronis interpretatione tam insulsum quam quod de nobilissimo versu Vergiliano buc. IV 12 posuit, quem ille de quintilis et sextilis nominibus mutatis accipit'. cf. Serv. ad Aen. XI 301 et Pseudo-Asconius ad divin. XIII 43.

A verbis aliorum scriptorum exempli causa laudatis illa discernenda sunt quae Servius ex eorum libris excerpsit quos tamquam auctores suos ipse commemorat. horum librorum cum non nulli hodie extent, Servii testimoniis quantum fidei habendum sit constitui potest. atque siquis ea quae Servius Aen. IV 379 a Cicerone (de nat. deor. I 23, 63) et Aen. V 738 a Gellio (III 2) petivisse se profitetur cum ipsis Ciceronis et Gellii verbis comparaverit, is illum ne res quidem, nedum verba tenuisse videbit, ut quo tempore commentarios scripsit libros illos non possit inspexisse. neque maiore cura Plinii naturali historia usus est, quo ex libro satis multa derivata esse dixit quae in eo non inveniuntur. nam cum quadragies fere Plinius laudetur, Silligius praef. p. 45 his locis aliena ei tribui docuit Aen. I 174, IV 261 et 551, VIII 33, 401, 652; IX 715, X 174, 184, 272; buc. III 8, georg. I 59, II 119 et 152, III 422. nolim tamen fraudulentiae incusari grammaticum quasi magnorum scriptorum auctoritate praetenta suis praeceptis plus ponderis addi voluerit, sed neglegentissime profecto fecit quod quae de naturalibus rebus aliunde vel legendo vel audiendo acceperat temere ad naturalis historiae scriptorem rettulit. similiter incuriae et properantiae, non malignitatis documentum esse puto quod Aen. VII 1 Donato imputavit quod ab eo alienum esse scholio

ad eun. II 3, 21 adscripto ostenditur. incertum autem illud et vagum laudationum genus, cuius exempla Thomasius p. 189 collegit[1]), a veterum scriptorum more non abhorret, neque probabile est quod ille sibi persuasisse videtur[2]), Servium ipsum scriptorum nomina cum librorum titulis commemorasse, pro his a librariis generalia indicia posita esse. ut paucis comprehendam quae de testimoniorum Servii fide dicta sunt, omni in eis adhibendis cautione opus est.

Restat ut sermonem Servii paucis describam. qui per totum commentarium aequalis est et sibi constat. atque si a verbis quibusdam constructionibusque verborum, ab incorrupta latini sermonis integritate alienis, illius aetatis scriptorum propriis[3]) discesseris, orationem grammatici exilem illam quidem et omni ornatus genere destitutam, sed perspicuam et puram esse invenies, ut paucis locis exceptis, quibus nimium quoddam brevitatis studium ostenditur, quid voluerit ille facile intellegatur. illud quoque in scriptore infimae prope aetatis laude dignum est, quod plerumque et verba apte collocata et enuntiata apte inter se iuncta sunt. denique commentarium legens ludi magistrum audire tibi videris sermonis simplicitate et perspicuitate atque praecipiendi quadam severitate hoc maxime nitentem, ut quae tradiderit discipuli facile et animis percipiant et memoria complectantur.

Ea quae e plenioribus libris Petrus Daniel primus edidit inter se ipsa satis dissimilia sunt. nam ut haud pauca scholia a Serviani commentarii rationibus modo descriptis non abhorrent, ita alia reconditae doctrinae plena sunt et ad doctorum hominum magis quam ad adulescentium studia adiuvanda pertinent. sermonis quoque inaequalitas quaedam cernitur. inveniuntur enim quae non solum propter rerum praestantiam, sed etiam propter orationis habitum et colorem ad aetatem Serviana superiorem referenda esse videantur (cf. p. 8, 19; 13, 8; 21, 17; 473, 20), alia ut res cognitu dignissimas exhibent ita rude et incultum dicendi genus ostendunt, ut antiquioris grammatici expositionem inferiore aetate nativa orationis forma orbatam esse appareat. (cf. Aen. I 305, II 44, III 148, alia quae Thomas p. 82 et p. 102 sq. collegit).

---

1) cf. Aen. I 738 'ut Punica testatur historia', III 104 'nam apud chorographos legimus', VI 284 'qui de somniis scripserunt', XI 284 'qui scripserunt de arte militari'. 2) p. 188 '... les indications vagues et collectives qui remplacent, dans notre Vulgate actuelle, les noms propres que donnaient certainement Servius ou les commentateurs qui l'ont précédé'. 3) cf. Thomas p. 146 sqq.

Singula ut persequar, de grammaticis rebus pauca proferuntur eaque tam vilia partim, ut qui talia tradiderit eum vel pueris vel eis qui latinam linguam ut alienam discerent prodesse voluisse putemus (cf. p. 4, 3; 19, 27; 18, 20; 62, 22; 460, 10 al.). contra ea scholia, quibus vocabulorum vis et usus inlustratur, cum et doctis observationibus et egregiis exemplis abundent, Servianas eius generis adnotationes dignitate longe superant (cf. Aen. I 52, 55, 56, 73, 76, 87, 88, 92 al.). quae autem eo consilio adscripta sunt, ut quid voluisset poeta, quam diligenter verborum delectum ad res et sententias accommodasset, qua ratione carmina et distinguenda et pronuntianda essent doceretur, haec igitur, etsi inveniuntur quae nobis iusto artificiosius excogitata et longe repetita esse videantur, in universum tamen simpliciora et minus adfectata sunt quam Serviana eius modi, ut haud sciam an ne hodie quidem Vergilii carmina interpretanti omnino neglegenda sint.[1])

Venio ad ea pleniorum librorum commenta quae ad historicam quam Quintilianus dixit enarrationem pertinent. atque a philosophia abstinuerunt fere interpretes quorum scholia codicibus illis servata sunt: quamquam satis ampla illa ad Aen. IV 696 de fatorum generibus expositio nisi in Floriacensi et Turonensi non extat. fabulas in Danielinis libris cum plenius tum doctius enarratas habes, quam apud Servium; reperiuntur enim haud pauca quae a vulgari fama recedant. quorum origines aliis indagandas relinquo. nam tam impedita est tamque late patet ea quaestio, ut sine peculiari studio non possit profligari et ad exitum perduci. fabulis tamquam appendicem addo mirabilium rerum descriptiones, quarum haec exempla commemoro: p. 25, 2; 49, 6; 50, 8; 221, 4; 437, 7. ex historiis scholiastae illi nihil fere deprompserunt nisi quod ad antiquissimas Italorum, Romanorum inprimis, res pertinet, veluti in octavi libri commentario — nam septimi prope totus Servianus est — non nulla sunt quae a doctis auctoribus petita esse apparet. haec ipsa adtingunt illud scholiorum genus quo plenioris commentarii honos et dignitas maxime continetur, ea dico scholia quibus ostenditur quantum studii in ea re Vergilius posuerit, ut carmine suo veram et incorruptam antiquorum populi Romani morum institutorumque memoriam redintegraret atque in eis describendis ne verbo quidem uteretur quod ab venerabili maiorum disciplina alienum esset. his scholiis ad antiquitates spectantibus praestantia si non

1) cf. p. 61, 5; p. 64, 14 et 20; p. 75, 15; p. 79, 21; p. 80, 8; p. 87, 9 et 11; p. 111, 6; p. 117, 21; p. 124, 14; p. 222, 12 et 17; p. 223, 13; p. 229, 16; p. 230, 6.

superiora at certe paria sunt illa quibus poetarum et scriptorum Augusti aetate antiquiorum exempla servata sunt, quae in vulgato commentario admodum rara esse supra dixi. accedit quod ita exempla illa laudari solent, ut non solum scriptoris sed etiam libri ex quo deprompta sunt accuratum indicium additum sit. ea res haud scio an pro signo esse possit, quo antiqua scholia ab iis quae a Servio ipso aut Serviana fere aetate scripta sint, discernantur — nam supra significavi inveniri in pleniore commentario quae cum vulgati rationibus congruerent. cum sciam Ioannem Kirchnerum in laudandi rationem utriusque commentarii propriam diligenter inquisivisse eumque quae invenerit cum doctis hominibus communicaturum esse sperem, de hac re nihil amplius dico, illud monuisse satis habeo, cum loci testimoniorum accurate indicati sint, ipsis quoque testimoniis fidem videri habendam esse.

Commentarii cum inferioris aetatis libris quibusdam conferuntur.

Quae adhuc de vulgati et plenioris commentarii rationibus exposui ea quam vera sint ita nunc iuvat experiri, ut illi scriptores qui inferiore aetate Serviano commentario usi sint utrum breviorem tantum an pleniorem quoque cognoverint quaeratur. ut ab grammaticis incipiam, Cledonium, cuius aetatem in quinto saeculo Keilius (grammat. lat. V p. 8) constituit, e Servii in Vergilium commentario haud pauca derivasse idem vir doctus (l. l. p. 7) ostendit. cf. Cled. p. 35, 22 et Serv. ad Aen. VI 775; Cled. p. 40, 4, 22, 25 et Serv. ad Aen. III 94, I 149, IX 619; Cled. p. 61, 32 et Serv. ad Aen. IV 295; Cled. p. 65, 1 et Serv. ad Aen. I 2 (de eadem re Servius comm. in Donat. p. 415, 37 dixit); Cled. p. 65, 33 'omnes partes orationis, cum desierint esse quod sunt, adverbium faciunt' et Serv. ad Aen. V 603 'etenim omnis pars orationis, cum desierit esse quod est, in adverbium migrat'. cf. Serv. comm. in Don. p. 439, 22. haec igitur a Servio Cledonium petivisse non est cur negemus. contra quae p. 40, 8 et 23 proferuntur num e Servianis ad Aen. I 703 et VII 568 scholiis exscripta sint dubitari potest. denique tres Cledonii loci cum Danielinis scholiis comparati sunt, quibus ea addo quae p. 47, 7 de 'domus' nominis declinatione grammaticus dixit, quae cum Cassellano ad Aen. II 445 concinunt. at quod p. 40, 15 'pampinus' communis generis esse dictum et Accii et Lucilii exemplis confirmatum est id non debetur Vergiliano scholiastae, qui buc. VII 58 Vergilium pampinos numquam cum genere dicere, sed Varronem genere feminino uti docet. quod Cledonius p. 43, 1 Cornificio Gallo tribuit Vergilii commentator georg. I 210 a Bavio et Maevio profectum esse testatur. quae Floriacensis ad Aen. III 286 de 'clipeus' vocis genere habet for-

tasse ex Cledonii libro transcripta sunt; nam Servius ipse ad Aen. IX 709 de ea re doctius disputavit. Cassellanum ad Aen. II 445 scholium dubito an Servii sit et librariorum incuria in vulgatis libris omissum. nam non solum Cledonii, sed etiam Servii ipsius (comm. in Don. p. 434, 22) et Pompeii (comm. p. 192, 30) verba simillima sunt.

In Pompeii commento permulta inveniuntur quae cum ipsius Servii in Vergilium commentario consentiunt. neque tamen is consensus in hac quaestione magni momenti est. Pompeium enim, quem Servii in Donati artem commentario pleniore quam hodie in libris manu scriptis extet usum esse Keilius (V p. 91 sq.) ostendit, ex eo illa etiam derivasse dixeris quae nunc propter exemplorum copiam maxime ad Vergilianum commentarium propius accedere videntur quam ad Donatianum. cf. Pomp. p. 275, 23 sqq. cum Servio in Don. p. 419, 29 et ad Aen. I 176.

Priscianus Servii in Vergilium commentarios tribus locis nominavit. atque de illis quae VI 44 (I p. 233, 13 H.) habet 'haec acer arbor acri dicit Servius in commento Vergilii' in adnotatione ad Aen. II 16 dixi. X 23 (I p. 515, 22 H.) Servii ad Aen. I 174 verba accurate laudantur. item quae VI 72 (I p. 256, 9 H.) e 'commentario tertii libri Vergiliani' excerpta sunt in vulgatis codicibus extant. quattuor locis Priscianus Servii sententias libro non nominato commemoravit. atque III 30 (I p. 106, 1 H.) et VI 57 (I p. 242, 4 H.) memoria falsus, ut videtur, Servio tribuit quae ab eo aliena sunt. cf. ad Aen. VI 120. contra quae X 42 (I p. 532, 22 H.) et VI 75 (I p. 259, 22 H.) ad Servium referuntur cum eis consentiunt quae ad Aen. I 59, VII 568 et georg. III 418 exposita sunt.

E commentatoribus unus quod sciam ad Servii auctoritatem nominatim provocavit, Lucani scholiastes is quem Vsenerus anno 1869 edidit. nam quae in Horatiano commentario qui Acronis fertur ad carm. III 1, 2 e Servii ad Aen. V 71 scholio adscripta sunt ea Burmannus (adnot. crit. ad Serv. Aen. V 71) ostendit recentiore aetate addita esse. Lucani igitur commentator duobus locis Sergium i. e. Servium citavit, ad III 402 (p. 111, 3 V.) et ad VII 633 (p. 246, 2 V.). utroque loco quae Servio tribuuntur in brevioribus libris ad buc. II 31 et Aen. VII 717 extant. multo plura e Vergilianis scholiis in eum commentarium translata sunt, quem Luctatius[1]) Placidus in heroica Statii carmina scripsisse fertur. sed

1) cf. Deuerling Luct. Plac. grammat. glossae praef. p. VIII.

Achilleidos scholia quae e Pithoei codice quodam Lindenbrogius a. 1600 edidit cum maximam partem e Servii commentario ad verbum exscripta sint, iniuria eidem tribuuntur qui in Thebaidem quinto saeculo exeunte ut videtur[1]) multo doctius et diligentius commentatus est. qui etsi ipse quoque haud pauca ex Servii commentario deprompsit[2]), tamen aliorum etiam Vergiliana commenta adhibuit. nam non solum aliquot locis de Vergilii versibus interpretandis a Servio dissentit[3]), sed est etiam ubi consensus qui inter utriusque scholia deprehenditur ita comparatus sit, ut non Luctatius a Servio, sed ab eodem uterque auctore sua petivisse videatur[4]). quae cum ita sint, quod Danielina quaedam scholia Statii commentatori non ignota fuisse videmus, inde nemo integriore aliquo Servii commentario eum usum esse efficiet. cf. Theb. III 283 et Aen. IV 99, Theb. V 86 et buc. VIII 75, Theb. VI 2 et buc. VI 68, Theb. VI 199, 211, 219 et Aen. III 67. ad Theb. IV 323 et ad Aen. I 322 et 324 scholiis inter se comparatis ostenditur verba quae sunt 'quia venatores cum vestigant quasi videntur errare', quamquam vulgatum scholium aptissime eis suppleatur, tamen non esse Servii. Theb. IV 482 Luctatius quocum mythogr. II 41 consentit (cf. Ampelii lib. mem. IX 5), eum nominavit ad quem redeunt quae in Danielinis libris ad Aen. I 297 et IV 577 de quattuor Mercuriis adscripta sunt. emendavit Luctatii testimonium O. Iahnius mus. rhen. IX p. 627.

Venio nunc ad eos scriptores quos inter imitatores Servii omnium saepissime commemoratos esse vides, mythographos Vaticanos

1) Lindenbrogius sexto saeculo Luctatium scripsisse statuit, quod ad Theb. IV 106 (p. 124 Lindenbr.) Boetium laudasset. sed quae Boetio (cf. d. consol. phil. I 5, 5 sqq.) tribuantur Horatii esse (carm. I 17, 14 sqq.) mythographi I 58 et II 165 docent. contra quae e Sedulio Luctatius (p. 286 Lindenbr.) protulit e carmine paschali I 200 deprompta sunt. fortasse eadem monuit Hermannus Schottky quem in commentatione anno 1856 Vratislaviae edita Luctatii aetatem in quinto saeculo constituisse e Teuffelii Litt. Rom. hist. 304 adnot. 9 didici.

2) cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 81 et Serv. Aen. I 185, Theb. I 518 et Aen. VII 277, Theb. I 521 et Aen. I 726, Theb. I 545 et Aen. I 224, Theb. I 549 et Aen. IX 86, Theb. I 695 et Aen. XI 262, Theb. II 32 et Aen. I 159, Theb. IV 708 et georg. II 353, Theb. VI 39 et Aen. XI 36, Theb. VI 63 et Aen. I 655, Theb. VIII 298 et Aen. XI 339, Theb. IX 361 et georg. I 399. breviore qui dicitur Servii commentario Luctatium usum esse his locis ostenditur, quibus pleniorum librorum additamenta omissa sunt: Theb. I 49 et Aen. II 776, Theb. I 271 et Aen. III 694, Theb. VI 55 et Aen. XI 64. (cf. Isid. or. XX 11, 7), Theb. VII 421 et Aen. V 241 (cf. Theb. I 13), Theb. VIII 255 et Aen. III 209, Theb. IX 795 et Aen. IV 216 et IX 616.

3) cf. Theb. I 197 et georg. I 92, Theb. I 207 et Aen. VIII 64, Theb. II 496 et Aen. I 526. 4) Theb. I 251, 630 et Aen. VI 630, Theb. VII 16 et Aen. V 193, Theb. X 788 et Aen. III 57.

et Isidorum Hispalensem. atque e mythographorum scriptis primi solius libros cum Servii commentario accuratius comparare operae pretium est. secundus enim a primo pleraque petivit, pauca quae ab eo omissa esse videbat e Servii copiis addidit. tertius autem, qui cum (2, 4 p. 159 Bode) Ioannem Scotum laudaverit, vix potest ante decimum saeculum scripsisse, etsi Servium multis locis nominavit, tamen ad huius scholia ab aliorum commentis discernenda non plus auctoritatis habet quam breviores codices illo saeculo scripti. primus igitur mythographus, cuius aetas incerta est[1]), quae e Servii commentariis exscripsit, ea cum vulgatis libris, non cum plenioribus consentire solent. quod ut exemplis confirmetur, ex primi Aeneidos libri commentario eas fabulas expromere placet, in quibus enarrandis mythographus, Servium secutus, brevior fuit quam ille qui pleniorem commentarium composuit. conferantur igitur inter se schol. ad v. 67 et fab. 122, ad v. 273 et f. 30, ad v. 469 et f. 203, ad v. 489 et f. 139, ad v. 535 et f. 32, ad v. 550 et f. 137, ad v. 570 et f. 53, ad v. 693 et f. 34. duobus autem locis mythographus exhibet quae in pleniore libro extant, in brevioribus desiderantur: nam et Chelones fabula (101) in uno Cassellano ad v. 505 adscripta est et quae fab. 138 Servianae de Teucri fatis narrationi inserta sunt cum Cassellani ad v. 619 additamento aliquid similitudinis habent. neutro tamen loco mythographum aut amplioris commentarii auctorem Servio sua debere concedo. scio quid responderi possit: ad v. 505 ipsis poetae verbis 'media testudine templi' ad exponendam Chelones fabulam interpretem motum esse, in oratione nihil inveniri quod a Servii consuetudine abhorreat, vulgatum scholium (p. 157, 18—20) verbis quae sunt 'hoc genus fabricae' e. q. s. (p. 158, 8) non inepte continuari, inter Cassellani et mythographi verba eam esse similitudinem quae aliis locis inter huius et Servii narrationes deprehendatur. at haec argumenta quamvis firma videantur, re vera tamen non esse idonea, quibus Servium mythographi auctorem fuisse confirmetur, hoc exemplo ostenditur. etenim simillimum consensum inter fabulam 75 et Floriacense ad Aen. IV 99 scholium habes, quod ad Servium non esse referendum certis argumentis evinci potest. is enim ad Aen. I 651 ut doceret cur 'Hymenaeos' poeta pro nuptiis dixisset, quoniam aliam de Hymenaeo memoriam tamquam falsam refutavit, ex illa fabula quae utilia videbantur deprompsit. de rebus autem quas

1) cf. Bode script. rer. myth. praef. p. XVII, Zink de Fulgentio mythogr. p. 15, Iungmann quaest. Fulgent. in actis soc. phil. Lips. I p. 50 sq.

saepius commemorandas esse sciebat ubi primum poetae verbis commentandi materies oblata est plene dicere, post legentes eo revocare solet: ut quae ad Aen. IV 99 Floriacensis commentator posuit 'licet fabula in primo libro narrata sit breviter, tamen plenior talis est' a more eius aliena sint. accedit quod formulae quales sunt 'de qua fabula talis est' (quae Chelones fabulae praemissa est) et 'fabula plenior talis est' in pleniore commentario multo frequentiores sunt quam in vulgato (cf. p. 141, 16; 169, 12; 340, 27; 357, 15; buc. VIII 30). quare Hymenaei fabulam ex alius scholiastae libro, quo mythographus quoque usus sit, in pleniorem commentarium translatam esse puto[1]). quod alterius mythographi testimonio (f. 219) commendatur, qui genuinum Servii scholium exscripsit et primi narratione inserta auxit. eadem ratio inter fab. 101 et Cassellani ad v. 505 additamentum intercedere videtur. ceterum docti commentatores quid de Hymenaeo prodiderint ex Floriacensi ad Aen. IV 127 et Lemovicensi ad buc. VIII 30 scholio cognoscitur. restat ut primum mythographum (fab. 138) et Cassellanum scholiasten ad Aen I 619 non ita inter se consentire moneam, ut alter ad alterius auctoritatem se adplicasse videatur: immo eodem fonte usi sunt, unde alia uterque, alia alter tantum derivavit.

Quas inter Isidori originum differentiarumque libros et Servii commenta inveni similitudines· omnes commemorandas esse duxi. nam cum illi quoque loci indicarentur quorum congruentia eo videretur referenda esse quod eundem auctorem secuti essent Servius et Isidorus, eorum studia adiuvari putabam qui fontibus originum investigandis operam darent. transcripta esse ab Isidoro Servii scholia non dixi, nisi ubi ad rerum ab utroque expositarum convenientiam verborum consensum accedere videram: verum enim est quod Dresselius in commentatione de Isidori originum fontibus docuit (rivista di filologia vol. III p. 208), perpauca in auctorum verbis ab Isidoro mutata esse. plus quam quadringentis autem locis is est inter utriusque libros et rerum et verborum consensus, ut dubitari non possit quin Servio sua debeat Isidorus. itaque animi causa magis quam quod rem certam novo argumento confirmandam esse putem, ineptias quasdam adscribo ad quas Servii scholiis aut neglegenter inspectis aut sine iudicio adhibitis Isidorum devenisse appareat. veluti si quis or. XVI 3, 3 cum Servii ad Aen. X 653 scholio contulerit is crepidinis vocem a pede derivandam esse Isidorum inde sibi

1) Monacensis codicis testimonio quod infra proferam Donatum esse mythographi auctorem probatur.

persuasisse videbit quod Vergilii commentator, ut 'crepidine' ablativum pro dativo poetam posuisse probaret, similem versum qui est Aen. X 361 'haeret pede pes' commemoraverit. non minus ridicule Isidorus or. XIII 19, 8 Lucrini lacus nomen a lucri magnitudine repetendum esse dixit quod olim propter ingentem piscium copiam vectigalium exactores inde fecissent: quo loco Servii ad georg. II 161 adnotatione aperte abusus est. similia haec sunt: or. XII 6, 32 et georg. IV 234; or. XII 7, 4 et Aen. VI 198; or. XVII 6, 11 et Aen. X 58; or. XVIII 24 et georg. II 531; or. XVIII 23 et georg. III 105; or. XIX 2, 7 et Aen. VII 631; or. XIX 4, 1 et Aen. I 727.

Quadringenti autem illi Servii loci quos ab Isidoro exscriptos esse dixi cum omnes brevioris commentarii sint, huius ipsius exemplar aliquod Hispalensi episcopo ad manum fuisse probabiliter conicitur. sed aliud argumentum in promptu est quo ea res sic confirmetur, ut omnis tollatur dubitatio. nam satis multa scholia quae in Danielis libris pleniora sunt quam in vulgatis ita ab Isidoro in originum libros adsumpta esse videmus, ut nihil receptum sit nisi quod hodie quoque in vulgatis libris extet, quamquam ea quae plenioris commentarii auctor vel inseruerit vel addiderit ita comparata sint, ut Isidorus si plenius exemplar habuisset ea non videatur omissurus fuisse. conferantur inter se haec Isidori et Servii verba: or. VI 19, 27 et Aen. XII 520; or. VI 19, 82 et Aen. I 632; or. VIII 11, 48 sq. et Aen. IV 242; or. IX 3, 44 et Aen. III 519; or. IX 4, 8 et Aen. V 758; or. X 101 et Aen. I 178; or. X 163 et Aen. VIII 649[1]); or. XI 3, 34 sqq. (cf. XII 4, 23) et Aen. VI 287 sq.[2]); or. XII 2, 2 et Aen. I 215; or. XII 2, 11 et Aen. III 113; or. XII 3, 6 et Aen. XII 9; or. XIII 16, 8 et Aen. VI 14; or. XIV 6, 23 et Aen. II 21[3]); or. XIV 6, 36 et Aen. I 52; or. XV 9, 6 et Aen. IX 60; or. XV 13, 12 et georg, I 71; or. XVI 3, 3 et Aen. X 653; or. XVII 5, 3 et buc. V 7; or. XVIII 7, 8 et Aen. IX 705; or. XVIII 12, 6 et Aen. IX 505; or. XIX 1, 9 et Aen. I 43; or. XIX 7, 3 et Aen. VIII 453; or. XIX 19, 6 et Aen. IX 408; or. XX 10, 1 et Aen. XII 118; or. XX 14, 2 et georg. I 170; or. XX 14, 10 et georg I 164.

Priusquam aliorum vel alius[4]) in Vergilium commenta ab Isi-

---

1) omisit Isidorus 'quasi στρογγύλωπας a rotunditate', nam Plauti versum addiderunt Itali. 2) cf. mythogr. I 72, II 131, III 14, 5. 3) hoc loco a vulgatorum librorum memoria, quam Isidorus secutus est, Cassellanum dissentire moneo. 4) nam vix probabile est plures praeter Servianum commentarios Isidorum inspexisse.

doro adhibita esse ostendam de paucis originum locis accuratius disputandum est qui ita compositi sunt, ut facile quis et Servii scholium et illa exscripta esse dicat quae in plenioribus libris cum eo coniuncta sunt. atque quae Isidorus or. I 43, 4 de annalium et historiae differentia dixit *inter historiam autem et annales hoc interest quod historia est eorum temporum quae vidimus, annales vero sunt eorum annorum quos aetas nostra non novit: unde Sallustius ex historia, Livius*[1]) *Eusebius et Hieronymus ex annalibus et historia constant*, ea ex Servii ad Aen. I 373 scholio fluxisse videntur. nam quae Servius (p. 125, 20) de historiae nominis origine docuit *dicta ἀπὸ τοῦ ἱστορεῖν id est videre* quod alio loco (I 40, 1) ab Isidoro collocata sunt, id non abhorret ab eius consuetudine. neque illud mirum esse potest quod Sallustium a Servio omissum exempli causa commemoravit: eius enim libros ipse legit et exscripsit (cf. Dresselius l. l. p. 218 sqq.). neque tamen integriore Servii exemplari Isidorum usum esse concedo quod in eis quae de ipsis annalibus et ipsa historia 43, 3 et 4 in. exposuerit quaedam inveniantur quae Cassellano ad v. 373 scholio non dissimilia sint.[2]) immo ea quae Cassellanus unus habeat a Servio profecta esse confidenter nego. qui cum pro historia annales Vergilium posuisse censeat, plane contrarium est quod alter scholiastes ideo annales a poeta Aeneae tributos esse docet quod is tamquam pontifex maximus induci soleat, a quo maximos annales confectos esse constet. haec ex libro illo, cuius argumentum p. XXVII adumbrare conatus sum, petita esse Macrobii verbis, quae Sat. III 2, 17 habes, ostenditur. praestantissima autem illa de annalium conficiendorum ratione memoria non est ad eum ipsum qui librum illum composuit referenda, sed ad antiquiorem quendam scriptorem, quo is tamquam teste usus est. eundem ab Isidori auctore, non ab ipso Isidoro adhibitum esse probabiliter videor conicere. restat ut commemorem de discrimine quod inter historiam et argumentum et fabulam esse rhetores statuerunt (cf. Cornif. rhet. ad C. Herenn. I 8, 13 et Cic. d. invent. I 19, 27), aliter praecipere Servium ad Aen. I 235, aliter Isidorum I 43, 4.

---

1) 'ex historia Livius' e palmari Dresselii coniectura dedi, 'ex historialibus' Isidori codices exhibent. 2) Isidori verba sunt 'quaecumque enim digna memoriae domi militiaeque mari ac terrae per annos in commentariis acta sunt, ab anniversariis gestis annales nominantur. historia autem multorum annorum vel temporum est, cuius diligentia annui commentarii in libris delati sunt' cum his e Cassellano scholio comparari possunt haec verba (p. 126, 5 sqq.) 'digna memoratu notare consueverat domi militiaeque terra marique gesta per singulos dies. cuius diligentiae annuos commentarios in octoginta libros veteres retulerunt' e. q. s.

sed cum aliqua sit inter utriusque verba similitudo, haud scio an Servius eius praecepta, quem Isidorus accurate secutus sit, memoria falsus corruperit.

Or. X 260 Isidorus *sequester* inquit *dicitur qui certantibus medius intervenit, qui apud Graecos* ὁ μέσος *dicitur, apud quem pignora deponi solent. quod vocabulum ab sequendo factum est, quod eius qui electus sit utraque pars fidem sequatur.* cum his scholium ad Aen. XI 133 adscriptum comparandum est: *PACE SEQVESTRA media: nam[que] sequester est [aut] medius inter duos altercantes, [aut] apud quem aliquid ad tempus seponitur, [dictum autem a sequendo, quod eius qui electus sit utraque pars fidem sequitur.] pacem ergo sequestram indutias dicit, i. e. pacem temporalem et mediam inter bellum praeteritum et futurum.*[1]) de vi igitur 'sequester' vocis cum consentiant inter se Servius et Isidorus neque tamen eisdem uterque verbis usus sit, contra quae de origine vocabuli illius a Floriacensi scholiasta et Isidoro dicta sunt eorum consensus cum etiam ad verba pertineat, plenius Servii exemplar ab Hispalensi episcopo non potest inspectum esse. sic potius res se habere videtur. eodem scholio ad v. l. adscripto non eodem modo Servius Isidorus Floriacensis scholiastes usi sunt. nimirum Servius nihil inde derivavit nisi quod ad poetae verba explicanda opus erat, Isidorus, cui Luctatium Placidum ad Stat. Theb. VII 542 addo, omnia exscripsit, Floriacensis interpres quod a Servio omissum esse videbat supplevit. communis autem eorum auctor ex P. Lavinii de verbis sordidis libro sua petiverat, ex quo Gellius (XX 11) haec profert 'utrumque vocabulum (scil. sculna et sequester) a sequendo factum est, quod eius qui electus sit utraque pars fidem sequatur'. cf. Suet. verb. diff. p. 276, 11 Reiffersch.

Or. XIV 4, 20 qua paragrapho de Tuscia agitur Isidorus iis quae ex Servii ad Aen. II 781 scholio deprompsit haec ex eiusdem ad Aen. XII 753 scholio interposuit *Vmbria vero pars Tusciae.* in iis quae § 21 de Vmbria dicta sunt quaedam cum Floriacensis ad XII. libri versum additamento consentiunt. sed facile intellegitur quae his locis de Vmbrorum et origine et nomine exposita sint a Servii consilio aliena esse. quare ut Floriacensis scholiastes ita Isidorus alium auctorem secutus est. cf. or. IX 2, 87. quaestt. Serv. p. 6.

Quae Isidorus or. XV 2, 22 scripsit *Porta dicitur quia potest vel importari aliquid vel expôrtari, proprie autem porta aut urbis aut*

1) quae uncis quadratis inclusi pleniorum librorum sunt.

castrorum vocatur, sicut superius dictum est simillima sunt his ad Aen. I 83 scholiis *PORTA omnis exitus porta dicitur, quasi qua potest vel importari vel exportari aliquid.* [*aut ideo 'porta', quia 'agmine' dixerat; nam porta proprie aut urbis aut castrorum est.*] dubitasse videntur veteres interpretes cur portam dixerit poeta exitum ab Aeolo ventis paratum. atque Servius rem simpliciter expedivit, alter scholiastes subtilius ad 'agmine' militarem vocem, qua in proximo versu Vergilius usus erat, provocavit, ut portam et urbis et castrorum propriam fuisse doceret. utrumque scholium Isidoro cognitum fuit, neque dubitarem quin plenius Servii exemplar ei ad manum fuisse concederem, nisi his quae revocandi causa addita sunt *sicut superius dictum est* impedirer. quae cum neque ad or. IX 3, 44 neque ad XV 2, 13, quibus locis de castris agitur, ac ne ad XV 2, 3 quidem, ubi Catonis de urbe condenda praecepta commemorantur sed castrorum nulla mentio fit, referri possint, suspicio oritur, Isidorum temere ea ex scholio quod transcriberet arripuisse, cum praesertim eius modi remittendi formulae in scholiis Vergilianis frequentissimae sint (cf. p. XIV). atque voluerat fortasse interpres ille scholium aliquod ad georg. IV 78 adscriptum in memoriam revocari, quem ad versum de militari ut ita dicam portarum usu dici potuisse nemo negabit. quae si recte conieci Cassellanum ad Aen. I 83 scholium non est Servii, quem georgica post Aeneidem interpretatum esse constat.

Or. XV 8, 8 Isidorus vulgatum ad Aen. I 505 scholium paucis mutatis transcripsit eique addidit quae inter Servii libros unus Cassellanus habet (p. 158, 6) *alii testudinem volunt esse locum in parte atrii adversum venientibus.* neque tamen probabile est e codice ipsius Cassellani simili haec petita esse. nam quae inter vulgatum et alterum scholium posita sunt (p. 157, 20 — p. 158, 6) quamquam non poterant non dignissima videri quae reciperentur, Isidorus non exscripsit. aut igitur alium praeter Servianum commentarium inspexit, aut ex originum libro in pleniorem codicem verba illa translata sunt. idem iudicandum est de his Isidori verbis (or. XV 16, 11) *divortia sunt flexus viarum, hoc est viae in diversa tendentes. item diverticula sunt, hoc est diversae ac divisae viae sive transversae semitae, quae sunt a latere viae* cum scholio ad Aen. IX 379 quod infra scripsi comparatis: *AD DIVORTIA* [*viae in diversa tendentes hoc est*] *ad deverticula viae militaris: Terentius 'ubi ad ipsum veni deverticulum'. deverticula autem sunt semitae transversae quae sunt a latere viae militaris.* nam duas 'divortia' vocis interpretationes 'hoc est' formula interposita inepte coniunctas esse non est quod mo-

neam. prudentius Isidorus 'item' particula usus est, ut priori alteram adnecteret.

Non uno nomine utile est comparare inter se quae Isidorus or. XVI 24 de electro dixit et Servii ad Aen. VIII 402 scholium. Servius Plinium se sequi profitetur, atque quae profert ita comparata sunt ut Pliniana agnoscas, modo pro 'tribus', quod libri praebent, 'quattuor' scribatur. mirum tamen est quod Isidorus, cui non modo hic in numero error sed verba pleraque cum Servio communia sunt, habet quaedam quae Vergilii interpres omisit. quare non Isidorus Servium, sed eundem uterque auctorem secutus esse videtur, qui ipse e Pinii libro sua derivaverat, ita tamen ut in metallico electro partium rationem paulo aliter definiret. iam vero in exitu Serviani scholii a vulgatis libris discedit Floriacensis codex, qui non solum haec addidit quae cum Isidorianis consentiunt *et ad lumina in convivio clarius auro et argento lucet*, sed etiam ea quae antecedunt, quae sic eduntur *et varios ad similitudinem* [*arcus caelestis*] *reddit colores*, unus integra habere videtur. scilicet verba quae sunt 'arcus caelestis' cum ad sententiam explendam necessaria sint, librariorum neglegentia in vulgatis libris intercidisse dices. at in meis codicibus non 'ad similitudinem' scriptum inveni, sed 'ad dissimilitudinem' in Reginensi Sangallensi Lipsiensi, 'ad idisimilitudinem' in Hamburgensi. inde 'ad iridis similitudinem' Servium scripsisse conicio, ut plenioris commentarii auctor corruptae breviorum librorum scripturae medelam ab Isidoro petiverit. quam coniecturam si probaveris, ea quoque quae Servianis in uno Floriacensi adglutinata sunt ad Isidorum redire facile concedes.

Reliqua Danielini commentarii scholia, quae quidem huc pertinere dixeris, ex Isidori libro videntur exscripta esse. conferantur inter se Aen. XI 554 et or. VI 13, 3; Aen. I 416 et or. IX 2, 49; Aen. I 490 et X 651 et or. XVII 4, 8; Aen. IV 131 et or. XVIII 7, 4; Aen. XI 144 et or. XIX 31, 8. decimi originum libri particulas 125, 159, 179 quae propter rerum similitudinem cum scholiis ad Aen. X 302, XII 7, VIII 307 conferri possunt, propter dissimilitudinem verborum non puto Servio deberi. denique quae vulgato ad georg. II 88 scholio de crustumiis addita sunt ea recentior aliquis scholiastes ex Isidori copiis adsumpsit, nam Lemovicensis codex in primi libri v. 279 desinit.

Ostendisse videor ne eis quidem locis quibus Isidoriana ex Servianis scholiis et pleniorum librorum supplementis composita esse dicas, ipsum ampliorem commentarium ab Isidoro adhibitum esse. atque quod or. X 260; XV 2, 22 et 8, 8 et 16, 11 praeter Serviana

alius interpretis ad eosdem Vergilii versus scholia, quae postea demum cum Serviano commentario coniuncta sint, Isidoro ad manum fuisse dixi, id aliis etiam exemplis confirmatur. veluti duo originum loci, qui sunt XIV 4, 22 'alii Etruriam ... ἀπὸ τοῦ θύσαι' et XVIII 7, 7, cum scholiis ad Aen. X 164 et VII 741 consentiunt, quae Daniel non e Floriacensi codice, qui pleniorem qui vocatur Servii commentarium exhibet, sed ex Turonensi libro edidit, qui Servii scholia nisi paucis locis non habet.[1]) praeterea Isidorus scholia aliquot, quae quidem in plenioribus libris extant, in origines transtulit, Servianum scholium ad eadem poetae verba adscriptum neglexit. cf. or. IX 2, 74 'Pelasgi ... commemorat' et Aen. VIII 600; or. XI 1, 79 et Aen. I 211; or. XIII 21, 26 et Aen. XI 457; or. XVI 20, 11 et Aen. I 448; or. XVII 6, 18 et Aen. IV 242. denique haud pauca eorum quae e pleniore commentario Isidorus adsumpsisse videtur ad Vergilii versus pertinent de quibus Servius ipse nihil dixit. cf. or. IX 2, 73 et Aen. I 242 (cf. Kettnerus stud. Varron. p. 19); or. IX 2, 74 'Graeci vero ... dictos' et Aen. I 624; or. IX 2, 106 et Aen. VIII 656; or. IX 3, 22 et Aen. X 370; or. XI 1, 61 et Aen. XI 496[2]); or. XI 1, 123 et Aen. III 67; or. XII 7, 75—78 et Aen. III 246; or. XIII 18, 5 et Aen. III 421 et 423; or. XIV 6, 44 et Philarg. ad georg. I 309; or. XIV 8, 18 et Philarg. ad georg. III 474; or. XIV 8, 38 et Aen. XI 326 (cf. Aen. II 16); or. XV 2, 5 sq. et Aen. IX 608 or. XV 2, 32 et Aen. I 20; or. XV 3, 12 et Aen. II 464; or. XV 16, 6 et Aen. I 422; or. XVI 20, 11 et Aen. I 448; or. XVII 6, 26 et Aen. I 176; or. XVII 9, 29 de dictamno Isidorus loquitur. videtur scholio aliquo ad Aen. IV 72, quem versum laudavit, usus esse. sed ad hunc ipsum perpauca adscripta sunt, plura de herba illa Aen. III 171 et XII 412 inveniuntur; or. XVIII 2, 7 et Aen. I 70; or. XIX 28, 6 quae de ferrugine dicta sunt eorum pars e Servii ad Aen. IX 582 aut ad georg. I 466 scholio, pars ex pleniore commentario ad Aen. XI 772 adscita est.

Confiteor inter locos quos modo enumeravi haud paucos esse quorum consensum alii ita rectius explicare sibi videbuntur, ut ad eandem et Isidorum et eum qui pleniorem commentarium composuit auctoritatem se adplicasse dicant: neque his magnopere adver-

---

1) ceterum dubitari potest num Isidorus et Turonensis scholiastes Vergilianum aliquem commentarium his locis exscripserint. 2) verba quae sunt 'cervix autem numero ... frange cervices' Servio ad Aen. II 707, quem diff. verb. 118 exscripsit, debet Isidorus.

sor, praesertim cum non desint apud Isidorum quorum cum Danielinis scholiis similitudinem ipse sine ulla dubitatione ad fontis communionem revoco. veluti quae ab Isidoro or. XVI 18, 13 et Danielis scholiasta ad Aen. X 526 de tribus argenti et auri et aeris generibus, or. XVII 7, 2 et buc. VIII 12 et Aen. I 394 de lauro, or. XIX 5, 3 et georg. I 142 de trago, retis genere, or. XIX 30, 5 et Aen. II 683 et X 270 de apice et galero, or. VIII 9, 13 et Aen. III 359 de variis vaticinationis generibus, or. VIII 11, 52 et Aen. III 35 de Gradivi nomine exposita sunt, ex eodem fonte derivata esse mihi persuasi. atque uno loco qui est ad Aen. II 683 scholiastes Suetonium laudavit; de trago Nonius s. v. everriculum p. 34 M. conferatur.

Restat ut ea plenioris commentarii scholia commemorem, quae aut quod Isidori expositio plenior sit aut aliis de causis, quas cum facile quivis sentiat explicare longum est, ex Isidori libro exscripta esse videantur. ex eo genere sunt Dan. schol. ad Aen. VIII 392 et or. XIII 8, 2 (cf. Isid. de rer. nat. 30); Aen. II 16 et XI 326 et or. XIV 8, 38; Aen. I 119 et XV 1, 16; Aen. IV 648 et or. XV 3, 9; buc. IV 2 et VIII 54 et or. XVII 7, 49; Aen. XII 413 et or. XVII 10, 3; Aen. I 177 et XVIII 5, 1; Aen. IV 198 et or. IX 2, 125. ceterum in his similium locorum indicibus ea Danielis scholia quae cum decimi originum libri particulis consentire vidi consulto omisi. nam cum hoc libro nominum quorundam originationes et interpretationes eaeque perquam breves contineantur, difficile dictu est, utrum Isidorus scholiastae an hic illius auctor sit. possunt autem inter se comparari or. X 3 et schol ad Aen. IV 72, VI 298, VIII 532; or. X 7 et Aen. II 426; or. X 91 et Aen. I 39; or. X 105 et Aen. VIII 230; or. X 127 et Aen. XI 584; or. X 138 et Aen. III 658, VIII 264; or. X 171 et Aen. I 520; or. X 198 et Aen. IX 725; or. X 247 et Aen. II 374; or. X 263 et buc. X 19; or. X 279 et Aen. X 216.

Itaque quod compositione plenioris commentarii demonstrata, Danielinis scholiis quibusdam exempli causa ad suos auctores revocatis, diversis Servii et aliorum commentatorum consiliis rationibusque descriptis ostendere conatus sum, ea quae pleniorum librorum propria essent non Servii esse sed aliorum interpretum vel scriptorum, id Vergilianis commentariis et inferioris aetatis libris quibusdam, quos qui scripserunt illis usi sunt, inter se comparatis stabilitum esse videmus, qua quidem comparatione simul illud probatum est, Serviana commenta, si leviores quasdam eorum mutationes variis temporibus factas exceperis, integra servata esse. id quod aliis

quoque rebus confirmatur, veluti aequali sermonis tenore, consiliorum stabilitate, expositionum ad grammaticam artem, ad historiam, ad philosophiam pertinentium amplitudine, quae si non omnibus at multis certe locis tanta est, ut ampliora etiam scholia in brevius contracta esse ne cogitari quidem possit. accedit quod inter antiquiores brevioris commentarii codices[1]), quamvis diversis locis scriptos, tantus invenitur consensus, quantus vix posset esse, si Servianum opus eas quas docti quidam homines opinantur mutationes subisset.[2]) illud tamen non nego, quod in libro ad docentium discentiumque studia per longum tempus adhibito atque totiens descripto facillime fieri potuisse nemo negabit, ut aut adderentur quaedam aut omitterentur aut transformarentur.[3]) quare neque secludendi neque supplendi remediis ad emendandum Servii commentarium carere poteris, atque de singulorum verborum vel enuntiatorum etiam memoria maiores sunt fortasse inter Servianos quam inter aliorum scriptorum codices discrepantiae. ne illud quidem infitior, librariorum inertia posse effectum esse, ut unum et alterum scholium totum intercideret. sed sunt profecto eae interpolationes et lacunae et scripturae diversitates levioris plerumque momenti, quam ut genuinum commentarii habitum eis magnopere immutatum esse dicas.[4]) neque quod supra (p. XXXII) dixi, inveniri inter

---

1) excipio Bernensem 363, quippe qui commentarium multis locis valde decurtatum exhibeat. 2) quod in praestantissimis etiam nostrorum codicum non nulla omissa sunt, Thomasius (p. 170) cum eam rem non tam ab librariorum neglegentia quam ab exemplarium, quibus hi ipsi usi essent, lacunis repetendam esse putaret, inde in antiquioribus etiam libris non nulla intercidisse suspicatus est. at cum multi supersint Servii codices eique diversis locis scripti, ut ex diversis exemplaribus derivati esse videantur, si quid in altero deest, ex altero id suppleri potest, veluti Lipsiensis corrector quod prior manus omiserat ex libro Monacensis simili addidit. 3) cf. supra p. V sq. sed cavendum est ne latius patere videantur haec corruptionis genera. propter Thomasium hoc moneo, qui haud pauca scholia, in quibus neque desideratur quidquam neque redundat, aut omissis necessariis aut alienis inmixtis corrupta esse sibi persuasit. vide p. 171 sqq. veluti scholium ad Aen. I 359 adscriptum integrum esse negavit, quod 'thensauros' scripturam a Servio vituperari non vidit. in scholio ad Aen. II 733 verba *propter sequentem de Corybantibus oeconomiam* non intellexit his quae ad insequentem versum adnotata sunt explicari *non cum utilitate mea favens uxori, quae in numerum ministrarum matris deum relata est.* ad Aen. VI 648 ante *illis* nihil intercidit; 'isti' enim dicuntur Ilus Assaracus Dardanus, 'illi' Tydeus et reliqui quos poeta v. 479 sqq. commemoravit. ad Aen. IV 179 Veronensis interpres Servii scholium corrupit, non Servius scholium Veronense. ad Aen. I 282 verba *quod vulgo maforte dicunt* non debent propter relativi pronominis iterationem ut aliena abici. ad Aen. VIII 127 non video cur verba *quantum ad Aenean pertinet Graeci neque boni neque meliores sunt* secludantur. 4) veluti Thomasius non nullis locis

Danielina scholia quae a Servianorum rationibus non abhorrerent, ea similitudo tantum valere debet, ut sine codicum aut aliorum scriptorum testimoniis Servio tribuantur[1]) quae eadem probabilitate ad commentatorem aliquem Servio aequalem fere et simili interpretandi ratione usum referuntur.

Etiam de fontibus et tempore plenioris commentarii libris illis, de quibus supra dixi, atque Isidori originibus maxime comparatis quaedam cognosci potuerunt, ut iam tempus esse videatur quae de eis rebus et de loco, in quo Danielina scholia cum Servianis coniuncta sint, invenisse me spero collecta proponere. sed ante opus

---

non de Servio, sed de compilatore vel excerptore aliquo (rédacteur), non de commentario sed de collectione scholiorum (recueil) loquitur. 1) quae ad Aen. II 445 de domus nominis declinatione in uno Cassellano adscripta sunt propter Cledonii et Pompeii testimonia et commentarii in Donati artem similitudinem ad Servium revocavi. Aen. V 801 et 851 ea quae praeter Bernensem 167 et Cassellanum Monacensis habet Servio tribuere potui. Thomasius qui p. 11 sqq. italicorum saeculi XV. librorum additamenta diligentissime collegit ex his pauca quaedam in Danielinis codicibus inveniri vidit; unde ad Servium ea referenda esse coniecit (cf. p. 33). sed Aen. I 417 verba quae sunt *quod autem . . . vestitur* in omnibus vulgatis libris leguntur. ad Aen. I 731 *Graeci . . . appellant* verba cum non inveniantur in Parisino 1750 a Daniele autem in ipso contextu edita sint, e Fabriciano exemplari videntur petita esse. ad Aen. II 7 *Iovis et Aeginae filius* quae italici libri cum Danielinis communia habent facile potuerunt Serviano scholio adscribi (cf. mythogr. II 204), cum praesertim dubitari possit an 'Iovis filium' Aeacum fuisse Servius ipse dixerit (cf. adnot. crit.). Aen. II 632 *quod Ἀφρόδιτον vocatur* ex Macrobii Saturnalibus III 8, 1 adscripta sunt. ad Aen. II 749 et 761 non ea est inter italica et Cassellana additamenta similitudo, ut apte inter se comparentur. ad Aen. I 651 Hymenaei fabulam Parisini 7965 (cf. Thomas p. 27) corrector in margine adscripsit; qui cum mythographi libro (I 75 vel II 219) usus esse possit, non est quod Floriacensem (ad Aen. IV 95) ei ad manum fuisse dicamus. contra qui italica ad Aen. II 528 et 553 scholia scripsit ei ut Serviana ita Cassellana de his locis et v. 558 commenta cognita erant. cf. adnot. crit. ad Aen. IV 572. reliqua quae Thomasius in italicis et Danielinis codicibus similia esse invenit ad Aen. II 501 *aut novas . . . adfinitatis* et *est autem . . . repetitio*, 624 *vel 'tum vero' . . . saevientes*, 641 *corpus nostrum*, 645 *et . . . venti*, 649 *sane afflati . . . Romulus*, 728 *NVNC . . . metuere*, 733 *non nulli . . . sed*, 768 *AVSVS quia inter hostes*, VI 17 *nunc a civitate . . . Euboeae* haec igitur nihil habent quod a Servii consuetudine alienum sit. moneo tamen extare Vergilii libros quorum in margines non nulla pleniorum librorum scholia transcripta sint et eius modi librum facile potuisse ad Italos adferri. neque omitto quam mirum sit quod similitudines illae fere omnes ad extremam secundi Aeneidos libri partem pertinent. quae ad Aen. II 801 in Cassellano et Dresdensi adnotata habes *hoc est autem . . . agnovit* e Serviano ad Aen. I 382 scholio petita sunt. ad Aen. VIII 300 qui *praeter haec quae Herculem* e. q. s. adscripsit, quorum pars in italicis libris invenitur, mythographi alicuius libro videtur usus esse: Servium enim qua re motum esse putas, ut quae aliis locis de singulis Herculis laboribus dixerat hoc comprehenderet? (cf. Thomas p. 106).

est de codicibus quibus Daniel primus usus est accuratius disserere, quippe quorum rationibus expositis multum lucis eis quaestionibus adferatur.

Plenioris commentarii libri recensentur: Cassellanus.

Atque plenioris in primum et secundum Aeneidos librum commentarii duo codices extant: Cassellanus (ms. poet. fol. 6) et Parisinus 1750. ille saeculo nono exeunte vel ineunte decimo in CIX membranis formae quadratae, sed maioris mensurae scriptus est. singulae paginae tricenos singulos versus habent. plures librarios eodem tempore in codice scribendo occupatos fuisse non solum litterarum dissimilitudine, sed etiam ea re ostenditur quod septimo quaternioni, cum primi libri extremam partem non totam cepisset, tres membranae additae erant, et extremae aliquot quaternionum paginae aut vacuae relictae, veluti quarti decimi et undevicesimi, aut, veluti septimi, litteris distractius exaratis insignes sunt. verborum distinctio saepe aut nulla est aut falsa. lemmatum initia grandiusculis litteris indicata sunt. plures correctores liber expertus est, e quibus eum qui ex archetypo plerumque, ut videtur, primi librarii errores sustulit, C^2 dixi, alium qui saeculo XV. vulgati alicuius libri scripturas invexit C^3. idem signum adposui mutationibus quibusdam in scholio ad Aen. I 393 ab homine tertii decimi, ut videtur, saeculi factis. quarta manus, atramenti vigore conspicua, in posterioribus libris leviora errata correxit.

Continebat olim hic codex in sex priores Aeneidos libros commenta, sed primi tantum et secundi libri vulgatis ampliora. postquam a Scioppio conlatus est magnam iacturam fecit. interierunt enim octo quaterniones integri (II IV IX XII XV XVI XVIII et libri sexti, unde redintegratur quaternionum dinumeratio, II), praeterea tres membranae septimo quaternioni additae, undecimi tres membranae posteriores, sex priores undevicesimi, quarti alterius ordinis duae posteriores.

Vitam Vergilii primi libri commentario in vulgatis codicibus praemissam Cassellanus non habet; incipit enim ab his ARMA VIRVMQVE CANO ET IN SECVNDO LIBRO ALIQVOS VERSVS POSVERAT. quae quod maiusculis litteris scripta sunt, inde Bergkius recte effecit pro exordio commentarii ea habita esse. in margine fol. I^a legitur LIB. AENEIDOꝝ, quod idem vir doctus hoc modo supplevit LIB. I AENEIDOS. libri quarti commentario haec subscripta sunt P. VIRG. MARON. COMM. AEND. LIB. IIII. EXPL. INC. LIB. V, libro quinto P. VIRGIL MARONIS COMMENTORV AENEIDOS LIBER V EXPLICIT. INCIPIT LIBER VI. tertio libro nihil subscrip-

tum est. folia quae primi et secundi libri exitus habebant interierunt.

Tertii et eorum qui usque ad septimum sequuntur librorum commentarii, qui quidem in Cassellano extant, cum priorum librorum commentis comparati exigui pretii sunt, habent tamen fortasse ad plenioris commentarii rationes rectius cognoscendas aliquid utilitatis. nam quamquam additicia scholia tantum non omnia desunt[1]), inveniuntur tamen supplementa non nulla uno illa quidem vel paucis verbis comprehensa, sed non omnino spernenda. ut exempla ex tertio libro depromam, conferatur adnotatio critica ad v. 251, 263, 287, 291, 301, 306, 364, 367, 411, 420, 469, 515, 553, 567, 615, 636, 670, 678, 698, 699, 705, 711. quae his locis Cassellano et Floriacensi communia sunt ea si quis pro Servianis haberi velit, in ipsis nihil reperio quod ei sententiae adversetur, ut possit videri regula inventa esse, qua damna in vulgatis libris Serviano commentario inlata metiamur. neque tamen omitti debet, alia de quibus Cassellanus cum Floriacensi consentiat, quae non pauca sunt, a Servio aliena esse, sive librariorum erroribus orta sint[2]), sive ab corrigendi studio profecta. longum est eos locos quibus breviorum librorum scripturae Cassellani et Floriacensis testimoniis integriores sunt omnes enumerare, paucos commemorasse satis est quibus correctoris manus agnoscitur. quod III 276 in vulgatis libris legitur *intulit* elegantius est quam *addidit*, quod Floriacensis praebet. Cassellanus *addidit non tulit* exhibet, unde in archetypo eius cum a prima manu *addidit* esset, a correctore aliquo *intulit* supra scriptum fuisse probabile est. 281 uterque codex falso *propter* pro *praeter* habet. 291 *uetereum* est in Floriacensi, *uegetum* in Cassellano, *Veretum* in archetypo libro fuisse conicio. vulgati libri *Calabriam* praebent, quod nemo non sentit aptius esse: nam Epiri nomini regionis rectius quam oppidi nomen opponitur. quamquam eum qui 'Veretum' posuit doctrinam ostendisse non infitior. 332 *ut in historia legimus*, quae breviorum librorum scriptura est, tuetur mythographus. 499 Cassellanus et Floriacensis in lemmate id exhibent quod Servius abiecit; nam a prima manu *fuerint* in Cassellano fuit. 707 *non longe a monte Eryce* magis placet quam *ante pedem montis Erycis*. etiam magis memorabilis est Floriacensis et Cassellani similitudo his locis: III 286 *intellegamus* vulgati

1) perpauca eaque admodum vilia inveniuntur, veluti in tertio libro ad v. 678 *Caelo*] *pro 'in caelum'* et v. 718 *Conticuit tandem*] *ut 'conticuere omnes'*.

2) cf. adnot. crit. ad III 222, 231, 233, 260, 445 (p. 421, 15), 624 (p. 446, 3), 680 al.

libri praebent, *possumus intellegere* cum Floriacensi et Turonensi Cassellanus. mutavit Serviana plenioris commentarii auctor, quod alienam interpretationem additurus erat. 274 *et sinum et* non videntur Servii esse; nam enuntiatum relativum quod sequitur ad unam 'civitatem' vocem spectat. 270 Serviana quae sunt *insulas Graeciae commemorat* ut Floriacensis ita Cassellanus omittit, in quem ipsum prima Floriacensis scholii verba transierunt *hae omnes insulae Graeciae sunt.* 332 his quae praeter Floriacensem Cassellanus habet *aut quod ibi Achilles occisus sit* turbatur aperte Servii sententia, ut ea secluserim. 376 in utroque libro alienum scholium Serviano inepte inmixtum est. accedit quod Cassellani scriptura *disponit divinat* e Floriacensi orta est quae est *disponitur divinat,* cuius ipsius origo inde repetenda videtur, quod in archetypo Serviana sic perperam scripta erant *disponitur dinat:* nam *divinat* non potest Servii esse. 311 *sicut supra dictum est* cum Floriacensi habet Cassellanus, quamquam scholium ad v. 310, ad quod ea formula relegamur, omittit. 361 *autem* habet Cassellanus, non habet *praepetes ... auspicatur,* propter quae *autem* illud plenioris commentarii auctor inseruit. 249 vix dubito quin *ait Neptunio,* quod e Cassellano enotavi, ex *aut Neptunio* ortum sit, quod in Floriacensi legitur. consensus igitur, qui in tertio et iis qui sequuntur libris inter Cassellanum et Floriacensem invenitur, eius modi est, ut e pleniore aliquo libro ille fluxisse videatur, cuius quidem libri, ut recte conicere videor, hoc proprium fuit quod aliena pleraque, id est ea quae in Floriacensi Servianis non inserta sed adnexa sunt, ab his nescio quo signo separata erant, ut is qui Cassellanum scripsit, cui Serviana exscribere videtur propositum fuisse, quae omittenda erant facile potuerit dignoscere.[1]) quod cum ita sit, ne supplementa quidem illa quae supra commemoravi Servio tribuenda esse, sed partim plenioris commentarii auctori partim aliis interpretibus[2]) deberi puto.

Antequam de Parisino 1750 dicatur quaestionem quandam subdifficilem solvendam esse video: nam etiam nunc dubitant homines docti num Cassellanus idem sit qui Danielis Fuldensis. neque a Duebnero qui in Zimmermanni annalibus tom I. a. 1834 p. 1222 sqq. de hoc codice disputavit, neque a Bergkio, qui Marburgi annis 1843—45 primi et secundi libri particulas quasdam ex Cassellano

1) in primi et secundi libri commentariis nihil me invenisse moneo quo additicia scholia a vulgatis distingui viderentur. 2) ex aliis commentariis deprompta videntur quae ad III 287, 306, 367, 615, 678, 698 Cassellani et Floriacensis propria sunt.

edidit, neque a me cum anno 1856 primum de Servio commentabar ea res profligari potuit, quia Danielis exemplar nobis non praesto erat. poterat videre quod verum est Thomasius (cf. supplément sur le Parisinus 7929 et quelques manuscrits étrangers. Paris 1879 p. 21 sqq.), si Danielini exemplaris appendice et Danielis schedis in Bernensi bibliotheca servatis, quas inspexit, uti scivisset: quod cum nesciret, nimium tribuit Schubartii, viri venerabilis, dubitationibus, quas is mecum quoque olim per litteras humanissime communicavit.

Petrus Daniel igitur a Francisco Modio, quem aliquot annos Fuldae moratum esse constat, audivisse videtur Servii codicem vulgatis pleniorem in Fuldensis conventus bibliotheca extare: certe Modium precibus adiit, ut speciminis causa ex eo codice non nulla excerperet. petenti sibi satis factum esse Daniel non est publice testatus, sed in Bernensi codice 189, quo pars schedarum eius continetur, quattuor inveniuntur eorum quae novae Servii editioni praefaturus erat commentarii. atque in primo quattuor libris manu scriptis se usum esse profitetur: gallicis tribus, Floriacensi Lemovicensi Autissiodorensi, uno germanico e collegio Fuldensi; Fuldensem tamen non se potuisse ipsum inspicere, sed praesto fuisse quae Franciscus Modius inde excerpsisset. in altero commentario additur Lemovicensem ad bucolica et georgica, Floriacensem ad aliquot georgicon et Aeneidos locos, Autissiodorensem ad omnem Aeneidem emendandam adhibitum esse: tum 'excerpta a Fr. Modio e duobus libris prioribus' commemorantur, quibus verbis asteriscus adpictus est, cui in margine iterato haec adposita sunt: 'BINIO fuldens'. in tertio commentario eidem libri nominantur, Modii vero nulla fit mentio. quartum exemplar cum edito consentit: in quo codicibus supra commemoratis quintus additur Turonensis, Modii beneficium item omittitur.

Mirum est quod Daniel, etsi in praefatione Fuldensi se usum esse dixit, ea quae a Modio acceperat in contextum exemplaris sui non recepit; nam ad I 340 tantum (*quod cum ... fingebat*) et ad I 719 sqq. e plenioribus libris edita inveni quae non sunt in Parisino 1750. sed partem certe eorum quae Modius e Fuldensi exscripta miserat in margines exemplaris Fabriciani a. 1586, quod hodie in Bernensi bibliotheca adservatur et O. 51 notam habet, transtulit atque ita quidem, ut non nullis locis e codice Fuldensi ea petita esse significaret.[1]) quid? quod ad Aen. I 522 et II 159

1) veluti Aen. I 3 'vet. cod. Fuld. sic habet Altum mare significat' e. q. s.

aperte professus est unam Fuldensis membranam suis se oculis vidisse. illo enim loco verbis quae sunt *quae benevolentia . . . et te pater optime Teucrum* haec addidit 'ex codice Fuldensi cuius frag. duarum paginarum videre licuit', altero verbis *alii ita . . . resolvere iura* praemisit 'ex v. codice collegii Fuldensis cuius fragmentum duarum pag. prae manibus habui': quibus testimoniis intellegitur quid sibi velint 'binio Fuldensis' illa, quae in altero praefationis commentario margini adscripta esse dixi. videtur autem Daniel ea de causa in adornando suo exemplari Modii excerpta neglexisse, quia ab alio se impetraturum esse sperabat ut Fuldensis codex totus in suum usum exscriberetur. neque falsa spe inductus est. nam cum in eo esset ut novum Servii exemplar ederetur Iacobus Bongarsius plenam Fuldensis libri conlationem a Marco Velsero et Gasp. Scioppio factam e Germania adtulit[1]), quam Daniel ad suum contextum adaptatam in appendice edidit.

Fuldensem codicem quem Scioppius excussit a Cassellano nostro non diversum esse certum est. nam quae Scioppius in illo scripta quaeve omissa esse dixit eadem in hoc aut leguntur aut desunt. item magnus est inter Cassellanum et ea quae de singulis Fuldensis libri scripturis homo ille doctus protulit consensus. conficitur autem res eo quod quae Scioppius de correcturis in Fuldensi factis et de supplementis quibusdam testatus est eadem in Cassellanum cadunt. ad Aen. I 12 (p. 16, 13) in Cassellano a prima manu recte scriptum est *Scipio Aemilianus*, corrector ipsius Servii libros secutus *an* litteras delevit: Scioppius Fuldensem habere docuit 'Scipio Aemilius ante Aemilianus'. Aen. I 1 (p. 6, 7) in contextu Daniel edidit *copiis*, in appendice de Fuldensi haec adnotata sunt 'ante vocem *copiis* addit *coriis*': in Cassellano prima manus in ipsa linea scripsit *coriis*, prior corrector supra versum *copiis* sic addidit ut non supra *coriis* sed supra insequentem vocem poneretur (coriis ^{copiis} tunicis). his addo non nulla Scioppii testimonia quae aperte e correcturis in Cassellano factis orta sunt. Aen. I 149 (p. 63, 23) pro *eaque* Cassellanus habet *aquae*, cui corrector *e* superscripsit, sed

---

I 13 'ex transcripto Fuld. cod. Ostiam vero ideo' e. q. s. I 38 'ex transcr. v. cod. coll. Fuld. TEVCRORVM AV. REG. Mire Aeneam noluit nominare' e. q. s.

1) Bongarsio rogante Marcum Velserum, nobilem Augustanum, intercessisse puto, ut Scioppius Fuldensem librum exscriberet; nam ipsum eum in conferendo codice adfuisse veri non est simile. inter epistolas cum ceteris eius libris Norimbergae a. 1682 editas nulla est ad Danielem scripta. Scioppius autem ante annum 1597, quem libri de arte critica praefationi Altodorfii subscripsit, codicem tractasse videtur.

ita ut punctum in ipsa linea, quo aliquid addendum esse significaret, per errorem non ante *a*, sed post eam litteram poneret: in appendice 'aequa' Fuldensem praebere dictum est.[1]) Aen. I 157 (p. 65, 19) pro *stationes* Cassellanus exhibet *salutationes*, qua in voce *u* litteram expunxit corrector: Scioppius 'saltationes' testatus est. Aen. I 195 (p. 77, 8) a prima manu scriptum est *catiline*, quod altera ita correxit, ut *a* supra *e* poneret: Scioppius 'catilinae' enotavit. Aen. II 285 (p. 266, 25) *et contrario* legitur in Cassellano quod corrector emendavit cum *et* voce oblitterata *e* superscripsit: Scioppius 'et e contrario' enotavit. Aen. II 335 (p. 275, 19) Cassellanus *amine* habet, unde *g* littera supra versum addita *agmine* fecit corrector: in appendice tamquam Fuldense editum est 'animae et agmina', ut prior scriptura emendata, correctoris coniectura perfecta sit. cf. adnot. crit. ad p. 282, 18. sed gravissimum omnium est quod quae ad Aen. I 169 (p. 67, 21) in Cassellani margine ex Isidori originibus (XIX 2, 15) saeculi XV. corrector adscripsit eadem Scioppius in Fuldensi fuisse testatus est, et ita quidem ut 's̃' notam praemitteret, qua haud scio an 'supra' significari voluerit. nam ad Aen. I 173 (p. 68, 28), ubi supra *aut* idem corrector *id est multa* scripsit, haec est Scioppii adnotatio '.s̃. *i. multa aut'. ad Aen. I 176 (p. 70, 1) verba quae sunt *quem nemo sit ausus defendere* prima Cassellani manus omisit, supra versum *quoniam nemo sit ausus defendere* addidit C^3: Scioppii de hoc loco testimonium est 'post vocem 'in eo' emend. s̃*quoniam nemo'; in contextu enim Daniel dedit quae in Cassellano omissa esse dixi. Aen. I 30 (p. 24, 21) *crudelem* expunxit et *Hectorem* superscripsit C^3: inde 'circa extinctum Hectorem crudelem' in appendice Scioppius.

Scioppii Fuldensem ab eo libro, ex quo Modius non nulla exscripsit, non diversum fuisse manifestum est; Modii enim excerptis maxime Daniel impulsus est ut plenam codicis conlationem sibi pararet. sed luculento quodam argumento ea res etiam magis confirmatur. nam quod Daniel locis supra laudatis professus est, duas Fuldensis codicis paginas se vidisse, id non potuit aliter effici nisi ita ut membrana e codice sublata ei mitteretur. atque missa est ea in qua commentarius ad Aen. I 716—727 scriptus erat: eum enim Daniel in contextu exemplaris sui (p. 218 et 219, 1—20) edidit[2]) et praeclarum de Veneris nominibus excursum (v. 720) in

1) quod 'aequa' non 'aequae' in appendice legitur typothetae et correctori videtur tribuendum esse, de quorum neglegentia infra dicam. 2) cum ad v. 727—730 quoque Fuldensis additamenta in contextu Danielis inveniantur, a Modio ea exscripta esse probabile est.

Fabricianae editionis marginem transcripsit. Scioppius autem folium illud in codice non iam invenit: certe ad pag. 218 in appendice adnotatum habes 'nihil est immutatum'. in Cassellano quoque membrana de qua agitur, quae integri codicis fuit quinquagesima septima, deest, atque facile intellegitur cur Modius eam refigendam elegerit; nam de tribus illis quas septimo quaternioni additas esse dixi prima fuit, ut nullo negotio solvi posset: reliquae duae quae ipsae quoque interierunt haud scio an binione comprehensae fuerint.

Quoniam Cassellanum codicem eundem esse quem Danielis Fuldensem satis certis argumentis confirmatum est, quaerendum esse video unde discrepantia quae haud paucis sane locis inter codicis scripturas et Scioppii sive Danielis testimonia animadvertitur, repetenda sit: quam quidem discrepantiam Bergkius rectissime dixit ita comparatam esse, ut Cassellanus fere meliora praebeat. atque Scioppium quae ex codice exscribebat librariorum erroribus purgasse veri illud quidem non est dissimile, sed certis exemplis non potest probari.[1]) contra habeo quibus ostendam Danielem a veritate deflexisse cum in praefatione appendicis diceret in transcribendis Scioppii schedis tanta fide ac religione se versatum esse, ut etiam emendatu facillima 'depingere quam fingere' satius duxerit. nam cum codicis scripturae et ea quae ex Modii excerptis in Fabriciani exemplaris margines transcripta et quae ex Scioppii conlatione in appendice edita sunt inter se comparantur itemque eorum quae Scioppius ipse in libro de arte critica et in suspectarum lectionum volumine e Fuldensi laudavit ratio habetur, Danielem non veritum esse apparet aliorum testimonia suo arbitratu mutare. ut exempla proponam, Aen. I 21 (p. 20, 11) Scioppium recte *adpuncti* legisse e libro de arte critica (p. 4) scimus: in appendice Fuldensem *adiuncta* habere adnotatum est, quod Daniel cum *adpuncti* illud quid sibi vellet non intellexisset e coniectura posuisse videtur. — in scholio ad Aen. I 522, quod Modius Danieli exscripsit p. 161, 20 Cassellanus exhibet *etiamsi regem amisimus et Italiam non petimus:* pro his Daniel in Fabriciani exemplaris margine scripsit *etiam r. a. et ut Italiam non petierimus:* idem *petierimus* sed *ut* voce omissa in appendice invenitur. in eodem versu pro *discedemus*, quod e codice re-

1) cf. tamen susp. lect. I ep. XXI (p. 57 ed. Amstelod. a. 1664), ubi Fuldense additamentum ad Aen. I 636 sic laudatur 'non nulli *Dii* legunt, sicut veteres fames fami. Plautus in Mercatore *quia aut* (lege *qui aut*) *nocti aut dii aut soli aut lunae*'. nam pro *fames* in codice *famiis*, in appendice *famis* legitur. *quia aut* Scioppius in app. quoque testatur, codex exhibet *quia ut*.

stitui, *descendemus* Daniel et in Fabr. ex. et in appendice dedit. Aen. I 6 (p. 12, 7) *cognominarunt* in Cassellano legitur, *vocaverunt* in Fabr. ex. marg. *nominaverunt* in appendice. schol. ad Aen. I 340 Daniel in contextu plenum edidit, quamquam in Parisino nihil praeter *Dido*] *nomine elissa ... lingua* extat, ut probabile sit reliqua a Modio exscripta esse, etsi non sunt in Fabr. ex. translata: in his Daniel tribus locis sine idonea causa Fuldensis auctoritatem sprevit cum *civibus* pro *sociis*, *cuidam* pro *cuicumque*, *iniecerit* pro *iecerit* edidit. — Cassellanum additamentum ad Aen. I 97 *Tydides Diomedes* e. q. s. Daniel in Fabr. ex. margine ad I 471 adscripsit atque his locis alia dedit atque in appendice: *Deipsedes* F. e. m., *deipseles* app.; post *migravit* haec habet F. e. m. *et cum hostes oppugnatum Corcyram venissent*, quae app. omittit; *cõmunit aõm* F. e. m. *comminatione* app.; *excepta* F. e. m. *exempta* app. — Aen. II 140 (p. 242, 19) *piatio* F. e. m. *hostia* app. — II 167 (p. 249, 4) *arcis tres* F. e. m. *antistites* app. — II 178 (p. 250, 20) *imperium* F. e. m. *ministerium* app. v. 22 *de captando augurio* F. e. m. *de captivo agro* app. — his exemplis adducor ut non nullas appendicis scripturas a Cassellano diversas ad Danielis emendandi studium revocandas esse putem, veluti p. 2, 22 (adnot. crit.) *praeposuerat* et *inveniemus* pro *posuerat* et *invenimus*, p. 6, 12 *agentibus* pro *cogentibus*, p. 17, 23 *dixit* pro *posuit*, p. 25, 2 *ima* pro *lanna*, p. 29, 2 *corripitur* pro *producitur*, p. 30, 1 *est* pro *dicitur*, p. 161, 2 *curat* pro *vult*, p. 266, 9 *iniqua proferens* et *a Graecis* pro *insignia praeferens* et *a diversis*. ceterum dubito an Daniel hanc tantam mutandi licentiam inde sibi concessam esse putaverit quod Fuldensia scholia ab eo qui Parisini 1750 commentarium composuit, Floriacensia ab iis qui Turonensem librum adnotaverunt multis locis non leviter mutata esse videbat. neque aequales eius aliter sensisse videntur. in Ambrosiano enim codice, de quo infra dicam, Floriacensis et Turonensis scholia eadem libertate tractata sunt qua Daniel in Fuldensibus usus est.

Sed aliis etiam rebus effectum est, ut Scioppii de Fuldensi testimonia corrumperentur. Daniel enim quae ab illo exscripta acceperat non ipse ut videtur ad suum exemplar in appendice adcommodavit, sed aliis iisque parum peritis hominibus id negotium mandavit. cf. adnot. crit. ad II 124 (p. 239, 8) et II 678 (p. 317, 18). deinde ei qui plagulas appendicis corrigendas susceperant munere suo non ea qua debebant diligentia functi sunt, qua de re primus quod sciam questus est Iacobus Bongarsius in epistola ad Scioppium data quam apud Hagenum in commentatione de Petro

Daniele Aurelianensi scripta p. 16 adn. 65 habes. exempli causa appendicis scripturas aliquot infra scripsi, quas typothetarum erroribus corruptas esse ideo probabile est quod Daniel in Fabriciani exemplaris margine veram codicis memoriam expressit: p. 27, 18 *et bene regem invidiose* habent C et F. e. m., omittit app.; p. 29, 11 *in tantum* C et F. e. m. *tantum* app.; p. 30, 15 *multi* C et F. e. m. *nulli* app. p. 30, 19 *habent* C et F. e. m. *habeant* app.; p. 31, 21 *forem* C et F. e. m. *fores* app.; p. 32, 11 *sed* hab. C et F. e. m., om. app.; p. 161, 16 *terrorem* C et F. e. m. *timorem* app.

Restat ut commemorem qua re Schubartius adductus sit ut Cassellanum a Danielis Fuldensi diversum esse crederet. Cassellanae bibliothecae igitur codices qui olim Fuldensis conventus fuerunt et similibus tegumentis muniti sunt et in exteriore tegumentorum parte segmentum membraneum habent, in quo antiqua manus et ordinis et codicis numerum scripsit. horum librorum numeri eidem sunt qui in catalogo Fuldensis bibliothecae anno 1561 composito et a Nicolao Kindlinger anno 1812 edito inveniuntur. Servius Cassellanus autem neque idem quod ceteri Fuldenses involucrum neque segmentum illud habet: inde sequi videtur Schubartio numquam eum Fuldensis collegii fuisse. at ex eis quae supra exposui intellegitur illam rem sic explicandam esse, ut codicem nostrum ex Fuldensi bibliotheca sublatum et cum quaternionibus supra commemoratis orbatus esset novo tegumento vestitum esse dicamus. accedit quod in catalogo illo codex quidam descriptus est, qui potest certe Cassellanus esse. etenim inter libros ad Vergilium pertinentes commemoratur 'Rep. 9 ord. 3 Nr. 4 Glossa super 6. lib. Aeneidos 32. or. Servii gloss. esse video'. qui codex si Servii nomen habuisset, haec dedisset ni fallor catalogi scriptor 'Servii glossa super 6. lib. Aeneidos': qui cum addidit 'Servii gloss. esse video' significasse videtur non potuisse primo obtutu cognosci cuius commentarius codice contineretur. atqui in Cassellano Servii neque nomen usquam invenitur et primi atque secundi libri commentarii aliorum commentis ita involuti sunt, ut non possint primo obtutu dignosci, veluti ipsa verba a quibus incipit codex a Servio aliena sunt. quodsi Cassellanum hoc catalogi loco descriptum esse recte conieci, illa quae sunt 'super 6. lib. Aeneidos' hoc modo supplenda esse apparet: super sex libris Aeneidos. ceterum tres praeter hunc in indice illo nominati sunt codices qui glossam i. e. commentarium in Aeneidem continerent: Rep. 10 ord. 2 Nr. 5, 14, 34.

In eis priorum librorum partibus quae in Cassellano extant appendicis testimonia non omnia commemoravi: nolui enim temerariis

Danielis coniecturis typothetarumque erroribus adparatum criticum onerare. quae aliqua de causa memorabilia videbantur non sunt omissa. praeterea sciendum est ubi in additiciis primi et secundi libri scholiis emendationum auctores non sint nominati receptam scripturam e Danielis appendice fluxisse.

Quae Daniel in ipso sui exemplaris contextu vulgatis scholiis addidit praeter pauca illa quae supra commemoravi e libro decimi saeculi petita sunt, quem Iacobus Bongarsius et Paulus Petavius, quos Danielis bibliothecam inter se partitos esse constat (cf. Hagen catal. cod. Bern. praef. p. XIV), ita distraxerunt ut hodie septemdecim membranae in miscellaneo codice Parisinae bibliothecae, qui 1750 numerum habet, insint, reliquae Leidensi codice (Voss. F. 79) contineantur. Leidensis pars descripta est a Suringaro (hist. crit. schol. Lat. II p. 269 sqq.), Parisina a Thomasio (p. 65 sq.), utraque a me (mus. Rhen. XIV p. 540). Leidensis libri fol. 1—35 Parisini fol. 1 et 2 Bernensem qui vocatur in bucolica et georgica commentarium in brevius contractum habent (cf. Hagen schol. Bern. p. 692 sqq.), Parisini fol. 3—17 ad Aen. I et II 1—711 '*Servet*] *custodiat* pertinent, Leidensis fol. 36—45 ad Aen. II 712—804 III IV V. quae ex scholiis ad bucolica et georgica spectantibus exscripsi Hageno dedi: ex Aeneidos commentis Parisinam partem contuli atque in adnotatione critica quid ad quemque versum in codice adscriptum esset seorsum indicavi. duabus maxime de causis id necessarium videbatur. primum enim Daniel e Servianis non nulla quia in hoc libro desunt tamquam aliena abiecit, deinde ei, a quibus post annum 1600 Serviani commentarii editi sunt, cum Danielini exemplaris rationes non perspexissent, aliquot locis Parisina et Fuldensia scholia, quamquam eadem sunt, quasi diversa tractaverunt. de tertii et eorum qui sequuntur librorum commentis nihil enotavi. nam cum pleniores codices, Floriacensem dico et Turonensem et Autissiodorensem, et Danieli et nobis praesto fuerint excerpta illa exiguam utilitatem habent, cum praesertim extrema libri pars neglegentissime scripta sit. falso autem in museo Rhenano l. l. hunc quoque codicem olim Fuldensis thesauri fuisse dixi. sed excusari posse videor. nam cum Daniel in edita praefatione ad priores duos Aeneidos libros Fuldensi se usum esse dixerit et omnia additamenta quinque vel sex fere exceptis ex Parisino petiverit, fieri non poterat quin in eum errorem inducerer; neque enim aut scriptos praefationis commentarios aut Fabricianum exemplar videram. in hoc Parisinum Daniel saepius commemoravit et ita quidem ut veterem suum codicem aut codicem 'S. G.' nominaret.

Parisinus 1750.

cum libri quos Daniel ipse contulit omnes in Francia scripti sint, id quoque monasterium sive capitulum cuius 'S. G.' ille patronus fuerit in Francia quaerendum esse opinor.

Ea autem quae ad primum et secundum Aeneidos librum in hoc codice adnotata sunt e vulgato commentario et Cassellani additamentis excerpta esse certum est, illud tamen dubitari posse video, is qui hoc commentariolum composuit utrum pleniore aliquo libro usus sit, in quo Serviana scholia cum additiciis coniuncta fuerint, an brevioris commentarii et additiciorum scholiorum libros peculiares habuerit. atque inveniuntur sane in Parisino quae ita comparata sint, ut non videantur ex ipso pleniore libro derivata esse. veluti si ea quae ad I 1 adscripta sunt cum Cassellano ad eum versum scholio comparaveris, non eadem in utroque libro ratione aliena cum Servianis conexa esse videbis. in Cassellano enim verba quae sunt *primo quod fuerint victricia ... viro* eo spectant, ut 'arma' non per metonymiam, sed proprie dicta esse ostendatur, in Parisino exponitur cur ab armis coeperit Vergilius. etiam aliis locis nova cum vulgatis diverso modo in Parisino et Cassellano coniuncta sunt. cf. I 2 (p. 8, 6) ubi *sane* C, *vero* P; I 4 (p. 11, 2) *sane* C *nam* P; II 140 (p. 242, 8) cum adnotatione critica. adde quod non nulla scholia quae Danielini commentarii auctor cum vulgatis coniunxit in Parisino seorsum collocata sunt. cf. I 6 (p. 12, 12); 11 (p, 16, 3); 233 (p. 88, 15); 259 (p. 96, 20); 491; II 110 (p. 236, 8); 159 (p. 246, 19). sunt etiam quae e Parisino commentario in Cassellanum translata esse dicas. Aen. I 3 enim in illo haec leguntur *Alto] mari. aliquando superiorem partem significat; namque mensurae nomen est altitudo*, quae ex Serviano scholio aut eo, ex quo hoc ipsum fluxerit, deprompta esse apparet. Cassellanus autem exhibet *altum tamen sciendum est quod et superiorem partem significat ut 'Maia genitum demittit ex alto' et inferiorem altitudinem significat n. m. n. e. a.* ad Aen. I 4 verba quae sunt *i. e. vi quam superi habent* Servianis videntur addita esse ut 'violentia deorum' illa quid sibi vellent intellegeretur. inde possis dicere derivata esse quae in Cassellano (p. 10, 10) habes *sed melius iudicant vi quam superi habent.* II 72 (p. 228, 26) quod Parisinus habet *infensus proprie est ab inimico maior* facile credas e vulgatis orta esse quae sunt *infensus proprie est plus quam inimicus.* Cassellanus utraque habet. ne illud quidem omittendum est inveniri in Parisino quae in pleniore libro desint, veluti ad I 27 Paridis fabulam, 358 scholium ad 'Recludit', 456 scholium ad 'Ex ordine', II 127 scholium ad 'Prodere' adscriptum. I 77 (p. 43, 1) *et est infinitum* omittit Cassellanus. I 375 ad 'Forte'

adnotatio in Parisino plenior est quam in Cassellano. II 149 (p. 244, 11) verba quae sunt *dissertores fiunt et* Cassellanus omittit. cf. crit. adnotat. ad II 118. postremo moneo I 104 (p. 51, 1) eam esse inter hos libros discrepantiam, ut Cassellanus scholiastes de poetae sententia dubitare se dicat, Parisinus eam dubitationem tollat: illius enim haec verba sunt *et hoc de navi Aeneae an de omnibus dixit*, alterius haec *de omnibus navibus hoc dicitur, non Aeneae tantum.*

Sed universa Parisini commentarii ratio ea est ut e libro Cassellani simili eum excerptum esse veri sit similius. nam eundem plerumque quem in Cassellano, in Parisino locum habent additicia scholia. deinde eisdem saepius quam diversis coniunctionibus vulgatis aliena adnexa sunt. cf. p. 14, 16; 16, 15; 17, 3; 21, 4; 23, 13; 168, 6 al. denique non nullis locis eandem vel similem uterque codex ostendit scripturae depravationem. cf. adnot. crit. ad I 8 (p. 15, 6), 317 (p. 115, 21); 318 (p. 116, 5); II 40 (p. 222, 9); 54 (p. 224, 14); 61 (p. 226, 7 sqq.); 96 (p. 233, 19); 140 (p. 242, 11).

Videtur igitur hic commentarius ab homine compositus esse qui Vergilii carmina in scholis enarranda susceperat. ad eam rem quae utilia esse putabat e pleniore aliquo libro, qui non fuit Casselanus ipse, deprompsit. cum suo iudicio uteretur neque nesciret, ut videtur, non unius esse commentarium quem exscriberet, diversa scholia ubi aptum existimabat, aliter inter se coniunxit atque in libro quem ad manum habebat factum erat. solvit etiam aliena a Servianis ubi his illa utiliora esse iudicaret. denique addidit quaedam sive ex suo ingenio sive ex aliis libris. ut in scribendo eum multis compendiis usum esse credam errorum qui in Parisino libro inveniuntur et genere et multitudine adducor.

Transeo ad eos codices describendos e quibus Daniel pleniorem ad Aeneidos libros III—XII commentarium edidit. praestantissimus eorum est Floriacensis, qui a C. G. Muellero (anal. Bern. part. III p. 11 sq. et progr. gymnasii Rudolphopolitani anni 1847 praef.) et a Thomasio (essai sur Servius p. 96 sqq., revue critique a. 1879 p. 286 sq., supplém. sur le Parisinus 7929 p. I sqq. et XVIII sq.) accurate descriptus est. conferantur etiam quae Ribbeckius (prol. p. 229) et Hagenus (schol. Bern. p. 689, catal. cod. Bern. p. 237) de eo dixerunt. scriptus est liber saeculo nono vel decimo ineunte in membranis formae quadratae maioris. mediae paginarum partes Vergilii carmina habent, ut viceni quaterni versus in singulis paginis sint, margines scholia. atque ad bucolia et georgica Bernensis

Floriacensis.

qui vocatur commentarius adscriptus est, ad primum et secundum Aeneidis librum nihil est adnotatum, tertii et eorum qui sequuntur librorum margines is commentarius occupavit, quem Daniel primus edidit. in exemplari ex quo hic liber exscriptus est Vergilii carmina et scholia eodem ordine videntur disposita fuisse. quid? quod scholia eadem ni fallor ratione per margines distributa fuerunt. saepius enim, in tertio maxime et quarto libro, quamquam in altero margine satis spatii ad scribendum relictum esset, alterum totum impletum litterasque quantum fieri poterat et minutas et contractas esse videmus. Vergilii verba et scholia ab eodem, ut videtur, scripta sunt. paucis tantum locis alia manus, priore non multo recentior, adnotationes quarum exigua vel nulla utilitas est, adiecit. correcturae paucae inveniuntur eaeque a prima plerumque manu factae. lemmatum initia grandiusculis litteris indicata sunt. monasterii Sancti Benedicti Floriacensis librum olim fuisse duobus versibus in folii 2^b margine inferiore scriptis, quos Muellerus anal. l. l. et Hagenus in catalogo ediderunt et Danielis testimonio constat, cuius in bibliothecam multi Floriacenses codices venerunt. cf. Hagen catal. praef. p. XI. Danielis iussu ut videtur codex in duas partes distractus est. alteram, in 152 foliis[1]) bucolica georgica Aeneidis libros quinque priores complectentem, quae nunc in Bernensi bibliotheca adservatur et numerum 172 habet, ipse retinuit, alteram sedecim habentem quaterniones, in quibus reliqui Aeneidis libri scripti sunt, Petro Pithoeo misit.[2]) postea haec codicis pars in Colbertinam, tum in regiam bibliothecam inlata et numero 7929 insignita est, quem etiam nunc habet. in Bernensis primo folio Daniel, Petrus Pithoeus in primo et extremo Parisini (in margine inferiore) nomen suum scripsit.[3]) Bernensis codicis decem quaterniones qui ad Aeneidem pertinent prioribus decem Latinarum litterarum (A—K) notati sunt, hos excipiunt Parisini tredecim quaterniones L—Z litteris signati, reliqui tres non sunt numerati. illius tria folia extrema umore corrupta sunt, ut in paginis rectis ea quae in dextris,

1) membranarum numerum secundum Hagenum dedi, sed cf. Thomas supplém. p. XVIII. ceterum fortasse codex olim alia ratione in duas partes divisus erat cf. Thomas l. l. p. II adn. 1. 2) cf. Daniel praef. 'Floriacensi' (scil. usus est is qui Servium edendum curavit, i. e. Daniel) 'in aliquot locos Georgicon et Aeneidos, si bene meminit, quia is desideratur et fortasse an uspiam sepositus ab amico, in cuius manum depositus fuerat'. 3) Thomasius in Parisini primo folio sub eo loco, in quo Pithoei nomen scriptum est, rasuram esse vidit: fortasse Danielis nomen ibi olim fuit: is enim in scholiis ipsis non nulla correxit et adscripsit. in Bernensi scriptorum in scholiis laudatorum nomina in inferiore margine iteravit.

in versis quae in sinistris marginibus scripta erant hodie legi non possint. praeterea ultimi folii dimidia pars rescissa est, ut desinat codex V 851 et scholio ad eum versum adscripto. Parisinus prima membrana orbatus est, incipit enim ab Aen. VI 14[1]); item tres extremae interierunt; ea enim quae ab antiqua manu scripta sunt desinunt Aen. XII 819. unum folium additum est quod versus duodequinquaginta qui sequuntur a recentiore manu scriptos continet. ne Danielis quidem aetate codex integer fuit: nam quae ille a versu 819 vulgato commentario addidit e Turonensi petita sunt. ceterum Parisinum anno 1857, Bernensem anno 1876 excussi. quae de forma et habitu eorum in meum usum adnotaveram supplevi e Thomasii commentationibus; is enim primus vidit Parisinum alteram esse Floriacensis codicis partem. Bernensem ante me contulit Hagenus meus qui quae exscripserat mecum communicavit. e coniecturis quae dum codicem conferebat ei in mentem venerunt, quas excerptis adiecit, eas nomine auctoris addito commemoravi quas ipsum commemoraturum esse putabam.

Autissiodorensis.

Cum Parisinum 7929 Floriacensis monasterii olim fuisse constet, non iam dubitari potest quin Bernensis 167 Danielis Autissiodorensis sit. scriptus est liber saeculo decimo in 214 membranis. folia 6^b—20^a bucolica, fol. 20^b—33^b georgica, fol. 34^a—214^b Aeneidis I—XII 771 habent. bucolicis et georgicis Bernensis commentarius in marginibus additus est. quae in primo et secundo Aeneidis libro in marginibus et inter versus adscripta inveniuntur aut a Servio petita aut ab homine medii aevi profecta sunt: e Fuldensi commentario nihil depromptum esse vidi. contra inde a tertio libro scholia a Daniele e Floriacensi edita adsunt. sed Hagenus observavit ut in bucolicis et georgicis ita in Aeneidis III—V libris ea tantum scholia hoc codice contineri quae in sinistro cuiusque paginae Bernensis 172 margine scripta essent, atque eandem rationem inter Autissiodorensis et Parisini 7929 scholia intercedere Thomasius vidit. inde sequi dixeris ex ipso Floriacensi Autissiodorensem descriptum esse, atque in Aeneidis libris III—V tanta sane est inter utriusque codicis scripturas similitudo, ut de ea re non videatur dubitari posse. Hagenus tamen cum in bucolicorum et georgicorum scholiis maiores discrepantias animadvertisset ex eodem archetypo utrumque librum fluxisse statuit. ipse eius testimonia non protuli nisi in locis gravius corruptis aut ubi quae in sinistro

1) Pithoeus fol. 1^a marg. inf. haec adnotavit 'Desunt quaterniones X et folium unum undecimi.

Floriacensis margine scripta erant evanuerunt. praeterea Serviani in Aeneidem commentarii praefationem, quae fol. 4ª legitur contuli. addo in scholiis huius codicis Iricas glossas haud paucas inveniri aut in ipso contextu aut supra versus adscriptas: quas Hagenus schol. Bern. p. 691 sq. collectas edidit. ceterum liber ab Hageno l. l. p. 689 sqq. et catal. cod. Bern. p. 234 sq. accuratissime descriptus est. Daniel se eo in omnem Aeneidem usum esse in praefatione narravit.

Turonensis. Restat Turonensis de quo accuratius dicam. adhibuit eum Daniel ad ea quae e Floriacensi exscripserat emendanda. continet codex in CCXIX membranis formae quadratae Vergilii carmina (praeter Aen. XII 919—952) nono saeculo scripta, quibus decimo, ut videtur, saeculo plures homines in marginibus et inter versus scholia adscripserunt. extremae marginum partes, maxime a folio CCXII (Aen. XII 435) umore corruptae sunt: quod damnum qui membraneis segmentis adglutinatis sarcire conati sunt aliquam scholiorum partem occultaverunt. quae ad bucolica et georgica adscripta sunt Hageno relinquo: Aeneidem quattuor vel quinque homines adnotaverunt, quos facile intellegitur non esse in librariorum numero habendos. ex his unus non solum manu sed etiam satis frequenti Tironianarum quae vocantur notarum usu a ceteris facile dignoscitur. inspexi quae ab eo adnotata sunt atque satis multa descripsi et depinxi, sed in commentario critico nihil fere eorum commemoravi: notarum enim interpretatio non adeo succedebat, ut omnia explicarentur. illud tamen videor affirmare posse, pleniore commentario illum hominem non esse usum, contra Serviana scholia ab eo saepe adhibita esse et ita quidem, ut satis libere inmutarentur.[1]) reliqua quae ille adscripsit tam exiguae

1) exempli causa Serviana quaedam ab illo inmutata infra scripsi. notarum locis puncta posui. ad Aen. III 96 igitur haec adnotata sunt 'Tractum est . de historia Duo fratres . qui cum coepissent inter se de regno contendere audierunt ex oraculo quod ille esset regnaturus qui postquam venirent ad suam terram primum oscularetur matrem. quod unus intellexit alter non sed cum . ad terram suam venissent ille qui intellexit simulato casu cecidit in terram et osculatus est eam et . accepit . alter vero matrem suam osculatus est putans . . . . . dictum fuisse'. ad III 128 'Nauticus clamor id est celeuma Celeuma . . . navale ut vineale quia nautae ortantur se invicem navigantes Celeusis graece ortatio . celeuma Fit autem celeuma . anapestico metro unde et anapesticus est iste versus . in fine . anapestum qui . ex duabus brevibus et longa ita proavos, que peta, mus'. ad III 420 'Scylla secundum fabulam puella fuit . cum venisset ad fontem quendam veneno infectum cecidit in eum et pube tenus in diversa monstra versa est quae non ferens suam turpitudinem proiecit se in mare et ibi locus periculosissimus facta'. ad III 636 'Quod hic

dignitatis sunt, ut non videantur ex antiquo commentario deprompta esse.[1]) ceteri tribus maxime subsidiis in codice adnotando usi sunt: Tiberii Donati commentis per totam Aeneidem, inde a tertio libro eis scholiis quae Daniel primus edidit, denique paucis locis Servii commentario. quae a Donato et Servio petiverunt non curavi nisi cum Danielinis scholiis coniuncta erant. item inutilia singulorum verborum vel locutionum interpretamenta plerumque omisi quippe quae homines illi ex suis ingeniis addidisse videantur. perpauca quae e Fulgentii, Macrobii, Isidori libris exscripserunt edidi.[2]) ceterum neque opus videbatur quae ab his scripta sunt in critica adnotatione inter se discernere neque omnibus locis suum cuique tribui poterat. nam ut eius manus qui novissime omnium, ut videtur, inde a quarto libro non nulla pleniorum librorum scholia in marginibus, non inter versus adscripsit, a reliquis differt, ita inter hos ipsos non ea est litterarum et scribendi consuetudinis dissimilitudo, ut a quo quodque scholium scriptum sit semper certo dignosci possit. in schedis meis quoad fieri poterat diversas manus distinxi.

Cum librum anno 1876 in Bernensi bibliotheca tractare coepissem sperabam ea quae de plenioris commentarii origine et compositione invenisse videbar eius auctoritate egregie confirmatum iri. additicia enim scholia plerumque sine Servianis scripta eisque non nullis locis aperte tamquam aliena opposita esse videbam.[3])

---

dicitur de polifemo fabulosum est Veritas tamen habet polifemum prudentissimum fuisse quem ulixes sua astutia. superavit Vnum autem oculum dicitur habuisse in fronte propter prudentiam quam habebat nam sedes prudentiae in cerebro dicitur esse'. 1) cf. ad Aen. III 125 'Naxon insula est libero consecrata olivis habundans unde et bacata dicitur bachę . . fructus olivarum' et 'Donisa . est insulae viridis autem dicitur propter olivas virides . . . . . species olivarum viridis'. ad III 282 'Nudi palestram exercebant . . vestiti . impedirentur et facilius deicerentur Vngebantur ceromate Ceroma autem est unguentum ex oleo quo membra athletarum ungebantur'. 2) cf. adnot. crit. ad III 66, 212; V 458. quae codd. Isidori ecclesiae Toletanae ad orig. IV 7, 34 addiderunt (cf. Peter histor. Roman. rell. p. 5) in Turonensi ad Aen. VII 803 sic adscripta sunt 'quidam uolscos tradunt appellatos a uolsco antifatelis trigonis filio. fabius colchis profectos corrupto nomine uoscos appellatos ait'.

3) cf. adnot. crit. ad Aen. III 537, 552. IV 521, 694. V 30. ad XI 741 haec in Turonensi adnotata sunt: 'praeter historiam illam quam de Caesare hoc loco memorat Servius aliam etiam invenimus ex qua similitudinem sumpsit Virgilius. Varro enim cum de suo cognomine disputaret ait' e. q. s. ad XII 118 'communes dii praeter hoc quod Servius intellegit possunt accipi quos communiter invocaturi erant. aut 'communibus' amicitiae et foederis'. aliis locis siquid e breviore commentario adscriptum est id aperte Servio tribuitur, veluti V 458 'hyppallage est ut Servius dicit', VI 437 'Servius dicit quod Homerus narrat' e. q. s.

itaque codicem ex quo Turonensis fluxisset antequam Danielina scholia cum Servianis coniuncta essent scriptum esse opinabar. quam opinionem etsi Turonensibus et Floriacensibus scholiis accuratius inter se comparatis abieci[1]), illud tamen non dubito, quin is liber quo Turonenses interpretes usi sint Floriacensi non uno nomine praestantior fuerit. haud pauca enim in eis scholiis quae Daniel ex hoc edidit, e Turonensi quem non ea qua debebat ille diligentia contulit, a me et emendata et suppleta sunt. cf. p. 479, 15; 488, 2 et 5; 504, 3; 563, 25; 564, 16; 575, 18.[2]) scholium ad Aen. III 293 adscriptum, quod in Floriacensi ut verba quae sunt *posita est autem ... crescat* Servianis adnecterentur mutilatum est, Turonensis integrum exhibet. cf. adnot. crit. ad III 47, 113, 151, 561, 644; IV 215; V 43. in scholio ad Aen. III 60 (p. 347, 1) Turonensem qui *hoc est unus animus* e. q. s. exhibet, sequi et ante ea verba lemma iterare debui. IV 200 (p. 499, 22) verba *ut dicimus quotidie in officio esse* quae Burmannus vidit a christiano homine addita esse in Turonensi omissa sunt. IV 564 *hoc ... praedicabat* e Turonensis testimonio ad ea verba adscripsi ad quae pertinent. in sexti quoque et eorum qui sequuntur librorum commentariis ex hoc libro Floriacensis et errores corrigi et hiatus expleri poterunt. qua in re exempli causa commemoro Serviano ad septimum librum commentario Danielem ex uno Turonensi satis multa adiecisse neque tamen omnia edidisse quae eius propria sunt, veluti haec quae ad VII 684 'dives Anagnia' adscripta sunt: *legitur et deves a quibusdam eo quod in devio sit posita. in quibus est probus.* quod autem Turonenses interpretes vulgata et Danielina scholia ita plerumque tractaverunt quasi non ab eodem scripta essent id duplici ratione explicari potest. possis enim dicere breviori libro cui Servii nomen inscriptum viderent fidem habentes omnia quae in eo non legerentur aliorum esse sibi persuasisse. at

---

1) inveniuntur enim adnotationes quae cum ex Servianis et additiciis scholiis compositae sint e pleniore libro Floriacensis simili videntur petitae esse. cf. adnot. crit. ad Aen. III 1, 54, 60, 61, 67*, 89*, 157, 171, 174, 206*, 244, 246*, 249, 286, 628* al. moneo tamen Serviana quae his locis Turonenses interpretes receperint paucissimis verbis omnia contineri. accedit quod hae adnotationes praeter eas quas asterisco notavi ita comparatae sunt, ut Servius ipse ex eis sua deprompsisse videri possit. 2) his locis, quibus Turonensi verae scripturae servatae sunt, alios addo quibus eidem qui in Floriacensi errores inveniuntur: p. 334, 6 *beluas marinas*; p. 337, 23 *uaccas*; p. 347, 19 *celere*; p. 391, 1 *navis.* aliquot locis Turonenses ea quae in exemplari quo utebantur corrupta esse videbant omiserunt, veluti p. 344, 31 *altera ... ipsum*, p. 372, 16 *et deli quasi labini*, p. 491, 6 *suspensionis.*

cum non solum a Servianis Floriacensia separaverint sed etiam non nullis locis quibus haec ipsa ex diversis scholiis composita sunt singulas partes recte inter se discreverint[1]), veri non videtur dissimile aut exemplar eos habuisse in quo inter diversa scholia distinctum esset aut certe aetate eorum de plenioris commentarii origine et ratione testimonium aliquod extitisse[2]), ut non dubitarent quin dissuentes quae ab illius commentarii auctore contexta essent genuinam scholiorum formam recuperarent. sed utut haec res se habet illud constat, si quis scholia Danielino commentario comprehensa dissolvere animum induxerit ei illos qui Turonensem adnotaverunt duces et auctores esse posse. quamquam vituperandum est quod non nullas plenioris exemplaris scripturas aut sine idonea causa mutaverunt[3]) aut etiam corruperunt.[4])

Praeter hos libros quibus Daniel ad suum exemplar adornandum usus est duo commemorandi sunt, Ambrosianus S. 83 part. sup. et Parisinus 7930. ille chartaceus est saeculi XVI. et inter commenta quaedam ad mathematicas disciplinas pertinentia 'excerpta ex schedis Servii ineditis' continet. sunt autem ex Floriacensi et Turonensi ad Aen. III et IV scholia quaedam quibus de antiquitatibus populi Romani agitur exscripta et ita disposita, ut quae 'de augurali disciplina, de sacris, de nuptiis, de funeribus et exequiis, de aliis rebus diversi generis, de iure pontificio et ceremoniis flaminis dialis' in commentariis illis adnotata essent colligerentur. accedunt 'fragmenta veterum e Servii schedis', quae ex Parisino 1750 ad primum et secundum, e Floriacensi et Turonensi ad reliquos Aeneidis libros deprompta sunt. quo tempore codex scriptus sit inde cognoscitur quod neque Fuldensis liber, quem Daniel circiter anno 1597 a Scioppio conlatum accepit, adhibitus est et coniecturae quaedam receptae sunt quas Petrus Pithoeus et Iosephus Scaliger ediderant.[5]) omnino is qui codicem exaravit emendandis eis quae e Danielis copiis petiverat operam dedit. Ambrosianus.

Parisinus 7930 saeculo undecimo in membranis scriptus Ver- Parisinus 7930.

1) cf. adnotat. crit. ad III 246 (p. 385, 1), ubi *hoc est . . . id est nobis* Turonensis omittit; III 279 (p. 390, 18 et 22); III 537 (p. 433, 15); IV 152 (p. 491, 5); IV 176 (p. 494, 16 sqq.); IV 185 (p. 496, 12); IV 263 (p. 513, 24 sqq.); IV 327 (p. 522, 9). 2) si ex illo scholio quod p. XV adnot. 1 adscripsi recte concluditur Aelii Donati commentarium apud Turonenses extitisse, eo conparato intellectum esse conicias quae esset plenioris commentarii ratio et compositio. 3) cf. adnot. crit. ad III 53 (p. 345, 20), 108 (p. 361, 9), 178 (p. 375, 27), 279 (p. 391, 3). 4) cf. adnot. crit. ad. III 3 (p. 334, 2 et 8), 108 (p. 361, 7), 125 (p. 366, 5), 183 (p. 376, 13), 246 (p. 385, 3). 5) cf. Aen. IV 103 (p. 482, 16); Aen. IV 244 (p. 509, 8).

gilii carmina cum scholiis habet. inspexi codicem Parisiis, sed festinanter. itaque fugit me quod Thomasius vidit (cf. essai p. 118 sqq.) inter scholia ad Aeneidis libros III—V adscripta satis multa esse Danielina. quae ratio inter hunc codicem et Floriacensem intercedat cum Thomasius de scripturis illius nihil fere testatus sit, iudicare non possum. quamquam quod ad Aen. III 40 Vergilianae scripturae discrepantiam quandam commemoratam esse dicit id ita interpretor, ut idem laudari putem quod in Floriacensis margine inveni, *auditus* pro *auditur*: cuius scripturae in ipso commentario non fit mentio. cf. adnot. crit. ad l. l. quoniam Floriacensis et Turonensis testimonia nunc plene edita sunt spero codicem a Thomasio cum his comparatum iri, ut intellegatur utrum proprias virtutes habeat an ex ipso Floriacensi fluxerit.

De eius qui pleniorem commentarium composuit subsidiis, aetate, patria.

Vt paucis complectar quid his quae adhuc exposui ad plenioris commentarii originem ac memoriam rectius cognoscendam profecisse videar, eorum sententia reicienda est qui genuinum Servii commentarium deperditum, Danielinum autem eius similiorem esse sibi persuaserunt, quam vulgatum. deinde cum eadem per totum commentarium ratione eisdemque artificiis Serviana et aliena inter se conexa sint, non diversis temporibus et gradatim quasi, sed ab uno homine vel certe unius hominis consilio ea res videtur confecta esse.[1]) qui quibus subsidiis usus esse videretur supra significavi. atque a commentatoribus Danielina scholia pleraque petita esse cum ex se intellegitur tum satis certis exemplis probatum est. item dubitari vix potest quin plenioris commentarii auctori et is liber quem Macrobius exscripsit et Isidori origines ad manum fuerint. praeter hos libros fabularum volumen aliquod, quod non iam extat, ad augendum Servianum commentarium ab illo adhibitum esse probabile est. denique inter ea quae pleniorum librorum propria sunt inveniuntur quae ex antiquis glossariis possint transcripta

1) neque tamen infitior etiam confecto pleniori commentario a librariis paulo doctioribus pauca quaedam addi potuisse aut Serviano exemplari, quo plenioris commentarii auctor uteretur, aliquot locis aliena adscripta fuisse, ut breviores libri in marginibus aut etiam in contextu quaedam habent quae non sunt Servii. — Thomasius p. 79, p. 107 sqq. Lemovicensia et Cassellana et Floriacensia scholia ab eodem collecta esse negavit. at dissimilitudines quae sunt sane inter Lemovicensem et Cassellanum Floriacensemque commentarium ipse concedet alia ratione explicandas esse. nam quod in bucolicorum commentis saepius aliorum sententiae laudatae sunt quam in Aeneide id inde repetendum quod de illis intellegendis magis differebant inter se veterum interpretum iudicia. antiquitatum autem et religionum Romanarum ut in Aeneide enarranda plus rationis haberetur quam in bucolicis et georgicis propter argumenti diversitatem factum est.

esse, veluti additamenta non nulla cum glossis comparavi quas Hildebrandus e Sangermanensi libro excerptas in glossarii Parisini commentario edidit. cf. quae de glossarum libro Vsenerus mus. Rhen. XXIV p. 382 sqq. et Loewius prodrom. p. 222 sqq. dixerunt. ceterum illum qui Danielinum commentarium composuit uberiores auctorum suorum expositiones in brevius contrahere non dubitasse et sermonis habitu et Macrobii libro comparato ostenditur. in Servianis quoque multa ille mutavit aut ut aliena commode adderentur, (cf. p. X) aut quia quid Servius voluisset non intellexerat, aut nulla alia causa nisi corrigendi libidine impulsus.[1]) Servianum autem exemplar quo usus est ut haud paucis locis vulgatis codicibus emendatius fuit[2]), ita aliis eadem menda ostendit quibus illi inquinati sunt.[3])

Quo tempore vixerit is qui pleniorem commentarium composuit non potest sine dubitatione dici, quamquam constat Isidoro eum aliquanto inferiorem fuisse: ex originum libris enim satis multa deprompsit atque unum locum, qui in vulgatis libris corruptus est, emendavit. cf. p. XLIII. a christiano homine ea quae Aen. IV 200 (p. 499, 23), IV 301 (p. 518, 4) Servianis addita sunt profecta esse Burmannus vidit. haec quoque quae Aen. VIII 670 in uno Floriacensi extant *quo modo enim piis iura redderet qui in se impius fuit* haud scio an christianum sensum ostendant. denique ex plenioribus libris exempli causa quaedam adscribo quibus de veterum Romanorum institutis et religionibus atque etiam sermone tamquam de abolitis atque peregrinis rebus agitur. Aen. I 179 (p. 72, 4) *flamines autem farinam fermentatam contingere non licebat.* I 183 (p. 73, 21) *fiebat hoc autem et signi gratia*, quamquam apud Servium paulo ante de eodem more haec habes *quia navigantum est.* I 219 (p. 84, 10) *post nomen enim defuncti vocatum tertio dicebatur vale vale vale.* cf. Serv. ad Aen. II 789 et XI 97. Aen. IV 167 Servianis quae sunt *unde hodieque et faces praelucent et aqua petita de puro fonte interest nuptiis* in Floriacensi addita sunt *de qua nubentibus solebant pedes lavari.* Aen IV 207 (p. 501, 9) *libatur* ex-

1) cf. Aen. I 3 (p. 9, 15 et 20); 29 (p. 24, 11); 145 p. 62, 15 sqq.); 188 (p. 75, 12); 226 (p. 86, 16); II 32 (p. 220, 23); 134; 703 (p. 321, 20); VIII 128 (*in actiis* vel *in oetiis* Serviani libri exhibent, *in antiquitatis libris* Floriacensis. 2) cf. IV 38 (p. 468, 24); 57 (p. 472, 18); 65 (p. 475, 25); 132 (p. 486, 23); 146 (p. 490, 4). 3) cf. I 191 (p. 76, 1) *locus* pro *lucus* BK et CP exhibent; in his *qui frondes habet* e coniectura addita sunt; II 486 (p. 293, 22); IV 207 (p. 501, 13) *lacubus* pro *loculis* e coniectura ni fallor Floriacensis; V 28.

hibent Serviani libri, *lĭbabatur* Floriacénsis. Aen. I 4 (p. 11, 1) pro *ponimus* et *formamus*, quae sunt breviorum librorum scripturae, *posita sunt* et *formata* praebet Cassellanus. in eodem I 26 (p. 22, 22) *utitur* pro *utimur* legitur. V 822 (p. 651, 17) *apud nos* Servii codices habent *apud Latinos* Cassellanus. fortasse illa quoque huc pertinent quae ad Aen. X 314 'latus haurit apertum' in Floriacensi adnotata sunt *quidam italicam elocutionem putant: cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit 'hausit illum' dicunt:* nisi Italorum sermo hoc scholio cum urbano comparatur.

De loco quo plenior commentarius compositus est etsi nihil habeo quod adfirmare possim, res tamen quasdam commemorabo quae dubito an ad eam quaestionem pertineant. atque cum omnes fere Danielini libri in Francia inventi sint, ibi Serviana commenta suppleta et aucta esse conieceris. sed cum neque in Turonensi neque in Floriacensi aut Autissiodorensi e pleniore in primum et secundum Aeneidis librum commentario quidquam adscriptum sit, is aut numquam aut perbreve tempus in Francia fuisse videtur. inde recte ni fallor colligitur eum quoque librum, unde illi qui hodie Bernenses sunt fluxerint, aliunde ad Francos adportatum esse. cuius libri hanc fuisse opinor rationem, ut bucolicorum et georgicorum margines Bernensem qui vocatur commentarium haberent, Aeneidis libri duo priores scholiis carerent, ad reliquos plenior commentarius adscriptus esset. ex hoc quae ad bucolica et georgica pertinuerunt, quorum reliquiae Lemovicensi codice continentur, seorsum scripta erant[1]), quia Vergiliani illius exemplaris margines Bernensia scholia occupaverant: Fuldensia autem sive Cassellana commenta propter amplitudinem non videbantur apte ipsi primo et secundo libro adscribi. Bernensis autem commentarii auctor his quae ad georg. II 115 'pictosque Gelonos' adnotavit *quos* (scil. Pictos) *alii dicunt Cruithnec diu sed false* subtiliorem quandam celticarum rerum scientiam ostendit. (cf. quae Mommsenus de his verbis mus. Rhen. XVI p. 447 sq. dixit.) cum Bernensibus scholiis Iunii Filargirii bucolicorum explanatio de qua mus. Rhen. XV p. 119 sqq. dixi cognatione quadam continetur: quam in Britannia ex antiquis commentariis excerptam esse his probatur quae scholio ad buc. III 90 spectanti addita sunt *ut Adananus dicit.*[2]) id enim nomen apud Britannos in usu

1) sed ipsa quoque in Vergiliani libri marginibus olim scripta fuisse his probatur quae georg. I 19 in Lemovicensi leguntur 'cuius uxor cyntinia puerum trip GEORGIC tolemum pepererat'. nimirum cum scholio in superiore margine posito indicem paginae imperitus librarius exscripsit. 2) quod ut in Autissiodorensi ita in hac explanatione iricae glossae satis multae inveniuntur

fuisse Beda testis est, qui in libello de sanctis locis (II p. 442 Giles) Arculphum Galliarum episcopum itinere in orientis regiones facto tempestatis vi ad Britanniam delatum ibique Adamnanum presbyterum quae vidisset docuisse narrat. adde quod ea aetate qua pleniorem commentarium ortum .esse conieci in nulla fere Europae parte antiquarum litterarum studia vehementius colebantur quam in Britannia, quo septimo maxime saeculo et doctissimos homines a Romanis episcopis missos et ingentem librorum numerum congestum esse constat. (cf. Beda vita Benedicti abbatis IV p. 364, 366, 378, 386 Giles. Ebert Literatur des Mittelalters im Abendland I p. 585 et 601). denique si modo plenioris commentarii exemplar illud archetypum peregre in Franciam adportatum esse recte suspicatus sum, quod altera eaque maior eius pars etiam decimo saeculo apud Turonenses fuit, altera ad Fuldenses delata ibique descripta est, fieri vix potest quin ea res Alcuini, Turonensis abbatis, et Rhabani Mauri, qui nono saeculo ineunte eius disciplina usus est, memoriam afferat. Alcuinum autem nono octavi saeculi decennio diutius in patria moratum esse notum est. haec sunt quibus adducor ut in Britannia pleniorem commentarium compositum esse coniciam.

Quoniam exposui qua ratione Danielinus commentarius compositus sit et quae subsidia ad eam rem videantur adhibita esse, sequitur ut de ipsius Servii rebus et de libris quibus Serviani commentarii memoria propagata est paulo accuratius disseram.

De Servii nominibus, aetate, patria, libris

Atque ut primum quaeramus nomina quae grammatico tribui solent quam auctoritatem habeant, ab aequalibus hominibus ille videtur simpliciter Servius vocatus esse: Macrobius enim Sat. I 2 15 quo loco eos quos Vettium Praetextatum convenisse fingit, commemorat, atque ita quidem ut nominibus addat cognomina, *hos* inquit *Servius inter grammaticos doctorem recens professus, iuxta doctrina mirabilis et amabilis verecundia, terram intuens et velut latenti similis sequebatur.* Mediceo autem et Leidensi Iuvenalis codicibus haec subscripta sunt *Legi ego Niceus Romae apud Servium magistrum et emendavi.*[1]) cf. Iahnius praef. edit. min. p. 7. item Priscianus qui

---

ei rei non multum tribuo: nam non Britanniarum tantum sed Galliae, Germaniae, Helvetiae, Italiae monasteria a Scoticis monachis frequentata esse constat. ceterum in Floriacensi quoque sub verbis quibusdam quae ex latinis corrupta videntur fortasse iricae glossae latent. cf. p. 387, 25 *et pepe* 404, 10 *byopator*, p. 550, 22 *iures et*, p. 563, 17 *detri*. 1) magistri titulus Servio tribuitur eis quae in Parisino 7530 (saec. VIII) commentario in Donatum sub-

centum fere annis post Servium vixit, ubicumque eum commemoravit hoc uno nomine usus est. Vergiliani autem commentarii codices saeculis IX X XI exarati 'Servii grammatici' nomine inscripti sunt atque de centum metris libellum, si libris manu scriptis fides est, 'Clarissimo Albino' misit 'Servius grammaticus'. quo tempore nomine nescio qua causa corrupto Sergius appellari coeptus sit grammaticus non possum dicere: Lucani enim commenta ab Vsenero edita, in quibus Sergius Vergilii commentator laudatur, quo tempore orta sint incertum est. sed Bobiensem librum, qui nunc est Vindobonensis 16, quo Sergio tribuuntur de littera commenta (IV p. 475 K.), septimo saeculo vel octavo ineunte scriptum esse viri docti dicunt, atque Parisinum 7530, in quo commentario in Donatum haec inscripta sunt 'Incipit pars Sergii' octavo saeculo tribuit Keilius. denique qui inter Vergiliani commentarii codices vetustissimus putatur, Bernensis 363, corruptam nominis formam in titulo exhibet.

Honorati cognomen primum, quod sciam, in libelli de finalibus inscriptione nomini additum est: haec enim Bobiensis et Frisingensis (saec. X) memoria 'Servius honoratus aquilino salutem'; ipsi autem commentationi (IV p. 449, 6 K.) in Bobiensi 'de finalibus Honorati grammatici', in Frisingensi 'incipit de finalibus litteris Honorati grammatici' praepositum est. Marii vel Mauri praenomen in codicibus de centum metris libelli maxime invenitur. cf. quae Keilius tom. IV praef. p. XLVI collegit, et quae ad Consentii artem V p. 339, 22 adnotavit. adde quod Emmeramo codice (saec. X) liber de finalibus Servio Mario Honorato tribuitur. inter libros quibus Vergiliani commentarii continentur primus, quantum scio, Leidensis bibl. publ. 5 saeculi XII. Marii Servii nomina ostendit: Maurum Servium Honoratum vel Servium Honoratum grammaticum dici non inveni nisi in libris saeculo XV. scriptis.[1])

His quae protuli testimoniis probari videtur in Vergilii carmina commentarios a Servio ipso gentili nomine grammatici titulo ad-

---

scripta sunt 'Commentarium in arte Donati priorem explicuit magister Servius', et inscriptione capitis de partibus orationis IV p. 487, 22 K. qualis in Santeniano libro est, et his quae in [Sergii] explan. in Don. p. 496, 26 K. leguntur 'haec sunt quae Donatus in prima parte artium tractavit. haec magister Servius extrinsecus dictavit'. denique Pseudo-Acro ad Hor. sat. I 9, 76 'sic Servius, magister urbis, exposuit'.

1) Publii praenomen quod duobus Parisinis libris saeculo XV. scriptis Servio tribuitur (cf. Thomas essai p. 26, 134 adnot. 2, p. 317 sq.) a Vergilio in commentatorem translatum est. in codice bibliothecae Stae Genovefae Parisiensis Y I 1 saec. XV. modo Maurus modo Marius Servius Honoratus grammaticus nominatus est.

iecto inscriptos, reliqua nomina e librorum ad grammaticam artem spectantium inscriptionibus in recentiores codices arcessita esse. ceterum ut Honorati cognomen Servii aetate usitatissimum fuisse constat ita ne Mauri quidem vel Marii praenomen quidquam offensionis habere eorum nomina docent quorum libros sexto volumine Keilius complexus est. addo ab Ammiano Marcellino XX 4, 18; XXV 1, 2; XXXI 10, 21 Maurum quendam nomine commemorari.

In aetate Servii definienda Andreae Bosii ratio probanda est, qui (de pontificatu max. imper. Rom. IV 4) a Macrobii temporibus proficiscendum esse docuit. neque enim dubitari potest quin Servius quem Macrobius non nullis Saturnaliorum locis loquentem fecerit ab eo cuius in Vergilium commentarii extent non sit diversus.[1]) in Macrobii igitur et eorum quorum sermones ille referre se simulat tempora Servii aetas incidit. qui homines quibus annis nati quibus mortui sint etsi non est certis testimoniis proditum, illud tamen constat plerosque eorum medio fere quarto saeculo lucem aspexisse, decessisse circiter vicesimo insequentis saeculi anno[2]). qui hac ratione inventi sunt Servianae aetatis termini eidem argumentis quibusdam e Vergiliano commentario petitis confirmantur.[3]) nam inter scriptores a Servio laudatos (cf. ad Aen. X 272 et 388) est Rufius Festus Avienus qui anno 372 pro consule in Achaia fuit. ad Aen. III 80 quod Servius adnotavit etiam sua aetate impera-

1) cf. Sat. I 24, 20 'Avienus: non adsumam mihi, ait, ut unam aliquam de Virgilianis virtutibus audeam praedicare, sed audiendo quaecumque dicetis siquid vel de his mihi videbitur vel iamdudum legenti adnotandum visum est oportunius proferam: modo memineritis a Servio nostro exigendum ut quicquid obscurum videbitur quasi litteratorum omnium longe maximus palam faciat'. VI 6, 1 'sed nunc dicat volo Servius quae in Virgilio notaverit ab ipso figurata, non a veteribus accepta, vel ausu poetico nove quidem sed decenter usurpata. cotidie enim Romanae indoli enarrando eundem vatem necesse est habeat huius adnotationis scientiam promptiorem'. 2) Macrobium ipsum etiam annum CCCCXXII vidisse probabiliter coniecerunt viri docti. cf. quaest. Serv. p. 50. Vettium Praetextatum anno CCCLXXXV mortuum esse O. Iahnius act. soc. Lips. a. 1851 p. 338 sqq. docuit. Symmachum Eugenius Morin (étude sur la vie et sur les écrits de Symmaque Paris 1847 p. 4 et 79) anno CCCXL natum, anno CCCCX supremum diem obiisse statuit, a quo Teuffelius (litt. Lat. hist. § 399 adnot. 3) ita dissentit ut, illum a. CCCL natum, a. CCCCXX mortuum esse dicat. de Nicomachi Flaviani aetate cf. Teuffelius l. l. § 402 adnot. 1. Symmachi epistolam VIII 59 Servio inscriptam esse moneo. cf. epist. I 1 et Serv. ad Aen. VII 662. 3) quod quaest. Serv. p. 50 Servium Macrobii aequalem natu minorem fuisse dixi id hodie ipse abicio. etenim quod Macrobius Serviano commentario non est usus inde non sequitur Saturnalia ante commentarium edita esse. cf. quae supra de fontibus Macrobii dicta sunt. accedit quod neque quo anno Saturnalia scripta sint constat neque indicari potest in eorum quos inter se colloquentes fecit rebus ad libri sui rationes adaptandis quam licentiam sibi concessam esse putaverit Macrobius.

tores pontifices dictos esse, Mommsenus (Roem. Staatsr. II[1] p. 1021 adnot. 4) eum morem ad annum 375 mansisse docuit, quo anno Gratianus imperator factus pontificis nomen repudiavit. quamquam nolo ex ea re de ipsius commentarii tempore coniecturam fieri: potest enim grammaticus quod iuvenis more receptum esse viderat parum accurate ad inferiorem aetatem transtulisse. nam commentarium aliquot annis post scriptum esse haud scio an his ostendatur quae ad Aen. VII 604 'sive Getis inferre manu lacrimabile bellum' adscripta sunt *Getarum fera gens etiam apud maiores fuit:* quae, cum Gothos illa aetate Getas a non nullis dictos esse constet, ad Italica Alarici bella pertinere non sine aliqua probabilitate conicere videor. ceterum haud paucis locis Servius veterum Romanorum mores et instituta et caerimonias ita commemoravit, ut ea sua etiam aetate observari diceret[1]), sed nihil inde concludi posse apparet nisi ante veterum consuetudines et religiones plane abolitas illum vixisse.[2]) ne illud quidem ad commentarii tempus cognoscendum quidquam utilitatis habet quod Servius de locutionibus quibusdam et dicendi aut scribendi legibus ita locutus est quasi suae aetatis propriae essent: cuius generis scholia eo plerumque spectant ut quid optimorum scriptorum usu receptum et grammaticorum doctrina probatum sit doceatur.[3]) contra in ipsius Servii sermone quaedam inveniuntur quae, quantum scio, nisi a Macrobio et quinti, ut videtur, saeculi scriptoribus non sunt usurpata. veluti quod Servius ut deesse aliquid significaret saepius dixit 'minus esse', idem apud Macrobium (Sat. I 4, 5) legitur. plusquamperfectum tempus pro perfecto vel imperfecto positum, quod in personati Asconii commentis Madvigio offensioni fuit, Aen. I 698 (p. 196, 10) et III 64 (p. 348, 10), quos locos exempli causa commemoro, habes. Tricerberi nomen, quo Zinkius[4]) praeter Fulgentium et Vaticanos mythographos ullum Latinum scriptorem usum esse negavit, Aen. I 133 ex Lipsiensi et Monacensi restitui. his quae Servius Aen. I 180 posuit *merita personarum*, quibuscum conferri possunt Aen. I 76 *meritis* (i. e. honoribus) *appellare*, similia sunt quae Forcellinius s. v. 'meritum' e codice Theodosiano VIII 5, 2 impp. Arcad. et Honor. protulit 'merita negotiorum'. alia quae viri docti praeter

1) cf. exempli gratia Aen. IV 167; V 113, 562; VIII 721; georg. III, 24.
2) a Christi doctrina quin Servius alienus fuerit non potest dubitari. cf. Aen. I 79. 3) cf. I 14, 144, 147, 506, 527; II 275 al. — quod Aen. I 480 grammaticus dixit pepli nomine sua aetate multos abuti, eius rei exempla in lexicis proferuntur ex libro de trig. tyr. (XXII) et ex Ausonii Mosella (v. 419).
4) in commentatione de Fulgentio mythologo p. 40, adnot. 4.

consuetudinem vel etiam vitiose a Servio dicta esse putaverunt cum superioris aetatis scriptoribus ei communia sunt. nam quod Aen. V 370 pro 'cum Hector occisus esset' dixit *cum habuisset Hector occidi*, similia apud Tertullianum inveniuntur. (cf. Oehleri indicem s. v. habere.) Aen. II 601 (p. 307, 13), III 521 al. comparativum pro *quam* particula *a* praepositio sequitur. (cf. comment. in Donatum p. 407, 27 sqq. K.) eiusdem structurae exempla Kuehnerus (ausführl. Gramm. d. lat. Spr. II p. 361) ex Caelii Aureliani de acutis morbis libro profert. de indicativo modo in obliquis interrogationibus posito (p. 15, 9 sq. et p. 92, 4) vide quae Draegerus (hist. Synt. § 464) exposuit. idem (§ 379 sq.) exempla collegit e quibus intellegeretur quo tempore *quod* et *quia* coniunctiones infinitae sententiae locum tenere coepissent.

Vbi natus sit Servius non est memoriae proditum neque quidquam inveni unde de ea re coniectura fieret, sed iam ab ineunte aetate Romae domicilium habuisse videtur. Macrobius enim adulescentem eum et colloquio Saturnaliorum libris descripto interfuisse finxit et Vergilii carmina in urbanis scholis enarrasse commemorat. adde quod Niceus ille Romae apud Servium Iuvenalis libros se legisse testatur et quod ea quae de centum metris libello ad Albinum Servius praefatus est ita comparata sunt, ut in eadem qua ille urbe, id est Romae, grammaticus habitasse videatur. denique in Vergilianis commentariis non nulla inveniuntur quibus in ipsa urbe eos scriptos esse probetur. cf. Aen. III 444 *aut signis, id est quibusdam notis, ut in obelisco Romae videmus.* Aen. VIII 98 *Palatinum vidit: nec situm praesentem considerare debemus. tunc enim nullis obstantibus aedificiis et Tiberi per lupercal, ut diximus, fluente facile mons poterat videri Palatinus.* 271 *ingens enim est ara Herculis, sicut videmus hodieque.* 361 *Romanum forum est ubi nunc rostra sunt.* 646 *cui* (i. e. Cloeliae) *data est statua equestris quam in sacra via hodieque conspicimus.*[1]) georg. III 29 *Augustus victor totius Aegypti . . . multa de navali certamine sustulit rostra, quibus conflatis quattuor effecit columnas, quae postea a Domitiano in Capitolio sunt locatae, quas hodieque conspicimus . . . nam rostratas C. Duilius posuit victis Poenis navali certamine, e quibus unam in rostris, alteram ante circum videmus a parte ianuarum.*

De grammaticis Servii libris, de quibus Henricus Keilius in

1) Dionysii Halicarnassei testimonium, qui antiqu. Rom. V 34 Cloeliae statuam sua aetate non iam extare dicit, Plinii (hist. nat. XXXIV 13 § 28 sq.) et Senecae (ad Marc. de consol. XVI, 2) auctoritate refutatur.

quarti voluminis praefatione p. XLI sqq. plenissime disputavit, nihil dico nisi inter commentarium in artem Donati a Keilio IV p. 405—448 editum et multa Vergiliani commentarii scholia tantam esse similitudinem, ut ab eodem homine utrumque librum scriptum esse certum sit. cf. comment. in art. Don. p. 405, 2 et Serv. ad Aen. V 705; p. 406, 1 et Aen. XII, 486; p. 407, 5 et georg. II 169; p. 407, 30 et Aen. I 96; p. 407, 34 et Aen. VIII 127; p. 409, 10 et Aen. VIII 77; p. 409, 20 et Aen. II 610, X 590; p. 411, 1 et Aen. I 95; p. 411, 20 et Aen. I 318, X 235, XII 97; p. 412, 20 et Aen. I 713, buc. VIII 71; p. 414, 33 et Aen. V 310; p. 416, 1 et Aen. I 2; p. 416, 9 et Aen. I 346, 224; IV p. 416, 22 (cf. p. 428, 18) et Aen. IV 341, V 19; p. 417, 23 et Aen. I 121; p. 417, 35 et Aen. III 14, VIII 195; p. 418, 1 et Aen. I 4, 26; p. 418, 33 et Aen. III 427, georg. III 55; p. 419, 5 et Aen. I 24; p. 419, 16 et Aen. VII 289, XI 262; 419, 30 et Aen. I 176 (cf. Pompeii comment. p. 275, 11); p. 420, 12 et Aen. I 750; p. 425, 14 et Aen. II 16. etiam longius prosequi hanc similitudinem non videtur opus esse, praesertim cum Thomasius (essai p. 212 sq.) satis multa eius exempla collegerit.

Studiis in Vergilianorum carminum interpretatione positis Servius et apud aequales suos et apud posteros eximiam auctoritatem consecutus est. testis est Macrobius qui doctrinam grammatici non uno Saturnaliorum loco cum maxima admiratione laudavit, testes sunt inferioris aetatis scriptores quos e commentariis eius multa in suum usum convertisse ostendi. quod autem doctissimi quidam viri aut Macrobium de Servii doctrina adsentatorie magis quam vere iudicasse aut vulgatum commentarium nihil nisi exile Serviani summarium esse censuerunt, nolo ita excusare Macrobium, ut exaggeranda Servii virtute eum aut urbanitatis laudem captasse aut sermonibus a se expositis plus splendoris addere voluisse dicam, ac ne illud quidem commemoro quod supra ostendere conatus sum, ab homine in scholastica eruditione versato in adulescentium usum breviorem commentarium scriptum esse; quod si quis verum esse concesserit is non negabit fieri potuisse, ut Servius multa quae eis quorum utilitatem maxime spectaret parum prodesse viderentur consulto omitteret. nam multum abest ut reconditae doctrinae laudem Servio vindicare velim. sed si modo causas neglegentiae illius qua de fide commentariorum detrahi dixi, recte explicavi, cum e memoria plerumque Servius scripserit, fieri non potest quin multarum rerum atque artium compendiosam illam quidem neque satis certam, sed promptam scientiam ei tribuamus, quam aetate illa, qua

optimarum litterarum studia magis magisque evanuerunt, pluris aestimatam esse constat quam paucarum plenam et subtilem cognitionem.[1]) adde quod Servius etsi superiorum commenta non neglexit, tamen non temere eorum auctoritatem secutus est, sed suo iudicio usus quae illi dixerunt si perversa videbantur refutavit, sin probabilia, ad suas rationes accommodata recepit. nobis quidem inter illius aetatis scriptores eorum opera utilior fuisse videtur qui Macrobii more superiorum libros fideliter exscribentes antiquae doctrinae memoriam servaverunt, neque tamen illos a suis contemptos esse putandum est, qui suorum temporum rationi ac voluntati obtemperaverunt et ipsi sapere ausi sunt. denique ne id omittam quod summum videtur, in grammatica arte, quae proprie dicitur, cui Vergiliani quoque commentarii magna pars data est, Servius ne a Donato quidem, eo cui plurimum auctoritatis illa aetate tributum esse constat, superatur. poetarum autem latinorum sermonem quam probe cognitum habuerit non solum scholiis ad eam rem spectantibus ostenditur, sed etiam versus illi testes sunt, quibus de centum metris praecepta inlustravit, quos ab ipso inventos esse Lucianus Muellerus (annal. philol. vol. 93 p. 563 sq.) ostendit. quae cum ita sint, modo Macrobium ex suae aetatis rationibus iudicasse concedas, in ipso breviore commentario inveniri dices quae iure ille laudavisse videatur.

De Servii auctoribus.

Quo factum sit ut medii aevi homines Servianum commentarium magni haberent atque saepe describendum curarent, cum rationes eius supra expositae sint, non est quod hoc loco multis verbis explicetur, hoc unum addendum est, non videri futurum fuisse ut ceterorum commentarii prae Serviano neglegerentur, nisi quae in illis ad popularem ut ita dicam Vergilianorum carminum interpretationem pertinerent Servius ipse in suum usum convertisset. nam ut mittam quae supra (p. V) de pleniorum librorum supplementis dixi, inter Veronensia scholia haud pauca Servianis similia sunt. a nullo autem superiorum commentatorum plura Servius petivit quam ab Aelio Donato, quem ipse saepius quam ceteros commemoravit atque ita quidem plerumque, ut sententias eius refutaret. adscripsi supra (p. XV) Turonensis codicis scholium quo Aen. I 179 Donati interpretationem a Servio impugnari ostenditur. Mommsenus[2]) haec Pauli (hist. Langobardorum II 23) verba *certum est tamen Liguriam partem Venetiae Emiliam quoque Flaminiamque veteres*

1) nimis severe de vulgato commentario iudicavit Ribbeckius praef. p. XIV.
2) Wattenbach neues Archiv V p. 55 Anm. 1.

historiographos Galliam cisalpinam appellare. inde est quod Donatus grammaticus in expositione Vergilii Mantuam in Gallia esse dixit cum Servii scholio ad Aen. X 201 adscripto *quia origo Mantuanorum et a Tuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est quae et Gallia cisalpina dicitur* comparanda esse docuit. quod Servius ad Aen. III 686 adnotavit *antiqui 'ni' pro 'ne' ponebant* Donato vindicatur Prisciani testimonio (XV 2, II p. 61, 20 H.) quod hoc est *quod etiam Donatus in commento Aeneidos affirmat dicens 'ni pro ne sic veteres'*. in Monacensi codice qui olim Frisingensis fuit non nullis scholiis[1]) *doñ* vel *doñ* vel *d̃* notulam in margine adpictam esse vidi, quae haud scio an eo consilio addita sit ut in Donati commentario idem inveniri significaretur. inter ea autem quae Donatus in Terentiano commentario oblata occasione de Vergilianis quibusdam versibus interpretandis dixit et Servianas eorundem versuum expositiones magna est similitudo. ut exempla proferam, ex Donati in Andriam et eunuchum commentariis haec cum Servianis scholiis conferantur: I 1, 50 et Aen. XII 296; I 1, 75 et Aen. VI 138; II 1, 10 et Aen. X 411; II 1, 28 et Aen. I 70; II 6, 26 et Aen. XI 361; III 1, 2 et Aen. IV 401; III 2, 7 et Aen. VIII 187; III 3, 1 et Aen. II 3; III 5, 3 et Aen. XI 339; IV 2, 16 et Aen. I 646; IV 3, 11 et Aen. XII 120; IV 4, 19 et Aen. II 64; V 4, 31 et Aen. I 149; V 4, 34 et Aen. VI 733; V 4, 37 et Aen. VI 238. eun. I 1, 1 et A. IV 534; I 2, 9 et A. IV 93; III 1, 58 et A. IV 1; III 2, 3 et A. I 256; III 5, 7 et georg. I 387; III 5, 46 et A. XI, 1; III 5, 48 et A. II 67; IV 2, 4 et A. VI 332; IV 4, 21 et A. III 31; IV 7, 2 et A. VII 614; V 2, 8 et A. VIII 155; V 2, 41 et A. I 567; V 6, 12 et A. I 549; V 8, 49 et A. VII 47. denique moneo ea quae de vita Vergilii Servius Aeneidos commentario praemisit, quae propter narrationis exilitatem merito a viris doctis vituperata sunt, e pleniore Donati vita, quam is in initio bucolicorum commentarii edidit, excerpta videri. nam praeter Copam inter minora Vergilii carmina commemoratam et praeter versus illos qui e secundo libro a Tucca et Vario sublati esse feruntur[2]), nihil habes apud Servium quod non possit a

1) georg. I 336 'ideo autem hoc dicit . . . gelidos'. Aen. I 241, 295, 475 'multi hoc loco distingunt . . . esset', 614 'pleonasmos . . . hausi' (cf. Donati ars p. 395, 3 K.), 643, 651 'Hymenaeus autem ut alii dicunt' e. q. s.; II 234 'non est iteratio . . . nudata', 293, 311, 437 'merito . . . praedae', III 211. ad extrema Serviani ad buc. II 31 scholii verba in Bernensis 363 margine haec adscripta sunt 'pan ergo in plurali numero inventus ut dõ et sergius dicunt'.

2) Donatus hos versus aut non cognovisse aut certe non pro Vergilianis

Donato petitum esse. ceterum Serviana vita non est plene servata, interciderunt enim quae de morte poetae et de carminum ordine exposita erant:[1]) quorum cum in eis qui hodie extant codicibus nec vola nec vestigium appareat, videtur Servianus commentarius non ita multo postquam editus est, eam iacturam fecisse. causa damni inde fortasse repetenda est quod, cum ea etiam quae inde a p. 2, 10 huius exemplaris leguntur ad ipsam Aeneidem pertineant, rebus illis interpositis continuitas expositionis turbari videbatur. his quae proposui Donati commentarios Servium diligenter legisse et haud pauca ex eis adsumpsisse probatum esse puto. secundum Donatum cum Vrbani sententiae a Servio saepissime commemoratae sint, ex Vrbani quoque commentario in Servianum satis multa translata esse facile conieceris. reliquam de Servii auctoribus quaestionem non tango: quae quam difficilis sit quamque lubrica ex illis quae supra de neglegentia grammatici dixi apparet. hoc unum addo ex latinis scriptoribus neminem videri aptiorem fuisse qui Servio compendiariam illam multarum rerum scientiam suppeditaret quam Suetonium Tranquillum, a quo antiquorum doctrinam ad inferioris aetatis studia adcommodatam esse Reifferscheidius non uno Suetonianarum quaestionum loco ostendit.

De Serviani commentarii libris manu scriptis.

Serviani commentarii permulti hodie extant libri manu scripti, ut vel eos quos ipse examinaverim omnes commemorare longum sit. itaque hos tantum quos ad recensendum commentarium adhibui paulo accuratius describam atque qua ratione eis usus sim exponam, e reliquis eos nominabo qui aliqua de causa memorabiles videntur.

Eorum igitur qui mihi praesto fuerunt codicum antiquissimus est Bernensis 363, in 197 membranis formae quadratae a scotico monacho scriptus saeculo nono.[2]) nam qui octavo saeculo eum

---

habuisse videtur: nam cum quattuor versus quos in Aeneidos initio a Tucca et Vario deletos esse Servius quoque testatus est, commemoraverit, illos omisit. ea re confirmatur, ni fallor, quod Ribbeckius prol. p. 92 sqq. suspicari se dixit, a sciolo nescio quo acuminis ostentandi causa hos versus suppositos esse. quae ad Aen. II 566 in uno Cassellano adnotata sunt plenioris commentarii auctor e Servii praefatione petivisse videtur: ut ab uno Servio memoria versuum illorum servata sit. 1) cf. Servii praef. bucolicorum 'et dicit Donatus, quod etiam in poetae memoravimus vita, in scribendis carminibus naturalem ordinem secutum esse Virgilium'. 2) Hagenus catal. cod. Bern. p. 347 sqq. codicem accurate descripsit et quae eo continentur indicavit. idem carmina quae fol. 194 sqq. extant in libro cui inscripsit 'carmina medii aevi maximam partem inedita' p. 1 sqq. publici iuris fecit. a scotico homine codicem exaratum esse et iricis glossis ostenditur et his versibus qui carminis septimi ap. Hagenum sunt 22 et 23:

exaratum esse dixerunt cum carmina Hlothario imperatori et Tadoni Mediolanensium episcopo inscripta tum illa neglexerunt quae Serviano ad Aen. I 39 (p. 28, 1 sqq.) scholio ab eodem qui Servii verba scripsit in margine adposita sunt *contra goddiscalcum*: scilicet Gotteschalcum monachum, qui medio fere nono saeculo de praedestinatione et libero arbitrio ab ecclesiae doctrina abhorrentia protulit, grammatici sententia refelli posse putavit librarius. hic igitur codex fol. 2—138 Servii in bucolica, georgica, Aeneidis libros sex priores et septimi v. 1—16 (*gemitus irascentum leonum sera sub nocte quasi eo*) commentarios exhibet, quibus haec inscripta sunt *Incipit expositio Sergii grammatici in bocolicon et in libros georgicon atque aeneadum.* quamquam liber et neglegenter scriptus est et Servii scholia valde decurtata praebet, tamen, ne antiquissimum testem neglexisse arguerer et ut exemplum Serviani commentarii in brevius contracti exhiberetur, ad primum Aeneidis librum eius testimonia adscripsi.

Ad Bernensis aetatem proxime accedit Caroliruhensis 186, qui ipse quoque in membranis formae quadratae nono saeculo scriptus est. Reichenaviensis monasterii eum olim fuisse duabus inscriptionibus probatur, quae in primae paginae margine inveniuntur: altera, satis antiqua, haec est *liber augie maioris*, altera, recentior multo, haec *Monasterii Augiae Divitis.* habet codex sexaginta quattuor folia, e quibus 1—41 ad georgica pertinent, quae hoc loco non curo: reliquis in Aen. I 4 (*circa troianos nescientes quod saevam dicebant veteres*) usque ad v. 338 (*hi qui de chalcide venerant ciuitate euboice*) commentarius continetur, ab uno homine scriptus, nisi quod septemdecim paginae 83 versus ab exercitato librario exarati sunt, fortasse ut is cui reliqua describenda essent exemplum haberet quod imitaretur. singula scholia . ,. ; signis interpositis inter se distincta sunt. correxit codicem homo librario fere aequalis: nam nisi paucis locis non vidi a recentiore manu priorem scripturam emendatam esse. quamquam librarius officio suo non est diligenter functus et multa mendose scripsit, magni tamen est hic liber aestimandus, quippe cuius exemplar ei libro simillimum fuisse videatur e quo plenioris commentarii auctor Serviana petivit. cf. adnot. crit. ad pag. 19, 17; 20, 2; 21, 4; 23, 11; 24, 1; 26, 4; 29, 3; 63, 14; 69, 6. ceterum folia non nulla umore corrupta sunt, ut quae in inferioribus partibus scripta erant partim evanuerint.

Collige Scottigenas, speculator, collige sophos,
Te legat Omnipotens: collige Scottigenas.

ipse de hoc libro copiosius dixi in programmate Numburgensi anni 1856.

E libris decimi saeculi hoc loco commemorandi sunt Lipsiensis, Caroliruhensis 116, Reginensis 1674, Laurentianus bibl. sanctae crucis plut. XXII, 1, Sangallenses 861 et 862.

Atque Lipsiensis rep. I n. 36^{b} (olim rep. B. n. 18) in 272 membranis formae quadratae, sed maioris mensurae scriptus est. bucolicorum commentario qui fol. 1^{a}—29^{a} continetur haec inscripta sunt INCIPIT EXPLANATIO SERVII GRAM IN BVCOLIC ET GEORGICON. fol. 29^{b} et fol. 30 quaedam de variis poematum generibus, de heroici versus caesuris, de nominibus rerum quartae declinationis et participiis praeteriti temporis (ex Prisciani partit. XII vers. Aen. p. 463, 18 K.), de georg. I 220 sqq. nullo ordine scripta extant. quae ad georgicon versus pertinent suo tempore Hagenus edet. fol. 31^{a}—72^{b} georgicorum commentarium habent cui subscriptum est EXPLICIT LIBER QVARTVS. AMEN: OTRIRF. D. sed duae litterae extremae inductae sunt, ut lectio incerta sit. fol. 73^{a} INCIPIT LIBER PRIMVS AENEIDOS IN EXPONENDIS AVCTORIBVS HAEC CONSIDERANDA SVNT e. q. s. Aeneidis commentario fol. 272^{a} subscriptum est EXPLICIT EXPOSICIO SERVII GRAMATICI IN BVCOLICON ET L . . . GEORGICON ATQVE AENEADVM. a pluribus librariis, qui tamen simili scribendi genere usi sunt, codex exaratus est. lemmata maiusculis plerumque litteris illi scripserunt. undecimo saeculo prior scriptura a duobus, ut videtur, hominibus correcta est: alter, cuius litterae breviores sunt et graciliores, et in contextu non nulla mutavit, et in margine argumenta scholiorum adnotationesque quasdam, quibus Servii verba explicarentur, adiecit; alter e libro Frisingensis simili et in margine et supra versum permultas scripturas invexit. in critico commentario non putavi horum correctorum manus inter se discernendas esse, nam quae alterius sunt Frisingensis similitudine facile dignoscuntur. accedit quod unius vel paucarum litterarum mutationes utri tribuendae sint saepe incertum est. praeterea manu satis recenti leviores quosdam librariorum errores sublatos esse vidi. codicem in Germania scriptum aut certe undecimo et insequenti saeculo in Germaniae aliquo monasterio adservatum esse glossae quaedam ad bucolicorum et georgicorum commentarios in marginibus adscriptae ostendunt, quibus latinae voces germanicis adpositis explicantur. veluti ad buc. II 51 haec adnotata sunt *cidea genus pome quod teutonici dicunt quodicna*[1]) *seue persici*, ad buc. IV 62 (fol. 13^{b}) *absinthium est erba amara satis quae theodisce uocatur uuerimoda*, ad

1) huius vocis lectio incerta est. nam pro *ic* litteris adnotavi legi posse *et* vel *ec* vel *ae*.

georg. III 384 (fol. 52[b]) *LEXIVA aqua calida cū cinere mixta quod nos dicimus loũga.* in argumentis autem illis et adnotationibus quas modo commemoravi si quid memorabile videbatur in critico commentario edidi: quaedam ex eo genere quae ad bucolica et georgica pertinent hoc loco adscribam. fol. 19[b] haec in margine leguntur *quae in sexta egloga necessaria sunt. Quae differentia sit inter timidum et timentem. opiniones philosophorum de rerum origine. Quid sint sintheta. cuius generis athomi. fabula promethei. de graecis uocativis. quare ruminatio dicatur. et quae in praesenti cernis. similiter et in aliis considerandum est quid necessarium sit.* fol. 55[a] (georg. II 453) *Caries cariei. furfur est proprie lignorum per terebramina a uermibus consumptorum. inde cariosum uiciosum. t furfuratum terebratumue et carie consumptum.* fol. 59[b] (georg. III 71) ut intellegeretur quos Servius 'occupatos' diceret haec adnotata sunt *id est eorum qui occupati sunt ut comites et ceteri potentes. seu minoris quique dignitatis.* fol. 87[b] (georg. IV 41) *pilas dicit rotundas formas quasdam ex glutine factas id est bitumine ex quibus reseruatis aluearium rimas linunt. ac postea fauos his super ducentes componunt.* illud quoque videtur commemorandum esse, cum nomina scriptorum a Servio laudatorum in marginibus codicum adscribi solita sint, in Lipsiensi pro ipsis nominibus signa quaedam posita esse.[1]) denique moneo in bucolicorum praefationes quaedam ex Bernensibus scholiis recepta esse.

Caroliruhensis 116, qui olim Reichenaviensis monasterii fuit, diligentissime scriptus, commentarios in omnia Vergilii carmina continet. quae bucolicorum commentario inscripta erant maximam partem evanuerunt, ut nihil hodie legi possit nisi INCIPIVNT EXPOSITIONES. in reliquorum librorum inscriptionibus aut subscriptionibus Servii nomen non invenitur. infelici quodam casu factum est ut hunc librum extare tum demum audirem, cum eos codices quibus uti decreveram contulissem atque criticum commentarium in tres priores Aeneidis libros composuissem. inspexi tamen codicem neque ante eum plene excutiendi consilium abieci quam praeter ea quae ex libris ad illud tempus conlatis enotaveram nihil fere novi in eo inveniri intellexi: ad alteram Aeneidis commentarii partem recensendam eum adhibebo. ceterum non nullis locis quid codex exhiberet Alfredus Holderus humanissime me docuit.

Reginensis 1674 Servii in Aeneidos libros VI—XII commentarium in 130 membranis formae quadratae, sed maioris mensurae,

---

1) Θ Horatius, Θ–Θ Persius, Ψ Terentius, ⋔ Iuvenalis, Λ Livius, Δ Donatus, Κ Sallustius, G Cicero, ⊣ Lucretius, ⊓ Lucanus, Π Plinius.

scriptum continet. singulae paginae undetricenos versus habent. primi versus sexti et duodecimi libri commentarii et lemmata maiusculis litteris exarata sunt. leviores librariorum errores — nam non ab uno codex scriptus est — homo eis fere aequalis sustulit. olim liber Petri Danielis fuit, qui in inferiore extremae paginae margine haec scripsit *ex libb. Petri Danielis Aurelianensis* 1564. idem graeca, quae quidem librarii omiserant, in margine supplevit et non nullis locis discrepantes scripturas e 'cod. v. ms.' vel e 'cod. impr.' adiecit, et nomina scriptorum a Servio laudatorum repetivit. Daniele mortuo codex in Dionysii Petavii tum in Christinae Suecorum reginae bibliothecam translatus est. contuli eum Romae a. 1857.

Laurentianus bibliothecae Sanctae Crucis plut. XXII cod. 1. membranis 181 formae maximae sed ad quadratam accedentis constat et commentarios ad omnes Vergilii libros habet. in initio duo folia saeculo decimo tertio suppleta sunt, unde repetendum videtur quod Honorati cognomen Servio in titulo libri datum est. in Francia codicem scriptum esse his ostenditur quae in extremo folio leguntur *Alexander episcopus seruus seruorum dei dilecto fratri . . . dei gratia parisiensi episcopo salutem et apostolicam benedictionem.* contuli cum hoc codice commentarium in quartum et quintum Aeneidis librum Florentiae anno 1857.

Sangallenses 861 et 862 et membranarum forma, quae est quadrata minoris mensurae, et scripturae diligentia, et versuum in singulis paginis exaratorum numero tam similes sunt inter se, ut dubitari non possit quin pro uno libro habendi sint. continetur his codicibus, quorum prior 158, alter 184 foliis constat, commentarius in Aeneidos libros VI—XII, cui inscriptum est INCIPIT EXPOSITIO SERVII DE SEXTO LIBRO AENEIDOS. lemmata maiusculis litteris scripta sunt. Servii commentarium sequitur vita Vergilii quae Donato tribuitur, quam ex hoc maxime codice emendatam Hagenus cum scholiis Bernensibus edidit. idem totum codicem anno 1865 contulit et quae exscripserat mihi transmisit.

Vndecimo saeculo ex eis quibus ego usus sum libris scripti sunt Hamburgensis et Monacensis is qui olim Frisingensis fuit. ille igitur, bibliothecae urbicae Hamburgensis 52, folia 250 habet eius formae cuius Laurentianum esse dixi. singulae paginae trifariam divisae sunt ita ut media pars paulo latior Vergilii verba habeat, in marginibus scholia scripta sint. fol. 1^{a} haec continentur: *Carmen ouidii nasonis tetrasticon 'qualis bucolicis . . . lege carmina nostra'. Incipit carmen octauiani caesaris de uirgilio 'Ergone supremis . . . relegatur ametur'.* fol. 1^{b} extr. sequitur primae eclogae

praefatio e Bernensi commentario exscripta. fol. 2ª lin. 14 incipit Servii praefatio bucolicorum eaque in media paginae parte collocata. fol. 3ª incipiunt bucolica ipsa cum commentario, quae pertinent usque ad fol. 17ª dimidiatum, cuius paginae pars reliqua Bernense ad georg. I 1 scholium habet. fol. 17ᵇ medio continetur *Carmen tetrasticon ouidii nasonis* '*quid faciat laetas segetes . . . foedere* (sic) *reddi*' et primi georgicorum libri initium cui inscriptum est *Liber georgicon I incipit*, margines occupavit Servii commentarius cuius hic est titulus INCIPIT LIBER PRIMVS EXPLANATIONVM GEORGICON. fol. 18 — fol. 54ᵇ georgica cum Servii commentario extant, quamquam tres extremi ipsius quarti libri versus fol. 56ª scripti sunt, quos in eadem pagina excipiunt hi versus '*Nocte pluit tota . . . uellera fertis oues*' (cf. Reifferscheidii comment. crit. in Donati vit. p. 66 sq.), tum *uersus ouidii nasonis super XII liber* '*Primus habet lybicam . . . nece finem* et *uersus ouidii in primo libro* '*Aeneas primo libiae . . . parabat:* in extrema pagina INCIPIT LIBER I AENEIDOS. fol. 54 et 55, quae ex his quae modo indicavi post-addita esse apparet, leguntur quae mythographus primus fab. 135 de Dardano et de origine Troianorum exposuit, sed ea valde inmutata. sequuntur quae ab eodem de erroribus Aeneae et rebus ab eo in Italia gestis narrata sunt. haec excipiunt Servii in Aeneidem praefatio et commentarius in Aen. I 1—5, nam extrema fol. 55ᵇ verba sunt lemma scholii ad v. 6 adscripti *inferretque deos.* pertinet Aeneis cum commentario ad fol. 222ᵇ. fol. 223 — fol. 250 Ovidii ex Ponto libri I 1, 1 ad III 2, 67 scripti sunt.

De aetate codicis discrepant inter se doctorum virorum iudicia. nam eam partem qua Ovidii carmina illa continentur, quam eodem quo Vergiliana tempore scriptam esse certum est, Nicolaus Heinsius in praefatione commentarii in libros ex Ponto et Rudolfus Merkelius (exempl. Teubneriani tom. III praef. p. IV) nono saeculo tribuerunt, Ritschelius in Korniani exemplaris praefatione p. XI ad duodecimum retulit. Henrico Keilio qui codicem quo tempore ab Hamburgensibus missus apud Merkelium erat, inspexit et quaedam ex eo exscripsit, quae mihi amicissime dono dedit, saeculi decimi scriptura esse videbatur. atque Vergilii et Ovidii carmina possunt videri eo saeculo scripta esse, sed cum Serviana scribendi genus insequenti saeculo receptum magis ostendant, hoc ipso codicem exaratum esse dixerim. in Francia eum scriptum esse Nicolai Heinsii testimonio constat, qui l. l. Gallicum eum vocat et Claudii Sarravii, viri amplissimi, fuisse dicit. confirmatur quod Heinsius testatus est magna similitudine quae inter Hamburgensis et Laurentiani libri

scripturas invenitur, quem librum e Gallia in Italiam translatum videri supra dixi. fortasse doctiores ex his quae scholio ad georg. I 88 (fol. 18^b extr.) addita sunt *et tot intali uuisa medardi* quo in monasterio aut ipse liber aut eius archetypus scriptus sit investigabunt. qua in re illud dolendum est quod ex inscriptione quadam, quae cum duo folia libri tuendi causa praefixa sint in alterius pagina versa ab homine saeculi decimi quinti posita est, verbum extremum quid sibi velit non potest cognosci[1]): reliqua quae sunt *liber ouidii bucollicorum et est capituli* facile leguntur.

Servianus commentarius ex bono exemplari a pluribus librariis satis diligenter in margines huius codicis transcriptus est. inter versus Vergilii breviora scholia inveniuntur, quae plerumque e Servianis excerpta sunt, perpaucis locis cum Danielinis consentiunt, veluti Aen. I 20 *olim*] *aliquando*, II 65 *accipe*] *i. e. audi o dido*, II 196 *coactis*] *uix expressis*, VIII 252 *consuetudine sua usus est ut quando contra naturam aliquid infert praedicat unde credatur*.

Eodem quo Hamburgensis saeculo scriptus est Monacensis 6394. is olim fuit Frisingensis 194. habet 193 folia formae binariae, sed minoris mensurae. in singulis paginis plerumque quadrageni quaterni versus sunt. commentarius in bucolica non est integer: interiit enim maior pars praefationis (ad verba quae sunt *carmina tantum nostra valent* e. q. s.) et scholia ad ecl. III 75 — IX 67. accedit quod folia in quibus commentarii reliquiae extant disiecta sunt. in georgica commentarius plene servatus est, sed ea folia quae praefationem et scholia ad I 1—47 habent suo loco mota et post fol. 3. perperam inserta sunt. inscriptum est commentario INCIPIT LIBER I GEORGICON, subscriptum (fol. 40^a) EXPLICIT LIBER IIII. Aeneidis commentarius incipit fol. 40^b (INCIPIT LIBER ·I· AENEIDOS), exit fol. 193^b *Vtere sorte tua*] *interfice hostem tuum*. plures librarios in codice scribendo eodem tempore occupatos fuisse cum scripturae dissimilitudine tum ea re ostenditur quod paginae quaedam, etsi nihil e Serviano commentario omissum est, partim vacuae relictae et litterae ut res postulabat modo diductae modo contractae sunt. homo duodecimi aut decimi tertii saeculi non nullis locis argumenta scholiorum in margine paucis comprehendit et adnotationes quasdam adiecit, quas si aliqua de causa utile videbatur in critico commentario commemoravi. corrigendo codici plures operam dederunt, quorum scripturas *m* signo addito discrevi.

---

1) dubitari potest utrum *cidg.* an *eidg.* an aliud quid legendum sit: nam praeter extremam nulla littera certa est.

Duodecimi saeculi est codex Monacensis 18059, olim Tegernseensis 59, ex 233 membranis formae maximae constans, quarum 162 priores Servii commentarium, reliquae Donati vitam et Octaviani qui feruntur versus, Vergilii bucolica, georgica, Aeneidem, Moretum, Maecenatem, Priapeia, Copam habent. inscripta sunt commentario INCIPIT EXPOSITIO SERVII GRAMMATICI IN BVCOLICON ET IN LIBRVM GEORGICON ATQVE AENEADVM. quae ipsi librarii scripserunt, nam non ab uno codex exaratus est, cum Lipsiensi et Hamburgensi plerumque consentiunt, is qui ea correxit aut ipso Frisingensi aut libro eius simili usus est. contuli cum hoc codice particulas quasdam in primum Aeneidis librum commentarii, secundi et tertii libri commentarium totum. — ipsis Vergilii carminibus inter versus glossae et interpretationes paucissimis verbis comprehensae, in marginibus ampliora scholia adscripta sunt. inter glossas haud paucas inveniri moneo germanicas. scholia autem eo maxime consilio examinavi ne quid neglegeretur quod ad Servianum aut ad Danielinum commentarium emendandum utile esset. atque partem eorum e Servii, partem e Tiberii Donati copiis derivatam esse cognovi. sed aliorum etiam interpretum commenta videtur is qui hoc commentariolum composuit in suum usum convertisse, veluti quod Aen. I 27 Servius multos verba quae sunt 'spretaeque iniuria formae' ad Antigonam, Laomedontis filiam, retulisse dicit, ea fabula plene atque eisdem fere verbis, quibus mythographus I fab. 179 utitur, narrata est. in secundo quoque libro (ad v. 15, 21, 27, 79) fabulas de equo Troiano, de Tene, de Doriensium itinere, de Sinone[1]) ita expositas esse vidi, ut a doctis auctoribus sua petivisse videatur

1) *ad v.* 15 'aractinus dicit fuisse in longitudine pedes . C. et in latitudine pedes. b eius ad caudam et genua mobilia fuisse tradidit'. *ad. v.* 21 'gignus neptuni filius ex prodea filios habuit tenidem et dunetem. hi habuerunt nouercam polipham. quae cum tenidem inceste amaret et obstruptum non posset intendere ultro apud patrem illum criminata est. ille teniden arca inclusit et sororem quae sequebatur sponte fratrem in mare abiecit. neptunus autem opem innocentibus attulit et ad insulam quae leo caprix uocatur appulit easque tenidos nominavit'. (*cf. Pausan.* X 14, 1 *sqq.*). *ad. v.* 27 'dorix neptuni et emerlippis filius a quo dorici nominantur. hi primum inter alia subiecta (*leg.* sub Oeta) monte domicilia habuerunt postea moniciora culta (*leg.* moniti oraculo) apollinis pilopensibus transierunt ibique iectis (*fort.* uictis *vel* subiectis) pilopensibus manserunt'. *ad v.* 79 'his sionis (*leg.* hic Aesimi) filius ulixi et sanguine et manibus iunctus ciprum insulam missus ut adonem fluuium (*leg.* filium) euriti regis sidonorum ad bellum troiae duceret et. inpediente uenerē quae adonē diligebat ad eurū filiothelei fluuiū (*fort.* ad Eurypylum Telephi filium *cf. Dict. Cret.* II 5) uenit a quo uulneratus est et (*fort.* ut) sine glā (= gloria) esset. graecis dolum instruentibus se obtulit qui troianos mendatus infalleret'.

scholiastes. quod cum ita sit dignam puto esse hanc codicis partem quae diligentius excutiatur: quod negotium facile patiar ab alio occupari. denique commemoro fol. 162^b praefationem Aeneidis extare medio aevo compositam[1]), cuius exemplum in Turonensi quoque codice inveni, sed id in brevius contractum.

Quae ratio inter codices a me conlatos intercedat ut paucis exponam, is qui pleniorem commentarium composuit Serviana ex perbono exemplari petivit, qua re factum est ut Danielini libri etsi vulgata scholia valde inmutata exhibeant, haud paucis tamen locis id quod Servii esse videtur soli ostendant. (cf. p. LXVII) inter vulgatos codices Bernensis 363 et Frisingensis, quibus Lipsiensis et Tegernseensis correctores addo, a reliquis saepe dissentiunt: pertinet tamen ea dissensio ad verba magis quam ad res, vel ut aliter dicam, eaedem res non eisdem in utroque librorum genere verbis expositae sunt. veluti p. 13, 28 collocata est *BM* est posita *KLH*;

1) haec est ea praefatio: 'In exponendis libris autenticis .VII. periochae id est circumstantiae sunt requirendae quae ut graeco utamur eloquio $\overline{s}$ $\overline{s}$ (*leg.* septem sunt) TIC. TI. AIATI. ΠOC. ΠOY. ΠOΠE. ΠATEN. ut haec ipsa ore latino absoluamus quis. quid. cur. quomodo. ubi. quando. unde. Ergo ad illud quod interrogatur. TIC. id est quis respondetur. prosopa. id est persona auctoris. ut quis scripsit? Virgilius. uidelicet uirgilii et maiae filius. dictus a uirgula populi. quae sicut in uita eius legitur. cum eo nato in loco puerperii eius secundum morem prouinciae depacta fuisset. breui ita conualuit. ut multo ante satas populos quam celerrime ex crescendo adaequauerit. Cetera de uita eius quae hoc loco dicenda sunt. quia in expositore eius seruio leguntur. et in bucolicis succincte iam praelibata sunt. quia plurimum habent uerbositatis et parum utilitatis praetermittimus. Secunda periocha est TI. id est quid ad quam interrogationem redditur EKTIA id est res quae titulo ipsius operis declaratur. Scripsit enim libros aeneidū. qui titulus a feminino patronomico formatur. ab aenea enim femininum patronomicum est. eneis sicut a theseo theseis. inde libri eneidum non ut falso quidam codices habent aeneidorum. Tertia periocha est AIATI. id est cur. respondetur . et . pragma . id est causa quare scripserit. quia uidelicet laudare uolebat augustum. cuius multa beneficia fuerat consecutus. describere etiam gesta romanorum. nam siquis diligenter inspiciat. omnes pene romanas historias. in hoc opere licet breviter commemoratas inueniet. maxime in libro .VII. (*sic*) inferni et in aspidiopia. id est in scuti factura. Vnde apud antiquos gesta populi romani iste liber uocabatur. Quarta periocha est ΠOC. id est quomodo? ad quod redditur tropus. id est modus. Modi autem locutionum tres sunt. humilis mediocris et grandiloquus. quos uirgilius in suo opere tenuit. humilem in bucolicis. mediocrem in georgicis. grandiloquum in aeneidis. Quinta periocha est ΠOY. id est ubi respondetur topos uel locus. ut ubi scripsit? partim cremonae partim neapoli. partim rome. Sexta periocha est pope. id est quando. ad quam interrogationem respondetur chronos. id est tempus. Fuit autem iste tempore augusti octauiani. sub ipsa tempora dominicae incarnationis. Septima periocha est. paten. id est unde. ad quod respondetur. yle. id est materies. ut unde scripsit. de excidio uidelicet troiae et de erroribus aeneae quos passus est donec ueniret ad italiam'.

15, 23 liberauit *BM* sustulit *rell.*; 18, 20 dicitur *BM*, scribitur *rell.*; 19, 19 potestatem *BM* facultatem *rell.*; 22, 23 in quo pro uenere paris alexander contra iunonem mineruamque iudicauit *BM* nota fabula paridem pro uenere contra iunonem mineruamque iudicasse *rell.*; 24, 1 quae ioui bibere ministrabat *BM*, *om. rell.*; 29, 3 quod *BM* nam *rell.*; 29, 8 noxia enim est culpa id est peccatum noxa uero poena *BM* et hoc interest inter noxam et noxiam quod noxia culpa est noxa autem poena *rell.*; 30, 22 unde cauendum est *BM* cauendum ergo est *rell.*; 32, 20 autem *BM* tamen *rell.*; 33, 9 intellegendum est *BM* intellegamus *rell.*; 33, 10 dicuntur *BM* uocantur *rell.*; 33, 20 ennius *BM* legerat apud Ennium *rell.*; 39, 5 deiecerunt *BM* praecipitauerunt *rell.*; *ibid.* qui liberum patrem dormientem de litore sustulerunt *BM* namque hoc habet fabula dormientem in litore liberum patrem puerum nautas abstulisse *rell.*; 40, 20 iuxta salustium qui ait ita *BM* ut salustius *rell.*; 42, 16 fuisse narrantur *BM* fuerunt *rell.*; 42, 19 meritorum *BM* maioris *rell.*; 46, 7 retinere *BM* tenere *rell.*; 48, 25 superatum *BM* percussum *rell.*; 50, 26 uerius *BM* melius *rell.*; 53, 12 uadi pedibus potest *BM* possumus uadere *rell.*; 58, 20 ut *BM* quod et *rell.*; 59, 2 item alibi *BM* similiter *rell.*; 69, 8 feriendo procudamus *B* feriendo producamus *M* feriamus *rell.*; 69, 12 esse uideatur *BM* est *rell.*; 90, 15 troianum bellum *M* troianorum periculum *rell.*; 91, 22 tanta ui (tanta uis est *B*) ut etiam resonaret vicinus mons sicut superius *BM* tanta ui exit in mare ut etiam resonet uicinus mons et sic dictum est sicut superius *rell.*; p. 101, 17 amnis *B* Anien *rell.*; 124, 21 quod cum ille permisisset corium in tenuissimas corrigias sectum *BM* itaque corium in fila propemodum sectum *rell.* ex his exemplis quae sit discrepantiae illius ratio intellegitur. atque ut ad res perspicue et plane exponendas nihil plerumque interest utrius librorum generis testimonia recipiantur, ita alia videntur in Monacensi (19, 19; 53, 12; 124, 21) alia in reliquis libris aptioribus verbis expressa esse. tamen in hac re quae ad formam ac speciem scholiorum pertinet non putavi e diversis libris promiscue depromendum esse quod cuique loco maxime adcommodatum videretur — quis enim praestet aptissimum quidque ab ipso grammatico profectum esse — sed hanc legem mihi statui ut eius generis auctoritatem constanter sequerer quod interpolatorum studiis minus fere adfectum esset quam alterum. atque mihi quidem Monacensis et Bernensis memoria longius ab ipsius Servii manu abesse videtur quam Lipsiensis et similes libri. primum enim illis codicibus scripturae non nullae cum Danielinis communes sunt, qua re fieri non potest quin interpolationis

suspicio moveatur. cf. adnot. crit. ad 13, 28; 15, 13; 18, 20; 33, 10. I 96 (p. 48, 25) Servius, memor fortasse Iuvenalis versus qui est sat. XV 66, *percussum* scripsit. pro eo plenioris commentarii auctor, quia ipsum illum versum adiecerat *superatum* posuit: idem *BM* exhibent. I 104 (p. 50, 26) non possunt Servii esse quae in *BMl* extant *vel quod verius est re vera remi:* immo *verius* illud e plenioribus libris arcessitum est qui *vel quod verius est remi* habent. accedit quod inveniuntur quae ex Isidori atque mythographorum libris in *BM* translata esse prope certum sit. veluti 69, 8 *feriamus* scripturam Servianam esse Priscianus ostendit, *feriendo producamus* Isidorus posuit. p. 101, 17 quod Bernensis habet *amnis* a mythographo I petitum esse apparet qui fab. 30 Servii narratione in brevius contracta haec scripsit *tum ut quidam dicunt Iliam sibi amnis fecit uxorem.* illa quoque quae p. 124, 21 *BM* codicum propria sunt e mythographi I fabula 215 derivata esse dixerim, praesertim cum is aut Servii scholio satis libere usus sit aut alium librum exscripserit. denique inter Monacensis et similium librorum scripturas quas supra exempli causa commemoravi quaedam ita comparatae sunt ut non debeant pro Servianis haberi. nam qui I 76 (p. 42, 19) *meritorum* posuit apud Servium *meritis* quid sibi velit non videtur intellexisse. neque quisquam p. 90, 15 *troianorum periculum* inferioris aetatis homini, *troianum bellum* Servio tribuet. verba igitur Servii in eius generis libris cuius Monacensis est magis adulterata esse vidimus quam in reliquis. neque tamen propter eam rem Monacensis omnino spernendus est: qui cum locos non nullos in ceteris quos ego quidem contuli libris corruptos ita exhibeat ut ab ipso grammatico videntur profecti esse (cf. p. 157, 5 et p. 645, 3), illi qui nescio qua de causa sermonem Servianum ea cuius exempla supra scripsi ratione transformandum suscepit non potest non bonum exemplar praesto fuisse. atque quoniam Bernensis et Monacensis cum Danielinis libris cognatione quadam continentur et Bernensis a scotico monacho exaratus est, haud scio an ea Serviani commentarii ut ita dicam recensio quam *BM* libri praebent ad Scotorum studia revocanda sit. inter eorum autem codicum quos praeter pleniores et Monacensem adhibui testimonia non ea est dissimilitudo, ut exemplaria e quibus illi derivati sunt non possint ad eundem archetypum referri, quem in Francia olim fuisse conicio.

E reliquis Serviani commentarii codicibus qui quidem mihi innotuerunt hi videntur commemorandi esse. Harleianus 2782 saeculi noni, 181 membranas formae maximae habet. fol. 1ª — fol. 28ª

commentarius in georgica continetur INCIPIT LIBER PRIMVS EXPLANATIONVM GEORGICON *Virgilius in operibus suis diuersos secutus est poetas. homerum in aeneade quem licet longo interuallo secutus est tamen . . . scriptarum rerum exsecutus est titulum.* EXPLICIT LIBER QVARTVS . INCIPIT LIBER PRIMVS AENEIDOS. *In exponendis auctoribus haec consideranda sunt . . .* fol. 164^{b} *naturae lege poterat sic homerus* EXPLICIT EXPOSITIO SERVII GRAMMATICI IN BVCOLICON ET LIBRIS GEORGICON ATQVE AENEADVM. fol. 165^{a} praefatio Aeneidos iterum scripta est; extrema codicis verba *sub sensu in bucolicis constringere quae per iuniperos uult figurate intellegi* ad buc. X 76 sq. pertinent. cf. schol. Bern. ad buc. X 75 sq. debentur haec quae de codice dixi Francisci Ruehlii liberalitati qui a Friderico Scholio rogatus codicem anno 1875 inspexit.

Parisinus 7959 saeculi noni vel ineuntis decimi, olim Colbertinus, in 252 membranis formae quadratae Servii commentarios in bucolica georgica Aeneidem continet. inscripta sunt libro IHS INCIPIT EXPOSITIO SERVII GRAMATICI IN BOCOLICON, subscripta COMMENTARIORVM SERVII GRAMMATICI IN AENEIDOS VIRGILII LIBER DVODECIMVS EXPLICITVS FELICITER VTENTI PAX. ex singulorum librorum titulis exempli causa hos commemoro qui sunt noni et decimi, ipsi quoque maiusculis litteris scripti *Commentariorum Servii grammatici in Aeneidos liber octauus finit incipit eiusdem nonus* et *Commentariorum Servii grammatici in Aeneidis uirgilii liber nonus finit incipit liber decimus.* codex eius generis est, cuius Laurentianus (bibl. sanct. cruc. plut. XXII, 1) et Hamburgensis et similes sunt. contuli cum eo bucolicorum et georgicorum commentarium totum. cum Aeneidis commentarii librum primum conferre coepissem (v. 1—40), codicem ut levioribus illis librariorum erroribus quibus critici commentarii moleste onerantur magis quam alios illius aetatis libros carere vidi, ita praeter paucas quas in praefatione Aeneidis exhibui scripturas nihil memorabile praebere inveni. tum aliis locis eum inspexi. atque in quarto et quinto libro cum Laurentiano illo eum ad litteram fere consentire, inde a sexto libro Reginensi et Lipsiensi simillimum esse cognovi. quare omisi codicis conferendi laborem, ita tamen ut eum redintegrare constituerem nisi in patria eiusdem ordinis atque dignitatis libros reperissem. quam spem non ad irritum cecidisse vehementer laetor. haec narranda esse putavi quia mus. Rhen. XIV p. 536, quo loco de vulgatis libris disserui, ad emendandos Servii commentarios hunc Parisinum in primis utilem esse parum apte dixi: nimirum scripturae illam diligentiam qua eum insignem esse non nego nimium admirabar. illud unum

addo, in septimo et iis qui ad undecimum sequuntur libris pauca pleniorum librorum scholia in marginibus ab alia manu adscripta esse. Thomasius essai p. 179 sqq. codicem accurate descripsit. idem de reliquis Servii codicibus qui quidem in Parisinis bibliothecis adservantur l. l. p. 303 sqq. diligentissime disputavit, ac ne eos quidem neglexit quos in aliis Galliae bibliothecis extare audivit, inter quos (cf. supplément p. XXVIII) Bononiensem (Boulogne-sur-mer) membr. fol. saec. X integritate praestare dicit.

Inter Vaticanos et Laurentianos libros qui praeter illos de quibus supra dixi memorabiles sunt ad bucolicorum atque georgicorum commentarios maxime spectant, veluti Vat. 3317, Regin. 1495, Laur. plut. 45 cod. 14[1]) (cf. mus. Rhen. XIV p. 542, XV p. 119). hoc loco unum Palatinum 1646 membranaceum saec. XI nomino, quia commentario contra morem inscriptum est COMMENTVM SERVII GRAMMATICI SVPER e. q. s. et quia Aen. I 1 (p. 5, 13) altera manus supra versum scripsit id quod verum est *inania*, cum prior exhibeat *in hanc*.

Leidenses Servii codices quamquam a me non sunt adhibiti tamen videntur hoc loco commemorandi esse, quia Burmannus scripturis eorum a Nicolao Heinsio enotatis usus est. antiquissimus eorum est ms. lat. bibl. publ. 52 membr. fol. saec. IX. continentur eo commentarii ad Aen. V 93 *DEPASTA altaria nona senam supra ait libauitque dapes sed hoc dicit* usque ad Aen. XI 262 *ut thyestes cum meropa fratris*. quinti libri commentario haec maiusculis litteris subscripta sunt *Explicit liber quintus expositionum Servii grammatici in librum quintum Aeneidum incipit liber sextus feliciter*. noni libri commentarius totus deest, e decimo libro perierunt ea quae ad v. 191—778 adscripta erant. quae ex hoc codice Heinsius excerpserat V littera signavit Burmannus, qui ad Aen. V 93 haec adnotavit '*tam diu cuncta aris super posita f. c.* R. et V. cuius codicis hinc iterum varietates Heinsius notavit'. cf. ad Aen. X 191 'deerant hic paginae aliquot in V ad v. 774', ad Aen. XI 262 '*Meropa* V qui codex hinc deficit'. — ms. lat. bibl. publ. 14 fol. saec. X olim Iani Rutgersii, continet in 51 membranis Servii 'commenta' in bucolica georgica Aen. I 1—93 *nam incubare proprie dicitur per*

1) habet hic codex post Filargirii explanationes et brevem georgicorum expositionem Servii commentarios quibus haec inscripta et subscripta sunt 'Incpt exp Servii grammatici in bucolicon et in libris georgicon atque aeneadum' et 'explicit expositio Servii grammatici in bucolicon et in libris georgicon atque aeneadum'.

uim rem alienam tenere. ex hoc codice videntur petita esse quae V nota signata Burmannus ad bucolicorum georgicorum Aeneidis primi libri ineuntis commentarios adscripsit. nam vix potest casu factum esse ut ab eis fere verbis quae Rutgersiani libri extrema sunt V codicis in Burmanni adparatu commemoratio desinat. — Vossianus 25 membr. fol. saec. XI habet Vergilii carmina quibus Servii commentarii in marginibus additi sunt. inscriptum est maiusculis litteris *Commentum Servii in bucolicis P. Virgilii Maronis incipit feliciter*, subscriptum *Commentum Servii grammatici in bucolica georgica Heneida* (sic) *Publii Maronis explicitum feliciter.* in charta libro praefixa haec scripta inveni 'Servium hunc contulit Heinsius et notavit littera V et notavit L littera', sed 'Heinsius . . . L littera' verba post deleta sunt. Thomasius hunc codicem a Burmanno Vos. i. e. Vossianum appellari vidit. — ms. lat. bibl. publ. 5 membr. fol. saec. XII. fol. 1—65 Vergilii carmina, fol. 66—173 Servii in Aeneidem, bucolica, georg. I—III 474 commentarii. inscriptio *Marii Servii grammatici incipit liber primus in Aeneidem*, subscriptio *Marii Servii grammatici in Aeneidem Publii Virgilii Maronis liber duodecimus explicit.* fol. 1. haec leguntur 'Servium hunc contulit Nicol. Heinsius et notavit littera V. L.'

Regius (R.) Burmanni membr. fol. saec. XI vel XII, Vergilii carmina cum Servii commentis continens, hodie in Parisina bibliotheca est, supplém. lat. 165, 3. cf. mus. Rhen. XIV p. 539.

Daventriensis codex, de quo nuper (a. 1871) I. I. Cornelissen libello qui inscribitur 'Codicis Daventriensis vetustissimi Servii commentarios continentis brevis descriptio' accurate disputavit, membranaceus est saeculi XI. ex eo quae vir ille doctus enotavit et p. 9 sqq. edidit cum Frisingensis scripturis ita consentire vidi, ut explenda ea conlatione supersederi posse putaverim.

Metensis bibliothecae codex 292 membranaceus saec. X catalogue des mss. des départements V p. 125 a Quicheratio descriptus est. Aeneidis commentarius ab his verbis incipit (I 4) *Memorem iunonis ob iram*] *constat multa in auctoribus inveniri*, desinit XII 474 *Peruolat*] *per magnas sedes uolat nam more suo uerbo dedit detractam nomini praepositionem. Vacuis*] *magnis ut uacua atria lustrat sau.* quae vir doctissimus e commentario ad vv. 4—27 a Stephaniani exemplaris scriptura discrepantia enotavit huic libro cum Caroliruhensi 186 scripturas quasdam communes esse ostendunt.[1]) qua

1) p. 12, 18 ad *persona* addit *sed ad locum*, p. 17, 2 *de* omittit, p. 20, 2 *et tria*, p. 91, 12 *intellege* exhibet.

in re ne illud quidem neglegendum est quod Aeneidis praefatio et ad v. 1—3 commentarius in utroque libro desunt.

Denique duos Guelferbytanos codices commemoro, quibus Albertus Lion ad suum Servii exemplar adornandum, tum Bodius ad mythographorum verba emendanda usus est. prior, (7, 10. ms. Aug. 815) ut Bodii verbis utar, est 'membranaceus, forma maxima, saec. XIII[1]), foliis 152 versuum 52 duplici ordine singulis paginis splendidissime exaratorum. deficit in verbis ad Aen. XII 164 *ita dicemus unas bigas unas*'. georgicorum commentario Philargyrii quae feruntur scholia adiuncta sunt (cf. mus. Rhen. XV p. 135). in Aeneidis commentario quae huius codicis propria sunt eorum non nulla, quaestiones plerumque, ex Gottingensi exemplari in adnotationem criticam transcripsi. alter Guelferbytanus (44, 23 ms. Aug. 816) chartaceus est saec. XV, forma maxima, foliis 257. tribus foliis postremis Bodius vitam Vergilii contineri docet his verbis desinentem *multis versibus admiramus.*

De Italorum saec. XV. supplementis.

Restat ut de illis Serviani commentarii supplementis dicam quae paucis exceptis[2]) nisi in codicibus quibusdam saeculo quinto decimo in Italia scriptis non inveniuntur. libri autem quos eius generis esse cognovi hi sunt: Bononiensis bibliothecae S. Salvatoris 90 chart. fol. (cf. mus. Rhen. XIV p. 548); Ottobonianus 1290 chart. fol.; Dresdensis bibliothecae regiae D. 136 chart. fol. (cf. Ebert Gesch. u. Beschreib. der kön. Biblioth. zu Dresd. p. 271 et Wagner in Zimmermann allgem. Schulzeit. 1830 n. 24); Parisinus 7965 chart. fol. (cf. mus. Rhen. XIV p. 548 et Thomas essai p. 26—30); Parisinus 16237 (fond de la Sorbonne 513) membr. fol.; Parisinus bibliothecae S. Genofevae Y b. 1 membr. fol.; Parisinus biblioth. de l'arsenal 899 membr. fol.; Parisinus bibliothecae Mazarinianae L. 24 membr. fol. ex huius generis libris duo anni 1470 aut 1471, ut putatur, exemplaria fluxerunt, quorum alterum Christophorus Valdarfer Ratisbonensis Venetiis, alterum Vdalricus Gallus Romae imprimendum curavit. cf. Thomas p. 333 et Heyne edit. Vergil. elench. tom. IV p. 642 sqq. ed. IV. inter eos qui saeculo sexto decimo Servium ediderunt Georgius Fabricius

1) Lion dubitari posse dicit utrum decimo tertio an decimo quarto saeculo codex scriptus sit. 2) cf. adnot. crit. ad p. 23, 11. Aen. I 151 (p. 64, 18) quae ex Monacensi, quocum ei qui Lipsiensem et Cassellanum correxerunt consentiunt, exscripsi eadem Fabricius edidit. idem Aen. II 199 (p. 253, 3) ea exhibet quae in Lipsiensi supra versum addita sunt *frequentavit m.* cum Guelferbytano primo quoque italicis libris quaedam communia sunt. cf. adnot. crit. ad p. 125, 3 et 410, 2 et quae supra p. XLVII adn. 1 dixi.

librorum illorum supplementa plenissime exhibuit: a me ea quae ad Aeneidis libros I—V pertinent ad Dresdensem codicem recognita sunt, inde a sexto libro Parisinum 7965, quem anno 1857 inspexi, ad eam rem adhibebo. quibus codicibus cum non omnia quae Itali addiderunt contineantur, pauca quaedam ex Fabriciano exemplari exscribenda erant.[1])

Haec autem supplementa, quae a Masvicio Burmanno Lione inter ipsa grammatici verba recepta sunt, cum non putarem eodem quo pleniorum librorum scholia loco habenda esse, in criticum commentarium ablegavi: nam cum ipsa quoque a Servio aliena sint[2]), tum non solum propter librorum quibus continentur tempora sed etiam propter causas in ipsorum ratione positas pleraque quinto decimo saeculo videntur composita esse. quo in genere illud primum commemoro quod in Italorum eius aetatis studia maxime convenit, latinis vocabulis saepe graeca adposita esse, neque id eo consilio factum videri, ut illa quid sibi vellent his comparatis ostenderetur, sed ut graeci sermonis scientia oblata occasione propagaretur. cf. adnot. crit. ad p. 31, 6; 32, 1 et 17; 37, 27; 38, 2; 46, 11; 72, 14. eodem pertinet quod haud paucis Vergilii versibus Graecorum poetarum, Homeri in primis, similes loci plene adscripti sunt (cf. p. 50, 19; 58, 13; 66, 2; 77, 17; 112, 16; 589, 19; 629, 3 sqq.): quod a Servii consuetudine abhorret, qui quamquam ad Vergilii artem inlustrandam non numquam graeca exempla commemorat, verba ipsa non solet proferre (cf. p. 10, 4; 18, 18; 24, 18; 47, 15; 49, 27; 52, 29; 85, 3.) etiam in latinorum scriptorum exemplis laudandis alia est Servii, alia Italorum illorum ratio: ille enim, ut supra dixi, quibus ex libris ea deprompta essent plerumque non indicavit, Itali in ea re multo diligentiores fuerunt. cf. p. 53, 26 *Sallustius in Iugurthino*; p. 81, 14 *Horatius in epodo*; p. 109, 10 *Ovidius in primo metamorphoseon*; p. 420, 20 *Cicero lib. de divinatione.* accedit quod Itali e libris a Servio neglectis exempla petiverunt: qui cum e

1) cf. Thomas essai p. 32 'Ces additions, par le fait même de leur origine n'ont pas d'étendue arrêtée, et se trouvent en proportions inégales dans les manuscrits. Les éditions ont suivi ceux qui en contenaient le plus grand nombre; mais nous ne les avons pas toutes, et je trouve ici dans le Paris. 7965 et dans le ms. de Sainte Geneviève (georg. I 489 et III 148) et aussi dans le Paris. 16237 (Aen. VIII 28, 32, 44) des notes et des rapprochements qui ne sont pas dans les editions'. 2) cavendum est ne eius generis additamentis, cuius sunt quae ad p. 9, 22; 10, 24; 13, 8; 24, 10; 26, 4; 39, 21; 46, 3 adscripsi, nimium tribuatur: quibus etsi non nego Serviana scholia non inepte suppleri eorumque intellectum faciliorem reddi, tamen omissis eis et oratio plena est et quid voluerit grammaticus intellegitur.

Thebaide Statii satis multa laudaverit, Achilleidis loci qui in editis exemplaribus extant e Dresdensi et similibus libris derivati sunt (Aen. I 73, VI 57). Ovidii versus paucos Servius commemoravit eosque ex metamorphoseon libris petitos, Itali multo plura ex eius carminibus exscripserunt atque ad fastorum quoque et epistolarum ex Ponto libros provocaverunt. denique moneo in italicis libris si quid ex litteris saeculo quinto decimo non iam extantibus citatum sit, eandem memoriam ab antiquioribus grammaticis servatam esse. cf. adnot. crit. ad p. 163, 5; 434, 13; 605, 18. de Ennii verbis ad Aen. VII 568 prolatis, quae in Parisino 7965 non inveni, vide Vahleni adnotationem criticam ad ann. XVII, 2 p. 63. ne Cornelii Nepotis quidem de duabus Carthaginis urbis partibus testimonium, quod ad Aen. I 368 (p. 125, 3) ex 'eo libro qui vita illustrium inscribitur' et Guelferbytanus primus et italici codices exhibent, ex hoc ipso libro petitum esse puto, quippe quem 'de viris illustribus' inscribi constet (cf. Charis. p. 220, 12; 141, 13 et 24; Gell. XI 8, 5). etiam aliis locis antiquorum scriptorum verba in suum usum converterunt Itali, veluti quae ad Aen. III 443 adnotaverunt *unde adhuc qui inspirari solent fatuari dicuntur* Iustini sunt (XLIII 1, 8), Aen. IV 146 Melae liber (II 1), Aen. I 174, II 469 al. Servii commentarius (ad Aen. I 312 et buc. VIII 29) exscriptus est. ceterum Thomas essai p. 9—33 quae in Aeneidis commentariis italicorum librorum propria sunt collegit et de rationibus harum additionum scite disputavit.

De impressis Servii exemplaribus.

Ex impressis Serviani commentarii exemplaribus, quorum elenchos Heynius (vol. IV p. 636 sqq. ed. IV) et Thomas (essai p. 331 sqq.) confecerunt, ea tantum quibus ipse usus sum commemorabo. eorum antiquissimum est Roberti Stephani, Parisiis a. 1532 editum. cuius ut magna olim esset apud doctos viros auctoritas, haud scio an illis effectum sit quae Stephanus in praefatione affirmavit, antiquorum codicum fide fretum se multa quae temere addita viderentur detraxisse, multa immutavisse, non nulla addidisse. neque dubitari potest quin satis boni codices ei praesto fuerint. nam etsi in ipsius Servii verbis haud paucas scripturas habet quae a meorum librorum testimoniis dissentiant, Italorum tamen supplementa delevit[1]) et non nulla pleniorum codicum additamenta recepit[2]), ut suspicari possis ad id exemplar quo ille maxime usus sit, idem pertinere quod de altera Cassellani parte (lib. III—VI) supra

1) errat Thomas qui p. 338 italico libro Stephanum usum esse dicit.
2) cf. adnot. crit. ad Aen. III 122, 136, 152, 231 et multos quinti libri locos quos enumerare longum est.

dixi. e Georgii Fabricii recensione Servii commenta quinquies edita sunt. mihi anni 1575 exemplar ad manum fuit. quod eam editionem quae anno 1613 a Ludovico Lucio curata est adhibere non potui, aegre ferendum esse video; nam quae Aen. III 14, 15, 63 Masvicio a me tributa sunt Thomas (p. 16) monuit ad Lucium referenda fuisse. qui cum Danielina quoque scholia ediderit, fortasse in his ipsis emendandis non nulla invenit quorum ego Masvicium auctorem esse dixi. de Petri Danielis exemplari quod Parisiis a. 1600 apud Sebastianum Nivellium prodiit supra satis dictum est. ex eo prope totum pendet illud quod a Cornelio Schrevelio curatum Abrahamus Commelinus anno 1646 Lugduni Batavorum edidit; cuius quae propria sunt Claudio Salmasio maximam partem debentur.[1]) superiore saeculo Serviani commentarii a Pancratio Masvicio Leovardiae a. 1717 et a Petro Burmanno Amstelaedami a. 1746 editi sunt. ille Theodori Ryckii schedis usus est quibus cum aliorum codicum tum Regii et Daventriensis, quos supra commemoravi, scripturae et doctorum quorundam virorum, veluti Scaligeri et Salmasii, emendationes continebantur. praeterea Vdalrici Galli exemplar et Genevensis editio (cf. Thomas p. 343 extr.) a docto homine aliquot locis emendata ei ad manum fuerunt (cf. praef. p. 3). Burmannï codices supra descripti sunt, item duo Guelferbytani, quos primus adhibuit Albertus Lion, cuius exemplar a. 1826 Gottingae publici iuris factum est.

De novae editionis conformatione.

Finem facio praefandi de conformatione et habitu novae editionis pauca dicens. ut ab indicis ratione comprobanda incipiam, quid ipse Servius libro suo inscripserit, cum magna sit codicum manu scriptorum de ea re discrepantia, despero investigari posse. accedit quod illa inscriptio quam in antiquissimis quibusque libris maxime frequentatam esse videmus *Servii grammatici expositio in bucolicon et in libris georgicon atque aeneadum* non solum propter *libris* ablativum atque *Aeneadum* illud suspecta est, verum etiam quia Servium alio ordine carmina Vergilii interpretatum esse constat: ut eum titulum tum inventum esse suspicer cum commentariorum ordo ad Vergiliana carmina adaptatus esset. expositionis autem (vel explanationis) nomine ut scholia comprehenderentur ipsius Servii auctoritate potest effectum esse, quippe qui haec in Aeneidis praefatione scripserit (p. 1, 1) *in exponendis auctoribus haec consi-*

1) cf. praef. p. 2 'nec aliam ob causam praestantissimas quasque editiones expressimus, ut in Servio Parisiensem editionem P. Danielis, quam nobis mutuo dederat nobilissimus atque incomparabilis vir Claudius Salmasius multis a se locis propria manu emendatam: quae sic correcta textui inseruimus'.

deranda sunt: poetae vita . . . explanatio et (p. 5, 5) *sola superest explanatio, quae in sequenti expositione probabitur.* itaque cum hac in re librorum memoriae nihil tribuendum esse cognovissem, nolui a superiorum editorum consuetudine recedere, cum praesertim his Prisciani testimoniis eam defendi viderem, VI 72 (I p. 256, 14 H.) *Servius in commentario tertii libri Vergiliani* et X 23 (I p. 515, 23 H.) *Servius in commentario Aeneidos*, quibus inde aliquantum ponderis adfertur quod altero loco dubitari non potest, quin verba Servii non e memoria prolata sed ex exemplari aliquo adscripta sint. praeterea moneo Parisini 7959 subscriptione eundem titulum commendari: cui quod addidi *qui feruntur* id ad Danielina scholia cum vulgatis coniuncta pertinere ex eis quae supra exposui facile intellegitur.

In textu qui vocatur Serviana scholia antiqua quam technici dicunt litteratura, *ἀδέσποτα* illa quae Daniel primus edidit inclinatis litteris impressa sunt. quae e coniectura addita sunt rotundis, quae abicienda videbantur quadratis uncis includenda curavi. idem signum lemmatis a me suppletis adposui. ubi transpositione usus sum ipsa verba transposita ab initio et in fine asterisco signavi, verborum ordine quem libri praebent infra indicato.

Adnotatio ita instituta est, ut prior pars locos scriptorum a Servio ceterisque scholiastis laudatorum habeat, nisi quod a libro secundo versibus ex Aeneide citatis eorumque scriptorum, quorum unus liber extat, locis numeri in ipso contextu adpositi sunt. eodem loco adscripsi et inferioris aetatis scriptorum quorundam verba, quae quidem e Vergilianis scholiis derivata sunt, et si quid inveneram quod ad indagandos scholiastarum auctores utile esse videretur. in grammaticis autem rebus ne modum excederet similitudinum commemoratio plerumque eos tantum libros respexi qui ipsius Servii sunt. in critico commentario ad ea quae Daniel primum edidit librorum discrepantia integra videbatur adscribenda esse. nam ut nihil dicam de rerum his scholiis expositarum praestantia, pleniores codices neque a Daniele ea quae nunc postulatur cura tractati neque a quoquam eorum qui post eum Serviana commenta ediderunt inspecti sunt. contra in vulgato commentario eam rationem secutus sum, ut nisi in scriptorum exemplis iisque locis quibus memorabiles res explicatae essent, non plene exhiberem codicum manu scriptorum dissensionem, sed leviores librariorum errores omitterem. ea res nihil dubitationis habere visa est. nam cum ab eis qui olim Serviani commentarii exemplaria curaverunt boni libri adhibiti sunt, tum mihi plures eique non ex eodem archetypo derivati ad manum fuerunt, ut alius ex alio facile emendari posset. graviores librorum

discrepantias omnes commemoratas esse et in ipsis libris conferendis omnia me exscripsisse quae ab exemplaribus quibus uterer diversa essent consulto moneo.

Veronensia in Aeneidem scholia alteri volumini, quo Serviana in Aen. lib. VI—XII commenta edentur, addam. Hermanni Hageni opera eis qui in bucolica et georgica extant commentariis recensendis continebitur.

Restat ut eis viris egregiis qui in hoc opere perficiendo mihi adfuerunt gratias agam quam maximas. Atque Fridericus Schoellius non solum in plagulis corrigendis lubentissime me adiuvit, sed etiam quae inter corrigendum ipsi in mentem venerant continuo mecum communicans et dubitationem movens siquid parum recte administrasse videbar optime de hoc libro meritus est. Martinus Langius ea quae docti Itali saec. XV Servii scholiis addiderunt e Dresdensi codice meum in usum diligentissime exscripsit. codicibus autem procurandis transmittendisque sibi me devinxerunt Gulielmus Brambachius et Alfredus Holderus Caroliruhenses, Carolus Halmius Monacensis, M. Islerus Hamburgensis, Ioannes Schubartius Cassellanus, Carolus Zangemeisterus Heidelbergensis. subsidiis horum virorum liberalitate paratis si docti homines ita me usum esse iudicaverint ut ad veterum Vergilii interpretum reliquias via ac ratione tractandas aditum patefactum esse censeant, uberem laboris fructum retulisse mihi videbor.

Scr. Heidelbergae mense Decembri a. MDCCCLXXX.

Georgius Thilo.

SVBSIDIORVM CONSPECTVS.

I. plenioris commentarii codices.

C cod. olim conventus Fuldensis, nunc bibl. Cassellanae ms. poet. fol. 6 (Aen. I et II)
*C*² huius codicis vetus corrector, *C*³ corrector saec. XV. *C** signo eae Danielini exemplaris scripturae notatae sunt, quae cum in appendice nihil discrepantiae adscriptum sit Cassellani fuisse videntur.
P cod. bibl. nat. Paris. 1750 (Aen. I et II)
F cod. olim conventus Floriacensis (Aen. III—XII), nunc a) bibl. Bern. 172 (Aen. III—V) b) bibl. nat. Paris. 7929 (Aen. VI—XII)
G cod. olim Autissiodorensis, nunc Bernensis 167 (Aen. III—XII)
T cod. olim Turonensis, nunc Bernensis 165 (Aen. III—XII)
Ambros. cod. bibl. Ambrosianae S. 83 part. sup. (Aen. III et IV)

II. Serviani commentarii codices.

B cod. bibl. Bern. 363 (Aen. I)
K cod. bibl. Caroliruhensis 186 (Aen. I 4—338)
C cod. Cassellani ea pars quae ad Aen. III—VI pertinet
L cod. bibl. Lipsiensis rep. I n. 36ᵇ (Aen. I—XII)
l huius codicis correctores
A cod. bibl. Caroliruhensis 116 (Aen. VI—XII)
R cod. Reginensis 1674 (Aen. VI—XII)
N cod. Laurentianus bibl. Sanctae Crucis plut. XXII cod. 1 (Aen. IV et V)
n huius codicis corrector
S codd. bibl. Sangallensis 861 et 862 (Aen. VI—XII)
H cod. bibl. Hamburgensis 52 (Aen. I—XII)
h huius codicis corrector
M cod. bibl. Monacensis 6394, olim Frisingensis 194 (Aen. I—XII)
m huius codicis corrector.
E cod. bibl. Monacensis 18059, olim Tegernseensis 59 (Aen. II et III)
e huius codicis corrector
D signum adposui Italorum supplementis quae Aen. I—V e cod. bibl. reg. Dresdensis D. 136, Aen. VI—XII e cod. bibl. nat. Paris. 7965 petita sunt

III. exemplaria impressa

Stephanus ex. Roberti Stephani a. 1532
Fabricius ex. Georgii Fabricii a. 1575
Daniel ex. Petri Danielis a. 1600
Commelinus ex. Abrahami Commelini a. 1646
Masvicius ex. Pancratii Masvicii a. 1717
Burmannus ex. Petri Burmanni a. 1746
Lion ex. Alberti Lion a. 1826

scripturas aut omnibus aut plerisque impressis exemplaribus communes *vulgo* receptas dixi, raro eis φ signum adieci.

SERVII GRAMMATICI

IN VERGILII AENEIDOS LIBRVM QVARTVM COMMENTARIVS.

1. Apollonius Argonautica scripsit et in tertio inducit amantem Medeam: inde totus hic liber translatus est. est autem paene totus in affectione, licet in fine pathos habeat, ubi abscessus Aeneae gignit dolorem. sane totus in consiliis et subtilitatibus est; nam paene comicus stilus est: nec mirum, ubi de amore tractatur. iunctus quoque superioribus est: quod artis esse videtur, ut frequenter diximus; nam ex abrupto vitiosus est transitus: licet stulte quidam dicant hunc tertio non esse coniunctum — in illo enim navigium, in hoc amores exsequitur — non videntes optimam coniunctionem. cum enim tertium sic clauserit 'factoque hic fine quievit', intulit 'at regina gravi iamdudum saucia cura', item paulo post 'nec placidam membris dat cura quietem': nam cum Aeneam dormire dixerit, satis congrue subiunxit, ut somno amans careret. *alii subitum transitum factum tradunt, quia non ostendit convivium dissolutum: sed hoc subtiliter fecit, quia etiam alia convivia eam habuisse describit* ⟨80⟩ *post ubi digressi lumenque obscura vicissim.*

REGINA] [*sane*] *bene 'regina', quia contra dignitatem amor susceptus gravior esse solet: ex hoc enim nomine et pudoris et deliberationis nascitur causa, et praecipue potiundi difficultas. videtur et post amissam castitatem etiam iustus interitus.* IAMDVDVM aut nimium *et*

1 Apollonius . . . translatus est] cf. Macrob. Sat. V 17, 4

1 et in tertio] ubi *F* ‖ 2 translatus est] de tertio apolloni *add. F* ‖ 4 est *post* totus *hab. F* ‖ 5 comicum stilum habet *F* ‖ 6 videtur ut *om. F* ‖ uideretur *L* uidereé *H* ‖ ut *om. LH* (*add. l*) ‖ 7 ex] et *F*, *om. L* ‖ stulto *H* ‖ 8 dicunt *F* tertium *N* (tertio *n*) tertio *ex* tertium, *ut videtur*, *H* ‖ navigium] nauigationum pericula *F* navigationis pericula *Stephanus* ‖ 11 intulit *F* subsecutus est *N et Stephanus* subsecutus *LHM* subintulit *Guelferb. I* subsecutus intulit *Fabricius et Masvicius* ‖ 12 dormire] requieuisse *F* ‖ 17 *ad* regina *in marg.* bene regina quia contra . . . iustus interitus *T* ‖ 18 puduris *F*

vehementer, ut Terentius iamdudum te amat; iamdudum illi facile sit quod doleat: aut 'iamdudum', *id est* a quo tempore vidit Aeneam; legimus enim ⟨I 613⟩ obstipuit primo aspectu Sidonia Dido: *aut ex quo narrare coepit Aeneas: aut ex quo intervenit Cupido.* SAVCIA hinc subiungit 'vulnus alit'. et bene adludit ad Cupidinis tela, ut paulo post ad faculam, *ut* 'et caeco carpitur igni': nam sagittarum vulnus est, facis incendium. CVRA amore *intolerabili, quem ferre non posset, ut* ⟨652⟩ *meque his absolvite curis.* *'cura' ergo*, ab eo, quod cor urat, ut ⟨X 132⟩ Veneris iustissima cura, item ⟨I 678⟩ mea maxima cura. *sane per confusionem verbi et nominis dictum est; nam 'cura' est et verbum, ut 'cura' cures, cum non est nomen.*

2. *VVLNVS ALIT ut 'curam pascit'* VENIS quia per venas amor currit, *ut sanguis; nam in sanguine anima, in anima amor est: aut* sicut venenum. inde dictum ⟨I 688⟩ fallasque veneno, item ⟨I 749⟩ longumque bibebat amorem: *nam venenum ideo dicitur, quia per venas currit.* CAECO CARPITVR IGNI *'caeco' (non) quod non cernat, sed quod non cernatur: vel quod Dido amorem suum vult occultare, si possit, ideo 'caeco'. et* agit Vergilius, ut inventas frangat declamationes, ut hoc loco rem dixit sine declamatione: unde Ovidius quoque magis tegitur, tanto magis aestuat ignis. 'caeco' ergo 'igni' *possumus ut* validiore *accipere*, cuius *haec* natura est, ut conpressus magis convalescat. *'carpitur' autem paulatim consumitur, ut carpit enim vires paulatim. sane 'igni' pro 'igne', dativus pro ablativo.*

3. MVLTA VIRI VIRTVS ANIMO bene mediam se facit praebere Didonem inter regalem pudorem et amoris inpulsum. simulat enim se virtutem mirari, cuius pulchritudine commovetur. 'multa' autem 'virtus' figurate dixit; nam ad numerum transtulit quod est quantitatis: *aut 'multa' pro magna.* RECVRSAT bene frequentativo usus est verbo in frequenti amantis cogitatione.

---

1 Terentius] eun. III 1, 58. cf. Don. ad h. v. ‖ 7 CVRA . . . urat] cf. ad Aen. I 208 ‖ 16 nam venenum . . . currit] cf. Serv. ad Aen. I 688 ‖ 21 Ovidius] met. IV 64 ‖ 24 carpit] georg. III 215

---

1 ille *F* ‖ 2 fit *Terentius* ‖ coleat *F* ‖ 5 vulnus alit] curam pascit *add. Daniel. cf. lin.* 13 ‖ 7 *ad* saucia cura *supr. vers.* uulnerata amore. notandum quod sauciatus corpore et saucius animo dicitur *T* ‖ 8 intolerabili . . . cura ergo *edidit Stephanus* ‖ 9 exsolvite *Vergilius* ‖ uerat *F* ‖ 13 *ad* alit *supr. vers.* pascit nutrit *T* ‖ 14 cucurrit *M* ‖ 15 inde] idem *F* ‖ dictum] ut *add. F* ‖ fallaxque uenenum *M* ‖ 17 non *addidit Daniel* ‖ 19 agit *NM:* ait *FLH* ‖ 20 sane *F* ‖ 21 tanto] tectus *Ovidius* ‖ 23 amualescat *H* ‖ *ad* carpitur *supr. vers.* paulatim consumitur, *ad* igni *supr. vers.* id est intolerabili amore *T* ‖ 28 se virtutem] seruitutem *F* ‖ 30 *ad* multa *in marg.* id est magna *T* ‖ bene *om. F*

4. GENTIS *honos* non Aeneae, ut sit velut excusatio; sed Dardani a numinibus, aut Veneris INFIXI PECTORE VVLTVS VERBAQVE *'vultus' inquit ('et) verba haerent, virtus et honos gentis recursat', quia superiora vehementiora sunt ad amorem.* tale et illud est ⟨83⟩ illum absens absentem auditque videtque. *'pectore' vero pro 'pectori'.*

5. NEC PLACIDAM MEMBRIS DAT CVRA QVIETEM aut penitus quiete caruit, ut 'placida' epitheton sit quietis: aut habuit quidem quietem, sed non placidam, id est turbatam somniis: unde et ipsa paulo post ⟨9⟩ 'quae me suspensam insomnia terrent'.

6. POSTERA PHOEBEA LVSTRABAT LAMPADE TERRAS circumlocutio orientis diei; illa enim Aeneas per noctem *in convivio Didonis* narraverat: licet, ut supra diximus, Vergilius ista, quae per naturam necesse est fieri, plerumque contemnat. LVSTRABAT aut inlustrabat, aut re vera 'lustrabat', id est purgabat; nam nox quodammodo polluit mundum: *vel circumibat, ut* ⟨VIII 231⟩ *lustrat Aventini montem.*

7. VMENTEM VMBRAM quia nox omnis umida est, ut noctes lentus non deficit umor. et nihil interest, utrum umbram an noctem dicat; nox enim umbra terrae est, ut supra ⟨II 251⟩ involvens umbra magna terramque polumque. *ergo 'umentem' pro 'umidam', quia umens est quod facit umidum quod sit: unde bene 'umentem' posuit.* est etiam hysteroproteron in sensu; *prius est enim ut Aurora umbram dimoveat, post Phoebea lampas lustrat terras:* aurora enim solem praecedit.

8. CVM SIC VNANIMEM de re pudenda locutura parum fuerat sororem eligere, nisi etiam unanimem. dicimus autem et 'unanimus' et 'unanimis', sicut 'inermus' et 'inermis'. MALE SANA non plene sana, amore vitiata; 'male' enim plerumque 'non', plerumque 'minus' significat, sicut 've', ut 'vecors' *et* 'vesanus'. quamquam

12 supra] ad Aen. I 223 ‖ 17 noctes] georg. I 290 ‖ 19 nox enim . . . polumque] exscr. Isid. or. V 31, 3

1 a numinibus dardania *F* a Dardani numinibus *Masvicius primus* ‖ 2 VERBAQVE *om. F* ‖ 3 inquid *F* ‖ et *addidit Daniel* ‖ 4 tale et illud est] infixi autem ut alibi *F* ‖ 5 uiditque *F* ‖ videtque] duo tangit quibus potissimum gignuntur amores, formam videlicet et eloquentiam *add. D* ‖ 7 placidam *L* ‖ 8 simeon *L* (sed non *l*) ‖ 11 dies *NH* (diei *n*) ‖ illa enim] secundum enim et tertium librum *F* ‖ 13 contempnat *FLM* ‖ 14 id est *FMl:* atque *NLH* ‖ 15 *ad* lustrabat *supr. vers.* circumibat uel patefaciebat *T* ‖ circuibat *F* ‖ Aventini] abenti *F* ‖ 17 noctis *F* nocte *NLH* nocti *M* ‖ 22 prius] proprius *F* ‖ 23 ut aurora enim *F* ‖ dimouerat *F* ‖ 24 aurora enim solem praecedit *om. F* ‖ 25 loquutura *F* locuturam *Stephanus et Fabricius. an* locuturae? ‖ 27 et unanimis *om. H* ‖ sicut et *L* ‖ inhermus *NL* ‖ inhermis *NH* ‖ 28 non plerumque *om. LH* ‖ plerumque minus] aliquotiens minus *F* ‖ 29 significat non ut statio male fida carinis aliquotiens minus significat sicut vac *e. q. s. F. pro* aliquotiens minus

'male' et 'perniciose' significat, ut Lucanus ⟨IX 310⟩ sic male deseruit. MALESANA] *'non (sana'), ut ⟨II 23⟩ *statio male fida carinis: aliquotiens 'minus' significat.** *et quidam 'malesana' nolunt hyphen legere, nec esse compositum verbum, quia composita unum plerumque corrumpant necesse est, ut 'malesuada'.*

9. ANNA SOROR *cuius filiae fuerint Anna et Dido, Naevius dicit. et bene vocabulo necessitudinis blanditur, ut libenter amoris audiat confessionem; sed suspense et pedetemptim pudore resistente incipit.* INSOMNIA TERRENT et 'terret' et 'terrent' legitur. sed si 'terret' legerimus, 'insomnia' erit vigilia: hoc enim maiores inter vigilias et ea quae videmus in somnis interesse voluerunt, ut 'insomnia' generis feminini numeri singularis vigiliam significaret, 'insomnia' vero generis neutri numeri pluralis ea quae per somnium videmus, ut ⟨VI 897⟩ sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes. sciendum igitur, quia si 'terret' dixerimus, antiqua erit elocutio; 'insomnia' enim, licet et Pacuvius et Ennius frequenter dixerit, Plinius tamen exclusit et de usu removit. sed ambiguitatem lectionis haec res fecit, quod non ex aperto vigilasse se dixit, sed habuisse quietem inplacidam, id est somniis interruptam, ut intellegamus eam et insomniis territam, et propter terrorem somniorum vigilias quoque perpessam.

10. QVIS *non nulli pro 'aliquis' accipiunt, vel 'qualis':* NOVVS magnus, ut Pollio et ipse facit nova carmina. *vel 'novus' qualis antea numquam, ut Terentius nova figura.* SVCCESSIT SEDIBVS ut ⟨II 723⟩ succedoque oneri et ⟨II 478⟩ succedunt tecto *et flammas ad culmina iactant.*

---

6 Naevius] ap. Klussm. p. 46 ‖ 9 et terret e. q. s.] cf. Charis. p. 101, 17 sqq. K. et Don. ad Ter. eun. II 1, 13 ‖ 16 Pacuvius] Antiopae fragm. V ap. Ribb. p. 77 ‖ Ennius] incert. libr. rel. XXV ap. Vahl. p. 178 ‖ 23 Pollio] buc. III 86 ‖ 24 Terentius] eun. II 3, 26

---

significat *e coniectura, ut videtur, primus Daniel haec dedit* 'minus' ut 'male sanus'. *post* deseruit *verba illa collocavi.* non ut statio m. f. c. aliquotiens minus significat *edidit Stephanus.* ‖ uae *FN* ‖ uaecors *H* ‖ uaesanus *FN* ‖ uaesanias *H* ‖ 3 volunt *Daniel primus. cf. F. Schoellius de acc. l. l. p.* 124 ‖ 4 yfen *F* ‖ lege *F, corr. Daniel* ‖ 5 corrumpat *F* ‖ malasuada *F* '*an* malisuada' *F. Schoellius l. l.* ‖ 6 dixit *Daniel primus* ‖ *ad v.* 9 a uocabulo necessitatis ideo coepit ut libenter audiret amoris confessionem sed suspense et pedetemptim pudore resistente coepit anna soror *in marg. T* ‖ 7 amoris] Iunonis *Daniel* Didonis *Commelinus primus* ‖ 9 et terret legitur et terrent *F* ‖ 11 aea *N* ‖ somniis *M* ‖ 13 somnium *GHM* somn//um *NL* (i *littera erasa*) somnum *F* ‖ 15 sciendum est igitur *L* ‖ quasi *LM* (quia si *lm*) ‖ diximus *F* ‖ 16 insomniam *F, fortasse recte* ‖ pacuius *H* ‖ dixerint *F* ‖ 17 deusue *L* (de usu *l*) ‖ ambiguitate *F* ambuguitatem *N* ‖ 19 somnis *FN* (somniis *n*) ‖ 20 in somnis *FM* in somniis *vulgo* ‖ insomniorum *F* ‖ 22 *ad* quis *supr. vers.* quidam quis accipiunt pro qualis *T* ‖ 23 *ad* novus *supr. vers.* qualis numquam antea *T* ‖ vel novus qualis] quasi *Daniel primus*

11. QVEM SESE ORE FERENS *cum eum ob virtutem laudet, addendo tamen os nec pulchritudinem denegaverit. 'ore' autem 'ferens' utrum oratione, an vultu, dubium est.* QVEM SESE ORE FERENS ut ⟨I 613⟩ obstipuit primo aspectu Sidonia Dido, item ⟨I 589⟩ namque ipsa decoram caesariem nato genetrix lumenque iuventae *pupureum et laetos oculis adflarat honores.* FORTI PECTORE ET ARMIS ut etiam ab Ilioneo audierat dicente ⟨I 544⟩ quo iustior alter nec pietate fuit nec bello maior et armis. sane subaudis 'est'. et bene virtutis commemoratione excusat supra dictam pulchritudinis laudem. *'pectore' autem suspende; non bis idem dicit, sed 'pectore' ad patientiam, 'armis' ad fortitudinem.*

12. CREDO EQVIDEM genus deorum esse *ego quidem credo;* nec enim 'vana fides' est, id est falsa: nam 'degeneres animos arguit timor', id est probat, inpugnat. *et bono ordine amari facit Aeneam ab ea, de qua ait* ⟨I 507⟩ *iura dabat legesque viris, primo virtute et factis, deinde generis nobilitate, inde oratione, post pulchritudine: et singula singulis reddit.*

13. QVIBVS ILLE *pro quantis.* HEV per haec amoris inpulsus ostenditur. *et hoc ad miserationem pertinet.*

14. QVIBVS IACTATVS FATIS ut ⟨I 615⟩ quis te, nate dea, per tanta pericula casus insequitur? *et est hysterologia: nam prius est ut bella exhauserit, post fatis iactatus sit.* QVAE BELLA *pro 'quanta': pronomen pro nomine.* BELLA EXHAVSTA CANEBAT finita, terminata, quod nimiae virtutis est: nam inchoare bella quorumlibet est, vincere vel finire paucorum.

15. FIXVM INMOTVMQVE SEDERET cogi sese optat quae sic negat. *'inmotum' autem pro immobile, participium vim nominis habens.* SEDERET placeret, ut ⟨II 660⟩ et sedet hoc animo.

16. NECVI *deest 'viro'.* VINCLO IVGALI synaeresis est pro

---

1 cum eum e. q. s.] cf. Isid. or. IX 7, 28 ‖ 18 per haec . . . pertinet] cf. Don. ad Ter. hec. I 2, 92

---

1 *ad* ore *supr. vers.* pulchritudine *T* ‖ 2 os *Daniel:* nos *F* ‖ pulcritudinem *F* ‖ 3 QVEM *ex* QVAM *N* ‖ 7 dicere *L* (dicente *l*) ‖ 9 et *om. F* ‖ *ad* forti pectore et armis *supr. vers.* bene uirtutis commemoratione excusat supra dictae pulchritudinis laudem forti pectore refer ad patientiam quod non fuerit superatus laboribus et armis refer ad uirtutem *T* ‖ 10 pectore *Masvicius:* pectora *F'* ‖ suspende *scripsi:* suspendere *F'* et armis *Masvicius primus* ‖ *fortasse* nam non ‖ 12 CREDO . . . credo] CREDO EQVIDEM GENVS ESSE DEORVM ordo est: ego quidem credo genus deorum esse *Masvicius primus* ‖ ergo *F, corr. Daniel* ‖ 13 enim] etiam *M* ‖ 14 bono ordine facit amari aeneam ab ea de qua dixit . . . reddidit (*sic*) *in marg. T* ‖ 18 hoc *Ml* ‖ 20 QVIBVS *om. F* ‖ FATIS] casibus *add. exempl. impr.* ‖ 22 *ad* quae *supr. vers.* quanta *T* ‖ 26 SEDEBAT *F* ‖ cogis sese *NLH* cogi se *F'* ‖ 29 NEC CVI *F* ‖ CONIVGALI *M* ‖ pro vinculo] uinclo *L*

'vinculo'. 'iugali' autem propter iugum, quod inponebatur matrimonio coniungendis: unde et Iuno iugalis dicitur. *quidam 'iugali' accipiunt pro 'coniugali', per aphaeresin dictum, quae fit cum de prima parte verbi syllaba detrahitur.*

17. PRIMVS AMOR id est maritus. DECEPTAM MORTE FEFELLIT figurate dixit: morte sua decepit me et fefellit.

18. PERTAESVM THALAMI TAEDAEQVE FVISSET 'pertaesus' participium est sine verbi origine et regit genetivum, ut hoc loco: nam genetivus singularis est.

19. HVIC VNI FORSAN POTVI SVCCVMBERE CVLPAE *bene 'forsan', quasi adhuc dubitet.* singula pronuntianda sunt: ingenti enim dicta sunt libra, quibus confessioni desiderii sui quandam inicit refrenationem. CVLPAE *bene 'culpae' potius quam amori. et hoc* propter antiquum ritum, quo repellebantur a sacerdotio, *id est Fortunam muliebrem non coronabant,* bis nuptae.

20. FATEBOR ENIM bene uno sermone et culpam expressit et necessitatem: fateri enim et coactorum est et culpabilium. *sed hic videtur per oblationem confessionis levius crimen efficere.* MISERI POST FATA SYCHAEI aut muliebriter dixit 'miseri': aut mortui, secundum Ciceronem, qui in Tusculanis 'miseros' mortuos vocat: aut certe ob hoc 'miseri', cuius iam obliviscitur: aut *'miseri'* sic occisi.

21. SPARSOS FRATERNA CAEDE PENATES si Didonis, dispersos per fugam intellegimus; si fratris, pollutos cruore. *'fraterna' autem 'caede', quam frater admiserit.*

22. INFLEXIT quia supra ait 'fixum inmotumque sederet'. 'inflexit' a rigido proposito deviavit. *et bene per gradus crevit: primum 'inflexit', ut fixos ostenderet; quae fixa sunt enim, quoniam avelli non possunt, inflectuntur: deinde 'inpulit labantem'; ea enim inpelluntur, quae prona sunt ad cadendum.* LABANTEM INPVLIT *id*

---

1 iugali autem . . . coniungendis] cf. Isid. or. IX 7, 9 ‖ 17 fateri . . . culpabilium] cf. Isid. diff. verb. 232 ‖ 20 in Tusculanis] I 5, 9 sqq. cf. Isid. or. X 173

---

1 quod . . . coniungendis] quod in matrimonio ponebatur iungendis *F* ‖ 6 figurate . . . fefellit *om. L, in marg. suppl. l* ‖ 7 FVISSENT *L* ‖ 8 ut] in *L* ‖ 9 est singularis *F* ‖ est] et accusativum ut pertaesus ignaviam suam *add. D* ‖ 10 *ad* forsan *supr. vers.* sic dicit forsan quasi adhuc dubitet *T* ‖ 11 nam ingenti *F* ‖ 12 confessione *LM* ‖ quandam] quam dixit *F* ‖ ini⁼cit *L* ‖ 15 coronabat *F, corr. Daniel* ‖ 17 culpabilis *H* ‖ 19 SICHAEI *FNLH* S. *M* ‖ 23 per] post *F* ‖ 25 quia . . . sederet *om. FN* ‖ sederet *in ras. l:* M *H* m. *M* ‖ 26 deuiauit *M:* deuitauit *F* declinauit *NLH* ‖ *ad vers.* 22 hic etiam quidam gradus considerandus quod dicit inflexit et inpulit. primum enim dixit inflexit ut fixos ostenderet quae enim fixa sunt quia auelli non possunt uel flectuntur postmodum impulit labante (*sic*). ea enim . . . cadendum *in marg. T* ‖ mauelli *F* ‖ 28 inflectuntur *Hagenus:* uel flectuntur *F*

est inpulit et labare fecit; non enim lababat qui ante inmobilis fuerat. cavendum sane, ne 'labentem' contra metrum legamus: nam 'la' longa est, ut ⟨XI 588⟩ labere nympha polo.

23. AGNOSCO *participium 'agnotus', non 'agnitus'. Sallustius nec inermos ex proelio viros quemquam agnoturum.* VETERIS VESTIGIA FLAMMAE bene inhonestam rem sub honesta specie confitetur, dicens se agnoscere maritalis coniugii ardorem: *hoc est, quo mariti diligi solent; nam erat meretricium dicere: in amorem Aeneae incidi.*

24. SED MIHI VEL TELLVS OPTEM PRIVS IMA DEHISCAT callide, ac si diceret posse se coniungi Aeneae, si mors secuta non fuerit. *et bene in vestigio revocavit.* OPTEM *pro velim.*

26. PALLENTES VMBRAS HEREBO *id est* in Herebo. alii 'Herebi' legunt. *aut 'Herebo', ad Herebum, ut* ⟨V 451⟩ *it clamor caelo. et perseveravit in atroci imprecatione: nam non sufficit 'adigat me fulmine ad umbras' dixisse, adiecit 'pallentes umbras Herebo noctemque profundam'.*

27. PVDOR *pudore pro pudicitia abutimur. et bene 'violo', quia pudor sacrosancte custodiendus est.* AT TVA IVRA RESOLVO propter *illud* 'vinclo iugali'.

28. AMORES ABSTVLIT cum illo consumpta sunt desideria et voluptates. AMORES *quibus amare possim. et bene videtur moram posuisse, cum dicit 'primus qui me sibi iunxit amores abstulit'.*

29. SERVETQVE SEPVLCHRO *id est et defunctus servet,* †*et qui in sepulchro est, ut* ⟨I 353⟩ *ipsa sed in somnis inhumati venit imago coniugis: sed modo pro mortuo accipiamus. sane caeremoniis veterum flaminicam nisi unum virum habere non licet, quod hic ex persona Didonis exsequitur, dolentis stuprum admissum in amore Aeneae, quod*

---

4 participium ... agnitus] cf. Diom. p. 388, 5 sqq. K. et Prisc. X. 19, I p. 511, 11 H. ‖ Sallustius] hist. fragm. II 73 Kr. ‖ 26 sane caeremoniis e. q. s.] cf. Gell. X 15, 23 et quos laudavit Marquardt 'Roem. Staatsverw.' III p. 316 adn. 1

---

1 laba fecit *F* ‖ qui] quia *F* ‖ 5 inhermos *F* ‖ praelio *F* ‖ 7 maritalis] maritudis *H*, *quod alia manus in* magnitudinis *mutavit* ‖ 12 e vestigio *coni. Burmannus* ‖ 13 HEBIBO *F* EREBO *L* ‖ in Herebo *om. H* ‖ heribo *F* erebo *N* herebo *ex* herabo *L* ‖ Herebi] heribb *F* ‖ aut ... caelo *edidit Stephanus* ‖ 14 it] ait *F* ‖ 16 flumine *F* ‖ 18 pudore *scripsi:* pudoe *F* pudor *Daniel* ‖ 20 uinculo *L* uincla *H* uinculum *Ml* ‖ iugale *LM* ‖ 21 AMORES ABSTVLIT] ILLE MEVS PRIMVS QVI ME SVBIVNXIT *F* ‖ cum ... sunt *om. Daniel* ‖ consumpti sunt amores desideria et voluptates *Masvicius* ‖ 22 voluptates] secum abstulit moriens *add. Daniel* 24 defunctus servet ... fore denuntiat *hab. Ambros.* ‖ servet. atqui in sepulchro non est *F. Schoellius* ‖ sepulto *F* ‖ 25 ipse *F* ‖ inumati *F* ‖ venit ... coniugis] et reliqua *F* ‖ 26 mortuos *F* ‖ caerimoniis veterum ... laviniam duxit uxorem *in marg. T* ‖ 27 non licebat nisi ... habere *T* ‖ licebat *Ambros.* ‖ 28 exequitur ex persona didonis *T* ‖ dolentes *F* ‖ stuprum] uehuti stuprum *T* ‖ Aeneae] deae *Ambros.* ‖ quod ... probavit] cum dicit *T et Ambros.*

supra dictis versibus probavit 'ille meos primus' et reliqua. nec flamini aliam ducere licebat uxorem, nisi post mortem flaminicae uxoris: quod expeditur, quia post mortem Didonis Laviniam duxit, et quod subrepta vel retenta Creusa ex ipsius quoque confessione et praedicatione regia parata fuerit: quo nullum piaculum fore denuntiatur.

30. SINVM LACRIMIS IMPLEVIT OBORTIS sinus dicimus orbes oculorum, id est palpebras, quae a palpitatione dictae sunt: nam semper moventur. 'implevit' autem ideo, quia lacrimae plerumque se intra oculos tenent. et bene praemisit excusationem his lacrimis commemoratione prioris mariti, *quasi propter maritum fleret, cum amore cogente lacrimaret.*

31. ANNA REFERT *mire videtur intellexisse Anna, quid sibi suaderi vellet Dido. et* suasoria est omni parte plena: nam et purgat obiecta, et ostendit utilitatem, et a timore persuadet. *et usus est apto causae principio: nam cum aliquid propter nos petimus, benivolum nobis eum qui audit facere debemus; cum in aliena causa sententiam dicimus, nos illi benivolos debemus ostendere, ut habeatur dictis fides. postquam igitur dicendo 'o luce magis dilecta sorori' ostendit nihil sibi sorore esse carius, summam rei ponit, an nuptiae faciendae sint 'solane perpetua maerens carpere iuventa', inde partes rei: a persona Didonis, an, quia maritum perdiderit, alium accipere debeat 'id cinerem aut manes credis curare sepultos'? a persona Aeneae 'placitone etiam pugnabis amori'? a loco 'nec venit in mentem quorum consederis arvis' a timore 'quid bella Tyro surgentia dicam germanique minas'? a causa et utilitate 'quam tu urbem soror hanc cernes'? a modo 'indulge hospitio causasque innecte morandi': an etiam id dii fieri velint, per coniecturam 'diis equidem auspicibus reor et Iunone secunda'.*

---

6 sinus . . . moventur] excr. Isid. or. XI 1, 39

---

1 flamine *F* ‖ 3 quod expeditur . . . duxit] quod ostendit uirgilius in sequentibus qui non ante mortem sed post mortem didonis lauiniam duxit uxorem *T* ‖ 4 vel] ūn *Ambros.* ‖ praedictione *Ambros.*, *fortasse recte.* *'legerem* praedictione regia uxor parta fuerit, quo n. *respicit enim ad verba Creusae lib.* II 783: *nisi* uxor *subintelligatur.* parata *etiam si quis velit servare, per me licet: nam ibi* parta *etiam* parata *exponitur, et ita mox v.* 75 urbem paratam *dixit' Burmannus.* regina *F. Schoellius* ‖ 5 quo *Burmannus:* quod *F et Ambr.* ‖ denuntiat *Ambr.* ‖ 6 SINVM] SIMVL *F* ‖ 7 palphebras *N* paphebras *H* ‖ palsatione *H* ‖ 13 suasoria est] est rhetorica suasio *F'* suasoria oratio est *l* ‖ 14 abiecta *F* ‖ 15 apto principio usus est nam . . . diis equidem auspicibus. et bene anna dilecta respondet sorori quia et illa sic coepit anna soror. ergo pronomen (*sic*) necessitudinis ostendit se sentire quae utilia sunt *in marg. T* ‖ 15 beniuolos debemus auditores facere *T* ‖ 17 ut habetur dictis fideles *F, corr. Daniel.* ut fides adhibeatur 'dictis *T* ‖ 19 sorore] sorori suae *T'* ‖ ponit] plena arte suasoria ·/· (= *'id est'*) *add. T* ‖ 22 a persona aeneae *T*: aenean *F* ‖ 23 consideris *F'* ‖ 24 tiro *F* ‖ 25 a modo] a modo siue a possibili *T* ‖ 26 causas *F* ‖ etiam in id *F*

O LVCE MAGIS DILECTA SORORI id est dilectior: [*quae diligatur adhuc, an magis quam lux dilecta, aut dilectior luce.*] nam antiqui frequenter pro comparativo iungebant particulam 'magis'. tale et illud est ⟨V 724⟩ nate mihi vita quondam, dum vita manebat, care magis, *Terentius nihil videtur mundius, nec magis compositum quicquam, nec magis elegans.* SORORI *bene Anna dilecta respondit 'sorori', quia et Dido sic coepit 'Anna soror'. ergo per nomen necessitudinis ostendit, se quae sunt utilia persuadere, ut alibi* ⟨II 674⟩ *parvumque patri tendebat Iulum.*

32. SOLANE PERPETVA id est, solane maerens in omni carperis iuventa? *'perpetua' ergo continua.* IVVENTA *autem pro iuventate accipiendum: nam 'Iuventa' dea illius aetatis est, 'iuventas' aetas ipsa iuvenilis, 'iuventus' iuvenum multitudo.*

33. NEC DVLCES NATOS propter liberos, quae fuit causa secundi matrimonii, ut Iuvenalis ⟨VI 38⟩ sed placet Vrsidio lex Iulia, tollere dulcem cogitat heredem. *et hysterologia est: nam per Veneris praemia proveniunt nati.* alii male iungunt 'natos Veneris' Cupidinem et Aeneam. *alii ἔρωτα et ἀντέρωτα dicunt.* VENERIS NEC PRAEMIA *id est* voluptates, *ut* Homerus *τά τε δῶρ' Ἀφροδίτης. et volunt quidam ἓν διὰ δυοῖν esse.*

34. ID CINEREM AVT MANES CREDIS CVRARE SEPVLTOS propter illud, ['*ille habeat secum servetque sepulchro*']: quia marito iuraverat, ut ⟨552⟩ non servata fides cineri promissa Sychaeo. et bene extenuat dicendo non animam, sed cineres et manes sepultos. dicit autem secundum Epicureos, qui animam cum corpore dicunt perire.

35. ESTO adverbium concedentis est Graecum. FLEXERE MARITI non qui erant, sed qui esse cupiebant. alii intellegunt 'aegram

5 Terentius] cun. V 4, 12 ‖ 11 autem pro iuventate . . . multitudo] cf. Serv. ad Aen. I 590 Isid. diff. verb. 310 Beda de orthogr. p. 276, 14 K. ‖ 19 Homerus] Il. III 54

1 DELECTA *L* ‖ SORORI *om. NHM* ‖ delegatur *F* ‖ 3 pro] prae *H* ‖ 6 elegans] elegelegant *F* ‖ 9 tendebant *F* ‖ 10 SOLANE merens in uel perpetua omni corporis iuuenta *N* (in . . . corporis *deletis* carpere *superscr. man. sec.*) solane merens perpetua in omni nori scies carperis uiuenta *L* (*del. l*) Solane merens in omni corporis iuuenta *H* SOLANE solane merens carpere iuuenta *M* ‖ omne *F* ‖ 11 *ad* iuventa *supr. vers.* iuventute *T* ‖ autem pro iuventate *scripsi:* aut pro iuuentute *F. cf. Beda* ‖ 15 ursidiu *NH* ‖ 16 tolleret *H* ‖ cogitant *H* ‖ ysterologia *F* ‖ 18 aenean et cupidinem *F* ‖ eroeta et anterota *F* ‖ 19 VENERIS nec praemia filios uoluptates *L* (nec praemia *in ras. l*) ‖ ΔΔΟΡΔ *N* ΔΟΡΛ *LH* DORA *M* ‖ 20 ΑΦΡΟΛΙΤΕS *F* ΑΦΡΟΛΙΤΝC *L* ΑΦΡΟΔΙΤΗC *M* ‖ endyadyin *F* ‖ 21 AVT] AC *H* ‖ propter] distribuit *F. fortasse ad v.* 34 *haec in archetypo adscripta erant* dissoluit illud 'ille habeat . . . sepulchro'. ‖ 27 est *om. F* ‖ est Graecum] et est graecum ἔστω *D* ‖ 28 qui erant] querant *F* ‖ alii] ab *F*

mariti', ut sit genetivus singularis, *id est, tristem propter maritum. vel 'aegram' ad morbum animi referas, id est, ut stultitiam iudicet in iuventa aetate nuptiis abstinere. 'aeger' enim animo dicitur, 'aegrotus' corpore.*

36. NON ANTE TYRO aut in Tyro, ac si diceret 'Tyri': aut certe *Τυρόθεν*, id est de Tyro, ut ⟨III 503⟩ Dardanus Hesperia. *quidam autem 'Libya', id est mariti Libyes, 'Tyro' mariti Tyrii exponunt.* DESPECTVS IARBAS rex Libyae, qui Didonem re vera voluit ducere *uxorem* et, ut habet historia, cum haec negaret, Carthagini intulit bellum. cuius timore cum cogeretur a civibus, petiit ut ante placaret manes mariti *prioris*, et exaedificata pyra se in ignem praecipitavit: ob quam rem Dido, id est virago, *quae virile aliquid fecit*, appellata est; nam Elissa proprie dicta est.

37. DVCTORESQVE ALII ergo et Iarbas ductor. *'alii' autem, qualis Iarbas.* QVOS AFRICA TERRA derivationes frequenter maiores sunt a principalitate, interdum pares inveniuntur, raro minores: unde supra ⟨II 601⟩ Lacaena notandum diximus. TRIVMPHIS DIVES id est bellicosa. *et quidam dicunt Afros numquam triumphasse. Plinius autem Secundus historiae naturalis et Pompeius Trogus Afros dicunt pompam triumphi primos invenisse, quam sibi Romani postea vindicaverunt. Livius autem Andronicus refert, eos de Romanis saepius triumphasse suasque porticus Romanis spoliis adornasse: merito ergo 'dives triumphis'.*

38. PLACITONE ETIAM PVGNABIS AMORI ac si diceret: iure contempsisti eos qui displicebant, numquid etiam placito amori repugnabis? et est Graecum 'pugno tibi': nam nos 'pugno tecum' dicimus. *et 'placito' alii volunt vel universis hominibus, id est coniugali amori, vel legibus dictum.*

3 aeger . . . corpore] cf. Isid. diff. verb. 69 ‖ 19 Plinius] cf. h. n. VII 191

1 id est propter maritum *edidit Stephanus* ‖ 3 aegrotos *F* ‖ 4 corpore] mariti autem non qui erant sed qui esse cupiebant *add. F* ‖ 5 NON] NEC *F* ‖ tyri *in ras. l* tyria *F* ‖ 6 tyrothen *FNH* tyroten *LM* ‖ hesperiae *F* hesperia *L* (a *in ras. l*) esperia *H* hisperia *M* ‖ 7 lybia *F* Lybiae *Daniel* Libyae *vulgo. cf. Ribbeckii adnot. crit. ad h. v.* ‖ Libyes, Tyro *F. Schoellius:* lybiestero *F* Libyae, Tyro *Masvicius. fort.* Libyci, Tyro ‖ 10 petit *NH* ‖ 11 manus *N* ‖ exaedificata] igitur *add. F* ‖ 12 id est *om. H* ‖ uirili *F, corr. Daniel* ‖ 13 fecerit *Masvicius primus. ceterum* quae . . . fecit *edidit Stephanus* ‖ proprie] prophé *H* ‖ 16 principalitate] eius *add. L* ‖ 18 *ad vers.* 37 quaestio est cur dicat diuitem esse africam triumphis cum secundum quosdam auctores afri non reperiantur umquam triumphasse. sed plinius secundus naturalis historiae conditor et ex quadam parte trogus pompeius afros dicunt pompam triumphandi inuenisse quam sibi postea uindicauerunt romani. liuius etiam andronicus eosdem de romanis saepius triumphasse suasque porticus spoliis romanis adornasse *T.* Plinius secundo (*sic*) nat. hist. . . . adornasse *hab. Ambros.* ‖ astros *F* ‖ 19 secundo *vulgo* ‖ istoriae *F* ‖ trogos *F* ‖ astros *F* ‖ 21 libyus autem andromicus *F* ‖ refero *F* ‖ saepibus *F* ‖ 24 diceret iure *F*: diceretur *NLHM* ‖ 25 placito] plato *F* ‖ 27 placit *F*

40. HINC GAETVLAE VRBES ad terrorem 'urbes' posuit: nam in mapalibus habit*a*bant. *GENVS INSVPERABILE BELLO ut* ⟨XI 306⟩ *quos nulla fatigant proelia nec victi possunt absistere ferro.* INFRENI aut saevi *et feroces, ut ipse contrario* ⟨XII 568⟩ *ni frenum accipere:* aut qui equis sine freno utuntur.

41. *CINGVNT non adiuncti sunt; sed 'cingunt' quasi circumdant, ut* ⟨III 52⟩ *cingique urbem obsidione videret.* INHOSPITA barbara, aspera. *et fictum 'inhospita', cum 'inhospes' non dicatur.*

42. DESERTA SITI REGIO inhabitabilis. dicit autem Xerolibyen, id est partem Africae aridam, quae est inter Tripolin et Pentapolin. et bene terret dicens iuxta esse aut bellicosas gentes, aut deserta loca, unde non speratur auxilium. LATEQVE FVRENTES BARCAEI hi prope sunt a Carthagine: unde addidit 'late furentes'. hi secundum Titianum in chorographia Phoenicen navali quondam superavere certamine. Barce autem civitas est Pentapoleos, quae hodie Ptolomais dicitur: nam Cyrene et Barce reginae fuerunt, quae singulis dederunt civitatibus nomina. *sed hoc per prolepsin dictum est.*

43. *BELLA TYRO SVRGENTIA necessario ad persuadendum praesenti tempore usus est.*

44. GERMANIQVE MINAS propter aurum, quod ei *sic*ut in primo ⟨363⟩ diximus tulerat. *et 'minas' pro ipsis periculis posuit, ut ex praecedentibus sequentia accipiamus.*

45. DIS EQVIDEM AVSPICIBVS hoc dicit: dii, qui sunt auspices matrimonii, Aeneam huc venire fecerunt: nuptiae enim captatis fiebant auguriis, ut contentique auspice Bruto. *Varro de pudicitia ait auspices in nuptiis appellatos † auspici bisque ab*

---

8 et fictum . . . dicatur] cf. Prisc. VII 65 I p. 343, 3 H. ‖ 14 Titianum] cf. Teuffel Gesch. d. Roem. Litt. 343, 10 ‖ 25 contentique] Lucan. II 371 ‖ Varro] logist. fragm. p. 258 Ries.

---

1 disposuit *L* ‖ 2 mappalibus *NH* ‖ INSVPERABILI *F* ‖ 4 saevi] urbes ad terrorem urbes *add. H* aut qui . . . utuntur *omittens* ‖ ni] hi *F* ‖ 5 qui] quia *F*, 6 *ad* cingunt *supr. vers.* circumdant *T* ‖ 7 *ad* inhospita *supr. vers.* barbara aspera et fictum inhospita cum inhopes (*sic*) non dicitur *T* ‖ 9 inhabitabilis] vel raritate aquae *add. Daniel* ‖ xerolibyen *F:* xerolipses *NH* xerolipsas *ex* xerolipses *L* (t xerolibiam *superscr. l*) xerolipsas *M* ‖ 13 BARCHAEI *F* BARCHEI *LHM* prope] longe *F* ‖ 14 Titianum] nctanū *M* (ncta *in ras.*) ‖ chosmographia *L* (chorographia *l*) chorugraphia *H* ‖ phoenicen *F*: fenicem *N* phoenicem *L* fenicum *H* phenicem *M* ‖ 15 uicere *F* ‖ barche *NLHM* ‖ civitas] vel eorum *add. Daniel, unde* vel forum *Lion* ‖ 16 ptholomaeis *F* ptolomagis *L* tholomais *H* cyrine *F* cenere *N* cirene *H* cī̄rene *L* ‖ barche *H* ‖ 17 prolempsin *F* ‖ 20 in *om. NH* ‖ 21 abstulerat *coni. Burmannus* ‖ *ad* minas *supr. vers.* a praecedente quod sequitur intellege minae enim praecedunt pericula sequuntur *T* ‖ 23 HOSPICIBVS *N* OSPICIBVS *L* (auspicibus *l*) ‖ aut *L* (hoc *l*) ‖ 25 ut] Lucanus iunguntur taciti *add. Fabricius* ‖ contemptique *L* ‖ Varro . . . captabantur in nuptiis *hab. Ambros.* ‖ 26 auspices in nuptiis] *cf. Cic. de div.* I 16, 28 ‖ auspici bisque *F* auspici ait bisque *Ambros.* ab auspiciis quae *Commelinus*

marito et nova nupta per hos auspices captabantur in nuptiis.

IVNONE SECVNDA *vel* quae praeest coniugiis, *quae pronuba appellatur: quamvis et ipsa in libris augurum praeesse dicatur auspiciis: aut quia Carthaginem fovet.*

46. *HVC CVRSVM ILIACAS VENTO mire, cum alio iter haberent, huc delati sunt: et ideo addidit 'vento'.* TENVISSE perfecisse, inplesse.

47. *QVAM qualem vel quantam: pronomen pro nomine.* *VRBEM SOROR HANC CERNES mire pro voluntate sororis: ut si quis avaro suadeat spem pecuniae faciens.*

48. CONIVGIO TALI id est viri fortis: quod ideo non dicit, quia scit a Didone praedictum. *et bene in ultimo coniugium posuit, propter quod universa praedicta sunt.*

50. VENIAM aut beneficium *et volentiam:* aut re vera 'veniam', periurii scilicet, ut ⟨552⟩ non servata fides cineri promissa Sychaeo. *TV MODO pro 'tantummodo'.* †*et alii quod te modo vita supersit.* SACRISQVE LITATIS 'diis litatis' debuit dicere: non enim sacra, sed deos sacris litamus, id est placamus: ergo nove dixit. *SACRISQVE LITATIS] inter 'litare' et 'sacrificare' hoc interest, quod 'sacrificare' veniam petere, 'litare' propitiare et votum impetrare.*

51. INDVLGE da operam, ut ⟨IX 163⟩ indulgent vino et vertunt crateras aenos.

52. *DVM PELAGO DESAEVIT HIEMS enumerat, quas morae causas possit innectere.* *ORION id est dum occidit Orion, quoniam et oriens et occidens tempestates commovet. et bene Orion opponitur, quia et Ilioneus dixerat* ⟨I 535⟩ *cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion.*

ORION corripuit ratione supra ⟨I 535⟩ dicta.

---

15 modo] georg. III 10 ‖ 16 diis litatis . . . dixit] cf. ad Aen. II 118. Macrob. Sat. IV 5, 4. Luct. Plac. ad Stat. Theb. X 605

---

1 per hos auspices *et* in nuptiis *secl. F. Schoellius* ‖ 2 vel] aut *Daniel* ‖ coniugiis] unde Iuno γαμήλιος (gamilia *cod.*) dicitur *add. D* ‖ *ad v.* 46 mire uidetur dicere uirgilius quia cum alio tenderent sint huc delati vento *in marg. T* ‖ 7 *ad* quam *supr. vers.* qualem uel quantam *et* mire suadeo (*leg.* suadet) pro uoluntate sororis ut si quis suadeat auaro ex pecunia *T* ‖ nomine *Daniel:* pronomine *F* ‖ 10 *ad v.* 48 *in marg.* bene in ultimo . . . praedicta sunt *T* ‖ uolentiam *F:* benevolentiam *Daniel primus* ‖ 14 non seruata f. c. p. s. *LHM* ‖ cineri *om. FN* ‖ 15 *ad* modo *supr. vers.* tantummodo *T* ‖ et . . . supersit *om. Daniel.* ut alibi *coni. Hagenus. fort.* et tale quod ait ‖ 16 dicare *F* ‖ 18 SACRISQVE . . . impetrare *ab alia manu supr. vers. F, omisit Daniel.* ‖ *ad* sacrisque litatis *in marg.* sacrificare est ueniam petere litare propitiare *T* ‖ dixit] sed distinguendum est ut dicamus 'sacris', id est per sacra, 'litatis', scilicet diis *add. D* ‖ 20 INDVLGE HOSPICIO *L* ‖ operam ut] opera mihi *H* ‖ 22 HIEMPS *F* ‖ 23 innecteret *F, corr. Daniel* ‖ 23 *ad* Orion *in marg.* signum in cuius ortu et occasu grauissima fit tempestas *T* ‖ 24 obponitur *F* ‖ 26 ORION] o *F* ‖ dicta] DVM PELAGO praetende naufragis (naufragus *cod.*) fluctus, adversa navigatione iactatis procellarum nomen oppone. hoc est inflammare animum et artem docere precandi *add. D*

53. QVASSATAEQVE RATES *hoc ad illud* ⟨I 551⟩ *quassatam ventis liceat subducere classem* NON TRACTABILE asperum, intractabile, *sub quo tractari nihil possit.*

54. INCENSVM INFLAMMAVIT ut Horatius oleum adde camino. *alii non 'incensum', sed 'inpenso' legunt, ut sit Terentianum inpendio magis animus gaudebat mihi.*

55. SPEMQVE DEDIT DVBIAE MENTI *dubitativa enim fuerat Didonis oratio dicendo* ⟨18⟩ *'si non pertaesum thalami taedaeque fuisset'. ergo iam non ambiget de quo dubitabat, sed sine respectu pudoris palam aget.* SOLVITQVE PVDOREM propter vincula castitatis. *et ad illud respondit* ⟨27⟩ *'ante pudor quam te violo aut tua iura resolvo'.*

56. DELVBRA ADEVNT *iuxta illud dictum sororis* ⟨50⟩ *'tu modo posce deos veniam'.* delubrum *autem* dictum, *aut,* ut supra ⟨II 225⟩ diximus, propter lacum in quo manus abluuntur: vel propter tectum coniunctum, *quia una opera abluitur:* aut certe simulacrum ligneum delubrum dicimus, a libro, hoc est raso ligno factum, quod Graece ξόανον dicitur. *sane in secundo libro* ⟨225⟩ *de singulis speciebus delubri iuxta Varronem relatum est: in quibus est species delubri talis, ut praeter aedem area sit adsumpta deum causa, id est spatia relinquantur iuxta aras ministerii causa, ad sacrificia peragenda. huius moris hic meminisse eum accipere debemus 'principio delubra adeunt'. atque quia 'delubra' quasi solum nomen sine dei significatu posuerat, voluit per 'aras' expungere divini nominis causam, licet in continuatione non tam dei fecerit mentionem, quam propria deorum nomina intulerit, et quidem cum sacrificationis gratia, illis versibus 'legiferae*

4 Horatius] sat. II 3, 321 ‖ 5 Terentianum] eun. III 5, 39 ‖ 17 sane in secundo libro e. q. s.] cf. Macrob. Sat. III 4, 1 sqq.

2 intractabile] propter tempestatem *add. D* ‖ 3 *ad* non tractabile caelum *supra vers.* sub quo nihil possit tractari *T* ‖ 4 INFLAMMAVIT] iam incensum per se inflammauit adhuc *add. Masvicius* ‖ 5 inpenso *scripsi:* inperso *F* in per se *Daniel* inpense *Masvicius primus* ‖ terrentianum *F* ‖ 6 animos *F* ‖ 7 MENTIS *F* ‖ 8 dicedo *F* ‖ perthesum talami tidaeque fuissent *F* ‖ 9 ambigit *Masvicius primus* ‖ quo *scripsi:* qua *F* ‖ pudoris *Daniel:* pudorem *F* ‖ 10 aget *scripsi:* agit *F* ‖ *ad* solvitque pudorem *supr. vers.* contemsit et ad illud respondit ante pudor q. t. u. *T* ‖ 11 uolo *F* ‖ 12 ADEVNT] DEVM *L* ‖ 13 delubram *H* ‖ 14 lacus *NLHM* ‖ tectum] cecum *H* ‖ 15 ligneum simulacrum *LM* ‖ ligneum *om. F* ‖ 16 a libro hoc est *om. M* ‖ de libro *L* ‖ rasae *N* ‖ 17 exaonon *N* exoanon *LH* exeanon *M* ‖ sane . . . aut ante hora (*sic*) deum p. s. a. a. *in marg. T* sane . . . onori signum *hab. Ambros.* ‖ 18 iuxta] secundum *Ambros.* ‖ 19 aedem *Ambros. et Daniel:* eadem *FT* ‖ absumpta *Ambros.* ‖ 20 ad] de *F et Bern.* 172 ‖ 22 atque *Daniel:* exquae *FT* atqui *Ambros.* ex quo *coni. Hagenus* ‖ sine] absque *T* ‖ significatione *T et Ambros.* (at significatu *margo Ambros.*) ‖ 23 expungere] explere *T* at explere *margo Ambros.* ‖ continuatione] consequentibus *T et margo Ambros.* ‖ 24 deorum] quorundam deorum *T et margo Ambros.* ‖ 25 et quidem *om. T* ‖ gratia] causa *Ambros.* ‖ illis versibus] dicendo *T*

Cereri' usque 'iugalia curae'. nec non areae, licet oblique, attamen manifeste meminit 'aut ante ora deum pingues spatiatur ad aras': quid enim est 'spatiatur', quam spatio lati loci obambulat? 'adeunt' autem proprie dixit; ad maiores enim qui accedit † ait soanori signum.

PACEMQVE benivolentiam, *ut* ⟨X 31⟩ *si sine pace tua atque invito numine.* PER ARAS EXQVIRVNT *vel apud aras, vel inter aras, ut* ⟨IX 416⟩ *'it hasta Tago per tempus utrumque'. 'exquirunt' autem,* id est sacrificando explorant, an dii vellent huic rei consentire. dicendo autem 'per aras', aruspicalem artem ostendit, ut 'spirantia consulit exta'. *duo enim genera hostiarum sunt: unum, in quo voluntas dei per exta exquiritur; alterum, in quo sola anima deo sacratur: unde etiam aruspices animales hostias appellant. sed de exploranda voluntate divina hic expressit dicendo 'spirantia consulit exta'. animalis vero hostiae speciem ostendit ubi Entellum facit Eryci taurum mactantem dicens* ⟨V 483⟩ *hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis persolvo.*

57. MACTANT verbum sacrorum, *κατ' ἐνφημισμόν* dictum, ut adolere; nam 'mactare' proprie est 'magis augere'. (*MACTANT verbum sacrorum κατ' ἐνφημισμόν dictum,*) *quasi magis auctum: unde et magmentum dicebant, quasi maius augmentum. olim enim hostiae 'immolatae' dicebantur mola salsa tactae; cum vero ictae et aliquid ex illis in aram datum, 'mactatae' dicebantur* [*per laudationem*] *per boni omnis significationem.* LECTAS BIDENTES non vacat 'lectas'; moris enim fuerat ut ad sacrificia eligerentur oves, quibus nihil deesset,

10 duo enim genera e. q. s.] cf. Macrob. Sat. III 5, 1 sqq. ‖ 17 verbum sacrorum e. q. s.] cf. Suet. fragm. p. 275 R. Varro d. l. l. V 112 ‖ 23 non vacat . . . iuvencos] cf. Don. ad Ter. hec. I 1, 9

1 Cereri| ceteri *F* ‖ nec non et *T* ‖ areae *Burmannus:* arae *libri* ‖ 2 meminit aut *Hagenus:* ita ut *F* aut *T et Ambros., in quo post* manifeste *lacuna indicata est.* it aut *Daniel et Commelinus* ut aut *Masvicius* facit (*scil. mentionem*) aut *Burmannus* ‖ 3 est *om. Ambros.* ‖ lati] tali *Ambros.* ‖ 4 accidit *F* ‖ ait soanori signum *F et Bern.* 167 ait onori signum *Ambros. ante* onori *et post lacuna indicata.* facit honoris signum *Vossius* dat honoris signum *Masvicius. ξόανον in* soanori *latere coni. Burmannus.* adit. *ξόανον* signum *Hagenus, cui ita adsentior, ut ξόανον* signum *secludantur* ‖ 6 uel apud aras . . . Daretis persolvo *hab. Ambros.* ‖ *ad* per aras *supr. vers.* aut inter aras aut per aras *T* ‖ 8 an dii *om. F* ‖ di *NHM* ‖ uelint *M* ‖ 9 per *om. L* ‖ au=ruspicalem *L* (r *littera, ut videtur, erasa*) auruspicalem *M* auspicalem *Ambros. et Stephanus* ‖ ut] unde est *F* unde et *Ambros.* ‖ 10 sane duo genera hostiarum sunt . . . Daretis persoluo *in marg. T* ‖ 13 diuina uoluntate *Ambros.* ‖ hic *om. Ambros.* ‖ 16 morem *F* ‖ 17 verbum sacrorum *κατ' ἐνφημισμόν* dictum quasi magis auctum . . . per boni ominis significationem *hab. Ambros.* ‖ cat eufemis n̄ *F* cata eufemi=s mon *N* cata eufemismon *LHM* ‖ 19 dictum quasi magis . . . per boni hominis (*sic*) significationem ut adolere . . . augere *F* ‖ adolere nam *F:* adolerent *NHM* adorant *L* (adolerent *l*) ‖ 20 magnentum *F* ‖ augmentam *F* ‖ enim *om. Ambros.* ‖ 21 factae *Ambros.* ‖ 22 datum] data ī *F* ‖ mactate *F* ‖ per laudationem *omisit Masvicius. videtur locutionis κατ' ἐνφημισμόν interpretatio esse* ‖ 23 LECTOS *H* ‖ BIBENTES *L*

ut in sexto ⟨38⟩ nunc grege de intacto septem mactare iuvencos. 'bidentes' autem dictae sunt quasi biennes, quia neque minores, neque maiores licebat hostias dare. sunt etiam in ovibus duo eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa bimatum apparent: nec in omnibus, sed in his quae *sunt* aptae sacris, inveniuntur.

58. LEGIFERAE CERERI leges enim ipsa dicitur invenisse: nam et sacra ipsius thesmophoria vocantur, [*id est legumlatio.*] sed hoc ideo fingitur, quia ante inventum frumentum a Cerere passim homines sine lege vagabantur: quae feritas interrupta est invento usu frumentorum, postquam ex agrorum divisione nata sunt iura. *thesmophoria autem vocantur legumlatio. an quia in aede Cereris aere incisae positae leges fuerunt?* PHOEBOQVE qui praeest auspiciis, quibus urbes reguntur. PATRIQVE LYAEO *dictus Lyaeos ἀπὸ τοῦ λύειν, quod nimio vino membra solvantur.* qui, ut supra ⟨III 20⟩ diximus, apte urbibus libertatis est deus; unde etiam Marsyas, eius minister, est in civitatibus, *in foro positus*, libertatis indicium, *qui erecta manu testatur nihil urbi deesse.* et communis hoc habet sensus: sacrificabat, inquit, primo numinibus, quae urbi praesunt, quasi nuptura pro utilitate rei publicae; deinde Iunoni, cui curae sunt nuptiae. *alii dicunt hos deos quos commemoravit nuptiis esse contrarios: Cererem quia propter raptum filiae nuptias exsecratur, vel ex quo Iovi nupta praelata Iunone repudiata est: nam cum Eleusine Cereris sacrum fit, aedes Iunonis clauditur; item cum Iunoni Eleusine fit, templum Cereris clauditur, nec sacerdoti Iunonis licet gustare unde Cereri sit libatum. et Romae cum Cereri sacra fiunt, observatur ne quis patrem aut filiam nominet, quod fructus matrimonii per liberos constet.*

2 bidentes autem e. q. s.] cf. Gell. XVI 6 et Isid. or. XII 1, 9 ‖ 7 sed hoc ideo fingitur ... iura] exscr. mythogr. III 7, 1 ‖ 12 Phoeboque e. q. s. ap. Serv. usque ad 'et sic Junonem conciliat'] exscr. mythogr. III 9, 13

1 de grege *N* ‖ intacte *H* ‖ 2 bibentes *L* ‖ 3 neque maiores] aut maiores *NHL* ‖ ostias *L* ‖ 5 sacrificiis *F* ‖ 7 thesmophorus *F* ‖ id est legumlatio, *quae seclusi, ante* vocantur *collocavit Daniel* ‖ 9 sine lege . . . postquam *om. M, in marg. supplevit antiqua manus* ‖ 10 post quem *Ml* ‖ discretione *F* ‖ thesmophorio *F* ‖ 12 quibus] a quo *H* ‖ 13 PATRIQVE *om. F* ‖ LIAEO *L* LICAEO *H* LYEO *M* ‖ dictus *Hagenus:* dictis *F* ‖ *ἀπὸ τοῦ λύειν scripsi:* aput oli in *F. ceterum* dictus . . . solvantur *om. Daniel* ‖ 15 marsias *NLH* ‖ eius . . . indicium] minister eius per ciuitates in foro positus ŧ (= *'uel'*) libertatis indicium est *F* ‖ 16 libertatis] imo iustitiae *add. Lion* ‖ qui . . . deesse *edidit Stephanus* ‖ 18 sacrificabit *H* ‖ inquid *FN* ‖ nominibus *N* omnibus *H* ‖ quae] qui *H* ‖ quasi] quos *H* ‖ 19 sunt nuptiae] fuit nupte *F* ‖ 20 alii dicunt . . . et matrimonia dat *hab. Ambros.* ‖ commemorat *Ambros.* nimis *addens* ‖ 21 Cererem quia *Ambros.:* cereremquae *F* Cereremque *Daniel primus* ‖ exsecratam *Daniel primus* ‖ 22 Eleusinae *Ambros.* ‖ 23 aedes] edis *F* ‖ Eleusine *om. Ambros.* ‖ 24 sacerdotii *F* ‖ 25 cum sacra Cereris sunt *Ambros.* ‖ 26 nomine *F, corr. Daniel.* nominat *Ambros.*

Apollinem et Liberum contrarios nuptiis dicunt, quod ille expers uxoris vulgari amore sit usus, ille inter Bacchas non fida conubia sed stupra exerceat, nec nisi raptam coniugem habere potuerit. male ergo invocat hos Dido, quae sibi nuptias optat Aeneae. sed sicut prosperis diis, ut iuvent, ita adversis, ne obsint, sacrificandum est, ut ⟨III 120⟩ *nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam. alii dicunt favere nuptiis Cererem, quod prima nupserit Iovi et condendis urbibus praesit, ut Calvus docet et leges sanctas docuit et cara iugavit corpora conubiis et magnas condidit urbes: nam ideo et aratri sulco clauditur civitas: vel quod eandem terram volunt et in eadem urbes exstructas. similiter et Liber propter Marsyam, sicut supra dictum est; merito et Apollo; nam et in arce coli solet, et muros Troianis instituit: iure ergo in nova urbe his sacra fiunt. Iunoni duplici causa, quia et Carthagini praeest et matrimonia dat.* est etiam sensus altior: nam facturi aliquid ante adversos placamus deos, et sic propitios invocamus, ut ⟨III 120⟩ nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam. ergo modo nuptura placat ante Cererem, quae propter raptum filiae nupturas exsecratur; Apollinem, qui expers uxoris est; Liberum, qui nisi raptam coniugem habere non potuit: et sic Iunonem conciliat.

59. CVI VINCLA IVGALIA CVRAE quia est Curitis, est Matrona, est Regina. *hanc Varro Pronubam dicit: unde et Aeolo nuptias pollicetur et Aeneae et Didoni coeuntibus adest, cum dicit* ⟨166⟩ *prima et Tellus et pronuba Iuno; et in septimo, ubi contra votum suum Laviniam promissam vidit Aeneae, ait* ⟨319⟩ *et Bellona manet te pronuba, hoc est non ego quae soleo.*

8 Calvus] fragm. 14 Lachm. p. 86 ed. II

1 contrariis *F* ‖ 2 ille inter *F* iste inter *Ambros. et Daniel* ‖ conubia] matrimonia *Ambros.* ‖ 6 (alii dicunt) nuptiis fauere cererem quod prima nupserit Iqui (*leg.* Iovi) et condendis urbibus praesit et leges docuerit et corpora iugauerit conubiis et magnas condiderit urbes (nam) ideo . . . extructas. Apollo quod in arce coli solet et muros inst(ituit troianis. Iuno) uel maxime inuocatur quod et carthagini praesit et matrimonia det *in marg. inf. T. quae rotundis uncis inclusa sunt supplevi; evanuerunt enim extremae versuum litterae* ‖ dicunt *om. Ambros.* ‖ fabere *F* ‖ 7 cerere *F* ‖ contendis *F* ‖ 8 caluos *F* ‖ *ad* et *ante* leges *hoc adnotatum in marg. Ambrosiani:* l. haec idque ubique. *ubicumque igitur in his Calvi versibus* et *libri praebent,* haec *legere iubemur. inter 'fragmenta veterum ex Servii schedis' Calvi versus sic laudantur:* Licin. Caluus de Cerere Haec leges sanctas docuit et cara iugare Corpora connubiis et magnas condidit urbes ‖ 10 eadem] easdem *F* ‖ 11 marsiam *F* ‖ 12 mauros *F* ‖ Troianorum instruit *Ambros.* ‖ 13 duplicem *F* ‖ 14 carthagini *ex* carthagine *F* ‖ altior sensus *F* ‖ 15 aliquit *N* ‖ aduersus *N* aduersos *ex* aduersus *L* ‖ propicius *L* ‖ 17 natura *F* ‖ 18 nupturas *NL:* nupturos *H* nuptias *FM* ‖ 19 poteuit *N* ‖ 21 quae *ex* v quia *L* ‖ est et *NLH* ‖ curetis *F* cumis *NH* coritis *L* (ritis *in ras. l*) ‖ et matrona et regina *N* ‖ 22 hanc Varro . . . quae soleo *hab. Ambros.* ‖ 23 didone *F*

61. CANDENTIS candidae: participium est pro nomine. MEDIA INTER CORNVA FVNDIT non est sacrificium, sed hostiae exploratio, utrum apta sit.

62. ANTE ORA DEVM ante simulacra. *PINGVES plenas vel sanguine delibutas, ut* ⟨201⟩ *pecudumque cruore pingue solum.* SPATIATVR AD ARAS matronae enim sacrificaturae circa aras faculas tenentes ferebantur, quod cum quodam gestu fiebat: unde Sallustius saltare elegantius quam necesse est probae. *quidam genus sacrificii appellant, quo veteres cum aras circumirent et rursus se converterent et deinde consisterent, dicebant minusculum sacrum. an hoc ad impatientiam amoris referendum est, quo iactata Dido loco stare non poterat, iuxta illud* ⟨68⟩ *'uritur infelix Dido totaque vagatur urbe furens'.*

63. INSTAVRATQVE DIEM DONIS muneribus, quae aut dis offerebat, aut donabat Tyriis vel Troianis. 'instaurat' autem ideo, quia iam supra sacrificaverat, ut ⟨I 631⟩ simul Aenean in regia ducit tecta, simul divum templis indicit honorem. *sane quidam 'donis' sacrificiis volunt; nam et 'templa' 'donaria' abusive dicuntur, ut est ductos alta ad donaria currus.*

64. INHIANS intenta, per sollicitudinem. SPIRANTIA *id est* palpitantia: quasi adhuc viva. *CONSVLIT EXTA proprie dixit: aruspices enim exta consulere dicuntur cum inspiciunt. 'exta' singularem non habent, ut 'arma'.*

65. HEV VATVM IGNARAE MENTES non sacerdotes vituperat quasi nescios *futurorum*, sed vim amantis exprimit, et inde vituperat sacerdotes, qui admonuerunt non crediturum: nam omnia futura a

7 Sallustius] Cat. 25, 2 ‖ 19 ductos] georg. III 533

3 utrumque *F* ‖ 4 *ad* pingues *supr. vers.* onustas pecorum corporibus siue sanguine delibutas *T* (onustas pecorum corporibus *Tib. Donati sunt*) ‖ plena *F* ‖ 6 significaturae *F* ‖ circa aras ... probae *post* furens *hab. F* ‖ 7 quod *om. F* quocumque *M* quasi *Steph.* ‖ gestu] gestam *Il* ‖ fiebat *om. FNHMSteph.* ‖ 8 eligantius *HM* ‖ probe *Lm* ‖ *ad* spatiatur *in marg.* spatiatur hoc est in spatio longi itineris obambulat id est eundi et redeundi uices creberrimas procurat. adiciendo ad aras ostendit aream assumptam deorum causa. siue spatiatur ad impatientiam amoris referendum est quo iactata dido stare loco non poterat *T* (spatiatur ... procurat *Tiberii Donati sunt*) ‖ quidam ... furens *hab. Ambros.* ‖ 10 reconverterentur *F, correxi.* cum reverterentur *Ambros. et Daniel.* ‖ dein *Ambros.* ‖ 11 impetrationem *Ambros.* ‖ quo] in quo *Ambros.* ‖ iacta *F* ‖ 12 potest *Ambros.* 14 auferebat *N* ‖ 17 diuinum *N* ‖ templum *NH* ‖ 18 *ad* donis *supr. vers.* sacrificiis quia et templa donaria dicuntur *T* ‖ 21 uiuit *H* ‖ consulit proprie dixit quia aruspices tunc dicuntur consulere quando inspiciunt exta *et ab alia manu* exta singularem non habet ut arma *T* ‖ proprie dixit ... ut arma *hab. Ambros. sequuntur* ibid. comixta grandine nimbus murmur caeli ad infaustum omen pertinet, quia tonitru dirimuntur auspicia. *cf. ad v.* 161 ‖ 24 sacerdos *L, corr. l* ‖ 25 uim amantis *FMl:* uiua mentis *NLH* uim amentis *n* ‖ 26 sacerdotes ignarae ergo amoris reginae quia monuerunt non crediturum quia illa (illae *Com-*

sacerdotibus praedicta esse, sequens indicat locus, ut ⟨464⟩ multaque praeterea vatum praedicta priorum. * IGNARAE *ergo amoris reginae, quia illa alias causas litationis praetendebat, et ideo vota non perficiebat.* *

66. EST verbum est indeclinabile; nam frequenter deficit. est autem huius positio 'edo es est'. invenimus, sed quod abolitum est, *et* 'edo edis edit', unde est 'edere' et 'comedere', quod hodie non dicimus; nam ab eo quod est 'es esse' et 'comesse' facit, quo tempore etiam pro praesenti utimur, ut 'volo esse': nam in defectivis tempora pro temporibus ponimus, ut 'odi novi memini', 'odisse nosse meminisse' etiam pro praesenti ponuntur, *non 'odire novire meminere'; nec enim possumus dicere.* MOLLIS FLAMMA *utrum 'mollis flamma', an 'mollis medullas'?*

67. TACITVM *de quo tacuerit etiam nunc apud alios. an apud Aeneam 'tacitum', quia sorori iam confessa est? 'tacitum' tacendum et pudore plenum.* VIVIT *non nulli hoc loco 'vivit' pro vescitur dictum accipiunt.* SVB PECTORE VVLNVS *ut* ⟨2⟩ *vulnus alit venis.*

68. VAGATVR *potest accipi 'vagatur' dum opera ostendit Aeneae.*

69. VRBE FVRENS furor enim est amor, in quo nihil est stabile: unde et Cupido puer inducitur, quasi instabilis et infans, qui non potest fari: unde paulo post ⟨76⟩ incipit effari mediaque in voce resistit. QVALIS CONIECTA CERVA SAGITTA satis congrua conparatio: *singula enim singulis, cervam Didoni, sagittam amori, pastorem Aeneae, nemora urbi, ictum letalem amori mortifero comparavit.*

70. INCAVTAM *nomen perituris accommodatum, ut* ⟨X 812⟩ *fallit te incautum pietas tua et* ⟨III 332⟩ *excipit incautum.* CRESIA Cretensia: nam Graece *Κρής* facit, unde et *Κρῆτες* et *Κρήσια* facit. Latine 'Cretensis' facit, unde est 'Cretensia'.

71. AGENS TELIS urgens, persequens.

---

melinus, scil. Anna et Dido) alias causas litationis praetendebant (praetendebat *F. Schoellius*) et ideo vota non perficiebant (perficiebat *F. S.*) nam omnia *e. q. s. F* ‖ quia *L* ‖ omina *Hagenus conl. Serv. ad* 73 ‖ 2 *ad* ignare *supr. vers.* amoris scilicet reginae *T* ‖ 8 non] quod *F* non *ex* nunc *L* ‖ 10 novi] uoui *H* ‖ 11 non ... dicere *om. NLM* nam odire nouire meminere non possumus dicere *H et Stephanus* ‖ 12 meminere *om. F* ‖ 14 *ad* tacitum *supr. vers.* de quo tacuerit apud alios siue apud aenean tacitum quia sorori confessa est *et ab alia manu* aut tacitum tacendum et pudore plenum *T. fort. ne haec quidem* siue ... confessa est *ab eadem qua praecedentia manu scripta sunt* ‖ TACTVM *F* ‖ 15 tactum *F* ‖ tacitum ... plenum *ante* de quo *collocavit Daniel* ‖ 16 *ad* vivit *supr. vers.* uescitur cs̄ū (= *consumit?*) *T* ‖ pascitur *coni. Burmannus* | 18 aeneas *F, corr. Daniel* ‖ 20 ducitur *F* ‖ 21 unde] unde et *L* ‖ paulo post] est *F* ‖ 22 *ad* qualis c. c. s. *supr. vers.* congrua comparatio singula enim singulis dat ceruam ... comparauit *T* ‖ 24 amore *F* ‖ 25 *ad* incautam *supr. vers.* hoc uerbum perituris est accommodatum *T* ‖ 26 incautum] Triton *add. Daniel* ‖ 27 graece cres unde cretes et cresia facit *F* graece cres facit unde et cretes et cresitas facit *NLHM* ‖ 29 urguens *H*

72. NESCIVS *aut nescius quod ferierit: aut* ignoratus *et* latens; non qui cervam nesciret. et rara sunt verba, quae per contrarium significant: nam cum 'vector' sit proprie qui vehit, invenimus etiam eum vectorem dici qui vehitur, ut Lucanus ⟨IV 133⟩ vectoris patiens tumidum supernatat amnem. tale est et 'formidolosus'; cum sit timidus, et timendum significat. cum enim exigat ratio, ut nomina verbalia agentis habeant significationem, pro passiva significatione plerumque ponuntur. *quidam 'nescius' ad Aeneam referunt, qui nescit amore suo vulneratam reginam.* FVGA cursu, ut simul arva fuga, simul aequora verrit: nam intellegere non possumus fugam, cum dicat 'peragrat': peragrare enim est circumire inquirendo.

73. DICTAEOS Cretenses. cervae vulneratae dictamnum quaerunt, *qua gustata fere vulneribus tela depellunt*, ut in duodecimo legimus ⟨414⟩ non illa feris incognita capris gramina. LETALIS HARVNDO propter futurum omen Didonis. *et admiranda copia loquendi 'letalis harundo', 'sagitta', 'volatile ferrum'.*

75. SIDONIAS Pygmalionis vel Sychaei: *quod supra ait* ⟨I 363⟩ *avari Pygmalionis opes et* ⟨I 359⟩ *ignotum argenti pondus et auri. et hoc additum propter illud* ⟨I 599⟩ *omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos.* VRBEMQVE PARATAM 'paratam' ad illud pertinet, quod Aeneas propter civitatem navigat. *et omnia ei ostendit Dido, quibus possit inducere. et 'paratam' ideo, ut sit compendium quaerentibus sedes.* sed alii movent quaestionem quomodo 'paratam', cum paulo post inferat ⟨88⟩ 'pendent opera interrupta'. sed paratum potest dici, cui etiam paululum superest: unde est ⟨88⟩ 'minaeque murorum ingentes': *nam ideo alibi* ⟨655⟩ *urbem praeclaram statui, mea moenia vidi.*

---

3 nam vector . . . vehitur] exscr. Isid. or. X 281 ‖ 5 tale est . . . significat] cf. Don. ad Ter. eun. IV 6, 18. exscr. Isid. or. X 102 ‖ 10 simul] georg. III 201 ‖ 13 cervae . . . depellunt] cf. Isid. or. XII 1, 18 et XVIII 9, 29

---

1 *ad* nescius *supr. vers.* quod ferierit *T* ‖ quod fierit *F* quod fuerit *Daniel* quo fugerit *Masvicius primus* ‖ ignoratus] ignotus ignarus *Stephanus* ‖ 3 uector cum *FM* ‖ 4 uectorem eum *N* conuectorem eum *H* eum uectorem eum *M* ‖ 5 superenatat *Lucani exemplaria* ‖ amnem] et (V 580) 'venia est haec sola pavoris vectorem non nosse tuum' *add. D* ‖ 6 significat] tale est et alumnus qui alit et alitur, hospes qui accipit et accipitur *add. D. cf. Isid. or.* X 3 *et diff. verb.* 160 *et Beda de orthogr. p.* 274, 12 *K.* ‖ 9 *ad* fuga *supr. vers.* cursu *T* ‖ cursu] casu *F* ‖ 10 fuga *om. H* ‖ uerris *F* uerrens *Vergilius* ‖ 13 DICTAEOS *om. NLHM* ‖ cretenses *L* ‖ uulnerat edictam numquer *H* ‖ 14 fere *F*, ferae *Daniel* ‖ 16 hoc propter *HM* ‖ admiranda copia loquendi quia eandem rem sub una significatione triplici uarietate formauit *in marg. T* ‖ 18 pigmalionis *NLHM* ‖ sichaei *vel* sichei *libri* ‖ 20 exaustos *F* ‖ 23 impendium *Daniel primus* ‖ 24 monent *L, corr. l* ‖ 25 inferant *F* ‖ 26 paratam *H* ‖ dici] diu *F* dicit *M*

76. INCIPIT EFFARI MEDIAQVE IN VOCE RESISTIT sic Horatius cur facunda parum decoro inter verba cadit lingua silentio?

77. LABENTE DIE *ad convivia † retulit pervigratum est* quia in usu non erant prandia, ut Iuvenalis ⟨I 49⟩ exul ab octava Marius bibit.

78. DEMENS quae ea quae noverat audire cupiebat.

79. NARRANTIS AB ORE ut eum intueretur. et hoc loco per omnia amantis adfectus exprimitur.

80. OBSCVRA LVNA id est nox: nam nihil tam contrarium lunae est, quam obscuritas: *aut ideo nox 'obscura luna', quia nec semper nec eadem hora oritur. 'vicissim' autem ideo, quia per diem sol lucet, illa per noctem: ergo apparens diurnum lumen, id est solis, reprimit. an ipsa luna suum lumen reprimit, occidens et se obscurans?*

82. SOLA sine eo quem amabat: nam regina sola esse non poterat. est autem Plauti, qui inducit inter multos amatorem positum dicentem quod solus sit: *ut ipse alibi me sine sola vides, quam constabat Antonii castra comitatam, sed 'sola' sine amatore tuo.*

MAERET per diphthongon 'est tristis'; nam aliter militiam significat, *ut aere merent parvo.* sane 'mereor' aliud est. *VACVA aut sine Aenea et Troianis: aut magna, ut* ⟨VII 379⟩ *vacua atria circum intenti ludo. RELICTIS potest intellegi ab Aenea.*

83. *INCVBAT quasi invita.* ABSENS ABSENTEM *unum suffecerat:*

---

1 Horatius] carm. IV 1, 35 ‖ 3 in usu non erant prandia] exscr. Isid. or. XX 2, 44 ‖ 16 me sine] buc. X 48 ‖ 18 'maeret' . . . aliud est] cf. Isid. diff. verb. 365 ‖ 19 aere] Lucan. X 409

---

2 cur] cum *LH* ‖ cadit *F:* cadet *NLH* cedet *M* ‖ 3 *ad* convivia quaerit *supr. vers.* iubet reparari conuiuia qualia pridie fuerant *T* ‖ peringratum *Daniel* quae integrare gratum est *coni. Burmannus*, QVAERIT gratum est *Hagenus* LABENTE DIE CONVIVIA QVAERIT ad convivia recurrit pervigilii gratia et quia *e. q. s. F. Schoellius* ‖ in usu *evanuerunt in H* ‖ 4 erat *M, corr. ead. man.* ‖ 6 quae] quia *exempl. impr. pleraque* ‖ 7 intuerentur *NL, corr. n* ‖ 8 effectus *L* ‖ 10 est] esse *F* ‖ obscuritas] vel altius intellegit, cum (nam quom *cod.*) per se luna corpus opacum sit: unde 'luna' lux aliena dicitur; a sole enim (enim *om. cod.*) lumen accipit. unde et graece dicitur *σελήνη*, quod *σέλας* id est lucem habeat *ἄνω*, id est superne, hoc est a sole *add. D. cf. Isid. or.* III 70, 2 ‖ *ad* obscura uicissim luna *in marg.* quia nec semper nec una hora et oritur et occidit siue ipsa luna suum lumen reprimit occidens et se ipsam obscurans. uicissim per spatia quadam uicissitudine siue uicissim quia sol per diem lucet et per noctem luna ut sicut sol certo tempore occidit ita luna intellegatur certo spatio noctis occubuisse *T* ‖ 12 divinum *Lion* ‖ reprimitur *F* ‖ 14 amauerat *F* ‖ 15 plaaiti *H* ‖ 17 antoni *F* ‖ suo *Commelinus primus* ‖ 18 MEBET *LH* per . . . significat] si diptongon habeat ut hoc loco tristis est significat aliter militat *F* ‖ diptongon *NM* ditongum *L* dyptongon *H* ‖ tristis *om. NLH* ‖ 19 aere merent] aemeret *F* meret *Daniel.* ut aere merent parvo *edidit Fabricius* ‖ est *om. H* ‖ *ad* vacua *supr. vers.* siue ab aenea et troianis siue magna *T* ‖ 21 *ad* relictis *supr. vers.* ab aenea *T* ‖ intelli *F* ‖ 22 *ad* incubat *supr. vers.* quasi inuita *T* ‖ sufficerat *F et Daniel* sufficeret *Commelinus* suffecerat *Masvicius*

sic ⟨X 600⟩ *et fratrem ne desere frater.* Terentius praesens praesentem eripi, abduci ab oculis.

84. IMAGINE CAPTA ob amati similitudinem.

85. *INFANDVM iuxta iudicium reginae, ut illa sentiebat; vult enim eam culpae eximere. alii 'infandum' quia falli non potest accipiunt,* 5 *hoc est ipsam libidinem, in cuius vicem nihil subponi potest.*

86. *NON COEPTAE ADSVRGVNT TVRRES contra illud* ⟨I 423⟩ *pars ducere muros. NON ARMA IVVENTVS EXERCET haud in armis se exercet: quemadmodum illud* ⟨VIII 424⟩ *ferrum exercebant.*

87. *PORTVSVE quod supra* ⟨I 427⟩ *hic portus alii effodiunt.* 10 *PROPVGNACVLA quibus porro pugnatur.*

88. *INTERRVPTA coepta et omissa.* MINAE eminentiae murorum, quas pinnas dicunt: *hinc et 'eminere' dicimus, ut in primo* ⟨162⟩ *geminique minantur. quidam 'minaeque' ad interrupta opera referunt, ut quae inperfecta sunt sic videantur, quasi ruinam minentur.* 15

89. *AEQVATAQVE MACHINA CAELO exposuit, quid sint 'minae murorum ingentes'.*

90. *SIMVL postquam. TALI quali uritur infelix Dido.* PESTE amore, incendio, ut ⟨V 683⟩ et toto descendit corpore pestis.

91. NEC FAMAM *OBSTARE FVRORI* honestam scilicet: sane *τῶν μέσων* 20 est. FVRORI iam non amori.

92. ADGREDITVR cum calliditate loquitur, *et quasi ex praeparato, vel ex insidiis, ut alibi facile ut somno adgrediare iacentem. SATVRNIA ubi nocituram Iunonem poeta vult ostendere Saturniam dicit; scit enim Saturni stellam nocendi facultatem habere, ut* 25

---

1 Terentius] adelph. IV 5, 34 ‖ 11 'propugnacula' . . . pugnatur] cf. Isid. or. XV 2, 20 ‖ 20 fama *τῶν μέσων* est] cf. Isid. diff. verb. 218 ‖ 22 cum calliditate . . . iacentem] cf. Don. ad Ter. hec. V 1, 5 ‖ 23 alibi] georg. IV 404

---

2 praesenti *libri Terentiani* ‖ 3 ob *in ras. l* ab *H* ‖ 4 *ad* infandum *supr. vers.* secundum iudicium reginae. alii infandum accipiunt quia falli non potest id est in cuius uicem nihil supponi potest siue infandum non fandum non nominandum *T* ‖ 8 *ad* exercet *supr. vers.* aut armis non exercetur aut non exercet se in armis missa (*sic*) id est in bello *T* ‖ haud *F. Schoellius:* aut *F* ‖ armis] armis mis *F* ‖ 12 *ad* interrupta *supr. vers.* ceptae et omissae *T* ‖ eminantiae *NLH* ‖ 13 pinas *LH, corr. l* ‖ 14 *ad* minaeque *in marg.* quidam ad interrupta referunt opera ut quae inperfecta sunt sic . . . minentur *T* ‖ 15 ut quae] atque *F* ‖ quasi] quae si *F, omisit Daniel* ‖ minantur *F.* referunt: aut quae imperfecta sunt, quae si videantur, ruinam minantur *Masvicius.* quae quia *pro* ut quae *Hagenus.* ‖ sint et sic *F. Schoellius* ‖ 16 quod *F, corr. Daniel* ‖ 18 *ad* simul *supr. vers.* postquam sensit *T* ‖ *ad* tali *supr. vers.* quali scilicet uritur infelix dido *T* ‖ utitur *Commelinus primus* ‖ 19 discendit *F* ‖ descendit corpore] descendite *N* descendit c. *L* descendit en *H* descendit culmine *M* ‖ 20 FVRORI] PVDORI *F* ‖ scilicet] siq̃licet *H* ‖ sane] nam *F* ‖ 22 *ad* aggreditur *supr. vers.* id est ex praeparato et ex insidiis alloquitur *T* ‖ 23 ut] et *F* ‖ 24 *ad* Saturnia *in marg.* ubicumque poeta inducit nocituram iunonem saturniam eam uocat quia scit stellam saturni nocendi habere potestatem ubicumque propitiam magna iuno uel aliud quid *T*

alibi ⟨V 606⟩ *Irim de caelo misit Saturnia Iuno et* ⟨XII 830⟩ *Saturnique altera proles irarum tantos et reliqua. ubi autem propitiare eam promittit, ait* ⟨III 437⟩ *Iunonis magnae et iterum* ⟨I 734⟩ *adsit laetitiae Bacchus dator et bona Iuno.*

93. EGREGIAM VERO LAVDEM ironia est, inter quam et confessionem sola interest pronuntiatio: et ironia est cum aliud verba, aliud continet sensus. *sane huius verbi initium tractum est, quia proprie egregium dicebatur, quasi in grege amplissimum, quod emineret ex grege. singula autem hic pronuntianda sunt et morandum in singulis verbis; habent enim singula invidiam.* SPOLIA AMPLA REFERTIS *translatio rei militaris: referre enim spolia victores ex victis dicuntur.*

94. PVER filius: graece dixit, *παῖς*, *ut Horatius puerosque Ledae.*

95. FEMINA *bene 'femina', qualis mortalis, opponitur, ut* ⟨VII 661⟩ *mixta deo mulier pro mortali intellegendum est.* DVORVM EST bene cessit masculino femininum.

96. ADEO multum, *valde*, ut Terentius adulescentem adeo nobilem. VERITAM TE MOENIA NOSTRA propter illud ⟨I 672⟩ haud tanto cessabit cardine rerum. MOENIA NOSTRA Iunonis hospitium: *nam legimus* ⟨I 671⟩ *quo se Iunonia vertant hospitia. et 'nostra' Graece dixit.*

98. MODVS finis: Iuvenalis ⟨VII 100⟩ nullo quippe modo millesima pagina surgit. SED QVIS ERIT *archaismos.* AVT QVO NVNC CERTAMINE TANTO? *'quo nunc' aut quo: aut ad quam rem: aut* quid opus est tanto certamine? *aut figurate, quo tibi hoc, id est, quo nunc certamen tantum: aut quis modus erit in tanto certamine: aut quousque, ut 'usque' extrinsecus accipiamus.*

99. QVIN POTIVS *pro 'cur non'.* PACEM AETERNAM non indutias

---

5 ironia est e. q. s.] cf. Don. ad Ter. eun. I 2, 9 ‖ 12 Horatius] carm. I 12, 25 ‖ 17 Terentius] eun. I 2, 124. cf. Don. ad h. v. ‖ 28 'quin potius' pro cur non] cf. Don. ad Ter. adelph. II 2, 39 et V 4, 2

1 Irim] ire *F* ‖ 3 *fortasse* propitiam ‖ 4 laetitia *F* ‖ datur *F* ‖ 5 IPWNIA *F* yronia *NLH* ‖ 6 et IPWNIA autem est *F* yronia *NLH* ‖ 7 sane . . . invidiam *in marg. T* ‖ 9 haec *T* ‖ morandum *T:* remorandum *vel* memorandum *F* memorandum *G et Daniel* ‖ 10 habent enim *F. Schoellius:* habentes in *FT* habentibus in *Masvicius* ‖ *ad* spolia ampla r. *in marg.* translatio est a re militari a uictis enim milites spolia referunt *T* ‖ *ad* ampla *supr. vers.* opima *T* ‖ REFERTIS] ut *add. F, unde* TVQVE *Daniel* ‖ 11 militares *F, corr. Daniel* ‖ 12 ΠAIC graece dixit *F* ΠAIC *H* ‖ oratius *F* ‖ 13 laetae *F* ‖ 14 mortulis *F* ‖ 16 masculinum et femi num *H* ‖ 19 au tanto *NH* aut tanto *Mn* ahud tanto *L* ‖ 21 *ad* suspectus *supr. vers.* suspectus qui timetur *T* ‖ 23 surgit pagina *F* ‖ surgi *H* ‖ *ad* sed quis erit modus *supr. vers.* arcaismos *et* quae amicitia *T* ‖ 24 *ad* quo nunc c. t. *supr. vers.* ad quam rem opus est tanto certamine *T* ‖ 25 est *om. H* ‖ certamine] arcaismos est *add. F* ‖ 26 tantum aut quis *Daniel:* tam̃ antiquis *F* ‖ 28 *ad* quin *supr. vers.* cur non *T* ‖ indutias *M:* inducias *FNL* indicias *H*

temporales. PACTOSQVE HYMENAEOS *licet fabula de Hymenaeo in primo libro* ⟨651⟩ *narrata sit breviter, tamen plenior talis est: Hymenaeus, Atheniensis, adeo pulcher fuit, ut adulescens puella putaretur. is cum unam virginem nobilem ipse mediocriter ortus adamasset eiusque nuptias desperaret, quod unum poterat, sequendo puellam amori satis faciebat. sed cum Atheniensium nobilissimae virgines Eleusinae Cereri sacra facerent, subito adventu piratarum raptae sunt: inter quas etiam Hymenaeus, qui illo amatam fuerat secutus, tamquam puella raptus est. sed cum piratae praedam per maria longinqua portassent, in desertam regionem delati ac fatigati somno se dederunt: quos cum universos occidisset Hymenaeus, relictis ibi virginibus Athenas reversus est petiitque a civibus, ut, si virgines quae raptae fuerant reduxisset, dilectae nuptias impetraret. quas cum reduxisset, optatam in matrimonium virginem meruit. quod coniugium quia felix fuerat, placuit* [*omnibus*] *Atheniensibus omnibus nuptiis Hymenaei nomen interesse. est etiam alia ratio vocabuli: nam hymen quaedam membrana quasi virginalis puellae esse dicitur: qua rupta quia desinat esse virgo, hymenaei nuptiae dictae.*

100. HABES TOTA QVOD MENTE PETISTI propter illud ⟨I 676⟩ nostram nunc accipe mentem.

101. ARDET AMANS DIDO *plus dixit haec, quam Venus imperaverat: illa enim dixerat* ⟨I 675⟩ *sed magno Aeneae mecum teneatur amore, haec dixit 'ardet' et 'traxit furorem'. 'traxit' autem dixit, ut spiritum trahere dicimus.*

102. COMMVNEM HVNC ERGO POPVLVM *utrum ad solum Carthaginiensem retulit, quem velit sibi communem esse cum Venere: an utrumque, id est Tyrios et Troianos?* PARIBVSQVE REGAMVS AVSPICIIS aequali

---

2 Hymenaeus Atheniensis e. q. s.] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. III 283. mythogr. 1 75, II 219, III 11, 3 ‖ 15 est etiam . . . dictae] cf. Don. ad Ter. adelph. V 7, 6. Isid. or. IX 7, 22

---

1 PACTOS *F* ‖ licet . . . nuptiae sunt dictae *in marg. inf. T* ‖ 2 enarrata *Daniel primus* ‖ 3 athenienses *F* ‖ adulescens] cum esset adulescens puer *T* ‖ 4 hortus *FT* ‖ 5 amore *F* ‖ 6 eliusinae *F* ‖ 7 subitu aduento pyratarum *F* ‖ 8 hymenaeos *F* ‖ amatum *F* ‖ puella] amore *add. F* ‖ 9 pyratae *F* ‖ mariã *F* ‖ longinqua *T:* lonqua *F* longa *Daniel primus* ‖ 11 hymenaeos *F* ‖ 13 potiretur *T*, impetraret *superscr. ead. man.* ‖ 14 omnibus . . . alia ratio *om. F, edidit Daniel.* omnibus *ante* Atheniensibus *del. Masvicius* ‖ 16 quaedam . . . dicitur] quasi quaedam membrana uirginali puellae esse dicitur *T* ‖ 17 nuptiae sunt dictae *T* ‖ 21 AMENS *F* ‖ plus dixit . . . dicimus *in marg. T* ‖ impetraverat *Lion* ‖ 22 magna *F* ‖ 23 *ad* traxitque *supr. vers.* inbibit medullitus *T* ‖ 25 *ad* communem h. e. p. *in marg.* potest uideri dubium utrum carthaginienses dicat an ad tirios et troianos referendum sit. sed melius est ad utrumque populum respicere ut ille (*leg.* illud) quod ante fuerat speciale iunone consentiente fieret commune *T. cf. Tiberii Donati scholium ad h. v.* ‖ carthaginensem *F*

potestate: et ab eo quod praecedit id quod sequitur. [et] dictum est a comitiis, in quibus iisdem auspiciis creati, licet non simul crearentur, parem tamen habebant honorem propter eadem auspicia: unde et consules pares sunt, cum necesse esset ut unus prior crearetur.

103. PHRYGIO SERVIRE MARITO *eloquenter, ἐμφατικῶς*, ac si diceret 'exuli'. *non nulli autem per fallaciam Iunonis dictum accipiunt.* LICEAT *id est non necesse sit, sed in voluntate sit Didonis si velit, ut supra 'paribus auspiciis', non imperio: potest enim imperium par non esse, cum auspicium par sit. alii invidiose dictum volunt 'liceat Phrygio marito', id est qui victus est: et non dixit 'nubere', sed 'servire'. quidam 'servire' dubitant utrum Didonem, an Tyrios dixerit. sane hic coemptionis speciem tangit. coemptio enim est ubi libra atque aes adhibetur, et mulier atque vir inter se quasi emptionem faciunt: quod ait etiam in primo georgicorum* ⟨31⟩ *teque sibi generum Thetys emat omnibus undis. quoniam coemptione facta mulier in potestatem viri cedit atque ita sustinet* [*liberis*] *conditionem liberae servitutis, ait* [*enim*] *'liceat Phrygio servire marito' et in georgicis* ⟨I 30⟩ *'tibi serviat ultima Thule. quoque omnis iste mos coemptionis et citra nominis nuncupationem dotis datae taxatione expediretur, quae res in manum conventio dicitur, subiunxit 'dotalesque tuae Tyrios permittere dextrae'. quid est enim aliud ('permittere) dextrae', quam in manum convenire? quae conventio eo ritu perficitur, ut aqua et igni adhibitis, duobus maximis elementis, natura coniuncta habeatur: quae res ad farreatas nuptias pertinet, quibus flaminem et flaminicam iure pontificio in matrimonium necesse est convenire. sciendum tamen in hac conventione Aeneae atque Didonis ubique Vergilium in persona Aeneae flaminem, in Didonis flaminicam praesentare.*

104. DOTALES TYRIOS regalem spectavit personam. PERMITTERE DEXTRAE quasi per manus conventionem: secundum ius locutus est.

---

1 et *ante* ab eo *om. F* ‖ procedit *L* ‖ sequitur] requiritur *H* ‖ et *ante* dictum *om. NLH* ‖ ductum *Vossianus Burmanni et Fabricius* ‖ 2 comotiis *F* ‖ hisdem *libri* ‖ 5 PHRYGIO SERVIRE MARITO eloquenter . . . praesentare *habent T in marg. sup. et Ambrosianus* ‖ enfaticos *libri* ‖ 7 id est *om. Ambros.* ‖ 8 uellit *Ambros.* ‖ 9 uolunt] putant *Ambros.* ‖ 10 phrygio .f. marito *T* ‖ et *om. FAmbros.* ‖ 12 sane hic] hanc hinc *Ambros.* ‖ 13 libra] librata *F* ‖ inter se] in se *Daniel primus* ‖ coemptionem *Ambros.* ‖ 14 an *vel* ait etiam *F*: etiam *T* ante iam *Ambros. et Daniel* ‖ 15 tethis *T* ‖ 16 potestate *FT* ‖ ita] illa *Ambros.* ‖ liberis *om. Ambros.* ‖ liberae *Ambros.*: liberi *FT, quamquam* liberi seru *in ras. T. ceterum quod Ambros. praebet idem Pithoeus coniecit ad conl. leg Mosaic. tit.* XVI ‖ 17 enim *seclusi.* et hic *F. Schoellius* ‖ et in georgicis] et alibi *T* ‖ 18 thyle *FT* thile *Ambros.* ‖ 20 subiungit *Ambros.* ‖ 21 permittere *addidit Masvicius* ‖ 23 adhibito *Ambros.* ‖ natura] ut natura *T* ‖ 24 farreatas] faciendas *Ambros.* ‖ 25 matronium *F* ‖ convenire necesse est *Ambros.* ‖ 27 in *om. Ambros.* ‖ 28 regiam *F* ‖ *ante* spectavit *duar. litterar. ras. in LM* ‖ 29 per] per in *coni. Lion* ‖ conventionem] coeptionem *F* coniunctionem *Stephanus* ‖ ius *om. F*

105. OLLI aut illi, aut tunc. cetera per parenthesin dicta sunt: *ordo enim est 'olli sic contra est ingressa Venus'.* SIMVLATA MENTE hoc est 'talibus adgreditur'.

106. *QVO pro 'ut': pronomen pro coniunctione causali.* LIBYCAS ADVERTERET ORAS absolutior quidem est haec lectio, sed verior et figuratior illa est 'Libycas averteret oras': nam plerumque trahitur schema, ut aliquo ituri non ad locum, sed de loco ponamus significationem, ut si dicas 'de Campania abeo in Tusciam', 'abeo' honestius est, quam si 'eo' dixeris. nec hoc tantum hoc loco facit, sed pluribus: hinc enim est ⟨VI 375⟩ ripamve iniussus abibis?

107. INGRESSA VENVS calliditatis est, ut supra ⟨92⟩: *habet enim haec vox insidiarum significationem.* *QVIS TALIA DEMENS deest 'nisi', ut sit 'nisi demens'.*

108. *AVT TECVM MALIT CONTENDERE BELLO? non dixit 'possit': quod autem addidit † satis bello exserte.* *SI MODO QVOD MEMORAS oblique, dum consentit, docet fieri non posse.*

109. FORTVNA SEQVATVR [*aut*] *subauditur fortuna prospera.* hoc ad casum pertinet.

110. FATIS INCERTA FEROR bene omnia tetigit quibus res humanae reguntur: casum, fata, voluntatem deorum. *alii sic exponunt: quia scio fatis aliud videri, ideo de Iovis voluntate nunc dubito: ergo 'fatis' propter fata. sane oratorie et blanditur et pugnat, sed non palam, dicendo incertam se esse de voluntate fatorum.*

112. AVT FOEDERE IVNGI si 'foedera', per se plenum est: si 'foedere', ad 'populos' pertinet.

113. *TV CONIVNX dicendo 'coniunx' ostendit eam non posse ignorare,*

---

1 aut illi *om. L, supr. vers. add. l* ‖ ulli *F* ‖ tunc] tunc secundum *N* tunc secundam *H post* tunc *octo fere litterae erasae in L. in eiusdem margine* et est ordo olli sic contra ingressa est uenus *add. manus antiqua* ‖ parentesun *H* ‖ dictae *N* date *H* ‖ 3 hoc est] quod supra ait *add. M* ‖ 4 *ad* quo *supr. vers.* ut *T* ‖ 5 AVERTERET *L* AVERTERIT *H* ‖ haec quidem est elocutio *F* ‖ est *om. H* ‖ 6 magis figurata *F* ‖ est *om. FH* ‖ abuerteret *M* ‖ trahitur] tnritur *H* ‖ 7 turi *FH* (ituri *h*) ‖ 9 est *om. LH* (*add. l*) ‖ quam si dixeris eo de campania in tusciam *F* ‖ fecit *M* ‖ 10 est enim *F* ‖ adibes *F* abilis *H* ‖ 11 caliditatis *NH* ‖ 14 MALET *F* ‖ 15 satis bello exserte *om. Daniel. fortasse* quod autem addidit 'bello', satis exserte (ostendit dolo se pugnaturam esse.) *cf. Tiberii Donati scholium.* quod autem addidit 'bello' exsuperat, satis 'contendere' *coniecit F. Schoellius* ‖ *ad* si modo *e. q. s.*] oblique dum consentit ostendit fieri non posse *supr. vers. T* ‖ 17 *ad* fortuna *supr. vers.* uidelicet bona *T* ‖ aut *ante* 'hoc' *add. Daniel* ‖ 19 FEROR] s. l. v. *add. L* l. v. *HM* ‖ 20 *ad* fatis incerta feror *in marg.* quidam sic exponunt quia scio aliud fatis uideri ideo de iouis uoluntate ambigo ergo tali sensu pro (*sic*) fata intellege *T* ‖ 21 uoluntate] uolun *F* ‖ 23 fauorum *F, corr. Daniel* ‖ 24 FOEDERA *F* ‖ foederat *H* ‖ 25 populus *LH* populum *l* ‖ 26 *ad* tu coniunx *in marg.* dicendo coniunx ostendit nequaquam ignorare eam inpossibile esse quod petit quia quicquid secretum retinent uiri facile confitentur uxoribus *T.* (quia . . . uxoribus *Tiberii Donati sunt* ‖ CONIVX *et* coniux *F*

impossibile esse quod petit. TIBI FAS ANIMVM TEMPTARE PRECANDO sic Aeolus ⟨I 76⟩ tuus o regina quid optes explorare labor.

114. PERGE SEQVAR *per te incipiet.* bene aliud agens aliud ostendit: ante est enim Iunonis officium ex matrimonio, sic usus Venerius: unde paulo post ⟨125⟩ 'adero, et tua si mihi certa voluntas'. *TVM quidam ordinis esse volunt, 'tunc' temporis.* EXCEPIT subsecuta est. *et potest 'excepit' pro 'insidiose respondit' accipi, ut* ⟨VI 173⟩ *aemulus exceptum Triton et* ⟨III 332⟩ *excipit incautum.*

115. ISTE LABOR scilicet explorationis a Iove: *quod dixerat* ⟨110⟩ *'si Iuppiter unam'.* *QVOD INSTAT quod fieri volo.*

116. CONFIERI 'con' abundat, ut ⟨III 717⟩ fata renarrabat *divum cursusque docebat: quamvis veteres indifferenter 'confieri' dicebant.* *PAVCIS ADVERTE id est 'animadverte': parte pro toto usus est. et aut 'adverte paucis', aut 'paucis docebo'.*

117. *MISERRIMA DIDO aut ex persona miserantis dictum: dolet enim insidiis circumventam: aut 'miserrima' quae perdiderit castitatem.*

118. *NEMVS pro silvis et montibus.* *VBI hoc loco pro 'cum'.*

119. *TITAN Sol: unus enim de Titanibus Hyperionis filius contra Iovem non fecit.* RETEXERIT ORBEM quem nox tegebat: *ergo 'inluminaverit'. huic contrarium* ⟨351⟩ *quotiens umentibus umbris nox operit terras.*

120. NIGRANTEM nigrum: participium pro nomine, *sine verbo. et quaeritur, quis prius 'nigrantem' dixerit?*

121. ALAE equites: ob hoc 'alae' dicti, quia pedites tegunt alarum vice. TREPIDANT festinant, ut ⟨III 616⟩ hic me dum

---

7 et potest . . . incautum] cf. Non. p. 293 M. ‖ 25 'alae' equites . . . vice] excr. Isid. or. IX 3, 62. cf. Gell. XVI 4, 6. Luct. Plac. ad Stat. Theb. II 553. comm. Luc. VI 42

---

4 enim est *F* ‖ 5 Veneris *Masvicius* ‖ 6 ordinis *Daniel:* ordine *F* ‖ 7 *ad* excepit *supr. vers.* insidiose respondit *T* ‖ accipi ut *Daniel:* accipiat *F* ‖ 10 *ad* iste labor *supr. vers.* id est explorationis a ioue *T* ‖ 11 unum *F* ‖ *ad* quod instat *supr. vers.* siue quod uolo siue quod urget *T* (quod urget *Tiberii Donati sunt*) ‖ 12 QVO FIERI *NH* ‖ quo *NH* con *in ras. l* ‖ habundat *HM* (abundat *m*) ‖ 13 docebat] conticuit *add. F* ‖ 14 animum aduerte *Daniel primus* ‖ 15 pacis docebo *F* ‖ 16 *ad* miserrima Dido *in marg.* aut ex persona . . . castitatem *T* ‖ miserationis *T* ‖ 18 cum *Daniel:* locum *F* ‖ 19 yperionis *F* ‖ filiis *F, corr. Daniel* ‖ 20 *ad* retexerit *supr. vers.* inlustrauerit *T* ‖ 25 ALAE equites . . . uicae. INDAGINE ferrarum inquisitione. et quidam . . . exire. trepidant uero hoc loco . . . cinguntur *in dextro,* TREPIDANT festinant ut hic me dum trepidi crudelia limina linquunt. quidam trepidant . . . trepidante *in sinistro margine F* ‖ *ad* indagine *supr. vers.* inquisitione ferarum *T* ‖ *ad v.* 121 quidam cum uestigatoribus . . . sed sensim cinguntur *in marg. T* ‖ quia] qua *N* ‖ tegunt pedites *F* ‖ 26 me dum] medium *NLH*

trepidi crudelia limina linquunt. INDAGINE ferarum inquisitione. *et quidam cum vestigatoribus alatorum mentionem inductam accipiunt: nam indaginem vestigatores ipsos tradunt, alas vero alatores, qui dextra et sinistra plagarum sublata voce prohibent feras exire.* TREPIDANT *vero hoc loco 'sensim' accipiunt, non, ut alibi, 'festinant', quia saltus non cursu, sed sensim cinguntur. quidam 'trepidant' ab equis, qui hodieque trepidare dicuntur, appellari putant. Cato sedere non potest in equo trepidante.*

122. DESVPER INFVNDAM quia aër est Iuno. bene *ergo* hic se facturam dicit quod habet in potestate. OMNE CIEBO pro 'totum': 'omne' enim numeri est, 'totum' quantitatis.

123. NOCTE OPACA nubium caligine.

125. TVA SI MIHI CERTA VOLVNTAS hoc est, si etiam tuum subsequatur officium: *quia Iuno coniugii, Venus causa coniunctionis sit. igitur Iuno nil se posse adnuntiat, nisi voluntas Veneris adfuerit.* '*certa*' *autem firma, quia promiserat.*

126. CONVBIO *hoc Veneri contrarium est: et hic est dolus, quem intellectura est et risura.* 'nu' naturaliter longa est ab eo, quod est 'nubere', ut ⟨213⟩ conubia nostra reppulit; sed modo metri causa corripuit.

127. HIC HYMENAEVS ERIT *id est, hae erunt nuptiae. sane de Hymenaeo licet superius iam dictum sit, tamen sunt etiam aliae opiniones: nam alii hunc Veneris et Liberi filium dicunt primum nuptiis prospere usum, ob quod in nuptiis vocatur: unde nuptiale carmen Hymenaeus. alii nuptiarum inventorem tradunt et ideo carminibus decorari; quod exemplum ab eo proditum ubique servatur. Cornelius Balbus Hymenaeum ait, Magnetis filium, musicae artis peritum, pulchritudine muliebri, dum nuptias Liberi patris et Althaeae religiosis cantibus celebrat, exspirasse: propter quod ei talis honor in nuptiis adtributus est, ut*

7 Cato] orat. rel. p. 48, 13 Iord. ‖ 11 omne . . . quantitatis] cf. Isid. diff. verb. 402 ‖ 23 alii hunc . . . Hymenaeus] cf. Don. ad Ter. adelph. V 7, 7

1 anquisitione *N* inclusione *Barthius ad Stat. Ach.* I 459 ‖ 3 vestigatorem ipsum *Daniel primus* ‖ alas *F:* alios *T* alias *Daniel et Commelinus* ‖ 5 *fortasse* festinanter ‖ 7 odieque *F* ‖ 9 hoc *L* ‖ 10 *scholium ad* omne ciebo *post scholium ad* nocte opaca *praebent N L H M* ‖ CAELVM OMNE *F* pro totum *omittens* ‖ 12 NOCTE . . . caligine *om. F* ‖ 13 id est *F* ‖ si *om. F* ‖ 14 coniugii *Masvicius:* coniugium *F* ‖ 15 sit *Daniel:* scit *F* ‖ adnuntiat *Daniel:* adnuntias *F* ‖ uenerit adfuer *F, corr. Daniel.* quia Iuno coniugium, Venus causa coniunctionis dicitur, Juno *e. q. s. F. Schoellius. fortasse* quia Iuno coniugii, Venus causa coniunctionis. scit igitur Iuno nihil se posse ad nuptias, nisi voluntas Veneris adfuerit ‖ 16 *ad* certa *supr. vers.* firma id est si tuae uoluntatis consensus adfuerit *T* ‖ autem *Daniel:* aut *F* ‖ 21 HYMENEOS *F* ‖ sane de hymeneo . . . perpetuum nomen esset *in marg. inf. T* ‖ 24 hymeneos *F T* ‖ 26 Cornelius Balbus . . . nomen esset *hab. Ambros.* ‖ cornilius *F* ‖ 27 pulchritudinem *F* ‖ 28 et] ex *Ambr.* ‖ Alceae *Ambr.* ‖ 29 ei talis *F Ambr.:* talis *T* vitalis *Daniel* ‖ onor *F* ‖ in nuptiis *T:* nuptiis *F Ambr.*

celebratio nominis eius nuptiarum iungendarum perpetuum omen esset. NON ADVERSATA legitur et 'aversata'.

128. REPERTIS *vel compertis, vel deprehensis. cur autem dolis repertis risit? qui altius intellegunt, sic tradunt: hoc est quos iampridem compererat, cum Ilium oppugnaretur.*

130. IVBARE EXORTO nato lucifero: nam proprie 'iubar' lucifer dicitur, quod iubas lucis effundit: unde iam quicquid splendet iubar dicitur, ut argenti, gemmarum. est autem lucifer interdum Iovis: *nam et antiqui 'iubar' quasi 'iuvar' dicebant:* plerumque Veneris stella: unde Veneris dicta *est,* ut ⟨VIII 590⟩ quem Venus ante alios astrorum diligit ignis. *alii iubar solem; alii splendorem siderum dicunt.* sane modo hysteroproteron in sensu est; [*nam si lucifer iubar est*] iubar enim praecedit auroram. et facit 'hoc iubar, huius iubaris'.

131. RETIA RARA PLAGAE multi dividunt, ut sit '*retia* rara' maiora, plagas *vero* minora intellegamus. alii plagas per definitionem accipiunt, ut intellegamus 'quae sunt retia rara, plagae'. sciendum tamen proprie plagas dici funes illos, quibus retia tenduntur circa imam et summam partem. *sane 'retia rara, plagae' et reliqua subauditur 'portantur': aut zeugma est 'ruunt'.* LATO VENABVLA FERRO lati ferri. venabula *autem* ob hoc dicta, quod sunt tela apta venatui, *quasi excipiabula.*

132. MASSYLI Massylorum gens est non longe a Mauritania. et 'Massyli' legendum per unum 'i' *litteram,* ne non stet versus: 'sy' enim longa est, ut ⟨483⟩ hinc mihi Massylae gentis monstrata sacerdos. ET ODORA CANVM VIS plus *enim* est, quam

---

6 nam proprie . . . gemmarum] excr. Isid. or. III 70, 18. cf. Varro d. l. l. VII 76 ‖ 18 proprie plagas . . . partem] excr. Isid. or. XIX 5, 1 ‖ 21 venabula autem . . . excipiabula] cf. Isid. or. XVIII 7, 4

---

1 omen *Masvicius:* nomen *FTAmbr.* numen *Lion* ‖ 2 a///uersata *L* (d *littera erasa*) ‖ 3 *ad* atque dolis risit C. r *supr. vers.* illos dolos risit quos ante repererat cum ilium expugnaretur *T* ‖ conpertis *F* ‖ 4 quia *F* ‖ 5 illum obpugnaretur *F* ‖ 7 iubas] iubar *F* ‖ effundat *F* ‖ iam] etiam *F* ‖ quicquid] quid inquid *F* ‖ 9 iubar] iuuar *F* ‖ dicebat *F* ‖ 11 diliget *NH* diciget *L* (diligit *l*) ‖ *ad* iubare *supr. vers.* alii intellegunt splendorem solis alii siderum *T* ‖ splendorem] splen *F* ‖ 12 est in sensu *F* ‖ est *om. H* ‖ 13 nam si *e. q. s.*] *voluisse videtur scholiastes* nam si lucifer iubar est praecedit auroram ‖ procedit *L* ‖ 15 sit *om. L* (*supr. vers. add. l*) sint *M, ut videtur,* sinit *m* ‖ retia *hab. Stephanus* ‖ 16 minora] munera *H* ‖ definitionem *F:* diffinitionem *Nl* difinitionem *L* diffinitiones *H* definitiones *M* ‖ 17 intellegant *F* ‖ sint *l* ‖ 19 sane *F:* ergo *Daniel primus* ‖ 21 quod sunt *LH:* quia sunt *F* quod sint *NMl* ‖ 22 excipiabula *F* quasi expiabula *edidit Stephanus. fortasse* excipula. *cf. Loewius prodr. p.* 402 ‖ 23 MASSYLIQVE *F* MASSILI *NLHM* ‖ massylorum *NMl:* masxylorum *F* masylorum *L* massiliorum *H* ‖ non] aut *F* ‖ a mauritania *F:* abritania *NLM* abitrania *H* ‖ 24 massily *F* masili *L* massili *l* ‖ i *FM:* .l. *NLH* ‖ 25 si *N* sic *H* ‖ hinc *H:* hic *reliqui* ‖ 26 sacerdos] civitatis autem nomen in provincia Gal-

si diceret 'multitudo': unde Sallustius qua tempestate ex ponto vis piscium erupit. *ergo vim aut ad multitudinem, aut ad naturam retulit.* 'odora' autem *non olens, sed odorem inveniens: ergo* inproprie dixit: nam 'odorum' est quod ex se odorem emittit, non quod odorem sequitur, ut Statius et odoro vulnere pinus. sic est et ⟨VI 658⟩ inter odoratum lauri nemus pro 'odorum': nam odoratum est quod aliunde odorem accipit, ut 'odoratum templum'. tria ergo sunt: 'odorum' quod per se olet, 'odoratum' quod aliunde odorem accipit, 'odorisecum' quod odorem sequitur; sicut modo de canibus debuit dicere.

133. CVNCTANTEM morantem: atqui amatrix *ad eum quem amabat*, debuit festinare; sed pathos natura superavit, *ut mulierem et reginam ostendat*, ut Terentius dum moliuntur, dum conantur, annus est. deinde haec morabatur *iam* studio placendi. *hic enim inducitur veste, armis, auro, vel purpura comptior, cum supra naturalis pulchritudinis gloria contenta sit, ut* ⟨I 496⟩ *regina ad templum forma pulcherrima Dido.* AD LIMINA ante, vel apud. *PRIMI principes, ut* ⟨VIII 105⟩ *una omnes iuvenum primi. et bene reginae officio primi adsunt, quia de plebe dixerat 'it portis iubare exorto delecta iuventus' et 'Massylique ruunt equites'.*

135. STAT SONIPES adest, praesens est: nam si 'stat' simpliciter acceperis, vituperatio est: nam legimus stare loco nescit. denique sequentia dictum hoc explanant, ut 'ac frena ferox spumantia mandit'. SPVMANTIA spumas moventia, ut 'naufragum mare', quod naufragos facit.

136. *TANDEM hoc ad illud redditum 'reginam thalamo cunctantem'.*

---

1 Sallustius] hist. fragm. III 53 Kr. III 41 D. ‖ 4 nam odorum est e. q. s.] excer. Isid. diff. verb. 411, cuius verba e Servio emendanda sunt. ‖ 5 Statius] Theb. VI 104 ‖ 13 Terentius] heauton tim. II 2, 11 ‖ 22 stare] georg. III 84

---

lica corripitur (corripit si *cod.*) ut Lucanus (III 360) 'Massiliam delere vacat' *add. D* ‖ 1 unde] ut *F* ‖ ex ponto] exponit *F* ‖ 2 erupit *FMKritzius* erumpit *N* erumpit *LHDietschius* ‖ 3 *ad* odora *supr. vers.* non olens sed odorem inueniens ergo inproprie dixit *T* ‖ odore *F, fortasse recte* ‖ 4 odorem *N* odoram *H* ‖ quod] qui *F* ‖ 5 odoro *ex* odoru *F* ‖ pius *F* ‖ 6 lauri nemus *om. N* inter odoratum pro odorum lauri nemus *LHM* (*transposuit l*) ‖ 7 odorem *om. LH* accipit odorem *F* ‖ 9 secum *F* odorissecum *L* ‖ 11 atqui^{n} *N* (n *superscr. ead. man.*) anquin *H* ‖ ad eum quem amabat *edidit Stephanus* ‖ 12 natura] naturale *F* ‖ superauit *M:* superat *F* superarat *N* supera^{rat}//// *L* (rat *superscr. l*) seperauit *H* ‖ 13 comantur *ex* conantur *N* ‖ 14 cannus *H* ‖ haec] hoc *LH* aut *M* ‖ hic inducitur ... pulcherrima Dido. et bene reginae officio ... equites *in marg. T* ‖ 17 *scholium ad* ad limina *om. F* ‖ 19 assunt *T* ‖ it] ut *F* ‖ 20 masxylique r̄ *F* ‖ 21 nam] quia *F* ‖ 23 ac] aut *F* ‖ 24 uomentia *L, sed* uome *in ras. l* ‖ naufragia *F* ‖ 26 *ad* tandem progreditur *supr. vers.* hoc loco processus eius et cultus describitur. et ad illud respicit reginam thalami *T*

137. SIDONIAM PICTO *et reliqua. vetere ceremoniarum iure praeceptum est, ut flaminica venenato operta sit. operta autem cum dicitur pallium significatur, venenatum autem infectum: quod ipse ait in bucolicis alba nec Assyrio fucatur lana veneno. hic vero cum dicit 'Sidoniam' ostendit Tyriam et purpuream: purpuream declarat infectam. 'chlamydem' autem pallium esse quis dubitet? praeterea flaminicam habere praecipitur arculum, ricam, venenatum, fibulam. de venenato dictum est. arculum vero est virga ex malo Punica incurvata, quae fit quasi corona et ima summaque inter se alligatur vinculo laneo albo, quam in sacrificiis certis regina in capite habebat, flaminica autem Dialis omni sacrificatione uti debebat. Vergilius ergo propter nominum et intellectus difficultatem aliter omnia conprehendit: nam pro pallio chlamydem, pro venenato, id est infecto, Sidoniam. arculum vero et fibulam ex auro facta commemorat dicendo 'cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum', quod in arculum potest referri: nam de fibula manifestum est cum ait 'aurea purpuream subnectit fibula vestem'. 'subnectit' autem quid aliud est, quam sursum nectit ac per hoc succinctam facit? 'vestem' vero possumus ricam accipere, quia rica genus est vestis. sciendum sane, sicut supra dictum, ubique Didonem flaminicam ostendi.* LIMBO limbus est, sicut supra ⟨II 616⟩ diximus, fascia, quae ambit extremitatem vestium secundum antiquum ritum, ut ⟨V 250⟩ victori chlamydem auratam, quam plurima circum purpura.

138. CVI PHARETRA EX AVRO *deest 'erat'. et amat poeta iterare voces, vel pretiosas, vel necessarias, vel optabiles: pretiosas, ut* ⟨I 448⟩

---

1 vetere ... operta sit] cf. Gell. X 15, 27 ‖ 3 bucolicis] immo georg. II 465 ‖ 20 limbus e. q. s.] exscr. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VI 367 et ad Ach. I 330

---

1 ueteri ceremoniarum iure praeceptum est . . . ubique Didonem flaminicam ostendi *in marg. sup. T, habet Ambros.* ‖ 2 flaminica *T:* flamini *ex* flamina *F* flamen *Ambros.* ‖ 5 purpuream declarat infectam *T:* perpuream dederat infecta *F* purpureum declarat infectum *Ambros.* dederat infectam *Daniel et Commelinus* quae erat infecta *Masvicius* ‖ 6 clamidem *F* ‖ pallium autem *T* chlamydem *omittens.* pallium autem chlamydem *Ambros.* ‖ praeterea *om. Ambros.* propterea *G* ‖ flaminica *T* ‖ 7 arculum] *cf. Festus Pauli s. v.* arculum ‖ rigam *FT* ‖ uenenatam *T* ‖ de] ad *F* ‖ uenenata *FT* ‖ 8 punico *libri, corr. Marquardtius Roem. Staatsverw.* III *p.* 318 *adnot.* 16 ‖ 9 fit *T:* sit *F et Ambros.* ‖ alligantur *T* ‖ albo laneo *Ambros.* ‖ 10 quam] quod *Ambros.* ‖ habebat] uti habeat *F* ‖ flaminica . . . debebat *om. F* ‖ 11 nominis *Ambros.* ‖ 13 clamydem *F* clamidem *T et Ambros.* ‖ id est infecto *om. F* ‖ 14 facta *F:* factam *T et Ambros.* ‖ 17 seorsum *Ambros.* ‖ ac *T:* hac *F* et *Ambros.* ‖ succinctum *Ambros.* ‖ 18 vero] autem *Ambros* ‖ rigam *FT* ‖ riga *FT* ‖ 19 dictum est *T* ‖ *ad* chlamydem *supr. vers.* clamis pallii genus uiris aptum et feminis *T* ‖ 20 sicut] ut *F* ‖ et supra *M* ‖ 22 clamidem *FNLH* clamydem *M* ‖ 24 *ad* pharetra *supr. vers.* scilicet erat, *in marg.* amat uirgilius iterare . . . humilem quam (*sic*) uidemus *T* ‖ 25 praeciosas *F* praetiosas *T* ‖ obtabiles *F* ‖ praeciosas *F* praetiosas *T*

aerea cui gradibus surgebant limina et ⟨VII 278⟩ *aurea pectoribus demissa monilia pendent: necessarias ita* ⟨VII 219⟩ *ab Iove principium generis, Iove Dardana pubes: optabiles ita* ⟨III 522⟩ *humilemque videmus Italiam.* CRINES NODANTVR IN AVRVM veluti retiolum *dicit*, quod colligit comas: *quae Graece* 5 *κρωβύλη dicitur.*

141. IPSE ANTE ALIOS quia amatur, *et* ideo ei dat pulchritudinem, licet Ascanio magis congruat. *PVLCHERRIMVS ex animo Didonis: hoc enim ei videbatur. alibi epitheta Aeneae dat: cum religiosum ostendit, dicit 'pium'; cum fortem, 'magnanimum'.* 10

143. *VBI hoc est 'cum'.* HIBERNAM LYCIAM non asperam, sed aptam hiemare cupientibus: sic enim se habet natura regionis. et bene aliud agens aliud ostendit: nam constat Apollinem sex mensibus hiemalibus apud Pataram, Lyciae civitatem, dare responsa: unde Patareus Apollo dicitur: et sex *mensibus* aestivis apud Delum. *ergo* 15 *'hibernam' utrum quod ibi hiemare soleat; an frigidam; an hieme temperatam; an quam hiberno tempore deserere soleat?* *XANTHIQVE FLVENTA 'que' pro 'vel' posuit: hoc enim dicit 'vel cum Xanthum, vel cum Lyciam relinquit', ut est* ⟨II 36⟩ *suspectaque dona praecipitare iubet subiectisque urere flammis.* 20

144. *DESERIT relinquit, ut* ⟨II 28⟩ *desertosque videre locos litusque relictum.* *DELVM MATERNAM quae Latonam fugientem, dracone Pythone insequente, suscepit. et hoc ideo, quia, sicut dictum est sex mensibus aestivis apud Delum responsa dat.* *INVISIT repetit: per quod ostendit relicta Delo ad Lyciam transire.* INVISIT APOLLO 25 Apollini Aeneam vel propter sagittas, quibus in venatu utebatur, comparat; vel certe propter futurum infelix matrimonium: ut enim et supra ⟨58⟩ diximus, nuptiis est hoc numen infensum. *vel Apollini*

---

5 veluti retiolum . . . comas] cf. Isid. or. XIX 31, 7

---

1 aeria *F* ‖ auria *F* ‖ peccatoribus *F* ‖ 2 munilia *F* ‖ ita] *om. T* item *Daniel primus* ‖ 3 obtabiles *F* ‖ ita *om. T* ‖ 4 vidimus *F* ‖ 6 *κρωβύλη Daniel:* κραβυαν *F. κρωβύλη edidit Stephanus* ‖ *ad* subnectit (*v.* 139) *supr. vers.* sursum nectit ac per hoc succinctam facit *T* ‖ 7 amabatur *F* ‖ *ad* ipse a. a. p. o. *supr. vers.* ex animo didonis accipiendum pulcherrimus omnis id est sicut ei uidebatur *T* ‖ 9 *fortasse* alibi alia ‖ 10 piam *F* ‖ 11 *ad* ubi *supr. vers.* cum *T* ‖ non] nunc *N* ‖ 12 aptam] apertam *HM* ‖ et] sed *F* ‖ 14 hiemalibus *MNl in ras.* (alibus *in ras. N*): hiemis *F* hiemens *H* ‖ patharam *F* patram *NH* pataram *L* (*sed* aram *in ras. l*) ‖ lycyae *L* licidam *H* ‖ 16 *ad* hibernam *supr. vers.* hibernam liciam possumus accipere frigidam siue temperatam in hieme siue quam hiberno tempore deserat apollo et que in hoc loco pro uel accipitur *T* ‖ 17 intemperatam *F*, *corr. Daniel* ‖ deferere *F* ‖ 21 *ad* deserit *supr. vers.* relinquit . . . relictum *T* ‖ 23 fatone *F* Pitone *Daniel* ‖ suscipit *F*, *corr. Daniel* ‖ 24 sex *Daniel:* ex *F* ‖ *ad* invisit *supr. vers.* uisitat repetit . . . transire *T* ‖ 25 delo *T:* deo *F* ‖ 28 vel Apollini . . . possunt *edidit Stephanus*

Aeneam, ut in primo ⟨498⟩ *Didonem Dianae: quomodo germanorum nuptiae esse non possunt.*

145. *CHOROS sacra.* CRETES ab eo, quod est 'Cres'.

146. DRYOPESQVE populi iuxta Parnasum, ut Dryopumque trahens Erasinus aristas. *Erasinus vero fluvius est. hi populi, ab Hercule victi, Apollini donati esse dicuntur.* PICTIQVE AGATHYRSI populi sunt Scythiae, colentes Apollinem hyperboreum, cuius logia, *id est responsa,* feruntur. 'picti' autem, non stigmata habentes, *sicut gens in Britannia,* sed pulchri, hoc est cyanea coma placentes. *hos Melissus ab Homero † Achabas appellari ait: qui propter scientiam sagittarum Apollini sunt gregales, sicut Cretes.*

147. CYNTHI montis Deli. FLVENTEM unguentatum *et odoribus abundantem: aut prolixum et effusum, ut τὸν ἀκερσεκόμην significet.*

148. *FRONDE PREMIT id est comprehendendo crinem efficit, ne fluat.* FINGENS conponens, ut ⟨VIII 634⟩ corpora fingere. *INPLICAT AVRO non frontem, sed crinem, qui est illi retrorsum in nodum collectus.*

149. TELA SONANT *VMERIS* ut in nono ⟨657⟩ pharetramque fuga *sensere* sonantem. *'umeris' vero aut 'in umeris', aut 'ex umeris'.* HAVD ILLO SEGNIOR id est, non illo deformior: nam plerumque virtus et pulchritudo pro se invicem ponuntur. hinc est ⟨VII 656⟩ satus Hercule pulchro pulcher Aventinus: nam Herculi satis est incongrua pulchritudo. sic Plautus in Pyrgopolinice de muliere *interrogat* quidnam, fortis est? id est pulchra.

4 Dryopumque] Stat. Theb. IV 122 ‖ 23 Plautus] mil. glor. 1106 R. 'ecqui fortis uisast'

1 ut *om. F, add. Daniel* ‖ 3 *ad* choros *supr. vers.* sacra *T* ‖ cres] cretes *F* ‖ 4 DRIOPESQVE *FL* DISIOPESQVE *N* DYRAOPESQVE *H* ‖ ut dryopumque *F:* ut ursorumque *NM* ut usorumque *L* (ut driopumque *l*) liturisorumque *H* ‖ *ad* Dryopesque *supr. vers.* hi populi uicti ab hercule donati sunt apollini *T* ‖ 5 hii *F* ‖ 7 longia *F* elegia *N* elogia *LHM* ‖ 9 britania *F* ‖ cyanea] flaua uel alba *superscr. l* ‖ placentes] logia autem dicuntur responsa *add. F* licet de illis lectum sit: Agathyrsi ora artusque pingunt ut quique maioribus praestant ita magis vel minus; ceterum iisdem omnes notis et sic ut ablui nequeant *add. D. cf. Pomponius Mela* II 1 ‖ 10 Achabas] *Ἀβίους Heynius exc.* II *ad Aen.* IV *p.* 718 *ed.* IV. *fortasse Melissus de Il.* XIII 5 *ἀγαυῶν Ἱππημολγῶν cogitavit, ubi schol. AB Ἀγαυοὶ ὄνομα ἔθνους* ‖ *ad* Agathyrsi *supr. vers.* hi propter peritiam sagittarum dicuntur esse gregales apollini *T* ‖ 12 *ad* iugis *supr. vers.* ablativus pro accusatiuo. per iuga *T* ‖ Deli] cynthos *add. F* ‖ *ad* fluentem *supr. vers.* prolixum siue effusum *T* ‖ 13 tonacer siconem *F, corr. Daniel* ‖ 15 *ad* premit *supr. vers.* id est crinem efficit comprehendendo ne fluat *T* ‖ comprehendo crinem *F* comprehenso crine *Daniel primus* ‖ 16 ut . . . fingere *om. F* ‖ *ad* inplicat *supr. vers.* illigat id est crinem qui erat retrorsum collectus in nodum *T* ‖ 19 *ad* umeris *supr. vers.* aut in umeris aut ex umeris *T* ‖ 20 *ad* segnior *supr. vers.* dissimillior (*sic*) siue deformior *T* ‖ HAVD ILLO *et* non illo *om. F* ‖ 21 componuntur *F* ‖ 23 incongrua est *F* ‖ in pyrgo polinices fabulã *F* in pirgopolinite *N* in pyrgo (go *l* cu *L*) polinite *L* in pyrgopolinite *H* inipirgo polynite *M* ‖ 24 quitnam *N*

150. EGREGIO *praeclaro: et sic dicimus, quasi extra gregem.*

151. LVSTRA *latibula ferarum vel luporum: unde et lupanaria meretricum lustra dicuntur.*

152. ECCE *adverbium demonstrationis est, ut ostenderet velociter factum. et bene hac particula utitur: facit enim nos ita intentos, ut quae dicuntur putemus videre. ita enim capreae † suspensionis super saxa currunt, ut putes cadere illas cum exiliunt.* FERAE CAPRAE hoc est capreae. et bene aptat descriptionem ad species, ut cervis campos, capreis saxa permittat. SAXI *pro 'montis', ut* ⟨II 308⟩ *accipiens sonitum saxi de vertice pastor.* CAPRAE *quas Graeci* αἰγάγρους *vocant.*

153. DECVRRERE bene praeterito usus est tempore ad exprimendam nimiam celeritatem: *ostendit enim iam factum. sane 'decurrere' iuxta analogiam dixit, non, ut imperiti putant, decurrerunt.*

154. TRANSMITTVNT celeriter transeunt: *praecipue 'transmittere' est de loco ad locum transitio.*

155. PVLVERVLENTA *num 'cervorum pulverulenta agmina', quae pulverem faciunt, ut pulverulenta coquat maturis solibus aestas?* GLOMERANT *pro 'involvunt'. alias pro 'in unum contrahunt', ut* ⟨IX 438⟩ *quem circum glomerati hostes: vel glomerati eunt.*

157. GAVDET EQVO *gaudet, quod acrem equum habeat et velocem.* IAMQVE HOS CVRSV id est 'modo', ut ⟨VI 647⟩ iam*que eadem* digitis, iam pectine pulsat eburno. et bene puerilem ostendit animum, qui per mobilitatem *et inconstantiam* frequenter optat timenda.

158. PECORA INTER INERTIA VOTIS *bene per contemptum 'pecora', cum*

---

2 'lustra' latibula . . . dicuntur] cf. Isid. or. XIV 8, 29 ‖ 15 transmittunt . . . transeunt] cf. Macrob. Sat. VI 4, 9 ‖ 18 pulverulenta] georg. I 66

---

1 *ad* egregio *supr. vers.* praeclaro *T* ‖ 2 *ad* lustra *supr. vers.* hoc loco latibula ferarum . . . dicuntur *T* (uel luporum . . . dicuntur *non ab eodem quo praecedentia scripta esse videntur*) ‖ 4 *ad* ecce *in marg.* aduerbium demonstrantis ut ostenderet uoliciter (*sic*) factum, *supr. vers. ab alia manu* hac particula facit nos intentos ut ea quae dicuntur uidere putentur (ntur *in ras.*) sicut in hoc loco, quia putantur cadere capreae cum exiliunt *T* ‖ 5 ac perticula utimur *F, corr. Daniel* ‖ 6 suspensae *Masvicius* suspendiosae *coni. Burmannus,* suspensiores *F. Schoellius. fort.* suspenso nisu ‖ 8 capreae] capraehe *N* caprae *H* ‖ 9 capreis] campis *F* ‖ 11 egagros *F* ‖ 13 decurrore *F* ‖ 14 decucurrere *Schoellius. expectatur* non debuit, u. i. p., dicere decucurrere. *cf. Prisc.* X, 8, 43 I *p.* 533 *H.* ‖ 15 uelociter *NH* ‖ *ad* transmittunt *supr. vers.* proprie transmittere de loco ad locum transire *T* ‖ 17 *ad* pulverulenta *supr. vers.* quae puluerem faciebant *T* ‖ 19 *ad* glomerant *supr. vers.* inuoluunt uel contrahunt in unum ut . . . hostes *T* ‖ 20 glomeratim eunt *Daniel primus* ‖ 21 *ad* gaudet equo *supr. vers.* quod acer sit et uelox *T* ‖ 24 nobilitatem *F* ‖ 25 timenta *F* temenda *H* ‖ 26 *ad* pecora *supr. vers.* per contemptum dicit pecora *T* ‖ temptum *F*

ea sint pecora, quae non silvestri, sed humano usui aluntur. '*inertia*' *autem pro ignavis et innocuis posuit; et hoc ad capreas et cervos retulit,* (*ut*) *in georgicis* ⟨III 265⟩ *inbelles* (*dant proelia cervi:*) *nam* '*iners*' *proprie quid sit Lucilius declarat ut perhibetur iners, ars in quo non erit ulla.*

159. MONTE LEONEM per transitum tangit historiam: nam Ascanius praeter Iulum et Ilum, quae habuit nomina, etiam Dardanus et Leontodamas dictus est, ad extinctorum fratrum solacium: ideo nunc eum dicit optare adventum leonis, paulo post ⟨163⟩ 'Dardaniusque nepos Veneris'. constat etiam Aeneam Dardanum dictum, ut ostendit in quarto ⟨661⟩ hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus, item Ilioneus ⟨VII 240⟩ hinc Dardanus ortus, huc repetit: nam latenter etiam illud nomen ostendit.

161. COMMIXTA GRANDINE NIMBVS secundum Iunonem ⟨120⟩ 'his ego nigrantem commixta grandine nimbum'. et bene etiam grando adicitur, quia poterat nimbus contemni *facilius. murmur autem caeli ad infaustum omen pertinet, quia tonitru dirimuntur auspicia.*

163. *NEPOS VENERIS quidam indecenter dictum volunt, ut Venus avia sit.*

164. DE MONTIBVS AMNES ne vel investigare Tyrii possent reginam.

166. DEVENIVNT bene subprimit rem pudendam: sic Terentius 'quid tum' fatue? fateor. PRIMA ET TELLVS satis perite loquitur: nam secundum Etruscam disciplinam nihil tam incongruum nubentibus, quam terrae motus vel caeli *dicitur. quidam sane etiam Tellurem praeesse nuptiis tradunt; nam et in auspiciis nuptiarum invocatur: cui etiam virgines, vel cum ire ad domum mariti coeperint,*

4 Lucilius] XIII 16 M. ‖ 22 Terentius] eun. III 3, 56

1 umana *F*, *corr. Daniel* ‖ *ad* inertia *supr. vers.* innocua ignaua et hoc ad capreas et ceruos rettulit, *in marg. ab alia manu* Iners. ut lucilius declarat ars in quo non erit ulla *T* ‖ 3 ut *add. Daniel* ‖ inbellas aut *F* ‖ 4 perhibentur *F* ‖ 7 propter *N* ‖ Ilum] illum *F* il$\bar{u}$m *L* (i *videtur erasa esse*) ‖ dardanus *F:* dardanius *NLHM* ‖ 8 Leontodamas *F:* leondamas *NM* leondamos *L* leondamus *H* ‖ solatium *NLHM* ‖ 10 cum stet iam *L* (constat etiam *l*) ‖ dardanium *NL* ‖ 11 in .IIII°. *M:* in V *F* Virgilius *N et vulgo* V *NLH.* infra *F. Schoellius. fort.* Dido ‖ 13 huc] hunc *L* hunc *H* ‖ 14 Iunonem] iunonis promissa *F* ‖ 16 dicitur *F* ‖ contempni *FM* contempne *H* ‖ *ad* murmure *supr. vers.* murmur caeli ... auspicia *T* ‖ 18 ducenter *F* indecenter *Daniel primus* ‖ 20 possint *F* ‖ 24 nam et *L* ‖ 25 *ad* pronuba Iuno *in marg.* pronubam dicit uarro uel quae ante nupsit uel quae uni tantum nupta est *et* quidam tellurem praeesse nuptiis dicunt et ideo in nuptiarum auspiciis inuocatur cui diuerso ritu sacrificant uirgines uel cum ire ad domum mariti coeperint uel ibi iam positae *T* ‖ quidam ... sacrificant *hab. Ambros.* ‖ 26 uocatur *FAmbros.*

vel iam ibi positae, diversis nominibus vel ritu sacrificant ET PRONVBA IVNO quae nubentibus praeest. Iunonem autem dedisse signa per tempestatem constat et pluvias, quae de aëre fiunt. *Varro pronubam dicit quae ante nupsit et quae uni tantum nupta est: ideoque auspices deliguntur ad nuptias.*

167. *DANT SIGNVM*] *ut dei nuptiales.* FVLSERE IGNES Varro dicit aqua et igni mariti uxores accipiebant: unde hodieque et faces praelucent et aqua petita de puro fonte *per felicissimum puerum aliquem aut puellam,* interest nuptiis, *de qua nubentibus solebant pedes lavari. alii 'fulsere' pro malo omine positum volunt. cum enim ait fulsisse ignes, infaustum conubium videtur ostendere, quia actio perimitur, cum de caelo servatum est. et bene hoc totum ad Iunonem refertur, quia aër esse dicitur; unde aquas cum ignibus dedit.*

168. VLVLARVNT bene medium elegit sermonem: nam ait Lucanus ⟨VI 261⟩ non tu laetis ululare triumphis. in luctu autem ululari, non dubium est. *et ideo medium elegit sermonem, quia post nuptias mors consecuta est. non nulli ita accipiunt, quod ululare veteres etiam in sacris dicebant ex Graeca consuetudine. ergo 'ululaverunt nymphae' quasi nuptiarum sacra celebrarunt. Graeci autem ὁλολυγμόν appellant: nam et primam congressionem proelii ὁλολυγήν dicunt: quod Vergilius ostendit* ⟨XI 662⟩ *magnoque ululante tumultu.*

170. SPECIE FAMAVE MOVETVR species rerum *Didonis* praesentium est, quod quasi aspicitur, fama autem rerum absentium. hoc ergo dicit: non eam movet nec praesens deformitas, quod non in thalamo, sed in specu concubuerat: *sed* nec futura mox fama. (*alii*) *accipiunt facti qualitate aut respectu honestatis, τῷ πρέποντι. adeo*

---

1 'pronuba Iuno' . . . praeest] exscr. Isid. or. IX 7, 8 ‖ 6 Varro] cf. de l. l. V 61

---

3 per pluuias *L* ‖ Pronuba Iuno Varro . . . ad nuptias *hab. Ambros.* Pronubam dicit . . . nupta est *inter 'fragmenta veterum ex Servii schedis' idem,* quaeue *pro* vel quae *exhibens* ‖ 4 nupsit *T* nupserit *F* ‖ uel quae *T et marg. Ambr.* ueque *F* neque *Daniel et Ambr.* et quae *Scaliger cast. in Fest. p.* 136 atque *Burmanno teste Vossius* quaeque *vel* Verrius quae *F. Schoellius. cf. Fest. s. v. 'pronuba'* ‖ nupta est] nupserit *Scaliger l. l.* ‖ 6 FVLSERE IGNES ut de nuptiales uarro dicit *e. q. s. F* ‖ dei *Daniel* ‖ 7 aqi *N* cum aqua *Ml* ‖ et uxores *M* accipiebant] dicebant *F* ‖ 8 de puro fonte *om. F* ‖ per felicissimum puerum vel aliquam puellam *et* de qua . . . lavari *edidit Stephanus* ‖ 10 *ad v.* 167 quidam fulsere pro malo omine accipiunt infaustum . . . seruatum fuerit *in marg. T* ‖ omne *F* ‖ 11 perimetur *F* ‖ 15 nam tum *M* non tum *l* ‖ non ululare *L* 16 et ideo . . . consecuta est *edidit Stephanus* ‖ 17 *ad* ululare *in marg.* nonnulli ululare accipiunt . . . celebrabant *T* ‖ non nulli . . . tumultu *hab. Ambros.* 18 in sacris etiam *Ambros.* ‖ 19 graeca *F* ‖ 20 proelii *Hagenus:* praebi *F, omisit Daniel* ‖ ΟΛΟΛΥΓΗΝ *F* ‖ 25 spelunco *F* spelunca *Daniel* ‖ 26 accipiunt] alii fama accipiunt *Daniel primus. sed* facti qualitate *ad* specie, *ad* famave *pertinet* respectu honestatis ‖ facti *Masvicius:* facta *F*

illam nec Tyriorum pudebat, videntium talia, nec aliarum gentium, quae audiebant. ergo 'fama' deest mala.

171. MEDITATVR exercet: sic Horatius et horridam cultis diluviem meditatur agris. nec incongrue dictum: actus enim est in ipsa meditatione: nam exercitium est meditatio. sciendum tamen *est* hodie hoc in usu non esse.

172. *PRAETEXIT praetegit.* CVLPAM ut supra ⟨19⟩ succumbere culpae.

174. FAMA MALVM definitio est, ut 'quo' ex praecedenti pendeat nomine: quamquam alii 'qua' legant. sane 'quo' nisi definitio sit, legi non potest; nec enim procedit, ut ordo sit 'Fama, quo non aliud malum *est* velocius'.

175. MOBILITATE VIGET dat ei *σωματοποιΐαν.* et laudat a contrario: cum enim omnia labore minuantur, haec crescit. *sane 'viget' quidam pro vigescit accipiunt.*

176. *METV PRIMO non 'primo metu', sed 'primum', quod initio cautius loquatur, id est in principio: cum enim quis veretur, ne auctor sit, quod audit continet; at ubi sit vulgatum, passim loquitur. et modo 'primo' adverbium est, non nomen.* ATTOLLIT IN AVRAS sumpta licentia, quae minuebatur timore.

177. INGREDITVRQVE SOLO ET CAPVT INTER NVBILA CONDIT hoc vult ostendere, nec humili eam fortunae parcere, nec superiori. *vel quia famae incertus auctor.*

178. TERRA PARENS generale est: parens rerum omnium. IRA INRITATA DEORVM amphibolon est, utrum sua ira propter extinctos gigantas, an 'ira deorum inritata', quae extinxerat gigantas. *vel ideo 'ira deorum', quod in eam fulmina et grandines de caelo cadunt.*

179. EXTREMAM aut post omnes gigantas, quippe ad deorum

---

3 Horatius] carm. IV 14, 27 'horrendamque cultis diluviem meditatur agris'

---

2 *ad* famave *supr. vers.* scilicet mala ut intellegatur infamia *T* ‖ 3 horidam *N* ‖ 4 dilubiem *H* ‖ 5 nam ... meditatio *om. F* ‖ exercitium *ex* exercitum *L* exertidom *H* ‖ 7 *ad* praetexit *supr. vers.* obpalliauit *T* ‖ 9 MALVM QVO *vulgo* ‖ pendeat *om. M* ‖ 11 enim] alibi *supr. vers. add. l* ‖ 13 dat] dicit *H* ‖ ei *σωματοποιΐαν F:* ei onomato peian *NLM* eis onomatopeiã *Hm* ‖ a] e *L* ‖ 14 *ad* viget *supr. vers.* uigescit *T* ‖ 16 *supr. vers.* 176 quia in principio cautius loquitur cum agit de potioribus *et* mox id est sumpta licentia *et* cum enim quis ueretur ne auctor sit quod audit continet at ubi sit uulgatum passim loquitur *T. a diversis manibus, ut videtur, haec scholia scripta sunt. in margine* hic primo aduerbium ‖ 17 ne auctoris sit *F* ‖ 19 sumpta] supra *F* ‖ 21 *ad* caput i. n. c. *supr. vers.* uidelicet quia incertus est auctor *T* ‖ 24 rerum omnium parens *F* ‖ 26 qua *LHM* (quae *l*) quia *vulgo* ‖ 27 *ad* ira inritata d. *supr. vers.* propter fulmina missa *T* ‖ 29 quippe ad deorum] q̄ ideo ad deorum *F* ‖ deorum *FH:* eorum *NLM*

ultionem nata: *nam per ipsam eorum crimina vulgata sunt:* aut certe 'extrema' pessima: omnes enim, qui de medicina tractant, dicunt naturale esse, ut inutiliores sint qui nascuntur ultimi. *Famam ergo inducit ultam esse fratres, quia ipsa deorum delicta vulgavit.* VT PERHIBENT quotienscumque fabulosum aliquid dicit, solet inferre 'fama est'. mire ergo modo, cum de ipsa fama loqueretur, ait 'ut perhibent'. *COEO ENCFLADOQVE isti gigantes fuerunt inter alios, qui Iovem superpositis montibus regno caelesti detrudere conati, fulminibus sunt deleti. et bene elegit ex fratribus maximos, ex quibus aestimaretur.*

180. PEDIBVS CELEREM ET PERNICIBVS ALIS convertit rerum epitheta: nam 'pernix' pedum est, ut ⟨XI 718⟩ pernicibus ignea plantis, celeritas pennarum est, ut ⟨III 243⟩ celerique fuga sub sidera lapsae. *aut certe intentio describentis est: supervacua enim est alas habenti pedum pernicitas: aut sic intellege 'pedibus celerem et alis velocibus?*

181. *MONSTRVM bene vituperavit Famam ex accidentibus personae, per parentes malos et fratres: et quod eam describit, non est narratio, sed argumentatio. quidni monstrum, quae huius naturae sit, ut quot plumas, tot oculos, tot linguas, tot aures et cetera?* QVOT SVNT CORPORE PLVMAE non ipsius, sed in omnium corporibus: nam exaggeratio est, ac si diceret 'quot sunt arenae'.

182. OCVLI SVBTER adverbium est, ac si diceret: non sub plumis, sed sub ipsa. *et mire 'subter', quasi quae non videatur, et omnia videat.* [*reliqua*] *MIRABILE DICTV sic exclamavit poeta, quasi minus admirationis haberet ipsa descriptio.*

---

11 nam pernix . . . lapsae] exscr. Isid. or. X 211

---

1 nata est *F* natam *N* ‖ nam . . . sunt *edidit Stephanus* ‖ ipsa *F* ‖ 2 extremam pessimam *vulgo* ‖ 3 qui] quia *F* ‖ *ad* extremam *supr. vers.* ideo ultima quia ipsa deo (*sic*) delicta uulgauit *T* ‖ 4 dilecta *F* ‖ 7 ENCELATOQVE *F* ‖ 8 regna *F* ‖ 9 et bene elegit *Commelinus:* et beelegit *F* et beel legit *Daniel* ‖ maximus *F* ‖ aestimaretur *scripsi:* extimaretur *F* existimaretur *Commelinus primus. cum Daniel post* exstimaretur *lacunam indicasset,* tota turba *intercidisse vel* existimarentur omnes *scribendum esse coniecit Burmannus: sed Famam ex fratribus aestimari voluisse poetam scholiastes dicit.* ‖ 11 pernix] pernicitas *l et Isidorus* ‖ 12 pinnarum *FNHM* ‖ 13 *ad* pernicibus alis *in marg.* intentio describentis est hoc loco quia superuacua est alas . . . uelocibus *T* ‖ 14 intellege *T:* intellegi *F* intelligit *Daniel primus* ‖ 16 *ad* monstrum *in marg.* bene uituperat famam ex accidentibus personae per parentes malo (*sic*) per fratres . . . argumentatio *T* ‖ 17 p̄ parentes malos *F:* praeparantis alas *Daniel* per parentes alas *Commelinus primus* ‖ describsit *F* ‖ 19 lingua *F, corr. Daniel* ‖ et cetera] exerceat *F. Schoellius,* et cetera habeat *ego* ‖ QVOD *FH* ‖ 20 in ipsius *L* ‖ omnibus corporibus *L* (t̄ omnium corporum *superscr. l*) ‖ 21 quod *FH* ‖ harenae *Ml, nam* quot sunt . . . ac si diceret (*lin.* 22) *in marg. l* ‖ 22 non] nam *H* ‖ 23 sub ipsa *FM:* sub ipsas *NH* subter ipsas *L* ‖ 24 videat *scripsi:* uide et *F* videt et *Daniel* videt *Masvicius* ‖ reliqua *del. F. Schoellius* ‖ *ad* mirabile dictu *supr. vers.* exclamat poeta quasi minus admirationis habeat ipsa descriptio *T*

183. TOT LINGVAE infinitus est numerus: nam re vera quot sunt homines, in quibus fama est, tot ora habet, quae sunt hominum. *TOTIDEM ORA SONANT aliud visu, hoc est 'ora'; aliud auditu, hoc est 'sonant'.*

184. NOCTE VOLAT bene naturalem rem dixit: nam quanto celatum est aliquid, tanto magis requiritur. et sine dubio incipiens fama semper obscura est: quae divulgata conquiescit: unde ait 'luce sedet *custos*'. *CAELI MEDIO absolute: quia inter caelum terramque medium est.* TERRAEQVE PER VMBRAM noctem umbram terrae esse numquam apertius significavit.

185. *STRIDENS potest et ad oris sonum, et ad alarum referri.* *DVLCI DECLINAT LVMINA SOMNO qui est omnibus animantibus dulcis. et 'somno' utrum ablativo, an dativo? (dativo) melius interpreteris, quasi non succumbat illi.*

186. *LVCE SEDET id est per diem: aut ut lux coepit. et bene nocturna illi et diurna officia dat, ne dulci somno capiatur.* CVSTOS speculatrix, *ne quid eam praetereat; non, quae custodiat aut servet.* SVMMI CVLMINE TECTI per domos nobilium, *propter res privatas.*

187. TVRRIBVS AVT ALTIS per *domos* regum, *propter res publicas.* MAGNAS TERRITAT VRBES magnos populos. et dicit plebeios. *et ostendere vult Famae linguis neminem exceptum qui non exagitari possit.*

188. TENAX in omnibus perseverans: *tam in enuntiandis falsis rebus, quam in veris.*

189. *HAEC TVM vel Fama talis et tanta: vel haec facta.* *POPVLOS utrum generaliter, an Tyrios et Troianos tantum?*

---

23 'tenax' . . . perseverans] cf. Isid. or. X 268

---

1 nam *om.* *H* ‖ quod *FLH* ‖ 2 est fama *F* ‖ hora *L* ‖ habens *F* ‖ quae] quod *F* quot *Daniel* ‖ sunt et hominum *Daniel* ‖ 3 *ad* totidem o. s. *supr. vers.* aliud . . . sonant *T* ‖ 5 VALEAT *F* ‖ nam] denique *F* ‖ 6 caelatum *NM* ‖ quaeritur *F* requitur *H* ‖ 8 *ad* caeli medio *supr. vers.* absolute . . . est *T* ‖ 10 nusquam *FMl:* numquam *NLH* ‖ significauit apertius *F* ‖ 11 *ad* stridens *supr. vers.* ad alarum et ad oris sonitum potest referri *T* ‖ olarum *F* volatum *Daniel primus* ‖ 12 DVLCE DECLINANT *F* ‖ *ad v.* 185 *in marg.* qui est omnibus animantibus dulcis, *ad* dulci somno *supr. vers.* aut per accusatiuum est intellegendum id est non declinat in dulcem somnum lumina aut per datiuum id est non declinat dulci somno. hoc est non sucumbit (*sic*) somno *T* ‖ animalibus *Daniel primus* ‖ 13 dativo *inseruit F. Schoellius* ‖ 14 cumbit *F, correxi* ‖ 15 *ad* luce sedet *supr. vers.* aut per diem aut cum lux ceperit et bene nocturna dat ei officia ne capiatur somno *T* ‖ 16 nocturno *F* ‖ diuturna *F, corr. Daniel* ‖ nec *F* ‖ *ad v.* 186 *in marg.* speculatrix . . . servet *T* ‖ 18 privatas *Masvicius:* prauas *F* privas *coni. Burmannus* ‖ 19 domos] aulas *Stephanus* ‖ 20 MAGNAS . . . plebeios] VRBES populos id est plebeios *F* ‖ 21 *ad v.* 187 *in marg.* ostendere uult . . . possit *T* ‖ 23 *ad* tenax *supr. vers.* in omnibus perseuerans *et ab alia manu* tam in enuntiandis falsis rebus quam in ueris *T* ‖ in *om.* *F* ‖ enuncian-dis *F* ‖ 25 *ad* haec tum *supr. vers.* talis siue haec canebat *T* ‖ et tanta *om.*

190. GAVDENS propter inventam materiam. *et quidam non temporale Famae epitheton 'gaudens' esse volunt, sed generale, ut multiplici sermone gaudeat, quo tunc populos implebat.* FACTA ATQVE INFECTA sicut sequentia indicant. *et est quasi proverbiale: nam hoc est 'tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri'.*

191. *VENISSE AENEAM haec facta sunt.*

192. *VIRO marito, ut vir gregis ipse caper.* DIGNETVR libravit sermonem, quasi personae superioris.

193. *HIEMEM INTER SE* LVXV, QVAM LONGA, *FOVERE* id est nunc hiemem inter se luxu fovere, in quantum longa est ipsa hiemps. facit talem etiam alibi figuram, ut ⟨VIII 86⟩ Thybris ea fluvium, quam longa est nocte *tumentem* leniit *pro 'quam longa est ipsa nox'.* *FOVERE veteres 'fovere' pro diu incolere et inhabitare dixerunt, ut ipse alibi fovit humum.*

194. REGNORVM INMEMORES hoc fingit: nam et illi curae est Carthago et Aeneae Italia. *an quia quod una patitur duobus assignat?*

*CVPIDINE (cupidinem) veteres inmoderatum amorem dicebant: Afranius † neraria alius est amor, alius cupido * amant sapientes, cupient ceteri. Plautus cum distinctione posuit cupidon te † cum sicut anne amor? quod intellegitur vehementer illam amare vel inpatienter. ipse alibi quem Venus Cupidoque imperat, suadet amor dicendo 'imperat' violentiam ostendit, 'suadet' addendo moderationem significat.*

---

7 vir gregis] buc. VII 7 ‖ 14 fovit] georg. III 420 ‖ 17 cupidinem e. q. s.] cf. Nonius p. 421 M. ‖ Afranius] cf. Ribb. com. Lat. rel. p. 168 et 192 ed. II ‖ 19 Plautus] Bacch. 31 R. ‖ 21 ipse] Plaut. Curc. I 1, 3

Daniel ‖ *ad* populos *supr. vers.* au (*sic*) generaliter omnes aut tyrios et troianos *T* ‖ 1 *ad* gaudens *supr. vers.* scilicet propter inuentam materiam *et ab alia manu* gaudens ut quidam dicunt non temporale sed generale epitheton *T* ‖ 3 populus *F, corr. Daniel* ‖ 5 ficti *ex* ficta *F* ‖ senax *F* ‖ nuncia *F* ‖ 7 *ad* viro *supr. vers.* marito *T* ‖ 8 quasi] quiasi *H* ‖ 10 hyems *N* hiems *L* yomps *H* ‖ 11 facit ... Thybris] sic in VIII bris *F* ‖ 13 *ad* fovere *in marg.* fouere ueteres pro incolere et habitare dixerunt *T* ‖ 14 fouet *F* ‖ 15 hoc] haec *H* ‖ curae *FL:* cura *NHM* ‖ est *om. H* ‖ 16 Italia] TVRPIQVE CVPIDINE CAPTOS turpi cupidine dixit inhonesto amore *add. D* ‖ *ad v.* 194 *in marg.* potest pluralis numerus pro singulari accipi ut quod una patiebatur duobus assignet *T* ‖ 17 cupidinem *inseruit Masvicius* ‖ Afranius Cinerario alius est amor alius cupido. amant sapiēs cupiunt caeteri *hab. Ambros.* Cinerario *probaverunt G. Hermannus opusc.* V *p.* 278 *et Ribbeckius* ‖ 18 *post* cupido *lacunam esse vidit Ribbeckius, qui* idem in omine *intercidisse coniecit. cf. Nonius. Ritschelius opusc. phil.* II *p.* 328 *adn. locum sic constituit* Cupidinem veteres inmoderatum amorem dicebant, nam alius est amor, alius cupido. Afranius enim contraria posuit 'amant sapientes, cupiunt ceteri'. et Plautus *e. q. s.* ‖ ambit sapiens *Nonii libri* amabit sapiens *Ribbeckius* ‖ 19 cupient *F et Nonius:* cupiunt *Daniel primus* ‖ com *F* ‖ cum sicut *F* tecum saeuis *Nonii libri* conficit *Daniel* configit *Bothius* confecit *Ritschelius* ‖ 20 quod] quo *Masvicius* ‖ 21 quem] quo *Plautus* ‖ suadetque *Plautus* ‖ 22 *fortasse* ut dicendo . . . ostendat . . . significet ‖ ostendit *ex* ostendat *F* ostendit *Daniel primus* ‖ moderacionem *F* ‖ 23 significet *F, corr. Daniel*

195. DEA FOEDA crudelis, *impia: quod alibi* ⟨298⟩ *interpretatur. eadem impia fama detulit.* *IN ORA palam, ut antequam audiant loquantur. et proprie 'ora'. Terentius in ore esse omni populo.*

196. IARBAM filium Iovis Ammonis. Liber cum Indos peteret et per Xerolibyam exercitum duceret, fatigatus siti Iovis sui patris imploravit auxilium, et statim viso ariete fons secutus est. unde factum est Iovi Ammoni ab arenis dicto simulacrum cum capite arietino: quod ideo fingitur, quia satis eius sunt involuta responsa. *IARBAM filium Iovis Ammonis. Liber, vel ut alii dicunt, Hercules, cum Indos peteret, et per deserta Libyae, hoc est per Xerolibyam, exercitum duceret, fatigatus siti Iovis patris imploravit auxilium: cui ille arietem ostendit, quem secutus ille pervenit ad locum quendam, in quo aries terram pede suo scalpsit, e quo loco fons manavit. unde factum est, ut Iovi Ammoni, ab arenis dicto, templum cum simulacro cum cornibus arietinis constitueretur: quod ideo fingitur, quia satis eius sunt involuta responsa, aut quia Libyes Ammonem arietem appellant. alii hunc Ammonem in luco natum, ubi sola ovis fuerat, a finitimis inventum dicunt, creditumque ex Iove et ove natum appellatumque Ammonem ab arena, quia ibi tale solum est. alii inter Cyrenas atque Carthaginem locum tradunt fuisse, in quo pastores puerum arietinis cornibus insignem, in arena sedentem ac vaticinantem deprehenderunt. hic sublatus tacebat, repositus loquebatur: mox cum e conspectu hominum subito recessisset, creditus est deus: unde Iovem ideo ibi colere coeperunt, nomine Ammonem, quod in arena fuerat visus.*

197. *AGGERAT IRAS super eas, quas habebat ex contemptu.*

198. RAPTA stuprata, ut ⟨I 28⟩ et rapti Ganymedis ho-

1 'dea foeda' crudelis] cf. Don. ad Ter. eun. V 4, 21 ‖ 3 Terentius] adelph. I 2, 13 ‖ 4 Liber cum . . . responsa] excr. mythogr. I 121. cf. mythogr. II 80; III 3, 9 et Luct. Plac. ad Stat. Theb. III 476

1 FEDA *LH* ‖ *ad* foeda *supr. vers.* impia ut alibi impia fama detulit *T* ‖ 2 eadem] aedem *F* ‖ 3 esse] est *libri Terentii* ‖ 4 IARBAM . . . responsa *om. F* ‖ amonis *L* ‖ 5 exerolibiam *N* xerolibiam *LHM* ‖ 7 amoni *L* ‖ harenis *NHM* ‖ 8 arietino] ἄμμος enim graece arena dicitur *add. D. cf. mythogr.* II *et* III ‖ 9 IARBAN *F* ‖ hammonis *F* ‖ 13 arietes *F, corr. Daniel* ‖ 14 hammoni *F* ‖ harenis *F* ‖ dicto] lingua Libyca *add. Daniel* ‖ 16 *ad. v.* 196 *in marg.* huic hammoni ab arenis dicto constitutum est simulacrum cum capite arietino quia libii ammonem arietem appellant alii . . . quod ibi fuerat uisus *T* ‖ Libyes Ammonem *G. Vossius:* lybyae isammone *F* Libyci Ammonem *Masvicius* ‖ 17 hammonem *F, om. T* ‖ natum . . . dicunt] natum uolunt ubi sola ouis a finitimis est inuenta *T* ‖ ouis] iouis *F* ‖ 18 appellatumque *T:* appellatum *F* ‖ hammonem *F* ‖ 19 harena *F* ‖ alii tradunt *T* ‖ cirenas et *T* ‖ 20 locum tradunt fuisse] locum esse talem *T* ‖ 21 harena *F* ‖ 22 hic sublatus] qui sublatus inde *T* ‖ repositis *F* ‖ 23 subito *om. T* ‖ creditus est deus] deus factus *T* ‖ ideo *om. T* ‖ 24 nomina *F* ‖ hammonem *F* ammone *T* ‖ harena *F* ‖ 25 *ad* aggerat *supr. vers.* cumulat auget illas iras quas ex contemptu inuenerat apud iarbam non illas quas ipsa fama attulerat *T*

nores. *et rapta raptoris mortem vel nuptias optet.* GARAMANTIDE NYMPHA et proprium potest esse et gentile: nam Garamantes sunt iuxta Libyam: *a Garamante, filio Apollinis.*

200. CENTVM finitus *numerus* pro infinito. *sane in primo Aeneidis* ⟨446⟩ *qui mos sit templorum constituendorum relatum est: quae aut tantum sacra sunt, aut ibi etiam res publica administrari auspicato potest. hic ergo templa tantum sacra declarat cum subiungit 'centum aras posuit vigilemque sacraverat ignem, excubias divum aeternas pecudumque cruore', quibus scilicet et sacratio ageretur; et nihil de publicis rebus actum aliqua narratione subiungit. alii templum dicunt non solum quod potest claudi, verum etiam quod palis aut hastis aut aliqua tali re, et lineis aut loris aut simili re saeptum est: quod effatum est. amplius uno exitu in eo esse non oportet, cum ibi sit cubiturus auspicans.* CENTVM ARAS POSVIT *per praeteritum perfectum intulit,* SACRAVERAT *per praeteritum plusquamperfectum. at e contrario* ⟨I 471⟩ *multa vastabat caede et ardentesque avertit. alibi simile schema per tempora:* ⟨VIII. 505⟩ *ipse oratores ad me et reliqua cum sceptro misit, mandat et reliqua, et* ⟨V 96⟩ *mactat binas de more bidentes vinaque fundebat pateris.* VIGILEM IGNEM *utrum ad quem vigiliae agebantur, an perpetuum?* VIGILEMQVE SACRAVERAT IGNEM EXCVBIAS DIVVM] * [*quod*] *significat sine intermissione fieri sacrificia, ad quem excubare per diem et noctem necesse sit, ut dicimus cotidie in officio esse: non ergo apud quas dii excubant, sed quae diis excubantur.* *

201. EXCVBIAS DIVVM AETERNAS definitio est aeterni ignis. quid est ignis pervigil? excubiae deorum. et sciendum non vacare

1 rapta] cf. Quintil. declam. 270 p. 454 Obr. ‖ 3 a Garamante filio Apollinis] cf. Isid. or. IX 2, 125

2 garamante *L* (garamantes *l*) garamanti≡ (s *littera erasa*) *H* ‖ 3 sunt] gentes *add. Ml* ‖ a *Daniel:* ę *F* ‖ 4 sane in primo . . . aliqua ratione (*sic*) subiungat *et ab alia manu* quidam etiam templum dicunt . . . auspicans *in marg. sup. T* ‖ 11 aut hastis . . . auspicans]. aut hastis sustentatum aut lineis aut loris aut simili re septum est nec oportet habere exitum amplius quam unum cum ibi sit cubaturus auspicans *T* ‖ 12 tale *F* ‖ septum *F* ‖ 13 effatum est *I. Scaliger castig. ad Fest. p.* 88. *cf. Langius Roem. Alterth.* I^3 *p.* 338 *adnot.* 3 ‖ sis cupiturus *F, corr. Scaliger l. l.* ‖ 15 sacrauerit *F* ‖ 16 multas *F* ‖ simili scema *F* ‖ 18 uinas *F* ‖ 19 binaque *F* ‖ pateris] crateres *F* ‖ 20 *ad* nigilem *supr. vers.* siue qui semper nutrimentis necessariis fotus extingui non posset ac propterea perpetuus siue apud quem agebantur uigiliae *T.* siue . . . posset *Tiberii Donati sunt* ‖ 21 EXCVBIAS DIVVM AETERNAS difinicio . . . excubiae deorum quod significat . . . excubantur et sciendum *e. q. s. F. mutatum sententiarum ordinem non probat F. Schoellius,* quo *pro* quod *et* ad quae *pro* ad quem *scribendum esse censens.* ‖ *supr. vers.* 201 quid ē hoc dicendo manifestat sine intermissione fieri sacrificia et ad quem excubare necesse sit per diem et noctem non ergo aput quas dii excubant sed diis excubantur *T* ‖ 22 ad quem (*scil.* '*ignem*') *F:* atque *Daniel primus* ad quae *coni. Hagenus* ‖ necesse sit *om. F, recepi ex Turonensi* ‖ 26 peruigilis *F*

ratione, ut in aliquibus templis sit ignis pervigil: nam potestates aut terrenae sunt, aut aëriae, aut aetheriae; sed quia aether ignis est, ideo *in* aetheriarum potestatum templis ignis est, ut reddatur eis imago sui elementi. est autem *in templo* Iovis, qui aether est, *et* Minervae, quae supra aetherem est: unde de patris capite procreata esse dicitur.

202. VARIIS FLORENTIA SERTIS *aliis atque aliis, ac sic perpetuo tempore.*

203. ISQVE AMENS ANIMI et amator, et barbarus. sane nomen esse ostendit ponendo genetivum. AMENS ANIMI *ut* ⟨300⟩ *saevit inops animi. sane 'amens animi' nominativum pro genetivo posuit. num ergo 'amentis animi'?* AMARO *quod audierat sibi praelatum Aeneam.* AMARO aspero, ut ⟨X 900⟩ hostis amare, quid increpitas?

204. MEDIA INTER NVMINA DIVVM ac si diceret *et* 'diis testibus', ut Sallustius quam mediusfidius veram licet mecum recognoscas: *id est sis dictis medius: fidius, id est Διὸς υἱός, Iovis filius, id est Hercules. medium dixit testem. sane multi 'munera' legunt, hoc est in media precatione deorum: et est invidiosius, si inter munera, quae ipse sacraverat.*

205. MANIBVS SVPINIS *iuxta rationem: nam inferos demissis ad terram manibus invocamus: ut Homerus inducit Althaeam, matrem Meleagri, manibus in longum porrectis, ut ipse alibi* ⟨III 263⟩ *passis de litore palmis: caelestes levatis ad caelum, ut modo, et alibi* ⟨I 93⟩ *duplices tendens ad sidera palmas.* SVPPLEX ORASSE SVPINIS partim precatur, unde ait 'supplex': partim conqueritur, unde ait 'orasse', id est dixisse: hinc et oratores dicimus: *nam 'rogare' non procedit, quia conqueritur magis.*

16 Sallustius] Cat. 35, 2 ‖ 17 fidius . . . Hercules] cf. Varro d. l. l. V 66 ‖ 22 Homerus] Il. IX 568

1 rationem *H* ‖ 2 aut aëriae *om. N* ‖ aut aetheriae *om. F* ‖ sed *in ras. l* ‖ aether] aeternus *F* ‖ 3 aetheriarum] et hertarum *H* ‖ potestatem *L* (potestatum *l*) potestatem *H* ‖ 4 ei *Hl* ‖ in templo *edidit Stephanus* ‖ qui] qui *ex* que *L* quia *H* ‖ 5 super *L* (supra *l*) ‖ aethera *H* ‖ 7 *ad* uariis *supr. vers.* aliis atque aliis *T* ‖ 9 et barbarus et amens animi . . . amentis animi *F*, sane nomen . . . genetivum *omittens* ‖ 10 ut *Daniel:* et *F* ‖ 11 gen̄m *F*, genetivo *Daniel* ‖ 12 num *Daniel:* nam *F* ‖ 15 NVMINA] CORNVA *M* ‖ et *Daniel:* ex *F* ‖ dis *NH* ‖ 16 quam] quae *Daniel* ‖ uera *F et Daniel* ‖ mecum *om. F* ‖ 17 id est sis dictis medius, id est *διὸς υἱὸς*, id est Iouis filius *edidit Stephanus* ‖ id est sis dictis *F:* testis dictus *Masvicius primus* ‖ VOC *F* ‖ Iovis filius] filius iouis *add. F* ‖ 18 herculis *F* ‖ 21 *ad* supinis *in marg.* ideo dicit manibus supinis quia dimissis ad terram manibus solebant ueteres inuocare inferos supinis autem celestes deos *T* ‖ infero *F* ‖ dimissis *F, corr. Daniel* ‖ 22 altea *et* maleagri *F* ‖ 23 ut] *fortasse* et ‖ 24 leuatis *Commelinus:* laeua *F* ‖ 26 partim precatur . . . dicimus] haec adlocutio conquestionem habet orasse autem dixisse unde oratores dicti *F*

206. IVPPITER OMNIPOTENS *epitheta, quae commemorationem potentiae habent, interdum exprobrationis vim obtinent, ut hoc loco.* MAVRVSIA *Maura: nam protentio est nunc. Coelius Maurusii, qui iuxta oceanum colunt.*

207. NVNC EPVLATA dum in epulis est: nam eum deseruit participium. et bene 'nunc' dixit: *quasi celebrantibus eius sacra tanta iniuria acciderit.* officia enim in deos, licet aeternam habeant gratiam, *et spectent tam praeteritum quam futurum,* tamen in praesenti plus valent. semper autem Iovi propter hospitalitatem libatur. et bene conqueritur, quia humanas res ne tum quidem curat, cum ei tribuitur honos sacrificii. *et 'gens epulata' bene dixit, ac si diceret me iuvante, me praebente sumptum.* LENAEVM Bacchicum: nam Liber Lenaeus dicitur, quia torculis praeest, qui et Graece *ληνοί* dicuntur: nam cum sit Graecum, a mentis delenimento non potest accipi. LENAEVS *ex calcatorio ἀπὸ τῆς ληνοῦ, hoc est (a) lacu.*

208. ASPICIS HAEC *id est talia. et hoc sentit: itane talia aspicis, nec vindicas?* FVLMINA TORQVES *vel intorques, vel gubernas.*

209. NEQVIQVAM HORREMVS quia non iudicio hoc facis: *quia non punis malos et supervacua horremus: aut quia existimamus ea non emitti manu tua. an 'nequiquam' pro non, ut sit 'tu fulmina non torques'?* CAECIQVE IGNES non quia non videntur, sed quorum

---

3 Coelius] fragm. 54 ap. Peterum p. 163 ‖ 12 nam Liber e. q. s.] cf. Serv. ad georg. II 4

---

1 *ad v.* 206 *in marg.* epitheta . . . interdum uim habent exprobrantis ut hoc loco quasi qui omnia posset non potuerit animum mulieris flectere *T* ‖ 2 habenti *F* ‖ exprobationis *F, corr. Daniel* ‖ 3 protencio *F* ‖ maurusius *F, corr. Daniel* ‖ 4 colant *Commelinus primus* ‖ 5 *ad* epulata *supr. vers.* pro epulans participium pro participio id est dum in epulis est. quasi celebrantibus eius sacra tanta iniuria accidit *T* ‖ NVNC EPVLATA dum . . . dixit] Epulata pro ebulas participium et bene dixit dum in epulis est *F* ‖ participium] participim p. *H.* praeteritum epulata, pro praesenti epulans posuit *add. Stephanus* ‖ 7 accederit *F* ‖ 8 et spectent . . . futurum *edidit Stephanus* ‖ futura *F* ‖ 9 libabatur (*sic*) propter hospitalitatem *F* ‖ libatur] quem ξένιον dicimus *add. D* ‖ 10 nec *L* ‖ currat *LH* (curat *l*) ‖ cum ei] cui *N* ‖ 11 tribuitur honos sacrificii] sacrificatur *F* ‖ et gens . . . sumptum *om. Daniel* ‖ 12 iuvante *scripsi:* iuuentem *F* ‖ *ad v.* 207 *in marg.* leneus dicitur non a leniendo sicut donatus dicit sed apotis lenu (*leg. ἀπὸ τῆς ληνοῦ*) id est a lacu in quo premitur *T. cf. Serv. ad georg.* II 4 ‖ LENEVM *M* ‖ baccicum *NH* ‖ 13 leneus *LHM* ‖ torculis *scripsi:* lacubus *F* loculis *NLHM* ‖ qui et . . . accipi] id est ANNOIC (id est *ἀπὸ τοῦ ληνοῦ Stephanus* id est *ἀπὸ τοῦ προιστάναι ληνοῖς Daniel*) nec potest dici leneus a mentis delinimento cum sit a graeco tractum *F, Stephanus, Daniel* ‖ qui et Graece *ληνοί*] qui est eregereanai *N* qui et grece AHNH *L* (grece AHNH *in ras. l*) qui est erecge reanai *H* qui et grece lene *M* ‖ 14 delenimentum *NH* (delenimento *n*) delinimen *L* (delinimento *l* deliniamento *man. rec.*) delinimento *M* ‖ 15 laenaeus *F* ‖ ΑΠΟ ΤΕC ANNOY *F* ‖ a *add. Masvicius* ‖ 16 *ad* aspicis haec *supr. vers.* id est . . . uindicas *T* ‖ 18 *ad* nequiquam horremus *in marg.* id est non iudicio facis quia non punis malos *et ab alia manu* et superuacue (*sic*) horremus . . . torques *T* ‖ haec *F*

origo non apparet. *an quorum rationem ignorantes timemus:* alii enim de ventis dicunt *fieri,* alii de nubibus, alii de aëre *fulmen.* IN NVBIBVS ac si diceret, non ex te *fiunt; si enim errant, tuo non reguntur imperio.* Iuvenalis ⟨XIII 225⟩ *non quasi fortuitus* nec ventorum rabie sed iratus cadat in terras et iudicet ignis.

210. *TERRIFICANT ANIMOS et reliqua. latenter secundum Epicureos locutus est.*

211. FEMINA invidia a sexu, *contemptu inferioris.* et iam incipit specialis conquestio. est autem ordo 'femina errans, quae in nostris finibus urbem posuit'. *et est exaggeratio: primum quod pretio, deinde exiguam, dein certis legibus.*

212. PRETIO ut ostendat eam nec meruisse per gratiam, nec invasisse virtute. et si vendidit, quid conqueritur? *scilicet* vel defraudatus per corium, vel de nuptiarum promissione: *aut 'exiguam pretio' pro exigui pretii.* LITVS *non ait agros, sed 'litus',* ut et supra ⟨I 2⟩ diximus, terram mari vicinam. modo etiam infertilem *sibi et angustam* vult ostendere, *hoc est talem illi dedimus terram, quae nulli esset necessaria, qua tamen contenta fuit.* *ARANDVM videtur illud attingere moris antiqui, quod cum conderetur nova civitas, tauro et vacca, ita ut vacca esset interior, a magistratu muri designarentur. nam ideo ad exaugurandas vel diruendas civitates aratrum adhibitum, ut eodem ritu, quo conditae, subvertantur. Horatius inprimetque muris hostile aratrum.*

213. LOCI LEGES DEDIMVS aut quam tributariam fecimus: aut cui ideo concessimus civitatem, ut in nostrum veniret matrimonium: *ut iusta ira sit.* *CONVBIA hic 'nu' produxit, cum alibi corripuerit, ut* ⟨126⟩ *conubio iungam stabili.* NOSTRA pro 'mea': est autem nobilius: *sic Numanus* ⟨IX 597⟩ *en qui nostra sibi bello conu-*

---

22 Horatius] carm. I 16, 20

---

1 ratione *F* ‖ 2 fieri *hab. Stephanus* ‖ fulmen] *omisso poetae nomine Iuvenalis verba* non . . . ignis *add. F, quae reliqui libri post* ex te *habent.* ‖ 3 te] teq *H* ‖ fiunt . . . imperio *edidit Stephanus* ‖ tuo non *Stephanus et Daniel:* in tuorũ *F* ‖ 4 fortuitus *F:* fortuitu *Daniel primus* ‖ 5 rabiae *N* rabiẽ *M* ‖ in terras et iudicet ignis *F:* in terras eti ·/· *N* in terras et ii *L* in terras et i. i. *H* in terra seti *M* in terras et uindicet ignis *vulgo* ‖ 6 *ad* terrificant animos *supr. vers.* scilicet a superioribus nequiquam quasi diceret quia non fiunt ex te ideo frustra timemus *T* ‖ 8 incepit *H* ‖ 12 non meruisse *F* ‖ 13 vel defraudatus] aut de fraude facta *F* ‖ 14 vel de] aut ex *F* ‖ *ad* exiguam pretio *supr. vers.* exigui pretii *T* ‖ 15 et *om. FL* ‖ 16 terram mari uicina ut supra diximus *F* ‖ 17 hoc est . . . necessaria *edidit Stephanus* ‖ 18 videtur illud . . . subvertantur *hab. Ambros.* ‖ 20 magistratum *F* ‖ 21 ad *om. F* ‖ abhibitum est *Ambros.* ‖ 22 condita subvertatur *F, quod correxi* ‖ oratius *F* ‖ inprimeretque *Horatius* ‖ hostilia *F* ‖ 25 quitatem *H* ‖ 27 est autem nobilius] est autem nobilium hic sermo *F.* nobiliuni est autem hic sermo . . . poscunt *edidit Stephanus*

bia poscunt. Sallustius nos in tanta doctissimorum *hominum* copia.

214. DOMINVM ut superius ⟨103⟩ liceat Phrygio servire marito. est autem de iure, quasi per coëmptionem. *vel 'dominum' maritum, ut alibi 'dominam' uxorem* ⟨VI 397⟩ *hi dominam Ditis: et est quasi vehemens accusatio: me maritum respuit et Aeneam non virum, sed dominum recepit.* PARIS similis Paridi: iniuria a persona. * sic Iuvenalis ⟨IV 38⟩ et calvo serviret Roma Neroni:* *probrosis enim nominibus veteres convicia dicebant, ut Sallustius tyrannumque et Cinnam maxima voce appellans.* et bene 'Paris' quasi qui sustulit pactam.

215. SEMIVIRO COMITATV ut ⟨IX 614⟩ o vere Phrygiae! neque enim Phryges: *id est effeminati. et bene non solum regi, sed et sociis convicium facit. sane quidam tradunt iure hoc in Phrygas dictum: ab ipsis enim ferunt coepisse stupra puerorum.*

216. MAEONIA MITRA Lydia: nam utebantur et Phryges et Lydi mitra, hoc est incurvo pilleo, de quo pendebat etiam buccarum tegimen. *sane quibus effeminatio crimini dabatur, etiam mitra eis adscribebatur: multa enim lectio mitras proprie meretricum esse docet. ergo ex habitus qualitate mutuatur invidiam: nam eum non iam effe-*

1 Sallustius] hist. fragm. I 5 Kr. ‖ 9 Sallustius] hist. fragm. inc. 52 Kr. ‖ 17 mitra . . . tegimen] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. IX 795. Isid. or. XIX 31, 4

3 superius *om. F* ‖ 4 per coemptionem] coemptio uero certis solennitatibus apud priscos peragebatur in contrahendo matrimonio, et sese coemendo invicem uir et uxor interrogabant: uir ita, an mulier sibi mater familias esse vellet: illa respondebat, velle. item mulier interrogabat, utrum vir sibi pater familias esse vellet: ille respondebat, velle. itaque mulier in viri manum conveniebat et vocabantur hae nuptiae per coemptionem et erat mulier mater familias viro loco filiae *add. D. cf. Boetius ad Cic. top.* 3 *p.* 299. ‖ 5 hii *F* ‖ 7 *ad v.* 215 *in marg.* non reuera sed similis paridi et iniuria a persona. probrosis enim non lenibus ueteres conuicia dicebant ut Sallustius tirannumque et cinnam maxima uoce appellans *T* ‖ paridi *ex* paride *N* paride *H* ‖ iniura *N* (iniuria *n*) ‖ 8 sic Iuvenalis . . . Neroni *huc transposui, post* pactam *habent libri* ‖ sic *om. F* ‖ caluo] aelue *H* ‖ nerone *F.* cui similis per iniuriam Domitianus erat *add. D* ‖ 9 nominibus *Commelinus:* non linibus *F* non lenibus *T et Daniel* non lenibus verbis *Masvicius* ‖ 10 et Cinnam *T:* etcinitam *F* exciuitam *Daniel. cf. ad Aen.* I 5 ‖ 11 pactam *N:* pactam *ex* pactum *L* pactum *HM* alii matrimonium pactum *F* ‖ 12 *ad* semiuiro *supr. vers.* id est molli et effeminato. hoc dicendo non solum regi sed etiam tyriis maledictorum fit iniuria quidam tradunt iure hoc in frigas dictum quia ab ipsis ferunt stuprum cepisse puerorum *T* ‖ 14 frigas *F* ‖ 16 lydiana (lidiana *l*) qua utebantur *Ml* ‖ 17 lidi *F* lydii *NHM* lidii *L* ‖ incuruum pilleum *M, in quo* MITRA *pro lemmate* ‖ baccarum *F* ‖ *ad v.* 216 *in marg. inf.* mitra erat pilleum frygium caput tegens matronarum quale est operimentum capitis domino deuotarum. sane quibus effeminatio crimini dabatur . . . o uere frigiae non friges *T* (*de verbis quae sunt* quale est . . . deuotarum *cf. Isid. or.* XIX 31, 4.) ‖ 18 exfeminatio *F* ‖ eis *Daniel:* ei *FT* ‖ 19 proprio *F* ‖ 20 abitus *F* ‖ eum] enim *Daniel, inde* eum enim *vulgo* ‖ effinatum *F*

minatum, sed velut meretricem appellat, quod est inimicius non mulierem tantum, sed etiam meretricem vocare, cum, sicut supra dictum est, et alius insectator dicat o vere Phrygiae! neque enim Phryges. CRINEMQVE MADENTEM SVBNIXVS crinem unguentatum subnixum *et subligatum* habens. *aut 'subnixus' fiducia elatus.*

217. RAPTO POTITVR stupro fruitur: nam proprie raptus est inlicitus coitus; nec enim hic rapuerat.

218. TEMPLIS QVIPPE TVIS FERIMVS ac si diceret, non mirum si haec patimur te colentes. *sic supra* ⟨204⟩ *ad inrisionem dictum 'Iuppiter omnipotens', ac si diceret: tu es, qui potest omnia?* FOVEMVS INANEM aut quia frustra te credimus mundi esse rectorem: aut quia me tuum filium esse confido. 'fovemus' autem quasi in se infirmam.

219. *ORANTEM perorantem, non precantem, ut supra* ⟨205⟩ *dictum est:* ⟨X 96⟩ *talibus orabat Iuno.* *ARASQVE TENENTEM veteres aras 'asas' dicebant; postea inmutata littera 's' in 'r' 'aras' dixerunt, sicut Valesios Valerios, Fusios Furios: quod Varro rerum divinarum in libro quinto plenius narrat: necesse enim erat aras a sacrificantibus teneri: quod nisi fieret, diis sacrificatio grata non esset. quod plenius intellegi voluit, gratum hoc esse numinibus, subiungendo 'arasque tenentem audiit omnipotens'.*

220. OCVLOSQVE AD MOENIA TORSIT REGIA ut inde pellat Aeneam; nec videatur esse contrarium quod turbantur omnia Iove Africam respiciente: nam utrumque a turpi liberat fama.

221. *ET OBLITOS FAMAE MELIORIS AMANTIS oblitos et eos dicimus qui aliquid neglegunt, vel quibus aliquid excidit, ut hoc loco; et id quod de memoria excidit, sed figurate, ut nunc oblita mihi tot carmina. 'famae' autem 'melioris' hoc est* ⟨170⟩ *'neque enim specie famave movetur'.*

---

4 subnixus fiducia elatus] cf. Gell. XVII 2, 4 ‖ 6 nam proprie . . . coitus] cf. Don. ad Ter. adelph. III 3, 2 ‖ 15 veteres aras asas e. q. s.] cf. Macrob. Sat. III 2, 7 sqq. ‖ 27 nunc] buc. IX 53

---

1 sed etiam *T.* sed *om. Daniel* ‖ est *om. T* ‖ inimici *F* inimice *T, correxi* ‖ mulierem *T:* mulier . . *F* (*duae litterae evanuerunt*) mulieris *Daniel primus* ‖ 2 tantum *T* tam̃ *F* ‖ uocare *FT:* uocat *Masvicius* ‖ sicut . . . est *om. T* ‖ alios insectatur *F* et alius insectator *T* ‖ 4 crinem . . . habens *hab. T* ‖ 5 id est subligatum *T* ‖ 7 conuitus *F* ‖ 9 sic . . . omnia *edidit Stephanus* ‖ 10 potest *F:* potes *Stephanus primus* ‖ 12 fovemus . . . infirmam] fovemus autem auxiliamur quasi rem per se infirmam *Daniel* ‖ in se infirmam] rem per se infirmam *Stephanus et Fabricius* ‖ 14 *ad* orantem *supr. vers.* perorantem finientem *T* 15 *ad vers.* 219 *in marg.* ueteres . . . omnipotens *T, eadem hab. Ambros.* ‖ aras *om. Daniel* ‖ 16 mutata *T* ‖ s *Ambros., om. FT* ‖ 18 quinto *om. Ambros.* ‖ 19 aras a sacrificantibus *Ambros.:* ansiscasa sacrificantibus *F* reas sacrificantibus *T* ‖ tenere *T* ‖ 21 aras *F* ‖ 23 quod] quia *F* ‖ 24 fama] unde et (et *om. l*) sequitur et oblitos famae melioris amantis *add. Ml* ‖ 25 *ad* oblitos *supr. vers.* oblitos solemus dicere neglegentes uel quibus aliquid excidit *T* ‖ 27 nunc] non *F*

223. VADE, AGE *singulis verbis et iubentis, ut 'vade'; et hortantis, ut 'age'; et blandientis, ut 'nate' expressit adfectum.* VOCA ZEPHYROS aut quibus Aeneas naviget: unde est ⟨562⟩ nec zephyros audis spirare secundos: aut qui vehant Mercurium, ut ⟨257⟩ ventosque secabat, item ⟨241⟩ rapido pariter cum flamine portant.

224. DARDANIVMQVE DVCEM *ordo est 'Dardaniumque ducem adloquere'.* TYRIA CARTHAGINE *quasi homini, ita civitati epitheton patrium dedit. 'Carthagine' autem* pro 'Carthagini': et pro adverbio in loco, de loco posuit. sic Horatius Roma Tibur amem, ventosus Tibure Romam pro 'Tiburi'

225. EXPECTAT moratur, deterit tempus. NON RESPICIT VRBES *non cogitat, cum illum necesse sit ad Italiam navigare.*

226. CELERES *pro 'celer' vel 'celeriter'.*

227. NON ILLVM NOBIS *κατὰ τὸ σιωπώμενον* intellegimus. PVLCHERRIMA epitheton perpetuum, nec ad praesens negotium pertinens.

228. GRAIVMQVE IDEO BIS VINDICAT ARMIS alii dicunt 'bis' semel a Diomedis singulari certamine, *in quo a Diomede percussus est saxo: Iuvenalis* ⟨XV 66⟩ *vel quo Tydides percussit pondere coxam Aeneae:* et item in excidio, sicut legimus ⟨II 632⟩ descendo ac ducente deo *et* ⟨II 664⟩ *hoc erat alma parens.* alii dicunt propter Diomedis et Achillis certamina singularia. sed quando cum Achille dimicavit, a Neptuno liberatus est: potest tamen hoc pro Venere factum videri: sic *enim* Iuno imputat Veneri quod pro ea factum est *dicens* ⟨X 83⟩ et potes in totidem classes convertere nymphas. potest etiam *et* alter sensus esse: nam Troia antea ab Hercule, qui et ipse Graecus fuit, capta est: ut intellegamus iam tunc Aeneam natum fuisse: nec enim multum tempus interfuit, cum constet Priamo tunc ab Hercule imperium

10 Horatius] ep. I 8, 12

1 *ad* vade *supr. vers.* iubentis, *ad* 'age' hortantis, *ad* 'nate' blandientis, *ad* 'zephyros' quibus porteris *T* ‖ ortantis *F* ‖ 4 quia uehebant *F* ‖ 8 *ad* Tyria Carthagine *supr. vers.* epiteton praeposuit uti homini *T* ‖ ita *scripsi:* itata *F* iratus *Daniel primus* ‖ 9 pro *om. F* ‖ kartagini *L* carthaginia *H* ‖ 10 amas *F* amnem *L* amnem *M* ‖ Tibure] tubure *L* ‖ 12 *ad* non respicit urbes *supr. vers.* hoc est non cogitat quod necesse sit eum nauigare ad italiam *T* ‖ 13 nauigari *F* ‖ 19 in quo ... Aeneae *edidit Stephanus* ‖ 21 aeneas *F* ‖ et item] iterum *F* ‖ 22 ac ducente *F:* abducente *NM in ras. l* eabducente *H* ‖ 23 singularia] contra Aenean *add. Daniel* ‖ 24 liberatus est] quando cum Diomede a Venere *add. Daniel* ‖ 25 hoc pro Venere] quod pro uenere fit a uenere *F* ‖ hoc] quod *H* ‖ uidere *H* ‖ 26 et] ut *NLHM* ‖ potis *F* potest *NH* potes//// *L* (*duae litterae deletae*) potest *l* in *omittens* ‖ 28 ante *L* ‖ 29 nec ... constet] nec enim multi temporis fuit cum conplet *F*

traditum. 'vindicat' autem pro 'vindicavit': et quaedam ideo praesenti pro praeterito tempore ponuntur, ad maiorem significationem figurandam, ut ⟨I 316⟩ vel qualis equos Threïssa fatigat et Coeumque Iapetumque creat, ut e contrario praeteritum tempus ad exprimendam celeritatem, ut ⟨XI 488⟩ suras incluserat auro et exiit ad caelum ramis felicibus arbos. et 'vindicat' eripit, ut 'qui in libertatem vindicat', id est eripit servituti.

229. GRAVIDAM IMPERIIS *quasi parituram imperia: vel* unde multi imperatores possent creari, ut ⟨I 21⟩ hinc populum late regem. ideo autem 'gravida' ablativo iungitur, quia etiam 'gravis illa re' dicimus, unde est huius origo sermonis. sic Plautus in Amphitruone ⟨II 2, 86⟩ uxor tua non puero, sed peste gravida est. *alii hunc ordinem volunt: sed fore, qui Italiam gravidam rerum abundantia et bello frementem imperiis regeret.* BELLOQVE FREMENTEM exceptis temporibus, quibus a Latino regebatur, ut ⟨VII 46⟩ longa populos in pace regebat: nam alias bellicosa fuit Italia.

230. ALTO *inlustri, nobili.*

231. PRODERET modo 'protenderet', id est propagaret. 'propago' autem si genus significet, 'pro' brevis est, ut ⟨XII 827⟩ sit Romana potens Itala virtute propago: si de arbore dicas, producitur 'pro', ut flexos propaginis arcus exspectant. 'prodere' sane significat *et occulta detegere, unde proditores dicti, et* decipere *vel perdere,* ut ⟨I 253⟩ unius ob iram prodimur: et est in infinitum haec lexis polysemos. *Plautus nam illud quod dat perdit, et illi prodit vitam ad miseriam, cum de paupere loqueretur.*

4 Coeumque] georg. I 279 ‖ 6 exiit] georg. II 81 ‖ 19 'proderet' modo protenderet] cf. Non. p. 363 M. ‖ 22 flexos] georg. II 26 ‖ 25 Plautus] trin. II 2, 59

1 *ad* Graiumque ideo b. v. a. *supr. vers. et in marg.* ad maiorem significantiam posuit praesens pro praeterito quasi nunc etiam uindicat. et uindicat significat trahit liberat in libertatem uindicat uindicat id est eripit seruituti. et est plena laus quasi diceret non ideo bis euasit incommoda patriae suae ut carthaginem foueat *T* (et est . . . foueat *Tiberii Donati sunt.*) *in marg. sup. alia manus* Vindicat pro uindicauit . . . felicibus arbos *scripsit.* ‖ 2 moiorem *F* ‖ 3 quales aequos *F* ‖ 4 quoeumque iapidumque *F* ‖ 8 *ad* grauidam imperiis *supr. vers.* parituram imperia *F* ‖ 9 multum *NH* ‖ possunt *F* ‖ 11 plaustus *F* placatus *H* ‖ 12 amphitriene *F* amamfarione *N* (amfitrione *superscr. ead. man.*) amphitrione *L* amamfariofe *H* amfitrione *M* ‖ grauida *NLHM:* grauis *F* ‖ 13 *ad v.* 229 *in marg.* quidam ita ordinant grauidam italiam rerum habundantia et bello frementem regeret imperiis *T* ‖ 14 rerum abundantia et *om. F* ‖ 16 populos] placidas *Vergilius* ‖ 19 *ad* proderet *supr. vers.* ostenderet et manifestaret *T* ‖ hoc est *M* ‖ propurgaret *F* ‖ 21 italia *FH* ‖ 22 producitur pro] pro longa est *F* ‖ pro *om. M* ‖ flexos] pressos *Vergilius* ‖ exspectant . . . significat et] alias *M* ‖ exspectant *F:* nexae spectant *NL* (*del. l*) nexespectant *H* ‖ 24 et est] sane *M* et *in ras. l* ‖ in *om. F* ‖ 25 haec] haec est *M* ‖ lexis] glossula *F* clausula *in ras. l* (t lexis *superscr. alia man.*) lesis *H* clausula uel lexis *M* ‖ polisemos *NHl* populi semos *L*

233. SVPER SVA LAVDE *id est* pro sua laude. et Graecum est schema: sic enim Demosthenes *ὑπὲρ τοῦ στεφάνου*, id est pro corona. MOLITVR praeparat, exercet.

234. ASCANIONE propter illud quod frequenter diximus, ipsi imperium deberi. ideo autem hoc asserit poeta, ut laudando Iulum Caesarem laudet, quia ab eo originem ducit, ut ⟨I 288⟩ Iulius a magno demissum nomen Iulo ROMANAS INVIDET ARCES honestior elocutio est si addamus quam rem invidemus, ut Liber pampineas invidit collibus umbras.

235. INIMICA IN GENTE praeoccupat quasi praescius: *nam nondum inimica est.*

236. PROLEM AVSONIAM ut in sexto ⟨756⟩ nunc age Dardaniam prolem quae deinde sequatur gloria: *vel quia de Lavinia Silvium habuit.*

237. HAEC SVMMA EST id est mei praecepti collectio: *hoc est totum propter quod mitteris, ut* Iuvenalis ⟨III 79⟩ in summa, non Maurus erat neque Sarmata. *HIC NOSTRI NVNTIVS pro 'talis', ut* ⟨XI 16⟩ *manibusque meis Mezentius hic est et* ⟨IX 479⟩ *hunc ego te, Euryale, aspicio pro 'talem'.*

238. PARERE PARABAT non respondet quasi numen inferius, sed dictis obtemperat, *ut* ⟨I 689⟩ *paret Amor dictis carae genetricis.*

239. TALARIA NECTIT Mercurius ideo dicitur habere pennas quia citius ab omnibus planetis in ortum suum recurrit: unde et velox et errans inducitur, ut quos ignis caeli Cyllenius erret in orbes.

242. TVM VIRGAM CAPIT id est caduceum, quod primo Apollo habuit et donavit Mercurio, *accepta ab eodem* lyra sibi tradita. sic

8 Liber] buc. VII 58 ‖ 23 Mercurius . . . orbes] exscr. mythogr. II 42 ‖ 25 quos] georg. I 337 ‖ 27 id est caduceum e. q. s.] cf. Isid. VIII 11, 45 sqq. mythogr. I 119, II 42, III 9, 3

2 scema *FNLM* ‖ Demosthenes . . . pro corona] dicunt ΥΠΕΡ ΕΚΙΝΝΟ id est pro illo *M* ‖ enim] dicunt ΥΠΕΡ ΕΚΥΝΙΟ id est pro illo ΥΠΕΡ ΤΟΥ *in marg. add. l* ‖ demostenes *FH* demostenus *N* demestenes *L* ‖ ΥΠΕΡ ΤΑCΤΕΦΑΝ *F* ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ *N* nepto ΥCΤΕΦΑΝΟΥ *L* ΝΕΡΤΟ ΟΥCΤΕΦΑΝΟΥ *H* ‖ 3 aut exercet *M* ‖ 4 frequenter] supra *L* ‖ 5 adserit *F* ‖ iulium *M* ‖ 6 quia] quod *F* qui *LM* ‖ 7 dimissum *HM* ‖ 8 eloqutio *H* ‖ 9 inuidet *F* ‖ 13 sequatur *F:* sequeretur *N* sequatur *ex* sequetur *L* sequetur *HM* ‖ luuinia *F* ‖ 16 in] ad *supr. vers. l* ‖ 17 nec *FM* ‖ 20 respondit *FM* ‖ 21 obtemperat] sane hic locus Homeri est (*Od.* V 43) *ὣς ἔφατ', οὐδ' ἀπίθησε . . . πυκιναὶ πτεραὶ δεύεται ἅλμῃ add. D* ‖ cara *F* ‖ 23 pinnas *FN* ‖ 24 titius *L* sitius *H* ‖ 25 cillenius *FNH* ‖ *ad* talaria nectit *supr. vers.* quia mercurius deus sermonis dicitur talaria fingitur habere in pedibus quia sermo citius currit mercurius enim dicitur quasi medius currens *T* ‖ 28 sic] ut *M*

Horatius fraternaque umerum lyra. huius autem virgae haec ratio est. Mercurius et orationis deus dicitur et interpres deorum: unde virga serpentes dividit, id est venena: nam *serpentes ideo introrsum spectantia capita habent, ut significent inter se legatos colloqui et convenire debere, quia* bellantes interpretum oratione sedantur: unde secundum Livium legati pacis caduceatores dicuntur: sicut enim per fetiales, *a foedere*, bella indicebantur, ita pax per caduceatores fiebat. *quibus caduceis duo mala adduntur, unum Solis, aliud Lunae. sane de ipsis serpentibus haec opinio est † Mercurius haec tam fera animalia concordent, nos quoque concordare debere.* Ἑρμῆς autem Graece dicitur ἀπὸ τῆς ἑρμηνείας, Latine interpres. *sane caduceum postea inventum dicitur. virga vero insigne potestatis est, nam ideo ea et magistratus utuntur. dicta, quod vi regat. hac et vates plerumque utuntur: unde et Circe videtur homines mutasse, ut* ⟨VII 190⟩ *aurea percussum virga. et hodieque tam athletarum quam gladiatorum certamina virga dirimuntur. et praefecti gentium Maurarum cum fiunt, virgam accipiunt et gestant.* ANIMAS pro 'umbras' secundum poeticum morem. animae enim in caelo sunt, ut ⟨V 722⟩ visa dehinc caelo facies delapsa parentis. huius autem rei ratio altioris est scientiae.

244. LVMINA MORTE RESIGNAT claudit, perturbat. est et aliud quod physici dicunt, pupillas, quas in oculis videmus, morituros ante triduum non habere: quibus non visis est summa desperatio. hoc ergo dicit 'resignat', hoc est aufert signa luminibus: *id est*

1 Horatius] carm. I 21, 12 ‖ 6 secundum Livium] fragm. 59 Hertz. ‖ 8 quibus caduceis ... Lunae] cf. Macrob. Sat. I 19, 17 ‖ 12 virga vero ... vi regat] cf. Isid. or. XVII 6, 18 ‖ 15 et hodieque ... dirimuntur] cf. Hygin. poet. astr. II 7 ‖ 21 est et aliud ... desperatio] exscr. Isid. or. XI 1, 37

1 fraternaque] faretraque *M* ‖ humero *F* ‖ 3 serpentes] bellantes *M* ‖ uenena *F:* uenenum *NH* uenena *L,* (*sed* a *in duar. litter. ras. l*) bellum *M* ‖ 6 libium *F* Niuium *H* ‖ sicut enim ... Latine interpres] unde et grece hermes dicitur apotes ermenias sicut contra per fetiales bella sumebantur *M* ‖ 7 fetiales *L:* fectiales *F* festiales *NH* ‖ a foedere dictos *coni. Burmannus* ‖ 9 de] in *Daniel primus* ‖ Mercurius] *cf. ad lin.* 11 ‖ 10 ferra *F, corr. Daniel* ‖ concordat *Daniel primus* ‖ debere] certum est *add. Daniel primus.* Mercurius eas secernit et cum haec tam *e. q. s. F. Schoellius.* Mercurius h. t. f. a. concordans monet n. q. c. d. *coni. Hagenus. fort. in archetypo fuit* haec opinio est Servii, cum haec tam *e. q. s.* ‖ ερμες *F* ερμνς *L* ‖ 11 autem] aut *FH* ‖ apo tes erminias *F* απο τηc ερμηνιαc *NLH* ‖ ἑρμηνείας] esse certum est cum haec tam fera enim alia concordent *add. F* ‖ Latine interpres *om. F* ‖ 12 adhuceum *F, corr. Daniel* ‖ *ad v.* 242 *in marg.* uirga insigne potestatis est ... dirimuntur *T.* uirga insigne ... gestant *hab. Ambros.* ‖ 13 ui regat *T et Ambros.:* diu rigat *F. cf. Isid.* ‖ hac] ac *Ambros.* ‖ 14 videtur] *fort.* videtur virga ‖ 15 hodiequi *F* ‖ tam ... gladiatorum] atletarum et gladiatorum *T* ‖ 17 Maurorum *Ambros.* ‖ 18 umbris *ex* umbras *N* ‖ 19 dehinc] dein *F* ‖ 20 autem] enim *F* ‖ altioris *F. Schoellius:* alterius *libri* 21 claudit] Diuidit *H* ‖ et est aliud *F* et est illud *Masvicius* ‖ 22 populas *N* populas *M* ‖ videmus] habemus *N* ‖ morituros *N* ‖ 24 luminis *N*

signorum, quibus quaeque noscuntur, intellectum tollit. Cicero resignari pro auferri ait in pro Archia ⟨5, 9⟩ *aliquandiu incolomis post damnationis calamitatem omnem tabularum fidem resignasset, hoc est abstulisset. alii tradunt resignare vetuste ita dictum, ut nos adsignare dicimus pro damno, ut est apud Catonem in Lucium Furium de aqua quod attinet ad salinatores aerarios cui curam vectigalium resignantur et idem in oratione 'ne spolia figantur nisi de hoste capta' sed tum ubi † ludi misi sunt revertantur resignatis vectigalibus.*

245. AGIT VENTOS *non vocat aut transit, nam sequitur 'et turbida tranat'. an ergo ducit atque moderatur, ut mulcentem tigris et agentem: unde et paedagogos dicimus? an excludit ac pellit, ut ac membris agit atra venena? an insequitur, ut* ⟨V 265⟩ *palantes Troas agebat? an ante se agit, ne reflectant, ut equos agit, quia illis defertur? nam dixit 'rapido pariter cum flamine portant'. an 'agit' in actu est? Sallustius inter certamina dominationis aut libertatis agit.* TRANAT transvolat, ut nare per aestatem liquidam suspexeris agmen.

246. APICEM ET LATERA bene ei quae sunt hominis dat: nam rex fuit. qui cum audisset oraculo, cavendum esse a Iovis filio, et timore nullum susciperet, a Perseo in montem conversus est viso Gorgonis capite, eo quod illum noluit suscipere. ut autem in primo ⟨741⟩ diximus, peritus astrologiae fuit: nam et Herculem docuit. sane Latine Telamo dicitur, ut Nilus Melo. *bene ei quae sunt ho-*

5 apud Catonem] p. 49 et 70 ap. Jord. cf. Festus s. v. resignare ‖ 11 mulcentem] georg. IV 510 ‖ 12 an excludit . . . venena] cf. Non. p. 243 M. ‖ ac membris] georg. II 130 ‖ 13 an insequitur] cf. Don. ad Ter. adelph. III 2, 21 ‖ 16 Sallustius] hist. fragm. I 8 Kr. ‖ 17 nare] georg. IV 59

1 resignare *et* auferre *Daniel primus* ‖ 2 Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas o. t. f. r. *Cicero* ‖ 4 *ad* resignat *in marg.* claudit perturbat. alii accipiunt uetuste dictum hoc loco resignat quemadmodum dicimus assignat pro damno accipientis *et ab alia manu* ut est apud catonem . . . resignatur *T* ‖ 5 Cato in L. Furium . . . resignat *hab. Ambros.* ‖ 6 erarios *F T* ‖ curam *F* cura *T Ambros., Daniel, Scaliger castig. in Fest. p.* 156 ‖ 7 resignantur *F* resignatur *T* resiguat *Ambros., Daniel, Scaliger l. l.* ‖ Cato in oratione . . . uectigalibus *hab. Ambros.* ‖ orationem *F* ‖ uigantur *F, correxi:* figerent *Ambros.* figerentur *Festi liber, Daniel, Scaliger* ‖ 8 ludi misi *F* indiuisi *Ambros. et Scaliger* ii (*malim* hi) dimissi *Daniel.* ludos dimissi *F. Schoellius* ‖ revertentur *coni. Jordanus* ‖ 10 *ad v.* 245 *in marg.* AGIT VENTOS . . . et agentem *et ab alia manu* unde paedagogi . . . libertatis agit *T* ‖ nam sequitur *T:* insequitur *F* ‖ 11 an *om. T* ‖ 12 paedagogos dicimus an] paedagogi dicuntur quod pueros agant siue *T* ‖ 13 et membris agit atra et reliqua *F* ‖ an] siue *T* ‖ 14 an] siue *T* ‖ quia . . . portant *om. T* ‖ 16 siue agit in actu ipso est *T* ‖ inter certamina *T* inter certamine *F* in certamine *Priscianus* V 25, I p. 158, 3 H. ‖ 19 bene . . . Melo *om. F* ‖ homines *L* animalis *M* ‖ dat *om. H* ‖ 20 audisset . . . a Perseo] perseum non susciperet hospitio propter oraculum quo responsum fuerat ut a filio Iouis caueret *M* ‖ 21 timore/// (m *littera erasa*) *L* ‖ 23 et *om. M* ‖ 24 telamo *M:* telamon *reliqui*

*minis dat: nam et umeros, barbam, mentum * senem dicit. hic autem Atlas rex fuit, qui habuit, sicut quidam volunt, iuxta Aethiopas pomarium, in quo mala aurea nascebantur, quae Hesperides et insomnis draco custodiebant. hic cum audisset a Themide, antiquissima dearum vate, cavendum esse a Iovis filio, qui ea poma quandoque sublaturus esset, et timore nullum susciperet, audito quod Perseus Iovis esset filius, suscipere eum hospitio noluit: a quo in montem conversus est viso Gorgonis capite. ut autem in primo diximus, peritus astrologiae fuit: nam et siderum cursum deprehendisse dicitur et Herculem docuisse.*

247. ATLANTIS *Aetheris et Diei filius, cui poenae gratia caelum impositum dicitur, quod, ut quidam volunt, cum Titanibus steterit.* DVRI *laboriosi: et merito, qui caelum sustinet: unde ait* FVLCIT, *hoc est* sustinet, *propter altitudinem:* nam altus est nimis.

248. ATLANTIS CINCTVM *repetitio cum emendatione et auctu.*

250. NIX 'nivis' facit; sed verbum 'ninguit' non hinc venit, sed ab eo quod est 'haec ninguis' et 'hae ningues': Lucretius albas effundere ningues. 'ninguit' autem prima persona caret et secunda, quia non est in nostro arbitrio. *fabula autem talis est: Nilus Callirrhoen, Oceani filiam, amavit: ex his nata puella nomine Chione, quam cum rure vitam agentem * Iuppiter a Mercurio tolli et nubibus misceri praecepit: unde factum est, ut nives quae cadunt Graece χιόνες appellentur; quae tamen nives, repraesentantes virginis vitam priorem, montibus magis inhaerent. ideo autem cadentes nives sata exurunt, ut ostendant, puellam iniuriam, quam pertulit a rustico, vindicare.*

251. PRAECIPITANT ut ⟨II 8⟩ nox umida caelo praecipitat: *pro praecipitantur.* SENIS aut propter aetatem: aut adlusit ad nives, ut gelidus canis cum montibus umor liquitur.

1 hic autem Atlas e. q. s.] cf. Luct. Plac. in Stat. Theb. I 98. mythogr. II 114 ‖ 16 Lucretius] VI 736 ‖ 25 gelidus] georg. I 43

1 memorat et *add. F. Schoellius* ‖ hic atlas ... capite *in marg. inf. T* ‖ 2 athlans siue ortum *F* ‖ qui habuit *om. F* ‖ pomarium *T* ‖ 3 insomnis *F* peruigil *T* ‖ 4 hic *F* qui *T fortasse* deorum ‖ 6 timorem *T et Daniel* prae timore *Mastricius* ‖ 7 mentem *F* 9 docuisse' sane latine ... melo *add. F* ‖ 12 *ad* duri *supr. vers.* laboriosi *T* 14 auctu *Burmannus:* actu *F* ‖ 16 et hae ningues *om. M* ‖ sic lucretius *M* 17 descendere *Lucretius* ‖ ninguit *ex* ninguet *N* uinguit (*item* ninguis *et* uingues' *L* ‖ 18 quia] quae *N H* ‖ arbitrio' sed deo *ley.* ad deum' pertinet *add. D* fabula talis est ... uindicare *in marg. inf. T* ‖ 19 calliroen *F T* ‖ amabit *F* amabat *Daniel primus* ‖ 20 cum *secl. Mastricius. sed intercesserunt non nulla de iniuria virgini inlata:* rusticus stupro affecisset *suppl. F. Schoellius* ‖ a *om. Lion* ‖ 22 χιόνες] chione *F T* ‖ appellantur *F* ‖ praesentantes *F* ‖ virginis *scripsi:* uirgines *F T* virgines et *Daniel primus* ‖ 23 calentes *Daniel primus*

RIGET *aut frigida est, aut recta est: unde et rigorem dicimus directionem. inde est vestesque rigescunt et* ⟨VII 447⟩ *diriguere oculi.*

252. PARIBVS ALIS leni volatu, ut ⟨IX 14⟩ dixit et in caelum paribus se sustulit alis. NITENS *quidam pro 'volans' accipiunt: et est participium a verbo 'nitor'.* CYLLENIVS aut ab avia: unde paulo post 'Cyllenia proles': aut a Cyllene, Arcadiae monte, ubi dicitur esse nutritus.

253. TOTO CORPORE uno impetu excussus. sic Lucanus ⟨VI 755⟩ nec se tellure cadaver paulatim per membra levat terraque repulsum est erectumque semel.

254. AVI SIMILIS incongruum heroo credidit carmini, si mergum diceret, *vel, ut quidam volunt, fulicam:* ut alibi ciconiam per periphrasin posuit candida venit avis longis invisa colubris. sic est et testa cum ardente viderent scintillare oleum. *sane fabula de mergo talis est. Aesacus quidam puer, nympha Alexirhoë editus, aliam eiusdem fontis nympham amabat. quae cum insequentem amatorem fugeret, ad quoddam specu delata calcato serpente interempta est: quod postquam amator vidit, in mare se praecipitavit: cuius cum membra ferrentur fluctibus, miseratione deorum in avem mergum mutatus est, quia semper mergi fluctibus gaudent.*

255. PISCOSOS *pisculentos: causa cur volet.* HVMILIS *humiliter: et tractum est ab humo, ut qua me quoque possim tollere humo.*

257. LITVS ARENOSVM LIBYAE bene 'arenosum' addidit: nam in Libya erat, sed non in arenosa: Mauretania enim aspera et silvestris est. VENTOSQVE SECABAT *quia omnis avis in ventum volat, ut* ⟨V 512⟩ *illa notos atque atra volans in nubila fugit.*

258. MATERNO AB AVO per Maiam, Atlantis filiam.

---

2 vestesque] georg. III 363 ‖ 13 candida] georg. II 320 ‖ 14 testa] georg. I 391 ‖ 15 sane fabula e. q. s.] cf. Ovid. met. XI 749 sqq. ‖ 22 qua me] georg. III 8

---

1 *ad* riget *supr. vers.* aut frigida est aut recta. inde rigor directio et inde diriguerunt oculi legitur et uestes rigescunt *T* ‖ 3 leni . . . alis *om. H* ‖ 4 *ad* nitens *supr. vers.* uolans et est participium a uerbo nitor *T* ‖ 6 Cyllene] cilleno *L* ‖ 9 nec sine *NH* necse *L* (cse *in ras. l*) ‖ tullure *H* ‖ leuatque *NH* leuat quod *M* ‖ 10 terra *NH* ‖ que semel *om. F* ‖ simul *exemplaria Lucani* ‖ 11 *ad v.* 254 *in marg.* incongruum . . . fluctibus gaudent *T* ‖ credidit heroo *T* ‖ heroo] ero *L* (heroo *l*), *om. M* ‖ mergam *H* ‖ 12 per *om. FTL* (*add. l*) ‖ 14 uiderent *FT:* uideret *NLHM* ‖ scintillare oleum] et reliqua *FT*, *om. M* ‖ oleum] ne diceret lucernam nimis tenuiter *add. D, quibus haec adiecit Fabricius:* est autem et hoc Homericum (*Od.* V 51 *sqq.*) σεύατ' ἔπειτ' ἐπὶ κῦμα . . . δεύεται ἅλμῃ. *cf. ad v.* 238 ‖ 15 isacus *FT* ‖ Alexirhoe editus *Masvicius:* alexi p̃editus *F* alexi praeditus *T* ‖ 19 ferentur *F* ‖ 20 mergam *F* ‖ quia] quē *F* ‖ 22 quam *F* ‖ 23 HARENOSVM *FM* ‖ AC LIBIAE *NLH* ADLIBYAE *M* ‖ harenosum *FM* ‖ nam *om. H* ‖ 24 in *om. F* ‖ harenosa *FM* ‖ enim] enim quia *F*

259. *ALATIS participium sine verbo.* MAGALIA Afrorum casas: et 'mapalia' idem significant; sed 'magalia' 'ma' producit, 'mapalia' vero corripit, ut et raris habitata mapalia tectis.

261. *STELLATVS* IASPIDE FVLVA *Gaius Memmius de triumpho Luculli Syriaci calceoli gemmarum stellati coloribus: participium sine verbo. 'iaspide' autem 'fulva'*, pro viridi, ut ⟨V 309⟩ fulvaque caput nectentur oliva. dicit etiam Plinius in naturali historia, multa esse iaspidum genera; in quibus etiam fulvum commemorat: *hoc et Didymus et Nicander adfirmant. alii tradunt iaspidem in zmaragdum saepe transire.*

262. ENSIS ERAT *ensem* pro vagina posuit. et multi iaspidem volunt ad gratiam pertinere, *alii ad salutis custodiam plurimum posse: ergo necessaria Aeneae in rebus trepidis, qui inter ignotas et bilingues devenerat gentes. traditur etiam, hanc gemmam contionantibus necessariam: nam Gracchus ea dicitur in contione saepe usus, et hic Aeneas, quasi regni particeps, in publico velut in contione a Mercurio corripitur. bene ergo hic ei habitus datur, ne eum Tyrii aut ut profugum aspernarentur, aut oboedire ut advenae nollent. sane bene describit luxuriantis ensem: aliter* ⟨VIII 621⟩ *fatiferumque ensem et* ⟨XII 90⟩ *ensem quem Dauno ignipotens: hic capulum aut vaginam, ut in illis ferrum. sed peritus poeta cum amatoris luxuriantis vaginam describit, alias etiam inseruit rationes, cur iaspidem dixerit.* LAENA genus *est* vestis. est autem proprie toga duplex, amictus auguralis. *alii amictum rotundum: alii togam duplicem, in qua flamines sacrificant infibulati. quidam tradunt bene filio Veneris habitum laenae datum, quia hunc sibi amictum genus Veneris vindi-*

---

3 et raris] georg. III 340 ‖ 11 et multi . . . plurimum posse] cf. Isid. or. XVI 7, 8

---

1 sine verbo] verbo carens *Daniel primus* ‖ 2 sed *om. NLH (add. l)* ‖ 3 vero ma *F* ‖ 5 calcioli *F* ‖ stillati *F* ‖ 6 fuluaque *L* fauaque *F* flaueque *N* (flauaque *ead. man.*) frauoque *H* flauaque *M et Vergiliani libri* ‖ 9 didimus *F* ‖ 10 zmaragdam *F* ‖ 11 *ad v.* 262 multi uolunt ad gratiam pertinere quidam ad corporis custodiam plurimum posse. ergo . . . corripitur *et ab alia manu* bene ergo . . . nollent *in marg. T* ‖ 13 qui in rebus trepidis *T* ‖ 14 gentes deuenerat *T* ‖ hanc gemmam *om. T* ‖ geminam *F* ‖ 15 necessariam contionantibus *T* ‖ cantionantibus *F* ‖ nam . . . usus] quam et grachus contionando semper habuisse dicitur *T* ‖ Gracchus *Masvicius:* grecus *F* ‖ 16 quasi . . . in publico *om. T* ‖ a] e *F* ‖ 17 eum *T:* enim *F* ‖ 18 obedire *FT* ‖ 19 luxoriantis *F* ‖ fatisferumque *F* ‖ 20 ignepotens *F* ‖ 21 ut *scripsi:* aut *F* at *Daniel primus* ‖ luxoriantis *F* ‖ 23 lena genus est uestis . . . discedere uideretur *in marg. inf. T* ‖ autem] anter *F* ‖ proprie *om. M* ‖ 24 amitus *F* ‖ auguralis] aut uiralis *H.* Cicero (*Brut.* 14, 56) 'sacrificium publicum cum laena faceret'. Graece χλαῖνα *add. Fabricius* ‖ alii amictum rotundum . . . agens contingere *hab. Ambros.* ‖ rutundum *F* ‖ 25 sacrificabant *TAmbros.* ‖ infibulati *Daniel. cf. Paul. Fest. s. v. 'infibulati':* infabulati *F* infulati *T* ‖ quidam . . . aptam volunt *om. Ambros.* ‖ 26 laene *F*

cavit: unde Popilii 'Laenates' propter hunc habitum, qui se de Veneris genere ortos ferebant. alii inventorem huius vestis ab hac ipsa veste Laenatem appellatum tradunt. quidam muliebrem vestem quasi amatori aptam volunt. quidam pontificalem ritum hoc loco expositum putant. veteri enim religione pontificum praecipiebatur inaugurato flamini vestem, quae laena dicebatur, a flaminica texi oportere: quam vestem cum cultro, quae secespita appellabatur, † uti debere. secespita autem est culter oblongus ferreus, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum argento auroque, fixo clavis aeneis, quo (flamines), flaminicae, virgines pontificesque ad sacrificia utuntur, eaque iam sacra est. appellatur autem secespita a secando. hic ergo Vergilius in Aenea, quem sacratum intellegere vult, omnia supra dicta latenter amplexus est: nam inaugurationis meminit, cum dicit ⟨252⟩ *'paribus nitens Cyllenius alis' et* ⟨254⟩ *'avi similis' et* ⟨255⟩ *'volat aequora iuxta': ostendit enim Aeneam auspicato et iussum a Carthagine abire. togam autem duplicem, quam purpuream debere esse non dubium est, hoc versu declarat 'Tyrioque ardebat murice laena'. secespitae autem, quoniam gratum non erat ipsius nominis facere mentionem, ita meminit 'stellatus iaspide ensis erat'. ensem ergo pro cultro longiore debemus accipere; stellatum autem pro 'clavis aeneis vinctum'. iaspidem autem ideo intulit, ne totus a rege discedere videretur: cui propositum est veterum caeremoniarum ritum aliud agens contingere.*

263. DEMISSA EX VMERIS *ex qualitate amictus ornatum amatoris expressit.* DIVES QVAE MVNERA DIDO *non addidit cuius rei dives, ut alibi dives opum variarum et* ⟨IX 26⟩ *dives equum, dives pi-*

---

7 secespita autem ... sacra est] cf. Festus s. v. secespita ‖ 25 alibi] georg. II 465

---

1 Popilii *Masvicius:* populi *F T* ‖ 2 generi hortos *F* ‖ ferebant *scripsi:* uerebant *F* credebant *T* volebant *Daniel* ‖ uentis *F* ‖ 3 quasi ... aptam] quae sit amatori aptum *T* ‖ 4 putant] uolunt *Ambros.* ‖ 5 relegione *F* ‖ flamini inaugurato *Ambros.* ‖ 6 a *om. F* ‖ 7 quae] qui *T* ‖ secepita *F* ‖ appellatur *Ambros.* ‖ geri oportere *Masvicius* qua ueste ... uti deberent *coni. Hagenus* ‖ autem ... appellatur autem secespita *hoc loco omissa post* contingere (*lin.* 22) *add. F* ‖ 8 uinctu *F* ‖ 9 flamines *inseruit Masvicius. cf. Festus* ‖ 10 pontifices *T* ‖ 11 secando] laena autem proprie toga duplex amictus auguralis *add. F et Ambros.* ‖ ergo] igitur *Ambros.* ‖ 13 syllenius *F* ‖ 14 ostenditque *omisso* enim *Ambros.* ‖ 15 et a carthagine iussum *F T* et iussu a carthagine *Ambros.* ‖ habire *F* ‖ 16 esse debere *Ambros.* ‖ non ... est] manifestum est *T* dubium non est *Ambros.* ‖ versu] uerbum *Ambros.* ‖ 17 secespita *libri, correxi* ‖ 18 intentionem facere *Ambros.* ‖ 20 clauis aeneis *Ambros.:* acutis aneis *F* acutis aeneis *T* ‖ uictum *F* ‖ 21 totus] in totum *Ambros.* ‖ 22 ritus *Ambros.* ‖ agens] agere *F* ‖ 23 *ad* demissa *supr. vers.* laxius emissa et a qualitate amictus habitum amatoris expressit *T* ‖ 24 *ad* dives *supr. vers.* interdum posuit uirgilius diuitem et non dicit cuius rei diuitem ut hoc loco, *in marg.* hic ostenditur a flaminica flamini uestem fieri oportere cuius lanam et ipsa debet per se neere et texere quod manifestat uirgilius dicendo et tenui telas discreuerat auro *T* ‖ non *Daniel:* nam *F* ‖ 25 pectae *F*

ctai vestis et auri. sane hoc loco docuit, flamini a flaminica fieri vestem oportere, cuius lanam ipsa per se et nere debeat et texere: non enim dixit 'fieri iusserat' aut 'miserat'. [*quod ad expositionem nominis pertinet.*]

264. ET TENVI TELAS DISCREVERAT AVRO *ostendit ipsius manibus textam.*

265. INVADIT habitum futurae orationis ostendit. et notandum non eum tantum nuntii, sed etiam caduceatoris, id est oratoris, officio fungi: nam et persuadet et nuntiat. TV NVNC *'tu' invectio est, et 'nunc', id est hoc tempore, quo tibi navigandum vel pro tua spe laborandum est.* ALTAE *quam altam vis fieri.*

266. LOCAS *pro collocas vel iacis.* VXORIVS *nimium* uxori *deditus vel* serviens, *ut* Horatius uxorius amnis.

267. EXSTRVIS *a struice: Plautus in menaechmis* ⟨I 1, 26⟩ *tantas struices concinnat patinarias. Naevius nominativo singulari struix malorum.* HEV REGNI *sic increpat, ut misereatur.*

268. IPSE dat dictis auctoritatem, ut ⟨III 251⟩ quae Phoebo pater omnipotens, *et* ⟨V 726⟩ *imperio Iovis huc venio.* CLARO DEMITTIT OLYMPO Olympos quasi ὁλολαμπὴς dictus est: sive mons sit Macedoniae, qui dicitur esse diversorium deorum, sive caelum: unde addidit 'claro', ut ⟨III 693⟩ Plemyrium undosum. accentus sane Graecus tunc potest esse, si sit Graeca declinatio, ut Olympos Olympon. [nam Latine 'olympi'.]

269. REGNATOR CAELVM ET TERRAS *omnem mundum.* TORQVET *utrum quia mundus volubilis est? an 'torquet' regit, sustinet?* ut ⟨XII 180⟩ cuncta tuo qui bella pater sub numine torques. NVMINE autem est aut nutu, aut potestate.

---

13 Horatius] carm. I 2, 19 ‖ 15 Naevius] trag. Rom. rel. rec. Ribb. p. 14 ed. II ‖ 19 Olympos quasi ὁλολαμπὴς] cf. Isid. or. XIV 8, 9

---

1 flamini a] flamina *F* ‖ 3 fibri *F* ‖ 9 tu] tui *F* ‖ *ad* nunc *supr. vers.* quo scilicet tempore tibi est nauigandum et de salute tua laborandum *T* ‖ 11 *ad* altae *supr. vers.* id est quam tu latam uis construere quam debueras opprimere *T* ‖ 12 *ad* locas *supr. vers.* collocas uel iacis *T* ‖ nimium *Daniel:* nvum *F* ‖ 14 *ad* exstruis *supr. vers.* a struice *T. cf. ad v.* 271 ‖ plaustus *F* ‖ tantant astruicis concinat *F* ‖ 15 Neuius struix malos dixit *hab. Ambros.* ‖ 16 hic *Daniel primus* ‖ 19 DIMITIT *NLM* ‖ ὁλολαμπὴς *Fabricius:* fol olampus *F* ololampus *NLHM* ἢ ὅλος λαμπρὸς *add. Fabricius* ‖ 20 diuorsorium *FH* diuorsorum *N* ‖ 23 olympos olympa *F* olimpos olimpon *N* olimpos olympon *L* olimpos ÷ olimpon *H* olympos olympon *M* ‖ nam . . . olympi *om. M* ‖ latini *F* latina *L Fabricius* ‖ olympi] facit *add. Fabricius* ‖ 24 *ad* caelum et terras *supr. vers.* omnem mundum intellege *T* ‖ *ad* torquet *in marg.* sustinet regit siue ideo torquet quia mundus uolubilis est *T* ‖ 25 sustinet *om M* ‖ 26 sub nomine *N* ‖ NVMINE autem . . . potestate *om. F*

270. HAEC quae dicturus est: nam supra dicta ex se dixerat. *QVID STRVIS utrum aedificas? an moliris? an incipis machinari?*

271. *QVA SPE LIBYCIS TERIS OTIA TERRIS*? *'terra' totum orbem significat, 'terrae' autem partes sunt.* TERIS per neglegentiam tempora consumis: *et est verbum ad ignaviam positum:* Sallustius ibi triennio frustra trito. *et cum Iuppiter dixerit* ⟨235⟩ *inimica in gente moraris, † adhic non dixit quae non esset intellecturus Aeneas.*

274. SVRGENTEM crescentem, ut ⟨X 725⟩ surgentem in cornua cervum et ⟨I 366⟩ surgentemque novae Carthaginis arcem.

276. DEBENTVR honestius plurali numero respondit. CYLLENIVS antonomasivum est pro proprio. ORE oratione.

277. MORTALES VISVS aut oculis se Aeneae sustulit: aut humanam reliquit effigiem, quam sumpserat, ut ab Aenea posset videri: quod melius est. MEDIO SERMONE atqui exsecutus est omnia quae Iuppiter dixerat; sed sermo est consertio orationis et confabulatio duorum vel plurium: medius ergo est sermo, cum persona, cum qua quis loquitur, non respondet, ut nunc fecit Aeneas.

279. *ASPECTV numinis scilicet, ut* ⟨358⟩ *ipse deum manifesto lumine et reliqua.*

280. ARRECTAEQVE HORRORE COMAE subaudis 'sunt'.

281. DVLCESQVE RELINQVERE TERRAS minus est 'quamquam'. *per quod intellegi vult Aeneae animum, unde est* ⟨VI 460⟩ *invitus regina tuo de litore cessi.* et ne videatur ingratus, deorum excusatur imperio: sic ipse in sexto ⟨461⟩ sed me iussa deum.

282. *ATTONITVS TANTO MONITV proprie, iuxta quem deus missus a Iove stetit, a quo et fulmina iaciuntur, quae attonitos faciunt: attonitus enim est proprie iuxta quem fulmen cadit.*

---

3 terra . . . sunt] cf. Isid. or. XIV 5, 20 ‖ 5 Sallustius] hist. fragm. III 66 Kr. ‖ 16 sermo . . . plurium] cf. Isid. or. VI 8, 3 et 4. diff. verb. 578

---

1 quae] quoque *F* ‖ dixerit *F* ‖ 2 *ad* struis *supr. vers.* edificas siue moliris uel trahis seu disponis *et in marg. ab alia manu* struis a struice. plautus in menecmis tantas struices concinat patinarias neuius nomento (*sic*) singi posuit struix malorum *T. cf. ad v.* 267 ‖ macinari *F* ‖ 3 OTIA] HODIE *F* ‖ terra] terris terra *F* ‖ 5 *ad* teris *supr. vers.* ubicumque teris uerbum ponitur semper ad ignauiam refertur *T* ‖ triennium *H* ‖ 7 moratur *Vergilius* ‖ adhuc *Daniel. fort.* hic ‖ 8 *scholium ad* surgentem *post scholium ad* debentur *collocatum habent NLHM* ‖ 9 et] item *FM et in ras. l* ‖ 13 MORTALIS *F* ‖ 14 possit *F* ‖ 15 autqui *FH* ‖ 16 est] eius *F* ‖ consensio *F* ‖ 17 melius *F* ‖ sermo est *FM* ‖ 18 respondit *F* ‖ tunc *M et in ras. l* ‖ 19 *ad* aspectu *supr. vers.* scilicet numinis *T* ‖ manifesta *F* ‖ 22 minus est] deest *F* ‖ 23 Aeneae animum *F. Schoellius:* aenean amo *F* Aeneam amare *Burmannus* Aenean amatorem *coni. Hagenus* ‖ inuidus *F* ‖ 24 et ne] ut non *F* ‖ 27 flamina *F, corr. Daniel* ‖ attonitus *F, corr. Daniel* ‖ 28 quem *Daniel:* c̄ *F* ‖ cadit *Commelinus:* cadet *F*

283. HEV QVID AGAT *ut solet, personis de quibus loquitur adfectum commodavit, ut* ⟨IX 397⟩ *heu quid agat? qua vi iuvenem quibus audeat armis (eripere?)* AMBIRE blanditiis, *vel subdole* circumvenire. et 'ambio illam rem' dicimus, ut ⟨VII 333⟩ neu conubiis ambire Latinum. *Sallustius ambitio multos mortales falsos fieri subegit. significat et rogare, Sallustius in Iugurtha* ⟨14, 20⟩ *quos ego audio ambire fatigare vos singulos. dicebatur et 'ambio illum' pro 'rogo illum', Sallustius in primo idem fecere Octavius et Q. Caepio sine gravi cuiusquam expectatione, neque sane ambiti publice, hoc est neque valde rogati. ambitores etiam dicuntur qui ut honores consequantur discurrendo et rogando suffragia adquirunt.*

284. EXORDIA orationem: *vel hic pro initiis.* sed exordium in duo dividitur, in principium et orationem, sicut in rhetoricis legimus.

287. ALTERNANTI varia mente tractanti. et per hoc ostenditur, cogitasse eum etiam amorem, sed praetulisse voluntatem deorum. VISA EST *ideo 'visa est', pro rerum necessitate.*

289. CLASSEM APTENT *deest 'praecipit'. et 'aptent' modo parent: alibi adnectere* ⟨VII 731⟩ *sed haec lento mos est aptare flagello.* TACITI *pro tacite,* sine strepitu celantes consilia. SOCIOS AD LITORA COGANT *ad totum subaudiendum 'taciti'.*

290. ARMA PARENT contra impetum iratae forte reginae. QVAE REBVS SIT CAVSA NOVANDIS *Sallustius quae causa fuerit novandis rebus. nos 'quae causa novandarum rerum' dicimus.*

291. QVANDO non est temporis, sed significat 'siquidem' et est coniunctio ratiocinantis. sane 'quando' 'do' brevis est naturaliter: sic Serenus quando flagella ligas ita liga. Vergilius

---

3 'ambire' blanditiis e. q. s.] cf. Non. p. 242 M. ‖ 5 Sallustius] Cat. 10, 5 ‖ 8 Sallustius in primo] fragm. 89 Kr. 53 Dietsch. ‖ 23 Sallustius] hist. fragm. inc. 58 Kr. ‖ Serenus] cf. Luc. Muellerus de re metr. p. 98

---

1 *ad v.* 283 *in marg.* ut solet affectum personis commodat *T* ‖ 2 heu quid agat] quid faciat *libri Vergiliani* ‖ 3 blanditus *N* blantiis *H* ‖ 5 latinam *NH* ‖ *ad* ambire *supr. vers.* circumuenire interpellare interdum uero ambigo (*sic*) significat rogo unde et illi ambitores dicuntur qui ut honores . . . adquirunt *T* ‖ multis *F* ‖ 9 Gn. Octavius *Dietschius* ‖ coepio *F* ‖ exspectatione neque *Daniel:* exspectat ionique *F* ‖ 10 publice *Commelinus:* publici *F* ‖ rogat *F, corr. Daniel* ‖ 11 homores *F* ‖ 12 adquirant *F* ‖ 13 in *om. M* ‖ 14 sicut . . . legimus *om. M* ‖ 16 protulisse *H* ‖ 17 *ad* visa est *in marg.* pro rerum necessitate intellege *T* ‖ pro rerum necessitate] pro necessitate deorum *Daniel primus* ‖ 18 *ad* aptent *supr. vers.* parent, *in marg. ab alia manu* alibi nectere (*sic*) ut lento mos est a. f. *T* ‖ 20 tacitate *F* ‖ 21 ad votum *F, correxit F. Schoellius* ‖ 22 *ad v.* 290 *in marg.* sallustius . . . dicimus *T* ‖ 23 fuerit *T* fuer *F* ‖ 24 nos *Burmannus:* non *FT* ‖ 25 hic non *M* ‖ et *om. M* ‖ 26 rationalis *F* ‖ do *om. NHM* ‖ 27 quando] quando de *N* quando de *H* ‖ ita *om. F* ‖ ligus *F* lica *L.* iugas ita iuga *Muellerus*

usurpat ⟨III 500⟩ si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva. OPTIMA DIDO *pro 'adhuc optima'.*

293. TEMPTATVRVM ADITVS *ut illam adeat, ut* ⟨423⟩ *sola viri molles aditus et tempora noras.* QVAE MOLLISSIMA FANDI *Cato qua mollissimum est adoriantur. et ubique 'temptaturum' subaudis.*

294. QVIS REBVS DEXTER MODVS quis sit optimus rebus eventus, *ut* ⟨VIII 302⟩ *et tua dexter adi pede sacra secundo, id est bonus ac per hoc propitius, ut 'laevum' pro malo* ⟨X 275⟩ *et laevo contristat lumine caelum.* MODVS *autem terminus.* OCIVS *velocius. et nota, quod habeat adverbium, et nomen illius non facile reperiatur.*

295. LAETI alacres, festini. FACESSVNT *modo* frequentativum est, ut in georgicis ⟨IV 548⟩ matris praecepta facessit. alias 'discedit' significat, ut *et* Terentius haec hinc facessat, tu molestus ne sies.

296. QVIS FALLERE POSSIT AMANTEM *quamvis de Didone loquatur, generalem sententiam posuit.*

297. PRAESENSIT ac si diceret, ante quam ille moliretur. et nimia in hoc vis amantis exprimitur.

298. OMNIA TVTA TIMENS deest 'etiam': *nedum illa, quae timebat.* et est exaggeratio. EADEM FAMA quae et Iarbae nuntiaverat. *et ideo 'impia', quia supra* ⟨174⟩ *Fama malum.* FVRENTI *aut amanti; aut detulit, ut faceret furentem.*

299. CVRSVMQVE PARARI *modo* navigationem, ut *alibi* ⟨III 686⟩ ni teneant cursus.

300. INOPS ANIMI sine animo, sine consilio.

301. BACCHATVR furit more Bacchantum. et bene uno sermone praeoccupavit futuram comparationem. COMMOTIS EXCITA SACRIS *verbo antiquo usum tradunt; moveri enim sacra dicebantur, cum sol-*

---

4 Cato] inc. libr. rel. 11 Jord. ‖ 12 'facessunt' modo e. q. s.] cf. Non. p. 306 M. ‖ 14 Terentius] Phorm. IV 3, 30 ‖ 29 verbo antiquo e. q. s.] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. III 451

3 *ad* temptaturum aditus *in marg.* ut . . . noras *T* ‖ sula *F* ‖ 4 moras *F* ‖ 5 qua *Commelinus:* quam *F* ‖ adoriuntur *Daniel primus* ‖ 6 qui sit *LHM* ‖ 7 adi pede] ad pedes *F* ‖ *ad* dexter *supr. vers.* bonus atque ideo propitius *T* ‖ 8 bonos *F* ‖ 9 *ad* modus *supr. vers.* mensura terminus *T* ‖ 10 aduerbium et *Daniel:* et aduerbium *F* ‖ 11 facili repperiatur *F* ‖ 14 mulestuis *H* ‖ 15 sies *Terentii libri:* sias *FNHM* fias *L* ‖ 16 *ad* quis f. p. a. *supr. vers.* quamquam de didone loquatur generalis est sententia *T* ‖ de *om. F* ‖ 20 deest etiam] id est etiam tuta *F* ‖ timebat] *fort.* timori erant ‖ 21 iarbae *M:* iaruae *F* hiarbe *ex* hierbe *N* hiarbae *LH* ‖ 22 *ad* impia *supr. vers.* quia supra f. malum *T* ‖ 25 ni teneant] ni tineant *F* niteant *NLH* ‖ cursum *M* ‖ 28 occupauit *F* ‖ *ad v.* 301 *in marg.* hoc dicendo uerborum antiquorum usum ostendit moueri enim . . . sacrificii causa *et ab alia manu* huius rei plautus . . . appellant *T* ‖ 29 verba antiqua *F, corr. Masvicius* ‖ sacra] sacra sacra *F* ‖ sollemnibus diebus *om. T*

lemnibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa: cuius rei Plautus in Pseudolo ⟨I 1, 107⟩ *meminit scis tu profecto, mea si commovissem sacra, quo pacto et quantas soleam turbas dare? hoc vulgo apertiones appellant.*

302. THYIAS Baccha: nam sicut a Baccho Bacchae, sic et a Thyoneo, Thyiades dicuntur. 'commotis' autem 'sacris' ideo dixit, quia in sacrorum renovatione commovebantur simulacra: unde Horatius non ego te candide Bassareu invitum quatiam. *quidam ἀπὸ τοῦ θύειν, quod est insane currere, dictas volunt.*

TRIETERICA triennalia: Liberi enim sacra tertio quoque anno innovabantur. sane sciendum ORGIA apud Graecos dici sacra omnia, sicut apud Latinos caeremoniae dicuntur. sed iam abusive sacra Liberi 'orgia' vocantur, vel *ἀπὸ τῆς ὀργῆς*, id est a furore; vel *ἀπὸ τῶν ὀρέων, ex silvis.*

303. NOCTVRNVSQVE nocte celebratus: unde ipsa sacra nyctelia dicebantur: quae populus Romanus exclusit causa turpitudinis. CITHAERON autem mons est *circa Thebas Boeotias*, ex quo clamor veluti numinis Bacchas vocabat.

305. *DISSIMVLARE ETIAM hic quasi reus Aeneas a Didone accusatur: [ingrati ergo dissimulare] et quasi ab actu criminis coepit: nam qui dissimulat, aliquotiens cogitat: et, quasi non sit dubium, cum pro-*

8 Horatius] carm. I 18, 11 ‖ 10 Trieterica ... innovabantur] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. II 661 et VII 93 ‖ 11 sane sciendum ... vocantur] excr. mythogr. III 11, 12

2 profecto] quidem hercle *Plautus* ‖ 3 commouisse *F* commoui *Plautus* ‖ turbellas *Plautus* ‖ 4 appellant] quidam dicunt commotis aut sacris ideo dixit ... inuitum quatiam *add. F. cf. ad v.* 302 ‖ 5 THIAS *NL* THYAS *H* ‖ bacchas *M* ‖ bacho *FL* ‖ bacches *NH* baches *L* bacche *M* ‖ 6 a thioneo thyiades *F* a tioneo tiades *N* a tyoneo tyades *L* tyone thyades *H* ‖ commotis ... quatiam *hoc loco om. F* ‖ 8 Horatius dixit *L* ‖ ego] ergo *H* ‖ *ad* Thyias *supr. vers.* quidam thias appellatas dicunt apo tu thin id est insane currere *T* ‖ 9 *ἀπὸ τοῦ θύειν Burmannus:* opo tu tyin *F ἀπὸ τοῦ θεῖν Daniel* ‖ 11 sane ... omnia] Orgia licet quid grecos dici sacra argie omnia *F* ‖ 12 ceremoniae *FN* cerimoniae *LHM* ‖ 13 vocantur] dicuntur *M* ‖ *ἀπὸ τῆς ὀργῆς L:* apo tes orges extra (ex ira *Hagenus*) *F* ΑΠΟ ΤΗΣ ΟΡΗΣ *N* ΑΝΟΤΗΣΟΡΗΣ *H* apotes origes *M* ‖ 14 apon oreon *F* ΑΠΟ ΤΩΝ ΟΡΕΩΝ *N* ΑΠΟ ΤΩΝ ΟΡΕΣΟΝΥΝΤΝΟΝ *L* ΑΠΟ ΤΩΝΩ ΝΕΩΝ *H* apoton oreon *M* ‖ *ἀπὸ τῶν ὀρέων*] a montibus *add. Stephanus et Fabricius* ‖ ex siluis *F:* a montibus vel silvis *Masvicius primus* ‖ 15 celebratur *F* celebratas *N* ‖ nictelia *NH* nictralia *M* ‖ 16 exclusit *om. F* ‖ 17 CITHERON citheron mons est *F* ‖ boetias *F* ‖ quo] co *H* ‖ 18 veluti] uũ *F* ‖ bachas *L* ‖ 19 *ad v.* 305 *in marg.* hic quasi reus accusatur a didone et ab actu criminis cepit sunt enim hic duo crimina *e. q. s. apud Tiberium Donatum T* ‖ 20 ingrati ergo dissimulare *seclusi. videtur ad* dissimulare *adscriptum fuisse* ingrati est dissimulare, *quod inepte huic scholio insertum est.* ‖ et *ex Turonensi recepi. quae secuntur in hanc sententiam emendanda esse conicio* quasi ab auctu criminis incipit: nam qui dissimulat scelus aliquod tegere cogitat. et quasi non sit dubium, quin proficiscendo Didonem laedat Aeneas, ita incipit 'dissimulare etiam', id est non tantum proficisci, quod est per se malum, sed etiam me fallere. ‖ 21 aliquotiens cogitat] aliquid sciens committit *F. Schoellius,* auctu *et* quin *probans*

ficiscendo Didonem laedat Aeneas, ita incipit: dissimulare, id est, non tantum proficisci, quod est per se malum; sed ut me falleres. DISSIMVLARE ETIAM satis artificiosa adlocutio *est:* nam *interdum subtiliter* et sibi consulit sub facie utilitatis Aeneae, *et nunc irata, nunc supplex agit.* 'dissimulare' autem ideo, ac si diceret: ita rem pudendam cogitas, ut eam fateri nolis; supra enim dixerat ⟨290⟩ quae rebus sit causa novandis dissimulent. *•post illud inducit, quod dictum est, primum accepisti beneficium* ⟨307⟩ *'nec te data dextera quondam': reliqua per singula loca aperientur.* PERFIDE *muliebre verbum: hoc enim frequenter utitur* ⟨421⟩ *solam nam perfidus ille te colere et alibi has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit.*

306. NEFAS *bene amans eius quem amabat consilium profectionis 'nefas' dixit.* MEA DECEDERE TERRA *dicendo 'mea' stultum ostendit, qui putavit quod amanti se possit subripere.*

307. DATA DEXTERA foedus amicitiarum.

308. NEC MORITVRA TENET *et reliqua. secundus locus accusationis est: magis enim augere iniuriam non potuit, quam si se (morituram) ostenderet.*

309. QVIN ETIAM *'immo etiam', 'sed insuper': sed forte difficile est quod peto, immo quod tu facis 'quin etiam' usque 'ire per altum'.*

HIBERNO SIDERE non hieme sed hiemali sidere: aut propter quod ait supra ⟨52⟩ dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion. ergo aut 'tempore', ut quo sidere terram vertere Maecenas: aut re vera 'sidere' propter Orionem. *et bene tempestatis eum admonet, qui naufragus venerat; et hic agit quasi non sua causa eum remanere velit, sed etiam utilitatis Aeneae.* MOLIRIS *aut moves, aut paras.*

310. MEDIIS AQVILONIBVS *media hieme, ut per aquilones hiemem*

---

11 has olim] buc. VIII 91 ‖ 22 quo sidere] georg. I 1

---

2 falleres satis ergo artificiosa adlocutio est *F* ‖ 4 facie] ſpecie *L* (pecie *in ras. l*) facile *H* ‖ 9 *ad* perfide *supr. vers.* muliebre ... utitur *T* ‖ 13 *ad* nefas *supr. vers.* consilium profectionis nefas dixit *T* ‖ 14 *ad* mea *supr. vers.* dicendo meam stultum ostendit qui putauit quod amantem possit subripere *T* ‖ 15 amandi *F* ‖ se possit subripere *Burmannum secutus scripsi:* possit abrepere *F* possit abripere *Daniel primus* ‖ 18 morituram *inseruit Burmannus* ‖ 21 quin etiam hiberno *Daniel.* qui etiam hiberno vis ire per altum *pro* quin etiam ... altum *coni. Burmannus* ‖ 24 ergo 'sidere' aut pro tempore *vulgo* ‖ 25 *ad v.* 309 *in marg.* et bene ... Aeneae *T* ‖ tempestates *F* ‖ 26 admouet *F* ‖ naufragos *F* ‖ hic] hoc *Daniel primus* ‖ 29 *ad v.* 310 *in marg.* aut quia uenti initio et fine amplius (*an* lenius?) flant aut mediis aquilonibus media hieme aut quia aquilones ex africa nauigantibus aduersi sunt ut mediis accipiamus pro uehementibus et per altum dicendo exaggerauit sententiam quamuis notum esset aenean per altum nauigaturum *T*

significet: aut quod aquilones ex Africa navigantibus adversi sunt. PER ALTVM *exacerbavit sententiam 'per altum' dicendo: quamvis notum esset Aeneam per altum navigaturum.*

311. CRVDELIS etiam in te odio mei. sic Lucanus de Caesare ⟨V 687⟩ saevitia est voluisse mori. ARVA ALIENA *blande, quasi: haec iam tua sunt.* DOMOSQVE IGNOTAS ac si diceret: Carthago iam tibi nota est, licet et hic aliena sint arva. *et, ne forte hoc responderet Aeneas: aliena sint arva, ideo adiecit 'domosque ignotas peteres'. sed aequum est te hic esse, et non in tuo regno.* [*quid sit non arva aliena domosque ignotas peteres*].

312. TROIA ANTIQVA MANERET *vel nobilis; vel illa tua patria, quam doles amissam.* et deest 'si': et quasi per interrogationem intellegendum *est: etiamsi Troia staret, per hiemem Troia peteretur?*

314. MENE FVGIS adhuc aperte non vult imputare beneficia, sicut paulo post *facit* irata. *et est intellectus: fac non esse undosum aequor, aequum est ut me fugias? et paulatim descendit ad preces: nam sequitur 'per ego has lacrimas dextramque tuam te': vel per amicitiam, vel per virtutem. et bene virum fortem per dextram adiurat.* PER EGO HAS LACRIMAS *haec et vicem epilogi possunt obtinere. contra illud vero 'dii me expellunt' modo nihil potuit dicere: non enim audierat hoc. sed postea respondit* ⟨379⟩ *scilicet is superis labor est, ea cura quietos sollicitat. sed hic rursus redit ad exprobrationem beneficii 'te propter Libycae gentes Nomadumque tyranni odere: infensi Tyrii te propter eundem'. hic aut inconstantiam amantis expressit: aut quia in causa nihil potentius erat, unde coepit ibi desiit.*

315. NIHIL IPSA RELIQVI *hoc est* non pudorem, non regnum. *et est sensus: si enim aliquid sperares, retinere te possem; sed contemnis me, quia tibi ab initio cuncta concessi.*

316. INCEPTOS HYMENAEOS qui novitate sunt dulces. *et bis idem dixit.*

318. DVLCE MEVM tegit rem inhonestam. sic Terentius seu

31 Terentius] Andr. I 5, 59

---

2 exaceruauit *F* ‖ 3 eaenean *F* ‖ 7 tibi *om. M* ‖ licet . . . arva *om. F* ‖ responderit *F, corr. Daniel* ‖ 8 sint] sunt *Masvicius* ‖ 9 quid sit (quid si *Daniel*) . . . peteres *seclusit Masvicius* ‖ 11 *ad* antiqua *supr. vers.* nobilis *T* ‖ *supr. vers.* 313 talis est sensus et si troia antiqua maneret peteretur per hiemem *T* ‖ 14 impetrare *N* ‖ 17 dextramquam tua *F* ‖ *ad* dextramque tuam te *supr. vers.* recte uirum fortem per dexteram adiurat *T* ‖ 19 *ad v.* 314 *in marg.* haec et uicem . . . infensi tyrii etc. *T* ‖ epilegi *F* ‖ 20 di me *T* me dii *Daniel primus* ‖ enim *om. T* ‖ 21 is] his *F* dis *T* ‖ 22 exprobationem *T* ‖ 23 edere *F* ‖ 27 contemnis *F* ‖ 28 concessit *F* ‖ 29 qui ipsa nouitate *M et supr. vers. l* ‖ bis *Daniel:* his *F* ‖ 31 tegit *FNH:* tetigit *LM*

tibi morigera fuit in rebus omnibus. *alii non accipiunt de re veneria 'dulce meum', sed ita: si ea quae in te contuli, grata fuerunt et dulcia. alii pro 'si ego tibi quicquam dulcis fui'. vel quia amantes amores suos dulcia sua dicunt, id est, si talis in te fui, ut mererer quam tu diceres tuum dulce.*

319. EXVE MENTEM *reice a te propositum mei relinquendi.*

320. TE PROPTER *hoc est 'propter te'.* LIBYCAE GENTES *redit ad enumerationem beneficiorum, et hanc cum auctu explicat dicendo inimicas gentes factas, dum illis praeponitur.* TYRANNI nihil intererat apud maiores inter regem et tyrannum, ut ⟨VII 266⟩ pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

321. TE PROPTER EVNDEM *bene servavit rem causae necessariam. et sunt qui hic distinguunt, ut sequatur 'extinctus pudor'.*

322. EXTINCTVS PVDOR magna indignatio: meminit enim se dixisse ⟨27⟩ 'ante pudor quam te violo'.

323. FAMA PRIOR quae melior fuit sine dubio: *nam posterior turpis.* CVI ME MORIBVNDAM *hoc est, quod supra* ⟨308⟩ *nec moritura tenet crudelis funere Dido; sed ibi invidiose, hic per miserationem.* DESERIS *subdistinguendum: dubitat enim quo eum nomine potissimum appellet.* HOSPES *non dixit marite, id est, quia non vis dici maritus.* Aeneas *enim* et hospes fuerat et maritus; sed modo maritum sè negat, hospitem confitètur; unde nunc Dido hoc dixit 'cui me deseris hospes, quoniam hoc solum nomen restat de coniuge', hoc est 'superest'. alii 'restat' intellegunt 'resistit', id est 'contrarium tibi est'. non nulli dicunt: hoc solum nomen quoniam superest, ut te coniugem dicam. dicitur autem ingenti adfectu hos versus pronuntiasse, cum privatim paucis praesentibus recitaret Augusto: nam recitavit *voce optima* primum libros tertium et quartum.

1 *supr v.* 318 si ea quae in te contuli grata fuerunt uel si ego quicquam dulcis fui *et ab alia manu* uel quia amantes ... tuum dulce *T* ‖ 2 sed] red *F* ‖ 4 med^{a}rer *F* ‖ 6 *ad* exue ment·m *supr. vers.* reice a te propositum me relinquendo (*sic*) *T* ‖ reieci *F* ‖ 7 *supr. v.* 320 ex (*sic*) exprobrationem siue enumerationem redit beneficiorum *T* (*adduntur ex Tiberii Donati scholio excerpta*) ‖ 8 emunerationem *F* ‖ 9 interest *F* interear *H* ‖ 12 *ad* te propter eundem *supr. vers. et in marg.* bene seruauit ... extinctus pudor meminit enim supra dixisse ante pudor *T* ‖ 13 distingunt *F* ‖ exstinctus *F* ‖ *ad* extinctus pudor *supr. vers.* inconstantiam amantis exprimit et bene hic rem reseruauit causae necessariae *T* (*in* necessariae 'ae' *litterae ab ea manu qua scholium ad v.* 319 *scriptum est additae sunt. cf. ad v.* 314 ‖ 14 magni *F* ‖ 16 nam *Masvicius:* non *F* ‖ 19 *ad* deseris *supr. vers.* distinguendum est deseris quasi nesciat quo nomine eum apellet *T* ‖ 20 maritae *F* ‖ vis] bis *F* ‖ 21 maritus *Masvicius:* marite *F* ‖ 25 nomen solum *NH* ‖ 27 pronunciasse *N* prouintiasse *M* ‖ priuatum *N* ‖ pacis *F* ‖ recitasset *F* ‖ 28 voce optima *edidit Stephanus* ‖ primum ... quartum] .in. I. VI. *F et Bern.* 167 (*pro* .in. *lege* IV.) primos (primum *l*) librum tertium et quartum *L* primum libros III et IIII *H* primum libros $\overline{\text{III}}$ et $\overline{\text{IIII}}$ *M* ($\overline{\text{V}}$ *supr. vers. add. m*). *cf. Ribbeckius prol. p.* 58

325. QVID MOROR *utrum 'quid in hac terra moror', an 'quid in vita moror'?*

327. SALTEM 'vel hoc'. est autem sermo tractus a captivis, qui cum tenerentur ab hostibus dicebant 'sublatis omnibus, salutem concede'. inde per synaeresin hic natus est sermo, ut in contemptu rerum multarum petituri aliquid 'saltem' dicamus: *quasi quod negari minime debeat. cum extremum aliquid petitur, inde necessitate additur 'saltem', veluti salutem postremo poscentes. vel 'saltem' 'si aliter non potest'. et hic ostendere vult Didonem, ut est mos inconstantibus animis, prae amore id agere invidiose, quasi a legitimo marito deseratur: quis enim ignorat matrimonia liberorum suscipiendorum gratia iniri? ait enim 'saltem si qua mihi de te suscepta fuisset ante fugam suboles': dixerat enim* ⟨318⟩ *'miserere domus labentis', id est futuri generis. alii hoc a sororé natum volunt, quae dixit* ⟨33⟩ *nec dulces natos Veneris nec praemia noris?* SI QVA MIHI DE TE *et* SI QVIS MIHI PARVVLVS *'qua' et 'si quis' addita putantur: nam integrum est 'si suscepta fuisset ante fugam suboles, et mihi parvulus aula luderet Aeneas.*

328. ANTE FVGAM SVBOLES et amatorie et amare: nam haec fugam dicit, quam ille nominat profectionem. amor autem ex filii desiderio conprobatur. SI QVIS MIHI bene iterat 'mihi'. et secundum ius loquitur: nam ubi non est iustum matrimonium, liberi matrem sequuntur.

329. QVI TE TAMEN ORE REFERRET aut sic dixit quasi amatrix, ut supra de Ascanio ⟨85⟩ infandum si fallere possit amorem: aut illud dicit: optarem filium similem vultui, non moribus tuis.

331. IOVIS MONITIS bene praescribit, ne ei det impietatem. sane et 'haec monita' dicimus, ut ⟨VIII 336⟩ Carmentis nymphae monita et deus auctor Apollo, et 'hos monitus', ut Per-

3 est autem sermo . . . saltem dicamus] cf. Gell. XII 14. Don. ad Ter. Andr. II 1, 13. adelph. II 2, 41

1 *ad* quid moror *supr. vers.* in hac uita uel in hac terra *T* ‖ 3 autem *om. L* ‖ acceptiuis *NH* (a captiuis *n*) ‖ 4 cum . . . hostibus] cum frequentius ab hostibus capterentur *F* (captarentur *Daniel*) ‖ 5 syrenesin *F* sineresin *NH* sinheresin *L* syneresin *M* ‖ 6 petituri *F:* perituri *NLH* perdituri *M* ‖ salutem *H* ‖ quasi *e. q. s. haud scio an lemmate* SALTEM *interposito a praecedentibus seiungenda sint.* ‖ negare *F, corr. Daniel* ‖ 7 inde] in belli *F. Schoellius* ‖ 8 additus *F, corr. Daniel. fort.* addunt ‖ saltem *scripsi:* salutem *F* ‖ 9 ostendere uult . . . noris *in marg. T* ‖ hostendere *F* ‖ 11 matrimonio *F* ‖ 12 saltim *F* ‖ 13 suboles *om. F* ‖ 14 hoc *om. T* ‖ 15 *ad v.* 327 *in marg. signo supr.* si qua *posito* qua et si quis addita putantur . . . paruulus aula (*ab alia manu haec scripta sunt atque* ostendere . . . noris) | 17 soboles *F* ‖ et si mihi *T* ‖ luderit *F* ‖ 20 dicunt *NH* (dicit *h*) ‖ 21 bene] be *F* ‖ 23 secuntur *L* ‖ 24 QVI TE TAMEN *M, om. FNLH* ‖ 25 possit fallere *F* ‖ 26 optaram *H* optare *M* ‖ uultu *L*

sius ⟨I 79⟩ hos pueris monitus patres infundere lippos.
INMOTA TENEBAT LVMINA physicum enim est ut qualitatem animi ex oculorum aut corporis stabilitate aut mobilitate noscamus. ergo modo vult ostendere Aeneam a proposito non esse deviaturum.

332. *CVRAM vel simpliciter accipe, vel amorem.*

333. EGO TE, QVAE PLVRIMA FANDO controversia est plena, in qua et purgat obiecta, removens a se crimen ingrati, et veniali utitur statu, profectionem suam retorquens in voluntatem deorum. habet etiam finem: nam purgat obiectam fugam nomine profectionis.

335. PROMERITAM praestitisse *et* bene gessisse: et est sermo de his, qui per contrarium magis lucent: Terentius ita me velim ames promerentem pater, id est bene agentem. et congruit, ut praestet qui bene agit: contra *'commeritus' qui aliquid delinquit, ut* alibi *ipse Terentius* quid commerui aut peccavi, pater, id est quid male egi? *et est sensus: quantacumque enumerare potueris in me tuo beneficio conlata, eorum tibi debere gratiam non repugno.*
MEMINISSE PIGEBIT ELISSAE 'memini' et 'illius rei' dicimus, ut hoc loco: et 'memini illam rem', ut numeros memini, si verba tenerem. *'Elissae' autem Didonis, quae appellata est lingua Punica virago, cum se in pyram sponte misisset, fingens placare manes prioris mariti, cum nubere se velle Iarbae mentiretur.*

336. DVM MEMOR IPSE MEI *DVM SPIRITVS HOS REGET ARTVS hic versus superioribus iungendus, ut sit sensus, tamdiu beneficiis tuis obligatus ero, quamdiu vixero. et bene hoc* de futuro dixit, et congrue: nam 'piget' ad futurum spectat, 'pudet' ad praeteritum: et licet paene sit una significatio, tamen dicimus 'piget me illud facere', 'pudet fecisse': unde interdum, praecipue a Sallustio, simul ponuntur.

337. PRO RE PAVCA LOQVAR remoto ingrati crimine descendit ad causam. *et proprie, id est si rei magnitudinem cogites, 'pauca'.*

---

10 praestitisse e. q. s.] cf. Don. ad Ter. adelph. II 1, 47 ‖ 11 Terentius] adelph. IV 5, 47 'ita velim me promerentem ames, dum vivas, mi pater' ‖ 14 Terentius] Andr. I 1, 112 ‖ 18 numeros] buc. IX 45 ‖ 25 nam piget e. q. s.] cf. Don. ad Ter. adelph. III 3, 38 ‖ 27 a Sallustio] Iug. 95, 4. hist. fragm. I 51, 14 Kr.

---

1 monitis pueris *L* ‖ 3 corpores *F* ‖ stabilitate aut] stabilitate *ex meis libris unus N supr. vers. exhibet*, aut *om. FLM. ediderunt* stabilitate aut *Stephanus et Daniel, omisit Fabricius* ‖ mobilitatem *N* ‖ noscamus] ostendamus *M* ‖ 4 deuiatum *F* ‖ 5 *ad* curam *supr. vers.* uel ... amorem *T* ‖ accipi *F* ‖ 7 etiam purgat *M* ‖ 10 gessisse] se gessisse *Stephanus* egisse *Lion* ‖ 11 ita] ta *H* ‖ 12 pater *FL* (*sed* ater *in ras. l*): parte *NHM* ‖ 13 commeritos *F* ‖ 14 aut quid peccaui *NLH* ‖ 16 tua beneficia *Commelinus primus* ‖ 18 retenerem *F* ‖ 19 elissae didonis ... mentiretur *in marg. T* ‖ elyssae *F* ‖ 20 piram *FT* ‖ 21 se nubere uelle *T* ‖ 22 *supr. vers.* 336 hic uersus ... uixero *T* ‖ 25 nam] non *NH* ‖ futuram *M* 27 pudet] et *F* ‖ ponitur *F* ‖ 29 causam] occusam *H* ‖ *ad* pro re *supr. vers.*

NEQVE EGO HANC 'profectionem' [*scilicet*] subaudis: nam posteriori non potest iungi, ne sit confessio. *et hoc est quod reddidit* ⟨305⟩ '*dissimulare etiam sperasti*'.

339. PRAETENDI TAEDAS probat non esse matrimonium: *quia illa dixerat* ⟨316⟩ '*per conubia nostra*'. *et est quasi status finis latens: quid sint legitimae nuptiae. et hic Aeneam inducit agentem nullo se matrimonii iure posse constringi, qui neque confarreatione Didoni coniunctus fuerat, ut flamini ac flaminicae convenit: ait enim 'nec coniugis umquam praetendi taedas, aut haec in foedera veni'. et 'taedas' quidem quantum ad ignem pertinet, per quem mos confarreationis firmabatur, dixit: scilicet ne aut legitime iugatam contra fas reliquisse videretur, aut foedus, id est fidem rupisse perpetuae castimoniae, quia cum fuissent iuncti, scirent tonuisse: quae res dirimit confarreationes: dixerat enim Iuno* ⟨122⟩ '*et tonitru caelum omne ciebo*' *et paulo post* ⟨161⟩ '*insequitur commixta grandine nimbus*'. AVT HAEC IN FOEDERA VENI aut matrimonii, et iungendum est superiori: aut certe ad posteriora pertinet, et hoc dicit: non ad hoc veni, ut hic morarer: sicut et nunc probat *dicens* 'me si fata meis paterentur ducere vitam' et dixit in primo ⟨610⟩ quae me cumque vocant terrae. ergo 'veni' consensi, hoc est non *ad* haec consensi foedera, ut cum vellem discedere, non liceret.

340. MEIS AVSPICIIS argumentum a necessitate. et 'auspiciis' ideo, quia maiores omnia auspicato gerebant. ergo 'auspiciis' dispositionibus. *potest et 'auspiciis' dixisse ominibus, quia in iure augurali auspicium dicitur quod non petentibus nobis ad ea, quae in animo habemus, vice ominis offertur: vult enim ostendere Aeneam semper*

---

pro rei ueritate atque iustitia. et proprie dixit pauca id est si rei magnitudinem cogites pauca *T* ‖ 1 HANC] ABSCONDERE F. S. *add. L* ‖ superiori *L* (i posteriori *superscr. l*) ‖ 2 *ad* ne finge fugam *supr. vers.* respondet ad illud dissimulare etiam sperasti *T* ‖ 3 desimulare *F* ‖ speranti *F* ‖ 4 probat ... commixta grandine nimbus *habent T in marg. inf. et Ambros.* ‖ esse matrimonium *om. H* ‖ 5 est *om. Ambros.* ‖ finis latens *T* fines latens *F* fuerit latens *Ambros.* finitionis *Masvicius. nihil mutavi; nam 'statum finis' haud scio an scholiastes pro 'statu finitivo' dixerit (cf. Isid. or.* II 5, 2) *quo poeta latenter usus sit* ‖ 6 sint *T Ambros.:* si fit *F* ‖ legitime *F* ‖ 7 matrimonio *Ambros.* ‖ neque] *fort.* nequaquam ‖ didone *F* Iunoni *Ambros.* ‖ 8 flamine *F* ‖ ac] et *Ambros.* ‖ 10 conferreationis *F* conferreationis *T* ‖ 12 rupisse] nipisse *F* ‖ 13 iunctae *Ambros.* ‖ tenuisse *Ambros.* ‖ conferreationis *F* confarreationem *T* ‖ 15 AVT ... matrimonii *om. H* ‖ 16 aut] id est *F* ‖ 17 posteriora] esse matrimonium. Aut haec in foedera ueni. aut matrimonii et iungendum est superiori aut certe ad posteriora *add. H* ‖ ad haec *NH* ‖ 20 terrae] ubi significavit nolle apud Carthaginem perpetuo manere, sed velle quaerere sedes fatis concessas *add. D* ‖ 22 argumentatur *Fabricius et Lion* ‖ 23 omnes *H* ‖ 24 potest ... consulturi essent *habent T in marg. sup. et Ambros.* ‖ et *om. Ambros.* ‖ ħominibus *Ambros.:* omnibus *FT* 26 uice *F:* uitae *T* iure *Ambros. et Daniel* ‖ hominis *FT* ħominis *Ambros.*

animo volutasse [omnibus], ut quae mente agitaret, offerrentur auspicio et augurio firmarentur: unde si bene advertas, singula hic illi loco in tertio ad singula redduntur. nam quod ibi in precatione, ubi augurio petit ea quae rogaverat firmari, hic in reputatione conprehendit: ibi enim dixit ⟨86⟩ *'serva altera Troiae Pergama', hic 'urbem Troianam primum'; ibi 'reliquias Danaum atque inmitis Achilli', hic 'dulcesque meorum reliquias colerem'; ibi 'mansuram urbem', hic 'tecta alta manerent'; ibi 'ubi ponere sedes', hic 'recidiva manu posuissem Pergama victis'; ibi 'quove ire iubes', hic 'Italiam magnam Gryneus Apollo'; ibi 'da pater augurium', hic 'me si fata meis paterentur ducere vitam auspiciis'. alii 'auspiciis' potestate, ut* ⟨102⟩ *paribusque regamus auspiciis: vel, quae animo meo volueram et mente cogitaram: non enim prius auguria poscebantur quam animo ac mente agitaretur, de quibus consulturi essent.*

341. SPONTE MEA modo nomen est: nam et genus et casum habet. sic et 'mane', cum ei genus et casus additur, nomen est, ut dum mane novum, dum gramina canent. sic est et ⟨I 377⟩ forte sua Libycis tempestas adpulit oris. alias adverbia sunt. verum autem dicit, non sua sponte: nam supra legimus ⟨II 294⟩ hos cape fatorum comites item ⟨III 4⟩ diversas quaerere terras auguriis agimur divum.

342. PRIMVM *id est, hoc vellem praecipue.*

344. RECIDIVA post casum restituta. *alii recidivum proprie dicunt quod excisum denuo nascitur.*

345. GRYNEVS APOLLO Clazomenae civitas est Asiae: unde Horatius dives agebat Clazomenis. iuxta hanc nemus est Gryneum, ubi Apollo colitur: *qui traditur ibi Grynem Amazonem stuprasse [Thymbreae domum]*. inde ergo nunc epitheton dedit, licet

15 modo nomen est e. q. s.] cf. [Sergii] explan. in Don. p. 489, 36 sqq. K. et Servii comm. in Don. p. 416, 19 K. ‖ 17 dum mane] georg. III 325 ‖ 23 'recidiva' . . . nascitur] cf. Isid. or. XVII 6, 10 ‖ 26 Horatius] sat. I 7, 4

1 omnibus *F, evanuit in T.* hominibus *Ambros.* ominibus *vulgo. seclusi* ‖ utque *F* nequae *Ambros. sed corr. ead. man.* ‖ 2 et] atque *Ambros.* ‖ singulam *F* ‖ in tertio] Aeneidos *add. Ambros.* ‖ 3 nam quod *F:* namque *T Ambros.* ‖ in precatione *Ambros.:* imprecatione *F* inprecatione *T* ‖ 4 rogauerat *T Ambros.:* regauerat *F* negaverat *Daniel primus* ‖ reputatione *F T:* repetitione *Ambros.* refutatione *Masvicius* ‖ 5 troia *T* ‖ 6 acchilli *F* achillei *Ambros.* ‖ 9 quove] quoque *T* quonam *Ambros.* ‖ 11 aliis *F* ‖ id est potestate *Ambros.* ‖ rogamus *F* rogamur *Ambros.* ‖ 12 meo . . . animo *omisit Daniel* ‖ uolueraem *F* ‖ 13 agitarentur *Masvicius primus* ‖ 17 ca////nent *L* (*duae litterae erasae*) candent *M* ‖ 19 non sua sponte] *scilicet 'Italiam se petere'* ‖ 22 *ad* primum *supr. vers.* praecipue *T* ‖ 23 *ad v.* 344 *in marg.* recidiuum quidam proprie dicunt . . . nascitur *T* ‖ 26 agebat] habebat *Horatius* ‖ 27 amazonam *F* ‖ 28 Thymbreae domum *seclusit Masvicius. fortasse* alibi Thymbraeus dicitur Apollo, ut (III 85) 'da propriam Thymbraee domum' ‖ inde . . . dedit *om. F*

in Delo acceperit oraculum. *hic tamen singula commemorat, quibus se ostendat coactum voluisse abscedere.*

346. *ITALIAM necessaria repetitio Italiae, quia ibi ei dicebatur imperium, et ipsa est causa navigandi.* LYCIAE SORTES nec hinc accepit responsum, sed sic dixit 'Lyciae', ac si diceret Apollineae. *IVSSERE bene, quae contemni non possunt.* *CAPESSERE occupare. et ideo frequentativo verbo usus est, quia multas se dicit super hoc sortes accepisse. quidam 'capessere' pro 'ire' accipiunt, ut Titinius Lucius domum se capessit.*

347. HIC AMOR, HAEC PATRIA EST eo inquit desiderio [*Italiae*] per voluntatem deorum iterum circa Italiam teneor, quo possem circa Troiam. et ad illud spectat quod dixit ⟨313⟩ Troia per undosum peteretur classibus aequor. *an quia Dido dixerat etiam illud* ⟨307⟩ *nec te noster amor? et potest hoc verbum interdum per confusionem verbi et nominis poni, ut 'amor amaris' et 'hic amor huius amoris'.* *SI TE CARTHAGINIS ARCES PHOENISSAM et tu externo regno delectaris: sensus enim est: si tu ex Phoenice veniens Carthaginem in Africa habere potuisti, quae invidia est ut propriam sedem possint habere Troiani? et multum ponderis habet sensus cum epitheta ista 'Phoenissam' et 'Teucros' ponit.*

348. *ASPECTVS DETINET VRBIS potest pro 'delectat' accipi, ut* ⟨VIII 311⟩ *capiturque locis. sane quidam in novis et emendatis libris pro 'detinet' 'demeret' inventum adserunt: nam et Ciceronem in prima Philippicarum* ⟨XIV 34⟩ *ita aiunt dixisse putasne eum inmortalitatem mereri voluisse? alii ab eo, quod est 'mereor mereris meret'.*

349. *QVAE TANDEM AVSONIA hoc ad illud pertinet* ⟨311⟩ *'quid si non arva aliena domosque ignotas peteres'.*

350. ET NOS FAS 'nobis fas' dicimus, sed hoc loco non est iungenda elocutio, ne sit vitium: nam legimus ⟨II 157⟩ fas mihi Graiorum sacrata resolvere iura. sed hoc dicit: fas est etiam nos extera regna requirere.

8 Titinius] com. Lat. rel. rec. Ribb. p. 158 ed. II

1 delon *Ml* ‖ 3 *ad* Italiam *supr. vers.* necessarie repetit quia ibi constituebatur illius imperium *T* ‖ 5 Apollineae] et similiter hoc dixit ut gryneus *add. M et in marg. l* ut Gryneus Apollo *add. Masvicius* ‖ 6 contempni *F* *ad* capessere *supr. vers.* occupare . . . accepisse *T* ‖ CAPESCERE *F* ‖ 8 titenius *F* ‖ 10 inquid *FNH* ‖ Italiae *seclusit Masvicius* ‖ 11 per eam uoluntatem *M* ‖ iterum *om. F, seclusit Masvicius* ‖ possim *F* posse *H* ‖ 14 per *Daniel:* pro *F* ‖ 16 *ad v.* 347 *in marg.* quasi dicat et tu hesterno regno delectaris . . . ponit *T* ‖ PHOENISSA *F* ‖ 17 phoenicae *F* ‖ 18 ut . . . possint] si propriam sedem possunt *T* 19 ephiteta *F* ‖ 21 *ad* aspectus d. u. *supr. vers.* potest pro delectet accipi ut capitur locis *T* ‖ 21 accipi ut] acciperat *F* ‖ 22 nobis *F* ‖ 24 dixisse *Daniel:* exisse *F* ‖ potasne *F* ‖ 26 *ad* quae tandem *in marg.* hoc . . . peteres *T* ‖ quid si non] quiid son *F* ‖ 29 locutio *M* ‖ 31 quaerere *NH*

351. ME PATRIS ANCHISAE *quasi adhuc responsis non crederet, addidit patris admonitionem.*

352. NOX OPERIT TERRAS a verisimili: ideo tempus posuit. QVOTIENS autem, hoc est per unamquamque noctem. ASTRA IGNEA SVRGVNT *unam rem bis dixit. 'astra' autem 'ignea' a sapientibus dicuntur.*

353. IN SOMNIS more suo pro 'in somniis'. TVRBIDA (TERRET) *id est prius me admonuit, post neglegentiam etiam terruit.* TVRBIDA terribilis: quod et umbrae convenit et parentis auctoritati. *aut 'turbida' pro turbata et sollicita, ut ipse ait* ⟨VI 694⟩ *quam metui, nequid Libyae tibi regna nocerent: nam et Aeneas sic respondit* ⟨VI 695⟩ *tua me genitor tua tristis imago.*

354. ME PVER ASCANIVS amor Ascanii scilicet admonet. *et bene et patrem et filium posuit, ut ille increpando, hic dum videtur urgeret. sed haec ad necessitatem profectionis adiecit.*

355. QVEM longe repetiit: et *'quem' non ad 'caput', sed* ad Ascanium retulit: et licet excusetur, tamen σολοικοφανές est.

356. INTERPRES DIVVM Ἑρμῆς: expressit verbum de verbo. *sed hic 'interpres' pro nuntio posuit: et ne forte fingere putaretur, addidit 'testor utrumque caput'. deinde multa cum adfirmatione hoc agit, dicendo 'ipse deum manifesto in lumine vidi', non ab alio dictum; et 'lumine', non in tenebris, non per quietem: omnia tamen haec per translationem aguntur.* AB IPSO id est magno, ut supra ⟨268⟩ ipse deum tibi me claro demittit Olympo.

357. VTRVMQVE CAPVT *aut* meum et tuum: aut Iovis et Mercurii: aut meum et Ascanii. *alii volunt Aeneae et Ascanii.* ⁎ *imaginis numinis esse deceptum.* CELERES MANDATA PER AVRAS *sic*ut supra ⟨226⟩ celeres defer mea dicta per auras.

1 *ad v.* 351 *in marg.* quasi . . . admonitionem *T* ‖ 3 a uerisimilis deo *F* ‖ 5 *ad* astra i. s. *supr. vers.* unam rem bis dixit *T* ‖ 7 *scholium ad* in somnis *om. F* ‖ 8 *ad* admonet *supr. vers.* primo admonet et post neglegentiam terret *T* ‖ TORRENDA *N* (TVRBIDA *n*) Orrenda *H* ‖ 9 parentis] patris *F* ‖ 10 *ad* turbida *supr. vers.* turbata et sollicita *T* ‖ ait *scripsi:* aut *F* ‖ 13 amor . . . admonet] non ipse sed eius amor *M. inde* non ipse sed amor Ascanii admonet *Masvicius* ‖ 15 *ad* me puer A. *supr. vers.* scilicet admonet et omnia ista ad necessitatem pertinent *T* ‖ 16 sed et ad *F* ‖ 17 solyco fanes *F* soloecophanes *NLH* solicofanes *M* ‖ 18 hermes *FN* ermes *LHM* ‖ 19 *ad* interpres *supr. vers.* in hoc loco nuntius, *ad* testor u. c. *supr. vers.* ut robustiorem faciat fidem dicit testor et proprie dicit testor id est iuramento confirmo *T. cf. Tib. Donatus* pro nuntio] pronuntiatio *F* ‖ 24 dimittit *FNLH* ‖ 25 CAPVD *NH* ‖ aut mercurii *N* ‖ 26 meum] anchisae *F* ‖ aut ascanii *M* ‖ alii volunt Aeneae et Ascanii *addita sunt, ne ea explicatio, quam tertio loco Servius protulit, quae in F mutata est, omitteretur.* ‖ imaginis . . . deceptum *Masvicius seclusit. ego ante* imaginis *lacunam indicavi. videtur autem scholiastes haec fere scripsisse* atque 'testor utrumque caput' dixit, ne putaretur eum imagine numinis esse deceptum. *cf. Turonense scholium ad* hausi *v.* 359 *et Tib. Donatus* ‖ 27 CELERIS *L* ‖ supra *om. NLH* (*add. l*) ‖ 28 et celeres *F*

358. MANIFESTO IN LVMINE aut claro: aut in nimbo, cuius maius est lumen. sic Lucanus ⟨IX 11⟩ postquam se lumine vero implevit. *et singula legenda sunt haec, ut habeant admirationis venerabilem fidem.*

359. HIS AVRIBVS HAVSI accepi: et est pleonasmus. *'haurit' enim pro 'percipit' ponebant veteres: et ideo qua potissimum parte sensus percipiant adiungunt,* ⟨XII 26⟩ *simul hoc animo hauri* et ⟨661⟩ *hauriat hunc oculis ignem et reliqua. Probus enim ait nemo haurit vocem.*

360. *INCENDERE exagitare.* *QVERELLIS 'l' litteram metri causa addidit: nam 'querela' dicitur, quia 'querulus' facit: hoc modo et 'loquela', 'suadela'.*

361. SEQVOR ut ⟨V 629⟩ Italiam sequimur fugientem. *et oratorie ibi finivit, ubi vis argumenti constitit.*

362. *TALIA DICENTEM bene 'dicentem', non postquam dixit.* IAMDVDVM ab initio orationis. AVERSA *id est* irata: *'aversa' ergo ad animum referendum est; nam incipit esse contrarium 'aversa tuetur':* ut est ⟨I 482⟩ diva solo fixos oculos aversa tenebat.

364. LVMINIBVS TACITIS *pro* ipsa tacita, ut ⟨VII 343⟩ tacitumque obsedit limen Amatae pro 'ipsa tacita'. sequitur autem invectio, quae semper statu caret. *sane 'tacitis' participium passivum pro activo. quidam 'tacitis' epitheton oculorum volunt. alii 'tacitis' siccis pro iracundia.*

365. NEC TIBI DIVA PARENS non est sola in Aeneam vituperatio, sed etiam in se obiurgatio, quia dixerat ⟨12⟩ credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum: unde nunc dicit 'generis nec Dardanus auctor'. *et studet illud destruere* ⟨I 617⟩ *tunc ille Aeneas, quem Dardanio Anchisae et reliqua. et nominando Venerem et Dardanum et maternam et paternam generositatem destruit.*

---

5 haurit . . . veteres] cf. Non. p. 319 M.

---

2 sic] ut *M* ‖ implevit] miscuit *F* ‖ 5 accepi . . . pleonasmos] pleonasmos. hausi autem accepi *M* ‖ *ad* hausi *supr. vers.* percepi. hoc dicit ne putaretur eum uanis imaginibus esse deceptum *T* ‖ aurit *F* ‖ 7 percipient *F* ‖ 8 hauriat] aurit *F* ‖ enim] autem *Masvicius* ‖ 9 vocem] nisi auribus *add. Ribbeckius prol. p.* 144 *adn.* 1 ‖ 10 *ad* incendere *supr. vers.* exagitare *T* ‖ littera *F* ‖ 11 loquella *F* ‖ 14 *ad* sequor *supr. vers.* oratorie . . . constitit *T* ‖ oratoriae *F* oratione *Commelinus* ‖ 15 *ad* talia dicentem *in marg.* bene dicentem non postquam dixit, *supr. vers.* id est dum ille diceret *T* ‖ potestquam *F* ‖ 16 *ad* aversa tuetur *supr. vers.* irata et est ad animum referendum non ad oculos nam incipit esse contrarium auersa tuetur *T* ‖ 20 pro] hoc est *F* ‖ 21 curet *F* ‖ caret] carere autem statu dicitur, quia res quibus utitur veritate carent *add. D* ‖ *ad* luminibus tacitis *in marg.* pro ipsa tacita aut est epitheton oculorum quod scilicet semper tacent aut siccis pro nimia iracundia *T* ‖ 23 pro] prae *Daniel primus* ‖ 24 uituperatio *NLH* (*decem fere litterae post* uituperatio *erasae in N*): obiecta uituperatio *F* obiectio *M* ‖ 25 diiurgatio *F* ‖ 27 tunc *F* ‖ 28 quam *F*

366. PERFIDE amantum verbo eum increpat, sic supra ⟨305⟩ dissimulare etiam sperasti, perfide.

367. CAVCASVS mons Scythiae inhospitalis. *sane quidam absurde putant Caucasum et tigris a Didone memoratas, quia nec Didoni perturbatae venire in mentem Caucasus potuit, nec tigres iuxta* † *dum cognitae, et hoc Hyrcanae: nam quod ait 'genuit Caucasus', elaboravit dicendo 'genuit' incredibilius facere de monte masculini generis. sed hic imitatur Graecos, qui magis proprie γλαυκὴ δέ σε τίκτε θάλασσα: quod hic ad propria nomina transtulit.* HYRCANAEQVE TIGRES Arabicae: nam Hyrcania silva est Arabiae. et notandum relictis mediis conparationibus eum augmenta fecisse: nam post deos non homines, sed saxa intulit.

368. NAM QVID DISSIMVLO? tacitae quaestioni occurrit, ne quis eius nimiam iracundiam reprehenderet, dicens Aeneam posse mitigari forsitan precibus. *QVAE ME AD MAIORA RESERVO aut ad maiores scilicet iniurias: aut ad superiora pertinent, quia ei male dixit.*

369. *NVM FLETV INGEMVIT nam hoc est 'generis nec Dardanus auctor'.* *NVM LVMINA FLEXIT hoc est 'genuit Caucasus': vel ad illud pertinet* ⟨331⟩ *'ille Iovis monitis inmota tenebat lumina'.*

370. MISERATVS AMANTEM *hoc est 'Hyrcanaeque admorunt ubera tigres': et* 'miseratus' accusativum regit, ut hoc loco: 'misereor' genetivum, ut ⟨II 140⟩ miserere animi non digna ferentis. *et bene avertit ab eo sermonem et non dixit ('num) ingemuisti? num flexisti, aut miseratus es'? ut hic alienus oves custos et reliqua, non dixit 'tu mulges'. et 'miseratus', hoc est 'nec tibi diva parens'.*

371. QVAE QVIBVS ANTEFERAM amphibolia: quid prius, quid posterius dicam? *quod fieri solet, ubi omnia et paria et magna sunt. sane 'anteferam' non est dividendum, est 'praeferam'.* NEC MAXIMA

---

8 *γλαυκή*] Hom. Il. XVI 34. cf. Macrob. Sat. V 11, 14 ‖ 10 nam Hyrcania silva est Arabiae] cf. Isid. or. XIV 3, 33 ‖ 21 miseratus . . . ferentis] cf. de idiomatibus IV p. 566, 9 K. ‖ 24 hic alienus] buc. III 5

---

1 amantum verbo *om. M* ‖ auerbo *F* ‖ 2 perfide] more amantium *add. M* ‖ 3 mons est *L H* ‖ inhospitabes *L* inhospitabilis *l* ‖ 4 Didoni] didone *F* ‖ 6 dum] eum *Commelinus.* ‖ et hoc *secl. Commel.* ‖ Hyrcanae *Commelinus:* cyrenae *F* Cyrene *Daniel.* nec t. iuxta poni congruit et hoc Hyrcaniae *F. Schoellius* ‖ 7 credibilius *Dorvillius* ‖ 8 hic *Daniel:* ho *F* ‖ ΓΑΥΚΗΑΕCΕ ΤΙΚΥΕ ΕΑΛΑCCA *F* ‖ 9 quod *Daniel:* quid *F* ‖ 10 et notandum *om. F* ‖ 11 eam *M l* ‖ 13 tacite *N H* ‖ 14 nimiam eius *M* ‖ mitigari *ex* mitigare *N* mitigare *L* mutigare *H* ‖ 15 *ad* quae m. a. m. r. *supr. vers.* ad maiores iniurias uel ad superiora pertinet quia ei supra male dixit *T* ‖ 16 supera *F* ‖ ei] et *F* ‖ 17 FLETVM GEMVIT *F* ‖ 20 hoc est 'Hyrcanaeque admorunt ubera tigres' *nescio an ad* num lacrimas victus dedit? *referenda sint* ‖ 25 tu mulges *scripsi:* tu millies *F* tum illi es *Daniel et Commelinus* tum illi et es miseratus *G. Vossius* tune ille es *Masvicius* ‖ 26 amphibolia] amfiboloia *M l.* est *supr. vers. add. n* amphibologia est *vulgo* ‖ 28 ut praeferam *F, corr. F. Schoellius*

IVNO aut in Iunonem male dictum est, ut eam non esse maximam dicat, sicut etiam in Iovem: nam convicium est, quod eum Saturnium dicit, hoc est nocentem: aut certe iungitur, ut 'nec Iuno aspicit, nec Iuppiter', *ut se dementem dicat, quod regina eiectum et egentem in partem regni receperit. aut certe 'maxima Iuno' quae solet amare Carthaginem: vel quae nuptias dedit, quod optaverat Dido.*

372. NEC SATVRNIVS *ut supra* ⟨92⟩ *dictum est, ubicumque infestos vult ostendere vel Iunonem vel Iovem, Saturnios appellat, ut* ⟨I 23⟩ *veterisque memor Saturnia belli et* ⟨XII 830⟩ *Saturnique altera proles irarum tantos et reliqua. et Iovem ideo Saturnium modo appellat, quia Aeneam a Carthagine praecipit abscedere.*

373. NVSQVAM TVTA FIDES hoc est, nec apud rem, nec apud hominem: Terentius quid credas, aut cui credas? et declamavit per contrarium: nam omnis fides tuta est: [*cuius haec proprie virtus est, ut tuta sit*]; 'haec' ait 'nusquam tuta'. EIECTVM naufragum: legimus enim ⟨I 538⟩ huc pauci vestris adnavimus oris. et est separandum '*eiectum*'. LITORE EGENTEM id est 'egentem litoris', ut ⟨I 540⟩ hospitio prohibemur harenae. *vel si iungas 'eiectum litore', pro 'in litus', ut* ⟨I 6⟩ *inferretque deos Latio pro 'in Latium'. et in tribus modis haec elocutio profertur: 'egeo hanc rem', Plautus menaechmis linum, lanam praebeo, neque quicquam eges: 'egeō huius rei',* ⟨IX 87⟩ *has ego Dardanio iuveni, cum classis egeret: et 'egeo hac re', ut 'litore egentem'.*

374. EXCEPI *ad illud respondet 'eiectum litore egentem'.* REGNI DEMENS IN PARTE LOCAVI ut ⟨214⟩ ac dominum Aenean in regna recepit: quod Iarbas queritur. *et est invidiosum: quando optantem vel litoris egentem in regni partem recepi. mire autem recordatione beneficiorum iracundia accenditur. sane etiam hic mentio caeremoniarum inducitur: mos enim apud veteres fuit flamini ac flaminicae, dum per confarreationem in nuptias convenirent, sellas duas*

13 Terentius] ad. III 2, 32 'quid iam credas? aut cui credas'? ‖ 21 menaechmis] I 2, 12 'ego quando tibi ancillas penum lanam aurum vestem purpuram bene praebeo nec quicquam eges'

2 saturnum *L H* (saturnium *l*) ‖ 5 *ad* maxima luno *supr. vers.* ideo maxima quia praeerat Carthagini uel quia nuptias dederat quas optauerat *T* ‖ 7 *ad* nec Saturnius *in marg.* ut . . . appellat *T* ‖ 12 rem] deum *in ras. l* ‖ 14 haec *Daniel:* hanc *F* ‖ 15 haec] hic *F* ‖ naufragium *N* naufragiam *H* ‖ 21 menechmis *F* in Menech. *Daniel* ‖ 22 egeo] regeo *F* ‖ 23 ego *F* ‖ 24 respondit *F* ‖ 25 ac] et *N L H M* ‖ 26 iarnas *F* hiarbas *N L H* ‖ conquirite *F* ‖ hoc inuidiose est dictum quando scilicet optantem uel litus (*sic*) egentem . . . dum confarreatur *in marg. T.* sane etiam . . . dum confarreatur *hab. Ambros.* ‖ 27 egentem *om. F* ‖ in recordatione *T* ‖ 28 cerimoniarum inducitur mentio *T* ‖ 30 dum *T:* ut re *F Ambros.* ‖ ferreationem *F* conferrationem *T* (re *superscr. alia man.*) farreationem *Ambros.*

iugatas ovilla pelle superiniecta poni eius ovis, quae hostia fuisset, ut ibi nubentes velatis capitibus in confarreatione flamen ac flaminica residerent: quod hic Dido meminit, cum queritur se ab Aenea contra ius nexus maritalis deseri, his verbis 'regni demens in parte locavi': 'locata' enim uxor dicitur, quod simul cum eo sedeat, dum confarreatur.

375. AMISSAM CLASSEM subaudis 'renovavi'. *ad illud respicit* ⟨I 551⟩ *quassatam ventis liceat subducere classem.* *SOCIOS A MORTE REDVXI scilicet quos hospitio eiectos excepi, quibus classem reparavi.*

376. FVRIIS INCENSA FEROR *aut quod necesse habeo exprobrare beneficia, ut Terentius insanire occipiunt homines ex iniuria: aut* quia multa erat in deos locutura. et bona praemittitur excusatio: nam numina non credere curare mortalia et ab his *beneficium* non sperare furoris est. subiungit enim ⟨382⟩ 'si quid pia numina possunt'.

377. NVNC LYCIAE SORTES inrisio est honesta satis, cum his verbis fit, quibus laus praemissa est, ut et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit, necdum illis labra admovi, sed condita servo. scimus autem Aeneam superius haec verba dixisse ⟨345⟩ *sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo, Italiam Lyciae iussere capessere sortes. 'Lyciae' autem 'sortes': Apollinem Lyceum appellari dicunt sive de Lyco, quem vicit, et in victoriae suae testimonium hoc nomen induit: sive quod est λευκός a candore; idem enim et sol creditur: sive quod transfiguratus in lupum cum Cyrene concubuit: sive quod in lupi habitu Telchinas occiderit: sive*

---

11 Terentius] ad. II 1, 43 'minime miror qui insanire occipiunt ex iniuria' || 17 et nobis] huc. III 44 et 47

---

1 ouilla *F:* ouina *T* ouili *Ambros.* || superiecta *T* || poni *om. Ambros.* || qui ostia fuissent *F* || ut *scripsi:* et *libri* || 2 ibi . . . flaminica *om. Ambros.* || quonre
farreatione *F* conferratione *T* || 3 siderent *Ambros.* || hic *om. F* || 4 nexus *Ambros.:* nixus *F, om. T* || maritale *T* || 5 quod . . . sedeat] quae simul cum marito sederit *T* || confarreat *Ambros.* || confarreatur] confarreationes autem tonitru dirimit *add. Masvicius* || 6 subaudi *NH* || *ad* amissam classem *supr. vers.* ad illud respicit . . . classem *T* || respicit *om. F* respondit *Daniel* || 7 *ad* socios a m. r. *supr. vers.* scilicet . . . reparaui *T* || 8 ospitio *F* || excipi *F* || 11 ut] aut *F* || accipiunt *F* || 12 in deos] undaes *F* || locutura *N:* locuta *LHM* loquuta *F* || 14 sperare] auxilium *supr. vers. add. n. idem edidit Stephanus* || 16 est *om. LH* || 17 fit *om. M* (*supr. vers. add. m*) || 21 Apollinem liceum appellari dicunt siue a lico quem uicit . . . unde etiam patareus est dictus *in marg. T* || 22 liceum *F* Lyceum *Daniel* Licium *Commelinus* Lycium *Masvicius* || appellare *F* appellat *Daniel primus* || dicunt *om. F et Daniel* || siue a lico quem *T* siue deliquoq; *F* || in *om. F* || 23 λευκός *Commelinus:* ΛΕΥΝΟC *F* ΛΕΙΝΟC *T* λεονός *Daniel* || 24 transfiguratus] est *add. Daniel* || 25 Cyrene *Masvicius:* cirene *FT* cinere *Bern.* 167 || concubuit] et inde eadem provincia Lycia vocata *add. Daniel* || sive quod . . . attulit *om. F* || Telchinas *Masvicius:* thelcanos *T*

quod lupus ei primus post interemptum Pythonem ex eo loco, qui appellatur Tempe, laurum attulit: sive quod pastoralis deus lupos interemerit. et est alia fabula, cur Lycia vocata sit regio: Diana harum regionum gaudebat venatu; sed quodam tempore tanta vis luporum se ibi infudit, ut omnes feras eorum incursus absumeret: cum ergo omnis oblectatio deae, quae de venatione veniebat, extinctis ceteris animalibus defecisset, Apollo ob hanc rem † consecratum est. est et alia de hoc fabula: Danaus trahens ab Aegypto originem, cum videret ira Neptuni vindictam sumentis, quod adversum se de condendis Athenis Inachus fluvius pro Minerva iudicasset, uri siccitatibus solum, filiam Amymonen ad aquam inquirendam proficisci iubet. quae cum vidisset repertum fontem hiatu terrae receptum exaruisse, ad patrem detulit: quo ille prodigio commotus oraculum Apollinis adiit, cui Apollo respondit, ut profectus ubi invenisset taurum et lupum inter se pugnantes, spectaret exitum pugnae, et si taurus vicisset, Neptuno templa construeret; si vero lupus, Apollini delubrum sacraret. sed cum Danaus lupum videret vicisse, Apollini Lycio templum dedit. in huius autem Lyciae regione Patara sacer olim lucus Apollini fuit, ubi Apollo responsa dedit: unde etiam Patareus appellatus est. NVNC ET IOVE MISSVS AB IPSO *sicut supra* ⟨356⟩ *'ab ipso' magno: et bene 'nunc' saepius posuit ad inrisionem, quasi: nunc de te curant qui ante periclitanti non curaverunt subvenire.*

378. HORRIDA IVSSA *et hoc per inrisionem, quasi plena venerationis, vel quae tu timeas.*

379. QVIETOS SOLLICITAT Cicero in libris de deorum natura triplicem de diis dicit esse opinionem: deos non esse, cuius rei auctor apud Athenas exustus est; esse et nihil curare, ut Epicurei; esse et curare, ut Stoici: secundum quos paulo post 'si quid pia numina possunt': nam modo secundum Epicureos ait 'ea cura quietos'. *quidam superos deos Mercurium Apollinem et Iovem ac-*

25 Cicero] cf. d. nat. d. I 23, 63 ‖ Cicero ... quietos] exscr. myth. III 9, 9

2 laurum *scripsi:* aurum *T* ‖ pastorales deos *T* lupos *omittens. fort.* ut pastoralis d. l. i. ‖ 6 obletactio *T* ‖ 7 consultus *T.* Lycius A. o. h. r. consultus eique templum consecratum est *F. Schoellius.* Apollini ob hanc rem consecrata est *Mascicius* ‖ et *om. F* ‖ 9 sumentes *T* ‖ Inachus *Barthius:* isachus *T* hisagus *F. Minervae et Neptuni de Attica litem scholiastes pro Iunonis et Neptuni de Argolide lite posuit.* ‖ 10 siccitate *T* ‖ amymonẽ *T* aymonen *F* ‖ 13 adit *F* ‖ 15 constitueret *Daniel primus* ‖ 17 lucio *F* ‖ Lyciae] lucae *F* ‖ 19 est dictus *T* ‖ 20 magno *Daniel:* magne *F. fort.* id est magno ‖ 21 curauerauerunt *F* ‖ 23 *ad* horrida iussa *supr. vers.* uidelicet quae tu times nam plerumque horrór pro admiratione ponitur *T* ‖ 26 de diis *F:* de his *N L H, om. M* ‖ ducit *H* ‖ deos *om. N L* (*supr. vers. add. l*) ‖ rei] sei *F* regi *N* ‖ 27 ut ... curare *om. L, in marg. suppl. l* Epicurei ... ut *om. N H* ‖ 28 ut *om. M* ‖ 29 quura *L* ‖ 30 *ad* is superis l. e. e. c. q. *supr. vers.* superos deos quidam intellegunt iouem mercurium et reliquos quietos uero inferos *T*

cipiunt, 'quietos' vero inferos, quia Aeneas dixerat ⟨351⟩ *'me patris Anchisae'. 'sollicitat' vero sollicitos habet: Terentius ego quia non redit filius, quae cogito et quibus nunc sollicitor rebus.*

380. REFELLO redarguo: *vel retardo: vel falsa esse convinco; 'refello' enim ab eo quod est 'fallo' venit.*

381. I SEQVERE ITALIAM VENTIS satis artificiosa prohibitio, quae fit per concessionem: quae tamen ne non intellecta sit persuasio, permiscenda sunt aliqua, quae vetent latenter, ut 'ventis' 'per undas', *nomina terribilia.* sic Terentius profundat, perdat, pereat: nihil ad me attinet. *ergo hic cum eum videtur dimittere, admonendo periculi retinet. sane multi 'Italiam' distinguunt, ut sequatur 'ventis pete regna per undas'. * et 'sequere' quasi fugientem.**

382. *SPERO EQVIDEM videtur eadem quodammodo repetere, et de tempestate et de beneficiis suis vehementius.* MEDIIS SCOPVLIS aut manifestis, ut ⟨VI 111⟩ medioque ex hoste recepi: aut illa saxa dixit, quae sunt inter Africam et Sardiniam Siciliamque.

383. HAVSVRVM luiturum, daturum. DIDO potest et vocativus esse, et accusativus, *ut et 'o Dido' et 'hanc Dido'.*

384. SEQVAR ATRIS IGNIBVS ABSENS alii 'furiarum facibus' dicunt, hoc est 'invocatas tibi inmittam diras'; alii 'sociorum' *facibus dicunt,* ut paulo post ⟨594⟩ ferte citi flammas. melius tamen est, ut secundum Vrbanum accipiamus 'atris ignibus' rogalibus, qui visi tempestatem significant, ut Aeneae, sicut in quinto ⟨7⟩ legimus, contigit. hoc ergo nunc, quod factura est, dicit, id est occidam me et rogalibus te persequar flammis 'absens', quasi mortua, *ut* ⟨IX 213⟩ *absenti ferat inferias.* rogalibus autem,

---

2 Terentius] ad. I 1, 10 ‖ 9 Terentius] ad. I 2, 54. cf. Don. ad. h. v. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 659 et II 340

1 infernos *Daniel primus* ‖ 2 *ad* sollicitat *supr. vers.* sollicitos habet *T* ‖ terenter *F* ‖ 3 sollititos *F* ‖ 4 REFELLO redarguo *post* attinet (*lin.* 10) *hab. NLHM* ‖ redarguo *om. F* ‖ *ad* refello *supr. vers.* redarguo *T* ‖ 5 ab eo] habeo *F* ‖ 7 confessionem *F* ‖ ne *om. NH* (*supr. vers. add. n*) ‖ 8 permiscendam *L* promiscenda *H* ‖ ut ventis] at iuuentis intuentis *N* in uentis *H* ‖ ut ... undas] VENTIS P. REGNA PER VNDAS *L* ‖ 9 nomina terribilia et sequere quasi fugientem sic terentius *e. q. s. F* ‖ profundit *ex* perfundit *L* ‖ 10 attinet *om. F.* catinet *H* ‖ uiditur *F* ‖ 11 distingunt *F* ‖ 16 dicit *F* ‖ inter] iuxta *M* ‖ atque siciliam *F* ‖ 17 *ad* hausurum *supr. vers.* uisurum uel excepturum uel luiturum uel passurum *et ab alia manu* persoluiturum *T* ‖ 20 inuocata *F* inuocatus *H* ‖ diras] furias *M* ‖ 21 citi *ex* cite *N* aut *H* ‖ 23 quanto *H* ‖ 24 nunc *om. F* ‖ factura] factum *F* ‖ 25 absens . . . quamquam absens] absens autem id est mortua ut absenti ferat inferias atris autem rogalibus id est nigris quae dum dicit ignium meminit et debuit absens quamquam subiungere ut esset quamquam absens *F* ABSENS mortua vel de suis dicit hominibus, ut paulo post ferte citi flammas. date vela, impellite remos. ABSENS autem id est inferias. atris autem rogalibus, id est nigris quae dum dicit ignium meminit, et debuit absens coniungere, ut esset

mali ominis, quod 'atris' dixit. legimus et in Horatio nigrorumque memor dum licet ignium. *et debuit 'absens' 'quamquam' subiungere, ut esset 'quamquam absens'.*

385. ANIMA SEDVXERIT ARTVS hypallage pro 'animam artubus seduxerit'. *aut certe 'anima' pro 'ab anima': et est mortis periphrasis. quid enim est mors, quam separatio animae a corpore?*

386. OMNIBVS VMBRA LOCIS ADERO: DABIS INPROBE POENAS dicunt physici biothanatorum animas non recipi in originem suam, nisi vagantes legitimum tempus fati conpleverint: quod poetae ad sepulturam transferunt, ut ⟨VI 329⟩ centum errant annos. hoc ergo nunc dicit Dido: occisura me ante diem sum; vaganti mihi dabis poenas; nam te persequar *et adero quamdiu erro* semper: si autem fuero recepta in originem, poenas tuas audiam, quas videre non potero. hic ergo sensus est: si tempestatem evaseris flammarum rogalium, umbra mea te persequetur: si et hanc evaseris, vel recepta audiam famam suppliciorum tuorum. *INPROBE sceleste. sic in iure inprobus intestabilisque esto.*

388. MEDIVM SERMONEM propter hoc quod sequitur 'multa metu cunctantem et multa parantem dicere', *ut supra* ⟨277⟩ *mortalis visus medio sermone reliquit. sane multi DICTIS participium, non appellationem volunt, hoc est, cum haec dicta essent.*

390. *LINQVENS multi pro 'relinquens Aeneam', alii pro 'deficiens' accipi volunt more antiquo, sicut 'delinquere' pro 'deficere': Coelius historiarum delinquere frumentum, Sardiniam hostes tenere,*

1 in Horatio] carm. IV 12, 26 ‖ 23 Coelius] p. 163 Pet.

---

quanquam absens *Daniel. ex his* vel de suis . . . impellite remos *Masvicius, Burmannus, Lion non debuerunt recipere; nam eadem sunt quae Serviana (lin.* 21) alii . . . flammas ‖ 2 dum] ut *M* ‖ *ad* absens *supr. vers.* scilicet quamquam *T* ‖ 4 ypallage enim *F* ‖ 5 seduxerit *Ml:* sedixerit *F* eduxerit *NLH* ‖ 6 animi *F, corr. Daniel* ‖ 8 biotanatorum *NH.* id est illorum quia ante tempus morti praedestinatum sponte sibi consciscunt mortem *add. L* ‖ 9 iugantes *H* ‖ 11 occisura see ante diem suum *F* occisuram se ante diem suam *L* (t occisura me ante diem sum *superscr. l*) ‖ 12 errauero *Daniel* ‖ 14 poterit *H* ‖ hic . . . est] hic est ergo totus sensus *M* ‖ si . . . rogalium si uisis rogalibus flammis euaseris tempestatem *M* (si . . . rogalium *deleta sunt*) ‖ 16 audiam famam *M:* audiet famām *F* audiam famam audiet fa.ma (audiam . . . audiet *in ras.*) *N* audiet f-amā (l *erasa,* ā *in ras. l*) *L* audiet flamma *H* ‖ subpliciorum *N* ‖ *ad* dabis *supr. vers.* sustinebis persolues, *ad* inprobe *supr. vers.* sceleste sic in iure inprobus intestabilisque esto *T* ‖ 17 in *om. F* ‖ inprobas *F* ‖ 19 parantem *N:* uolentem *F* p. *L* p̃ *H, omittit M* ‖ 20 *ad* dictis *supr. vers.* sane dictis multi . . . cum multa (*sic*) dicta essent *T* ‖ multi *e*r multe *F* ‖ 21 adpellationem *F* ‖ *ad* auras *supr. vers.* scilicet uitales in quibus loquebatur *T* ‖ 22 *ad* linquens *supr. vers.* siue relinquens siue deficiens unde deliquium solis *et in marg. sup. ab alia manu* multi pro linquens aenean . . . conlapsaque membra *T* ‖ derelinquens *Daniel primus* ‖ 23 Caelius *F* ‖ Caelius histor. delinquere frumentum etc. *Ambros.* ‖ 24 sardinam *F* ‖ hostes tenere] hostis tenet *T*

Tubero nam delinquat, aut superet aliquid tibi, id est deficiat, aut superet; Gellius annalium deliquium solis et deliquionem dicit quod Vergilius defectus solis varios: nam in hoc ipso loco sequitur 'suscipiunt famulae conlapsaque membra'.

391. SVSCIPIVNT FAMVLAE subaudis eam. THALAMO *dativus casus.*

393. AT PIVS AENEAS *ordo est: at pius Aeneas iussa divum exsequitur. bene autem excusat Aeneam 'pium' dicendo, cum ei et genitus dat, et ostendit solacia dolenti velle praestare, et probat religiosum, cum deorum praeceptis paret.*

395. ANIMVM LABEFACTVS *pro 'animum labefactum habens'.* AMORE *num Didonis, quo illa flagraret?*

397. TVM VERO TEVCRI INCVMBVNT regis *scilicet* praesentia: sic in nono ⟨72⟩ tum vero incumbunt, urguet praesentia Turni. LITORE *de litore.* VNCTA *pice delibuta.*

399. FRONDENTESQVE FERVNT REMOS non qui erant, sed qui esse poterant, ut ⟨536⟩ quos ego sim totiens iam dedignata maritos.

400. FVGAE STVDIO celeris profectionis, ut ille volans simul arva fuga simul aequora verrit. INFABRICATA *inpolita. bene expressa est festinatio navigare cupientum.*

401. CERNAS honesta figura si rem tertiae personae in secundam referas, hoc est 'si quis cernat'.

402. FORMICAE ad studium respicit conparatio hoc loco, *non ad personas.* et notandum cautelam exprimi per hanc conparationem. Horatius parvula, nam exemplo est, magni formica laboris, Iuvenalis ⟨VI 361⟩ formica tandem quidam expavere magi-

---

1 Tubero] p. 315 Pet. ‖ 2 Gellius] p. 175 Pet. ‖ 3 Vergilius] georg. II 478 ‖ 19 ille] georg. III 201 ‖ 22 honesta figura . . . cernat] cf. Don. ad Ter. Andr. III 1, 2 et Macr. Sat. V 14, 10 ‖ 25 Horatius] sat. I 1, 33

---

1 Tubero *om. T* ‖ Tubero non delinquit aut superet aliquid id est deficit aut superest *Ambros.* ‖ delinquat *Masvicius:* delinquid *F* delinquit *T* ‖ 2 Gellius deliquium solis et deliquiorem dixit *Ambros.* ‖ deliquionem *G. Vossius:* delinquionem *FT* ‖ 5 *ad* marmoreo *supr. vers.* marmorum crustis adornato non reuera marmoreo *T* ‖ *ad* thalamo *supr. vers.* datiuus refero tibi *T* ‖ 7 *ad* at pius Aeneas *in marg.* ordo est . . . paret *T* ‖ 9 solatia *T* ‖ dolent *F* ‖ 11 *ad* labefactus *supr. vers.* labefactatum habens *T* ‖ habes *F* ‖ *ad* amore *supr. vers.* didonis scilicet qui eum fatigauerat *T* ‖ 12 quo illa flagraret *Daniel:* quod illa fragraret *F* ‖ 13 TVNC *NHM* ‖ 14 tunc *NLHM* ‖ urget *LHM* ‖ 15 *ad* uncta *supr. vers.* pice delibuta *T* ‖ 16 quia errant *F* ‖ qui] quia *F* ‖ 17 potuerant *F* ‖ 19 volat *Vergilius* ‖ 20 uerrat *F* verrens *Vergilius* ‖ *ad* infabricata *supr. vers.* inpolita . . . cupientum *T* ‖ INFABRICA *F* ‖ inpolita *om. F* ‖ 22 figura] est ut *add. M* ‖ 24 *ad* ingentem f. f. a. *supr. vers.* et ad studium respicit hoc loco comparatio non ad personas *T* ‖ conparatio] haec comparatio *F* ‖ non ad personas *edidit Stephanus* ‖ 27 formicam *F* ‖ quidem *NH*

stra. sane 'formica' dicta est ab eo, quod *ore* micas ferat. *de qua fabula talis est: in Attica regione quaedam puella Myrmix nomine fuit, Minervae ob castimoniam et sollertiam dilecta, quae postea hoc modo Minervae in se odium concitavit. namque cum vidisset Minerva Cererem segetes invenisse, volens ipsa ostendere Atticis quo expeditius segetes parerent, aratrum dicitur invenisse. quod cum manu ageret, et Myrmix ei adhaereret, ausa est occulte aratri stivam subripere, et apud homines se iactare, infructuosum esse Cereris munus, nisi suo uterentur invento, quo terra aratro resoluta expeditius ederet fructus. quod cum proditum aegre tulisset Minerva, Myrmicem illam virginem in formicam convertit eamque, ut proditricem, adversam frumentis, quae semper insequitur et subripit, esse praecepit. quae res cum Iovi miserationem movisset, excogitavit quemadmodum formicae honorem daret. nam cum Aeacum, filium suum ex Aegina susceptum, Thessalis imponeret regem et agros ipsos videret hominibus indigere, formicas colligi in unum iussit easque in homines commutavit: unde Myrmidones appellati sunt.* FARRIS solum nomen est, quod 'r' geminet in genetivo: monadicon est ergo, sicut 'sol'. item 'cor cordis' solum in 'dis' mittit genetivum. item 's' geminat 'as assis'. et haec carent exemplis.

403. CVM POPVLANT antique dixit: nam hoc verbum apud veteres activum fuit, nunc tantum deponens est. *et bene rei parvae per metaphoram sublimitatem dedit, ut non videatur de formicis, sed de exercitu loqui.* HIEMIS MEMORES *hoc est caute, in adventum hiemis:* Horatius quae, simul inversum contristat Aquarius annum, non usquam prorepit. *TECTO suo tecto, id est cavernis.*

404. IT NIGRVM CAMPIS AGMEN *ut* ⟨130⟩ *it portis iubare*

---

1 sane . . . ferat] exscr. Isid. or. XII, 3, 9 ‖ 17 solum . . . exemplis] cf. Prob. cath. p. 14, 5 K. ‖ 25 Horatius] sat. I 1, 36

---

1 ferat] vel aliquo modo a graecis derivatum est quam vocant *μύρμηκα add. D.* ‖ formica dicta est ab eo quod ore micas ferat de qua fabula talis est . . . appellati sunt *in marg. T* ‖ 2 mirmix *FT* ‖ 3 solertiam *F* sollertia *T* ‖ 4 modo] loco *Lion* ‖ 6 segete *F* ‖ 7 mirmix *F* ‖ arari *F* ‖ 8 se iactare *T:* si iacere *F* ‖ 9 aederet *F* ‖ 10 tulisset et *F* ‖ mirmicem *F* ‖ illam *om. T* ‖ 12 cepit . . . quemadmodum *om. F* ‖ 14 eacum *F* Iacum *Daniel* ‖ reegina *T* ‖ tesalis *F* ‖ 15 agros *Daniel:* egros *F* aegros *T* ‖ uidisset *T* ‖ indigere hominibus *T* ‖ collegi *F* ‖ 16 mirmidones *FT* ‖ 17 germinet *F* ‖ 19 mittit] exit *M* ‖ geminata *FM* ‖ as *om. FN* (*supr. vers. add. n*) ‖ 22 actuum *H* ‖ *ad* populant *supr. vers.* et bene . . . loqui *T* ‖ 23 formica *T* ‖ 25 quae] qui *F* ‖ 26 proripit *F* ‖ *ad* tectoque *supr. vers.* cauernis *T* ‖ suo *F: ὑπὸ Daniel primus. fort.* sub ‖ 28 ID *NH* iuuare exhorto *F*

exorto. et est hemistichium Ennii de elephantis dictum, quod ante Accius est usus de Indis.

405. CALLE ANGVSTO 'callis' est semita tenuior, callo pecorum praedurata: *unde et callum et callidos dicimus:* 'semita' est semis via, unde et semita dicta est: 'via' *id* est actus dimidius, qua potest ire vehiculum: nam 'actus' duo *carpenta* capit, propter euntium et venientium vehiculorum occursum. GRANDIA TRVDVNT quae portare non possunt.

407. MORAS tardas, morantes: *quia solent resistere.* *SEMITA FERVET aptum verbum festinationi, ut e contrario 'frigidum' tardum.*

408. *QVIS TIBI TVNC DIDO CERNENTI totum hoc magna prosphonesi dictum est: plus enim est in re, quam in verbis: quamvis enim totum dictum non sit, tamen et cogitatur et capitur ab auditore: haec est enim magna emphasis, quae perpetuam personam complectitur. Terentius quid illi tandem credis fore animi misero, qui cum illa consuevit prior?*

409. FERVERE LATE infinitus hic a tertia est coniugatione, id est a 'fervo fervis': nam secundae coniugationis verba perdito 'e', quod habent ante 'o', in tertiam migrant, ut 'ferveo fervo', 'fulgeo fulgo': hinc est ⟨VIII 677⟩ fervere Leucaten auroque effulgere fluctus. sic etiam Horatius vade, vale, cave ne titubes mandataque frangas: nam 'cave' 've' longa est, nec vocalis sequitur, ut in bucolico ⟨3, 79⟩ 'vale, vale' inquit, 'Iolla': sed

1 Ennii] ann. 465 p. 69 Vahl. ‖ 3 callis . . . occursum] cf. Isid. or. XV 16, 8 sqq. excr. diff. verb. 539 ‖ 14 Terentius] ad. IV 5, 31. cf. Don. ad h. v. ‖ 17 infinitivus hic e. q. s.] cf. [Sergii] explan. in Don. p. 505, 31 sqq. K ‖ 21 Horatius] ep. I 13, 19

1 emisticium *F* emistihium *L* hemisticum *H* emystichium *M* ‖ elefantis *libri* ‖ quod] quo *F* ‖ antea *NH* ante dictum *M*. *ceterum* ante *scilicet Vergilium* ‖ 2 accius *NLM:* acilius *F* actius *H* Caecilius *Ryckius* ‖ de Indis] deinde nos *F* ‖ 3 tensior *F* tonsior *Daniel* ‖ 4 callum] *fortasse* callere. *nisi forte* unde . . . dicimus *ad ipsa Vergilii verba adscripta fuerunt, ut* 'callum' *et* 'callidus' *a* 'callis' *derivanda esse scholiastes putaverit.* ‖ semita] seminata *F* SEMITA semita *L* ‖ 5 dicta est *om. NH (supr. vers. add. n)* ‖ via est *om. NLH. cf. Isidorus* ‖ 6 iactus *H* ‖ carpenta *edidit Stephanus.* vehicula *Lion* ‖ propter euntium] praetereuntium *M* ‖ 7 uenientium *H* ‖ *ad* pars *supr. vers.* pars licet in litteratura singulare sit in sensu tamen plurale est ideo sic iungitur pars trudunt *et ad* obnixae *supr. vers.* subnixae humiles *T* ‖ 10 *ad* fervet *in marg.* congruum uerbum posuit quia feruere dicitur quicquid instanter perficitur *et ab alia manu* ut e contrario frigidum tardum *T* ‖ aptum *Daniel:* actum *F* ‖ 11 *ad v.* 408 hoc cum magna exclamatione est hoc dictum et est enfasis in hoc quia colligit totam personam et hoc ex persona poetae dictum sciamus *T* ‖ prosphonesi *Commelinus:* prosfosi *F* prosfonisi *Daniel* ‖ 13 capitur *Daniel:* rapitur *F* ‖ 17 infinitiuus *L* ‖ e tertia *L* ‖ 18 a *ante* fervo *om. F* ‖ nam *om. F* ‖ perdito e] perdita e *N* perdite *H* ‖ 19 fervo *om. NHM (supr. vers. add. m)* ‖ 21 vade *F:* ualde *NH* ua=de *L* (ualde *fuit*) uale *M* ‖ 22 ve] uel *N* ‖ 23 bucolico] uirgilio *FM* ‖ inquid *NLH* ‖ yolla *F* iollo *H*

dicimus a tertia coniugatione esse imperativum, ut 'cavo cavis'. hinc etiam Catullus 'cavere' dixit.

410. ARCE EX SVMMA regum enim fuit habitare in arcibus proter tutelam. denique Romae Valerius cum in Esquiliis domum haberet altissimam, invidiae causa eam conplanavit. item Augustus post Actiacum bellum Palatium ex suo praecepto aedificatum, cum esset domus privata, donavit reipublicae.

411. TANTIS CLAMORIBVS nautarum scilicet *vocibus.* *MISCERI pro 'repleri' aut 'commoveri'.*

412. IMPROBE AMOR exclamatio a poeta contra amorem. et hoc est quod Horatius dicit hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor. tale est et illud in tertio ⟨57⟩ auri sacra fames, id est cupiditas: nam et illic amoris est increpatio, qui secundum philosophos omnium generalis est rerum. hinc est quod apud inferos Eriphyla inter amantes commemoratur, quae monile concupierat.

413. IRE ITERVM IN LACRIMAS hinc est amoris inprobitas, quae cogit lacrimis rogare dudum superbam. est autem speciosa elocutio 'pergit in lacrimas'. PRECANDO 'precando' cantando. in hoc modo 'do' naturaliter brevis est: sic Terentianus ut vitae dubius varios renovando dolores: plerumque tamen a Vergilio producitur, ut cantando tu illum? item cantando rumpitur anguis.

414. SVMMITTERE AMORI *'animos' quidam pro 'iras' accipiunt, ut 'animosus' dicitur pro 'iracundus': et 'supplex animos summittere amori' id est supplices preces adhibere, quae erat amore victa. 'summittere' autem 'amori'*, ac si diceret, non Aeneae: aut certe Aeneam amorem vocavit. *ubique tamen subaudiendum 'cogitur'.*

---

2 Catullus] fragm. 10 ap. Lachm. p. 84 ed. II ‖ 11 Horatius] a. p. 46 ‖ 20 Terentianus] v. 1296 K. 'sic varios tam longa dies renovando dolores.' ‖ 22 cantando] buc. III 25 ‖ cantando] buc. VIII 71

---

1 a *om.* *F* ‖ tertiae *F* ‖ cavo] caue *N* ‖ 2 catuliff *F* catulus *H* ‖ 4 aesquiliis *NH* esciliis *F* ‖ 5 causam *N* ‖ eam *om.* *F* ‖ conplanauit] at eum diruit etim plane aedificauit conplanauit (at . . . aedificauit *deletis*) *N* diruit et in plano aedificauit *LM* (t complanauit *superscr. l*) ‖ 6 aedificata *F* ‖ 8 *ad* misceri *supr. vers.* pro repleri aut commoueri *T* ‖ 9 repleti *F* ‖ 10 *ad* quid non mortalia pectora cogis *supr. vers.* ad quod scelus et est exclamatio in amorem qui ideo improbus dicebatur quod cogeret superbum aenean praecari *T* ‖ 13 illic *ex* illud *L* ‖ increpitatio *FNH* (increpatio *n*) ‖ 15 eriphule *F* eryfila *Nl* eryfilia *LH* euriala *M* euriphila *m* ‖ munile *F* ‖ 17 hinc] hic *F* ‖ est *om.* *M* ‖ 18 lacrimis cogit *M* ‖ superbam *FM:* superbum *NLH* ‖ 20 in hoc *om.* *F* ‖ do *om.* *L, suppl. l* ‖ sicut *H* ‖ terrentianus *NL* terrentius *H* terentius *M* ‖ 21 uarias *M* 24 *ad* summittere a. *in marg.* animos quidam . . . cogitur *T* ‖ 26 adhibere] *scil.* *'cogitur'*

415. NEQVID INEXPERTVM FRVSTRA rogabat, *inquit*, non spe inpetrandi; sed ne esset, quod sibi posset inputare, si non rogasset, quamquam frustra rogaret: *id est, ne derelinqueret medium aliquod intemptatum: et hoc 'frustra', quia moritura erat. Terentius omnia experiri certum est, priusquam pereo.* et 'frustra' ex iudicio poetae est. sic Sallustius falso queritur de natura sua genus humanum, ut supra hoc amet, hoc spernat promissi carminis auctor.

416. *ANNA prope invidiose, quia ipsa nuptias suaserat.* *VIDES quasi diceret: ipsa tibi crede. et est maior vis adfirmantis, cum dicit 'vides'. petitio autem haec etiam deliberationis modum a quibusdam putatur tenere.* *PROPERARI LITORE CIRCVM utrum circumspicis, an circum totum litus? et est ordo 'Anna, i soror, atque hostem supplex adfare superbum'. 'circum' non est praepositio, sed adverbium loci.* PROPERARI LITORE CIRCVM circum litus: nam postposita praepositio et accentum mutavit, et suas perdidit vires. 'properari' autem inpersonale est.

417. *VNDIQVE CONVENERE bene non addidit, qui: intellegitur.*

418. ET LAETI NAVTAE id est *aut* minime timentes: *aut adeo non necessitate, nec iussu abeunt, sed volentes. et hoc aut ad spem retinendi, aut ad indignationem commovendam dictum est. et sicut supra* ⟨416⟩, *prope ad invidiam Annae loquitur, ut et alibi* ⟨548⟩ *tu prima furentem his germana malis. Probus sane sic adnotavit si hunc versum omitteret, melius fecisset.* *CORONAS multi funium coronas accipi volunt, qui solent, quotiens navigatur, in modum coronarum conponi: nam fugientes quemadmodum naves coronabant?*

419. SPERARE DOLOREM pro timere: et est acyrologia, *superflua dictio:* nam speramus bona, timemus adversa. hoc autem dicit:

---

4 Terentius] Andr. II 1, 11. cf. Don. ad. h. v. ‖ 6 Sallustius] Iug. I 1 ‖ 7 hoc amet] Hor. a. p. 46 ‖ 23 Probus] cf. Steup de Probis p. 105 sq. ‖ 27 pro timere e. q. s.] cf. Isid. diff. verb. 513

---

2 possit *F* ‖ 3 *ad* nequid inexpertum f. m. r. *supr. vers.* ne relinqueret medium intemptatum et hoc frustra quia moritura erat *T* ‖ 4 terentur *F* ‖ 5 experire *F* ‖ 9 *ad vers.* 416 *in marg.* inuidiose uidetur hoc dictum quia illa suaserat nuptias et est quasi maior uis affirmantis cum dicit uides quasi diceret tu ipsa uides *T* ‖ prope] proprie *Lion* ‖ nuptias] suas *add. Daniel* ‖ 12 PROPERARE *F* ‖ 14 *ad* circum *supr. vers.* aduerbium loci *T* ‖ 15 PROPERARI . . . litus *om. F* ‖ 18 *ad* undique c. *supr. vers.* licet non dicat qui tamen intellegitur *T* ‖ intellegitur *secludit F. Schoellius.* sed intellegitur *Masvicius* ‖ 19 *ad* puppibus *supr. vers.* quidam distingunt puppibus et. quasi diceret et puppibus *T* ‖ id est *om. M* ‖ 20 iussu *Daniel:* iussa *F. fortasse* iussi ‖ abeunt *scripsi:* abeant *F* ‖ aut *post* hoc *om. Daniel* ‖ 22 et alibi] est alibi *Daniel primus* ‖ 24 versum *Commelinus:* uerbum *F et Bern.* 167 ‖ *ad* coronas *supr. vers.* quidam uolubilitates funium intellegunt quia fugientibus non est congruum coronas dare *T* ‖ 25 finium *F* ‖ 27 agirologia *F* aciroloia *M*

si scirem abiturum Aeneam, non tantum diligerem: si non dilexissem, minus dolerem. SI POTVI autem pro 'si potuissem'. et sic est dictum, ut ⟨VI 105⟩ omnia praecepi, atque animo mecum ante peregi: ac si diceret, nihil mihi novum contigit.

420. *HOC TAMEN VNVM vel hoc solum.*

421. MIHI pro me exsequere, *id est pro mea causa.*

422. COLERE *pro* colebat, *vel colit:* infinitus pro indicativo. *CREDERE credit vel credebat, id est committebat.*

423. MOLLES ADITVS faciles, ut ⟨293⟩ et quae mollissima fandi tempora.

424. *ATQVE coniunctio conplexiva: est et disiunctiva, cum dicimus 'aliter atque debuit fecit': est et expletiva atque illum in praeceps prono rapit alveus amni.* HOSTEM SVPERBVM postquam ex aperto denegavit se Carthagini esse mansurum. *et reddit causas, ob quas suppliciter eum adloquatur, quod et hostis et superbus; quasi dicat, aequo animo patiamur nos supplices esse, quoniam incidimus in hostem superbum. non nulli autem iuxta veteres 'hostem' pro hospite dictum accipiunt. Plautus in Curculione* ⟨I 1, 5⟩ *si status condictus cum hoste intercedit dies, idem in cistellaria datum est hostimentum, opera pro pecunia. nec enim vere hostem diceret, quem revocare cupiebat: ipsa enim ait* ⟨323⟩ *'hospes, hoc solum nomen quoniam de coniuge restat'. Herodotus Persas, qui erant Graecorum hostes, ξένους a Lacedaemoniis appellatos refert. inde nostri 'hostes' pro hospitibus dixerunt: nam inimici perduelles dicebantur.*

425. *NON EGO CVM DANAIS sensus illi contrarius* ⟨III 602⟩ *scio me Danais e classibus unum.*

---

12 atque] georg. I 203 ‖ 19 in cistellaria] immo in asinaria I 3, 20 'par pari datum hostimentumst, opera pro pecunia'

---

1 habiturum *FNH* ‖ si non] sed non *H* ‖ 2 dolerem *Ml:* dolorem *FNLH* ‖ *duo scholia ad vers.* 419 *in sinistro margine Floriacensis scripta sunt: alterum dexter quoque margo post* coronabant *ita habet, ut lemma sit* SI POTVIT TANTVM, *omittatur* animo, *pro* contigit *scriptum sit* contigisset. *ea re effectum est, ut scholium ad* SI POTVI *a Daniele, quem ceteri secuti sunt, ante scholium ad* SPERARE DOLOREM *collocatum sit.* ‖ 3 percepi *M* ‖ 4 contingint *M* ‖ 6 *ad* mihi *supr. vers.* mei causa *T* ‖ 7 *ad* colere *et* credere *supr. vers.* colebat *et* credebat *T* ‖ CALORE *N* (COLERE *n*) SOLAM TE COLORE *L* COLORE *H* TE COLERE *M* ‖ infinitiuus *M* ‖ 9 AEDITVS *H* AVDITVS *M* ‖ 11 *ad v.* 424 *in marg.* atque coniunctio expletiua est . . . amni *T* ‖ ducimus *F* ‖ 12 atque] aliter *add. FT* ‖ 13 rapit] trahit *Daniel primus* ‖ *ad* hostem superbum *supr. vers.* superbus ex affectu didonis est dictum cum a poeta semper aeneas pius inducatur, *in marg.* et reddit causas . . . accipiunt *et ab alia manu* plautus . . . dicebantur *T* ‖ 15 eum *om. F* ‖ alloquitur *T* ‖ quod . . . superbus] nam et hostis est et superbus *T* ‖ hostes *F* ‖ 17 iusta *F* ‖ uetaeres *F* ‖ 18 plaustū *F* ‖ 19 cestellaria *F* ‖ 20 ostimentum *T* ‖ uere *om. T* ‖ 22 ero dotes *F* erodotus *T* ‖ 23 exenos *F* xenos *T* ‖ lacedaemonis *F* lacedaemones *T* ‖ 24 hostes] hospes *F* ‖ perduellas *F*

426. AVLIDE IVRAVI Aulis insula est *in Aegeo mari*, in qua coniurarunt Graeci se non ante reversuros *ad patriam*, quam Troia caperetur. et est sensus illud spectans scio me Danais e classibus unum. 'Aulide' autem aut 'in Aulide', aut pro 'Aulidi'. AD PERGAMA in Pergama, id est contra Pergama.

427. ANCHISAE CINERES MANESVE REVELLI quod dicitur ex oraculo fecisse Diomedes, et secum eius ossa portasse, quae postea reddidit Aeneae, cum multa adversa perferret: hinc est ⟨V 80⟩ salvete recepti nequiquam cineres. sciendum sane Varronem dicere, Diomedem eruta Anchisae ossa filio reddidisse, Catonem autem adfirmare, quod Anchises ad Italiam venit. tanta est inter ipsos varietas et historiarum confusio. REVELLI non 'revulsi': nam 'velli' et 'revelli' dicimus; 'vulsus' vero et 'revulsus' usurpatum est tantum in participiis contra naturam.

428. *CVR MEA DICTA NEGAT non interrogat, sed queritur. quidam 'revelli' iungunt, ita ut sequatur 'cur mea dicta neget.'*

429. QVO RVIT properat sine respectu salutis: nam hoc dicit, quod peto etiam ipsi prodest: amoris scilicet inpatientia. *EXTREMVM HOC MISERAE DET MVNVS AMANTI a qualitate beneficii dictum.*

430. *FACILEMQVE FVGAM permanet in eodem sensu, ut dicat petitionem suam etiam Aeneae prodesse.* FERENTES bene flantes, propitios, *prosperos.*

431. *ANTIQVVM aut primum, aut carum, ut 'nihil antiquius habuit' dicimus: aut antiquatum et inritum.* QVOD PRODIDIT quod decepit. et bene: ad diremptionem enim coniugii inmutata voluntas sufficit. *quidam 'prodidit' pro 'perdidit' accipiunt, ut* ⟨I 251⟩ *unius ob iram prodimur.*

432. PVLCHRO VT LATIO CAREAT quod illi pulchrum videtur.

---

1 Aulis ... caperetur] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VII 332 et ad Achill. I 447 ‖ 10 Catonem] cf. ad Aen. I 267

---

1 *ad* Aulide *supr. vers.* aulis est nominatiuus et est insula in aegeo mari *T* ‖ insula est] vel portus *add. D* ‖ 3 et est ... unum *om. F* ‖ 6 quod] ad hoc autem quod *F. ceterum* hoc dicitur ex oraculo ... historiarum confusio *in marg. T* ‖ 8 reddit *H* ‖ Aeneae *om. NLH* ‖ hinc est ... cineres *om. M* ‖ 9 nequicquam *FN* nequicquid *L* ‖ sciendum ... confusio] et haec quidem uarro affirmat cato autem dicit quod anchises ad italiam uenerit unde uarietas nata est inter ipsos et historiarum confusio *T* ‖ 11 uenerit *F* ‖ est *om. H* ‖ 12 et] hinc est et *M* ‖ historiarum] istarum *H* ‖ confusio] saluete recepti nequiquam cineres *add. M* ‖ 15 *ad* cur m. d. n. *supr. vers.* non interrogat sed causatur *T* ‖ 16 neget *Ribbeckius adn. crit. ad v.* 428: negat *F* ‖ 23 *ad* antiquum *supr. vers.* primum *T* ‖ 24 aut *Daniel:* ad *F* ‖ 25 nam ad *M*, enim *omittens* ‖ diremptionem *l:* disruptionem *F* direptionem *NLM* ireptionem *H* doreptionem *n* ‖ 26 *ad* prodidit *supr. vers.* decepit prodidit uel ut quidam uolunt perdidit *T*

sic etiam est illud o tantum libeat mecum tibi sordida rura: quae tibi sic videntur. RELINQVAT *neglegat.*

433. TEMPVS INANE PETO *id est sine matrimonio,* sine officio coeundi: nam 'sine beneficio' non procedit, cum spatium petat et requiem. *aut quasi non magnam rem: vel quo vacuus et otiosus est, cum illi tempus inane est.* REQVIEM SPATIVMQVE FVRORI *ut possim habere spatium, quo amori finem inponam.*

434. DVM MEA ME VICTAM D. F. D. 'mea fortuna', id est adversa, ut ⟨VI 62⟩ hac Troiana tenus fuerit Fortuna secuta. ex eo statu, in quo est, fortunam dixit. 'doceat' autem 'dolere' illud est, quia non habet in adversis patientiam nisi qui dolere consuevit. hoc ergo petit, ut ei praestetur tempus, per quod discat adversa perferre.

435. ORO VENIAM beneficium: *iuxta morem antiquum,* ut ⟨I 519⟩ orantes veniam. *Terentius in hecyra* ⟨IV 2, 29⟩ *mi gnate, da veniam hanc mihi, reduc illam.* MISERERE SORORIS genetivum tantum regit.

436. QVAM MIHI CVM DEDERIS CVMVLATAM MORTE REMITTAM sensus est: quod beneficium cum mihi cumulatum dederis, sola morte derelinquam. et hic intellectus est melior, *quia sorori loquitur,* 'quam mihi cum dederis cumulatam': quam lectionem Tucca et Varius probant. nam male quidam legunt 'quam mihi cum dederit', id est Aeneas, 'cumulata morte relinquam' et volunt intellegi, acceptum ab illo beneficium *mea* morte cumulabo et sic relinquam, ut amantes dicere consuerunt, ut *praeceps* aërii specula de montis in undas deferar; extremum hoc munus morien-

1 o tantum] buc. II 28 ‖ 25 praeceps] buc. VIII 59

1 sic . . . illud] et sic est etiam illud *M* ‖ etiam *om. F* ‖ 2 quae] enim *add. L* ‖ *ad* relinquat *supr. vers.* neglegat *T* ‖ 3 *ad* inane *supr. vers.* sine coniugio *T* ‖ sine] si sine *in ras. l* ‖ 4 non *om. F* ‖ 5 uacuos et odiosus *F, corr. Daniel* ‖ 6 *ad* requiem spatiumque furori *supr. vers.* ut habeam scilicet spatium quo finem imponam furori uel amori *T* ‖ 10 fortuna *L* ‖ 15 terent *F* ‖ ecyra *F* ‖ me *F* ‖ 17 tantum *om. NH* ‖ 18 QVAM MIHI CVM DEDERIT et reliqua *F* QVAM MIHI CVM D. C. M. R. *M* ‖ COMVLATA *L* ‖ 19 *ad vers.* 436 sensus est . . . cumulatam *et* id est antequam moriar illud beneficium sed semper seruabo illud quousque accumulatum id est perfectum uel finitum in mea morte *T* ‖ sens *L* ‖ cumulatum] culinulatum *H* ‖ dederis . . . cumulatam *om. H* ‖ 20 / relinquã *L* (*duae litterae erasae sunt, ã in ras. l*) ‖ hinc *F* ‖ quia] quod *Daniel* ‖ 21 quam mihi . . . probant *om. Daniel et Commelinus.* quam . . . dederis, quod sorori loquitur *Masvicius primus* ‖ cum dederis *om. F,* dederis *in marg. suppl. ead. man.* ‖ cumulatum *M* ‖ leccionem *L* ‖ 22 uarus *FLM* uarro *NH* ‖ quam . . . cumulata *om. H* ‖ sederit *N* (dederit *n*) ‖ 23 remittam *F* relinquam *L. sed* am *in ras. l* ‖ 24 accepto *M, corr. ead. man.* ‖ cumulabo et] cumulabori *F* ‖ relinquam] am *in ras. l*

tis habeto: *id est faciam quod illi scio placiturum, occidam me:* nam si eam odio habet Aeneas, restat ut eius morte laetetur. *hoc sorori quoque potest dicere, quae credit eam ex amore concitatam id loqui, nec tamen facere:* sed *elocutio* non procedit: nemo enim dicit 'veniam cumulata', sed 'cumulatam'. *alii ita intellegunt: reddam illi gratiam, occidam illum: nam alibi ait* ⟨600⟩ *'non potui abreptum divellere corpus'? sed hoc totum sorori dicit. an perplexe locuta est, ut solent loqui mali aliquid molientes? 'cumulatam' autem 'veniam' numquid solidam et plenam, et cui nihil desit, debemus accipere?*

437. TALIBVS ORABAT *aut simpliciter accipiendum 'loquebatur': aut 'orabat' ideo, quoniam preces inmixtae erant: aliter* ⟨205⟩ *multa Iovem manibus (supplex orasse supinis.) alibi peroravit* ⟨X 96⟩ *talibus orabat Iuno.* FLETVS *pro verbis, id est verba flebilia.*

438. FERTQVE REFERTQVE non ab Aenea, qui nihil dicit, sed a Didone fert et refert, id est iterum portat: *nam subiunxit 'sed nullis ille movetur fletibus': mire autem 'fletibus' repetit.*

439. VOCES VLLAS TRACTABILIS AVDIT cur mitis, *et placidus, et tractabilis* non audit? quasi mirum est, excusat dicendo 'fata obstant placidasque viri deus obstruit aures'. *aut certe voces tractabilis accipe, aut alias tractabilis.*

440. FATA OBSTANT *excusat Aeneam, cum eum, ne ingratus videatur, non duritia mentis facit immobilem, sed voluntate divina.* DEVS Iuppiter scilicet: unde et supra ⟨372⟩ Dido ait 'Saturnius': *vel certe Mercurius.* OBSTRVIT *obcludit,* ἐμφατικῶς.

442. ALPINI BOREAE flantes de Alpibus, quae Gallorum lingua alti montes vocantur. *et speciem pro genere posuit: nam Alpinum Boream pro quocumque vento dixit: vel quia potentiores montani sunt venti.* NVNC HINC NVNC ILLINC sicut Aeneas ab Anna et Didone.

---

24 'obstruit' obcludit] cf. comm. Luc. II 495 ‖ 25 quae . . . vocantur] excr. Isid. or. XIV 8, 18. cf. comm. Luc. I 183

---

re

1 id est . . . occidam me *om. Daniel* ‖ faciam *scripsi:* facie *F* ‖ 2 laetatur *F*, re *superscr. ead. man.* ‖ 4 eloquutio *F* ‖ ducit *H* ‖ 7 dicit] dedit *Masvicius* ‖ perplex *F* ‖ loquuta *F* ‖ 8 cumulatam id est solidam et plenam cui nihil desit *T* ‖ 10 *ad* orabat *supr. vers.* uel simpliciter loquebatur uel etiam orabat preces admiscendo *T* ‖ 12 peroravit *F:* pro oravit *Daniel primus* ‖ 13 *ad* fletus *supr. vers.* debilia uerba *T* ‖ 15 a *om. NLH (add. l)* ‖ subiuncxit *F* ‖ set *F* ‖ 17 placidus *Daniel:* placitur *F* ‖ 18 excusat] excusat et recusat *F* recusat *NLH* sed *omisso* dicendo *M* sed curat *Stephanus* ‖ 19 *ad* tractabilis *supr. vers.* aut uoces tractabiles accipe aut alias tractabilis *T* ‖ 21 *ad* fata obstant *supr. vers.* ne sit tractabilis. excusat autem aenean . . . diuina *T* ‖ excusant *F* ‖ 24 *ad* obstruit *supr. vers.* obcludit *T* ‖ enfaticos *F* ‖ *ad* annoso robore *supr. vers.* id est annosa uirtute *T* ‖ 25 quae] quia *Ln* ‖ 26 *ad* boreae *in marg.* species pro genere. alpini boreae id est flantes ex alpibus uel reuera alpini boreae quia uehementius flant montani uenti *T*

443. IT STRIDOR ad dolorem Aeneae pertinet, de quo ait 'magno persentit pectore curas'. ALTE *aut* iugiter, diu; *aut ex alto cadentes.*

444. CONSTERNVNT implent, *cumulant*, ut strata iacent passim sua quaeque sub arbore poma. FRONDES sicut lacrimae Aeneae. *STIPES autem media pars est arboris, quae ramos sustinet.*

445. HAERET SCOPVLIS sicut ille in consilio perseverat.

446. TANTVM RADICE IN TARTARA TENDIT secundum physicos, qui dicunt parem esse altitudinem radicum et arborum.

448. *TVNDITVR saepe pulsatur. Terentius tundendo atque odio denique effecit senex, et ipse alibi Rhipaeo tunditur Euro.* *MAGNO PERSENTIT PECTORE quamvis magno, sentit curas; sed eas forti pectore patitur. 'curas' potest Didonis, potest et suas.*

449. *MENS INMOTA MANET ad illud refertur 'illa haeret scopulis'.* LACRIMAE INANES quia 'mens inmota manet': *et utrum 'inanes', quae Didoni nihil prosint? quidam tamen 'lacrimas inanes' vel Aeneae, vel Didonis, vel Annae, vel omnium accipiunt.*

450. TVM VERO post desperationem. *(FATIS) EXTERRITA DIDO atqui in fine ait* ⟨696⟩ *nam quia nec fato, merita nec morte peribat. 'fatis' ergo aut malis suis: aut a verbo 'for, faris' fatis, id est responsis Aeneae.* EXTERRITA *autem* praecipitata, turbata.

451. MORTEM ORAT pro desiderat, ut ⟨II 655⟩ mortemque miserrimus opto: aut certe ideo 'orat', quia consecrata fuit, nec mori poterat, nisi soluta consecratione. CAELI CONVEXA incurva caeli.

452. *QVO MAGIS INCEPTVM PERAGAT id est mortem sibi inferat.* *LVCEMQVE RELINQVAT ad illud 'taedet caeli convexa tueri'.*

---

3 strata] buc. VII 54 ‖ 7 secundum . . . arborum] exscr. Isid. or. XVII 6, 14 ‖ 9 Terentius] hec. I 2, 48. cf. Don. ad h. v. ‖ 10 alibi] georg. III 382

---

1 IT] *om.* *F* ET *H* IIT *M* ‖ magno . . . curas *om.* *L, in marg. suppl. l* ‖ 2 persentit *Ml:* persensit *FNH* ‖ diu] ęt diu *N* et diu *H* ‖ *ad* alte *supr. vers.* iugiter et diu uel ex alto cadentes *T* ‖ 3 *ad* consternunt *supr. vers.* implent et cumulant *T* ‖ CONSTERNANT *NL* (CONSTERNVNT *n*) CONSTERNAT *H* ‖ 5 *ad* stipite *supr. vers.* proprie stipes dicitur media pars arboris quae frondes sustinet *T* ‖ 6 sicut] ut *M* ‖ 7 RADICEM *NLM* ‖ 9 *ad* tunditur *supr. vers.* saepe pulsatur *T* ‖ hodio *F* ‖ 10 denique *om. Daniel* ‖ eficit *F* ‖ rhypio *F* ‖ 11 MAGNA PERSENSIT *F* ‖ 12 *ad* curas *supr. vers.* et suas et didonis et annae *T* ‖ 13 *ad* inmota *supr. vers.* fixa ad illud autem refertur illa (*sic*) haeret scopulis *T* ‖ illud] illa *F* ‖ referitur *F* ‖ 14 *ad* inanes *supr. vers.* nihil profuturae *T* ‖ 15 didone *F* ‖ 16 didones *F* ‖ omnium *Masvicius:* hominum *F* ‖ 17 *ad* fatis *supr. vers.* malis suis uel responsis aeneae ut ueniat ab eo uerbo quod est for faris *T* ‖ 19 perhibat *F* ‖ for] far *F* ‖ 20 *ad* exterrita *supr. vers.* id est praecipitata turbata *T* ‖ 25 *ad* inceptum *supr. vers.* quod mente concepit id est ut mortem sibi inferat *T* ‖ 26 *ad* lucemque relinquat *supr. vers.* moriatur hoc ad illud respicit tedet caeli conuexa tueri *T*

453. TVRICREMIS *id est* cremantibus tura: *nomen mire compositum. et hoc genus ominis, Didoni factum, de augurali disciplina translatum est, quae diris observatur. dira enim deorum ira est, quae duplici modo colligitur, aut ex signis, aut quocumque modo et quacumque ex parte: † quodque in illo factum rem mare traditur, ex signis hic ostenditur: dicens enim 'vidit turicremis' et reliqua usque 'nigrescere sacros' non solum adversa petitionibus inveniri, verum etiam mortem denuntiari: nam praemisit 'quo magis inceptum peragat lucemque relinquat'. item tumulis Sychaei 'exaudiri voces et verba vocantis': quod asperius fuit, ut mariti defuncti vox audiretur e tumulo, quod erat dirum, ad se vocantis. sunt et de avibus dira auspicia, quod hic subiunxit dicendo 'solaque culminibus ferali carmine bubo saepe queri' et reliqua: in quo satis non fuit, diram avem bubonem nominatam, nisi adiecisset 'ferali carmine' et 'saepe queri', ut non utique canendi usus significaretur, sed fletus vice querellarum.*

454. HORRENDVM DICTV *quanto magis visu? quod Didoni contigit.*

455. IN OBSCENVM SE VERTERE *hoc est 'latices nigrescere sacros'. et quidam 'nigrescere' et 'vertere' ideo incertum tempus positum volunt, ut ostendant non vere vertisse se, quod contra naturam est, sed verti a Didone visa, ut* ⟨VI 257⟩ *visaeque canes ululare per umbram: non ululasse ergo, sed fieri visum. 'obscenum' autem mali ominis, ut* ⟨III 241⟩ *obscenas pelagi et reliqua.*

456. HOC VISVM hoc quod viderat nulli dixit. quid est 'nulli'? ne sorori quidem, cui fuerat de amore confessa. *et forte ideo sororem celavit, ne et ipsa se perimeret. post queritur* ⟨679⟩ *idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset.*

1 Thuricremis nomen mire ... querelarum *hab. Ambrosianus.* nomen mire ... querellarum *in sinistro marg. T; in dextro idem ab alia manu haec praebet* Ex augurali disciplina hoc tractum est qua diris colligitur id est deorum ira quae duobus modis conicitur hoc est uel ex signis uel ex auibus. ‖ impositum *Ambr.* ‖ quae d.] *fort.* qua e d. ‖ 4 aut ex] ut ex *F* ‖ signis] situs *vel* sitiis *F* | quaecumque *T* ‖ medo *F* ‖ et ... traditur *om. T* ‖ et *om. Daniel* ‖ quecumque *F.* aut (ex avibus aut) ex signis quocumque m. e. q. e. p. *F. Schoellius* ‖ 5 quodque ... traditur *om. Ambr.* ‖ rem mare] tempore *Commelinus.* quod a Vergilio sacrarum rerum naro traditur. ex signis *e. q. s. F. Schoellius. fort.* quodque in illa (*scil. Didone*) factum re vera traditur *vel* quodque ab illa factum esse Maro traditurus est ‖ ex] et *Daniel* ‖ ignis *F* ‖ hic *ex* hoc *F* ‖ 6 et reliqua *om. Ambr.* ‖ 7 mortem denuntiare *F T, corr. Daniel.* martem deum nunciari *in contextu,* mortem denunciari *in marg. Ambr. fort.* mortem denuntiari ostendit ‖ 9 e tumulo sychaei *T* ‖ sichaei *F* ‖ exaudiri *ex* exaudire *F* ‖ 11 uocanti *Ambr.* ‖ subiuncxit *F* subinxit *T* subiungit *Ambr.* ‖ 12 dicendo *om. Ambr.* ‖ salaque *F* ‖ 13 in *om. Ambr.* ‖ fuit diram] fu liram *F* ‖ 14 et] ut *T* ‖ ut] et ut *Lion* ‖ 15 significaretur usus *T* ‖ uoce *T* ‖ querelarum *Ambr.* ‖ 16 *ad* horrendum d. *in marg.* quanto ... contigit *T* ‖ didone *F* ‖ 17 *ad* nigrescere *supr. vers.* quidam hoc ad adspectum didonis referunt uel reuera nigra *T* ‖ 21 *ad* obscenum *supr. vers.* mali ominis sanguinem *T* ‖ male hominis *F* ‖ 24 cui *om. H* ‖ *ad* non ipsi e. s. *supr. vers.* ne scilicet et ipsa se perimeret *T* ‖ sorore caelauit *F* ‖ 26 dolor] decor *F* ‖ *ad vers.* 457 hinc Ovidius (*heroid.* VII 99—102) 'est mihi ... Elissa veni *Fabricius*

458. CONIVGIS ANTIQVI aut prioris, aut cari. *Lucilius concilio antiquo sapiens vir solus fuisti: antiquus ergo est qui praecedit eum, qui praesens est.* *MIRO QVOD HONORE COLEBAT e. q. s.*] **ritum veri et venerabilis templi mariti templum obtinere cupiebat: templa enim velamentis religiosa monstrantur.** MIRO QVOD HONORE COLEBAT exhibendo ea *mortuo*, quae circa vivos solent fieri. moris enim fuerat, ut nubentes puellae, simul venissent ad limen mariti, postes antequam ingrederentur, *propter auspicium castitatis*, ornarent laneis vittis: unde ait 'velleribus niveis': et oleo ungerent, unde uxores dictae sunt, quasi unxores. *bene ergo Dido cum templum marito exstrueret, veluti devota viro, quippe post quem nuptura non esset, ad consulendum amorem officia ritus maritalis adfixerat, ut morem instauraret uxorum: nam ait post, cum in poenitentia inducitur a pocta,* ⟨552⟩ *'non servata fides cineri promissa Sychaeo'. ii tamen, qui de nuptiis scripsisse dicuntur, tradunt, cum nova nupta in domum mariti ducitur, solere postes unguine lupino oblini, quod huius ferae et unguen et membra multis rebus remedio sunt. alii hoc Romuli dicunt temporibus institutum, quod Romulus et Remus lupino lacte nutriti sunt. dicitur etiam lupam in concilio multorum eiusdem generis sociari marito, eamque amisso eo nulli alteri post iungi, quod ipse subiecit* ⟨550⟩ *non licuit thalami expertem sine crimine vitam degere more ferae, id est lupae. haec ergo ideo a nove nuptis fiebant, ut sciret se puella domum religiosam ingredi: simul lanam ferens lanificium promittebat.*

---

1 Lucilius] inc. 150 Muell. ‖ 6 moris enim . . . unxores] exscr. Isid. or. IX 7, 12. cf. Don. ad Ter. hec. I 2, 60

1 Lucilius . . . fuisti *hab. Ambros.* ‖ 2 *ad* antiqui *supr. vers.* aut prioris aut cari *et ab alia manu* antiquus ergo est qui praecedit eum qui sequens (*sic*) est *T* ‖ 3 MIRO . . . COLEBAT exibendo . . . fieri. ritum . . . monstrantur et moris fuerat . . . lanificium pomittebat *F*, *T in marg. sup. et Ambros. Servianum scholium* 'exhibendo . . . unxores' *ipsi versui adscriptum est in T* ‖ uiri *F* ‖ 4 obtine *F* ‖ 5 MIRO . . . solent *om. H* ‖ exibendo *FNL* mire exhibendo *M* ‖ 7 puellae] in unum conuenirent *add. L* (et *superscr. l, ut videtur*) ‖ simul] simul ut *M* simul cum *T* ‖ venirent *Isidorus* ‖ lumen *L* ‖ mariti] (et) *add. Lion* ‖ 8 ornarent] (se) ornarent *Lion* ‖ 9 unde et ait *L* ‖ unxores] uxores *N* unxΞores *L* (*fuit* unxiores) unxiores *Isidorus* ‖ 11 post quem] postea quam *Ambros.* ‖ nuptara *F* ‖ 12 consulendum *FT:* conciliandum *Ambros. et Daniel* ‖ affixerat *F* ‖ morem] amorem *F* ‖ 13 uxorem *F* ‖ post cum] postquam *T* ‖ adducitur *T* ‖ 14 sycheeo *F* sicheio *T* ‖ hi *T* Hii *Daniel* ‖ de] dē *F* ‖ 16 obliniri *Daniel primus* ‖ fere *F* ‖ et unguen *Ambros.:* exunguen *FT* ‖ 17 sint *Ambros.* ‖ romoli *F* ‖ romuli temporibus dicunt *T* ‖ 18 remulus *F* ‖ sint *Ambros.* ‖ 19 lupa *Ambros.* ‖ 20 eamque *T et Ambros.:* esse quae *F* atque *Commelinus* ‖ eo *om. Ambros.* ‖ post *F:* pos *T* posse *Ambros.* ‖ 22 haec] hoc *T* ‖ 23 puella se *Commelinus primus* ‖ religiosam domum *T* ‖ simul] et simul *T et Ambros. ceterum ad* uelleribus niveis *supr. vers.* ostendebat se laneficii operam dare in domo mariti *T*

459. FESTA FRONDE divina, tamquam numen coleret. sane hoc loco latenter quam supra diximus tangit historiam: nam si amabat Aeneam, utique non coleret extinctum maritum.

461. VISA VIRI *ut* ⟨VI 257⟩ *visaeque canes ululare per umbram, Terentius audire vocem visa sum modo militis:* non enim erant vera, ut supra. NOX CVM TERRAS OBSCVRA TENERET *ut augeret terrorem, tempus adiecit,* a verisimili.

462. SOLA BVBO *'sola' quaerendum quod dixerit, utrum ἐμφατικῶς, an pro 'solis', id est desertis? ubi enim sederit et cecinerit solitudinem significat. secundum auguralem disciplinam volunt greges avium minus significare, et iuxta hanc avem si alia sederit, malum, quod imminere creditur, evanescere, ut et sola in sicca. sane bubo si cuius aedes insederit et vocem miserit, mortem significare dicitur: si autem de busto sudem ad tectum detulerit, incendium aedibus portendere. ergo hic 'sola' utrum quia alia avis non sedebat in culmine, an 'sola', quia nihil deferebat, ut mortis signum esset? in hanc autem avem conversus est Ascalaphus Acherontis, vel ut quidam volunt Stygis filius, ira Cereris, cum Proserpinam prodidisset malum granatum de pomario Ditis gustavisse: quod plenius in primo georgicorum dictum est, ubi est* ⟨39⟩ *nec repetita sequi. sane* 'sola' contra genus posuit. Lucanus ⟨V 396⟩ et laetae iurantur aves bubone sinistro, item Ovidius infandus bubo. et hoc est in usu; sed Vergilius mutavit, referens ad avem: plerumque enim genus relicta speciali-

5 Terentius] eun. III 2, 1 ‖ 9 ubi . . . significat] cf. Isid. or. XII 7, 39 ‖ 12 et sola] georg. I 389 ‖ 16 in hanc . . . gustavisse] cf. Ov. met. V 533 sqq. ‖ 22 Ovidius] V 550 'ignavus bubo', X 453 'funereus bubo' ‖ 23 plerumque . . . generis] cf. [Sergii] explan. in Don. p. 494, 20 sqq.

1 *ad* festa fronde *supr. vers.* festa fronde hac est quae quibusdam ornamentis credebantur (*leg.* credebatur) esse religiosa uel etiam lauro uel oleo *T* ‖ 3 maritum] nam quod de Didone et Aenea dicitur falsum est. constat enim Aeneam trecentis quadraginta annis ante aedificationem Romae venisse ad Italiam, cum Carthago non nisi quadraginta annis ante aedificationem Romae constructa sit. sed altius considerandum est, cur Virgilius Aeneae Didonem coniunctam dixerit *add. D* ‖ 7 a uerisimili *Fl:* uerisimilitudo *NHM* uerisimili////// (*quattuor litteris erasis*) *L* ‖ 8 quaerendum cur dixerit sola utrum enfaticos . . . nec repetita sequi *in marg. T.* sola quaerendum . . . ut mortis signum esset *hab. Ambros. ceterum ad* solaque *supr. vers.* ideo sola quia sola significat solitudinem *T* ‖ quod *F:* cur *T Ambros.* ‖ enfaticos *FT* ‖ 9 defertis *F* ‖ sederet et cecineret *F* ‖ 10 secundum] autem *add. T* ‖ 11 malum . . . evanescere] creditur malum quod imminet euanescere *Ambros.* malum quod imminet creditur evanescere *Daniel* ‖ 12 siccis *F* ‖ 13 insediret *F* ‖ 14 ad tecto *F* ‖ 15 utrum quia *scripsi:* utrumque *F* siue quia *T* utramque quia *Ambros.* utrum quod *Daniel* ‖ sededebat *F* ‖ 16 an sola] siue sola *T* ‖ signum *T et Ambros.:* tantum sinum *F* ‖ autem *om. T* ‖ 17 conversus . . . Acherontis] conuersus dicitur fuisse ascalaphus acherontis *T* ‖ acirontis *F* ‖ 18 ira Cereris *om. T* ‖ 19 in primo . . . dictum est] in libro georgicorum dictum est primo *T* ‖ primo] initio *add. Daniel* ‖ 21 laetae] lacte *F* lete *N* ‖ furantur *M* ‖ 22 infandus *L, sed* andus *in ras. l* ‖ uisu *H*

tate a generali sumimus, ut si dicas 'bona turdus' referendo ad avem: item si dicas 'prima est a', id est littera, cum 'a' sit neutri generis. FERALI CARMINE bene hoc addidit: non enim omni modo malum est bubonis omen; cantus autem eius aut fletum imitatur, aut gemitum: tacens *autem* ostendit felicitatem. omnes enim aves oscines malae, praepetes bonae sunt: vel e contra malae praepetes, oscines bonae sunt.

463. *SAEPE QVERI quidam propterea 'queri' positum volunt; quod doleat, de Ascalapho se in avem mutatum, ut et veterem in limo ranae cecinere querellam.*

464. PRIORVM legitur et 'piorum'; sed '*priorum*' illuc spectat ⟨65⟩ heu vatum ignarae mentes! quid vota furentem, *quod superius expositum. si 'piorum', religiosorum, castorum.*

465. HORRIFICANT horrorem incutiunt.

466. *IN SOMNIS FERVS AENEAS non est epitheton 'ferus', sed fantasia: talem enim illum imaginabatur, qualem timebat. et* IN SOMNIS pro 'insomniis', id est vigiliis. SEMPERQVE RELINQVI per omnes noctes navigare videbatur Aeneas, quasi eam semper desereret.

467. *LONGAM VIAM non nulli inferorum accipiunt.* INCOMITATA quod ferale, id est mortiferum omen est, et praecipue regibus, *qui numquam soli sunt.*

468. *IRE VIAM veteri more iuxta ius, ut ite viam, redite viam, et alibi primus et ire viam. TYRIOS DESERTA QVAERERE TERRA bonus adfectus: solent enim qui deficiunt suos desiderare, ut Alcestis moriens.*

9 veterem] georg. I 378 ‖ 22 ite viam] Cic. pro Mur. XII 26 ‖ 23 alibi] georg. III 77

2 a id est littera] litera a *M* ‖ 3 generis] nam o. u. generis sunt neutri *add. M* ‖ hoc] autem *F*, *om. L* (*add. l*) ‖ 4 homeri *N* (omen *n*) ‖ omen] sed cum canit *add. M* sed cum cantet *supr. vers. add. l* ‖ cantus autem eius] set cum canit omni modo malum est quia *F* ‖ cantus] uox *in ras. l*; cantus *fuisse videtur* ‖ aut *ante* fletum *om. L* ‖ 5 aut *ante* gemitum *in ras. l* ‖ tances *F* taces *H* ‖ 6 oscines *FM:* oscinae *ex* osonae *N* oscine *L* oscinae *H* ‖ praepetes] oscines *add. F* ‖ vel . . . sunt *om. F* ‖ e *om. M* ‖ 7 oscines *M:* oscinae *NH* oscine *L* ‖ 8 *ad* saepe queri *in marg.* quidam . . . se fuisse in aue commutata (*sic*) *T* ‖ 9 ascalafu *F* ‖ in avem] iamuem *F* ‖ 11 *ad* priorum *in marg.* ad illud respicit quod dixerat heu uatum ignarae mentes quid uota furentes (*sic*) si uero piorum ut quidam uolunt tunc religiosorum et castorum intellegendum *T* ‖ illuc *N:* illud *FM* illuc (*sed* c *ex* d *ut videtur*) *L* illic *H* ‖ expectat *M* ‖ 12 furentum *L* ‖ 13 si] sed *Daniel primus* ‖ regiosorum castrarum *F* ‖ 15 *ad* in somnis f. A. *in marg.* non est . . . qualem timebat et in somnis pro insomniis *T* ‖ 16 imaginabantur *F* ‖ 17 vigiliis] uirgilius *F* uigilis *L* (uel cum caperent somnum *superscr. l*) ‖ 18 uidebant *H* ‖ semper desereret *in ras. l* ‖ desereret] relinqueret *F* desideretis *H* ‖ 19 *ad* longam *supr. vers.* longam uiam quidam intellegunt inferorum *et ab alia manu* uel etiam uidebat se uiuituram (*sic*) longo tempore sine aenea *T* ‖ 20 omen est *NL:* omnibus *F* omenem *H* omen *M* ‖ regi *M* ‖ 22 reddite *F* ‖ 23 bonus *scripsi:* bona *F* ‖ 24 affectus *F* affectio *Daniel primus* ‖ Alcestis moriens *F. Schoellius. cf. Eurip. Alc.* 187 *sqq.:* dulces moriens *F* dulcius moriantur *Daniel primus* dulces morienti *ego conieceram*

469. AGMINA PENTHEVS aut impetus: aut secundum Vrbanum agmina serpentium. Pentheus autem secundum tragoediam Pacuvii furuit etiam ipse. *AGMINA PENTHEVS aut impetus aut secundum quosdam, quoniam habitus earum et sibila serpentium faciem agminis praebent: vel quia plures furiae putantur: vel quia furiosis pro tribus plures videntur. et bene 'videt agmina' expressit furentem, cum ait 'videt', non 'existimat', sed 'putat se videre'. Pentheum autem furuisse traditur secundum tragoediam Pacuvii. de quo fabula talis est: Pentheus, Echionis et Agaves filius, Thebanorum rex, cum indignaretur ex matertera sua Semele genitum Liberum patrem coli tamquam deum, ut primum comperit eum in Cithaerone monte esse, misit satellites, qui eum vinctum ad se perducerent: qui cum ipsum non invenissent, unum ex comitibus eius Acoeten captum ad Pentheum perduxerunt. is cum de eo graviorem poenam constitueret, iussit eum interim claudi vinctum: cumque sponte sua et carceris fores apertae essent, et vincula Acoeti excidissent, miratus Pentheus, spectaturus sacra Liberi patris Cithaerona petit: quem visum Bacchae discerpserunt. prima autem Agave mater eius amputasse caput dicitur, feram esse existimans.*

470. *SOLEM GEMINVM tragice dixit, imitatus Euripidem.* *DVPLICES THEBAS civitas in Boeotia, a Cadmo et Zetho et Amphione constituta, in qua Oedipus, Lai filius, fuit, qui cum matre concubuit, ex qua Eteocles et Polynices fuerunt, qui se propter regnum invicem peremerunt.*

471. *AGAMEMNONIVS SCAENIS AGITATVS ORESTES hunc Oresten Electra, soror eius, post occisum ab Aegistho dolo Clytemestrae matris Agamemnonem subtraxit, quem Strophio alendum dedit, (qui) eum cum*

2 Pentheus autem e. q. s.] cf. Ribb. trag. rel. p. 111 ed. II ‖ 8 de quo fabula talis est e. q. s.] cf. Ov. met. III 511 sqq. ‖ 19 Euripidem] Bacch. 916

1 AGMINA . . . furuit etiam ipse *om. F* ‖ 2 serpentium] quibus crinitae sunt Eumenides *add. Fabricius* ‖ 3 AGMINA . . . existimaris secundum tragoediam pacuuii furuit etiam ipse *in marg. sup. T* ‖ 4 quoniam] qui *Daniel* quia *Commelinus primus* ‖ sibilia *F* ‖ serpentum *T* ‖ 6 uidit *F* ‖ ait] dicit *T* ‖ 7 feruisse *F* fuisse *T* ‖ 10 matertera] matre *T* ‖ 11 comuerit *F* ‖ chiterone *F* ‖ 13 acoete *F* ‖ is *T:* his *F* Hic *Daniel primus* ‖ cum] dum *coni. Burmannus* ‖ 14 poena *F* constitueret *omittens* ‖ uinctum claudi *T* ‖ 15 carceres *F* ‖ 16 excedissent *F* ‖ spectaturus *T:* expectaturos *F* expectaturus *Daniel* ‖ 17 baccae *F* ‖ 18 caput] capud *F* caput eius *T* ‖ existimans] secundum tragoediam pacuuii furuit etiam ipse *add. T* secundum urbanum agmina serpentum phentheus furuit etiam ipse secundum pacuui tragoediam. scenis agitatus famosus celebratus traguoediis et agitatus qua et furuit et multe de eo sunt traguoediae quam si frequenter actus *add. F. e Serviano igitur libro nescio quis adiecit quae videbantur omissa esse. in scholio ad* scaenis agitatus *memorabile est hoc loco deesse quae infra e Floriacensi Daniel addidit.* ‖ 19 imitatus Euripidem *Daniel:* imitantibus euripe *F* ‖ *ad* duplices Thebas *in marg.* ciuitas . . . peremerunt *T* ‖ 20 boetia *T* ‖ zeto *FT* ‖ constructa *T* ‖ 21 qua] quo *F* ‖ edippus *FT* ‖ fuit *om. F* fuit qui *om. Daniel* ‖ 22 eteodes et polimius *T* ‖ fuerunt *om. F* ‖ perimerunt *F* ‖ 23 *ad vers.* 471 *in marg.* hunc . . . phalanges *T* ‖ nunc *F* ‖ oreste *F* ‖ 25 quem . . . perduxit *om. F*

filio Pylade educatum in adultam perduxit aetatem. qui ut primum de scelere matris ac morte patris agnovit, venit Mycenas et adiuvantibus amico Pylade et sorore Electra, Clytemestram matrem cum adultero Aegistho occidit: ob quam rem aliquamdiu furiis agentibus insaniit. sane 'Agamemnonius' non est patronymicon: nam 'Agamemnonides' facere debuit. ergo sicut ⟨VI 489⟩ *Agamemnoniaeque phalanges.* SCAENIS AGITATVS famosus, celebratus tragoediis, *qualiter a Graecis in scaena inducitur.* et 'agitatus', quia et furuit, et multae sunt de eo tragoediae: quasi frequenter actus.

472. ARMATAM MATREM causam ipsam furoris. *CVM FVGIT ad deum: credidit veritatem.*

473. SEDENT IN LIMINE DIRAE a Pacuvio Orestes inducitur Pyladis admonitu propter vitandas furias ingressus Apollinis templum: unde cum vellet exire, invadebatur a furiis. hinc ergo est 'sedent in limine *dirae'. alii dicunt, quia, cum absolutus in templo Minervae, de iudicio exiret, a furiis conreptus est.*

474. *CONCEPIT FVRIAS furore completa est. et quidam 'furorem' pro bono et innocenti motu accipiunt, 'furias' semper pro malo. concepit ergo furorem, postquam amori dolor inmixtus est.*

475. *TEMPVS SECVM IPSA MODVMQVE 'tempus', id est quando, 'modum', id est quo modo et qua morte.*

476. *EXIGIT ad certum redigit, ut solent pondera † iures et ad exactum redigi: ergo definit.*

477. *CONSILIVM VVLTV TEGIT ut* ⟨I 209⟩ *spem vultu simulat.* VIAM rationem, *remedium: ita enim antiqui dicebant, ut ipse alibi* ⟨VI 367⟩ *aut tu, siqua via est.*

---

12 a Pacuvio] cf. Ribb. trag. rel. p. 134 ed. II

---

1 produxit *Daniel* ‖ 2 cognovit *coni. Hagenus* ‖ micenas *F* mecenas *T* ‖ 3 pilade *FT* ‖ clytemastram *F* ‖ 4 insanit *F* insaniuit *T* ‖ 5 sane . . . phalanges *post* frequenter actus *hab. F* ‖ patronomico *T* ‖ 6 sicut] sic dictum est quemadmodum *T* ‖ 7 falanges *FT* ‖ *ad* scaenis agitatus *supr. vers.* famosus . . . inducitur *T* ‖ SCENIS autem AGITATVS *F* ‖ tragoediis et agitatus *om. H* ‖ 8 et agitatus] agitatus autem *F* ‖ et furuit et multae] furuit et furiis agitatus aut quia multae *F* ‖ furuit] etiam ipse *add. L* ‖ 9 multa *L* ‖ 10 causa ipsius furoris *H* ‖ ad deum *scripsi:* ad eum *F* ‖ 11 credidit veritatem] credidte ueritatem *legit Hagenus* CVM FVGIT] ut *ἐνμενίδα*, temeratam *F. Schoellius* ‖ 13 philadis *LH* ‖ uisitandas *F* ‖ 14 undecim *M, corr. m* ‖ 15 quia *scripsi:* qui *F* quod *Commelinus* ‖ absolutos *F* ‖ 16 iuditio *F* ‖ 17 *ad* concepit furias *supr. vers.* postquam furore completa est et amori fuit dolor admixtus propter aenean *T* ‖ 20 *ad* tempus *supr. vers.* id est quando, *ad* modumque *supr. vers.* hoc est quo modo et qua morte *et ab alia manu in marg.* qualitatem mortis *T* ‖ 22 *ad* exigit *supr. vers.* definit constituit *et ab alia manu* deliberat *T* ‖ uires et *Daniel*, et vires *Masvicius.* numeri modi *F. Schoellius. fortasse* librari et ‖ 23 redigi *Masvicius:* redige *F* ‖ 24 *ad* spem fronte serenat *supr. vers.* hilaritate occultat *T* ‖ 25 *ad* viam *in marg.* uiam id est rationem remedium . . . uia est *T*

478. GRATARE gratulare, suscipe gaudium pro sorore. sic enim dicimus 'grator tibi honorem'. *et bene a gratulatione incipit quae vult suum dissimulare consilium.*

479. *REDDAT reconciliet.* EVM Aeneam, quem ut notum noluit dicere. *EO ME SOLVAT AMANTEM mori disponens duo mentitur, vel ut se solvat, vel ut alliget Aeneam.*

480. OCEANI FINEM IVXTA finem Oceani nullus novit, sed initium: quod et ipsum potest finis videri aliunde sumpto principio. *et longinquitate argumentatur. Terentius ex Aethiopia est usque haec.*

481. AETHIOPVM Aethiopiae duae sunt: una circa ortum solis, altera circa occasum in Mauretania, quam nunc dicit. et dicta Aethiopia a colore populorum, quos solis vicinitas torret: *Graece enim αἴθειν dicitur calor, ὀπτεῖν torrere.* ATLAS nullum nomen Graecum 'ns' terminatur.

482. *AXEM nunc pro caelo: non enim in axe sunt stellae.* TORQVET sustinet, *portat.* STELLIS APTVM satis perite loquitur: nam 'aptum' coniunctum dicit *ἀπὸ τοῦ ἅπτεσθαι*, non insignitum stellis: axis enim non habet stellas, qui est medius inter septemtriones, unde et Graece *ἄναστρος* dicitur. septemtriones autem non occidere axis vicinitas facit, non quia in axe sunt. *ergo bene 'aptum' conligatum. Cicero in Timaeo* ⟨5⟩ *qua ex coniunctione caelum ita aptum est, id est constrictum et conplexum. item in oratore* ⟨71, 235⟩ *facilius est enim apta dissolvere, quam dissipata conectere.*

483. HINC MIHI MASSYLAE GENTIS MONSTRATA SACERDOS 'mon-

9 Terentius] eun. III 2, 18 ‖ 11 Aethiopiae . . . torret] exscr. Isid. or. XIV 5, 16 et 14

1 sororem *F* ‖ 2 grator tibi] r tibi *in ras. l* ‖ honorem] honorem meum *F* honore *M* ‖ a] ad *F* ‖ quae uult] q̄uę uul *F* ‖ 4 *ad* eum *supr. vers.* iam non ult eum nominare proprio nomine sed per pronomen *T* ‖ 5 dicere] quasi eius fastidio nomen abhorreat *add. D* ‖ *ad v.* 479 *in marg.* mori . . . aenean *T* ‖ more *F* ‖ se *om. T* ‖ 6 aliget *F* ‖ 8 et *om. M* ‖ 9 et ex longinquitate *coni. Burmannus* ‖ longa iniquitate *F, corr. Daniel* ‖ ex] et *F* ‖ 12 occasum] hoccasum *N* oceanum *Stephanus, Daniel, Lion* ‖ mauritania *FL* mauritania *ex* mauretania *N* ‖ dicunt *NH* ‖ 13 aetiophya *F* ‖ calore *M* ‖ torret] quia *αἴθω* ardeo est et *ὤψ* adspectus dicitur *add. D* ‖ *ad* Aethiopum *supr. vers.* ethiopes dicuntur a calore quia ethin dicitur calor opin torrere *T* ‖ 14 etin *F* ‖ *ὀπτεῖν om. F* ‖ 15 ns] N. f. *F* N. s. *N* in ns *M* ‖ 16 *ad* axem *supr. vers.* axis est polus septentrionalis siue australis sed hic pro caelo ponitur *T* ‖ 17 *ad* torquet *supr. vers.* uertit uel sustinet *T* ‖ 18 conuinctum *H* ‖ apostu abtiste *F* apotu opteste *N* apoto apeste *L* apotu apteste *H* apotu apeste *M* ‖ non . . . enim *om. F* ‖ 19 non] nec *F* ‖ habes *F* ‖ 20 et . . . autem *om. M* ‖ anastrotos *F* apostros *NH* arctos *L* (anastros *l*) ‖ 21 facit *in ras. l* ‖ axae *NM* ‖ *ad* aptum *in marg.* bene aptum . . . connectere *T* ‖ 22 timeo *F* ‖ 23 constripetum *F* ‖ conplexeum *F* ‖ tiem *om. F* ‖ 25 connectere *FT*

strata' praedicta: quae est oriundo Massyla, aliquando horti Hesperidum sacerdos, nunc venit de locis quae sunt circa Atlantem: nam aliter non procedit: Massylia enim mediterranea est, Berenice civitas Libyae, unde haud longe horti sunt Hesperidum. 'Atlas' vero 'maximus' in Mauretania est. *quidam tamen hos hortos circa syrtes positos tradunt.*

484. HESPERIDVM TEMPLI CVSTOS Hesperides, Atlantis filiae nymphae, secundum fabulam hortum habuerunt, in quo erant mala aurea Veneri consecrata, quae Hercules missus ab Eurystheo occiso pervigili dracone sustulit. re vera autem nobiles fuerunt puellae, quarum greges *rufam lanam habentes* abegit Hercules occiso eorum custode; unde mala fingitur sustulisse, hoc est oves: nam *μῆλα* dicuntur, unde *μηλονόμος* dicitur pastor ovium. *propter ruborem autem lanae, quae similis auro est, existimasse eos qui audierant, mala aurea in Africa nasci. est et alia fabula. cum nuptiae Iunonis celebrarentur omnesque dii in honorem eius conferrent munera, Terra in extremis Africae regionibus edidit arborem poma aurea ferentem: haec cum decerperent Hesperides, Atlantis sive Hesperi filiae, custodem eiusdem arboris Iuno offensa munus spoliari suum, in metum earum misit draconem insomnem, qui omnibus noctibus diebusque custodiret ramos: hoc postmodum ab Hercule interempto, qui ab Eurystheo ad hoc missus fuerat, mala sublata sunt. Hesiodus has Hesperidas Aeglen,*

---

3 Massylia . . . Hesperidum] cf. Isid. or. IX 2, 123 ‖ 7 Hesperides . . . pastor ovium] exscr. mythogr. I 38 et mythogr. III 13, 5. cf. mythogr. II 161. Luct. Plac. ad Stat. Theb. II 281 ‖ 15 est et alia fabula . . . mala sublata sunt] cf. mythogr. I 106, II 161 ‖ 22 Hesiodus] theog. 215 Schoem.

---

v

1 oriundo *FNHM:* orionda *L, sed* a *in ras. l* ‖ Massyla . . . de *om. L, supr. vers. add. l* ‖ massyla *FM* massila *Nl* massilla *H* Massylia *vulgo* ‖ aliquando] quando *H* aqua non *M* ‖ esperidum *F* ‖ 2 venit . . . Atlantem] habitans circa athlantem *F, idem edidit Stephanus* ‖ venit] inuenit *H* ‖ adlantem *NH* athlantem *M* ‖ 3 massylia *M:* massyla *F* masilia *NLH* ‖ berenicis *FL* (is *in ras. l*) unde *supr. vers. add. l* ‖ 4 aut *F* haut *N* aud *H* ‖ athlans *F* atlans *N* athlas *M* ‖ 5 maximus] mons maximus *non nulla exemplaria* ‖ mauritanae *F* mauritania *NH* ‖ ortos *F* ‖ syrtes *Commelinus:* iurtes *F* turres *Lion* ‖ 8 aurea mala *NH* ‖ 9 erculis *F* herculis *L* ‖ euristeo *FNHM* eurysteo *L* ‖

e

10 peruigil *F* ‖ 11 gregem *H* ‖ adegit *NH* ‖ erculis *F* ‖ 12 nam] quae graece *F* ‖ mala *NHM* mela *ex* mala *L* ‖ 13 unde] et *M* ‖ melanomos *FM* malanomos *NLH* ‖ ovium *om. F* ‖ Hesperus rex traditur pretiosissimas oues habuisse quarum pastor dracon uocabatur. cui praebebant epulas regis filiae. harum ergo puellarum greges rufam lanam habentes abegit hercules ut etiam seruius dicit occiso eorum custode unde mala fingitur sustulisse hoc est oues quae graece mela dicuntur unde malanomos dicitur pastor ouium. quia ergo graece oues mela dicunt ex dubio nomine fabula composita est. propter ruborem autem lanae . . . solis occasum esse dicit *in marg. inf. T* ‖ 16 eius conferrent] eiusque ferrent *F* ‖ 17 Africae *om. Daniel* ‖ efferentem *T* ‖ 18 athlantis *F* ‖ custodes *Commelinus primus* ‖ 19 offensa *T:* fensa *F* sensa *Daniel* ‖ metum] metu in *F* ‖ 21 ercule *F* ‖ euristeo *F* ‖ 22 hesiodos *F* ‖ esperidas *F* hesperi-

Erytheam, Hesperiam, Arethusam, Noctis filias, ultra Oceanum mala aurea habuisse dicit. bene ergo Vergilius has ad Oceanum et Solis occasum esse dicit. EPVLASQVE DRACONI *Hesperus rex traditur pretiosissimas oves habuisse, quarum pastor vocabatur Dracon, cui praebebant epulas regis filiae; sed quia Graece oves μῆλα dicuntur, ex dubio nomine fabula composita est.*

485. SACROS RAMOS *vel Veneri, vel Iunoni dedicatos.*

486. SOPORIFERVMQVE PAPAVER incongrue videtur positum, ut soporifera species pervigili detur draconi. sed dicimus variam vim praebere victum diversis animalibus: nam salices hominibus amarae sunt, dulces capellis, ut et salices carpetis amaras, scilicet hominibus. item cicutae secundum Lucretium hominibus sunt venenosae, cum pingues reddant capellas. ergo et papaver licet det hominibus somnum, draconi adimit forsitan. et est excusatio: potest tamen melior esse sensus, si 'servabat in arbore ramos' plena sit distinctio, sequentia vero sic accipiamus 'haec se promittit carminibus curas solvere, spargens umida mella, soporiferumque papaver, id est miscens, ut Cicero et spargere venena didicerunt. nec incongrue ad amaritudinem amoris mel adhibet, ad oblivionem papaver. *haec enim Didoni prosunt, de qua ait* ⟨529⟩ *nec umquam solvitur in somnos.*

487. SOLVERE *cura liberare.* DVRAS CVRAS *bene duras affectu, quo ipsa passa est, dixit.*

489. SISTERE AQVAM FLVVIIS ET VERTERE SIDERA RETRO quanto magis poterit Aeneam ab incepto retorquere: *vel in amorem inmittere: aut mihi auferre?* VERTERE SIDERA RETRO *utrum ut videatur etiam in caelo potestatem habere, an etiam fata posse mutare, quae*

11 et salices] buc. I 78 ‖ 12 item cicutae . . . capellas] cf. Isid. or. XVII 9, 71 ‖ Lucretium] V 899 sq. ‖ 18 Cicero] in Cat. II 10, 23

des *T* ‖ Aeglen . . . Arethusam *scripsi ex Apollod.* II 5, 11, 2: egle eriteren hesperitusam *F* egle eritheren haesperithusa *T* Eglem, Aretusam et Hesperusam *Daniel* ‖ 2 has] as *F* ‖ 4 dracō *F* ‖ 5 quia] que *F* ‖ μῆλα] male *F* ‖ 7 *ad* sacros *supr. vers.* ueneri uel iunoni dicatos *T* ‖ 9 det *F* ‖ 10 victum] uictuum diuersa *F* ‖ diversis] a diuersis *F* ‖ 14 licet] cum *F* ‖ adimit] adlinit *F* ‖ et est excusatio *dubito num Servii sint* ‖ 15 si *om. H* ‖ 16 plenum *M* ‖ distinctio *F*, *om. NLHM* sententia *vulgo* ‖ 18 ut . . . didicerunt] ut supra dictum est *F* ‖ 20 haec . . . somnos *om. Daniel* ‖ 21 in *om. F* ‖ *ad* spargens *supr. vers.* distillans et guttatim fundens *T* ‖ 22 *ad* solvere *supr. vers.* cura liberare *T* ‖ *ad* duras *supr. vers.* ex affectu suo dicit quae passa est duras curas *T* ‖ 23 dixit *om. Daniel* ‖ 25 poterat *L* poteri *H* ‖ retorquere] reuocare *F* ‖ amore *F* ‖ 26 *ad* et vertere sidera retro *in marg.* uel uidetur in caelo potestatem habere uel fata mutare quae siderum ratione gubernantur multi autem in hoc loco planetas accipiunt *T. alia manus pro* quae . . . gubernantur *posuit* quae secundum mathematicos sideribus gubernantur *et post* accipiunt *addidit* quia reliqua caelo adfixa sunt.

secundum mathematicos sideribus gubernantur? et multi sidera hic planetas accipiunt, quia reliqua caelo adfixa sunt.

490. NOCTVRNOSQVE *utrum quia in nocte sunt, an quia per noctem evocantur, an noctu? ut Cicero* nocturnis canibus dilaniandum. ET MANES *quod ad inferos manent, id est abeant.*

491. SVB REDIBVS TERRAM *reliqua. haec non sic adfirmat, quasi ad amorem extinguendum opus sint, sed difficiliora adsignat, ut facilius de opprimendo amore credat.* MVGIRE VIDEBIS *id est* videbit quis, ut ⟨401⟩ migrantes cernas.

493. MAGICAS INVITAM *pro 'ad magicas': aut 'magicas adgredi invitam':* quia cum multa sacra Romani susciperent, semper magica damnarunt: *probrosa enim ars habita est:* ideo excusat. ACCINGIER praeparari. 'accingier' autem, ut ad infinitum *modum* 'er' addatur, ratio efficit metri: nam cum in eo ultima sit longa, addita 'er' syllaba brevis fit, ut 'audiri audirier'.

494. TV SECRETA sine arbitris: et est bona elocutio rem loci vel temporis ad personam transferre, ut 'nocturnus venit', 'secretus fecit'. PYRAM sub specie sacrificii praeparat morti exequias.

495. ET ARMA gladium dicit abusive; nam ait paulo post ⟨507⟩ ensemque relictum: proprie enim arma sunt quae armos tegunt, *hoc est scutum, quod Graecis* [*solum*] *ὅπλον dicitur, cum cetera sua nomina habeant: unde ipse ait* ⟨X 841⟩ *at Lausum socii exanimem super arma ferebant. sed hic ideo generaliter 'arma' nominavit, ne mentione solius gladii consilium proderetur.*

496. IMPIVS qui gladium reliquit furenti. hoc autem tractum est de Homero, qui dicit gladium Aiaci datum ab Hectore et He-

---

4 Cicero] pro Mil. 13, 33 ‖ 5 manes . . . abeant] cf. Festus s. v. manias. comm. Luc. III 13 ‖ 20 proprie . . . tegunt] exscr. Isid. or. XVIII 5, 2 ‖ 26 de Homero] Il. VII 303 sqq.

---

3 *ad* nocturnosque *supr. vers.* siue quia in nocte sunt id est ubi est perpetua nox uel quia . . . abeant *T* ‖ 4 an *ante* noctu *Daniel:* iu *F* a *T et Bern.* 167 ‖ 5 habeant *F* ‖ 6 *supr. vers.* 491 haec non sic . . . credat *T* ‖ 7 dificiliora atsignat ut faciliū de oprimendo *F* ‖ 8 videbit quis] uidemus quid *H* ‖ 9 nigrantes *M* ‖ 10 *ad* magicas i. *supr. vers.* pro ad magicas . . . excusat *T* ‖ aut] ut *F* ‖ 11 *ante* quia *lemma* TESTOR CARA DEOS *hab. NLHM* ‖ magica semper *M* ‖ maica *N* magicam *L* magia *H* ‖ 12 dampnarunt *N* damnauerunt *L* ‖ ideo excusat *om. M* ‖ ideo] et ideo *N* ‖ 13 accingier . . . addatur] nam cum .r. ad infinitiuum addatur *L* (*prius punctum in ras.* ṫ ut ad infinitiuum addatur .r. *superscr. l*) ‖ er *om. FNHM* ‖ 14 nam] quia *L* ‖ er] e *in ras. l* ‖ 16 locutio *L* ‖ 17 ut] nam ut *F* ‖ 18 sacrifiti *F* ‖ mortis *FM* ‖ 19 ait *F:* et *N* est *HMl supr. vers.* ‖ 21 *ad v.* 495 *in marg.* proprie arma sunt quae armos tegunt hoc est scutum quod grece dicitur solum oplos cum . . . proderetur *T* ‖ olom oplos *F* ὅλον ὅπλον *Daniel primus.* solum *seclusit F. Schoellius* ‖ 22 ad lausum *F, om. T* ‖ 24 mentione *FT:* inuentione *Daniel primus* ‖ claudii *F* ‖ 25 reliquid *NH*

ctori ab Aiace balteum, quae eis exitio fuerunt: nam alter tractus est balteo, alter se donato telo interemit. EXVVIAS vestes Aeneae, quem hostem dixerat supra ⟨424⟩ i soror, atque hostem supplex adfare superbum, item ⟨651⟩ dulces exuviae. *LECTVMQVE IVGALEM eleganter etiam in morte perseverat in amore, et quatenus potest Aeneae se coniungit, si uno igne cum eius concremetur exuviis.*

497. QVO PERII propter extinctum pudorem. *SVPER IMPONAS quidam 'imponant' legunt, scilicet famulae. ABOLERE NEFANDI a memoria tollere, ut* ⟨I 720⟩ *paulatim abolere Sychaeum.*

498. *IVVAT MONSTRATQVE SACERDOS et 'iuvat' συμφέρει, hoc est et voluntas mihi est, et sacerdos hoc praecipit. 'que' autem pro 'enim' posuit.*

499. *HAEC EFFATA SILET subitum silentium imperfectam orationem ex perturbatione mentis ostendit. PALLOR SIMVL OCCVPAT ORA scilicet ex conscientia cogitatae mortis.*

500. *NOVIS pro inusitatis et malis et per hoc magicis.* PRAETEXERE *autem* praevelare, abscondere. *et est antistrophe, funeribus nova sacra praetexere: ergo hoc dicit, Anna non arbitratur sub obtentu sacrificiorum pompam funeri praeparari.*

501. TANTOS FVRORES quantos cogitabat Dido.

502. GRAVIORA TIMET QVAM MORTE SYCHAEI aut 'quam' detrahimus, et stat elocutio: aut subaudimus 'graviora timet posse contingere', *hoc est quae vel fecit, vel passa est Dido.*

504. AT REGINA PYRA notatus est hic versus: vitiosa est enim elocutio quae habet exitus similes, licet sit casuum dissimilitudo.

506. INTENDITQE LOCVM SERTIS '*intendit*' *in*ligat, ut ⟨II 236⟩ et stuppea vincula collo intendunt, et est hypallage: *est enim*

---

2 interemit] unde prouerbium est natum apud Sophoclem (*Ai.* 665) *ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα κοὐκ ὀνήσιμα add. D* ‖ 4 *ad* lectumque iugalem *in marg.* eleganter . . . exuuiis *T* ‖ 5 eliganter *F* ‖ amorem *T* ‖ quatenus] in quantum *T* ‖ 6 coniungit *F* ‖ 7 SVPER . . . famulae *T:* imponant famulae scilicet *F, quamquam in Vergilii textu* imponas *exhibet* ‖ 8 *ad* abolere nefandi *in marg.* a . . . sycheum *T* ‖ 10 *ad* iubet (*sic*) monstratque sacerdos *supr. vers.* quidam iuuat legunt CYMΦEPEI . . . posuit *T* ‖ CYMIEPEI *F* ‖ 13 *ad* haec effata silet *in marg.* subitum . . . ostendit *T* ‖ imperfectum *F* ‖ 14 *ad* pallor s. o. o. *supr. vers.* scilicet . . . mortis *T* ‖ 16 pro . . . magicis *T, om. F.* pro usitatis *edidit Daniel* ‖ PRAETEXERE autem a . . . praeparari *in marg. T* ‖ 17 praeuelare *LM:* praeuallere *F* praeuaelere *T* praeualere *NH* praeuallare *coni. Hagenus* ‖ anstistrofe *F* ‖ 18 naua *F* ‖ 21 quam *L, sed* ã *in ras. l* quae *H* ‖ 22 eloquutio *F* ‖ 23 contingere] quam morte Sichaei *add. Stephanus* ‖ *ad* graviora timet *supr. vers.* scilicet posse contingere uel quae fecit uel passa est dido *T* ‖ hoc est quae] quam quae morte Sichaei *Masvicius primus* ‖ 25 elocutio *om. L, add. l* ‖ *ad* penetrali *supr. vers.* secreta ne posset ab omnibus inspici *T* ‖ 26 et intendit inligat *F* et intendit et inligat *Daniel* ‖ ut *om. H* ‖ 27 et *ante* stuppea *om. L* ‖ stupea *FNL* ‖ intendit *F* ‖ *ad v.* 506 *in marg.* hypallage est hoc loco est enim . . . tendit *T* ‖ hypallage] elocutio *add. L*

'intendit serta per locum', *hoc est aut a pariete in parietem ligat, quod est extensis sertis locum replet: quasi serta per locum tendit.*

507. FVNEREA cupresso. *Romani moris fuit propter caerimonias sacrorum, quibus populus Romanus obstrictus erat, ut potissimum cupressus, quae excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, ne quis inprudens funestam domum rem divinam facturus introeat et quasi attaminatus suscepta peragere non possit: hinc ergo 'funerea' cupresso:* nam et supra dicta ligna ad funus pertinent, ut ⟨VI 180⟩ procumbunt piceae sonat icta securibus ilex.

508. EFFIGIEMQVE TORO LOCAT *imaginem scilicet Aeneae, quia solent magi effigies eorum facere, propter quos carmen instituunt, ut in bucolicis* ⟨VIII 80⟩ *limus ut hic duresit et haec ut cera liquescit et* ⟨74⟩ *terque haec altaria circum effigiem duco. Horatius lanea effigies erat, altera cerea. et bene* exprimitur amoris adfectus, quod etiam in morte amati imagini volebat esse coniuncta, ut paulo post ⟨605⟩ natumque patremque cum genere extinxem, memet super ipsa dedissem. HAVD IGNARA FVTVRI *id est* memor suae dispositionis.

509. *STANT ARAE CIRCVM aut sunt, aut circumstant.* CRINES EFFVSA *crines effusos habens, ut* ⟨VII 796⟩ *picti scuta Labici.* *SACERDOS quaeritur a quibusdam, quae sit haec sacerdos, quia illam accipi volunt, quae supra dicta est tamquam ficta a Didone: ergo hanc adhibitam ad tempus huius officii sacerdotem volunt.*

510. TER CENTVM TONAT ORE DEOS non 'tercentum deos', sed tonat ter centum numina Hecates: unde *et* Hecate dicta est *ἑκατὸν*, id est centum, potestates habens. 'tonat' autem perite dixit; in aliquibus enim sacris imitabantur tonitrua, *sed praecipue in Hecatae.*

---

3 Romani moris e. q. s.] cf. Serv. ad Aen. III 64 ‖ 13 Horatius] sat. I 8, 30 ‖ 25 Hecate . . . habens] exscr. mythogr. II 15. cf. III 7, 1

---

3 FVNEREAS *F* ‖ cupresso *om. F* ‖ Romani moris . . . ilex *in marg. T* ‖ ceremonias *F* cerimonias *T* ‖ 4 populus] ꝑ *F* ‖ astrictus *T* ‖ cupressos *FT* ‖ 5 excusa *F* ‖ solent *FT* ‖ ponerentur *FT* ‖ 7 attãnatus *F* ‖ hinc] bene *T* ‖ funeria *ex* funerea *F* funeria *T* ‖ 8 et] ati *F, om. T.* etiam *Daniel* ‖ 10 EFFIGIEMQVE . . . altera cerea *in marg. T* ‖ 11 efigies *F* ‖ 13 efigiem *F* ‖ oratius *FT* ‖ 14 lania efigies *F* ‖ amantis *M* ‖ 15 amici *M* ‖ 17 extinxm *H* extinxsem *M* pro extinxissem *superscr. l* ‖ 19 *ad* stant *supr. vers.* sunt aut re uera stant *T* ‖ *ad* crines effusos *supr. vers.* crines . . . Labici *T* ‖ 20 crinen efusos *F* ‖ pecti *F* ‖ 21 *ad* sacerdos *in marg.* quaeritur . . . uolunt *T* ‖ illam] illam ipsam *Daniel primus* ‖ 22 ficta *Daniel:* fictam *FT* ‖ 23 adabitam *F* ‖ 24 terceritum *F* ‖ 25 t̃cciocentum *F* tertiocentum *Daniel* ‖ nomine *F* ‖ ecates *F* haecates *NH* ‖ aecates *F* haecate *H* ‖ eccaton *F* ecaton *NL* ECATON *H* hecaton *M* ‖ 26 id est centum *om. M* ‖ tonuit *H* ‖ 27 aliquibus] talibus *NH* ‖ enim *om. H*

aut 'tonat' clara voce et cum fiducia invocat. EREBVM inferorum profunditatem.

511. TERGEMINAMQVE HECATEN *quidam Hecaten dictam esse tradunt, quod eadem et Diana sit et Proserpina, ἀπὸ τῶν ἑκατέρων: vel quod Apollinis soror sit, qui est ἑκατηβόλος. sed secundum Hesiodum Hecate Persi Titanis et Asteriae filia est, Diana Iovis et Latonae, Persephone Iovis et Cereris, quam genealogiam posteriores confuderunt.* TRIA VIRGINIS ORA DIANAE iteratio est: Lunae, Dianae, Proserpinae. *et cum super terras est, creditur esse Luna; cum in terris, Diana; cum sub terris, Proserpina. quibusdam ideo triplicem placet, quia Luna tres figuras habet, prima tamquam ☾, sequens tamquam ☾, quinta decima tamquam ○. non nulli eandem Lucinam, Dianam, Hecaten appellant ideo, quia uni deae tres adsignant potestates nascendi valendi moriendi: et quidem nascendi Lucinam deam esse dicunt, valendi Dianam, moriendi Hecaten: ob quam triplicem potestatem triformem eam triplicemque finxerunt, cuius in triviis templa ideo struxerunt.*

512. SIMVLATOS FONTIS AVERNI in sacris, ut supra ⟨II 116⟩ diximus, quae exhiberi non poterant simulabantur, et erant pro veris. bene autem de Averno, per quem descensus ad inferos dicitur.

513. FALCIBVS ET MESSAE AD LVNAM QVAERVNTVR AENIS herbae enim *aut* pro lunae ratione tolluntur; *aut in quas despumaverit luna, sicut Lucanus* ⟨VI 506⟩ *donec subpositas propius despumet in herbas:* nec omnes eodem modo: unde perite et 'aenis falcibus' dixit, quia aliae velluntur, aliae inciduntur: et 'ad lunam' non ad noctem, sed ad lunae observationem. 'pubentes' autem *ideo,* quia aliae siccae, aliae viridiores leguntur. et sciendum inter homines et herbas esse reciprocam translationem: sic enim 'pubentem herbam' dicimus, quemadmodum 'florem aetatis'.

1 'Erebum' . . . profunditatem] exscr. Isid. or. XIV 9, 6 ‖ 5 secundum Hesiodum] theog. 409 Schoem. ‖ 10 quibusdam . . . tamquam ○] cf. Isid. d. rer. nat. 18 et or. III 53, 1

1 *ad* tonat *supr. vers.* clara uoce et cum fiducia inuocat *T* ‖ HEREBVM *N L H M* ‖ 3 quidam Hecaten . . . ideo struxerunt *in marg. inf. T* ‖ ECATEN *F* ‖ ecatem *F* ‖ 4 apo ton hecatoron *F* apo ton hecateron *T* ‖ 5 qui est *om. T* ‖ eccate bolos *F* hecatebulos *T* ‖ sed *Schoellius:* et *F T* ‖ esiodum *F* ‖ 6 et persi *F*, Persi *om. Daniel* ‖ asteria *F* ‖ et iouis *F* ‖ 7 bene ologiam *F* ‖ posteriore *F* ‖ confuderunt. et quod dicit tria uirginis *e. q. s. T* ‖ 8 est] eiusdem rei *add. Daniel* ‖ 9 supra *T* ‖ lunam *F* ‖ 10 sup *F* ‖ 11 teres *F* ‖ sequens] *fort.* septima ‖ ☾] ☽ *Daniel*, ○ *Masvicius* ‖ quinta decima] xv *F T, lacunam indicavit Daniel*, tertia *Masvicius* ‖ 12 ○] ☽ *Masvicius* ‖ Lucinam] lunam *T* ‖ ecaten apellant *F* ‖ 13 adsignat *F* assignant *T* ‖ 14 quidam *F* ‖ 15 ecaten *F* ‖ 16 fincxerunt *F* ‖ trifiis *F* ‖ 17 FONTES *L* ‖ ut] iam *H* ‖ 18 potuerunt *F* ‖ erunt *L* ‖ 20 herbae enim] quia erbae *F* ‖ quia herbae aut . . . obseruationem *in marg. T* ‖ 21 secundum lunae rationem *F T* ‖ 23 eneis *N* aeneis *H* ‖ 25 obseruationis *F* ‖ pubentes autem] PVBENTES HERBAE *F* et pubentes *M* ‖ 26 siccae aliae *L* ‖ 27 reciprocas translationes *M* ‖ relationem *F*

514. NIGRI CVM LACTE VENENI 'nigri' aut noxii, quia nigri fiunt homines post venenum: aut certe illud est, quia sunt herbae 'nigri lactis', id est suci. dicunt autem per periphrasin agreste papaver significari.

516. ET MATRI PRAEREPTVS AMOR secundum Plinium qui dicit in naturali historia ⟨VIII 42, 66⟩, pullos equinos habere in fronte quandam carnem, quam eis statim natis adimit mater: quam si quis forte praeripuerit, odit pullum et lac ei denegat. Iuvenalis ⟨VI 616⟩ cui totam tremuli frontem Caesonia pulli infudit. et merito suspicantur amorem creari ex carne, sine qua mater non alit ex se creatum. *Theocritus* ⟨II 48⟩ *ἱππομανές virgulti genus dicit.*

517. IPSA MOLA *id est* farre et sale, *quam molam salsam a molendo appellant.* ordo autem est: ipsa Dido mola et piis manibus, id est puris, deos testatur. *et bene 'ipsa', quia supra de sacerdote erat locuta.*

518. VNVM EXVTA PEDEM quia id agitur, ut et ista solvatur et inplicetur Aeneas. *VNVM E. P.*] *solent enim et resolutoria sacrificia ab aruspicibus fieri. et (ad) Iunonis Lucinae sacra non licet accedere, nisi solutis nodis.* IN VESTE RECINCTA quia, ut supra diximus, in sacris nihil solet esse religatum, praecipue eius, quae amore vult solvi. *sane flaminicae non licebat neque calceos, neque soleas morticinas habere: morticinae autem dicuntur quae de pecudibus sua sponte mortuis fiebant: neque supra genu succinctam esse, quod hic vult tangere 'unum exuta pedem vinclis in veste recincta' non sublata, sed summissa: nam sic est dictum 'recincta', ut resoluta, ut remissa.*

519. *TESTATVR MORITVRA DEOS quidam hic 'testatur' pro 'obtestatur' accipiunt.* CONSCIA FATI SIDERA id est planetas, in quibus fato-

---

2 fiunt] sunt *M* ‖ 3 succi *LH* (suci *l*) ‖ dicuntur *L* ‖ dicunt autem *om. M*, dicunt *in marg. suppl. m* ‖ autem] aut *N* ‖ per *om. FNH* ‖ 7 mater] sine qua dempta non praebet lac *in marg. add. l* ‖ quam ... denegat] sine qua adempta non praebet lac si quis eam forte praeripuerit *M* ‖ 8 forte] fronti *Masvicius* | praeterripuerit *H* ‖ odit *Fl:* hodit *L, om. NH.* abicit *post* pullum *supr. vers. add. n* pullum odit abiicit *Stephanus* ‖ 9 frontem] et *add. F* ‖ caesorinia *N* caesoria *M* ‖ instudit *F* infundit *HM* ‖ 10 suspicati sunt *M* ‖ 11 cretum *H* ‖ ippiomanes *F* ‖ 13 MOLA] MOLAM *F* mola *add. LH* ‖ 14 apellant *F* ‖ *ad* ipsa *supr. vers.* bene ipsa ... locuta *T* ‖ 18 *ad* unum e. p. *supr. vers.* unum pedem habens exutum, *in marg.* solent resolutoria ... nodis *T* ‖ 19 auspicibus *F* ‖ 20 modis *F* ‖ 21 nil *F* ‖ praeligatum *M* ‖ quae] qui *H* ‖ 22 *ad* recincta *in marg.* discincta resoluta reuincta sane flamini uel flaminicae non licebat ... tangere *T.* sane flaminicae ... ut resoluta et (*sic*) remissa *hab. Ambros.* ‖ 23 autem *om. F* ‖ peculibus *F* ‖ 24 morti *F* ‖ genua *Ambros.* ‖ tangere] intelligere *Ambros.* ‖ 25 vinclis ... recincta] et reliqua *F* ‖ non sublata ... recincta *om. Ambros.* ‖ 27 *ad* testatur *supr. vers.* iurat quidam hoc loco testatur pro obtestatur accipiunt *T* ‖ *ad v.* 519 *in marg.* conscia fati ... ergo fati mortis accipiamus *T*

rum ratio continetur. *an 'conscia fati sui testatur sidera', ut constantia eius appareat mori volentis: ergo 'fati sui', id est mortis.*

520. SI QVOD NON AEQVO FOEDERE AMANTIS CVRAE NVMEN HABET ordo est: tunc numen precatur, si quod curae habet amantes non aequo foedere: 'si quod' autem bene dubitat, utrum *etiam* res malae habeant praepositas potestates. sensus autem hic est: [aut] *Ἀντέρωτα* invocat, contrarium Cupidini, qui amores resolvit, aut certe cui curae est iniquus amor, scilicet ut inplicet non amantem.

SI QVOD N. A. F. A. C. N. H.] *[*nam et*] *amatoribus praeesse dicuntur Ἔρως Ἀντέρως Ἀνσέρως. non nulli Nemesin significari putant**. *haec etiam Athenis coli dicitur.*

521. IVSTVMQVE MEMORQVE '*iustum*' *ad iudicandum*, ut expugnetur qui est causa discordiae: '*memor*' *ad vindicandum. et 'memor' ideo neutro genere, quia 'numen' dixerat.*

522. NOX ERAT protenditur ista descriptio ad exaggerationem vigiliarum Didonis.

523. SILVAEQVE secundum eos qui dicunt omnia quae crescunt animalia esse.

524. AEQVORA elementa etiam animalia esse voluerunt: unde est in septimo ⟨34⟩ aethera mulcebant cantu. *MEDIO VOLVVNTVR SIDERA LAPSV noctem describit per sidera, hoc est cum medium cursum tenent sidera, quae orta sunt.*

525. TACET AGER ea quae in agris sunt. *PICTAEQVE VOLVCRES uno verbo multos et varios colores avium demonstravit: pictura enim ex multis coloribus constat.*

529. *AT NON INFELIX ANIMI antithesis, ut at non qua Scythiae*

26 at non] georg. III 349

2 uolentes *F* ‖ curas *F* cura *H* ‖ 5 etiã *F* et *Daniel* super *Stephanus* ἔρωτες *F. Schoellius* ‖ 6 malae res *F* ‖ praepositas habeant *M* ‖ potestates nam et amatoribus . . . significari putant nonnulli anterota inuocabat . . . inplicet non amantem hic etiam athenis coli dicitur *F.* hic etiam . . . dicitur *hoc loco servari vult F. Schoellius conl. Paus.* I 30. *idem* aut *ante* *Ἀντέρωτα seclusit.* ‖ *ad v.* 520 *in marg.* nonnulli praeter quod seruius dicit nemessim significari hoc numen putant hoc etiam athenis coli dicitur *T* ‖ 7 aut aterota *NH* ⸗aut an⸗terota *L* aut ante rota *M* ‖ inuocat *M:* inuocabat *FNLH* (t *in ras. l*) ‖ quia *L* (qui *l*) ‖ amore *F* ‖ resoluta *H* ‖ 8 cura *F* ‖ 10 eros anteros lyseros *F* ‖ *Ἀνσέρως coni. Pignorius symb. quaest.* V ‖ 11 haec *scripsi:* hic *F. cf. Preller griech. Mythol.* I² *p.* 418 ‖ 12 *ad* iustumque *supr. vers.* iustum ad iudicandum ut expugnetur qui est causa discordiae et memor ad iudicandum memor ideo . . . dixerat *T* ‖ IVSTVM ET MEMOR *NLHM* ‖ 13 qui est *del. l* ‖ causa *ex* cause *M* ‖ memor simul *Daniel primus* ‖ uidicandum *F* ‖ 14 dixerit *Daniel primus* ‖ 15 NOC *M* ‖ discriptio *F* ‖ exageratione *N* exagenerationem *L* egerationem *H* ‖ *ad* placidum *supr. vers.* suauem quod placeat omnibus animalibus *T* ‖ *ad* carpebant *supr. vers.* sensim trahebant *T* ‖ 20 aethera *FNHM:* aequora *L et exemplaria impressa* ‖ 21 *ad* volvuntur s. l. *in marg.* noctem . . . sunt *T* ‖ MEDIA *F* ‖ 23 *ad* tacet *supr. vers.* silet metonimicos *T* ‖ 26 *ad* at n. i. a. *supr. vers.* antithesis . . . iuuenis *T* ‖ anthethesis *F* ‖ scythyae *F*

gentes. et figuratius est 'animi', quam si 'animo' diceret, ut ⟨XII 19⟩ *o praestans animi iuvenis.*

530. OCVLISVE AVT PECTORE NOCTEM ACCIPIT quia potest aliud esse sine alio, ut si quis dormiens mente turbetur.

531. RESVRGENS SAEVIT 'AMOR gravior enim est cum resurgit: *et est* sententia quasi generalis.

532. *FLVCTVAT AESTV metaphora amoris.*

533. ADEO scilicet furuit: ut in hoc proposito permaneret vitandae sine dubio lucis. *INSISTIT SECVMQVE ITA CORDE VOLVTAT aut insistit volutare: aut insistit proposito moriendi. Plautus tamen ita ait hunc sermonem institi.*

534. EN QVID AGO? 'en' ecce: et quasi demonstrantis particula est, per quam intellegimus eam multa cogitasse et sic prorupisse 'ecce, quid actura sum'? est autem comicum principium, nec incongrue amatrici datum. sic Terentius quid igitur faciam? nam haec coniunctio multa eum cogitasse significat. RVRSVS duo significat: frequenter 'iterum', raro 'vicissim', id est mutuo, ut hoc loco. *alii hoc loco 'rursus' pro 'similiter' accipiunt, ut sit: ergo ego similiter rogabo eos, sicut me illi antea rogaverunt.*

535. NOMADVMQVE PETAM invidia a personis: petam mulier et regina nomadas, id est vagos.

536. MARITOS futuros scilicet. est autem elocutio 'dedignor illam rem'.

537. *ILIACAS IGITVR CLASSES sic intulit, quasi si illud non fecerit, hoc necessario consequatur.* VLTIMA IVSSA *'ultima' deterrima, an superba. et* aut intellegimus Aeneam ei obtulisse navigandi facultatem: aut 'Teucrum iussa' non quae ipsi iusserant, sed quae eis a Iove iussa sunt, ut ⟨237⟩ naviget, haec summa est. *alii κέλευμα: unde iubere κελεύειν dicitur Graece.*

15 Terentius] eun. I 1, 1. cf. Don. ad h. v. et Macrob. Sat IV 6, 11

6 hsentia et est *F, transpos. Daniel* s. ethica *F. Schoellius* ‖ generalis] sicut in secundo (316) de Aenea 'furor iraque mentem praecipitant' *add. D* ‖ 7 *ad* fluctuat *supr. vers.* uacillat titubat *T* ‖ *ad* aestu *supr. vers.* incendio et est metafora amoris *T* ‖ *scholium ad* fluctuat aestu *om. Daniel* ‖ amori *F* ‖ 8 furit *M* ‖ p̄positio *N* prepositio *H* ‖ 9 *ad* sic a. i. *in marg.* aut insistit . . . institi *T* ‖ 12 AGAM *L* AGA *H* ‖ en ecce *in ras. l* ‖ 16 eum *NHM* eum *ex* eam *L:* eam *F* ‖ 17 significat] id est *add. F* ‖ frequenter iterum] frequenter et iterum *L* ‖ vicissim] uisim *F* ‖ id est mutuo *F:* id est denuo *N* id est mutuo id est denuo *LHM* (id est denuo *del. l*) ‖ ut *om. H* ‖ 18 *ad* rursus *supr. vers.* quidam hoc loco . . . rogauerunt *T* ‖ 20 NOMADVMQVE *N* NVMADVMQVE *L* ‖ mulieri *F* ‖ et *om. F* ‖ 21 regna *M* ‖ nomadas *M:* numidas *FNLH. cf. Isid. or.* XIV 5, 9 ‖ 22 eloquutio *FH* ‖ 24 ILIACAS . . . sequatur (*sic*) *in marg. T* ‖ 25 *ad* ultima *supr. vers.* deterrima superba *T* ‖ 27 non quae ... summa est *post* graece *hab. F* ‖ a *om. F* ‖ 28 haec] hoc *H* ‖ caeleuma *F* ‖ 29 unde iubere *κελεύειν Daniel:* unde uiuere caeleugis *F*

538. QVIANE †re vera: et est una pars orationis.

539. *BENE pro qualitatis adverbio intellegendum est.* STAT permanet.

540. *QVIS ME AVTEM FAC VELLE SINET? ordo est: fac me autem velle, quis sinet?* *RATIBVSVE SVPERBIS vel magnis et altis; vel in quibus superbi navigaturi sunt, hoc est qui me tanto contemptu deserunt.*

541. *INVISAM quae sic contemni et relinqui mereor.*

542. *LAOMEDONTEAE nunc fraudulentae.*

543. NAVTAS non Troianos: nam iniuriose dixit 'nautas', id est adsuetos laboribus. OVANTES laetantes. abusive: nam proprie ovatio est minor triumphus. qui enim ovationem meretur, et uno equo utitur et a plebeis, vel ab equitibus Romanis deducitur ad Capitolium et de ovibus sacrificat, unde et ovatio *dicta:* qui autem triumphat, albis equis utitur quattuor et senatu praeeunte in Capitolio de tauris sacrificat. *et bene duo diversa posuit 'fuga' et 'ovantes', ut gravius esset cum his qui ovarent ire fugientem.*

545. *INFERAR ut* ⟨I 439⟩ *infert se saeptus nebula.* VIX VRBE REVELLI aut mox, id est paulo ante, ut ⟨I 34⟩ vix e conspectu: aut re vera 'vix', ut diximus supra ⟨I 361⟩: nam nulla ratione dimitterent patriam, nisi eos aut odium Pygmalionis coegisset, aut timor, ut ⟨I 361⟩ conveniunt quibus aut odium crudele tyranni, aut metus acer erat.

547. QVIN MORERE 'quin' immo. et bene omnis eius intentio tendit ad mortem: nam si procos rogare turpe est, solam sequi impossibile et inhonestum, Tyrios trahere difficile, sola mors superest. *FERROQVE AVERTE DOLOREM hoc secundum eos dixit, qui cum aliquid inpulsu animi constituerint, voluntatis suae rationem adhibere conantur. ergo et haec quasi rationem adprobat quod furore paulo ante decreverat.*

---

10 nam proprie ... de tauris sacrificat] exscr. mythogr. III 6, 33 ‖ 23 'quin' immo] cf. Don. ad Ter. eun. IV 7, 41 et ad. IV 2, 4

---

1 re vera] ironia est *Barthius ad Stat. Theb.* X 586. *cf. quae in Turonensi ab eo qui Tironianis notis usus est ad* iuvat *adnotata sunt* placet scilicet ut cum illis nauigem et est yronia. *vel* 'ne' *μόριον vel* 'ne que ve' *μόρια F. Schoellius* ‖ 2 *ad* bene *supr. vers.* bene in hoc loco pro qualitatis aduerbium intellegendum est *T* ‖ aduerbium *F* ‖ 4 ordo est ... sinet *supr. vers. T* ‖ 5 uellet *F* ‖ uel magnis ... deserunt *supr. vers. T* ‖ 6 qui] quae *T* ‖ 7 INVISAM *F.* IRRISAM *Daniel,* alii INVISAM *addens* ‖ *ad* inuisam *supr. vers.* odiosam quae ... mereor *T* ‖ contempni *F* ‖ 8 *ad* Laomedonteae *in marg.* nunc fraudulentae quasi dicat numquid o perdita sentis troianae gentis fallacia *T* ‖ 9 uiriose *F* ‖ nautas id est *om. M* ‖ 12 reducitur *L* ‖ 15 *ad v.* 543 *in marg.* bene duo ... fugientem *T* ‖ 17 INFERAR *F* INSEQVAR *Daniel,* alii inferat (*sic*) *addens* ‖ *ad* inferar *supr. vers.* immittar ut infert se septus nebula *T* ‖ 18 vix *om. F.* aut re vera 'vix' aegre *coni. Burmannus* ‖ 23 imo *F* ‖ 24 proquos *F* ‖ sola *M* ‖ 26 *ad* ferroque a. d. *in marg.* hoc secundum ... decreuerat *T* ‖ 27 adibere *F* addere *Daniel primus* ‖ 28 haec] hic *Daniel primus* ‖ ratione *coni. Burmannus* ‖ approbat *T*

548. TV LACRIMIS EVICTA MEIS bene totum ei inputat, sed cum excusatione: quae Aeneae nuptias suasit, sed 'victa lacrimis', ut ⟨30⟩ sinum lacrimis inplevit obortis. Anna refert.

TV PRIMA FVRENTEM Vrbanus hoc dividit, licet alii iungant, et vult hunc esse sensum: tu persuasisti ut nuberem, victa lacrimis meis, tu etiam nunc me his oneras malis: nam me olim occidissem, nisi te deserere formidarem.

549. OBICIS HOSTI 'ob' naturaliter brevis est, sicut et 're' et 'ad'; sed plerumque producuntur hac ratione: obicio, reicio, adicio 'i' habent vocalem sequentem, quae per declinationem potest in consonantis formam transire, ut obieci, reieci. ergo etiam ante quam transeat, interdum fungitur officio consonantis et praecedentem longam facit. *HOSTI ad eventum referendum.*

550. *NON LICVIT quia aliud volebat et aliud factum est, sicut solent dicere quibus aliter conata succedunt. THALAMI EXPERTEM non omnino, sed post Sychaeum. SINE CRIMINE ut supra* ⟨19⟩ *potui succumbere culpae.*

551. MORE FERAE Plinius in naturali historia dicit, lyncas post amissos coniuges aliis non iungi. multi 'fere' adverbium volunt, ut sit sensus: more scilicet, quo iam viduitatem ferre consueverat. crimen autem bene, ut supra ⟨19⟩ potui succumbere culpae.

552. SYCHAEO pro Sychaeio: *vel 'promissa Sychaeo, non servata cineri'.*

553. *PECTORE QVESTVS id est pectus questibus.*

554. CERTVS EVNDI indubitabiliter profecturus.

555. CARPEBAT SOMNOS hoc est quod et paulo post culpat Mercurius, *dicens* ⟨560⟩ *'nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos'?* sed excusatur his rebus: nam et certus eundi fuerat, et rite cuncta

---

8 ob naturaliter e. q. s.] cf. Gell. IV 17. Serv. de final. p. 454, 27 sqq. K. || 18 Plinius . . . iungi] cf. Isid. or. XII 2, 20

---

2 quia *F. Schoellius* quae . . . suasisti *ego* ‖ et uicta *F* seducta *M* (*corr. m*) ‖ 4 Urbanus . . . sensum] alii hoc diuidunt licet alii iungant et uolunt hunc esse sensum urbanus hoc diuidit *F* ‖ alii] ad *M* (alii *m*) ‖ 6 is honeras *H* ‖ 8 HOSTEM *M* ‖ 10 i] quia i *F*, *om. M* ‖ 11 obhieci cūieci *F* obiecit reiecit *M* ‖ etiam *om. F* ‖ 12 consonantis] e *add. F* ‖ 14 NON LICVIT . . . succedunt *in marg. T* ‖ quia] qui *F* ‖ 15 *ad* thalami e. *et* sine crimine *supr. vers.* non . . . sychaeum *et* ut . . . culpae *T* ‖ TALAMI *F* ‖ 17 subcumbere *F* ‖ 18 plenius *F* ‖ linces *L* ‖ 19 iungi] coniungi *L* ‖ ferae *M* ‖ uolunt *supr. vers. add. l* ‖ 20 quo] quoniam *M* ‖ ferre] ferae *F* fere *LM* ‖ consuerat *LH* ‖ 21 crimen] CRIMINE *Masvicius* ‖ subcumbere *NH* ‖ 23 sichaeio *FN* sicheo *LH* sicheio *M* ‖ 24 cinere *F, corr. Daniel* ‖ 25 *ad* pectore questus *in marg.* pro tantis rumpebat questibus pectus questus autem lacrimas et gemitus accipe *T* ‖ 27 *ad* carpebat *supr. vers.* sensim sumebat *T*

praeparaverat: aut certe prooeconomia est, ut possit videre Mercurium. RITE *recte et ex ordine compositis. et diligenter virum strenuum non ante facit requiescere, quam rite omnia paravisset.*

556. FORMA DEI bene non 'deus', sed 'forma': raro enim numina sicut sunt possunt videri, unde et sequitur 'vultu redeuntis eodem': nam licet 'redeuntis' dicat, id est eius qui possit agnosci, tamen non 'faciem' dicit, sed 'vultum', qui potest saepe mutari.

EODEM 'o' semper longum est, quia 'eodem' ablativus est semper; 'eadem' autem et producit et corripit: nam et nominativus est, ut 'eadem mulier fecit', et ablativus, ut 'eadem faciente muliere'.

557. VISA MONERE EST et bene 'visa': non enim re vera est.

558. OMNIA MERCVRIO SIMILIS aliud enim est idem esse, aliud simile esse: ergo non est certus Aeneas. *et a toto transit ad partes, ut omnia magna, pes etiam.* VOCEMQVE *duo ὁμοιοτέλευτα: et est versus hypermetrus. 'vocem' autem ideo,* quia orationis est deus. Horatius Mercuri facunde. COLOREMQVE ET CRINES FLAVOS ideo et perustus et flavus Mercurius introducitur, quia satis vicinus est soli praeter ceteras stellas.

559. ET MEMBRA DECORA IVVENTAE quia palaestrae deus est. Horatius catus et decorae more palaestrae. 'iuventae' autem 'aetatis', a iuventa. sane figura est 'similis membra, vocem, colorem'.

560. NATE DEA *modo generis commemoratio non ad laudem pertinet, sed obiurgatio cessantis est.*

561. CIRCVMSTENT *pro circumstatura sint.*

562. DEMENS *inprobat eius sensum, qui nec videat, nec audiat.* ZEPHYROS ventos: de Africa enim zephyro navigare non poterat.

---

14 omnia] georg. III 55 ‖ 16 Horatius] carm. I 10, 1 ‖ 20 Horatius] carm. I 10, 3

---

1 uideri *L* ‖ 2 recte ... parauisset *in marg. T* ‖ 5 sicut ... videri] ueniunt sic ut possint uideri *M* ‖ 6 id est] idem *H* ‖ poscit *F* ‖ 7 dixit *H* ‖ qui] quo *F* ‖ 8 semper *om. F* ‖ 9 *fort.* autem 'a' ‖ 10 facit *M* ‖ muliere faciente *LM* ‖ 12 enim *om. L* ‖ 13 simile esse *M:* similem *FNLH* ‖ non *FNL:* nunc *HM* ‖ *ad* omnia M. s. *supr. vers.* id est omnia habens similia mercurio a toto transit ad partes *T* ‖ magno *F* ‖ *ad v.* 558 *in marg.* duo ometeuton ... hypermetrus *T* ‖ omoteleuta *F* ‖ 16 Horatius] oratio *NH* ‖ mercurii *H* ‖ facunde] nepos *add. l* ‖ ideo *om. F* ‖ 17 et p.] et detri p. *F* ‖ 18 pre ceteris stellis *L* ‖ 20 mole *LHM* ‖ 21 uocemque coloremque *F* ‖ 22 *ad* nate dea *supr. vers.* modo ... est *T* ‖ *scholium ad* nate dea *om. Daniel* ‖ commemoratio non *T:* commemorationem *F* ‖ 23 cesantis *F* ‖ 24 *ad* circumstent *supr. vers.* pro ... sint *T* ‖ 25 *ad v.* 562 *in marg.* bene improbat eius sensum qui nec uideat nec audiat. zephiros pro quocumque uento posuit carthagine enim non zephiro sed austro nauigari solet *T* ‖ sensum *T:* sum *F* visum *Daniel primus* ‖ 26 ventos ... poterat] pro quocumque uento carthagine enim non zephyro sed austro nauigare solet *F* ‖ zephyro] per zephyros *M*

563. NEFAS IN PECTORE VERSAT ne non timeret amatricem, bene addidit 'certa mori'. item ⟨569⟩ 'varium et mutabile semper femina'. *et est dubitatio quos dolos vel quod nefas: an sibi nefas, quia sua manu peritura erat, an sorori dolos, quibus eam fallebat: utrumque in Aeneam, ut postea ait* ⟨600⟩ *non potui abreptum divellere corpus et cetera: nam omnia, sicut dictum est, sequens versus confirmat 'certa mori', ut sibi mortem excogitet, in Aeneam iras moliatur. et 'certa mori' figurate, certo ut moriatur.*

564. *VARIOQVE IRARVM FLVCTVAT AESTV hoc fidem facit posse fieri quod metuendum praedicabat.*

565. PRAECEPS festinus. *PRAECIPITARE pro 'praecipitandi'.*

566. *TRABIBVS vel navibus vel remis, ut* ⟨III 191⟩ *vastumque cava trabe currimus aequor.*

567. CONLVCERE FACES propter ⟨594⟩ 'ferte citi flammas': *vel propter funus. FERVERE a verbo 'fervo, fervis, fervit'.*

569. *HEIA AGE hoc loco per ἄνξησιν figuram adhortationem implevit: nam eandem rem secundo dixit 'heia age', cum 'heia' saepe 'age' significet. VARIVM ET MVTABILE SEMPER haec, sicut supra dictum est, obiectio est: sed amat.*

570. *NOCTI SE INMISCVIT ATRAE hoc ad visum somniantis referendum est, id est in noctem se miscuit. et 'noctem' pro tenebris posuit, per quod apparet eum in claro lumine fuisse, cum loqueretur.*

571. VMBRIS ut supra ⟨556⟩ forma dei: *vel 'umbris' terroribus.*

572. CORRIPIT E SOMNO CORPVS omen est futurae tempestatis.

---

1 ne non ... mori] hoc ideo posuit ne aeneas non timeret amatricem nam ideo addidit certa mori *F* ‖ 2 item] iterum *L* ‖ 3 *ad* dolos *supr. vers.* quia fallebat sororem, *ad* nefas *supr. vers.* quia propria manu peritura erat *T. alia manus* dubitatio est quos dolos ... ut moriatur *in marg. scripsit* ‖ dubitio *F* ‖ an sibi nefasas *F* ‖ 4 sua manu *om. T* ‖ *fort.* et sorori *pro* an s. ‖ 5 utrumque] *fort.* an utrumque ‖ potui] tui *F* ‖ deuellere *F* ‖ 6 et reliqua *T* ‖ sequor *F* ‖ 8 mori *om. F* ‖ figurate] dixit *add. T* ‖ certo] *fort.* certa ‖ 9 *ad* certa mori *supr. vers.* id est certum est quod moriatur, *ad* irarum fluctuat aestu *supr. vers.* hic fidem facit ... praedicabat *T* ‖ VARIOQVE ... AESTV] CERTA MORI *F* ‖ fecit *F* ‖ 10 pradicabat *F* ‖ 11 *ad* praecipitare *supr. vers.* pro praecipitandi id est festinandi *T* ‖ praecipitandi *ex* praecipitande *F* ‖ 12 *ad* trabibus *supr. vers.* uel nauibus ... aequor *T* ‖ fastumque caue *F* ‖ 14 *ad. v.* 567 *in marg.* propter funus dicebat uel de illis de quibus dicturus est ite f. c. f. i. r. feruere a uerbo feruo feruit *T* ‖ 15 propter *om. F et Daniel* ‖ funus] funes *Daniel.* vel funes *edidit Stephanus* ‖ 16 *ad v.* 569 *in marg.* hoc loco ... significet *T* ‖ axesin *F* auxesin *T* ‖ figuram *om. F* ‖ adhortationem impleuit] orationem impleuit *F* impleuit ad hortationem *T* ‖ 17 heia age *om. Daniel* ‖ heia *om. F* ‖ 18 VARIVM IMMVTABILE *F* ‖ *ad* varium e. m. s. f. *supr. vers.* argumentum a genere et est obiectio sicut supra dictum est *T* ‖ 20 *ad v.* 570 *in marg.* hoc ... loqueretur *T* ‖ 23 sicut *M* ‖ dei *L:* dii *F* dz *NHM* ‖ *ad* umbris *supr. vers.* id est terroribus *T* ‖ 24 nomen *F* ‖ est *om. M* ‖ tempestatis] cum rumpit somnum deorum donum *add. D. cum his conferenda quae in Turonensi is qui Tironianis notis usus est adnotavit* piaculum commisit dum donum dei inconsulte uiolauit. somnus enim donum est dei.

573. PRAECIPITES ut supra Mercurius ⟨565⟩ 'non fugis hinc praeceps'? *sane non nulli ita distingunt 'sociosque fatigat praecipites', ut adlocutio hinc videatur incipere 'vigilate viri et considite transtris'. et est usitata figura 'fatigat et praecipites facit'.* FATIGAT *cum clamore increpat, ut* ⟨VII 582⟩ *undique collecti coeunt Martemque fatigant.* VIRI *habet haec commemoratio multum adhortationis, ut alibi* ⟨II 373⟩ *festinate viri.* TRANSTRIS *pro 'in transtris'.* CITI *celeres.*

575. FESTINARE FVGAM *antique, ut* ⟨VI 176⟩ *tum iussa Sibyllae, haud mora, festinant.* INCIDERE FVNES *hoc ad significandam rem festinantis pertinet, id est non 'solvere', sed incidere'.*

576. ECCE ITERVM STIMVLAT phantasia est ad sociorum terrorem: sic in sexto ⟨46⟩ deus, ecce deus. *an 'iterum' qui prius advenerat, cum ait 'tu nunc Carthaginis altae'.* SANCTE DEORVM *emphasis, quasi adhuc praesens deus urgeat navigare. et* aut distinguendum 'sancte', aut *'sancte deorum'* secundum Ennium dixit respondit Iuno Saturnia sancta dearum.

577. QVISQVIS ES atqui supra dixit ⟨558⟩ 'omnia Mercurio similis'. sed sciendum est secundum Tullium in libris de deorum natura ⟨III 22, 56⟩ tres esse Mercurios: superum, terrenum, inferum. ergo 'quisquis es' aut quicumque de tribus: *quamvis alii nec unius potestatis, nec unius nominis, nec unius vultus volunt esse Mercurium: an quia deorum vera nomina nemo novit:* aut certe ad Iovem spectat, id est 'quisquis es' qui praecipis: ut in nono ⟨22⟩ quisquis in arma vocas, cum Irin vidisset, id est quicumque Irin misisti. plane illud occurrit, quod ait ⟨574⟩ 'deus aethere missus ab alto',

---

4 'fatigat' cum clamore increpat] cf. Non. p. 304 M. ‖ 16 secundum Ennium] ann. 65 p. 12 Vahl.

---

1 hic *F* ‖ *ad v.* 573 *in sinistro marg.* quidam hunc locum ita distingunt . . . facit, *in dextro* fatigare excitare uel increpare cum clamore uel hortari *et ab alia manu* ut undique . . . fatigant. *ad* viri *supr. vers.* multum habet adhortationis hoc loco uiri *T* ‖ 6 adhortationis *T:* adortae *F* ‖ 7 *ad* soluite *et* citi *supr. vers.* laxate *et* celeres *T* ‖ 9 *ad* festinare f. *supr. vers.* antique dixit . . . festinant *T* ‖ antiqui *F* ‖ cum *T* ‖ sybillae *F* ‖ 10 aut *F* ‖ *ad* incidere funes *supr. vers.* hoc ad festinationem pertinet nimiam quod dixit incidere non soluere *T* ‖ significandam *scripsi:* significantis *F, om. Daniel* ‖ 11 incydere *F* ‖ 12 *ad* ecce iterum stimulat *in marg. et supr. vers.* phantasia est . . . saturnia sancta dearum *T* ‖ 14 nunc] muros *T* ‖ SANCTE DEORVM] quod dicit sancte deorum *T* ‖ 15 enfasis *F* enfasis est *T* ‖ aduc *F* ‖ urguat *F* ‖ 17 satunia *F* ‖ deorum *M* ‖ 18 atqui] aud qui *F* ‖ supra] nam *add. F* ‖ 20 infereum *F* ‖ 21 alii nec minus (*sic*) potestatis nec minus nominis nec minus uultus uolunt esse Mercurium: aut quia deorum uera nomina nemo nouit: uel quisquis es secundum pontificum morem qui sic precantur: Iupiter omnipotens uel quo alio nomine appellari uolueris *hab. Ambros.* ‖ 23 an *F:* aut *Daniel primus* ‖ uecra *F* ‖ 25 uocat *M* ‖ irim *F* ‖ irim *F*

ubi et Iovem conplectitur et supernum Mercurium. sed potest et hoc loco ut diximus quasi phantasiam facere propter socios, et 'quisquis es' ideo dicere, quia, licet viderit, non tamen re vera novit esse Mercurium: unde ait supra ⟨556⟩ et 'formam' et 'vultum' et 'visa monere est'. *vel 'quisquis es' secundum pontificum morem qui sic precantur Iuppiter omnipotens, vel quo alio te nomine appellari volueris. non nulli tamen quattuor Mercurios tradunt, unum Caeli et Diei filium, amatorem Proserpinae, alterum Liberi patris et Proserpinae filium, tertium Iovis et Maiae, quartum Cyllenii filium, cuius mater non proditur, a quo Argus clam occisus est, qui hoc metu in Aegyptum profugit et ibi invenisse primum disciplinam litterarum et numerorum dicitur: qui lingua Aegyptiorum ΘΕΥΘ appellatur, de cuius nomine etiam mensis dictus est.* ITERVM PAREMVS quia iam *semel* paruerat praeparatione navigiorum.

578. ET SIDERA CAELO DEXTRA FERAS *'dextra' prospera. et 'sidera'* hoc est ventos, qui ex ortu siderum aut *mites et* prosperi, aut *turbulenti et* adversi sunt. sic in georgicis ⟨I 204⟩ praeterea tam sunt arcturi sidera nobis: nec enim 'sidera' dicit re vera, cum arcturus una sit stella: ergo 'dextra sidera' ventos vel tempora.

580. *FVLMINEVM quidam fulgentem accipiunt.* *STRICTOQVE videtur abundare 'stricto', cum dixerit 'vaginaque eripit ensem'.*

581. *IDEM pro eo quod est unus, ut* ⟨X 112⟩ *rex Iuppiter omnibus idem.* *RAPIVNTQVE num ancoras?* *RVVNTQVE ipsi ruunt, id est cum impetu festinant.*

582. *LITORA DESERVERE mira descriptio festinationis.*

583. *TORQVENT SPVMAS ita enim remus agitur, ut fluctus torqueatur.*

584. PRIMA AVRORA designatio temporis est, non diei descriptio: unde infert 'ut primum albescere lucem vidit'. sic in duodecimo

---

7 non nulli tamen . . . dictus est] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. IV 482 et mythogr. II 41

---

5 quidam hoc quod dicit quisquis est (*sic*) secundum pontificum morem dictum esse accipiunt qui sic precantur ... etiam mensis dictus est *in marg. T* ‖ 6 iupiter omnipotes *F* ‖ te *om. F* ‖ 7 apellare *F* ‖ quatuor *F* ‖ mercurcurios *F* ‖ 9 teritium *F* ‖ cylelini *F* cillenii *T* ‖ 10 argus *T:* argu *F* arcu *Daniel* ‖ clam] quidam *T* ‖ occisus *FT:* occisa *Daniel* ‖ 11 hoc metu *Daniel:* oc metum *F* hoc metum *T* ob metum *coni. Hagenus* ‖ 12 numerum *FT, correxi* ‖ ΔΙΥΘ *FT, om. Daniel,* Thoth *Masvicius primus* ‖ apellatur *F* ‖ 13 cnomine *F* ‖ 14 parauerant *F* ‖ 15 *ad* dextra *supr. vers.* propitia *T* ‖ prosperum *F* ‖ 17 auersi *FH* ‖ 19 sidera *om. H* ‖ 20 *ad* fulmineum *supr. vers.* quidam fulgentem accipiunt *T* ‖ *ad* strictoque *supr. vers.* stricto ferro uidetur . . . ensem *T* ‖ 21 abundare *Masvicius:* ab una re *FT* ‖ 22 *ad* idem *supr. vers.* idem posuit pro eo . . . idem *T* ‖ 23 *ad* rapiuntque *et* ruuntque *supr. vers.* anchoras scilicet *et* cum impetu festinant *T* ‖ RVVNTQVE] RAPIVNTQVE *F* ‖ 25 *scholia ad v.* 582 *et* 583 *supr. vers. hab. T* ‖ 27 discriptio *H*

⟨76⟩ cum primum crastina caelo puniceis invecta rotis Aurora rubebit. et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quae quasi amatrix tota vigilaverat nocte. sic in bucolicis ⟨VIII 17⟩ de amatore nascere praeque diem veniens age Lucifer almum. NOVO LVMINE *aut recenti, aut* secundum Epicureos, qui stulte solem de atomis dicunt constare et cum die nasci, cum die perire.

585. TITHONI CVBILE Tithonus frater Laomedontis fuit: hunc Aurora *ad*amatum in caelum levavit, quem longinquitas vitae in cicadam convertit: Horatius longa Tithonum minuit senectus.

586. *SPECVLIS quas utique in sua regia habuit.* ALBESCERE LVCEM hypallage est: luce enim albescunt omnia, non lux albescit.

587. AEQVATIS VELIS feliciter plenis, sine motu aliquo, *ut* ⟨V 844⟩ *aequatae spirant aurae. et hoc ad dolorem pertinet reginae.*

588. *VACVOS SENSIT SINE REMIGE PORTVS potest hysteroproteron esse, ut prius sentire debuerit.*

589. *PECTVS PERCVSSA pectus percussum habens.*

590. PRO IVPPITER aut irascentis exclamatio est, ut in Terentio pro supreme Iuppiter: aut certe testatur Iovem, quem in Aeneae invocavit adventu, ut ⟨I 731⟩ Iuppiter hospitibus nam te dare iura loquuntur.

591. IBIT ET INLVSERIT *hoc est* 'ibit et inludet', tempus pro tempore: et sic dixit ut ⟨II 64⟩ certantque inludere capto.

592. NON ARMA EXPEDIENT? furentis haec verba sunt, ut ipsa paulo post ⟨595⟩ 'quae mentem insania mutat'? nam haec a sana non procedunt, ut imperet absentibus, ut 'ite ferte tela', cum sola sit. *TOTAQVE EX VRBE magna emphasis quod ait 'tota'.*

593. NAVALIBVS de navalibus, ubi stant naves.

---

8 Tithonus . . . convertit] cf. mythogr. I 139, II 194 ‖ 10 Horatius] carm. II 16, 30 ‖ 18 aut irascentis exclamatio est] cf. Macrob. Sat. IV 2, 2 et VI 6, 16 ‖ in Terentio] ad. II 1, 42

---

1 prima *L* ‖ puneaceis *F* punicaeis *N* ‖ 3 uigilauerit *L* ‖ 5 *ad* novo *et* spargebat *supr. vers.* recenti *et* implebat *T* ‖ 6 atthomis *F* athomis *L* atonis *H* ‖ 8 CVBILE] est versus Homeri in Iliade (XI 1) *Ἠὼς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἀγαυοῦ Τιθωνοῖο ὄρνυτο . . . βροτοῖσι add. D* ‖ 9 levavit] rapuit *F* ‖ 10 senectus] quod ideo fingitur quia ut est apud Ciceronem (*de senect.* 16) sola uox remanet et est natura loquacior *add. D* ‖ 11 *ad* speculis *supr. vers.* quas . . . habuit *T* ‖ quas] quasi *F* ‖ regit *F* ‖ 13 *ad* aequatis velis *supr. vers.* hoc ita dictum est ut aequatae . . . reginae *T* ‖ ut] aut *F* ‖ 15 *scholia ad v.* 588 *et* 589 *hab. T* ‖ histeroproteron *T* ‖ 18 Terentio] .III. (*i. e.* tertio) *M* ‖ 19 quem] que *F* ‖ in *om. FH* ‖ 20 aduentum *L* ‖ hospitibus] auspicibus *H* ‖ 21 locuntur *NL* loquntur *H* ‖ 22 inludet] inluserit *M* ‖ 24 haec] hic *H* ‖ 25 a *om. NLH* ‖ sane *l* (sana *L*) ‖ 26 procedent *F* ‖ ut *ante* imperet *om. H* ‖ ut ite *om. F*, ite *om. M* ‖ 27 *ad* totaque ex urbe *supr. vers.* magna enfasis quod dicit tota *T* ‖ enfasis *F*

595. AVT VBI SVM numquid in coetu sum? *QVAE MENTEM INSANIA MVTAT pervertit. et bene ei ex parte furentis datur oratio, ut 'date tela', ex parte retinentis mentem, ut 'quae mentem insania mutat'?*

596. CVM SCEPTRA DABAS ut ⟨I 572⟩ *vultis et his mecum pariter considere regnis et alibi,* ⟨214⟩ ac dominum Aenean in regna recepit.

597. FIDESQVE subaudi 'en' etiam in sequentibus: aut certe, hic est quem dicunt portare deos. sane 'en' nominativo melius iungitur, ut ⟨I 461⟩ en Priamus.

598. *QVEM SECVM PATRIOS et reliqua. quidam in utroque versu pro 'quem' legunt ('qui'), ut sit vetus figura per ellipsin: ubi sunt qui aiunt patrios penates portasse et parentem umeris subisse? sane hic 'subisse' iuxta praesentem usum accusativo iunxit, cum alibi antique dativo usus sit, ut* ⟨VIII 125⟩ *subeunt luco et* ⟨IX 369⟩ *muroque subibant.*

599. *CONFECTVM ut e contrario* ⟨II 638⟩ *integer aevi.*

600. *NON POTVI ABREPTVM et reliqua. hoc est non mihi subvenit: nam cur non poterat in regno?*

602. IPSVM ASCANIVM aut qui est causa navigationis, ut ⟨355⟩ quem regno Hesperiae fraudo *et fatalibus arvis;* aut ad patris dolorem, ut ⟨II 538⟩ qui nati coram me cernere letum fecisti. EPVLANDVM PONERE quod fecit Procne occiso Ity filio propter stuprum sororis.

604. IN CASTRA *TVLISSEM* classes *dixit castra,* ut ⟨III 519⟩ nos castra movemus: *nam sequitur 'inplessemque foros flammis'.*

---

12 sane hic . . . subibant] cf. ad Aen. VIII 125

---

1 cumquid *M* ‖ caetu *N* coetus *LH* (coetu *l*) ‖ *ad* quae mentem i. m. *in marg.* peruertit . . . terrent *T* ‖ peruertit et *om. F* ‖ 2 et parte *F* ‖ ut *om. F* ‖ 3 retinentes *F* ‖ ut . . . mutat *om. F* ‖ insania mutat *posui:* insomnia terrent *T. cf.* IV 9 ‖ 4 ut vultis . . . regnis *hab. T* ‖ 7 subaudiendum *F* subaudis *M* ‖ en *om. H, in ras. l* ‖ 10 quidam in utroque uersu . . . subibant uel ita ecce ille aeneas quem aiunt quidam aut ipsi socii portare patrios penates *in marg. T* ‖ 11 pro *Masvicius:* per *FT* ‖ qui *inseruit Masvicius, om. FT et Bern.* 167. *videntur 'quidam' illi putasse,* en dextra fidesque *per exclamationem,* qui secum . . . parentem *per interrogationem dicta esse.* quidam in utroque versu per 'qui' legunt ut sit *e. q. s. coniecit F. Schoellius* ‖ eclipsin *F* ‖ 13 usum *FT:* versum *Daniel primus* ‖ acsto *F* ‖ iunxit *om. T* ‖ 14 subeant *F* ‖ musoque *F* ‖ 16 *ad* confectum *supr. vers.* fractum ut e contrario integer aeui *T* ‖ 17 *ad* non potui a. d. c. *supr. vers.* hoc est . . . regno *T* ‖ subvenit: nam *scripsi* (mihi subvenit *i. e.* '*in mentem mihi venit*'): subueni nam *T* subueniam *F.* non mihi subvenire poteram in meo regno *Masvicius primus* ‖ 22 *ad* epulandum p. m. *in marg.* sicut fecit atreus fratri suo thiestae *T* ‖ progne *libri* ‖ yti *FN* tiy *H* ‖ 24 *ad* in castra t. *supr. vers.* pro classes nam sequitur inplessemque foros flammis *T* ‖ 25 foras *F*

605. FOROS tabulata navium, ab eo quod incessus ferant: et est generis masculini, numeri tantum pluralis.

606. CVM GENERE EXTINXEM *utrum omne genus, an* morte Aeneae et Ascanii, *quoniam illis extinctis interitura gens omnis esset.* et est syncope *'extinxem' pro 'extinxissem'.* MEMET SVPER IPSA DEDISSEM satis amatorie. *sane 'sese' cum dicimus ultima syllaba producitur, ut Vergilius* ⟨XII 390⟩ *seseque in bella remittant; at vero cum proferimus 'memet' et 'tute', ultimae breves sunt: Lucretius* ⟨I 102⟩ *utrumque simul tutemet a nobis iam quovis tempore vatum. quas particulas volunt non nulli significare quiddam, ut sit 'memet' me ipsum, 'tute' tu ipse. alii autem, quod magis sequendum est, excrementa comici leporis existimant: nam Terentius dicit tutemet mirabere, id est tu.*

607. SOL iam utitur inprecationibus, hoc est devotionibus: unde et 'devotor' et 'devotrix' dicitur qui inprecatur. non autem 'terrarum flammis', sed 'opera terrarum'. et bene invocat Solem, cui supra ⟨58⟩ per numen Liberi sacrificavit.

608. INTERPRES CVRARVM aut quas patior, *id est mearum curarum:* aut generaliter curarum coniugalium interpres, hoc est media et conciliatrix: Cicero quique interpretes corrumpendi iudicii solent esse, *id est medii. alii 'interpres' testis, iudex, arbitra accipiunt. sane 'interpres' quid sit secundum veteres ipse exposuit dicendo 'conscia': veteres enim interpretem conscium et auctorem dicebant: Plautus in milite* ⟨IV 1, 5⟩ *quae mihi condicio nova et luculenta offertur per te interpretem. idem in Curculione* ⟨III

---

1 tabulata . . . ferant] exscr. Isid. or. XIX 2, 2. cf. or. XV 6, 8 ‖ 6 sane sese e. q. s.] cf. Prisc. XII 23 sqq. (I p. 590, 26 sqq. H.) et Don. ad Ter. Andr. IV 3, 12 ‖ 12 Terentius] heaut. II 3, 133 ‖ 20 Cicero] in Verr. act. I 12, 36 ‖ 24 Plautus in milite] 'quae tibi conditio nova luculenta fertur per me interpretem' ‖ 25 in Curculione] 'quod te praesente istic egi teque interprete'

---

1 FORAS *H* ‖ 2 numeri tantum] nom̃ti tm̃ *F* ‖ 3 EXTINXXEM *H* EXTINCSEM *M* ‖ *ad* cum genere e. *supr. vers.* quoniam illis extinctis interitura gens esset et extinxē pro extinxissem *T* ‖ an morte aeneae et est sincophe quoniam illis extinctis interitus agens omnis esset et extincxem pro extinxissem *F. ordinem emendavit Masvicius* ‖ 6 amatori *F* amotorie *H* ‖ sese cum dicimus . . . tutemet mirabere id est tu *in marg. T* ‖ cum dicimus] indicimus *F* ‖ 7 ut *om. F* ‖ bello *F* ‖ 8 ultima *F* ‖ 9 tutemet tutemet *T* ‖ qūis *F* ‖ 10 uatum] untum *F* euntem *T* ‖ quidam *F* ‖ 11 tu ipse tute *T* ‖ autem *om. T* ‖ 14 hoc est deuotionibus *om. L, supr. vers. add. l* ‖ deuotationibus *NHM* ‖ 15 deuotator et deuotatrix quae inprecatur *M* ‖ qui inprecatur] quum praecatur *H, om. M* ‖ 16 et bene] bene autem *M* ‖ 17 cui] cum *F* ‖ nomen *F* ‖ sacrauit *H* ‖ 20 consiliatrix *F, in quo haec adduntur quae Daniel non edidit* et bene iunoni quia supra dixerat iunoni ante omnis cui et reliqua ‖ in corrumpendis iudiciis *F* ‖ 21 quidam interpres testis iudex et arbitra accipiunt . . . teque interprete *in marg. T* ‖ testes *F* ‖ 23 conscia] consta *F* ‖ constium *F* ‖ 24 quae] qua *F* ‖ 25 luculenta *T* luculentor *F* luculentior *Daniel primus* ‖ ofertor *F* offertor *T* ‖ prae te *F*

64〉 *quod te praesente hic egit teque interprete.* CONSCIA IVNO siluit rem turpem: sic supra 〈166〉 et pronuba Iuno. *aut invocat Iunonem, cum nuptiae sint quae violatae sunt.*

609. NOCTVRNIS non triviis *nocturnis*, sed per nocturnum tempus. *sacra enim Hecatae in triviis frequentantur per noctem. ideo autem Hecaten invocat, quasi quae tanti matrimonium fecerit, ut sperneret matrem.* VLVLATA PER VRBES Proserpinam raptam a Dite patre Ceres cum incensis faculis per orbem terrarum requireret, per trivia eam vel quadrivia vocabat clamoribus. unde permansit in eius sacris, ut certis diebus per compita a matronis exerceatur ululatus, sicut in Isidis sacris, ubi est imitatio inventi Osiridis, quem dilaniatum a Typhone eius fratre uxor Isis per totum orbem requisisse narratur: Iuvenalis 〈VI 534〉 plangentis populi currit derisor Anubis. Hecaten autem causa invocat ultionis. unde etiam furias vocat, sed usurpative modo diras dixit: nam 'dirae' in caelo *sunt, ut* 〈XII 845〉 *dicuntur geminae pestes cognomine dirae:* 'furiae' in terris, 'eumenides' apud inferos: unde et tres esse dicuntur. sed haec nomina confundunt poetae. 'ultrix' vero, hoc est Tisiphone: nam Graece *τίσις* ultio dicitur. **'ululata' autem pro 'ululatu quaesita'. et est participium sine uerbo, ut 'regnata'.**

610. DI MORIENTIS ELISSAE aut manes dicit: unde est 〈XII 646〉 vos o mihi manes este boni: quoniam superis adversa voluntas: aut certe *ἀναιρετικοὺς* dicit, id est Martem et Saturnum, qui intercidunt vitae rationem, si radiis suis ortum geniturae pulsaverint: Horatius te Iovis impio tutela Saturno refulgens

---

7 Proserpinam raptam ... ululatus] exscr. mythogr. II 94. cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 265 ‖ 20 ululata ... regnata] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 327 ‖ 23 aut certe ... per annos] exscr. mythogr. III 11, 5 ‖ 25 Horatius] carm. II 17, 22

---

1 interpraete *F* ‖ *ad* conscia Iuno *in marg.* siluit rem turpem ... uiolatae sunt *T* ‖ 2 sic] ut *FT* ‖ aut inuocat ... sunt *non edidit Daniel* ‖ 3 inuoca *T* ‖ cum *scripsi:* ut *FT* ‖ uolatae *F* ‖ 4 Nocturnis non triuiis nocturnis sed per nocturnum tempus sacra enim hecate ... sperneret matrem. Ululata autem pro ... ut regnata. Quidam hoc quod dicit di morientis elissae ... ueniente sui *in marg. inf. T* ‖ 5 ecatae *F* ‖ 6 ecaten *F* ‖ 8 Ceres cum *F* cum ceres cum *NLH* cum ceres *Ml* ‖ 9 quadruuia *LM* quadrouia *H* ‖ 10 conpita *FM* ‖ exceatur *H* ‖ 11 inventi *om. F* ‖ siridis *F* ‖ 12 tyfone *FNL* tifone *H* tysifone *M* ‖ orbem terrarum *M* ‖ 13 popilli *F* ‖ 14 ecaten *F* haecaten *N* haeccaten *L* haecautem *H* ‖ 15 vocat] ducat *H* ‖ 17 eumenide *F* eumedines *M* ‖ et *om. L* ‖ 18 poetae ululata autem ... regnata ultrix uero *e. q. s. F* ‖ 19 hoc est *om. F* ‖ tesinefone *F* tisifone *NM* tysifone *L* cisifone *H* ‖ tisia *FL* (*sed.* t *et* s *in ras. l*) sitia *NH* (aï tysis *in marg. n*) tisis *M* ‖ ultio] uel tysis *add. L* ‖ dicitur] *φόνος* funus et mors *add. D* ‖ ululatu *ex* ululata *F* ululata *T* ‖ 20 sine uerbo *F:* sine uerbi origine *T* ‖ 21 ELISSE *FH* ELISAE *NLM* ‖ 22 aduersa *F:* auersa *NLHM* ‖ 23 anereticos *F* anacresticos *NLH* anareticos *Ml* id est nociuos *superscr. m* ‖ dicit] amatoria *add. F* ‖ 25 impio] imperio *F*

eripuit volucresque fati tardavit alas. et bene 'tardavit', quia necessitas fati impediri potest, non penitus eludi: sic Vergilius ⟨VIII 398⟩ nec fata vetabant stare decemque alios Priamum superesse per annos. *quidam hoc quod dicit 'di morientis Elissae' secundum eos tradunt, qui dicunt habere nos singulos deos nostros, ut* ⟨XII 539⟩ *nec di texere Cupencum, Aenea veniente, sui.*

611. *ACCIPITE audite.* MERITVMQVE MALIS ADVERTITE NVMEN quod mali merentur.

612. AVDITE PRECES inprecationes dicit: nam non sunt preces, ut paulo post ⟨629⟩ 'inprecor arma armis'.

613. *INFANDVM CAPVT etiam in inprecatione nomen eius detestatur.* ADNARE *verbum familiare naufragio,* ut in primo ⟨538⟩ huc pauci vestris adnavimus oris, id est per tempestatem venimus. et bono colore futura praedicit, *quemadmodum Homerus, qui morituros divinantes frequenter inducit.*

614. FATA IOVIS POSCVNT *'fata' dicta, id est Iovis voluntas: hic ergo* participium est, non nomen. TERMINVS HAERET si hoc est inmutabile.

615. AVDACIS POPVLI *id est* Rutulorum, sicut semper inducuntur: alibi ⟨VII 409⟩ audacis Rutuli ad muros. *et quidam volunt 'audacem' apud Vergilium dici fortem quem fortuna non sequitur, ut* ⟨VIII 110⟩ *audax quos rumpere Pallas' et alibi* ⟨IX 124⟩ *at non audaci Turno. VEXATVS hoc loco 'graviter vastatus'.*

616. FINIBVS EXTORRIS extra suas terras remotus, *sicut extra solum 'exul'.* et significat quando Euandri et Tarchonis petivit auxilium. *COMPLEXV AVVLSVS IVLI quia scit quam sit carus patri*

---

1 et bene tardavit ... eludi] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. IV 677 ‖ 15 et bono colore ... inducit] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VII 700 ‖ 25 extra ... remotus] cf. Isid. or. X 85

---

2 excludi *in ras. l* ‖ 3 uetabunt *LM* ‖ stare ... annos *om. F* ‖ stare decemque] stat erexitque *M* ‖ 4 quidam ... tradunt *om. F* ‖ 5 nos *T*: ñ *F* ‖ 6 dii *FT* ‖ tetere *F* ‖ aeneam uenientem .u. *T* ‖ 8 *ad* accipite *supr. vers.* audite *T* ‖ D MERITVMQVE MALIS et reliqua *F* ‖ ADVERTITE] AVERTITE *L* AVERSA *H* A. *M* ‖ 10 inpredicationes *L* ‖ 12 *ad* infandum caput *supr. vers.* etiam ... detestatur *T* ‖ 13 *ad* adnare *supr. vers.* per tempestatem nauigare, *in marg.* adnare uerbum familiare est naufragio ... inducit *T* ‖ huc] hic *H* ‖ 14 deuenenimus *T* ‖ 15 bono colore] sic ei *FT* ‖ quaeadmodum *F* ‖ 17 *ad* fata I. *supr. vers.* dicta id est uoluntas iouis *T* ‖ 18 participium est] a fando *vulgo additur* ‖ 20 indicuntur *NH* ‖ 21 muros] mores *NH* ‖ quidam uolunt ... at non audaci turno *in marg. T* ‖ 23 at] et *F* ‖ 24 *ad* uexatus *supr. vers.* grauiter uastatus *T* ‖ auastatus *F* ‖ 25 EXTORRES *F* ‖ remotos *F* ‖ 26 tarthonis *F* terchontis *N* tarcunctis *L* tharcontiis *H* tarcontis *M* ‖ 27 *ad* complexu a. I. *supr. vers.* quia ... ascanius. auulsus abstractus *T*

Ascanius. AVXILIVM IMPLORET *sicut dictum est, ab Euandro et Tuscis.*

617. INDIGNA SVORVM FVNERA *aut indignorum, aut crudelia et magna, sicut veteres dicebant: 'suorum' autem* Pallantis dicit et ceterorum.

618. PACIS INIQVAE ut supra ⟨I 6⟩ diximus, propter perditam linguam, habitum, nomen, quae solet victor inponere, sicut *in* XII. ⟨823⟩ postulat Iuno.

620. SED CADAT ANTE DIEM Cato dicit iuxta Laurolavinium cum Aeneae socii praedas agerent, proelium commissum, in quo Latinus occisus est, fugit Turnus: et Mezentii auxilio conparato *renovavit proelium, quo* victus quidem est ab Aenea; qui tamen [Aeneas] in ipso proelio non conparuit. Ascanius *vero* postea Mezentium interemit. alii dicunt quod victor Aeneas cum sacrificaret super Numicum fluvium lapsus est, et eius nec cadaver inventum est: unde dicit 'mediaque inhumatus harena'. postea dictus est inter deos receptus. *quidam eum cum adversum Aborigines pugnaret, †extanguinem dicunt repertum.* 'ante diem' autem, ante fati necessitatem: et bene quod passura est optat Aeneae, ut *ipse* ⟨697⟩ sed misera ante diem. MEDIA *ignota.*

621. HAEC PRECOR *id est sicut supra dictum est, inprecor.* CVM SANGVINE FVNDO quasi inprecationes ipsas suo consecraret cruore.

622. TVM VOS O TYRII non sunt mandata, sed inprecationes, ut dissentiant omnibus rebus, sicut et factum est. nam si mandata sunt, quomodo 'genus futurum'?

623. EXERCETE id est fatigate.

---

9 Cato] or. I 11 Iord., 10 Pet.

---

1 *ad* auxilium i. *supr. vers.* sicut fecit ab euandro et tuscis *T. fort.* sicut factum est, ab Euandro et Tuscis ‖ 3 *ad* indigna *supr. vers.* aut indignorum ... dicebant, *in marg. ab alia manu* indigna uel crudelia et magna uel reuera indigna *T* ‖ 4 ceterorum] sociorum *additur vulgo* ‖ 7 nomen *ex* numen *F* ‖ 8 REGNO AVT OPTATA LVCE FRVATVR tribus tantum annis regnauit in tertio anno submersus in fluvio Numico: Iuvenalis (11, 63) 'alter aquis alter flammis ad sidera missus', designans Aeneam submersum, Herculem combustum. *Fabricius* ‖ 10 socii] socri *F* ‖ praedes *NH* (praedas *n*) ‖ 12 quo] qui *Daniel primus* ‖ victus quidem est] ipse quidem uictus est *F* ‖ qui tamen Aeneas] aeneas autem *F.* Aeneas *om. M* ‖ 13 mezencium *L* ‖ 14 quod *om. F* ‖ 15 et eius nec cadaver] nec eius cadauer *in ras. l* ‖ eius] est *F* ‖ inventum est] aparuit *F* ‖ 16 inde *F* arena *LH* ‖ dictum *FM* ‖ 17 diuos *M* ‖ receptus] quem Iovem indigetem dixere *add. D* ‖ aborigine *F* ‖ 18 exsanguinem *Daniel* extinctum d. nec r. *F. Schoellius* exsanguem *ego* ‖ 20 ante diem] Epicurei dicebant omnia fieri casu, unde hic auctor dicit secundum Epicurum 'sed cadat ante diem'. Stoici vero dicebant omnia fieri dispositione fatorum, unde loquitur alibi (X 467) 'stat sua cuique dies'. *add. Fabricius* ‖ 21 *ad* haec precor *supr. vers.* sicut ... inprecor *T* ‖ 22 ipsa *in ras. l, fortasse recte* ‖ 23 inpredicationes *L* ‖ 26 *ad* exercete *supr. vers.* insequimini fatigate *T*

624. † POPVLI *aut populorum aut populis, ut Afris quoque.* NEC FOEDERA SVNTO [*pro sunt et sint*] quia rupta sunt tertio. 'sunto' autem *id est* sint: et fit propter metrum addita 'o' tertiae personae numeri pluralis modi indicativi, ut 'amanto' *amant*, 'docento' *docent*, 'legunto' *legunt*, 'nutriunto' *nutriunt*. Vrbanus dicit, verbo eum iuris usum propter odia hereditaria.

625. EXORIARE exoriatur: et ostendit Hannibalem. EX OSSIBVS secundum Anaxagoran, qui homoeomerian dicit, id est omnium membrorum similitudinem, esse in rebus creandis [id est] ex ossibus, ex sanguine, ex medullis: nam omnia pro parte sui transeunt in procreationem. Lucretius ⟨I 830⟩ nunc ad Anaxagorae veniamus homoeomerian. *sane Punici ex ossibus dicunt oriri posteros, quos nos ex sanguine. an quia post longum tempus nascetur Hannibal, ideo 'ex ossibus' posuit?*

626. FACE DARDANIOS *incendiis urbium Italarum.* FERROQVE *exercituum caedibus.* SEQVARE *pro 'sequere'.*

627. NVNC OLIM *modo 'olim' futuri temporis: et quidam separant pronuntiantes, ut sit 'nunc' modo, 'olim' postea, quasi dicat 'vel nunc vel olim, quocumque dabunt se tempore vires', quia quotienscumque valuerunt Poeni bella renovaverunt: nam ideo ait 'pugnent ipsique nepotesque'.*

628. LITORA LITORIBVS CONTRARIA *aut quia in foedere cautum fuit, ut neque Romani ad litora Carthaginiensium accederent, neque Carthaginienses ad litora Romanorum: aut potest propter bella navalia accipi inter Romanos et Afros gesta.* FLVCTIBVS VNDAS INPRECOR

3 sunto autem . . . nutriunto] cf. Servii comm. in Don. p. 414, 37 sqq. K.

1 POPVLI autem populi Romani: aut POPVLIS, ut Afris Romanisque *F. Schoellius* ‖ 2 pro sunt et sint] sunto pro sunt et sint *Daniel. fort.* pro 'sint'. et 'sunto' ‖ rapta *NH* ‖ 4 ament *et* doceant *Daniel primus* ‖ 5 legunt *et* nutriunt *ego:* legant et nutriant *F* ‖ Vrbanus dicit] alii dicunt *F* ‖ dicit verbo] dicitur bo *H* ‖ 7 annibalem *FLM* ‖ 8 anaxagoran *FN:* anaxagoram *LHMn* ‖ qui omeo myrianda *F* quomodo miryan *N* qui omeomiryan *n* qui homoeo mirian *L* quomoeomyrian *H* qui omyomerian *M* ‖ 9 id est *seclusi* ‖ id est . . . ex sanguine] ergo sicut ex ossibus sic ex sanguine *M* ‖ 11 lucrentius *F* ‖ ad *om. L* ‖ anaxagoria *NH* anaxag//oriam *L* (*g in ras. l*) ‖ 12 omeoryan *F* omoeomiriam *NHL* omyomerian *M.* nunc ut anaxagorae scrutemur homoeomerian *Lucretius* ‖ *ad* ex ossibus *supr. vers.* quidam tradunt quod poeni sentiant ex ossibus oriri posteros quod nos credimus ex sanguine fieri *T* ‖ 13 annibal *F* ‖ 15 *ad* face *et* ferroque *supr. vers.* incendiis urbium italarum *et* caedibus *T* ‖ incendis *F* ‖ exercitum *F* ‖ 16 SEQVERE *F* ‖ 17 *ad* nunc olim *supr. vers.* quasi diceret abhinc ordo est nunc imprecor et olim ut pugnent litora nostra *et ab alia manu in marg.* modo olim . . . nepotesque *T* ‖ 18 sit] sic *F* nunc *omittens* ‖ 19 dabunt se tempere vires] dabunt et reliqua *F, om. T* ‖ cotienscumque *F* ‖ 20 ualuerunt *T:* ualuerint *F* voluerint *Daniel primus* ‖ poenine *F* ‖ bella renouauerunt *T:* bellare nouarunt *F* renouar * *Daniel* ‖ nam *om. Daniel* ‖ 22 LITORA LITORIBVS aut quia . . . et afros gesta *in marg. T* ‖ 23 Carthaginiensium . . . ad litora *om. F*

[*potest et*] propter illud quod in foederibus *similiter* cautum est, ut Corsica esset media inter Romanos et Carthaginienses.

629. PVGNENT IPSIQVE NEPOTES potest et ad civile bellum referri.

632. BREVITER festinatione mortis: simul nectit causam morarum et ipsi et sorori. *BARCEN hoc cognomen familiae Hannibalis fuit.*

633. *PATRIA ANTIQVA hoc est Tyros, quae ante eius patria fuit.* HVC SISTE huc adduc, ut ⟨VIII 85⟩ et cum grege sistit ad aram. hinc et 'sistatur' dicimus, id est adducatur: nam 'stare' aliud est. nec aliter possumus dicere, quam 'sta hic', 'siste huc'. fallit autem plerumque verbi similitudo, quia dicimus 'sto' et 'sisto', cum diversa significent.

635. *CORPVS PROPERET F. S. L. bona est industria hoc loco, quia cum moram velit fieri, ea loquitur, ut festinare videatur.* SPARGERE LYMPHA sacrificantes diis inferis aspergebantur *aqua,* ut ⟨VI 230⟩ spargens rore levi et ramo felicis olivae; superis abluebantur, ut ⟨II 719⟩ donec me flumine vivo abluero: modo autem inferis sacrificat, ut 'sacra Iovi Stygio'.

636. *MONSTRATA vel quae ipsa monstravi, vel quae sacerdos.* PIACVLA purgationes: alias sacrilegia.

637. SIC VENIAT *quemadmodum praeceptum est:* ne praemitteret aut praecederet. TEGE corona, ut et ipsa tardaret.

638. *SACRA 'sacrum' est quod ad deos pertinet, 'profanum' quod ad homines.* IOVI STYGIO hoc est Plutoni. et sciendum Stoicos dicere unum esse deum, cui nomina variantur pro actibus et officiis. unde etiam duplicis sexus numina esse dicuntur, ut cum in

16 sacrificantes . . . Stygio] cf. Macrob. Sat. III, 1, 7 ‖ 24 sacrum . . . ad homines] cf. Macrob. Sat. III 3, 2 ‖ 25 et sciendum . . . divisa facit] exscr. mythogr. II et III in prooemiis.

1 potest et *omisit Daniel* ‖ similiter *Daniel:* similiterque *F* ‖ cautum est *NL:* cautum erat *F* est cautum *H* sancitum est *M* scm̃ est *l* ‖ 3 NEPOTESQVE *F* ‖ 6 *ad* Barcen *supr. vers.* hoc cognomine familia hannibalis fuit *T* ‖ annibalis *F* ‖ 8 *ad* patria antiqua *supr. vers.* tyrus ubi eius patria fuit antea *T* ‖ 9 HIC *H* ‖ huc adduc] ad adhuc *F* ‖ adduc] adhuc *H* ‖ et cum] cum e *NH* cum *L* cum et *M* ‖ sistet *NLH* ‖ 12 fallet *F* ‖ plerosque *F et Stephanus* ‖ et sisto *om. NLH* (*supr. vers. add. l*) ‖ 14 CORPVS . . . videatur *non edidit Daniel* ‖ *supr. vers.* 635 bona est . . . uideatur *T* ‖ est *om. F* ‖ hoc loco quia *om. F* ‖ 16 dis *LH* ‖ 17 sparges *NLH* ‖ 20 *ad* monstrata *supr. vers.* uel quae . . . sacerdos *T* ‖ 21 purgationis *N* ‖ alias] et alia *L* et alias *l* ‖ sacrilegia] sacrificia *F* sacrilegia aut sacrificia *Daniel primus* ‖ 22 *ad* sic veniat *supr. vers.* id est quemadmodum . . . praecederet *T* ‖ praemitteretur *H* praetermitteret *Masvicius. ceterum* ne praemitteret aut praecederet *scilicet 'pecudes et monstrata piacula', id est, ne Anna ante veniret, quam Dido manus sibi intulisset.* ‖ 24 *ad* sacra *in marg.* sacrum quod . . . homines *T* ‖ 25 omines *F* ‖ 27 duplici *FL* (duplicis *l*)

actu sunt, mares sint; feminae, cum patiendi habent naturam: unde est coniugis in gremium laetae descendit. ab actibus autem vocantur, ut 'Iuppiter' iuvans pater; 'Mercurius' quod mercibus praeest; 'Liber' a libertate. sic ergo et modo Iovem Stygium dicit inferis sacrificatura, ut alibi ⟨VI 138⟩ Iunoni infernae dictus sacer. hinc et Iovis oratio caelicolae mea membra dei quos nostra potestas officiis divisa facit. QVAE RITE INCEPTA PARAVI ordo est: sacra quae paravi, animus est rite perficere.

639. *PERFICERE EST ANIMVS mire: quamdiu enim Aeneas praesens erat non omnino desperans trahebat exitium.* CVRIS *utrum* amoribus, *an rei susceptae?*

640. DARDANIIQVE ROGVM CAPITIS in quo eius imago fuerat. *et bene suum rogum illius dicit, ne suspicionem faciat.* *PERMITTERE FLAMMAE incendere.*

641. STVDIO ANILI aut pro aetatis possibilitate: aut pro industria qua utuntur aniculae: *aut pro voluntate obsequendi. alii 'celebrabat' legunt, quia antiqui hoc verbum in velocitate ponebant. Accius celebri gradu gressum adcelerate.*

642. AT TREPIDA *hoc est* festina: nam moritura nihil timebat. *TREPIDA] festina, id est occasione vix data.* COEPTIS INMANIBVS EFFERA furiata saevis cogitationibus. *'effera' autem nimis fera.*

643. *SANGVINEAM ACIEM more suo ostendit eam furentem vultu, gestu, voce.*

644. *MACVLISQVE TREMENTIS INTERFVSA GENAS hoc est trementes genas interfusas habens maculis.* PALLIDA MORTE FVTVRA aut pallidior, quam solent homines esse post mortem: aut 'pallida' omine mortis futurae. *aut 'pallida' conscientia mortis futurae.*

---

2 coniugis] georg. II 326 ‖ 17 Accius] v. 24 ap. Ribb. p. 139 ed. II

---

1 paciendi *L* pariendi *M* ‖ 2 discendit *F* ‖ 3 uocabantur *M* ‖ iubans *H* ‖ 4 praeesset *M* ‖ 6 caelicola *F* ‖ mea] a *in ras. l* ‖ menbra *F* ‖ 7 ofitiis *F* ‖ diuersa *L et mythogr.* III ‖ 8 sacra quae] † incepta *superscr. l* ‖ sacra *om. M* ‖ 9 *ad* perficere e. a. *in marg.* mire ... exitium *T* ‖ mire] unire *F* ‖ 10 *ad* curis *supr. vers.* amoribus uel rei susceptae *T* ‖ 12 DARDANIQVE *NH* ‖ 13 bene ... faciat *in marg. T* ‖ suspitionem *F* ‖ *ad* permittere fl. *supr. vers.* incendere *T* ‖ 15 ANAILI *F* ANILIB; *H* ‖ pro] per *F* ‖ 16 *ad* studio anili *in marg.* pro uoluntate obsequendi ... accelerate (*sic*) ergo celebrabat strenuitate quadam frequentabat et uelocitate *T* ‖ pro *ante* voluntate *om. F* ‖ 17 accius *T:* actius *F* ‖ Accius celebri gradu gressum accelerate *hab. Ambros.* ‖ 18 celebri *T:* celebrari *F* celeri *Commelinus primus* ‖ adcelerate *F:* accelerate *T* adcelerasse decet *Daniel primus e Nonio p.* 89 *M.* ‖ 19 nihil timebat ideo autem festina ... data *F* ‖ 20 *ad* trepida *supr. vers.* festina ex ocasione uix data *T* ‖ 21 effera] eftra *F.* fera nimis fera *ante* furiata *inseruit Daniel* ‖ *ad* effera *supr. vers.* nimis fera *T* ‖ 22 *scholia ad v.* 643 *et ad* maculisque t. i. g. *supr. vers. hab. T* ‖ mori *F* ‖ 23 et uoce *T* ‖ 26 homines] omnes *F* ‖ homine *LH* (omine *l*) ‖ 27 futuro *H* ‖ *ad* pallida *supr. vers.* conscientia mortis futurae *T* ‖ pallide *F* ‖ constientiae *F*

646. FVRIBVNDA furenti similis. *sane quidam volunt, Vergilium ubique Didonis tamquam flaminicae facere mentionem: apud veteres autem flaminicam scalas plus tribus gradibus nisi Graecas scandere non licebat, ne ulla pars pedum eius crurumve subter conspiceretur, eoque nec pluribus gradibus sed tribus, ut in ascensu duplices nisus non paterentur extolli vestem aut nudari crura. nam ideo et Graecae scalae eliguntur, quia ita fabricantur, ut omni ex parte compagine tabularum clausae sint, ne aspectum ad corporis aliquam partem admittant. et sciendum siquid caeremoniis non fuerit observatum, piaculum admitti. hic autem piaculum admittitur, quod ipsa Dido ait 'sacra Iovi Stygio' et reliqua: nam et supra ait* ⟨493⟩ *'magicas invitam' et reliqua. hoc vero loco plenius eam flaminicae ritum excessisse declarat, ubi de gradibus loquitur dicens 'interiora domus' et reliqua: neque enim potest esse altum quod tribus tantum gradibus conscenditur: unde apparet plures gradus a tribus fuisse, quod plenius de Anna subiunxit* ⟨685⟩ *'sic effata gradus evaserat altos'.*

647. NON HOS QVAESITVM MVNVS IN VSVS quem Aeneas non ad hunc usum reliquerat: et, ut supra ⟨496⟩ diximus, secundum Homerum vertitur munus in perniciem. tale est in bucolicis ⟨IX 6⟩ hos illi, quod nec bene vertat, mittimus haedos.

648. *CVBILE cubandi locum dixit.*

649. ET MENTE consilio.

651. DEVSQVE SINEBANT aut Iuppiter qui Aeneam abscedere conpulit: aut amor, aut necessitas fati.

653. VIXI excusat vitae abruptionem, quia dicit Plato magna poena adfici animas eorum qui vitam ante tempus relinquunt. ET QVEM DEDERAT CVRSVM FORTVNA PEREGI non natura, nec fatum. tribus enim humana vita continetur: natura, cui ultra centum et viginti solstitiales annos concessum non est; fato, cui nonaginta

---

1 sane quidam volunt e. q. s.] cf. Gell. X 15, 29 sq. ‖ 17 quem Aeneas e. q. s.] cf. Don. ad Ter. ad. II 1, 37 ‖ 21 cubile cubandi locum dixit] cf. Isid. or. XV 3, 9 et XX 11, 2 ‖ 28 tribus enim ... ex casu] exscr. mythogr. III 9, 10

---

1 FVRIBVNDA furenti similis sane quidam ... sic effata gradus euaserat altos *in marg. sup. T* ‖ 2 apud veteres flaminicam ... euaserat altos *hab. Ambros.* ‖ 3 autem] aut *F* ‖ plus *om. T* ‖ 4 subter *om. Ambr.* ‖ 5 in *om. F et Daniel* ‖ 1 duplicis *Commelinus primus* ‖ nisur *F* uisus *Ambr.* ‖ 6 graece scale *F* ‖ 7 eriguntur *T* (l *superscr. ead. man.*): diguntur *F* dicuntur *Ambr. et Daniel* ‖ omne *F* ex omni parte *T* ‖ 8 aliquam corporis *Ambr.* ‖ 9 in ceremoniis *Masvicius primus* ‖ 11 ait] aut *F* ‖ inuita *F* inuicta *T* ‖ 12 ritu *Ambr.* ‖ 13 domos *F* ‖ 14 conscendit *F* ‖ 15 a *ante* tribus *om. Ambr. et Daniel* ‖ 16 subiungit *Ambr.* ‖ efata grados *F* ‖ 21 *ad* cubile *supr. vers.* cubandi locum *T* ‖ 26 relinquerunt *F* relinqunt *H* ‖ 27 non natura nec fatum ... id est gladium (*sic*) antonii *in marg. T* ‖ 29 fatum *H*

anni, hoc est tres Saturni cursus, exitium creant, nisi forte aliarum stellarum benignitas etiam tertium eius superet cursum: fortuna, id est casu, qui ad omnia pertinet quae extrinsecus sunt, ut ad ruinam, incendia, naufragia. bene ergo dixit 'Fortuna': sic Cicero in Philippicis ⟨I 4, 10⟩ multa mihi inminere videbantur praeter naturam praeterque fatum, id est gladii Antonii ex casu.

654. MAGNA *cogitatione eorum qui me non viderunt, sed factis cognoverunt.* SVB TERRAS IBIT IMAGO bene imaginem dixit: valde enim quaeritur apud philosophos, quid illud sit quod inferos petat. nam tribus constamus: anima, quae superna est et originem suam petit: corpore, quod in terra deficit: umbra, quam Lucretius sic definit, †'supra spoliatus lumine aër'. ergo umbra si ex corpore creatur, sine dubio perit cum eo, nec est quicquam reliquum de homine quod inferos petat. sed deprehenderunt esse quoddam simulacrum, quod ad nostri corporis effigiem fictum inferos petit: et est species corporea, quae non potest tangi, sicut ventus: hinc in sexto ⟨391⟩ corpora viva nefas Stygia vectare carina. hanc autem rem etiam Homerus requirit simulacro Herculis apud inferos viso. et sciendum simulacra haec esse etiam eorum qui per apotheosin dii facti sunt: unde aut visi esse apud inferos aut illuc descendisse dicuntur. Horatius de Libero te vidit insons Cerberus aureo cornu decorum. sciendum tamen, abuti poetas et confuse vel simulacrum vel umbras dicere.

655. VRBEM PRAECLARAM STATVI non est contrarium illi loco ⟨88⟩ 'pendent opera interrupta': [*quia illud ex persona poetae dictum est*] nam licet paululum aliquid superesset, quantum ad ipsam pertinet fecerat: ut ⟨75⟩ urbemque paratam, item paulo post ⟨683⟩ urbemque tuam. et re vera civitati quid superest factis muris, templo posito et theatro, *foro, senatu? quibus adiunguntur etiam privatae aedes, ut* ⟨I 425⟩ *pars optare locum, tecta et concludere*

8 valde enim quaeritur . . . vel umbras dicere] exscr. mythogr. III 9, 10 ‖ 11 Lucretius] IV 366—378. cf. Lachm. adn. ad 368 ‖ 18 Homerus] Od. XI 601 sqq. ‖ 21 Horatius] carm. II 19, 29

1 exitum *T* ‖ 4 naufragia] uenena *add. M* ‖ 5 multa autem inpendere videntur praeter naturam etiam praeterque fatum *Cicero* ‖ 6 praeterque] praeter *M* ‖ factum *H* ‖ 7 *ad* magna *supr. vers.* cogitatione scilicet eorum . . . cognouerunt *T* ‖ 8 bene *FM:* bene ergo *NLH* ‖ 11 terram *M* ‖ definiuit *FL* ‖ 12 supra *NLH, om. FM* (*sed sex fere litterae erasae in M*). supero spoliatus lumine *F. Schoellius. cf. Lucr.* VI 854 *sqq.* ‖ lumines *F* ‖ 14 deprehendere *L* ‖ simulacrum *om. M* ‖ 16 sicut nec ventus *mythogr.* ‖ 19 simulacra *om. M* ‖ 20 dicendisse *F* ‖ descendisse dicuntur] docendis secuntur *H* ‖ 22 cornu *F:* curru *NLHM* ‖ deorum *H* ‖ abuti] abipso *H* ‖ 25 persone *F* ‖ dictum] supra dictum *Daniel primus* ‖ 27 faceret *H* ‖ 29 posito et] portu *F* ‖ 30 obtare *F*

sulco. MEA MOENIA VIDI a me facta: et pertinet ad adfectum, ut ⟨III 498⟩ quam vestrae fecere manus.

656. VLTA VIRVM puniendo eius interfectorem: nam ideo addidit 'poenas inimico a fratre recepi'. et re vera nulla avari maior est poena, quam amittere pecuniam propter quam commiserat scelus. bene autem 'recepi', quasi debitas, *vel quod partem maximam civium sollicitavi.* ergo hoc dicit: feci illud *et illud:* felix nimirum fuissem, si tantum Aeneas Carthaginem non veniret. alii haec quasi per interrogationem volunt accipi, ut nihil dicat esse perfectum: 'numquid urbem statui? numquid ulta sum virum? numquid a fratre poenas recepi? felix tamen fuissem, si vel hoc tantum contingeret ut Carthaginem non veniret Aeneas'. et hanc varietatem gignit hic sermo 'tantum': nam ad utrumque admittitur: tamen melior est sensus superior, quem non nulli sic exponunt propter ⟨88⟩ 'pendent opera interrupta', ut ordo sit 'urbem praeclaram et mea moenia statui vidi, hoc est vidi dum statuerentur'.

659. OS INPRESSA TORO adplicito ore ad lectulum: *vel 'os' faciem:* aut quasi amatrix, ut ⟨82⟩ stratisque relictis incubat: aut certe quasi peritura insensibili rei dat sensum, et sic ad lectulum loquitur, ut ad hastam Turnus ⟨XII 97⟩ te Turni nunc dextra gerit, Mezentius ad equum ⟨X 861⟩ Rhoebe diu, res siqua diu mortalibus ulla est.

660. SIC sic quasi interrogatio et responsio: et placet sic inultam perire, *vel hoc genere mortis?* placet. et hoc eam se loco intellegimus percussisse: unde alii dicunt verba esse se ferientis. *alii ita distinguunt 'sed moriamur ait' et sic post adiciunt 'sic iuvat ire sub umbras', ut dubitaverit an inulta deberet mori, deinde ultionis difficultatem circumspiciens dixerit 'sic iuvat ire sub umbras'.*

---

19 aut certe . . . ulla est] cf. Macrob. Sat. IV 6, 10

---

1 adfectum *FN* affectum *LM* defectum *H* effectum *vulgo* ‖ 7 feci istnd et illud *Guelferb. I et Fabricius* ‖ et illut *F* ‖ nimium *Daniel primus* ‖ 8 venisset *Fabricius* ‖ 11 si vel hoc tantum contigisset ut Carthaginem non venisset Aeneas *G. Vossius* ‖ 12 et] sed et *F* ‖ 13 tantum] quem alii tantummodo interpretantur *add. Daniel* ‖ ad *om. M* ‖ 16 hoc est vidi *om. L, supr. vers. add. l* ‖ vidi *om. M* ‖ cum *M* ‖ statuerentur] statui enim infinitivus a passivo statuor. FELIX . . . CARINAE a Catullo accepit qui dicit (64, 171) 'Juppiter omnipotens, utinam ne tempore primo Gnosia Cecropiae tetigissent litora puppes'. *add. D. cf. Macrob. Sat.* VI 1, 42 ‖ 17 os faciem *Daniel:* officiem *F* ‖ 18 ut . . . peritura *om L, in marg. suppl. l* ‖ 19 certe *om. M* ‖ 23 sic inultam perire] *ab his verbis incipit Cassellani quaternio* XVII. ‖ sic inultum *F* sic me inultam *L (sed* in *add. l)* sic inulta *M* ‖ 24 perire] mori *M* ‖ placet *omisit Daniel primus* ‖ 25 se ferientis *C:* se *om. reliqui libri* ‖ 26 quidam distinguunt sed moriamus *(sic)* . . . sic iuuat ire *in marg. T* ‖ distingunt *F* ‖ moriamus *FT* ‖ sic et *T* ‖ 27 sub] per *T* ‖ umbrā *F* ‖ an inulta *Daniel:* amulta *F* multa an *T* ‖ 28 dificultatem *F* ‖ arcümspiciens *F*

661. HAVRIAT HVNC OCVLIS IGNEM aut videat omina tempestatis futurae, *quia navigantibus malum omen est, si rogalis flamma videtur:* aut certe satisfaciat suae crudelitati. *AB ALTO a mari.*

662. *DARDANVS pro Dardanius: Plautus natus Argis ex Argo patre: vel quod ipse Aeneas ante Dardanus dictus est.* *ET NOSTRAE SECVM FERAT OMINA MORTIS ut Aeneas quoque per vim maturius obeat. et bene infausta omnia inprecatur ei, quia ad novi regni auspicia properat.*

663. INTER TALIA per talia, ut ⟨VII 30⟩ hunc inter fluvio Tiberinus amoeno.

664. *CONLAPSAM ASPICIVNT non induxit occidentem se, sed ostendit occisam. et hoc tragico fecit exemplo, apud quos non videtur quemadmodum fit caedes, sed facta narratur.*

665. SPARSASQVE MANVS aut perfusas sanguine: aut morte resolutas.

667. FEMINEO VLVLATV proprio feminarum. Horatius et illa non virilis eiulatio.

670. ANTIQVA TYROS vel nobilem dicit: vel illud ostendit, quia Carthago ante Byrsa, post Tyros dicta est, post Carthago a Cartha oppido, unde fuit Dido, inter Tyron et Beryton.

672. AVDIIT EXANIMIS *id est* territa: nam ut *supra* diximus ⟨I 484⟩ 'exanimatus' mortuus est.

673. ORA SOROR FOEDANS cruentans, sanguine foedans.

674. NOMINE CLAMAT aut Didonem vocat, ut supra ⟨35⟩ diximus, Poenorum lingua viraginem: nam Elissa dicta est; sed virago est vocata, cum se in ignem praecipitavit. aut 'nomine clamat' nominat: sicut et Homerus dicit *ἔκ τ' ὀνόμαζεν*. [*sexies nominabat*]

4 Plautus] Amphitr. prol. 98 ‖ 16 Horatius] ep. X 17 ‖ 18 vel illud ostendit e. q. s.] cf. Isid. or. XV 1, 30 ‖ 22 exanimatus mortuus est] cf. Don. ad Ter. Andr. I 4, 7. hec. III 3, 4

1 omnia *FH* ‖ 2 quia ... videatur (*sic*) *edidit Stephanus* ‖ 3 satis facit *M* ‖ 4 *ad* Dardanus *supr. vers.* pro ... dictus est *T* ‖ plaustus *F* ‖ Argis] argis id est *T* ‖ 6 oma *F* ‖ 7 omnia] oma *F* ‖ quia] qui *Daniel primus* ‖ 9 inter fluvio] interfluit *Ml* ‖ 10 amoena *FM* ‖ 11 *scholium ad v.* 664 *in marg. hab. T* ‖ in n induxit *F* (in *superscr. ead. man.*) ‖ induxit] illam *add. T* ‖ 12 occisum *F* ‖ hoc] oc *F* ‖ 16 HVLVLATV *F* VVLTV *C* ‖ proprie *ex* proprio *L* ‖ illa] illi *F* ‖ 17 non *om. L, supr. vers. add. l* ‖ heiulatio *FC* ‖ 19 antea *C* ‖ carta *FNLH* cartha *CM. cf. adnot. crit. ad Aen.* I 343, *ubi Floriacensis scripturam per errorem non recte enotavi* ‖ 20 tyrone *NH* tyrum *L* ‖ beryton *NH:* biritlon *F* byriton *C* beriton *L* pyriton *M* ‖ 21 id est *hab. C* ‖ supra *hab. M* ‖ dixi *M. ceterum quod ad Aen.* I 484 *Servius praecepit huic contrarium est.* ‖ 23 FEDANS *F* SEDANS *H* ‖ sanguine foedans] ut sanguine foedantem *FC. cf. Aen.* II 502 ‖ fedans *NH* ‖ 25 elista *F* ‖ 26 uocitata *C* ‖ mat (*e* 'clamat') ... ut *om. H* ‖ 27 homeros *C* ‖ dixit *L* ‖ EKTOONOMAZEN *FC* EKTOMAZEN *N* EKTONOMAZEN *LM* ‖ sexies nominabat *hab. C et edidit Stephanus* ‖ sexees *F*

aut certe vero nomine, ut solent dolentes: ut ⟨IX 479⟩ hunc ego te Euryale aspicio, item mater, Cyrene mater: hinc et ibi ait et te crudelem nomine dicit. et multi quaerunt, quomodo procedat hoc, cum eius nomen nusquam sequatur. sed tractum est a iure, ubi dicitur nihil interesse, utrum quis unum filium habens dicat 'fili, heres esto', an 'Titi, heres esto'. ergo dicendo 'hoc illud germana fuit' quasi nomen dixit. sane sciendum, bene eum perturbatae integrum non dedisse sermonem.

675. HOC ILLVD GERMANA FVIT *adlocutio per conquestionem.*

676. HOC ROGVS ISTE MIHI adludit ad historiam.

677. QVID PRIMVM DESERTA QVERAR? conquestio, cur relicta sit nec ad par exitium convocata. COMITEMNE SOROREM deest 'illudne quod sprevisti comitem sororem'? et semiplene loquitur.

679. TVLISSET *abstulisset.*

680. STRVXI MANIBVS *quasi sceleris contaminata, et quasi ipsa interitum sororis adiuverit.* STRVXI MANIBVS subaudis 'rogos'. PATRIOS DEOS Saturnum et Iunonem.

681. POSITA exanimata: Statius positusque beata morte pater. CRVDELIS † *illum crudelem dicit, quod sit dubium, tu an ego.*

682. EXTINXTI TE MEQVE SOROR *Varro ait non Didonem, sed Annam amore Aeneae inpulsam se supra rogum interemisse.* POPVLVMQVE PATRESQVE VRBEMQVE TVAM *'patres' id est senatum; 'urbem tuam' quam tu extruxisti. et quidam hoc loco volunt tres partes politiae conprehensas, populi, optimatium, regiae potestatis: Cato enim ait de tribus istis partibus ordinatam fuisse Carthaginem.*

683. DATE LYMPHIS *date lymphas ut vulnera abluam.* DATE aut

---

2 mater] georg. IV 321 ‖ 3 et te] georg. IV 356 ‖ 18 Statius] Theb. VIII 652 ‖ 24 Cato] orig. IV, 6 Iord. 80 Pet.

---

2 et ibi] tibi *NH* ‖ 6 filii *L* (fili *l*) ‖ eres *F* hores *H* ‖ hesto *F* ‖ an . . . esto *om. C* ‖ tite *ex* titi *L* ‖ beres *F* ‖ 9 *ad* hoc i. g. f. *supr. vers.* allocutio per conquestionem *T* ‖ 10 *scholium ad v.* 676 *om. T* ‖ 11 conquestio] conqueritur *FC* ‖ 12 nec *om. C* ‖ SOROREM] s. *add. M* ‖ 13 loquitur] quod afflictis convenit *add. D* ‖ 14 *ad* tulisset *in marg.* abstulisset *T* ‖ 15 *ad* struxi manibus *supr. vers.* quasi . . . adiuuerit *T* ‖ 16 adiuueret *F* ‖ EXTRVXI *NL* ET STRVXI *H* ‖ 18 flatius *F* ‖ 19 *ad* crudelis *supr. vers.* crudelem dicit ut sit dubium tu an ego *T* ‖ illum] *fort.* utrum se an illam crudelem dicit? *vel* illam crudelem dicit quamvis sit dubium *e. q. s. sententia scholiastae haec esse videtur, 'crudelis' et ad Didonem et ad Annam posse referri* ‖ sit] se *F* ‖ 20 EXTINCXISTI ME TEQVE *F* ‖ Varro . . . Carthaginem *supr. vers. et in marg. hab. T* ‖ Varro ait . . . interemisse *hab. Ambros.* ‖ 21 super *F* ‖ interimisse *F* ‖ 22 sematum *F* ‖ 23 tu *om. F* ‖ tris *F* ‖ politiae] id est administrationis rei publicae *add. T* ‖ 24 obtimatium *F* ‖ h cato. enim *F* ‖ Cato ait de populo optimatibus et regia potestate ordinatam fuisse Carthaginem *hab. Ambros.* ‖ 26 DATE LYMPHIS date limphas ut uulnera abluam hoc est date aquam aut date *e. q. s. F*

aquam: aut 'date', id est permittite. lavare autem cadavera satis proximis concedebatur: unde queritur mater Euryali ⟨IX 485⟩ nec vulnera lavi veste tegens. *sane in sacris pura vestis appellatur quae neque funesta sit, neque maculam habeat ex homine mortuo. id hoc loco conprehensum accipi potest, cum Dido inducitur habuisse crinem sacratum, quo videlicet absciso posset sine cruciatu mori: prius tamen voluit ablui cruorem cum ait 'date vulnera lymphis abluam'. plenius tamen infra ait 'semianimemque sinu germanam' usque 'veste cruorem', ut tamquam in veste pura legitimo ritu morti data haberetur, quae quod sacratum crinem habuerit, vitae fuerit inmorata: nam subiecit apte ex persona Iridis* ⟨702⟩ *'hunc ego Diti sacrum iussa fero teque isto corpore solvo'.*

685. ORE LEGAM *muliebriter, tamquam possit animam sororis excipere et in se transferre.* sic Cicero in Verrinis ⟨II 5, 45, 118⟩ ut extremum filiorum spiritum ore excipere liceret. GRADVS EVASERAT ALTOS *id est* ascenderat, rogi scilicet, qui pro qualitate fortunarum fiebant: unde in sexto ⟨178⟩ ait caeloque educere certant. *aut quia lecti antiquorum alti erant et gradibus ascendebantur, quibus superatis Anna amplectitur sororem.*

686. *AMPLEXA FOVEBAT bene non 'fovit', sed 'fovebat', ut id diu factum ostenderet.*

687. *SICCABAT] exprimebat vel abluebat, ut* ⟨X 834⟩ *vulnera siccabat lymphis. an suam vestem vulneri Didonis intersertam.* CRUORES ursurpavit: nam nec 'sanguines' dicimus numero plurali, nec 'cruores'. 'siccabat' autem exprimebat.

689. SVB PECTORE nunc per transitum dicit vulneris locum.

3 sane . . . mortuo] cf. Paul. Festi s. v. 'pura vestimenta'

1 satis] solis *G. Vossius* satu *F. Schoellius* cognatis et proximis *coni. Hagenus* ‖ 2 concedebantur *F* ‖ mater *om. C* ‖ 3 in sacris pura uestis appellatur . . . teque isto corpore soluo *in marg. sup. T* ‖ appelatur *F* ‖ 6 absciso *T:* abscio *F* abscisso *Daniel* ‖ posset *T:* possit *F* ‖ 7 limphis *F* limphys *T* ‖ 8 sinum *F* sinum *ex* signum *T* ‖ 9 legitimo ritu morte *T* legitimorum tumorte *F* legitimo sumptu morte *Daniel* legitimo sumptu morti *Masvicius* ‖ 10 quae quod *T:* q quod *ex* q quad *F* quod quae *Daniel* quodque *Masvicius* ‖ 11 Iridis *Daniel:* diis *F* iris *T* ‖ 13 LEGAM] id est excipiam *add. Lion* ‖ *ad* ore legam *in marg.* muliebriter dicit tamquam possit sororis spiritum excipere et in se transferre *T* ‖ muliebriter . . . transferre *huc transposuit Daniel, post* extremum *hab. F* ‖ 14 sic *om. F* ‖ 15 ut filiorum suorum postremum spiritum ore excipere liceret *Cicero* ‖ 16 ascendit *M* ‖ rogi scilicet] aut rogis qui licet *F* ‖ 17 fiebat *vulgo* ‖ ait *om. M* ‖ 18 erunt *F, corr. Daniel* ‖ 20 *ad* fovebat *supr. vers.* hoc dicit ut ostendat diu factum *T* ‖ fovit] fuit *F, corr. Daniel* ‖ diū *F* ‖ 22 CRVORES exprimebat . . . infectam usurpauit *e. q. s. F* ‖ *ad* siccabat *supr. vers.* exprimebat uel abluebat uel exsiccabat limphis suam ueste (*sic*) uulneri didonis intersectam *T* ‖ abluebat] aliaebat *F* alluebat *Daniel* ‖ 23 sicabat limpis *F* ‖ vulnere *Daniel* ‖ intersertam *scripsi:* interfectam *F* infectam *Daniel* ‖ 24 usurpavit] usurpatum est contra artem *M* nam . . . cruores *omittens* ‖ diximus *H* ‖ 26 nunc *LMn:* nam *NH, om. FC* ‖ dicit] dictum *FC*

691. TER REVOLVTA TORO EST aut 'saepius': aut promanteusis est, *praesagium*, propter bella Carthaginis. *ERRANTIBVS vicinitate mortis.*

692. INGEMVITQVE REPERTA atqui dixit ⟨631⟩ invisam quaerens quam primum abrumpere lucem, sed ostendit morientes sua inprobare desideria, ut in sexto ⟨436⟩ quam vellent aethere in alto nunc et pauperiem et duros perferre labores.

693. TVNC IVNO OMNIPOTENS aut pronuba, aut inferna.

694. DIFFICILESQVE OBITVS quia supererat vita ei, quae casu, non aut fato aut natura moriebatur: ut ⟨696⟩ 'nam quia nec fato, merita nec morte peribat', id est naturali. IRIN DEMITTIT OLYMPO ut et supra ⟨III 46⟩ diximus, trahit hoc de Alcesti Euripidis, qui inducit Mercurium ei comam secantem, quia fato peribat mariti. *alii dicunt Euripidem Orcum in scenam inducere, gladium ferentem quo crinem Alcesti abscidat, et Euripidem hoc a Phrynicho, antiquo tragico, mutuatum.* sane sciendum hoc ideo nunc fieri, quia certis consecrationibus solebant homines facere ut muniti essent adversus fortunae impetus, nec poterant mori nisi exauctorati illa consecratione: unde circa Didonem ista servantur.

696. *NAM QVIA NEC FATO cum dicat Vergilius* ⟨X 467⟩ *stat sua cuique dies, quomodo hic dicit 'nam quia nec fato merita nec morte peribat, sed misera ante diem'? nam si fato vivimus, quid agunt merita? si pensamur meritis, quae vis fati? quomodo hic et fatum ad-*

---

2 'errantibus' vicinitate mortis] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VIII 756 | 12 trahit hoc . . . mutuatum] cf. Macrob. Sat. V 19, 1 sqq. mythogr. III 9, 11 | 16 sane sciendum . . . servantur] exscr. mythogr. III 9, 12

---

1 *ad* ter r. t. e. *supr. vers.* aut sepius aut est praesagium propter tria bella punica *T* ‖ promanteusis *FC* promanteusus *NLH* ꝑ mante usus *M* pro oeconomia usus *Leid. Burm.* ‖ 2 est . . . mortis] est errantibus uicinitatem (*sic*) mortis propter tria bella punica praesagium propter bellam chartagium *F* ‖ praesagium *hab. C* ‖ Carthaginis] nam tria cum Romanis fuere bella Punica *vulgo addunt* vicinitate *Daniel* ‖ 4 adquid *F* aut qui *N* ‖ dixit] supra ait *M* ‖ 8 *ad v.* 693 *in margine Turonensis ea manus quae tironianis notis utitur haec scripsit* Iunoni consecrata fuerat. ideoque non poterat mori nisi consecratio soluta fuisset. dicunt enim scire pontifices quasdam consecrationes. quibus postquam aliquis consecratus fuerit, non posse illum mori donec soluta consecratione. et ideo iuno transmisit irim id est arcum caelestem uel deam eius arcus ut solueret illam consecrationem. ‖ 11 IRIM *F* YRIN *L* ‖ DEMITTIT *NLH* DIMITTIT *CM* DEMISIT *F* | 12 alcisti *FC* alcestide *M* ‖ 13 Mercurium] mortem *G. Vossius* ‖ 14 *ad v.* 694 *in marg.* praeter quod seruius dicit quidam dicunt euripidem . . . alcisti abscidat et hoc euripidem a phenico antiquo tragico mutuatum ex quo hoc sumpsit uirgilius *T* ‖ eurypidem *F* ‖ oscum *F* ‖ ferententem *F* ‖ 15 alcisti *F* ‖ abscindat *Daniel* ‖ et *om. F.* at *Jahnius nor. mus. rhen.* IX *p.* 625 ‖ Phrynicho *Jahnius:* phenico *T* poenia *F* Pratina *Bentleius, cuius emendationes aliquot Servianas edidit Edmundus Hedicke in programmate gymnasii Quedlinburgensis anni* 1879. Panyasi *G. Vossius* ‖ 18 poterunt *C* ‖ 20 *scholium ad v.* 696 *in marg. hab. T* | 21 hic *T:* hiac *F* hoc *Daniel* ‖ 22 peribat *om. T* ‖ 23 hic *ex* hoc *F* ‖ fatu *F*

mittit et meritum? deinde cum dixerit 'stat sua cuique dies', quomodo hic dicit 'ante diem'? harum rerum ratio sic redditur: sunt [et] fata quae dicuntur denuntiativa, sunt alia fata quae condicionalia vocantur. denuntiativa sunt quae omni modo eventura decernunt, ut verbi gratia 'Pompeius ter triumphaturus est': hoc illi fata decernunt, ut ubicumque terrarum fuerit, ter triumphet, nec potest aliter evenire: et ideo fatum quod hoc denuntiat denuntiativum vocatur. condicionale vero huius modi est 'Pompeius si post Pharsalicum bellum Aegypti litus attigerit, ferro peribit': hic non omni modo necesse erat ut videret Aegyptum, sed si casus illum ad aliam regionem forte duxisset, evaserat. sic et apud Homerum Achilles refert, matrem deam sibi dixisse, ut si bello Troiano se subtraheret et reducem patriae daret, alta senecta viveret, sed inglorius; si vero apud Troiam pugnando perseveraret, adeptus magnam gloriam primaevus obcumberet. vides igitur condicionem fati sub duplici eventus expectatione pendere: Achilli enim dies statuta erat, qua domum repetens senex periret, sed quia bellum non reliquit, obiit quidem ante diem fato statutum, sed nec tum sine fato, quia de gemina fati auctoritate veniebat utraque condicio. sic et Didoni decretum fuerat ut urbem praeclaram statueret, ulcisceretur virum, poenas de parricidio fratris exigeret, perveniret autem ad seram mortem sine ulla felicitatis offensa, si Troiana classis ad litus Africae non veniret, qua portum Carthaginis ingressa nec continuaretur ulterius reginae nota felicitas, nec expectaretur ad mortem dies illa sera quae fuerat constituta. haec sciens Maro inducit ipsam Didonem in extremis suis ista dicentem 'urbem praeclaram statui, mea moenia vidi ulta virum, poenas inimico a fratre recepi, felix heu nimium felix, si litora tantum numquam Dardaniae tetigissent nostra carinae'. sic et Vulcanus respondens Veneri armari filium postulanti condicionale fatum adserit fuisse Troianis, ut si Aeneas caelestibus armis fuisset armatus, annos decem ultra

11 apud Homerum] Il. XVIII 88 sqq.

1 dende *T* ‖ 2 hic dicit *T*: hicit *F* dicit *Daniel* ‖ sic redditur *ex* siccreditur *T* ‖ facta *F* ‖ 3 denuntiativa] denuntiatia tua *F* ‖ 4 decernunt *T*: deterunt *F* deferunt *Daniel* ‖ 5 ter] adulter *T* ‖ triumfaturus *F* ‖ decernunt *T*: decerunt *F* dederunt *Daniel* ‖ 6 fuerit] sit *T* ‖ ter triumphet *om. T* ‖ triumfit *F*, *corr. Daniel* ‖ nec *T*: non *F* ‖ 7 denunciatiuum *F* ‖ 8 persalicum *F* ‖ 9 ferra *F* ‖ hic] ha *F* ‖ 10 euaderet *T* ‖ 11 achillis *F* ‖ sibi deam *F* ‖ 12 subtraere *F* ‖ alta] et longa *T* ‖ viveret] uelleret *F* ‖ 13 aput *F* ‖ 14 primeuus *FT* ‖ occumberet *T* ‖ 15 exspectatione *F* ‖ achylli *T* ‖ statuterat *FT*, *corr. Daniel* ‖ 16 qua

v

. . . periret] qua si domo repetisset non periret *T* ‖ senec *F* ‖ relinquid *F* ‖ 17 facto *F* ‖ sed nec tum] senectum *F* ‖ 18 condicio sic] condiciora *F* ‖ didone *F* ‖ 19 paenas *F* ‖ 20 peruenerat *F* ‖ 21 uenisset *T* ‖ 23 fuera *F* ‖ 24 Maro] uirgilius *T* ‖ 25 praeclarum *F* ‖ 26 inimica *F* ‖ numium *F* ‖ tatum *F* ‖ 27 danie *F* ‖ uostradi charine *F* ‖ 28 adferit *F* ‖ 29 armatos *F*

quam stetit Troia duraret, nec Priamus ante idem tempus periret: quo praesidio praetermisso propagandae Troianae incolomitatis extincta condicio est: et hoc est quod ait ⟨VIII 396⟩ *'similis si cura fuisset'; et quod dicit 'fas nobis' et reliqua, hoc est per fata licuisset, si enim nefas est obviare fatis, fas est omne quod permittente fatorum lege praestatur. ergo sensus hic est: cura, quae tibi nunc est, si stante Troia fuisset, armari filium tuum mihi per fata licuisset, propter rationem scilicet condicionalis fati, et vitam Priami et regna Troiae tam Iuppiter quam fata servassent, cum hoc decreti condicio contineret. ergo 'stat sua cuique dies' aut denuntiativo fato et mutationem omnino non recipit, aut condicionali et, si eventum alterum casus adtulerit, non expectata die adceleratur interitus: quod ergo dixit 'nam quia nec fato merita nec morte peribat', nolo illum putes universa confundere: illi enim dicuntur non fato perire sed merito, qui maxima in deos et non ignoscenda committunt, ut Salmoneus, ut contemptor divum Mezentius, ut Tityus, ut Ixion: quos si fato dixeris oppetisse, purgaveris; nam qui excedunt delinquendi modum ipsi sibi poenam sanciunt, quam si fatis inputandam putaveris, excusas peremptorum reatum. hoc est ergo quod dicit 'nam quia nec fato'; id est denuntiativo, 'merita nec morte', id est nullo inmani crimine commisso, sed 'misera ante diem', hoc est uno de condicionalibus fatis statuto: si Troianae classis non contigisset adventus.*

697. SED MISERA ANTE DIEM non est contrarium quod dicit in decimo ⟨467⟩ stat sua cuique dies: nam, ut saepe diximus, secundum sectas loquitur; et hoc secundum alios, illud secundum alios dictum est. quamquam grammaticae responsioni possit sufficere omnia vincit amor. [et nos cedamus amori] *FVRORE quia pudica in amorem devenerat.*

698. FLAVVM CRINEM matronis numquam flava coma dabatur,

---

27 omnia] huc. X 69

---

2 praesido *F* ‖ propagandae *T*: praepaiandae *F* praeparandae *Daniel* ‖ condatio *F* ‖ 3 agit *T* ‖ si] se *F* ‖ 5 permitte *F* ‖ 7 *fort.* armare ‖ tuum filium *T* ‖ 11 kasus *F* ‖ attulerit *T* ‖ expectata *scripsi*: spectata *T* specta *F* inspecta *Daniel* ‖ 12 acceleratur *T* ‖ 13 merito *F* ‖ 15 salmonius *FT* ‖ 16 titius *FT* ‖ purgabis *T* pugnaveris *Commelinus primus* ‖ 17 delinquedi *F* ‖ 18 puticueris *F* excuras *F* ‖ perimendorum *T* ‖ 19 denunciato *F* denuntiato *T*, *corr. Daniel* 21 huno *F* ‖ concionalibus *F* ‖ statuo *F* ‖ 25 secundum lucretii sectas *Ml* ‖ et hoc . . . dictum est] et hoc secundum alios dictum est, Epicureos scilicet, ut inferius in decimo dictum est *Fabricius* et hoc secundum alios, Epicureos scilicet, illud secundum alios, Stoicos nimirum, dictum est *Masvicius* ‖ illud] illuc *F* id illud *C* ‖ 26 gramaticae *FCNH* ‖ responsionis *F* responsione *N* responsioni *ex* responsione *L* responsiones *Commelinus* ‖ possum *F* possunt *Commelinus* ‖ suficere *F* ‖ 27 et . . . amori *om. M* ‖ cedemus *H* ‖ *ad* furore *supr. vers.* quia . . . deuenerat *T*

sed nigra: unde Iuvenalis ⟨VI 120⟩ et nigro flavum crinem abscondente galero. huic ergo dat quasi turpi: *vel quia in Catone legitur de matronarum crinibus flavo cinere unctitabant ut rutili essent.*

699. CAPVT DAMNAVERAT necdum eam morti destinaverat. *potest accipi 'Stygioque caput damnaverat Orco', ut Didonem voto liberaret, quod semper omnes optant, ut sine cruciatu moriantur: nam subiunxit 'hunc ego Diti sacrum' et reliqua, id est libero. vel illud ab Orco nondum liberaverat, cum illa devotum crinem adhuc retinens inter reos esset. ergo cuiuscumque debiti, id est reatus damnatio finem facit. 'damnare' autem est damno adficere, id est debito liberare. ideo et cum vota suscipimus, rei voti dicimur, donec consequamur beneficium et donec condemnemur, id est promissa solvamus, ut damnabis tu quoque votis. et bene poeta non ait 'illam damnaverat', sed 'caput' ipsum, unde crinis fuerat auferendus.*

700. IRIS ROSCIDA quia cum nubibus est, quae rore non carent. ADVERSO SOLE bene naturalem rem expressit. Iris enim nisi e regione solis non fit, cui varios colores illa dat res, quia aqua tenuis, aër lucidus et nubes caligantes inradiata varios creant colores.

703. *SACRVM IVSSA FERO Euripides Alcestin Diti sacratum habuisse crinem dicit, quod poeta transtulit ad Didonem.* CORPORE SOLVO *id est animam tuam,* quia ait supra 'nexosque resolveret artus'.

704. OMNIS ET VNA uno impetu effusa est vita, id est anima. DILAPSVS CALOR secundum eos qui dicunt animam calorem esse, qua recedente corpus friget, ut ⟨VI 219⟩ corpusque lavant frigentis et ungunt.

---

2 in Catone] orig. VII 9 Iord. 114 Pet. ‖ 13 damnabis] buc. V 80 ‖ 17 Iris . . . colores] exscr. Isid. or. XIII 10, 1 et mythogr. II 6. cf. mythogr. III 4, 2 ‖ 25 secundum eos e. q. s.] exscr. mythogr. III 9, 12

---

1 et] sed *FC* ‖ nigrum flauo *Iuvenalis* ‖ 2 hunc *H* ‖ datur *FC* ‖ quasi *om. C* ‖ turpi *ex* turpe *L* ‖ *ad v.* 698 *in marg.* huic quasi turpi dat crinem flauum uel quia in catone legitur . . . essent *T* ‖ turpi flauum uel quia *F* turpi. Aut FLAVVM quia *Daniel* ‖ 3 rutili *scripsi:* rutuli *T* rutilae *F* ‖ 5 nondum *F* ‖ 6 *ad v.* 699 *in marg* potest accipi istud ita, ut didonem morte uoto liberaret . . . fuerit (*sic*) auferendus *T* ‖ stigioque capud *F* ‖ 8 libere *F* ‖ 9 ab Orco] aliorci *F fort.* vel illud: caput voto nondum *e. q. s.* ‖ 11 aficere *F* ‖ 13 condempnemur *F* 14 capud *F* ‖ 15 aferendus *F* ‖ 16 cum nubibus est] cum nubilibus sit pluvialibus *Daniel* cum nubibus fit pluvialibus *Commelinus* ‖ quae rore] querere *F* ‖ 18 fit] fuit *F* ‖ 19 caligans *L* (caligantes *l*) ‖ inradiant ista et uarios creant colores *F* inrideat et uarios c. c. *C* inradiata ista v. c. c. *Isidorus. fort.* inradiatae. *cf. mythographi* ‖ 21 *ad v.* 703 *in marg.* euripides . . . ad didonem *T* ‖ eripidis *F* ‖ alcistin *F* alcisten *T* ‖ sacrum *T* ‖ 22 dicit *om. T* ‖ quod hic poeta *T* ‖ *ad* isto corpore *supr. vers.* id est animam tuam *T* ‖ 24 hoc est *M*

705. IN VENTOS VITA RECESSIT id est anima, ut in quarto georgicorum ⟨224⟩ quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas. et dicendo 'in ventos' aut eos sequitur, qui animam aërem dicunt, hoc est 'in materiam suam rediit': aut certe eos qui dicunt animam perire cum corpore, ut intellegamus 'evanuit, in ventos recessit', ut in nono ⟨310⟩ sed aurae omnia discerpunt.

1 in quarto georgicorum *in marg. n:* in VI. *libri, ut non possit dubitari, quin Servius memoria falsus versum illum sexto Aeneidis tribuerit* ‖ 4 redire *FC* rediit *in ras. l* ‖ 6 aurae] cuire *F* ‖ discerpunt et reliqua *F* ‖ discerpunt] id est evanescunt *add. D* ‖ P. VIRG. MARON. COMM. AEND. LIB. IIII. EXPL. INC. LIB. V. *C* EXPLICIT LIBER .IIII. INCIPIT LIBER .V. *M* LIBER IIII EXPLICIT QVINTVS INCIPIT *l*

SERVII GRAMMATICI

IN VERGILII AENEIDOS LIBRVM QVINTVM COMMENTARIVS.

1. INTEREA dum fletur aut sepelitur Dido: et hoc sermone librum, ut solet, superioribus iunxit. cuius pars maior ex Homero sumpta est: nam omnia quae hic commemorat, exhibentur circa tumulum Patrocli, nisi quod illic curule exercetur, hic navale certamen. sane intellegendum non potuisse fieri, ut una, nec plena die Aeneas ad Siciliam perveniret: unde accipiendum est, sicut supra legimus, quod circa primum ortum lucis navigavit, ut ⟨IV 586⟩ regina e speculis ut primum albescere lucem vidit et aequatis classem procedere velis. ergo tota die dum se Dido interimit, dum fletur, paululum provectus est, leniter spirantibus ventis, et flammas rogi circa vesperam vidit, quo tempore et per naturam ignem videre potuit, et per pristinum morem, quo per diem cadavera non incendebantur. deinde tota navigans nocte et alterius diei parte ad Siciliam venit. MEDIVM aut 'medium' est quicquid a principio recedit et necdum finem sortitur: aut 'medium' sic altum, ut medium putares, ut ⟨III 664⟩ graditurque per aequor iam medium: nam vere 'medium' sequenti indicat loco ⟨8⟩ 'ut pelagus tenuere rates nec iam amplius ulla occurrit tellus: *maria undique e. u. c.*' *sane speciem pro genere posuit: nam mare significat 'maria'.* TENEBAT *nautico usus est verbo, ut* ⟨IV 46⟩ *Iliacas vento tenuisse carinas et* ⟨III 686⟩ *ni teneant cursus.*

2. CERTVS aut indubitabiliter pergens, *id est itineris sui cer-*

1 aut] et *C* ‖ 2 iungit *M* ‖ 4 currule *L* ‖ exercetur] tamen *add. F* ‖ 7 primum *om. FC* ‖ 10 interimit *NLM:* interemit *FC* interimi et *H* ‖ leniter] palenites *M* (t. leniter *superscr. m*) ‖ 11 et per naturam *om. C* ‖ 12 et *om. NL* (*add. l*) ‖ pristinam mortem *N* (*corr. n*) ‖ quo] quod *M* ‖ 14 peruenit *M* ‖ est . . . aut medium *om. C* ‖ 17 nam vere medium *om. FC*, vere medium *om. M* (*add. m*) ‖ loco] id est *add. M* ‖ 19 maria u. e. u. c. *hab. C, om. F, qui post* maria *exhibet* et reliqua ‖ 20 *ad* tenebat *supr. vers.* cum dicit tenebat nautico uerbo usus *T* ‖ 21 niteant *F*

tus: aut 'certus Aeneas', id est sollers, strenuus, *velox*, ut ⟨I 576⟩ equidem per litora certos dimittam. ATROS AQVILONE quos nuper flans aquilo atros effecerat, ut ⟨IV 310⟩ et mediis properas aquilonibus ire per altum. nam *ex Africa venientibus auster secundus est, aquilo adversus: ergo hoc dicit quod fluctus, qui atri esse consuerunt aquilonis flatu, qui ante flaverat secundo flatu, secarit Aeneas surgente zephyro, ut Mercurius* ⟨IV 562⟩ *nec zephyros audis spirare secundos. sed* novimus, tempestatis hanc esse naturam, ut reliquias venti teneat etiam in alterius flatu, *sicut Lucanus* ⟨III 549⟩ *ut quotiens aestus zephyris eurisque repugnat, huc abeunt fluctus, illuc mare.* 'atros' autem secundum Plinium dicit, qui ait in naturali historia, non esse maris certum colorem, sed pro qualitate ventorum mutari, et aut flavum esse, aut luculentum, aut atrum.

4. CONLVCENT FLAMMIS lucent undique: in honorem enim regum cum facibus procedebatur a populo: unde ait de Pallante ⟨XI 143⟩ lucet via longo ordine flammarum et late discriminat agros. postea etiam funebres lectulos proferre coeperunt: unde est *etiam* in sexto ⟨873⟩ vel quae Tiberine videbis funera, cum tumulum praeterlabere recentem, cum de Marcello aedili diceret, filio sororis Augusti, in cuius honorem hoc factum est. QVAE TANTVM in quantitate est admiratio. sane sciendum Varronem dicere, Aeneam ab Anna amatum: et licet, ut supra ⟨I 267⟩ diximus, plurimum tempus intersit, lectum tamen est.

5. CAVSA LATET DVRI MAGNO SED AMORE DOLORES POLLVTO *'duri dolores' ὑπέρθεσις est: sed expositio talis est:* ignorabant *quidem* causam *Troiani*, coniecturis tamen propius accedebant: nam 'duri dolores magno amore polluto', id est laeso, et notus feminarum furor ducebat Troianos per triste augurium, scilicet ut crederent se interemisse Didonem. multi dicunt 'ducunt' dilacerant, ut ad supra dictas duas causas tertia accedat: percellebant, inquit, animos Troianorum, quod nascebantur duri dolores amore polluto, quod notus erat feminae furor, quod ignem rogi videbant, id est

---

12 non esse . . . atrum *exscr. Isid. or.* XIII 14, 3

---

3 efficerat *F* efferat *C* ‖ 6 sicarit *F* ‖ 10 aestu zephyri eurusque *F* ‖ habeant *F* ‖ 11 illic *F* ‖ 13 luculentum *NHM:* lutulentum *FCL* (*sed* lutule *in ras. l*) ‖ 14 aut atrum *om. F* ‖ 16 faculis *M* ‖ 20 edili *LM* ediri *H* ‖ aedili diceret] edidiceret *F* ‖ 21 honorem *om. C* honore *M* ‖ 24 lectum] tempus *M* (t lectum *superscr. m*) ‖ 26 ypertesis *F* ‖ *ὑπέρθεσις* est sed expositio talis est *edidit Stephanus* ‖ 27 troiã *F* ‖ coniectoris *NH* ‖ 29 ducebat *LM:* docebat *FCN* (*sed* o *ex correctura N*) dicebat *H* ‖ per triste augurium] TRISTE PER AVGVRIVM *L* ‖ 31 percelebrant *N* (*corr. n*) percelebant *H*

omen navigantibus triste: ut 'pertriste' valde triste sit. sed si sic intellexerimus, tertio dicto congruit tantum, non etiam superioribus: nec enim Troiani navigantes iam poterant aut de amore aut de furore Didonis esse solliciti.

7. TRISTE PER AVGVRIVM *quidam 'augurium' pro coniectura accipiunt. sed in quarto libro* ⟨453⟩ *relatum est, duplici modo diras fieri: aut in signis, aut quocumque modo, aut quacumque parte. sed de signis diram fieri in tertio* ⟨246⟩ *de harpyiis et in quarto de Didone significatum est: nunc quocumque modo diram fieri sic ostenditur, cum facit Aeneam ex Africa navigantem flammam e rogo Didonis adtendere, dixit enim 'quae tantum accenderit ignem causa latet' usque 'pectora ducunt'. cum enim dat ubique Aeneae auguriorum peritiam, ostendit scisse eum etiam haec signa inter diras referri: quod verum fuisse declarat secuta tempestas.* TEVCRORVM PECTORA DVCVNT *sicut dictum est* ⟨IV 384, 661⟩, *propter visas flammas rogales, quae malum navigantibus omen efficiunt: et Troiani auguriorum periti sunt, nam neque ad Italiam veniunt, et mox naves incendio amittunt.*

8. RATES pro navibus abusive posuit.

9. MARIA VNDIQVE ET VNDIQVE CAELVM *ecce vere nunc est medium mare.*

10. OLLI aut tunc: aut illi. SVPRA CAPVT *periculosus*, inevitabilis, mortifer: nec enim simpliciter dictum est, cum omnis imber supra caput sit.

11. NOCTEM *tenebras,* HIEMEM *tempestatem: Graeci enim χειμῶνα, et non solum anni tempus, sed et tempestatem significant.* INHORRVIT VNDA TENEBRIS *hoc est* et noctis, et nubium.

---

1 si *om.* *F* ‖ 2 tertio ... Didonis esse *om.* *C* ‖ dictum *F* ‖ etiam] enim *M* ‖ 5 *ad* augurium *supr. vers.* in hoc loco quidam intellegunt coniecturam (*quibus alia manus* hoc loco accipiunt *addidit*) *et in marg.* licet enim illi ignorauerint quae causa tantum accenderit (*adde* ignem) tamen pertriste per augurium id est omen futurae tempestatis ducebantur pectora troianorum ad rei veritatem. et hoc est notandum quod superius dictum est auspicii genus quod appellatur dirum colligi uel ex signis uel quocumque modo. ergo in hoc loco dirum quocumque modo colligitur cum facit aenean nauigantem ex africa ad italiam flammam ex rogo didonis adtendere *T* ‖ quidam ... secuta tempestas *hab. Ambros.* ‖ iniectura *F* ‖ 6 est *om. Ambr.* ‖ 7 quocumque parte *F. fort.* atque quae. e p. *cf. ad* IV 453 ‖ 8 dira *Ambr.* ‖ arpigiis *F* ‖ 9 diram *Daniel:* dictum *F* dira *Ambr.* ‖ 10 ex Africa *om. Ambr.* ‖ 11 accendere *Ambr.* ‖ 13 scisse] fecisse *Ambr.* ‖ etiam eum *Ambr.* ‖ signa *Ambr.:* pugna *F* prodigia *coni. Hagenus* ‖ referre *Ambr.* ‖ 16 omen *Daniel:* omnes *F* ‖ 17 amittuntur *Masvicius* ‖ 19 *ad v.* 9 *hoc scholium* OCCVRRIT TELLVS iocunde occurrit: e contrario (III 72) 'terraeque urbesque recedunt' *edidit Daniel* ‖ *ad* maria undique *supr. vers.* nunc ostendit quid sit prope (*leg.* proprie) medium *T* ‖ *ad* maria undique et undique caelum *hoc scholium* Homeri est (Od. XII 403) *οὐδέ τις ἄλλη φαίνετο γαιάων ἀλλ' οὐρανὸς ἠδὲ θάλασσα exhibet D. cf. Macrob. Sat.* V 7, 1 ‖ 20 OLLI ... illi *om. F* ‖ CAPVD *F* ‖ *ad* supra caput *supr. vers.* ineuitabilis mortifer et hoc est quod dicit seruius non esse simpliciter dictum *T* ‖ 22 super *F* ‖ capud *FH* ‖ 23 *ad* noctem *supr. vers.* tenebras, *ad* hiemem *supr. vers.* tempestatem *T* ‖ chimona *F*

12. IPSE GVBERNATOR *ἐμφατικῶς hoc est*, qui debuit esse solacio. PVPPI AB ALTA subaudis 'haec ait'.

13. QVIANAM *id est* cur. et est interrogantis adverbium, quo usus est bis, hic et in decimo ⟨6⟩ caelicolae magni, quianam sententia vobis versa retro? *NIMBI pro nubes.*

COLLIGERE ARMA IVBET vela contrahere, non penitus deponere: nam dicit 'obliquatque sinus in ventum'.

16. *OBLIQVATQVE SINVS IN VENTVM contra eam partem, qua venti flabant. et eleganter per totum gubernatorem ostendit ante omnia temptare, quam ad confessionem descendat.*

17. *MAGNANIME AENEA fortissime. et est epitheton sumptum ex tempore, hoc est qui non consternaris: sic in quarto ubi nuptias facturus est, ait* ⟨141⟩ *ipse ante alios pulcherrimus omnes.* IVPPITER AVCTOR aut nostrae navigationis; aut secundum usum locutus est: nec si huius rei auctorem se Iuppiter faciat. et multi quaerunt, quomodo 'auctor Iuppiter', cum Apollini dicat ⟨VI 59⟩ tot maria intravi duce te? sed legimus ⟨III 251⟩ quae Phoebo pater omnipotens: et specialiter navigationis ex Africa auctor est Iuppiter.

18. HOC CAELO *id est* aëre, in hoc caelo qui dicitur aër: sic Lucretius ⟨IV 134⟩ posuit.

19. MVTATI TRANSVERSA FREMVNT *id est* hinc atque hinc, *quod est ex transverso: Varro de ora maritima nihil enim venti, ut docti dixerunt, nisi aër multus fluens transversus.* est autem adverbium factum de nomine, ut ⟨IX 122⟩ cunctatur et amnis

---

20 'Caelo' aere . . . posuit] cf. Isid. or. XIII 4, 3. diff. verb. 82 ‖ 24 est autem adverbium *e. q. s.*] cf. Pompeii comm. p. 136, 36 sqq. K.

---

1 *ad* ipse gubernator *supr. vers.* qui debuerat esse solacio et est enfaticos dictum *T* ‖ enfaticus *F* ‖ solacio *unus C* ‖ 4 hic] et hic *HM* ‖ 5 vobis versa retro] est et reliqua *F* ‖ *ad* nimbi *supr. vers.* nubes *T* ‖ 7 *ad* obliquatque sinus *supr. vers.* contra eam partem qua uenti flabant et obliquare sinus in ventos dicuntur nec omnes flatus excipere nec omnes effundere *et ab alia manu in marg.* obliquat contrahit contorquet. partim contraxit uelum partim dimisit in uentum id est partim clausit partim aperuit *T.* (et obliquare . . . effundere *Tiberii Donati sunt*) ‖ 8 flenti *F* ‖ 9 eliganter *F* ‖ per totum] *fort.* peritum ‖ 10 ad confessione discendat *F, corr. Daniel* ‖ 11 *ad* magnanime Aenea *supr. vers.* fortissime qui non consternaris id est non moueris ad periculum. et est epitheton sumptum ex tempore *T* ‖ epiteton *F* ‖ 13 ait] aut *F* ‖ 15 si] sic *C* ‖ 18 et] set nunc *F* sed nunc *C* ‖ nauigantibus *F* ‖ 22 *ad* transversa fremunt *supr. vers.* aduerbium est factum de nomine quasi transverse sonant *et* ad vespere ab atro *supr. vers.* ab occidente nubibus confuso quia ubi dies est occidens atra facit omnia per noctem ideo dicit atro uespere. et uentus nihil est aliud ut multi dixerunt nisi aer multus fluens *T* ‖ 23 Varro . . . transversus *hab. Ambros.* | ora] osa *F* ‖ ventus *Ambros.* ‖ 24 *fort.* transversum ‖ 25 ut] ut et *FC*

rauca sonans, item et pede terram crebra ferit. nomen et adverbium plerumque in se transeunt: nomen in adverbium, ⟨VII 399⟩ torvumque repente clamat, id est torve: item adverbium in nomen, ut dum mane novum accepta declinatione factum est nomen. sic Persius ⟨V 68⟩ iam cras hesternum consumpsimus, ecce aliud cras. sed nomen cum adverbium esse coeperit, fit indeclinabile; adverbium cum nomen esse coeperit, declinatur: unde ait Plautus a mani ad vesperum. 'a mane' autem propter triptoton non dixit: cum enim in alienum ius transeunt hae partes, non suis, sed earum ad quas transierint, utuntur potestatibus, dumtaxat in declinatione. nam temporum rationem suam reservant: ut hoc loco 'transversa', cum adverbium sit, 'a' tamen brevis est, quia venit ex nomine, licet duae consonantes sequantur: cum sciamus 'a' terminata adverbia longa esse, ut paulo post ⟨27⟩ et frustra cerno te tendere contra. VESPERE AB ATRO id est *ab occidente nubibus confuso, hoc est* quo tendimus: nec enim sine ratione post generalitatem addidit speciem. *quidam autem ideo 'atro' dicunt, quia ubi dies est occidens, atra omnia facit, id est noctem.*

20. IN NVBEM COGITVR AER nubes enim aëris densitas facit, ut denset erant quae rara modo et quae densa relaxat: *contrario* ⟨I 587⟩ *scindit se nubes et in aethera purgat apertum.*

21. *NEC NOS OBNITI CONTRA κατὰ τοῦ αὐτοῦ: sufficiebat enim aut 'obniti', aut 'contra niti'.* TENDERE pro 'contendere': aphaeresis est. *TANTVM aut quantum adversa tempestas valet, aut 'tantum' pro 'in tantum', ut* ⟨II 776⟩ *quid tantum insano iuvat indulgere dolori.*

22. *SVFFICIMVS hic simpliciter, alibi subministrare significat, ut sufficit umorem.* SEQVAMVR fortunam scilicet.

---

1 et pede] georg. III 499 ‖ 4 dum mane] georg. III 325 ‖ 8 Plautus] mostell. III 2, 80 ‖ 20 denset] georg. I 419 ‖ 27 sufficit] georg. II 424

---

1 nomen . . . in aduerbium] nomen enim et aduerbium plerumque in se transferunt *F* nomina enim aduerbium plerumque in se transferunt et aduerbia nomen *C* ‖ 2 in adverbium] ad aduerbium *N* ‖ 3 torvumque . . . item adverbium *om. F* ut toruumque *Cl* ‖ 4 in nomen *om. H* ‖ factum] et factum *F* ‖ 5 iam cras] unum *C* ‖ cras] ueras *F* ‖ hesternum] hesternum en *F* hesterna *H* hesternum heu *Daniel* ‖ consumsimus *FH* ‖ 7 declinabile *H* ‖ 8 am. ad uesperum *N* animaduesperum *H* ‖ mani] a *et* i *in ras. l* ‖ uesperam *C* ‖ a mani *F* ‖ 9 triptoton *scripsi:* tetratopon *F* tetraptoton *reliqui* ‖ non *om. FC* ‖ 10 harum *C* ‖ transieř *F* ‖ 11 in declinatio (*sic*) dumtaxat *F* ‖ nam temporum suorum rationem reseruant *F* ‖ 16 quo] quod *F* ‖ 18 dies est *T:* dies *F* ‖ fatit *F* ‖ 21 scindis *F* ‖ aetera *F* ‖ parcat *F* ‖ 22 *κατ' αὐτοῦ F, sed cf. rhet. lat. min. p.* 433, 33 *H.* ‖ 24 *ad* tantum *supr. vers.* pro in tantum *T* ‖ 26 *ad* sufficimus *in marg.* hic simpliciter . . . umorem *T* ‖ 27 humorem *F*

23. QVOQVE VOCAT VERTAMVS ITER *videtur bis idem dixisse.* NEC LITORA LONGE a facili. *et deest* '*esse*'.

24. FIDA propter Acestis adfinitatem. FRATERNA ERYCIS propter Erycem, Butae et Veneris filium, secundum alios Neptuni et Veneris, *regem Siciliae, unum sicut dicitur de numero Argonautarum.* SICANOS corripuit 'Si', alibi producit, ut ⟨III 692⟩ Sicanio praetenta sinu.

25. RITE MEMOR SERVATA REMETIOR ASTRA si rite remetior astra paulo ante servata, scilicet ante tempestatem. colligit autem vicinitatem ex ratione cursus, qui a peritis horis colligitur, quas indicant sidera.

27. IAMDVDVM non tantum heroicum est quod dat Aeneae gubernandi scientiam, sed etiam ad prooeconomiam pertinet: dicturus enim est ⟨868⟩ et ipse ratem nocturnis rexit in undis.

FRVSTRA CERNO TE TENDERE CONTRA *ad illud respondit* '*nec nos obniti contra, nec tendere tantum sufficimus*'.

28. FLECTE VIAM VELIS ex re maritima nata declamatio. in terra enim a via deflectimus nos, in mari ipsam flectimus viam. *non ergo velorum viam, sed per vela ipsius cursus viam dixit.* '*flecte*' *autem significat muta: Pacuvius quae meum venenis flexit socium pectora. et hic ad illud respondit* '*quoque vocat vertamus iter*'.

29. FESSAS NAVES pro 'nos fessos'. *vel* '*fessas*' *quassas, nec ad plenum refectas.* DIMITTERE *pro* '*inmittere*'.

30. DARDANIVM ACESTEN ut et supra ⟨I 550⟩ diximus, Hippotes filiam suam Egestam ne ad cetos religaretur, superposuit na-

20 Pacuvius] fragm. inc. XXXIX ap. Ribb. p. 131 ed. II

1 VERTAMVR *F* ‖ 2 argumentum a facili *M* ‖ *ad* longe *supr. vers.* scilicet esse *T* ‖ 5 *ad* Erycis *supr. vers.* legitur iste eryx fuisse rex siciliae unus de argonautis qui ante acesten ibi regnauit et fuit germanus aeneae *T* ‖ 7 sino *H* situ *M* ‖ 8 REMOTIOR *NH* ‖ 9 *inter* astra *et* paulo *quinque fere litterae radendo deletae sunt in N* ‖ paulo] caelo *M* caelo paulo *Masvicius* ‖ 10 peritis] perytis *F* prustis *N* (at. peritis *alia manus in marg.*) periistis *H* ‖ 11 sidera] astra *F* ‖ 13 proconomiam *F* yconomian *C* proeoconomiam *H* prooecomiam *M* (*corr. m*) ‖ 14 est enim *C* ‖ et *om. F*, et ipse *om. C* ‖ nocturnus *F* ‖ 15 illut *F* ‖ 17 ex re maritima *scripsi:* ex re mira *F* remira *C* ex remirata *NH* (at. remissa *margo N*) ex remi*f*//////// *L* (*septem fere litterae deletae*, f *e corr. l*) at. ex remis ex re mira *M. possis et* ex remigatione *vel* remigum more ‖ declinatio *FH* ‖ 18 nos . . . flectimus *om. F* ‖ flectimus] deflectimus *vulgo* ‖ 19 *ad* flecte *supr. vers.* muta, *in marg. ab alia manu* et non uelorum uiam dixit sed per uela ipsius cursus uiam dixit. flecte autem significat muta. Pacuuius quae meum uenenis flexit socium pectora *T* ‖ 20 muta] ut muta *F* muta ut *Daniel* ‖ Pacuvius . . . pectora *hab. Ambros.* ‖ quae] quã *Ambros.* ‖ venenis] veniens *Daniel* ‖ 21 hic] ic *F* ‖ quaque *F* ‖ 22 *ad* fessas *supr. vers.* quassatas et necdum bene refectas *T* ‖ 23 plenam *F*, *corr. Daniel* ‖ 24 ACESTEM *FNL* ‖ ippotis *FC* yppotes *M* ‖ 25 Egestam] acestani *F* ecestiam *M* at. echestiam *margo N* ‖ cetos *F:* cytos *C* ceteros *NH* coetos *L* (*prius* o *in ras. l*) coetus *M*

viculae et misit quo fors tulisset. qua delata ad Siciliam, Crinisus fluvius concubuit cum ea conversus in canem, unde Acestes est natus: *vel, ut quibusdam videtur, Agestes. huius rei ut esset indicium aes cum effigie canis percussum Siculi habuerunt. alii dicunt Laomedontem regem Troianorum, cum graviter cives sui ab ceto, id est belua marina, infestarentur propterea quod mercedem Neptuno ob fabricatos muros negasset, ad templum Iovis Ammonis scitatum misisse de mali remedio vel fine. cui cum esset responsum, ut filiam suam Hesionam beluae offerret, et hoc a civibus facere cogeretur, fore respondit si ante eorum filias beluae obiecisset: quo facto cum plures puellae a ceto absumptae essent, plerique parentes filias in longinqua miserunt, ex quibus una † troia nomine silvae aegesta delata in Siciliam est, et a Criniso, sicut dictum est, conpressa edidit Acestem. alii dicunt Laomedontem, cum, sicut narratum est, propter filiam suam seditionem a civibus pertulisset, unum de Troianis, auctorem seditionis, occidisse filiasque eius mercatoribus exponendas dedisse, a quibus illae in Sicilia prope Crinisum amnem relictae sunt, quarum ille unam in canem conversus compressit. quidam dicunt Egestam reversam in matrimonium a Capye ductam, ex quibus Anchisen natum.* SERVAT *hic* tenet, ut ⟨VII 52⟩ et tantas servabat filia sedes: *vel certe 'servat' habet.*

31. GREMIO CONPLECTITVR OSSA *quasi de matre dixit. et quaeritur, cur hoc Palinurus, cum ad Siciliam suaderet devertere, non dixerit: nisi forte quod luctus Aeneam noluerit admonere, propter quod ante* ⟨III 707⟩ *Aeneas causa mortis paternae Siciliam oram inlaetabilem dixerit.*

32. SECVNDI ZEPHYRI *quomodo, si tempestas est? sed* iam secundi post conversionem navis.

---

1 foris *H* ‖ qua] cum qua *FCM* ‖ cri/////nisus *tribus litteris erasis N* ‖ 2 cum ea *om. FCM* ‖ acestes natus est *FC* est acestes natus *N* ‖ Acestes] aestas *H* ‖ 3 Agestes *F et Daniel:* Egestus *Commelinus.* unde supra (I 550) 'Troiano a sanguine clarus Acestes' *add. Masvicius* ‖ 4 aes cum effugiem *F, corr. Hagenus:* iudicium (*sic*) . . . . . * effigiem canis. percussum *Daniel* indicium, nummum effigie canis percussum *Cluverius Sicil. ant. p.* 256, 51 *et Commelinus* indicium, in nummo effigiem canis percussam *G. Vossius* ‖ abuerunt *F* ‖ quidam praeter quod seruius dicunt laomedontem regem . . . anchisen natum *in marg. inf. T* ‖ 5 coeto *FT* eo ceto *Daniel primus* ‖ 7 sciscitatum *T* ‖ mississe *F* ‖ 8 iesionam *F* ‖ 10 assumptae *F* ‖ 12 troia nomine siluae aegesta *F* troia nomine filia egestae *T* Troiana nomine Silvia Aegesta *Cluverius l. l.* Troia, nomine Aegesta *Commelinus* Troia nomine Segesta vel Egesta *coni. Hagenus.* ad cognominem sibi Egestam in Sicilia delata est *F. Schoellius. fort.* Hippostrati filia, nomine Egesta *cf. ad* I 550 (*p.* 169, 20 ‖ in sicilia delata est *T* ‖ sicilia *F* ‖ criniso *T:* carinoso *F* ‖ 13 laoniedontem *F* ‖ 15 pertulisse *T* ‖ hunum *T* ‖ 16 ille *F* ‖ crimisum *F* ‖ 17 unam *T:* unum *F* una *Daniel* ‖ cane *F* ‖ compressit *FT* compressa *Daniel* ‖ 18 aegestam *F* ‖ a Capye ductam *om. T* ‖ capue *F* ‖ 19 dictam *F* (*corr. ead. man.*) ‖ ex quibus] et ex ea *T* ‖ ancisen *F* ‖ ut et *L:* et *FCNH* ut *M* ‖ 22 divertere *Daniel* ‖ 24 mortis *Daniel:* morus *F* ‖ 26 iam . . . navis] post conuersionem nauigii secundi *F*

34. ET TANDEM vacans particula est 'tandem', ut ⟨I 331⟩ et quo sub caelo tandem: nam cur 'tandem', cum dicat 'fertur cita gurgite classis'? *aut 'tandem' ideo quia navigantibus etiam cita navigatio tarda videtur: aut 'tandem' periculis liberati.* *LAETI qui in tempore tempestate caruissent.* *NOTAE notae harenae, ad notam harenam. et utrum 'notae' dulci? an quia iam ibi fuerant? ut* ⟨I 34⟩ *'vix e conspectu Siculae telluris in altum'.*

35. *EXCELSO utrum ἀν' ὑφέν, an 'ex celso' pro 'excelso'?* MIRATVS is qui mirabatur: aut certe 'miratus occurrit'. *et bene temperato usus est verbo, ne videretur aut quasi inhospitalis dolere, aut exultare voti nescius Troianorum.*

37. HORRIDVS terribilis. *IN IACVLIS in hastis: Ennius levesque secuntur in hastis.* LIBYSTIDIS VRSAE aut re vera: aut ferae Africanae, *id est leonis aut pardi.*

39. *NON INMEMOR litotes figura.*

40. *GRATATVR quidam 'gratatur' non gratulatur, sed laetatur accipiunt, ut, quod ad Troianorum votum pertinet, miseretur ad Siciliam reversos, quod ad suum animum, gaudeat. Pacuvius in Hermiona hoc verbum posuit ibo atque dicam, frequentes ut eant gratatum hospiti, Accius Pelopidis nec tibi me in hac re gratari decet. quidam tamen reprehendunt quod penitus non dederit verba Acesti gratulanti.* *REDVCES salvos: alibi* ⟨I 397⟩ *ut reduces illi ludunt.*

GAZA AGRESTI opibus rusticanis: nam gaza omnis fructus est.

42. STELLAS FVGARAT poetice dixit: nam si stellae a stando dictae sunt, non fugantur; semper enim fixae sunt praeter planetas. *et est indicativus modus pro coniunctivo: cum fugasset tempestates.*

43. *CLARA DIES ad comparationem.*

---

12 Ennius] ann. v. 498 ap. Vahl. p. 74 ‖ 18 Pacuvius in Hermiona] fragm. XXII ap. Ribb. p. 99 ed. II ‖ 20 Accius Pelopidis] fragm. III ap. Ribb. p. 202 ed. II ‖ 24 nam si . . . planetas] cf. Isid. or. III 70, 3

---

1 tandem *om. C* ‖ 2 nam cur tandem *om. NLH* (*supr. vers. add. l*) ‖ 3 gorgite *FC* ‖ tendem *F* ‖ 4 *ad* laeti *supr. vers.* qui tempestate caruissent *T* ‖ 5 arenam *F* ‖ 6 *ad* notae *supr. vers.* dulci siue quia ibi iam fuerant sibi carae *T* ‖ 8 anyfen *F* *ὑφὲν Ribbeckius adnot. crit. ad* V 35 ‖ pro ex excelso *Schoellius. fort.* pro excelso *secludendum* ‖ 9 bene . . . Troianorum *in marg. T* ‖ temperatu *F* ‖ 10 dolere *Daniel:* dolore *FT* ‖ 12 *ad* in iaculis *supr. vers.* in hastis *T* ‖ LYBISTIDIS *C* LIBISTIDIS *NLHM* ‖ 13 aut . . . Africanae] cum Africa ursos non habeat libystidis civitas est Siciliae, in qua ursi plurimi sunt *Lione teste Guelferb.* I ‖ re vera] ursae *additur vulgo* ‖ 15 *ad* non inmemor *supr. vers.* littotes *T* ‖ 16 quidam gratatur . . . Acesti gratulanti *in marg. sup. T* ‖ letatur *F* ‖ 17 ad] a *F* ‖ miseretur *Schoellius:* meriť *F* miretur *T* iverit *Daniel* noluerit *coni. Burmannus* ‖ 18 Pacuvius . . . decet *hab. Ambros.* ‖ pactiuius *F* ‖ in *om. T* 19 edicam *coni. Bothius* ‖ 23 nam . . . est] nam eorum omnis gaza fructus est *coni. Burmannus* ‖ gazo *H* ‖ 24 a] ob *F* ab *C* ‖ 25 non] quia non *FC* ‖ *ad* fugarat *supr. vers.* pro fugasset *T* ‖ 26 cum fugasse tempestatis *F* ‖ 27 *ad* clara dies *supr. vers.* ad comparationem pristinae dixit clara dies *T*

44. ADVOCAT AENEAS *proprie enim advocata contio dicitur.*

45. DARDANIDAE MAGNI frequenter, ut diximus, ad opus suum Vergilius aliqua ex historia derivat: nam sic omnia inducit, quasi divini honores solvantur Anchisae, quos constat Iulio Caesari tribuisse Augustum. et bene dicit 'genus alto a sanguine divum': nam per tacitam oeconomiam ostendit, debere Anchisen generis sui honorem mereri: unde est ⟨IX 639⟩ dis genite et geniture deos.

A SANGVINE DIVVM 'divum' et 'deorum' indifferenter plerumque ponit poeta, quamquam sit discretio, ut deos perpetuos dicamus, divos ex hominibus factos, quasi qui diem obierint: unde divos etiam imperatores vocamus. sed Varro et Ateius contra sentiunt, dicentes divos perpetuos, deos, qui propter sui consecrationem timentur, ut sunt dii manes: quod tangit in duodecimo dicens ⟨139⟩ diva deam stagnis quae fluminibusque sonoris praesidet.

46. ANNVVS ORBIS quia menses in *sese* recurrunt et annum faciunt: unde et anulus quasi anuus dictus. sic alibi atque in se sua per vestigia volvitur annus.

47. DIVINI aut laus est, ut divini opus Alcimedontis: aut re vera 'divini'; nam ait ⟨VII 122⟩ *genitor mihi talia namque*, nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit. *multa enim antiqua lectio Anchisen futurorum scientem concelebrat. aut 'divini' id est dei, quia apud Romanos defunctorum parentes dei a filiis vocabantur.*

48. MAESTAS ARAS *aut ipsi maesti; aut* medium se praebet: nam et hominem fuisse novit, et vult eum ex consecratione numen effectum; nam 'maestas aras' ad hominem pertinet, id est diis manibus consecratas, et quod paulo post dicit ⟨93⟩ 'altaria liquit' vult esse divinitatis post apotheosin, *posteaquam deus confirmatus est:*

---

9 ut deos . . . factos] exscr. Isid. diff. verb. 168 ‖ 15 'Annuus orbis' . . . volvitur annus] exscr. Isid. or. V 36, 1. cf. Serv. ad Aen. I 269 ‖ 16 alibi] georg. II 402 ‖ 18 divini] buc. III 37

---

1 ACVOCAT *F* ‖ *ad* advocat Aeneas *supr. vers.* proprie dixit aduocat quia aduocata dicitur contio *T* ‖ proprie advocata enim *F* advocata enim proprie *Daniel* ‖ 3 aderiuat *F* diriuat *CNH* ‖ 4 diui *F* ‖ honeres *NH* ‖ quos] quod *FC* ‖ 5 altum *F* ‖ a *om. CNH* ‖ 6 tacitam] tam *FC* tacitatem *H* totam *coni. Hagenus* ‖ yconomian *FC* ‖ 11 vocamus] Iuvenalis (VI 115) 'respice rivales deorum' *add. D* ‖ ateius *FCN:* adtatatenus *L* atateius *HMn* ‖ 14 diva deam] diuam *NLH* diuam deam *Ml* ‖ 15 recurrent *FC* ‖ 16 annulus *L* ‖ annuus *LM* (anuus *m*) ‖ 17 annus] ἀπὸ τοῦ ἀνανεοῦσθαι a renovando *add. D* ‖ 18 divini] diui *F* ‖ alcimedontis *M:* alchimedontis *FCNLH* ‖ 19 divini] diui *F.* id est vaticinantis *add. D* ‖ 21 *ad v.* 47 *in marg.* multa lectio antiqua . . . uocabantur *T* ‖ 22 concelebrat aut *Daniel:* concelebranda ut *F* celebrat ut *T* ‖ 23 dei] di *T* ‖ 24 mesti *ex* meste *F* ‖ 27 liquit *Vergiliani libri plerique:* linquit *FC* aliquid *NLHm* aliquit *M* linquit aliquid *Masvicius primus*

unde est et ⟨84⟩ 'adytis', quae templorum sunt, et ⟨93⟩ 'successit tumulo', quod est hominis.

49. NISI FALLOR non quasi nescius dixit, sed propter anni confusionem, quae erat apud maiores. nam ante Caesarem qui nobis anni rationem conposuit, quam hodieque servamus, intercalabantur decem dies, ut etiam in Verrinis ⟨II 2, 52, 129⟩ legimus, scilicet lunae non congruente ratione. annum autem primo Eudoxus, post Hipparchus, deinde Ptolomaeus, ad ultimum Caesar deprehendit. ACERBVM propter perditum patrem.

50. HONORATVM quia deus effectus est. SIC DI VOLVISTIS ut in tertio ⟨2⟩ visum superis. semper enim de diis salva veneratione conqueritur. *sane * subaudiendum extrinsecus.*

51. GAETVLIS AGEREM SI SYRTIBVS si in Gaetulis syrtibus agerem, id est essem. et bene aut desertos, aut hostiles commemorat locos. *sane multis modis hoc loco ludos fieri debere dicit: a necessitate 'hunc ego Gaetulis' et reliqua: ab oportunitate 'nunc ultro ad cineres ipsius': ut et praemiis invitet 'bina boum vobis Troia' et reliqua: deinde genera certaminum 'quique pedum cursu valet' et reliqua: et orationem auspicato concludit dicendo 'ore favete omnes et cingite tempora ramis'.* EXVL *extra solum suum.*

52. ARGOLICOVE MARI Ionico et Adriatico. DEPRENSVS occupatus. et proprie navigantum est, ut deprensis olim statio tutissima nautis. VRBE MYCENE Graece dixit: unde singularem numerum posuit. 'Mycene' autem sicut 'Thebe': Iuvenalis ⟨XV 6⟩ atque vetus Thebe centum iacet obruta portis, ut sit 'Mycene Mycenes', ut 'Agave Agaves'. potest et exinde Latinam fe-

---

4 nam ante Caesarem . . . deprehendit] exscr. schol. Lucani ad X 187 ‖ 20 'Exul' extra solum suum] cf. Isid. or. V 27, 28 ‖ 22 deprensis] georg. IV 421

---

1 aditis *FCNM* additis *L* ‖ 4 qui nobis . . . intercalabantur dies *om. L, in marg. inf. supplevit l* ‖ qui . . . servamus] cuius rationem hodie de anno sequimur *M* ‖ 6 x dies *M* decem dies *l* autem dies *F* (*pro* x *legisse videtur librarius* K *i. e. autem*): decem *om. NLH et schol. Lucani* ‖ Verrinis] uergnis *C* ‖ 7 incongruente *H* ‖ annos *Ml* ‖ autem] ut *NLH* (aut *n* autem *l*) ‖ 8 ipparcus *F* ipparchus *C* iparchus *NL* iparcus *HM* ‖ olomeus *F* ‖ Caesar *om. M* ‖ 11 enim *om. M* ‖ 12 sane 'quoniam' subaudiendum *F. Schoellius* ‖ 13 si . . . agerem *om. H* ‖ 15 multis modis . . . et cingere (*sic*) tempora mirto (*sic*) *in marg. T* ‖ dicit *om. T* ‖ 16 hunc] ut hunc *T* ‖ nunc] ut nunc *T* ‖ 17 et *om. T* ‖ inuidet *F* ‖ bouum *F* ‖ 18 deinde genera *T:* deuidae gera *F* ‖ quique *T:* qui duae *F* quive *Daniel* ‖ cursu] curū *F* ‖ 19 aupicato *F* ‖ 21 ionio *FC* ‖ DEPREHENSVS *CNHM* ‖ 22 nauigatumtum *C* nauigatum *L* (*corr. l*) ‖ deprehensis *C* depsensis *N* deprensis *ex* deprensus *L* deꝑhensi solis *H* ‖ 23 MICENEE *F* MYCAENAE *C* MYCENE *L* NICENAE *H* MICENAE *M* ‖ dicit *NH* dicitur *L* ‖ 24 mycenae *C* micene *LH* micenae *M* ‖ tebe *F* thebae *LM* ‖ 25 adque *NH* ‖ thebae *HM* ‖ obrupta *FM* (p *del. m*) ‖ mycenae *CM* micine *N* micene *LH* ‖ 26 micenes *NL* miceras *H* ‖ agraue *H* ‖ agauis *F* agauaes *N* agraues *H* ‖ et *om. FC* ‖ *inter* latinam *et* fecisse *supr. vers.* uideri *add. n*

cisse declinationem, ut sit 'haec Mycena huius Mycenae', *ut 'Fidena'*. et est periphrasis 'urbe Mycenae', id est Mycenis, ut ⟨I 247⟩ urbem Patavi.

53. ANNVA VOTA haec quasi numini. *et 'vota' nove funebre sacrificium dixit, id est ludos funebres, cum vota rerum secundarum sint.*

54. SVIS DONIS congruis, *aut certe debitis:* sunt enim tantum superorum munera, sunt inferorum: in bucolicis ⟨III 62⟩ Phoebo sua semper apud me munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus. *pro aris autem altaria, quae superorum deorum sunt. et hoc ideo quia Anchises iam deus est.*

55. NVNC VLTRO argumentum a minore ad maius. 'ultro' autem aut 'ultra', id est insuper, *hoc est amplius* numina praestiterunt: aut 'ultro', id est sponte sua, non *optantibus, vel* volentibus nobis: vult enim ob hoc tempestatem ortam, non ut ab Italia depellerentur, sed quo sacra renovarentur Anchisae.

56. (*SINE MENTE*) *SINE NVMINE DIVVM sine voluntate et sine auctoritate.*

57. *INTRAMVS pro intravimus.*

58. CELEBREMVS HONOREM *quomodo 'laetum honorem'? aut pro 'nos laeti': aut honorem* non dixit exsequias: nam et ventos quasi a numine vult petere. *et eum deum ubique memorat, cum in subsequentibus etiam vino libarit,* [*aut*] *quod mortuis non licebat.*

59. *POSCAMVS VENTOS utrum tum, id est deinde petamus ventos: et utrum a diis, an ab Anchise, quem deum per templa commemorat.*

---

6 sunt enim . . . inferorum] cf. Isid. or. VI 19, 26 sqq. diff. verb. 170

---

1 declinationem] numerum posuit *add.* *F* ‖ ut sit . . . Fidena] mycene autem mycena (a *ex* e) huius mycenae ut fidena *F* ‖ micena *CNLHM* ‖ micenae *NLHM* ‖ 2 urbes *F* ‖ caene *F* micenae *N* micena *L* (a *in ras.*) micene *H* ‖ micenis *NLH* ‖ 3 patauii *H* ‖ 4 VOTA] et pompas *add.* *M* ‖ *ad* annua vota *supr. vers.* sacrificium noue dixit funebre quia uota rerum secundarum sunt *T* ‖ 5 secundorum *F* ‖ 6 *ad* suis *supr. vers.* sibi debitis *T* ‖ enim *om.* *C* ‖ *vulgo sic distinguitur* sunt enim tantum superorum: munera sunt inferorum *quasi inter inferos deos sit Phoebus* ‖ 7 inferorum] tantum *add.* *F* ‖ in] ut in *L* ‖ 8 suave rubens hyacinthus] et reliqua *F* r. s. y. *C* s. r. s. *M* ‖ 9 iacinthus *N* iacintus *L* iacinctus *H* ‖ *ad* altaria *supr. vers.* quia deus iam credebatur ideo dixit altaria *T* ‖ pro aris *scripsi:* paris *F* ponit *Masvicius*, parat *coni. Hagenus. cf. ad Aen.* III 305 ‖ altaria *Masvicius:* altari *F* ‖ supenorum *F* ‖ 12 aut ultra *om. L, supr. vers. add. l* ‖ ultra *NM:* ultro *FCH* ‖ 12 hoc est amplius *edidit Stephanus,* amplius *habet H* ‖ 13 ultro] *om. C,* ultra *L* ‖ optantibus aut *edidit Stephanus* ‖ 14 uobis *L* ‖ 15 quo] ut *FC* ‖ 16 *ad* sine mente *et* numine *supr. vers.* sine uoluntate *et* auctoritate *T* ‖ autoritate *F* ‖ 18 *ad* intramus *supr. vers.* pro intrauimus *T* ‖ 19 CELEBRAMVS *C* ‖ HONORES *FC* ‖ aut] an *Daniel* ‖ 20 aut honorem *Masvicius:* et honorem *F et Daniel. ceterum ad* laetum celebremus honorem *in archetypo haec adscripta fuisse conicio* pro 'nos laeti'. et eum deum . . . licebat ‖ dixit non *F* ‖ exseoias *F* exequias *M* ‖ 22 iuno libari *F, corr. Daniel* ‖ aut *delet Masvicius. cf. Numae lex ap. Plin.* XIV 12, 18 *et Festus s. v. 'murrata potione'*

60. POSITA constituta, ut ⟨VIII 53⟩ et posuere in montibus urbem Pallantis proavi de nomine Pallanteum. dicit autem: petamus etiam hoc, ut velit nos in urbe constituta singulis quibusque annis sibi sacra persolvere. *et bene 'sacra', tamquam de deo, et 'urbe posita', hoc est non quasi exules et vagi.*

61. *BINA BOVM et reliqua. utrum κατὰ τὸ σιωπώμενον Acestes illi mandavit, an ultro Aeneas etiam illius nomine pollicetur, an quasi de amici animo Aeneas promittit?*

62. IN NAVES per naves: multa enim 'in' significat, ut diximus supra. ⟨I 231, 304⟩.

63. *QVOS COLIT HOSPES ACESTES non ait Siculos, sed quos Acestes colit.*

64. SI NONA DIEM MORTALIBVS ALMVM *in hoc loco aut pro confirmativa posita est, ut vestro si munere tellus, ut sit 'si' pro 'cum', id est cum venerit: aut 'si' pro dubitativa est, ut accipiamus 'almum' serenum, id est si dederit diem serenum et talem qualis ludis aptus est. ergo* non de die, qui certus est, dubitat, sed de serenitate: unde paulo post ⟨104⟩ serena iam luce. et sciendum quia apud maiores ubiubi quis fuisset extinctus, ad domum suam referebatur: unde est ⟨VI 152⟩ sedibus hunc refer ante suis: et illic septem erat diebus, octavo incendebatur, nono sepeliebatur: unde Horatius novendiales dissipare pulveres. inde etiam ludi qui in honorem mortuorum celebrabantur novendiales dicuntur. sciendum quia etiam domi suae sepeliebantur: unde orta est consuetudo, ut dii penates colantur in domibus. *non nulli tamen 'si' pro 'quando' accipiunt.*

66. PRIMA re vera 'prima': nam cetera non eo quo dicit editurus est ordine. *ergo ἀναχόλουθον.*

67. *QVIQVE PEDVM deest 'hinc' vel 'inde'.* VIRIBVS AVDAX hoc

---

13 vestro] georg. I 7 ‖ 17 et sciendum . . . colantur in domibus] exscr. mythogr. III 6, 27 ‖ 21 Horatius] ep. XVII 48

---

3 in urbe . . . annis *om. FC* ‖ 6 *scholium ad v.* 61 *omisit Daniel* ‖ BOVIVM *F* ‖ cata to sicpomenon *F* ‖ illi mandavit *scripsi:* ille mandat *F* ‖ 7 ultra *F*, *correxi* ‖ millius *F* ‖ de amici *scripsi:* dea miti *F* ‖ 8 aeeneas *F* ‖ 11 *ad* quos colit h. A. *supr. vers.* id est etiam cum nostris penatibus adhibete deos quos colit h. A. *T* ‖ colit *scripsi:* icolit *F* incolit *Daniel primus* ‖ 12 *ad v.* 64 *in marg.* si in hoc loco . . . serena iam luce *T* ‖ conformatiua *F. cf. Serv. ad georg.* I 7 ‖ 13 si *post* sit *et* aut *om. T* ‖ 14 dubitativa . . . aptus est] dubitatiua accipiamus positam intellegentes almum serenum et talis aptus est ludis maxime naualibus *T* ‖ 15 qualis *Commelinus:* qualem *F* ‖ 18 ubiubi *NHM* ubi *FCL* ubicumque *Masvicius* ‖ 19 unde] id *H* ‖ 20 septem erat diebus] qui erant die *M* ‖ incendebantur *M* ‖ 21 nouemdialem *F* nouemdiales *C* ‖ inde] unde *FC* nam *M* ‖ 22 celebrantur *H* ‖ novendiales . . . sepeliebantur *om. C* ‖ dicuntur] dn̄s *F* ‖ 23 domui *M* ‖ unde] ut *C* ‖ 24 dii] thi *F* di *C* ‖ 27 anacolothan *F* ‖ 28 deest] id est *Daniel* ‖ ET QVI VIRIBVS AVDAX *M*

ad omnia pertinet, *et potest non subdistingui: quamvis quidam luctationem accipiant, quod non reddidit.*

68. AVT IACVLO INCEDIT MELIOR id est iactu velocium sagittarum, ut vacet 've'. sic ista iunxit in nono ⟨569, X 754⟩ insidiis iaculo et longe fallente sagitta, id est iaculo longe fallentis sagittae: nam non exhibuit iaculatores. *aut notandum quod iaculatores promisit, nec exhibuit.* MELIOR *comparativum pro absoluto; sed in usu iam † et hit pro absolutis accipiuntur.*

69. CRVDO CAESTV aut crudeli, aut duro: *ut sit simpliciter dictum, quod ex corio duro sit.* 'caestus' autem per diphthongon pugilum arma significat, habet etiam pluralem numerum et est quartae formae: nam 'cestus cesti' numeri tantum singularis sine diphthongo balteum Veneris significat.

70. PRAEMIA PALMAE id est virtutis: a praecedenti quod sequitur.

71. ORE FAVETE apto sermone usus est et sacrificio et ludis: nam in sacris taciturnitas *necessaria est, quod etiam praeco magistratu sacrificante dicebat 'favete linguis, favete vocibus', hoc est bona omina habete, aut tacete:* in ludis *quoque* necessarius favor est, *quem propter plausum futuris spectatoribus dicit.* 'favet' autem ore quis etiam per taciturnitatem: Horatius *posuit* favete linguis, carmina non prius audita Musarum sacerdos. CINGITE TEMPORA RAMIS ex Romano more. nam festis ludis omnis aetas coronata spectabat, quod ostendit per Aeneam, Acesten, Ascanium, per quos omnem demonstrat aetatem.

72. MATERNA MYRTO vel quasi filius, vel quasi Veneris sacrificaturus marito. *et quia dixerat 'ramis' superius, ipse reddidit cum dicit 'myrto'. unde autem myrtus Veneri dicata est? fabula autem*

---

16 apto sermone usus est . . . Musarum sacerdos] Serviana exscr. Acron ad Hor. carm. III 1, 2 ‖ 21 Horatius] carm. III 1, 2

---

1 *ad* viribus audax *supr. vers.* quidam ad luctationem referunt *T* ‖ 4 uae *N* ‖ iuncxit *F* ‖ iunxit ut in *in ras. l* ‖ 5 id est . . . sagittae *om. F* ‖ 6 exibuit *F* ‖ 7 absoluta *F* ‖ 8 usui *F* ‖ et intra absolutos a. *F. Schoellius. cf. ad* VI 304 ut (*malim* ut et hi) p. a. accipiantur *Masvicius* ‖ 9 sit] sint *F* ‖ 10 diptongon *FC* ditongon *L* dyptongon *Hn* ‖ pugillum *CNH* (pugilum *c*) ‖ 12 cesti numeri tantum] cestium erit antum *C* ‖ numeri tantum] nom̄i tantam *H* ‖ singulari *F* ‖ diptongo *FCLM* diphthongon *N* dyptongo *H* ‖ 14 uirtutibus *F* ‖ a praecedenti *om. F* ‖ praecedenti *ex* praecedente *N* ‖ quod] id quod *F* ‖ 16 apto sermone usus est . . . aut tacete *in marg. T* ‖ 18 id est *T* ‖ oma *FT* ‖ 19 abete *F* ‖ tacite *F* ‖ quem propter plausum futuris spectatoribus dat *(sic) edidit Stephanus* ‖ 20 quis etiam *om. F* ‖ 23 festos ludos *man. rec. in L* ‖ 24 acestem *FC* ‖ omnes *F* omnem *ex* omnes *C* ‖ 26 filius] fluuius *C* ‖ filius . . . sacrificaturus] filius ueneris uel quasi ueneris sacrificaturus *L* (ueneris *supr. vers. add. l*) ‖ 27 dixerat *ego:* dixerit *F* ‖ 28 mirto *F* ‖ mirtus *F*

talis est: Myrrha, Cinyrae filia, cum adamasset patrem et eius se stupro nocturnis horis captata ebrietate paterna subiecisset gravidaque de eo esset facta, prodito incesto cum patrem insequentem se stricto gladio fugeret, in arborem versa est: quae cum infantem, quem intra uterum habuerat, etiam in cortice retineret, percussa, ut quidam volunt, a patris gladio, ut quidam, ab apro, parvulum edidit, quem educatum nymphae Adonem appellaverunt. hunc Venus vehementissime dilexit, et cum ira Martis ab apro esset occisus, sanguinem eius vertit in florem, qui numquam vento decuti dicitur. arborem quoque myrtum, ex qua puer natus fuerat, tutelae suae adscripsit: quamvis alii dicant, ideo myrtum Veneri dicatam, quia cum e mari exisset ne nuda conspiceretur, conlatuit in myrto, vel quia fragilis est arbor ipsa, ut amor inconstans, vel quia iucundi odoris, ut sic positae quoniam suavis miscetis odores.

73. HOC ELYMVS FACIT princeps Troianorum, qui dicitur tres in Sicilia condidisse civitates † *Ascam, Entellam, Egestam. alii dicunt eum post incensum Ilium cum Aceste in Siciliam venisse eique participem fuisse. alii Anchisae nothum filium tradunt. Fabius Helymum regem in Sicilia genitum, Erycis fratrem fuisse dicit.* AEVI MATVRVS honestius, quam si aevo maturo diceret: *vel certe 'aevi maturi'.*

74. *SEQVITVR imitatur, ut* ⟨III 54⟩ *victriciaque arma secutus.*

77. RITE secundum ritum sacrificii, quo exigebatur, ut libaret de mero Baccho, id est puro. CARCHESIA autem genus poculorum *est. dicitur autem et summitas mali per quam funes traiciunt.*

13 sic positae] buc. II 55 .

1 Myrrha *e. q. s. in marg. T* ‖ cynirae *T* ‖ eius se stupro *Commelinus:* eius sertup *F* eius stupro *T* eius se.tu*pro *Daniel* eius se toro *Heinsius* ‖ 2 captatae *F* ‖ se subiecisset *T* ‖ de eo *T:* eadem *F* ‖ 4 in utero *T* ‖ 5 a *om. T* ‖ 6 paruolum *F* | educatum *om. T* ‖ 7 uecementissime *F* ‖ 8 ira] mira *F* ‖ 9 mirtum *F* | 10 natus] editus *T* ‖ tucelae *F* ‖ ascripsit *T* ‖ dicunt *F* ‖ 11 uenerit dicata *F* a uenere amatam *T* ‖ a mari *T* ‖ nud *F* ‖ conspicretur *F* ‖ 12 conlatuit *Daniel:* conlatint *F* ‖ conlatuit in myrto] sub arbore myrti latuisse *T* ‖ mirto *F* ‖ vel] siue *T* ‖ amor] mulierum *add. T* ‖ inconstans . . . odores *radendo deleta in T* ‖ 13 odores *F* ‖ 14 oderes *F* ‖ ELYMVS *CN:* HELIMVS *FH* ELIMVS *LM* ‖ princeps troianorum . . . fuisse dicit *in marg. sup. T* ‖ tres *om. FTC* ‖ 16 asca nie tellã gestã *F* ascam entellam aegestam *T* Ascam Entellam Egestam *edidit Stephanus. pro* Ascam *Cluverius Sicil. ant. p.* 35, 31 *legi iubet* Erycem *conl. Tzetze ad Lycophr. Cass.* 953 Ascam *tuetur Holmius Sicil. ant.* I *p.* 276. Alicyas *in* Ascam *latere coni. C. F. Ungerus in Leutschii philol. vol.* 35 *p.* 213 ‖ 17 oreste *T* ‖ 18 alii . . . tradunt *om. T* ‖ anchise *F* ‖ notum *F* ‖ fabius *T:* fabuis *F* ‖ elimum *T* ‖ 19 siciliam *F* ‖ dicit *T:* dicunt *F. Daniel locum sic edidit:* alii Anchisae notum filium tradunt habuisse Helymum regem in Sicilia genitum, Erycis fratrem fuisse dicunt*, *unde Cluverius l. l.* alii Anchisae nothum filium tradunt fuisse Helymum regem in Sicilia genitum. alii Erycis fratrem fuisse dicunt. ‖ 20 maturus *M* ‖ 23 quo *F:* quod *reliqui* ‖ exigebatur *Schoellius:* exigebat *libri* ‖ 24 bacco *F* bacho *CL* bachc *H* ‖ *ad* carchesia *in marg.* genus poculorum . . . traiciunt *T* ‖ autem *om. FT* ‖ 25 est *om. T* ‖ dicit *F* ‖ qua *F* ‖ truciant *F*

78. HVMI terrae.. LACTE NOVO aut statim mulcto, aut post fetum, quod colostrum dicitur neutro genere. *umbrae autem sanguine et lacte satiantur: unde feminae, quae mortuos prosequuntur, ubera tundunt, ut lac exprimant, cuncti autem se lacerant, ut sanguinem effundant.* SANGVINE SACRO victimarum, ut diximus supra ⟨III 67⟩. et notandum, quia partim quasi mortuo pari numero sacrificat, partim inpari, quasi deo, ut ⟨96⟩ 'caedit quinas de more bidentes': nam legimus numero deus inpare gaudet.

79. PVRPVREOSQVE IACIT FLORES ad sanguinis imitationem, in quo est sedes animae: sic in sexto ⟨884⟩ purpureos spargam flores, item ⟨VI 221⟩ purpureasque super vestes velamina nota, scilicet, [ut supra dixit,] ut sedis suae cognoscat imitationem.

80. SALVE 'salve' et 'vale' secundum Varronem in logistoricis synonyma sunt: unde his et in salutatione utimur, et in exsecrationibus: ut valeant qui inter nos discidium volunt: unde etiam haec mortuis dicimus, non quo eis optemus salutem, in quibus nulla esse potest; sed ut significemus, nos sic digredi, ut ostendamus, eos numquam in nostram communionem esse venturos. *et hoc verbum 'salve' apud auctores bonos ter enuntiatum invenitur 'salve, salvere, salvete'.* ITERVM *pro secundo.* hic distinguendum: nam quo tempore sepeliit eum, dixit sine dubio 'salve' et 'vale'.

81. RECEPTI NEQVIQVAM CINERES *cineres* pro ipso patre posuit, ac si diceret, salve pater de Troia liberate sine causa: propter quod sequitur 'non licuit fines Italos fataliaque arva'. alii ad historiam supra ⟨IV 427⟩ dictam referunt distinctione mutata, ut dicant: 're-

8 numero] buc. VIII 75 ‖ 9 ad sanguinis . . . imitationem] cf. Isid. or. XI 1, 123 ‖ 13 in logistoricis] p. 258 Ries. ‖ 15 valeant] Ter. Andr. IV 2, 13. cf. Don. ad h. vers.

1 multo *H* ‖ 2 fetum *F:* foetum *reliqui* ‖ colus///trum *L* colustrum *M* ‖ *ad* sanguine sacro *in marg.* uictimarum umbrae autem . . . exprimant *T* ‖ 3 prosequuntur *Masvicius:* persequuntur *F* persecuntur *T* ‖ 5 effundunt *F*, *corr. Daniel* ‖ 7 quinas] *cf. Ribbeckii adnot. crit. ad* V 96 ‖ 8 uidentes *FC* bibentes *L* ‖ bidentes] par namque numerus divisibilis per quem mortalitas significatur, impar namque dividi non potest, per quem immortalitas ostenditur *add. D* ‖ inpari *CH* ‖ 9 imitationem *om. H* ‖ 10 sedis *F* sedes *C* ‖ 12 ut supra dixit *om. FC, seclusi* ‖ dixit *NLH:* diximus *M* ‖ 13 lo//gistoricis *L* (longistoricis *fuit*) legistoricis *H.* id est in istoriae rationibus *superscr. l* ‖ 14 sinonyma *F* synonima *CN* synomina *L* sinonima *M* ‖ hys *F* is *H* ‖ execrationibus *LHM* ‖ 17 possit *C* ‖ ut *om. C* ‖ 18 numquid *F* ‖ 19 saluae *F* ‖ bonos ter enuntiatum *Daniel:* honeste renunciatē *F* ‖ salve salvere salvete *scripsi:* salue salue resaluete// (*una littera erasa*) *F* salve salve resalve ter *Daniel. cf. Diom. p.* 348, 30 *Probi cath. p.* 38, 17 *Phocae ars p.* 436, 13 *K.* ‖ 20 hic] et hic *C* ‖ 21 sepelit *F* sepeliuit *L* ‖ 22 cineres *hab. M et supr. vers. l* ‖ 23 de Troia] de troia per periculis *F* de Troia periculis *Daniel* de Troiae periculis *Commelinus primus* ‖ libertate *M* ‖ sine causa] nequiquam autem sine causa *F* ‖ 25 supra dicta *Masvicius primus*

cepti iterum cineres' semel ex Troia, semel a Diomede, qui dicitur ossa eius eruta cum Palladio reddidisse *Aeneae:* 'nequiquam' autem secundum Epicureos, qui dicunt omnia perire cum corpore. ANIMAEQVE VMBRAEQVE PATERNAE vocativus pluralis est: nam Plato et Aristoteles et omnes periti dicunt in homine quattuor esse animas: unam vitalem, ut in vermibus, qui tantum moventur: aliam sensualem, ut in mutis animalibus, in quibus est sensus et timoris et gaudii: tertiam intellectualem, ut in hominibus, qui et cogitare et recte iudicare possunt: esse etiam quartam infra omnes quae φυσική vocatur *naturalis,* ut est in herbis et arboribus, quae etiam motu carentes, vitam tamen habent; nam et nascuntur et crescunt et pereunt, unde est atque interfice messes. his rebus colligitur, hominem harum omnium animarum esse participem: unde Sallustius ait alterum nobis cum diis, alterum cum beluis commune est. de umbris autem facilis est probatio: nam si quattuor sunt animae, sequitur ut tot sint umbrae; ut si quis inter duas stet lucernas, geminam umbram creat. hoc autem de animis etiam Lucretius adserit; sed non tantum veritati studet, quam sectae Epicureae. alii ista fugientes dicunt, 'animae' et 'umbrae' genetivum esse singularem, ut sit 'cineres umbrae et animae paternae': quod non valde probandum est: nec enim umbra aut anima cineres habent.

83. QVICVMQVE EST *aut quia adhuc eum nusquam vidit: aut* taedio longae navigationis hoc dicit. *'quaerere' ut alibi* ⟨III 496⟩ *arva neque Ausoniae semper cedentia retro quaerenda.*

84. ADYTIS, AB IMIS *ecce, sicut dictum est,* ⟨48⟩ *ubique tamquam*

---

2 nequiquam ... corpore] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. III 98 ‖ 12 atque] georg. IV 330 ‖ 14 Sallustius] Cat. 1, 2 ‖ 17 Lucretius] I 112 sqq.

---

2 eruta *om. M, suppl. m* ‖ nequiquam ... corpore *om. L, in marg. suppl. l* ‖ 3 secundum Epicureos *om. M, in marg. add. m* ‖ 5 aristotiles *F* aristotelis *CNLH* ‖ 6 unam vitalem . . . naturalis] unam intellectualem per quam et cogitare et iudicare possumus alteram esse (esse *om. C*) sensualem ut in mutis animalibus in quibus est sensus et timoris et gaudium (gaudii *C*) esse (esse *om C*) etiam (alteram *C*) uitalem ut in uermibus qui tantum mouentur esse etiam quartam intra homines (infra omnes *C*) quae physice (fisice *C*) uocatur naturalis *FC* ‖ 8 qui ... possunt] per quam et iudicare et cogitare possumus *M* ‖ qui] per quam *l* ‖ cogitare] recte cogitare *Masvicius primus* ‖ 9 indicare *L* ‖ est etiam quarta *M* ‖ 10 fissice *N* fysice *L* fisice *H* phisice *M* ‖ dicitur *M* ‖ in arboribus *vulgo* ‖ 11 carent *FC* ‖ 12 unde . . . messes *om. FC* ‖ messem *M* ‖ 13 hominem *om. NH* ‖ 14 bellis *F* belluis *L* heluis *H* ‖ 15 est] esse *F, om. H* ‖ 16 ut si quis ... creat *om. FC* ‖ duos *L* ‖ stet] steterit *M* ‖ 18 quam] quantum *Stephanus* ‖ 20 animae et umbrae *LM* ‖ 21 habet *FC* ‖ 22 *ad* quicumque est *supr. vers.* quia adhuc nusquam eum uiderat *T* ‖ 23 quaerere . . . quaerenda *non edidit Daniel* ‖ querere aut *F* ‖ 24 cedencia *F* ‖ querendo *F* ‖ 25 quod dicit ab imis aditis tamquam de deo loquitur quia deorum et templorum dicuntur adita id est secreta quae necdum sacrati minime cognoscunt *in marg. T.* id est . . . cognoscunt *Tiberii Donati sunt* ‖ ADITIS *F* ‖ ubique *Masvicius:* ubi *F*

de deo loquitur: templorum enim et deorum adyta dicimus. LVBRICVS ANGVIS labilis. alias locum dicit, ut ⟨335⟩ per lubrica surgens.

85. SEPTEM INGENS GYROS loci genium per magnitudinem vult probare; nullus enim locus sine genio, qui per anguem plerumque ostenditur: Persius ⟨I 113⟩ pinge duos angues: pueri, sacer est locus. sane hunc locum de Homero sumpsit, qui inducit Graecos apud Aulidem omen futuri decennalis belli ex serpente collegisse, qui etiam matrem consumpsit novem pullis comesis: ita ergo nunc etiam Aeneae omen sui erroris ostenditur septem gyris: nam septimus ei annus est finis erroris. et est optimum figmentum: annus enim secundum Aegyptios indicabatur ante inventas litteras picto dracone caudam suam mordente, quia in se recurrit. **alii hoc secundum Platonem dictum volunt, qui ait animos per septem circulos ad corpora penetrare.** GYROS nomen legimus; verbum exinde non invenimus.

86. PLACIDE repens quiete. *AMPLEXVS PLACIDE hoc est molliter, nec dixit 'corripuit', sed 'amplexus est'.*

87. CAERVLEAE CVI TERGA NOTAE caeruleae *notae* et fulgor auro variatus. INCENDEBAT id est inlustrabat.

90. AGMINE LONGO TANDEM post illos gyros tandem longo repere coepit agmine, id est impetu, *tractu.* SERPENS participium est, non nomen, ac si diceret 'repens'.

92. LIBAVITQVE DAPES leviter gustavit epulas super positas, quae silicernium vocantur quasi silicenium, super silicem positum.

---

7 de Homero] Il. II 308 sqq. ‖ 12 annus enim . . . recurrit] exscr. Isid. or. V 36, 2

---

1 et deorum] et deorum enim et deorum *F* ‖ adita *F* ‖ 3 surgens alii hoc secundum Platonem . . . penetrare *F* ‖ 4 GIROS *FL* ‖ 5 sine genio locus *FC* locus est sine genio *N* ‖ 6 pingue *F* ‖ 7 locus] extra meiite *vulgo additur* ‖ locum de Homero. . . . etiam matrem *om. C* ‖ 8 aput aulidemontē *F* ‖ decennaris *F* ‖ 9 comesit *F* ‖ comesis] ἔνθ' ἐφάνη μέγα σῆμα δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός (Il. II 308) *add. Fabricius* ‖ 10 giris *FN* gyrys *L* ‖ 11 ficmentum *F* ‖ 13 mordentem *FM* ‖ *ad* septena vol. tr. *supr. vers.* inflexiones alii secundum platonem . . . penetrare *T* ‖ 15 GIROS *FNH* ‖ legitimus *FC* ‖ 17 PLACIDE . . . amplexus est] AMPLEXVS PLACIDE hoc est molliter repens quiete, nec . . . amplexus est *Daniel primus* ‖ quiete repetens *F* quiete repens *C* ‖ 19 NOTAE] ET SQVAMAE *F* ‖ cerulae *F* curuleae *C* ‖ nocte *F* ‖ et fulgor auro variatus] et auro maculosus fulgor hoc est pro auri fulgor *F et Daniel* et auro fulgor hoc est auri fulgore variatus *Masvicius* ‖ 20 uaritus *C* uariatos *L* ‖ INCENDEBANT *F* ‖ id est *om. LH* ‖ inlustrabant *F* ibi lustrabat *H* ‖ 21 TANDEM *et* tandem *om. F* ‖ 22 inpetu *H* ‖ 25 silcernium *H* ‖ dicuntur *M* ‖ silicenium *FCLM:* lenitium *N* (aī. silicenium *in marg. n*) lernciū *H* ‖ positae *D, in quo haec sequuntur* quae peractis sacrificiis senibus dabantur ut se cito morituros cognoscerent.

93. DEPASTA ALTARIA 'altaria' *species ararum.* 'depasta' *autem,* non a se: nam supra ait 'libavitque dapes'; sed hoc dicit: tam diu permansit, quam diu cuncta aris superposita flamma consumeret.

95. GENIVMNE LOCI quia, ut diximus, nullus locus sine genio. FAMVLVMNE PARENTIS fuit enim haec maiorum consuetudo, sicut hodieque apud Indos est, ut quotiens reges moriebantur, cum his dilecti equi vel servi et una de uxoribus carior *circa rogum occisi* incenderentur, inter quas de hoc ipso erat magna contentio. possumus ergo 'famulum' servum sepultum cum Anchisa accipere. aut per apotheosin deum ostendit effectum: unde ei famulum dat, quasi ministrum; singula enim numina habent inferiores potestates *quasi* ministras, ut Venus Adonim, Diana Virbium. aut certe secundum Pythagoram dicit, qui primus deprehendit, de medulla hominis, quae est in spina, anguem creari: quod etiam Ovidius in quinto decimo ⟨389⟩ metamorphoseon dicit loquente Pythagora.

97. NIGRANTES TERGA nigra terga habentes.

99. MANESQVE ACHERONTE REMISSOS aut venientes de Acheronte *ad hanc parentationem:* aut certe 'remissos Acheronte' qui iam in Acheronte non essent post apotheosin factam. *REMISSOS ut remitterentur.*

100. *QVAE CVIQVE EST COPIA pro sua quisque facultate.*

101. *LAETI DONA FERVNT alacres: libenter et ipsi conferunt parentationi.*

102. *FVSI id est strati.*

105. PHAETONTIS Solis, *ἀπὸ τοῦ φαίνειν. sane de Phaetonte fabulam in decimo* ⟨180⟩ *plenius invenies.*

---

5 fuit enim . . . loquente Pythagora] exscr. mythogr. III 6, 19 ‖ 12 aut certe . . . loquente Pythagora] cf. Isid. or. XII 4, 48

---

1 ALTARIA] LIQVIT *add. F* L. *add. C* ‖ 2 sed hoc dicit *in ras. l* ‖ tam diu permansit quam diu *FC, nisi quod* quam di *F:* tam diu *NH* quam diu *L* tam diu donec *Ml* ‖ 3 supraposita *NL* ‖ flamma] sacer ignis *F* ‖ absumeret *F* ‖ 4 GENIVMVE *M* ‖ ut *om. C* ‖ ut diximus] ut supra dixit *M* ‖ 5 PATRIS *LH* ‖ 6 indios *F* ‖ 7 delecti *M* ‖ 8 inconderentur *F* ‖ hoc *om. H* ‖ 9 ergo] autem *NH* ‖ aut] quem *FC* ‖ 10 apotheosin diuinitatis confirmationem *add. FC* ‖ 11 ministrum *ex* ministerium *M* ‖ 12 adonim *NL:* adonen *F* adonem *C et man. rec. in L* adonin *H* adona *M. cf. Neue Formenl.* I *p.* 573 *ed.* II ‖ uerbium *F* uiruium *NH* ‖ 13 phytagoram *FN* phitagoram *H* pytagoram *LM* ‖ 14 oboedius *C* auidius *H* ‖ quinto decimo] XII. *L* ‖ 15 phytagoras *F* pitagora *NLH* pytagora *M* ‖ 17 ACERONTE *H* ACHARONTE *M* ‖ DIMISSOS *M, corr. m* ‖ aheronte *F* acherunte *H* ‖ 18 ad hanc parentationem *edidit Stephanus* ‖ parentacionem *F* ‖ aut . . . Acheronte *om. LH,* certe . . . Acheronte *om. N* ‖ acheronte remissos *M* ‖ 19 factam *om. FC* ‖ apotheosin remissos ut remitterentur post diuinitatis confirmationem *F,* apotheosin id est (ꝛdē *C*) post diuinitatis confirmationem *C. idem edidit Stephanus* ‖ 21 *ad* quae c. e. c. *supr. vers.* pro . . . facultate *T* ‖ 22 *ad* laeti *supr. vers.* alacres, *ad* dona f. *supr. vers.* scilicet parentationi *T* ‖ parentacione *F* parentationem *Daniel primus* ‖ 24 *ad* fusi *supr. vers.* strati *T* ‖ 25 ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΑΙΝΕ *F* ΑΠΟ ΤΟΥ ΦΑΙΝΕ *C* ΑΠΟ ΤΟ ΦΑΙΝΝΟΙΝ *L* ΑΠΟ ΤΟΥ ΦΕΙΝΙΝ *l*

106. FAMA FINITIMOS *utrum per se potius audienda, an et ipsa ad Acesten referenda? an subtiliter ad Aenean 'fama', 'nomen' ad Acesten?*

107. EXCIERAT *evocaverat, invitaverat.* LAETO COETV *pro ipsi laeti.*

108. VISVRI AENEADAS *potest et absolute accipi 'visuri Aeneadas', potest et per syllepsin subaudiri 'certantes'.* CERTARE PARATI *hoc est parati ad certandum.*

109. CIRCO spatioso ludorum loco. LOCANTVR *ponuntur.*

110. SACRI TRIPODES sic pulchri, ut sacros putares: *vel quales sacrari solent:* nec enim sacrilegus erat, ut sacra donaret. et sic dictum est, ut ⟨III 466⟩ Dodonaeosque lebetas, quales sunt in Dodona.

111. ET PALMAE PRETIVM VICTORIBVS zeugma utriusque lateris: nam 'victoribus pretium' et ad supra dicta et ad dicenda pertinet.

112. ARGENTI AVRIQVE TALENTA talenti secundum varias gentes varium pondus est: sed apud Romanos talentum est septuaginta librae, sicut Plautus ostendit in mostellaria, qui ait duo talenta esse centum quadraginta libras. legimus etiam talentum esse paululum quiddam: nam Homerus in ludis funebribus Patrocli ultima praemia dicit duo talenta: quod nos cogit aliquid minimum intellegere. nam si primus victor bovem accepit, consequens non est ut

---

15 talenti . . . libras] excr. Isid. or. XVI 25, 22 ‖ 17 in mostellaria] videtur Servius cogitasse de III 1, 102 et 114 cf. ad Aen. IX 265 ‖ 19 Homerus] Il. XXIII 263 sqq.

ANO TOY ΦAINOIN *H* ANYOYΦAINEIN *M* φῶς καὶ αἴθω *D* ἀπὸ τοῦ φάους (φάεος *Fabr.*) καὶ αἴθω *Stephanus et Fabricius* ἀπὸ τοῦ φαίνειν vel potius ἀπὸ τοῦ φάεος καὶ αἴθω *Masvicius* ‖ phetonte *F* ‖ 1 potius *Daniel:* postius *F* ‖ 2 *supr. vers.* 106 suptiliter fama refertur ad aenean nomen uero ad acesten *T* ‖ an *Daniel:* ad *F* ‖ ad Aen. fama] ad aenean *add. F* ‖ 4 *ad* excierat *supr. vers.* inuitauerat *et ab alia manu* euocauerat *T* ‖ CAETV *F* ‖ ipso *F, corr. Daniel* ‖ 5 *ad v.* 108 *in marg.* hoc ad laudem troianorum pertinet et potest simpliciter hoc accipi et subaudiri certantes per syllēsin *T* ‖ 6 sisilempsin *F* ‖ *ad* certare p. *supr. vers.* id est parati ad certandum *T* ‖ 8 CIRCOQVE *F* IN CIRCO *C* ‖ spatioso ludorum loco] hoc est in ipsos pauo in ludorum loco *F. voluisse videtur scholiastes* hoc est in ipso spatio *e. q. s.* hoc est in spatioso l. l. *vulgo* ‖ spatioso] spatio *C* ‖ *ad* locantur *supr. vers.* ponuntur *T* ‖ 9 pulchri ut sacros] sepulcros *F* ‖ pulcri *M* ‖ ut *om. C* ‖ *ad* sacri *in marg.* quales sacrari solent *et supr. vers. ab alia manu* mensae apollinis uictoribus dandae *T.* vel . . . solent *edidit Stephanus* ‖ 11 quales sunt in Dodona *om. FC* ‖ 13 zeugma] gustus *add. FC* ‖ utriusque lateris] *cf. Serv. ad Aen.* I 120 ‖ 15 talenti] tali *F* ‖ 16 est talentum *C* ‖ LXX *libri* ‖ 17 mustelaria *libri* ‖ 18 CXL *M* ‖ libras] talentum vero Aegyptium pondo octoginta (octuaginta *cod.*) patere Varro tradit (*Plin. nat. hist.* XXXIII § 52). talentum pro bilance sicut Homerus (*Il.* VIII 69) χρύσεια πατὴρ ἐτίταινε τάλαντα. talentum autem minarum LX, mina drachmarum C, drachma obolorum VI, obolus aera continet VI, aes minuta VI *add. D* ‖ 19 ultima] uma *F* ‖ 20 duo *om. C* ‖ nos] *om. C* non *Lion.* cogit nos *M* ‖ 21 nam si . . . dicamus *post* COMMISSOS (*p.* 606 *lin.* 3) *hab. M* ‖ accipit *FC*

dicamus, ultimum tam magnum accepisse praemium: unde apparet talentum etiam minimum quiddam significare.

113. ET TVBA COMMISSOS Romano more, sicut hodieque videmus omnibus ludis funebribus, ut sunt divorum: nam si sacri sint, id est festi, lustrantur faculis. ante etiam ab hymnis incipiebant.

114. PRIMA CERTAMINA Punico bello primum naumachiam ad exercitium instituere Romani coeperunt, postquam probarunt gentes etiam navali certamine plurimum posse: ad quam rem in hoc certamine plurimum adludit poeta. PARES aut pariter: aut diversis conparabiles rebus, ut sequentia indicant ⟨153⟩ 'melior remis, sed pondere pinus tarda tenet': *aut 'pares' ordine remorum, quamvis Gyae tantummodo triremem dicit:* aut 'pares' ita ut ante certamen videbantur. GRAVIBVS REMIS fortibus, ut ⟨XII 458⟩ ferit ense gravem Thymbraeus Osirin: nam graves inferunt tarditatem.

116. REMIGE erit nominativus 'remex': Serenus semiremex Herculis. PRISTIM vel a tutela depicta, vel *ἀπὸ τοῦ πρίζειν τὰ κύματα*, id est *undas incidere* a secandis fluctibus.

117. MOX ITALVS subaudis 'futurus': ipse enim familiam Memmiorum constituit. et bene laudat familias nobilium: nam a Sergesto Sergia familia fuit, a Cloantho Cluentia, a Gya Gegania, cuius non facit mentionem. nobiles autem familias a Troianis fuisse Iuvenalis ostendit, ut ⟨I 99⟩ iubet a praecone vocari ipsos Troiugenas. A QVO NOMINE scilicet Mnesthei. et Mnestheus sic est, ut Tydeus *Tydei:* nam diphthongos Graeca est. *MEMMI*

---

1 dicamus] intellegere *add. NLH* ‖ 3 hodiesque *F* odieque *H* ‖ 4 in omnibus *M* ‖ ludibus *C* ‖ sint] sunt *C* ‖ 5 festi] uotiui *M. viginti fere litterae post* festi *erasae sunt in N* ‖ lustrantur *CNH* lustratur *F* illustrantur *L* inlustrantur *M* ‖ ante *CLM:* ante ante *F* antea *NH* ‖ ab *om. C* ‖ ymnis *FLHM* ‖ incipiebant] commissos canit *add. F. cum Daniel post* canit *lacunam indicaverit, his verbis in codice scholium ad v.* 113 *finiri moneo et spatium post ea relictum esse, quale inter duo scholia relinqui soleat.* ‖ 6 naumachias *F* naumachian *C* naumachia *NH* ‖ 7 exercituum *F* exercitum *F* ‖ coeperunt *om. FCHl* ‖ gentes *om. F.* Carthaginienses *coni. Hagenus* ‖ 8 plurimum *om. FC* ‖ 11 tarda tenet *M, omittunt reliqui* ‖ *ad* pares ineunt *supr. vers.* ordine remorum *T* ‖ 12 Gyae *Commelinus:* grex *F* ‖ aut pares ita ut . . . videbantur *om. M* ‖ 14 tymbraeus *vel* tymbreus *libri* ‖ osyrin *NLHM* orisin *C* ‖ 15 remix *F* remex *C* remex *ex* remix *N* remiax *H* ‖ Serenus semiremex *om. M, in marg. suppl. m* ‖ sereni *H* ‖ semiremex] remigem ex *C* ‖ 16 erculis *FC* hercule *NH* hercules *LM* ‖ PISTRIM *F* PISTRIN *C* ‖ depicta *om. H* ‖ apotu TIPIZEIN TA KYMATA *F* apotu ΠPIZEIN TA KYMATA *C* AΠO TOY ΠPIZEIK TA KYMATA *N* AΠO TOY ΠPEZIN KY KYMATA *L* AITO TOY IT PIZEI LYAHYMata *H* A. NO TOY NPZEIN TA KYMATA *M* ‖ 17 id est *om. C* ‖ a secatione fluctuum *FC* ‖ 19 Sergesto *Fabricius:* sergio *libri* ‖ 20 cloanto *LM* ‖ cloenthya *F* cloentia *L* ‖ gia *L* ‖ geganica *C* ge//gania (*una littera erasa*) *L* gigania *ex* gegania *M* ‖ 21 non] nunc *FC* ‖ 22 a] hac *F*

pro 'Memmiorum', genetivus singularis pro plurali: vel a quo nomine genus † italu Memmi: vel a quo nomine genus 'Memmi', ut sit 'Memmi' [genetivus singularis] nominativus pluralis.

118. INGENTI MOLE motu, ut ⟨III 656⟩ magna se mole moventem. *CHIMAERAM fabula ex qua hoc nomen translatum est talis est. Bellerofontes admissa per ignorantiam caede, profugit ad Proetum Argivorum regem. a quo cum esset susceptus hospitio a Stheneboea uxore eius adamatus et de stupro interpellatus est. qui cum frequentius hoc se indicaturum Proeto minaretur, praeoccupatus a Stheneboea ipse apud Proetum accusatus est, tamquam reginae castitatem adpetisset. quem cum Proetus ad Iobatem, Lyciae regem, socerum suum cum litteris signatis, quibus praecipiebat ut puniretur, misisset, Iobates Bellerofontem adversus † tympios sibi Solymos, gentem ferocissimam misit. quos cum ille superasset, revertens in insidias quas sibi Iobates struxerat incidit, quibus prostratis novissime missus adversus Chimaeram, triplex monstrum, siquidem prima pars eius leo erat, posterior draco, in medio caput caprae, quod ignes efflabat. hanc ille vectus Pegaso equo qui volabat, occidit. miratus hanc eius constantiam Iobates filiam suam ei cum parte regni in matrimonium dedit.*

119. VRBIS OPVS ita magna, ut urbem putares. TRIPLICI VERSV omnes enim triremes fuerunt. 'versu' autem aut ordine, ut ille etiam seras in versum distulit ulmos: aut 'versu' tractu a verrendo, ut ⟨VIII 674⟩ aequora verrebant caudis aestumque secabant. sane unus est sensus. *et est Graecum, nam illi στίχον dicunt.*

22 ille] georg. IV 144

1 memiorum *F* ‖ genetivus singularis pro plurali *Daniel:* genetiuus singulm p pluralē *F* ‖ 2 italu] italic *legit Hagenus. inde* vel a quo nomine genus sit alicuius Memmi *F. Schoellius* ‖ vel] ł *F* a *legit Hagenus. lacunam indicans omisit Daniel.* ‖ memii *F* ‖ ut si memmii gēt singularis nominatiuus pluralis *F* genet. singul. *del. Schoellius.* ut si memmii *lacuna indicata omisit Daniel. Masvicius totum locum sic constituit* MEMMI pro Memmiorum, genitivus singularis pro plurali: vel a quo nomine genus Italorum est, Memmii: ut non sit genitivus singularis sed nominativus pluralis. ‖ 4 magna] vasta *libri Vergiliani. cf. Aen.* VIII 199 ‖ 5 CIMAERAM *F* ‖ fabula ex qua . . . in matrimonium dedit *in marg. T* ‖ fabulā ex quo *F* ‖ 6 ignoranciam *F* ‖ caedem *F* ‖ 7 ospitio *F* ‖ steneboea *T* ‖ 8 et *om. Daniel* ‖ 9 steneboea *T* ‖ 10 appetisset *T* ‖ 11 iouatēn *F* iouatem *T* ‖ 12 misisset *Daniel:* misit *F T* (misiset *man. rec. in F*) ‖ iouatis *F* iouates *T* ‖ 13 tympios sibi *F* timpios sibi *T.* Tympios sive *Daniel primus.* vicinos sibi *coni. Hagenus. fortasse* conterminos *vel* inimicos sibi. *siquis Danielem* sive *pro* sibi *scribentem verum vidisse putat, ei* Termilas *pro* tympios *scribendum videtur. cf. Herod.* I 173 *et Strabo* XII *p.* 573. ‖ misit *T:* nimis *F* ‖ 14 quos *F* quam *T* ‖ in *om. F* ‖ iouates *F T* ‖ 15 quibus] quibus etiam *Masvicius primus* ‖ chimeram *F* ‖ 16 pars eius *T:* pare in *F* ‖ postrema *T* ‖ 17 capreae *T* ‖ ignis *F* ‖ 18 hanc *om. T* ‖ eius *om. Daniel* ‖ iouates *F T* ‖ 19 matrimonium *T:* matrimonio *F* ‖ 20 VRBES OPES *F* ‖ ita magna *om. F* ‖ tam magna *C M* ‖ 21 autem *om. C* ‖ 22 uorsum *H* ‖ 23 uerendo *F L* ‖ uerbebant *N* ‖ 25 CIXON *F*

120. PVBES INPELLVNT figura est, ut ⟨I 212⟩ pars in frusta secant. et sciendum inter barbarismum et lexin, hoc est latinam et perfectam elocutionem, metaplasmum esse, qui in uno sermone fit ratione vitiosus. item inter soloecismum et schema, id est perfectam sermonum conexionem, figura est, quae fit contextu sermonum ratione vitiosa. ergo metaplasmus et figura media sunt et discernuntur peritia et inperitia. fiunt autem ad ornatum.

121. DOMVS SERGIA familia, ut ⟨III 85⟩ da propriam Thymbraee domum: et inde est Sergius Catilina. *TENET ultra tenet vel servat.*

122. CENTAVRO MAGNA feminini est generis, si de navi dicas, ut in eunuchum suam, cum comoediam diceret. Iuvenalis contra sensit dicens ⟨I 6⟩ et in tergo necdum finitus Orestes. sed sciendum genera plerumque confundi aut metri ratione, aut hiatus causa: sic Horatius nec cupido sordidus aufert, cum significantes cupiditatem feminino genere dicamus. ipse etiam Vergilius ait timidi dammae cervique fugaces, cum ipse secundum fidem dixerit cum canibus timidae venient ad pocula dammae.

123. CAERVLEA aut nigra, aut altae carinae: omne enim altum nigrum est, ut ⟨VI 238⟩ scrupea tuta lacu nigro nemorumque tenebris. CLVENTI ad ipsum apostropha.

124. EST PROCVL *modo* 'haud nimis longe', ut et supra ⟨III 13⟩ diximus. sic in bucolicis ⟨VI 16⟩ de nimia vicinitate ait serta

---

2 et sciendum . . . ad ornatum] cf. Serv. comm. in Don. p. 443 K. ‖ 12 in eunuchum suam] Ter. eun. prol. 32. cf. Don. ad h. vers. ‖ 15 Horatius] carm. II 16, 15 ‖ 17 timidi] georg. III 539 ‖ 18 cum canibus] buc. VIII 28

2 et] sane *M* ‖ lexin] lexonin *F* lexinde *NH* ‖ 3 in *om. M* ‖ 4 ratione vitiosus . . . quae fit *om. F* ‖ solycismum *C* solocismum *L* solecismum *H* ‖ sechema *H* scema *M* ‖ 5 sermonem *C* sermonem *L* ‖ quae *om. L*, *suppl. l* ‖ contextu] contextus *NH*. *fortasse* in contextu ‖ sermonem *F* ‖ 6 racione *L* ‖ uiciosa *FCL* ‖ mea *L* (media *l*) ‖ 7 autem *om. F* ‖ 9 inde est] deest *F* ‖ catilena *CNH* (catilina *n*) ‖ TENEC *F* ‖ 11 CENTAVREAM CENTAVRO MAGNO *F* ‖ dicis *C* ‖ 12 in *om. H* ‖ enuchum *N* ‖ 13 et in tergo] interrogo *C* ‖ finitur *H* ‖ 14 metrica *Masvicius primus* ‖ ratione *om. FC* ‖ 15 nec] aut *libri Horatiani* ‖ aufer *H* ‖ 17 timidi] dixit *add. FC* ‖ clammae *F* damnae *HM* ‖ 18 dixerit] et pauide natarunt *add. N* et pauidae natarunt aequore dammae *add. LHM*, *nisi quod* dampnae *H* damnae *M* ‖ timidae *libri*, *nisi quod* timide *F* ‖ ueniunt *F* ‖ 19 dampnae *H* damnae *M* ‖ dammae] et Horatius et superiecto . . . damae *additur vulgo*. ‖ 20 altam carinam *FC* ‖ altae *ex* alta *L* ‖ enim *om. H* ‖ 21 scrupeti *F* scropea *N* scropea *H* ‖ 22 CLOENTI *L* ‖ apostrofa *libri*: apostropha est *vulgo* ‖ 23 haud] *om. F*, haut *C* haud *ex* haut *L* aut non *M* ‖ ut et] et ut *C* ‖ 24 ciuitate *L* (uicinitate *l*) ‖ ait] ut *FC*

procul tantum capiti dilapsa iacebant. interdum et 'satis longe' significat.

125. OLIM tunc fere cum cori nubibus abscondunt et obruunt sidera.

127. TRANQVILLO melius septimus est, quam dativus.

128. CAMPVS saxi latitudo. APRICIS sole gaudentibus. sane apricus et locus dicitur sole calens: quod est opaco et abdito contrarium: et apricos dicimus locis apricis gaudentes: Vergilius duceret apricis in collibus uva colorem, Persius ⟨V 178⟩ nostra ut Floralia possint aprici meminisse senes. 'apricum' autem quasi *ἄνευ φρίκης*, sine frigore: *inde et Africa, quod est calidior.* MERGIS Aesacus Priami filius fuit. hic se praecipitavit de muro nec periit: et cum hoc saepius faceret, deorum miseratione in avem versus est, quae ad imitationem *praecipitandi* quasi idem facit *saepe mergendo.*

129. *FRONDENTI EX ILICE haec enim arbor in tutela Iovis est.* † *victoria est.* (*'frondenti'*) *pro 'frondente', dativum pro ablativo.*

131. CIRCVMFLECTERE bene uno sermone et profectionem conplexus est et reversionem.

132. *LEGVNT eligunt.*

133. DVCTORES domini navium, non gubernatores.

134. POPVLEA VELATVR FRONDE IVVENTVS Hebe *Graece* est Iuventas, *filia Iunonis*, uxor Herculis. nunc ergo aut propter hoc iuventus utitur populeis coronis, aut ad imitationem virtutis: populus enim Herculi consecrata est, ut populus Alcidae gratissima: *aut 'populea', quia ludi funebres sunt et haec arbor ab Hercule ab in-*

---

6 'Apricis sole gaudentibus' et 10 'apricum autem quasi *ἄνευ φρίκης* sine frigore' exscr. Isid. or. XIV 8, 34 et diff. verb. 42 ‖ 8 Vergilius] buc. IX 49 11 inde . . . calidior] cf. Serv. ad Aen. VI 312 et Isid. or. XIV 5, 2 ‖ 12 Aesacus . . . fecit] exscr. mythogr. II 176 ‖ 25 populus] buc. VII 61

---

1 dilapsa *libri, nisi quod* delapsa *l* ‖ 3 OLIM . . . sidera *om. F* ‖ chori *CNHM* ‖ obiciunt *L* († obruunt *superscr. l*) ‖ 5 septimus] casus *additur vulgo* | est *om. NH* ‖ 7 et *ante* locus *om. LM* ‖ opacco *F* ‖ 8 apricos] apricos senes *Ml* apricos homines *Fabricius primus* ‖ locos *NH* (locis *n*) ‖ gandentes *C* gendentes *L* ‖ 9 nostra ut] nã ut *FC* ut nostra *NLHM* ‖ 11 enei ΦΡΥΚΗC *F* ΑΝΕΥ ΦΡLΚΗC *C* apfrices *N* ΑΝΕU FRIKEC *L* (*sed* NEUFRIKEC *in ras. l*) apiricos *H* ΑΠΕΡ ΦΡΙΝΕ *M. fortasse Servius ἄτερ φρίκης scripsit.* ‖ 12 Aesacus] aesereus *F* (*sed* e *ante* us *post deletum*) aeserus *C* eserius *N* esurus *L* (urus *in ras. l*) eserus *H* aesirus *M* hesurus *cod. mythographi* ‖ 14 conuersus *L* ‖ 17 victoria est *non edidit Daniel. fortasse* qui auctor victoriae est *vel* et signum victoriae est. ‖ et frondenti *addidit Daniel* ‖ 20 *ad* legunt *supr. vers.* eligunt *T* ‖ 21 non *om. L, suppl. l* ‖ 22 habe *F* ebe *C* ‖ Graece *edidit Stephanus*, Graece *Ἥβη Masvicius primus* ‖ Iuventas *Masvicius:* iuuentus *libri. cf. Serv. ad Aen.* I 590 ‖ 23 aut *om. H* ‖ 24 ad imitationem] imitatione *F* ‖ 26 populea . . . vocatur *in marg. T* ‖ funefres *F* ‖ arbor] arbor uocat *F* ‖ ercule *F*

feris allata est, cum canem, Cerberum extraheret: nam et ipsa arbor Acherusia vocatur.

135. NVDATOS bene nudatos, quia *veste* tecti esse consuerunt: nam 'nudum' est numquam tectum, ut facies. *OLEO PERFVSA oleo perfusos habens.*

136. TRANSTRIS et transtra dicuntur et iuga, ut in sexto ⟨411⟩ inde alias animas, quae per iuga longa sedebant. *INTENTA porrecta.*

137. INTENTI eodem sermone in diversis usus est rebus: aliter enim brachia, aliter intendimus mentem. EXVLTANTIAQVE H. C. P. P. hypallage: omni parte pulsans pavor corda haurit, id est ferit et exultare facit, ut ⟨X 314⟩ latus haurit apertum.

138. LAVDVMQVE ne esset turpe quod ait 'pavor'. sane istae sunt bellorum prolusiones: unde etiam ad tubam geruntur. sed sciendum maioris aetatis funera ad tubam solere proferri: Persius ⟨III 103⟩ hinc tuba, candelae: minoris vero ad tibias, ut Statius de Archemoro (tibia cui) teneros solitum deducere manes.

139. FINIBVS OMNES secundum naturam ante generali usus est descriptione, venturus ad specialitatem.

144. PRAECIPITES festinantes, ut ⟨IV 573⟩ praecipites vigilate viri: *et est hyperbole.* *BIIVGO pro 'bigarum': nove dixit.* BIIVGO et hoc celeritatis est: plures enim se impediunt.

145. CARGERE usurpavit: nam 'carcer' est numero tantum singulari custodia noxiorum; 'carceres' vero *numero* tantum plurali ostia, quibus equi arcentur: unde et 'carceres' quasi 'arceres' secundum Varronem.

---

3 bene nudatos ... ut facies] cf. Isid. diff. verb. 385 ‖ 6 et transtra dicuntur et iuga] cf. Isid. or. XIX 2, 5 ‖ 16 Statius] Theb. VI 121. cf. Luct. Plac. ad h. vers. ‖ 23 nam carcer . . . arcentur] exscr. Isid. or. V 27, 13 ‖ 25 secundum Varronem] d. l. l. V 153

---

2 acerusia *F* ‖ uocatur *om. F* ‖ 3 NVDATOSQVE v. i. *M* ‖ tecti *in ras. n,* haec *H* ‖ 4 numquam tectum] quod numquam tege solet *F* ‖ faties *F* ‖ perfusus *F, corr. Daniel* ‖ 7 INTENTA porrecta et bene eodem sermone . . . mentem *F*

9 INTENTA *L* ‖ 11 hypalage *F* ypallage *CLM* ypalage *H* ‖ 12 et exultare facit *post* apertum *hab. M* ‖ 13 esset] ^{ess}et *N* (ess *ab ead. man.*) det *H* ‖ istae] hae *M* ‖ 14 prolusiones bellorum *F* ‖ prolusiones] id est exercitationes *superscr. l* ‖ tumbam *C* ‖ 15 tumbam *C* ‖ perferri *FC* preferri *N* efferri *Masvicius* ‖ 16 hinc] ano *F* ‖ 17 tibia cui *e Statio addidi,* tibia enim *additur vulgo* ‖ teneros *ex* teneres *L* ‖ solitum] suetum *Statii libri* ‖ mamanes *F* mores *L* ‖ 18 FVNIBVS *C* 21 viri] alias praecipites temerarii et inconsulti *add. D* ‖ 22 BIIVGO pro bigarum noue dixit sane et hoc . . . impediunt *F* ‖ plures . . . impediunt] plures ^{se} enim impedimus *N* plures re enim in pedibus *H* ‖ 24 tantum *om. NH* ‖ 25 hostia *NH* ‖ ostia] et repagula *add. Fabricius* ‖ quasi arceres *om. M, in marg. suppl. m*

147. IVGIS *pro equis* iugalibus. VNDANTIA autem large effusa.

149. CONSONAT ideo 'consonat' propter echo: nostrae enim vocis est aemula: unde et 'resultant' ait.

151. ELABITVR praecurrit celeriter, ut ⟨XI 588⟩ labere nympha polo.

152. TVRBAM INTER *tumultum, hoc est* in ipso principio.

154. DISCRIMINE *vel* interstitio, *vel certamine, vel cursu.* et bene variat, nunc naves, nunc ductores commemorans.

155. PRIOREM inter se, hoc est tertium.

159. METAMQVE TENEBANT nauticum verbum.

160. PRINCEPS modo ordinis est.

162. QVO TANTVM MIHI vacat 'mihi', ut solet plerumque.

163. LITVS AMA 'litus' est omne quod aqua adluitur: unde et saxum 'litus' vocavit. STRINGAT radat, ac si diceret: hoc volo quod times. PALMVLA extrema pars remi in modum palmae protenta.

166. ITERVM hoc verbum et a poeta potest dici, ut 'iterum revocabat': et a Gya, ut 'quo abis iterum', non 'iterum pete'.

169. INTER NAVEMQVE 'que' vacat.

172. EXARSIT IVVENI causa pendet ex causa: Horatius non ego hoc ferrem calidus iuventa consule Planco.

173. NEC LACRIMIS CARVERE GENAE nimis irascentum est: Cicero de Verre cum irasceretur, lacrimas interdum vix tenere.

174. DECORISQVE SVI inhonestum enim irasci, duci praesertim. SOCIVMQVE SALVTIS possumus intellegere 'oblitus salutis suae

---

13 litus . . . adluitur] cf. Isid. or. XIV 8, 41 ‖ 15 'Palmula' . . . protenta] cf. Isid. or. XIX 2, 7 ‖ 19 Horatius] carm. III 14, 27 ‖ 21 Cicero] in Verr. act. II 4, 18, 39

---

1 *ad* iugis *supr. vers.* iugalibus equis hoc est in iugo constitutis *T* ‖ iugalibus equis *Stephanus* ‖ 2 ideo] bene *M* ‖ cho *F* eicho *H* ‖ nostrae enim] echo enim nostrae *M* ‖ 3 resultat *FCN* resultet *L* (resultant *l*) ‖ resultant ait] resultait *H* ‖ 7 inconstitio *L, corr. l* ‖ et bene] sane *M* ‖ 8 nunc *ante* naves *om. C* ‖ 12 plerumque] frequenter *M* ‖ 13 diluitur *C* ‖ 14 ac si diceret *post* times *habet M* ‖ hoc volo quod times *FM:* huc volo quod times *L* huc uoca iat h̤//// uolo quo// times *N* huc uoca lat h̤ uolo quod times quod times *H* hunc uoca quo times *Caroliruhensis CXVI* (hoc uolo quod *superscr. man. sec.*) 'hunc voca quod times *Vos.* huc voca quod *R* huc voca quo *V' Burmannus. cum frustra operam dederim, ut ex* huc voca iat (*vel* lat) quo times *elicerem quod videretur a Servio scriptum esse, hoc propono* STRINGAT radat. (SINE patere:) ac si diceret, hoc volo quod times. *quod NH praebent* iat *vel* lat *ex* at. *ortum esse puto. vide prolegomena.* ‖ hoc] huc *L* ‖ 15 remuli *M* ‖ 17 iterum est pete *NH* ‖ 19 ex cansa *L* ex casisa *H* ‖ 22 uerro *L* ‖ cum irascereretur *C* ‖ lacrima *F* ‖ teneret *FC* ‖ 23 enim est *FC* ‖ 24 possumus intellegere . . . scilicet gubernatore] possumus intellegere et ipsum oblitus et sociorum salutis praecipitato scilicet gubernatore *M* (salutis suae *superscr. m*) ‖ possumus intellegere . . . possumus et socium salutis *in ras. l*

socium', id est gubernatorem: possumus et 'socium salutis oblitus' pro 'sociorum', praecipitato scilicet gubernatore.

176. IPSE GVBERNACLO ut ostenderet nihil esse quod *etiam* ipse, *qui* non *professus erat*, posset implere. GVBERNACLO SVBIT] *ut in* VI. ⟨812⟩ *cui deinde subibit.*

177. HORTATVRQVE VIROS aut ipse dicit celeuma: nam hortatores dicuntur: aut '*hortatur*' *ideo* quia consternati fuerunt perdito gubernatore. CLAVVM fustem gubernaculi.

179. IAM SENIOR MADIDAQVE F. I. V. M. contra illud, quia occurrebat gubernatorem natandi peritum fuisse debere, addidit 'senior' et 'veste madida'. *et ideo* '*gravis*' † *madida.* 'fluens' *autem* 'in veste' *id est* cui vestis fluebat: honeste locutus est: sic Iuvenalis ⟨V 79⟩ et multo stillaret paenula nimbo.

181. RISERE NATANTEM unde in ludis voluptas quaeritur.

182. REVOMENTEM saepius vomentem: *vel quod diu hauserat.*

184. MORANTEM inperitia gubernantis.

187. AEMVLA PRISTIS eiusdem rei studiosa, ut illo aemulo atque imitatore studiorum meorum Cicero in Caesarianis. alias inimicum significat.

189. INSVRGITE econtra Lucanus ⟨III 543⟩ atque in transtra cadunt et remis pectora pulsant.

190. HECTOREI aut fortissimi, *qualis Hector fuit:* aut re vera quondam Hectoris socii.

192. GAETVLIS Africanis, a parte totum: nam Gaetulia mediterranea est, syrtes vero iuxta Libyam sunt. sic de syrtibus Horatius ubi Maura semper aestuat unda. fuisse autem Troianos in syrtibus ille indicat locus ⟨I 111⟩ in brevia et syrtes urget, miserabile visu. IONIO quando iuxta Charybdin navigaverunt.

---

8 'Clavum' fustem gubernaculi] cf. Isid. or. XIX 2, 12 ‖ 17 'aemula' ... studiosa] exscr. Isid. or. X 7 ‖ 18 in Caesarianis] pro Marcello I 2 ‖ 25 Horatius] carm. II 6, 3

---

1 id est *om. H* ‖ salutis] salutis suae *NLH* ‖ 2 gubernatorem *H* ‖ 4 professus *Hagenus:* profusus *F.* qui *et* profusus erat *del. Masvicius* ‖ implere] efficere *M* ‖ 5 qui *F* ‖ 6 dixit *L* ‖ coleuma *F* celeuaena *H* ‖ 7 hortatur] it ortatur *F* ‖ fuerant *FM* ‖ 10 addidit ... madida *om. M* ‖ senior et veste madida *Masvicius:* seniorem vestem *F* seniorem ueste madida *CNL* seniore ueste madida *H* ‖ 11 gravis *Daniel:* graue *F. respicit scholiastes ad v.* 178 ‖ madida] addidit *F. Schoellius. fort.* quia vestis m. *vel* quia 'm. in veste' ‖ in veste *om. F* 12 cui] cum *Masvicius* ‖ 13 nymbo *NM* ‖ 15 saepe *F* ‖ *ad* revomentem *supr. vers.* saepius vomentem quod diu auserat *T* ‖ 17 PRISTI *C* PISTRIS *LM* ‖ 20 et contra *L* ‖ 21 et ... pulsant *om. FC* et remis p. p. *LHM* ‖ 22 *ad* fortissimi *supr. vers.* id est fortes sicut fuit hector *T* ‖ aut *ante* fortissimi *om. C* ‖ re vera *om. FC* ‖ 23 socii *om. F* ‖ 24 nam *om. C* ‖ 26 autem *om. C* ‖ 27 locus] uersus *F, om. H* ‖ 28 IONIOQVE MARI *F* ‖ charibdin *F* caripdin *Cl* caribdim *N* caripdim *LH* caribdin *M*

193. MALEAEQVE Malea promunturium est Laconicae provinciae, ubi undae sunt sequaces, id est persecutrices, ut capreaeque sequaces inludunt.

194. PRIMA quasi quae soleo. MNESTHEVS ille semper victor.

196. HOC VINCITE loco victoriae sit ultimos non redire.

197. NEFAS modo obprobrium.

198. AEREA fortis, ut et iunctos temo trahat aereus orbis: nam puppis aerea non est, sed prora.

199. SVBTRAHITVRQVE SOLVM unicuique rei quod subiacet solum est ei cui subiacet, unde est solum navis mare, et aër avium. et est verbum cuius perlucida significatio per naturam [non] invenitur.

200. RIVIS *quasi rivis,* more rivorum: ac si 'rivatim' diceret.

202. FVRENS ANIMI *figurate dixit,* ut ⟨XII 19⟩ praestans animi iuvenis.

203. INTERIOR sinisterior: Cicero quem omnia intus canere dicebant, Sallustius igitur introrsus prima Asiae Bithynia est. INIQVO angusto, ut ⟨XI 531⟩ et silvis insedit iniquis.

204. PROCVRRENTIBVS praeminentibus, *et obiectis* et velut obviam venientibus.

205. MVRICE saxi *asperi* acumen eminens [*quod*] per tranquillitatem.

---

1 Malea . . . includunt] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VII 16 ‖ 2 capreaeque] georg. II 374 ‖ 7 et iunctos] georg. III 173 ‖ 9 unicuique . . . aër avium] cf. Isid. or. XI 1, 115 et XIV 8, 24 ‖ 15 Cicero] in Verr. act. II 1, 20, 53 ‖ 16 Sallustius] hist. fragm. III 43 Kr., III 46 D. ‖ 20 'Murice' . . . tranquillitatem] cf. Isid. or. XVI 3, 3 et XII 6, 50

---

1 promonturium *F* promunturium *C* promunctorium *NLH* promuntorium *M* ‖ 4 MNESTEVS *FCNM* ‖ MYSTEVS *H* ‖ uictor semper *FC* ‖ uictor est *H* ‖ 5 *scholia ad vv.* 196 *et* 197 *om. F. in marg. ad v.* 196 *a manu saec.* XI *haec adscripta sunt* id est satis sit in hoc loco ut uel non extremi inueniantur (*lege* inueniamur) ‖ 6 obprium *C* obproprium *L.* quod est viro forti in quocumque certamine perdere *add. D* ‖ 7 aureus *M* ‖ 8 aerea non est puppis *M* ‖ aeria *C* ‖ 10 ei cui] ioui *N* loui *H.* ei *om. L, supr. vers. add. man. rec.* ‖ unde est] unde et *FC* ‖ avium] et stellis caelum unde Ovidius metamorphoseon (I 73) 'astra tenent caeleste solum' *add. D* ‖ 11 cuius] cui *F* ‖ perlud//a significatio per naturam non inuenitur *N* (seme *superscr. n*) perlucida significatio semper invenitur *Stephanus. ego* non *seclusi. possis et* cuius perl. signif. semper p. nat. inv. ‖ 13 figurate dixit *edidit Stephanus* ‖ o praestans *C* ‖ 16 asyae *L* ‖ bithinia *F* bytinia *CL* bithiniae *N* bitinie *H* bythinia *M* ‖ 17 augusto *C* angusto *ex* augusto *M* ‖ sedit *C* ‖ 18 praeminentibus] peminentibus *F* ‖ velut obviam venientibus *FCM, nisi quod* ueluti *M:* uiam munientibus *N* (at. et ueluti obuiam uenientibus *in marg. n*) uia munientibus *H* uelut obuiam uenientibus *in ras. l* 20 asperi *et* quod *non edidit Daniel* ‖ acumen eminens] cum eminentibus *H* enimens *L* ‖ tranquillitatem] alibi significat piscem cuius succo purpura tingitur ut (*Ovid. met.* XI 166) 'saturata murice palla' *add. D*

207. MORANTVR retro agunt.

209. LEGVNT alii 'praetereunt': sed melius 'legunt', id est colligunt: nam sequitur ⟨222⟩ 'et fractis discentem currere remis'.

212. PRONA vicina litoribus: unde 'altum' est longe positum.

213. COLVMBA ubique de his domesticis 'columbas' Vergilius dicit, Persius vero ait ⟨III 16⟩ teneroque columbo et similis regum pueris: nam agrestes 'palumbes' vocantur.

215. EXTERRITA pinnarum concussione terrorem significans, ut ⟨505⟩ timuitque exterrita pinnis ales: non enim timet pinnis, sed indicat timorem.

217. RADIT secat. ITER LIQVIDVM] purum aërem.

221. FRVSTRA quis enim ei relicta victoria subveniret?

225. IPSO SVPEREST IN FINE *prope terminum certaminis*, ut ⟨324⟩ spatia et si plura supersint, transeat elapsus prior.

229. PROPRIVM DECVS quasi iam partam victoriam et honorem ni teneant, indignantur.

231. SVCCESSVS felicitas. POSSVNT QVIA POSSE VIDENTVR sperabant victoriam opinione spectantum, ut ⟨227⟩ cunctique sequentem instigant studiis.

232. *ET FORS pro fortasse.*

233. PALMAS VTRASQVE diximus supra ⟨I 93⟩ antiquum hoc esse. Carminius tamen dicit, qui de elocutionibus scripsit, per naturam vitiosam esse hanc elocutionem, et sive 'utramque palmam', sive 'utrasque palmas' dixerimus, esse in aliquo usurpationem.

235. IMPERIVM EST PELAGI *id est* in pelago, ut ⟨VI 264⟩ di quibus imperium est animarum.

236. LAETVS victor: a praecedenti quod sequitur.

237. ANTE ARAS de quibus paulo post ⟨661⟩ pars spoliant aras. VOTI REVS *voti* debitor: unde vota solventes dicimus

---

1 *ad v.* 208 *in marg.* conti dicuntur hastae equitum longiores et robustae et hasta dicitur contus sine ferro acuta cuspide trudes sunt amites cum lunato ferro id est ferrati fustes quae grece dicuntur aplustria *T. alia manus super* trudes *scripsit* quidam intellegunt trudes dictas a detrudendo. *cf. Isid. or.* XVIII 7, 1—3 ‖ 2 alii] uel *F* ‖ 3 collegunt *F* ‖ 6 et *NHM:* est *FL, om. C* ‖ similes *FC* ‖ 7 regum pueris] R. P. *M, om. reliqui* ‖ 8 pennarum *L* ‖ terrerem *NH* terrorem *L, sed* o *in ras. l* ‖ 9 pennis *bis L* ‖ 11 secat] transit *L, sed* it *in ras. man. rec.*, transiit *fuisse videtur.* t secat *superscr. l* ‖ LIQVIDVM *add. Masvicius* ‖ purum aerem] purum iter erem *F* ‖ 12 eis *C* ‖ 17 SVCCESSVS felicitas *om. FC* ‖ *ad* hos successus alit *supr. vers.* alterius nauis uiros felicitas alit *T* ‖ 18 opinione] ex opinione *FC* et opinionem *man. rec. in L* ‖ spectantium *FC* ‖ sequentem *C:* sequentes *reliqui* ‖ 20 *ad* et fors *supr. vers.* fortasse *T* ‖ 22 esse] est et *FC* ‖ carminius *F:* carpinius *CNLH* carpius *M* ‖ qui . . . scripsit *om. M* ‖ 23 locucionem *L* ‖ 26 animarum] id est in animabus *add. D* ‖ 27 praecedente *M* ‖ 29 *ad* voti reus *supr. vers.* debitor reus dicitur qui uoto suscepto numinibus se obligat et est haec uox proprie sacrorum *T* ‖ unde] unde et *M*

absolutos. inde est damnabis tu quoque votis, quasi reos *facies.*

238. PROICIAM exta 'proiciuntur' in fluctus, aris 'porriciuntur', hoc est porriguntur: nisi forte dicamus etiam fluctibus offerri, quod si est, 'porriciam' legendum est, *id est porro iaciam.*

240. PHORCIQVE CHORVS Latine 'hic Phorcus, huius Phorci' dicimus: nam apud nos Graeca huius nominis non est declinatio. est autem *hic Phorcus* deus marinus. PANOPEAQVE VIRGO una de Nereidibus, quam ideo separatim dixit, ut illas non virgines intellegamus.

241. PORTVNVS deus marinus qui portubus praeest. et bene 'inpulit' eum 'ipse' iam vicinum portui. nota est autem fabula· *indignata Iuno quod ex pellice sua Semele natus Liber pater ab Ino matertera eius esset nutritus, Athamanti viro eius, regi Thebanorum, sive ut quidam volunt, Orchomeniorum, furorem inmisit, qui ...* Athamas post furorem a Iunone inmissum cum occiso Learcho *filio, dum eum feram credit,* Melicertam alterum filium cum *Ino* uxore sua persequeretur, et se illi in mare praecipitassent, voluntate numinum in deos versi sunt: Melicerta in Portunum, qui Graece Palaemon dicitur, Ino in matrem Matutam, quae Graece dicitur Leucothea.

243. PORTV SE CONDIDIT ALTO id est usque ad interiora pervenit.

244. EX MORE ludorum, scilicet per praeconem.

245. VICTOREM 'primum' *Cloanthum* subaudis: nam et illi duo victores sunt Sergesti: unde paulo post *habes* ⟨493⟩ quem modo navali Mnestheus certamine victor consequitur.

248. DAT FERRE *ut ferat.* Graecum est duo verba coniungere,

---

1 damnabis] buc. V 80 ‖ 3 exta proiciuntur e. q. s.] cf. Macrob. Sat. III 2, 1 sqq. ‖ 5 i. e. porro iaciam] cf. Pauli Fest. s. v. 'porriciam' ‖ 15 Athamas post furorem e. q. s.] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 13 et VII 421. mythogr. II 79 ‖ 27 Graecum est . . . poetis] cf. Don. ad Ter. Andr. III 2, 4

---

1 dampnabis *C* ‖ reor *F* ‖ 2 facies *hab. C et edidit Stephanus* ‖ 3 extra *NH* ‖ in fluctus aris] in fluctu maris *M* in fluctum aris *man. rec. in L* ‖ porriciuntur *N:* piciuntur *F* poriciuntur *CH* proiciuntur *L* (1. poriciuntur *superscr. l*), *om. M* ‖ 4 hoc est porriguntur *om. C* ‖ hoc est *om. L, suppl. l* ‖ 5 porriciam *F:* poriciam *reliqui* ‖ est *om. M* ‖ id est porro iaciam *edidit Stephanus* ‖ iaceam *F* ‖ 6 forcus *et* forci *libri* ‖ 7 declinatio] *Φόρκυς Φόρκυος* quod interdum *Φόρκυν Φόρκυνος* dicitur unde Lucanus in VIII. (IX 626) 'Phorcynidos ora (*sic*) Medusae' protulit *add. D* ‖ 8 hic portus *F. ad vers.* 240 *ab ea manu quae notis tironianis usa est* phorchus rex sardiniae fuit conuersus in numen marinum *in marg. T* ‖ 14. anthamanti *F* ‖ rege *F* ‖ 15 horchomeniorum *F* ‖ qui cum occiso learcho *e. q. s. F* ‖ 17 fera *F* ‖ melicertum *F* ‖ sua] Ino *supr. vers. add. l* ‖ 18 et] ut *M* ‖ uoluntatem iminum *F* ‖ 19 melicertu *F* meli incerta *L* ‖ dicitur] nam *λιμὴν λιμένος* portus dicitur unde Palaemon *add. D* ‖ 20 in matrem mutatam *F* in matre mutata *NHL* (in matrem matuta *l*) ‖ leuchothea *NL* leucatea *L* (*sed* catea *in ras. l*) ‖ 25 sunt *om. FC* ‖ unde *om. C*

ut paulo post ⟨262⟩ donat habere viro. sed hoc datur poetis.

MAGNVM TALENTVM ut diximus ⟨112⟩ quiddam breve, sed 'magnum' dixit comparatione alterius.

250. CIRCVM *id est* in parte extrema.

251. MAEANDRO DVPLICI flexuoso. et hoc dicit: erat in chlamyde flexuosa et in se remeabilis purpura, in modum Maeandri, fluminis Cariae provinciae, *qui sinuosissimus est.* MELIBOEA *alii putant Milesia.* pro Meliboeensis: est autem civitas Thessaliae Meliboea.

252. REGIVS Troi, regis Phrygiae, filius.

253. FATIGAT laus picturae, quasi gerat.

254. *ACER id est velox.* PRAEPES modo volans.

255. SVBLIMEM in altum.

256. PALMAS AD SIDERA TENDVNT aut mirantes, aut increpantes deos.

258. VIRTVTE SECVNDVM quia ille favore vicerat numinum: unde et praemia dantur congrua: illi chlamys, deorum continens fabulam, huic lorica, id est virtutis insigne.

259. HAMIS AVROQVE hamis aureis.

261. SIMOENTA venit a nominativo Graeco, non in ις, sed in εις exeunte. SVB ILIO ALTO 'o' brevis fit sequente vocali.

262. DECVS ET TVTAMEN quia triplex et aurea.

263. PHEGEVS SAGARISQVE nominatim dicendo addidit laudem.

---

2 MAGNVM ... alterius] Talentum: ut diximus breve quiddam, sed magnum alterius minoris comparatione, cum primum sit unum et maximum aliorum, ut supra diximus *D* ‖ 4 extrema] ut diximus *add. HM. cf. ad* II 616 *et* IV 137. quasi fimbria ut diximus *add. D* ‖ 5 hoc *om. FC* ‖ clamide *FCM* chlamide *NL* clamyde *H* ‖ 7 sinuosissimus *Hagenus:* sinuosimius *F* ‖ alii putant milesia *post* Meliboeensis *collocavit Daniel. fort. ad* chlamydem *nescio quis adscripserat* Milesiam. *cf. Serv. ad georg.* III 306 *et* IV 334 ‖ 8 meliboensis *libri* ‖ tesaliae *FN* thesaliae *LH* ‖ 10 troiae *H* trouli *M* troili *l* Trois *vulgo* ‖ 11 gerat] non uideatur *add. L et supr. vers. n,* et non gerere videatur *additur vulgo* ‖ 12 *ad* acer *supr. vers.* uelox *T* ‖ modo volans] modo uolantem *FC* mdo lans non uideatur *N* mo uolans non uideatur *H* ‖ 13 SVBLIME *M* ‖ 14 TENDVNT *F:* T. *CM* TOLLVNT *NLH* ‖ 16 ille] primus *F* ‖ 17 chlamis *F* clamis *reliqui* ‖ 18 huic] uhic *H* illi *M* ‖ 19 HAMIS ... aureis *om. FC* ‖ aureis] *δύο δι' ἑνός add. Fabricius* ‖ 20 SIMOENTA] accusativus singularis *add. Masvicius, fortasse recte: nam* venit autem *pro* venit *NLH* ‖ nominativo] nomento *F* ‖ non in ις sed in εις exeunte *vulgo:* n̄ eis sedem exeunte *F* non sed in in eis e exeunte *C* non in eis sed in eyn exeunte *NH* non in eis sed in .m. exeunte *L* (.m. *in ras. l*) non in eis sed in ɛn exeunte *M. nolim haec Servio tribui* non in εις sed in εν exeunte ‖ 21 exeunte] ut *Σιμόεις Σιμόεντος add. D, ediderunt Stephanus et Daniel* ‖ sequenti *FC* ‖ 22 trilex *F. haud scio an scholiastes Servii* triplex *in* trilix *mutari voluerit, sed* trilix *nominativus alibi non reperitur.*

265. CVRSV PALANTES TROAS AGEBAT ad Aeneae qui eum vicit pertinet laudem.

267. CYMBIAQVE pocula *sunt* in modum cymbae navis. ASPERA SIGNIS *hoc est ἀνάγλυφα.*

268. OMNES qui vicerant scilicet.

269. PVNICEIS TAENIS vittis roseis: et significat lemniscatas coronas, quae sunt de frondibus et discoloribus fasciis, et sicut Varro dicit, magni honoris sunt. 'taenis' autem modo vittis: alias vittarum extremitates dicit, ut ⟨VII 352⟩ fit longae taenia vittae.

270. ARTE id est virtute: *quod Graece ἀρετή dicitur.*

271. ATQVE ORDINE DEBILIS VNO Sergestus scilicet. et bene ex mutatione conquisivit ornatum: nam inrideri et sine honore esse hominis est, remis carere, navis.

273. VIAE IN AGGERE agger est media viae eminentia, coaggeratis lapidibus strata: unde viae aggerem dixit.

274. AEREA fortis, ut ⟨198⟩ aerea puppis. GRAVIS fortis, ut ⟨114⟩ gravibus certamina remis.

276. TORTVS hos tortus: id est sine causa temptat incessus.

278. CLAVDA ab homine transtulit: Cicero mancam ac debilem fore praeturam suam.

279. MEMBRA etiam hoc ab homine transtulit.

281. VELA FACIT TAMEN *ἀνακόλουθον*: nam non praemisit 'quamquam remigare non posset'. SVBIT OSTIA portus, ut supra ⟨I 400⟩ diximus, ideo quia exitus fluminum frequenter portus efficiunt.

282. PROMISSO aut magno: aut ante promisso, *κατὰ τὸ σιωπώμενον*, ut intellegamus in omnibus ludis illud esse servatum ⟨305⟩

---

3 pocula sunt . . . navis] exscr. Isid. or. XX 5, 4 ‖ 8 alias vittarum extremitates dicit] cf. Isid. or. XIX 31, 6 ‖ 14 agger . . . strata] exscr. Isid. or. XV 16, 7 ‖ 19 Cicero] pro Mil. IX 25 'occurrebat ei mancam ac debilem praeturam futuram suam consule Milone'

---

1 *scholium ad v.* 265 *om. L, in marg. suppl. l* ‖ PALANTIS *F* ‖ AGEBAT *om. FC* ‖ eum *om. l* ‖ 3 cumbae *F* cimbae *L* ‖ navis *om. M* ‖ 4 anaglipa *F* anaglypha *C* anaglyfa *N* anaglifa *L* (sculpta *superscr. l*) anecglyfa *H* anaglafa *M* id est sculpta *ἀνάγλυφα Stephanus* ‖ 5 uicerunt *FCM* ‖ 6 TAENIS *FN* TENIS *CLH* TAENIIS *M* ‖ roseis *CNLH:* roseys *F* russeis *Ml* ‖ 7 fasciis *L:* fasceis *reliqui* ‖ 8 taenis *ex* taenes *F* tenis *C* thenis *N* teni/is *M* teniis *l, nam* magni . . . dicit *in contextu omissa in marg. suppl. l* ‖ 9 ut fit *om. M* ‖ longe taenia uitte *F* longae teniae uittae *C* longa et thenia uittae *N* longa tenia// uitta *L* (*sed* a *in* longa *et* uitta *in ras. l*) longa et taenia uittae *H* longa et tenia uittae *M* ‖ 10 *ἀρετή Daniel:* arcte *F.* id est uirtute arete *C* ‖ 12 mutatione] sensuum *supr. vers. add. ml* ‖ 17 terramina *C* ‖ 20 fore *om. FC*, fero *N* (*corr. ead. man.*) ‖ suam *LM:* tuam *FCNH* ‖ 22 anacoliton *F* anacoluton *C* anacholuton *N* anacoluthon *LH* ANAKOLOYTON *M* ‖ 23 possit *FC* ‖ portus *deletum et* lenis *superscriptum in C* ‖ 24 portus *om. C* ‖ 25 cata to siopomenon *F, om. reliqui* ‖ 26 ludis *om. NH* (*supr. vers. add. n*)

'nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit': quod et in pyctali ait certamine ⟨366⟩ victori velatum auro vittisque iuvencum, ensem atque insignem galeam, solacia victo: aut certe promisisse eum intellegamus, quando vidit navem periclitantem.

284. OPERVM HAVD IGNARA MINERVAE perita lanificii.

285. CRESSA GENVS *hoc est Cretensis. et hoc est* figura Graeca, ut ⟨VIII 114⟩ qui genus? unde domo? PHOLOE nomen proprium. erat autem lactans: nam infantes lactentes dicimus.

287. GRAMINEVM graminosum: Cicero de hastis bene etiamne gramineas hastas: *quia 'gramineum' est ex gramine, 'graminosum' gramine abundans.* COLLIBVS VNDIQVE CVRVIS mutavit: non enim silva colles habet, sed est in collibus silva. debuit ergo dicere, quem colles cingebant silvis.

288. MEDIAQVE IN VALLE THEATRI media in valle erat circus theatri, id est spatium spectaculi. et 'theatri' Graece dixit *a circumspectione. omne spectaculum theatrum possumus dicere ἀπὸ τῆς θεωρίας*: non enim est speciale *nomen.*

290. CONSESSV MEDIVM TVLIT ordo est: quo se Aeneas medium tulit cum multis milibus, et extructo consessu resedit.

292. ANIMOS 'eorum' subaudis.

293. MIXTIQVE SICANI quod ait ⟨108⟩ pars et certare parati.

295. *FORMA INSIGNIS id est decorus.* VIRIDIQVE IVVENTA aetates omnes Varro sic dividit: infantiam, pueritiam, adulescentiam, iuventam, senectam. hae tamen, sicut etiam de temporibus supra ⟨III 8⟩ diximus, singulae trifariam dividuntur, ut sit prima, viridis, prae-

8 erat autem ... dicimus] cf. Serv. ad georg. I 315 et Isid. diff. verb. 337 ‖ 9 Cicero] in Verr. act. II 4, 56, 125 ‖ 10 quia ... abundans] cf. ad Aen. VIII 175 et Isid. diff. verb. 223 ‖ 15 et theatri ... θεωρίας] cf. Isid. or. XV 2, 34 et XVIII 42, 1 ‖ 22 aetates omnes ... senectam] cf. Isid. or. XI 2, 1

1 et] etiam *F* ‖ in *om. FM,* im *L* ‖ pictali *libri,* id est singulari *superscr. m* ‖ 4 nauim *M* ‖ 6 cretenses *F* ‖ 7 domo] domus *F* modo *NH* ‖ 8 lactantes *F* (e *superscr. man. rec.*) lactan$^{e\ tes}$ *C* lactantes *NH* lactentes *ex* lactantes *LM. cf. Servius ad georg.* I 315, *quem exscripsit Isid. diff. verb.* 337 ‖ 9 de hastis] beatis *F* de astis *L* ‖ 10 *ad v.* 287 *in marg.* gramineum dicitur ex gramine graminosum graminibus habundans *T* ‖ 12 ergo *om. F* ‖ 13 quem] quequem *NH* (que *del. n*) ‖ 15 expectaculi *C* ‖ a circumspectione ... dicere *hab. C* ‖ 16 omnes *C* ‖ teatrum *F* ‖ ⲁⲡⲟ ⲑⲛⲟⲣⲓⲁⲥ *F* ⲁⲡⲟⲧⲏⲉⲥ ⲉⲱⲣⲓⲁⲥ *NH* ⲁⲡⲟ ⲑⲉⲥ ⲑⲉⲱⲣ^{I}ⲁⲥ *L* (ⲉⲥⲑⲉⲱⲣ^{I} *in ras. l*) apotes theorias *M* ‖ 17 est *om. H* ‖ specula *F* ‖ 18 CONSENSVS *C* CONCESSVM *L* ‖ 19 exstructo *CL* ‖ consessu *ex* consensu *F* consessum *L* (*corr. l*) ‖ 20 subydis *F* ‖ 21 quod ait] quia ut *F* ‖ pars *om. CHL* (*supr. vers. add. l*) ‖ 22 *ad* insignis *supr. vers.* decorus *T* ‖ FORMAM SIGNIS *F* ‖ 23 adulicentiam *F* aduliscentiam *C* adolescentiam *NLHm* adulescentiam *M* ‖ 24 hec *F* haec *CM* ‖ 25 singula *C* ‖ trifrariam *C* triphariae^{am} *L* (am *superscr. l*) ‖ viridis] vel adulta et *Masvicius*

ceps: hinc est et 'viridi iuventa', et ⟨VI 304⟩ cruda deo viridisque senectus. item Sallustius sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre sua veneno interfecta.

296. *AMORE PIO PVERI*] *casto, non infami.* AMORE PIO PVERI aut genetivus est, et dicit eum ob hoc venisse, ne amicum relinqueret: aut distinguendum per se, et est nominativus pluralis, ut 'pueri' non referamus ad aetatem, sed ad agonale studium, in quo sunt puerorum et virorum separata certamina: nam ἄνδρες καὶ παῖδες dicuntur, licet non sint unius aetatis παῖδες ἄνδρες.

297. *REGIVS* † *nouli.*

298. ACARNAN Epirota: Acarnania enim est pars Epiri.

299. TEGEAEAE si derivativum fuerit 'de' non sequitur; si 'Tegeae' legerimus, non stat versus, nisi addita 'de' syllaba. derivativum autem ille indicat locus ⟨VIII 459⟩ tunc lateri atque umeris Tegeaeum subligat ensem. et Tegeum oppidum est Arcadiae, *a Tegeo Arcadis filio.*

300. *HELYMVS ecce ubi subtiliter Helymum cum Aceste ad Siciliam dicit venisse cum ait 'comites senioris Acestae'.*

301. *ADSVETI SILVIS id est venatores.*

302. QVOS FAMA OBSCVRA RECONDIT *hoc dicendo* per contrarium illos omnes esse nobiles indicavit.

306. CNOSIA Cretensia: Cnosos enim est civitas Cretae. et bene, sicut etiam in navibus, et generalia dat et specialia. LEVATO nitido, ut ⟨VII 789⟩ at levem clipeum sublatis cornibus Io.

308. PRIMI aliorum conparatione: nam unus est primus.

---

2 Sallustius] hist. fragm. II 54 Kr., II 45 D.

---

1 viridi] uidisque *F* ‖ et] sed *F* ‖ 2 saltius *F* ‖ mitridates *FCLM* mytrhidates *H* ‖ extrena *H* ‖ 4 *ad* pio *supr. vers.* casto *T* ‖ infamie *F, corr. Daniel* ‖ 5 linqueret *C* ‖ 8 ANAPAIC KA in ea ec *F* ANAPAIC KAI ΠEΔEC *C* andres cepe *N* andres caepedes *L* (uiri et pueri *superscr. l*) andres cepedes *H* andres kai pedes *M* ‖ 9 discuntur *FC* (s *del. c*) ‖ non . . . aetatis] confusio sit aetatum *M* ‖ ΠAIΔAEC ANAPAIC *F* ΠAIΔAEC ANAPAIC *C* ΠAI.HC AAPEC *N* ΠAINC adpec *L* ΠAINC adpec *H*. παῖδες ἄνδρες *om. M et exempl. impr.* ‖ 10 nouli] συνωνυμία *F. Schoellius* ‖ 11 acarmina *C* (n *del. c*) acarnia *Ml* ‖ 12 TEGEEAE *M:* TFGEAE *reliqui* ‖ diriuatum *FC* deriuaticium *H* ‖ fuerit] Tegeaeae *additur vulgo* ‖ 13 legeremus *C* ‖ diriuatiuam *F* diriuatiuum *CNH* ‖ 15 tegaeum *C* tegeeum *M:* tegeum *FNLH* ‖ tegaeum *C*, autem *add. F* ‖ 16 archadiae *FC* ‖ tegio *F* ‖ archadis *F* Arcadiae *Daniel* ‖ 17 *ad* Helymus *supr. vers.* ecce ubi suptiliter elymum cum aceste ad siciliam dicit uenisse *T* ‖ elimum *F* ‖ 18 comitis seniores cestae *F* ‖ 19 *ad* adsueti silvis *supr. vers.* id est uenationi ac per hoc durati ad laborem *T* ‖ uenatoris *F, corr. Daniel* ‖ 22 CNOSIA *C:* GNOSIA *reliqui* ‖ cretesia *FC* cretensi *NLH* ‖ cnosos *F* nosos *C* gnosos *NHM* gnossos *L* ‖ est *om. F* ‖ 24 at] ad *libri praeter L* ‖ clypeum *C* clippeum *NH* ‖ ino *F* ‖ 25 est *om. FC*

309. FLAVA viridi, ut supra ⟨IV 261⟩ iaspide fulva.

310. PHALERIS equorum ornamentis; sermo Graecus est. HABETO habeat: tertia persona est a futuro imperativi, quae in hoc modo numeri singularis similis est secundae.

311. AMAZONIAM quasi Amazoniam, ut ⟨110⟩ sacri tripodes.

313. BALTEVS balteus dicitur non tantum quo cingimur, sed etiam a quo arma dependent.

314. CONTENTVS ABITO quasi de parvo munere. *ABITO abeat.*

316. CORRIPIVNT SPATIA AVDITO raptim eunt, ut ⟨VI 424⟩ corripit Aeneas aditum custode sepulto. LIMENQVE RELINQVVNT aut regulam, aut signum de creta factum.

317. SIMVL VLTIMA SIGNANT intuentur *et notant* ultima spatia, *id est finem cursus*, aviditate vincendi. *et deest 'visu'*, ut *Cicero* notat et designat oculis. aut 'signant ultima' culmorum scilicet summitatem: 'signant' vestigiis, ut alibi vix summa vestigia signat harena.

318. PRIMVS ABIT sicut et de navibus post generalitatem transit ad specialitatem. et bene, quia tribus statuta sunt praemia, quinque commemorat, *scilicet* casuris duobus.

319. ALIS velocitate, quia tam ventos quam fulmina alata fingunt poetae, ut ⟨VIII 430⟩ et alitis austri.

320. PROXIMVS HVIC secundum hunc locum proximum [*autem*] dicimus etiam longe positum nullo interveniente.

323. QVO DEINDE SVB IPSO id est post ipsum, *iuxta ipsum.*

324. CALCEM CALCE TERIT calcem dicimus unde terram cal-

---

2 'Phaleris' . . . est] exscr. Isid. or. XX 16, 1 ‖ 3 tertia . . . secundae] cf. Serv. comm. in Don. p. 414, 32 K. ‖ 6 balteus . . . dependent] exscr. Isid. or. XIX 33, 2. cf. gloss. Sangerm. ap. Hildebr. p. 27 ‖ 13 Cicero] in Cat. I 1, 2 ‖ 15 alibi] georg. III 195

---

1 falua *NH* ‖ 2 graecus est] quia *φάλαρα* dicuntur graece *add. D* ‖ 3 imperatiuo *N* ‖ 4 modo numeri singularis] monumento singt *H* ‖ numeri singularis *FC:* numero singulari *Nl* (*nam* PHALERIS . . . secundae *a prima manu omissa in marg. suppl. l*) num. sing. *M* ‖ 6 BALTEOS *N* BALTHEVS *L* ‖ balteos *FC* baltheus *NL* ‖ quo] co *H* ‖ cingitur *C* ‖ 7 a quo *NHM:* co *F* quo *CL* ‖ 8 HABITO *F* ‖ quasi de] quando *F* ‖ HABITO habeat *F, non edidit Daniel* ‖ 10 RELINQVNT *F* RELINQVNT *H* ‖ 12 *ad* signant *supr. vers.* notant et intuentur auiditate uincendi *T* ‖ intuentes et notantes *F,* notant *Masvicius* ‖ 13 id est finem cursus *supr. vers. add. c* ‖ et deest uisu Cicero *supr. vers. add. c* ‖ visu] uis *F* ‖ ut *del. c* ‖ 14 culmorum *Regius Burmanni a m. pr. et Commelinus:* culmu *H* cumulorum *FCLNM. cf. v.* 287 'gramineum in campum'. ‖ culmorum scilicet] id est cumulorum *M. fortasse* culmorum scilicet, id est summitatem ‖ 15 signa *M,* ponat *libri Vergiliani* ‖ 16 arena *LH* ‖ 17 HABIT *F* ‖ 18 quia] cum *F* ‖ 20 fulmina *om. F* ‖ alata] *in* alat *desinit Cassellani quaternio XVII.*, XVIII. *et undevicesimi sex membranae interierunt.* ‖ 22 secundum hunc: locum *e. q. s. F. Schoellius* ‖ 24 SVB IPSO] sub ipso *add. NH* ‖ 25 unde terram calcamus *om. H*

camus; ergo non proprie dixit 'calcem calce terit': planta enim calcem non potuit terere: unde a parte totum accipiendum, id est calce pedem terebat.

325. INCVMBENS VMERO aut Helymi umero: aut currentis est gestus.

326. ELAPSVS PRIOR ut dum elabitur, id est celeriter currit, prior fiat: et satis licenter est dictum. AMBIGVVM minus firmum ad celeritatem.

327. SVB IPSAM FINEM [finem] bis subaudis: sub ipsam finem [*aut*] fessi adventabant ad finem.

329. LABITVR INFELIX quia parata victoria caruit. CAESIS VT FORTE IVVENCIS bene rem notam per transitum tetigit: agonalis enim moris fuerat post sacrificia ad certamen venire.

330. FVSVS HVMVM ordo est 'super fusus'.

332. TITVBATA participium sine verbi origine.

333. IN IPSO CONCIDIT ablativum posuit, quia non est mutatio.

334. *OBLITVS AMORVM id est Euryali. et divisit sententiam Euryali.* OBLITVS AMORVM amare nec supra dictis congrue: ait enim ⟨296⟩ 'amore pio pueri': nunc 'amorum', qui pluraliter non nisi turpitudinem significant.

336. SPISSA HARENA tenui: quanto enim quid minutius, tanto est densius.

338. PRIMA TENET *τὰ πρῶτα*, † *prisca.* FREMITVQVE SECVNDO bene 'secundo' addidit, quia est et irascentum.

340. HIC temporis adverbium est *modo.* per caveam autem plebem significat: nam cavea consessus est populi. ORA PRIMA PATRVM hoc est quod Iuvenalis ⟨III 147⟩ ait et omnibus ad podium spectantibus.

1 planta *LH:* plantam *FNM* ‖ 2 calcem *LH:* calcem *N* calce *FM* ‖ non potuit *Stephanus:* potuit *libri. dubito num* planta . . . terere *Servii sint* ‖ tenere *N* ‖ 3 *fortasse* calcem pede ‖ terrebat *L* ‖ 4 elymi *N* helimi *LM* elimi *H* flexo *Stephanus* ‖ 5 gestus] genus *F* uistus *H* ‖ 6 ut dum *FM:* ideo *N* ut de eo // *L* ut deo *H* ‖ elabitur *l:* labitur *FNLHM. cf. ad v.* 151 ‖ id est celeriter . . . INFELIX (*v.* 329) *om. H* ‖ 7 ut prior *NLM* ‖ et] sed *F* ‖ dictum] transeat elapsus cum labi sit cadere *add. M* ‖ 9 finem *om. F* ‖ 11 quia] qui *F* ‖ 14 *ad v.* 330 *in marg.* ordo est ut est forte fusus subaudis sanguis super humum cesis iuuencis et ut madefecerat uirides herbas *T* ‖ 15 origine] non enim dicitur titubor titubaris licet quaedam neutra sint quae tria habent participia praesentis praeteriti et futuri ut placens placitus et placiturus et prandeo similiter *add. D* ‖ 16 ablativum posuit: non enim dixit in ipsum concidit fimum, quia non est mutatio: nam motum non significat *D* ‖ 17 OBLITVS AMORVM id est euryali . . . euryali amorum amore (*sic*) *e. q. s. F* ‖ 18 amare] pro 'amoris' *vulgo* ‖ congrue] congruit *vulgo* ‖ 19 qui] quia *M* ‖ 20 significant *F:* significat *NLHM* ‖ 23 ΤΑ ΠΡΩΤΑC *NH* ΤΑ ΠΡΟΤΑ *L* ΤΑ ΠΩΡΤΑ *M* *τὰ πρῶτα* scilicet loca *Masvicius* ‖ prisca] principia *Ger. Vossius.* *νικᾷ F. Schoellius* ‖ 24 addit *L* ‖ iratorum *M* ‖ 25 est *om. M* ‖ per . . . populi *cum lemmate* CAVEAE CONSESSVM *ante scholium ad* HIC *collocata habet F* ‖ 26 ET HORA *F* ‖ 27 iuenalis *F* iuuentalis *M*

343. LACRIMAEQVE DECORAE ipse etiam fletus habebat aliquid venustatis, ortus aut a gaudio, ut Terentius o lacrimo gaudio, quod et congruit puero propter victoriam inopinatam: aut certe ad miserationem movendam contra eum qui se adserebat esse victorem.

344. VENIENS crescens, ut hic segetes, illic veniunt felicius uvae.

349. *CERTA firma.* CERTA MANENT PVERI ut diximus supra ⟨296⟩, quia παῖδες dicuntur.

350. ME LICEAT 'liceat me miserari': nam non 'me liceat', sed 'mihi liceat' dicimus. CASVS adlusit, a cadendo.

351. TERGVM *pellem.* mutavit more suo: nam 'tergus' debuit dicere.

352. ONEROSVM plus est quam si 'oneratum' diceret, sicut et 'sceleratum' et 'scelerosum'.

355. QVI LAVDE CORONAM virtute: a sequenti quod praecedit.

356. FORTVNA bene dolum suum excusat.

358. OPTIMVS OLLI aut ei adrisit: aut 'olli iussit efferri'. sane congrue arma dat iuveni.

359. DIDYMAONIS ARTES laus ab artifice, ut divinum opus Alcimedontis.

360. NEPTVNI SACRO DANAIS DE P. R. 'Danais' a Danais. et intellegimus hoc ad Aeneam transisse per Helenum.

363. PRAESENS fortis: ac si diceret, si adsit quis plenus animi.

---

2 Terentius] adelph. III 3, 55 ‖ 5 hic] georg. I 54 ‖ 9 liceat me . . . dicimus] cf. Don. ad. Ter. hec. prol. alt. v. 2 ‖ 13 plus est . . . scelerosum] cf. Isid. or. X 254 et Don. ad Ter. eun. IV 3, 1 ‖ 19 divinum] buc. III 37

---

1 ipse] aut ipse *M* ‖ 2 aut a gaudio *M:* aut gaudio *F* a gaudio *NLH* ‖ o *M: om. reliqui* ‖ gaudio *om. F* ‖ 3 ad] di *F, om. H* ‖ 4 movendam] mouen diꝫ *H* ‖ 6 uvae] venire anni dicuntur in adolescentibus, sicut in senibus recedere. Horatius (*a. p.* 175) 'multa ferunt anni venientes commoda secum, multa recedentes adimunt'. *add. D* ‖ 7 CERTA MANENT firma PVERI ut diximus *e. q. s. F* ‖ 8 quia] qui *F* ‖ παῖδες] παιλαιc *F* παιaeic *N* (al. ideo pede *in marg. n*) παsαeic *L* ταiaeic *H* pedes *M* ἄνδρες καὶ παῖδες *vulgo* ‖ 9 *scholium ad v.* 350 *om. F* ‖ miserari] *alterum* i *in ras. l,* miserarius *H* ‖ nam non me liceat dicimus sed mihi liceat *NH* ‖ 10 CASVS *F* CASVMS *H* ‖ 11 STERG v̄s *H* ‖ tergus] tergum *F* ‖ 12 dicere] cum tergum habeat carnis appellationem, tergus vero sit pellis, ut (I 211) 'tergora diripiunt costis' *add. D* ‖ *ad* aureis *in marg. ab eius manu qui notis tironianis usus est* uel reuera unguibus aureis id est auro incapsatis et inclusis uel aureis dicit id est aureum colorem habentibus. leone enim senescente ungues illius aurei coloris fiunt *T* ‖ 13 ONOROSVM *F* SONEROSVM *H* HONEROSVM *M* ‖ onoratum *FNH* honeratum *LM* ‖ et *post* sicut *om. FM* ‖ 15 sequente *NLHM* (sequenti *l*) ‖ *ad* qui laude coronam *supr. vers.* a sequente id quod praecidit (*sic*) intellege quia praecedit uirtus et sequitur laus *T* ‖ praecedit] nam ex uirtute praecedenti sequitur laus *add. D* ‖ 17 oli *L* ‖ 19 DIDIMAONIS *NLHM* ‖ diuini *M* ‖ 20 alchimedontis *libri praeter M* ‖ 21 Danais *om. FL* ‖ a Danais] te danais *H* ‖ 22 Helenum] ne videatur ex sacrilegio quaesitum *add. D*

366. VELATVM *id est* coronatum. AVRO autem, quia solent habere laminas quasdam, ut ⟨IX 624⟩ et statuam ante aras aurata fronte iuvencum.

369. VIRVM SE MVRMVRE TOLLIT cum suffragio plurimorum.

370. SOLVS QVI PARIDEM S. C. C. multi haec a poeta volunt dici, melius tamen verba sunt populi: unde et 'virum se murmure tollit'. PARIDEM venit ab eo quod est 'Paris, Paridis' vel 'Paridos', quod autem legimus ⟨X 705⟩ 'urbe paterna Parin creat' venit *ἀπὸ τοῦ ὁ Πάρις, τοῦ Πάριος. τῷ Πάρι, τὸν Πάριν*: et volunt, si proprium sit, in 'dos' exire genetivum, si appellativum, in 'os'. sane hic Paris secundum Troica Neronis fortissimus fuit, adeo ut in Troiae agonali certamine superaret omnes, ipsum etiam Hectorem. qui cum iratus in eum stringeret gladium, dixit se esse germanum: quod adlatis crepundiis probavit qui habitu rustici adhuc latebat. hos autem ludos transfert Vergilius ad Hectoris tumulum: qui sunt facti, cum habuisset Hector occidi.

373. AMYCI DE GENTE Amycus filius Neptuni fuit et nymphae Melies, qui a Polluce victus est pyctali certamine. Bebrycia autem ipsa est Bithynia: Sallustius igitur introrsus prima Asiae Bithynia est, multis antea nominibus appellata: ipsa enim est et maior Phrygia.

374. MORIBVNDVM morienti similem.

---

11 sane hic Paris . . . probavit] exscr. mythogr. II 197, III 11, 24 ‖ 17 Amycus ... Melies] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. III 353 ‖ 18 Bebrycia autem . . . Phrygia] exscr. Isid. or. XIV 3, 39 ‖ 19 Sallustius] hist. fragm. III 43 Kr., III 46 D.

---

1 *scholium ad* AVRO *om. F* ‖ 2 lamminas *l* ‖ 3 autrata *NH* (aurata *n*) 5 s. c. c.] simile dixit Homerus de Euryalo ad sepulcrum Patrocli (*Π.* XXIII 677 *sqq.*) *Εὐρύαλος ... Καδμείωνας add. D* ‖ multi autem *N* ‖ hoc *LH* ‖ 6 unde est *F* ‖ 7 PARIDEM *om. NLH* (pariden *supr. vers. l*) ‖ paris et paridis *H* ‖ vel Paridos *vulgo: om. F*, ut paridos *NHM* aut paridos *L* ‖ 8 urbe paterna parin creat *FNLH:* parin creat pari mercantur. B. p. urbe paterna *M* ‖ 9 uenit ab eo quod est o ΠΑΡΕΙC ΤΟΥ ΤΙΑΡΙΟC ΤΩ ΠΑΡΙ ΤΟΝ ΠΑΡΕΙΝ *F* uenit ΑΠΟ ΤΩΥ o paris to parios to parito parin *N* uenit ΑΠΟ ΤΩΥ o paris to parios to pari to parin (o *ante* paris *in ras. et* n *superscr. l*) uenit ariatai o paris to parios to parito parin *H* uenit ΑΠΟ ΤΟ paris. to parios to parin *M* ‖ 11 os] has *N* ‖ troica *FNHM:* tro////ficam *L* (*duae litterae deletae sunt et* o *in ras. l*) ‖ 12 in Troia agonali certamine *Stephanus et Fabricius* ‖ 13 dixit se] dixisse *F* dixit se *ex* dixisse *L* ‖ 14 quod] et *Lion* ‖ adlatis] habeat *add. M* ‖ crepundiis] fratrem *add. M.* crepundia signum monimenta puerilia *in marg. adscr. l* ‖ abitu *F* ‖ 15 Vergilius] quasi *add. N* si *H* (*del. h*) ‖ 16 cum habuisset hector occidi *libri, nisi quod* occide *H* (*i. e.* '*cum Hector occisus esset*'): cum ludi funebres celebrarentur cadaveri Hectoris ab Achille occisi *vulgo* ‖ 17 AMICI *FHM* ‖ amicus *FLHM* amicis *N* ‖ 18 qui a Polluce . . . Phrygia *om. F* ‖ pictali *NLH* ‖ bebricia *NLH* ‖ 19 bitinia *N* bithinia *L* bythinia *M* ‖ asye *L* ‖ bithinia *NH* bythinia *LM* ‖ 20 ante *LH* ‖ 21 frigia *libri. ceterum* ipsa ... Phrygia *non esse Sallustii vidit Dietschius*

375. TALIS qualem multitudo loquebatur.

376. OSTENDIT melius dixisset 'ostentat'.

380. ALACRIS cum 'acer' ubique dicat, 'alacer' tamen non dicit, licet inde nascatur: vitat enim confusionem: unde utrumque non vult dicere. nam 'alacer' nusquam, *et iterum* 'acris' nusquam dixit. inde est quod etiam pampini supprimit genus, quia dubitatur.

383. SI NEMO AVDET ὅρος *βίαιος*: argumentatur enim se omnes vicisse, ex eo quod ad certamen nullus accedit.

386. REDDI quasi debita promissa, quia ait ⟨366⟩ 'victori velatum auro vittisque iuvencum'.

387. HIC GRAVIS tunc. 'gravis' autem aetate vel obiurgatione. CASTIGAT *increpat*, obiurgat.

388. TORO CONSEDERAT HERBAE est verbum de verbo: nam 'torus' a tortis dictus est herbis.

389. FRVSTRA ordo est: tantane dona tam patiens sines tolli frustra? sane sciendum, hunc secundum Hyginum, qui de familiis Troianis scripsit, unum Troianorum fuisse, de quo Vergilius mutat historiam.

390. * TAM PATIENS *pro 'tam patienter sines'*.*

391. NOBIS DEVS ILLE MAGISTER 'nobis' non vacat: ut *Cicero* qui mihi accubantes: sed pro 'noster' est positum vitandi [*propter similitudinem*] homoeoteleuti causa.

394. ILLE SVB HAEC aut statim: aut post haec.

395. SED ENIM GELIDVS aliud pendet ex alio: quare 'hebet'? quia gelidus est: quare gelidus? quia senis.

396. EFFETAE exhaustae. et est translatio a mulieribus, quas frequens partus debiles reddit.

397. INPROBVS ISTE qui sine certamine postulat praemium.

---

3 cum acer e. q. s.] cf. [Sergii] explan. in Don. p. 491, 28 K. et Don. ad Ter. eun. II 3, 12 ‖ 20 Cicero] in Cat. II 5, 10 ‖ 26 'Effetae' . . . reddit] cf. Isid. or. X 94

---

2 ostentabat *F* ‖ 3 acer *om. H* ‖ 6 pampini *LM:* pampinius *F* pampini *N* (ta *superscr. ead. man.*) pampitani *H* Papinius *vulgo. cf. Servii* (*Sergii*) *comm. in Don. p.* 432, 6 *K.* ‖ superprimit *H* ‖ 7 oros biaeos *FNLH* orosbicos *M* OROS BIEOS uel cos id est uehemens argumentum *in marg. adscripsit l* ‖ omnes *om. F* ‖ 9 REDDIQVE VIRO PROMISSA *F* ‖ quia] qui *N* ‖ 11 tunc] hic tunc *M* ‖ autem] uel *F* ‖ 12 increpat *edidit Stephanus* ‖ 13 est *om. FM* ‖ 15 tantane dona frustra tolli sines tam patiens *M* ‖ 16 frustra *om. F* ‖ sane . . . historiam *om. F* ‖ hygrinum *H* ‖ 19 TAM PATIENS . . . sines, *quae post* obiurgat (*lin.* 12) *F habet, ego huc transposui, non edidit Daniel* ‖ 21 pro] propter *H* ‖ 22 omoeoteleuti *F* homeoteleoti *L* emoeuteleuti *H* omoeuteleuton *M* ‖ 24 hebet *NM:* habet *F* hebetat *L* habeat *H* ‖ 25 senex *F* ‖ 26 quas frequens partus] quartus frequens *F* ‖ 28 ISTE] id est nimis avidus *add. D* ‖ qui] quia *M*

398. ILLA IVVENTAS aut magna, aut quae quondam fuerat.

400. NEC DONA MOROR id est non expecto, *non moveor donis:* hic enim sensus tam superioribus, quam sequentibus congruit. et supra enim ait, se non praemii causa dimicare, sed gloriae, et paulo post bovem victor interemit.

401. INMANI PONDERE *pro* 'inmanis ponderis', more suo, ut ⟨III 467⟩ hamis auroque trilicem.

402. QVIBVS quorum instructu.

403. FERRE MANVM contendere: nam utraque manus armatur. *et 'manum' pro 'manus'.* INTENDERE BRACHIA TERGO ligare, ut ⟨IV 506⟩ intenditque locum sertis.

404. ANIMI TANTORVM *hic distinguendum:* hoc est virorum fortium, *quos aequum non erat magna mirari.* unde addidit 'ante omnes stupet ipse Dares': nam stultum est dicere 'tantorum boum', cum dixerit septem.

406. LONGEQVE valde, ut ⟨I 13⟩: Tiberinaque longe ostia.

408. VERSAT considerat, ut Sallustius exercitum *maiorum more* verteret, *hoc est consideraret.*

409. SENIOR secundum Varronem 'senior' et 'iunior' comparativi sunt per inminutionem. hinc est ⟨VI 304⟩ iam senior, sed cruda deo viridisque senectus': additum enim hoc est ad exprimendum, quid sit 'senior': item Ovidius inter iuvenemque senemque. et re vera non convenit hunc satis senem accipi, qui et vincere potest, et uno ictu taurum necare. ergo 'senior' non satis senex, sicut 'iunior' non satis iuvenis, intra iuvenem, sicut 'pauperior' intra pauperem. dicit autem hoc Varro in libris ad Ciceronem.

410. CAESTVS ET ARMA *ἓν διὰ δυοῖν*: 'arma' id est caestus.

---

6 'Inmani pondere' . . . trilicem] cf. Macrob. Sat. VI 8, 1 sqq. ‖ 17 'Versat' considerat] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VI 671 ‖ Sallustius] hist. fragm. inc. 17 Kr., 51 D. ‖ 19 secundum Varronem e. q. s.] cf. Don. ad Ter. hec. prol. alt. v. 3 et Phorm. II 3, 15. Isid. or. XI 2, 25 et diff. verb. 531 ‖ 22 Ovidius] met. XII 464 ‖ 26 Varro in libris ad Ciceronem] Wilmanns d. M. Ter. Varr. libr. gramm. p. 158

---

1 IVVENTAS *FL* (*sed* s *in ras. l*) IVVENTA *NH* IVVENTVS *M* ‖ 6 more suo *om. F* ‖ 9 armatur manus *M* ‖ 10 manum *Daniel:* manu *F* ‖ 13 addit *F* ‖ 14 dicere] sentire *M* ‖ 15 diceret *F* ‖ 16 hostia *NLHM* ‖ ostia] et Sallustius (*Cat.* 52, 2) 'longe alia mihi mens est patres conscripti' *add. D* ‖ 17 *ad* versat *supr. vers.* librat ponderat *T* ‖ ut *om. F* ‖ 18 uerteret *F:* uertere *NLHM* vortere *Kritzius et Dietschius* ‖ considerare *Masvicius* ‖ 19 uarrone *F* ‖ senior et iunior *FLM:* iuuenior et senior *NH, probavit Wilmanns* ‖ 20 inmutationem *L* (t. inminutionem *superscr. l*) ‖ hinc est iam *F:* hinc etiam *NLH* (*del. et* intra pauperior *superscr. n*) hinc est etiam *M* ‖ 21 est *om. M* ‖ 25 iuuenior *F* ‖ intra] inr̃ ra *F* sed intra *Ml* ‖ pauperem pauperior intra *NH. ceterum fort.* infra uertit uirtus iuvenem *et* infra pauperem ‖ 27 endyi adyn *F* en dia diin *NH* Endi a dyin *L* (ndi *et* n *in ras. l*) endiadin *M.* uertit uirtus *ad v.* 408 *pertinere putans Ha-*

411. TRISTEMQVE HOC IPSO IN LITORE P. aut in quo magister occisus est: aut 'in tristi litore', id est infecundo: Varro enim dicit, sub Eryce monte esse infecundum campum fere in tribus iugeribus, in quo Eryx et Hercules dimicaverunt.

412. HAEC GERMANVS 'germanus' est secundum Varronem in libris de gradibus, de eadem genetrice manans, non, ut multi dicunt, de eodem germine, quos ille tantum fratres vocat: secundum quem bene nunc Erycem, Butae et Veneris filium, Aeneae dicit fuisse germanum.

413. SANGVINE CERNIS ADHVC F. I. C. non Herculis, quippe victoris, sed Erycis: quae infecerat se tegendo.

415. AEMVLA NECDVM adversa virtuti. GEMINIS duobus.

418. AVCTOR ACESTES huius certaminis scilicet.

419. AEQVEMVS PVGNAS id est arma: a sequenti quod praecedit. TIBI 'pro te', ut tibi deserit Hesperus Oetam. EXVE proice, solve.

421. DVPLICEM AMICTVM id est abollam, quae duplex est, sicut chlamys: Horatius contra quem duplici panno patientia velat.

426. CONSTITIT hic distinguendum propter vitium, ut sit 'arrectus in digitos'. **sed utrum in pedum, an in manuum digitos?** est autem hic totus locus de Apollonio translatus.

429. PVGNAMQVE LACESSVNT provocant potius, quam gerunt: *vel certe inritant.*

431. MEMBRIS ET MOLE *hoc est* mole membrorum, ut ⟨I 61⟩ molemque et montes.

432. GENVA LABANT proceleumaticus est, quem, ut supra ⟨II

---

5 germanus est ... tantum fratres vocat] exscr. Isid. or. IX 6, 6. diff. verb. 237 et 273 ‖ 15 tibi] buc. VIII 30 ‖ 18 Horatius] ep. I 17, 25 ‖ 21 Apollonio] Argon. II 68 sq.

---

genus coniecit uertit caestus, *ut scholiastes apud Vergilium* vertit *pro* versat *legerit. moneo scholia ad* versat *et ad* caestus et arma *in dextro margine scripta esse, scholium ad* senior *in sinistro, ut scholium ad v.* 410 *in codice infra ipsum scholium ad v.* 408 *collocatum sit.* ‖ 2 in *ante* tristi *om. L* ‖ in infecundo *h* ‖ 3 sub Eryce monte *Fn:* sub erico mente *NH* sub erico monte *LM* ‖ 4 erix *LH* ‖ herculis *F* ‖ 6 manans *FNLH:* natus *M et in marg. n* ‖ 8 herycem *F* ericem *LM* ‖ bytae *F* bute *H* ‖ ueneris et butae *M* ‖ et Veneris *om. NLH* ‖ 11 ericis *NLH* ‖ quae infecerat *libri, nisi quod* quem fecerat *H:* qui infecerat *Masvicius primus* ‖ se *om. L, suppl. l* ‖ 15 pro te ... Oetam *om. F* ‖ 17 quae] qui *H* ‖ 18 chlamis *FLH* clamis *NM* ‖ dupli *FL* (duplici *l*) ‖ pacientia *LM* ‖ 20 sed utrum ... digitos *huc transposui, post* montes (*lin.* 25) *hab. F* ‖ utrum *Masvicius:* utrumque *F* ‖ 21 est autem locus hic totus translatus de appollonio *M* ‖ appollonio *LH* ‖ translatus] partimque ex Homero (*Il.* XXIII 686 *ἄντα δ' ἀνασχομένω ... πάντοθεν ἐκ μέλεων add. D, quibus Fabricius adiunxit* Apollonius autem *αὐτίχ' ἀνασχόμενοι ... ἀντιόωντες* ‖ 22 pocius qua *L* ‖ 25 montis *M* ‖ 26 proceleusmaticus *NL*

16〉 diximus, sic semper ponit, ut cogi possit in dactylum, ut 'genua labant', et 〈XI 890〉 arietat in portas.

433. NEQVIQVAM non profutura victoriae. VVLNERA IACTANT ictus.

438. TELA ictus. EXIT vitat, declinat, ut de Tarchone 〈XI 750〉 et vim viribus exit. et hoc verbo bis usus est tantum.

439. QVI MOLIBVS VRBEM amphibolon est: aut celsam molibus, aut quae molibus oppugnatur.

440. SEDET CIRCVM CASTELLA tmesis est, *hoc est* circumsedet.

443. OSTENDIT DEXTRAM aut fiducia virtutis est ostendere quod minaris: aut certe provectus aetatis ostenditur, quae eum ex improviso ferire non sinit.

444. VELOX velociter: nomen pro adverbio.

446. VLTRO e contrario: ille enim cadere debuerat.

447. GRAVIS GRAVITERQVE figura a similitudine.

448. CAVA PINVS *id est exesa vetustate: et dicendo 'cava pinus'* bene respexit ad aetatem. ERYMANTHO mons Arcadiae Erymanthus.

449. IDA IN MAGNA modo non Cretae, sed Phrygiae propter pinus.

450. CONSVRGVNT STVDIIS in studia.

456. PRAECIPITEMQVE DAREN celerem, ut 〈IV 573〉 praecipites vigilate viri.

457. NVNC ILLE SINISTRA 'ille' vacat: nam metri causa additum est: de ipso enim dicit, ut 'creber utraque manu pulsat versatque Dareta'.

458. QVAM MVLTA GRANDINE NIMBI hypallage: nam debuit dicere, quam multo nimbo grando praecipitatur.

---

5 'Exit' vitat] cf. Macrob. Sat. VI 6, 5 ‖ 23 ille vacat] cf. Don. ad Ter. adelph. III 2, 8

---

1 dactilum *libri, nisi quod* dactilium *L* ‖ 3 VVLNERA] discerpunt *add. NH* ‖ 5 tela *cum praecedenti scholio coniunctum in Ml, nam* iactant . . . EXIT *in ras. l* ‖ ictus *om. Ml* ‖ un de arcone *N* (ut de tarcone *n*) ut de tarconte *L* (te *in ras. l,* t. uenulo *superscr. idem*) ut de tarcone *H* unde de tarconte *M:* ut de turno *F* unde de Venulo *Masvicius, quod debuit sane Servius ponere* ‖ 6 et *om. LH* ‖ et bis tantum hoc uerbo usus est *M* ‖ 7 aut celsam] ut celsam *H* ‖ 8 obpugnatur *F* oppugnabatur *Fabricius et Lion* ‖ 9 temesis *FH* temisis *L* themesis *M* ‖ circumsedit *F* circumsidet *M* ‖ 10 fiduciam *N* ‖ 11 minatur *Ml* ‖ prouentus *F* ‖ quae] qui *Fh* ‖ 13 nomen pro aduerbio *om. F* ‖ 17 ad *om. L, suppl. l* ‖ ERIMANTHO *NHM* ERIMANTO *L* ‖ erimanthus mons arcadiae *M* ‖ archadiae *FH* ‖ Erymanthus *om. F.* erimanthus *N* erymant^{h}us *H* erimantus *L* ‖ 19 pinos *F* ‖ 21 DAREM *FH* ‖ celere *F* ‖ 23 nam . . . est] additum propter metrum *M* ‖ 24 dicitur *NH* ‖ 26 NYMB *F* NYMPHVS *NH* ‖ 27 nymbo *NH* ‖ praecipitatus *H, corr. h* ‖ *ad vers.* 458 *in marg. inf.* Hipallage est ut seruius dicit debuit enim dicere quã praecipitatur grando de culminibus cum multo nimbo. Grando appellata quod forma eius granorum similitudinem habeat haec autem

460. VERSATQVE DARETA 'Dares Daretis', unde est 'Dareta': et 'Dares Daris', unde est 'Daren', sicut 'Chremes' et 'Chremis' et 'Chremetis'.

465. INFELIX consolatio est: unde non dicit 'inbellis', ut fortunae videatur esse quod victus est.

467. DIXITQVE vacat 'que' metri causa, et maluit perissologiam facere, quam uti communi syllaba, quae frequens vitiosa est: unde et Terentianus nec tanta in metris venia conceditur uti: Graeci enim his utuntur frequenter.

468. FIDI AEQVALES Homerus *φίλοι ἑταῖροι.*

469. VTROQVE in utramque partem.

472. VOCATI ACCIPIVNT bene eorum ostendit pudorem: vel quia erant occupati circa amicum, dixit 'vocati'.

474. COGNOSCITE TEVCRI habet rationem personarum, quia virtutem eius noverant Siculi.

480. EFFRACTOQVE INLISIT IN OSSA CEREBRO hypallage: effregit ossa et inlisit in cerebrum.

481. HVMI BOS *cur, cum de uno loquatur, hic bovem, alibi iuvencum, alibi taurum appellat? sed videtur pro tempore ac diversitate usus ideoque iuvencum ait. est autem hic* pessimus versus in monosyllabum desinens.

483. MELIOREM aptiorem: nam animalem hostiam dat.

8 Terentianus] v. 1010 p. 355 K. ‖ 10 Homerus] Il. XXIII 695 ‖ 22 nam . . . dat] cf. Macrob. Sat. III 5, 3

rigore uentorum duratur in nube ac solidatur in niue (*leg.* nivem) ruptoque aere soluitur. grando simili ratione sicut nix coagulatur. aquae enim nubium rigore uentorum in glaciem stringuntur atque durescunt. dehinc glacies partim frigore (fragore *Isid.*) uentorum comminuta in fragmine (fragmina *Isid.*) partim solis uapore soluta frustratim (frustatim *Isid.*) ad terram delabitur. quod autem rotunda uidetur hoc solis calor facit et more frenantis (mora refrenantis *Isid.*) aeris dum per longum spatium a nubibus usque ad terram decurrunt *T. quae de grandinis natura exposuit Isidoro debet scholiastes:* Grando appellata . . . ruptoque soluitur *ex orig.* XIII 10, 5. grando simili . . . decurrunt *ex libro de rer. nat.* XXXV *petita sunt.* ‖ 1 Dareta . . . unde est *om. M* ‖ 2 Daren] darem *FH* dare *L* (daren *D* ‖ Chremes] chremes *ex* chremis *F* ‖ et Chremis *om. F* chremetis *M* ‖ et *om. M* ‖ 3 Chremetis] chremitis *FNH* chremen *M*. cnemem et cremetem *add. D* ‖ 6 DIXIT *F* ‖ 8 ēt terentianus *M*: oratius *FN* (at. terren-
an
tianus *in marg. n*) horatius at. terrentius (an *superscr. m. pr.*) *L.* horatius *H* metris] metri *FL* (metris *D* pedibus *Terentianus* ‖ 10 Homerus] homero *F* omerus *N* (at. de graeco *in marg. n*) humerus *H* de greco *M* ‖ *φίλοι ἑταῖροι F*: φιλοι εταιριο *N* filotata hypio *L.* φιλοι εταιροι *H* ιτετεροι *M* *φίλοι δ' ἀμφέσταν ἑταῖροι . . . κόμισαν δέπας ἀμφικύπελλον D* ‖ 11 partem] et adverbium est *add. D* ‖ 12 uel *om. M* ‖ 13 uocati dixit *F* ‖ 16 IN OSSA CEREBRO *om. F* hypallage] amic socii *add. F. cf. ad v.* 468 ‖ fregit *F* ‖ 17 inlicit *F* ‖ in *om. F* 20 monosyllabum *N* monosylabum *L.*: monosyllaba *F* molosyllabam *H* monasyllabam *ex* monosyllabam *M* ‖ 22 animalem] anima *F* animalem *N* ‖ ostiam *F*

484. CAESTVS ARTEMQVE REPONIT et arma deposuit et arti renuntiavit, id est *κατάλυσιν* fecit.

487. INGENTIQVE MANV magna multitudine. MALVM 'malus', arbor navis, generis est masculini: Horatius nec malus celeri saucius Africo. et dictus est malus, vel quia habet instar mali in summitate, vel quia quasi quibusdam malis ligneis cingitur, quorum volubilitate vela facilius elevantur.

488. TRAIECTO extento: unde transenna dicitur extentus funis: Sallustius machinato strepitu transenna corona in caput inponebatur.

489. QVO in quam: nam ponit adverbia pro nominibus, ut ⟨l 6⟩ genus unde Latinum.

491. CLAMORE SECVNDO *sic*ut supra dixit ⟨369⟩ magnoque virum se murmure tollit.

493. QVEM MODO id est nuper: nam ut supra diximus, victor fuit duorum. Vrbanus vero dicit 'modo' propemodum, paene: nam secundus fuit. alii 'victor' voti compos volunt, ut rapidusque rotis insistere victor: optaverat enim ne rediret extremus, ut ⟨196⟩ hoc vincite cives.

496. CLARISSIME FRATER PANDARE notissime, qui fuit Lycaonis filius. Pandarus autem [*qui*] secundum Homerum Minervae persuasione certamen singulare Menelai et Paridis, cum in eo esset

---

4 Horatius] carm. I 14, 5 ‖ 5 et dictus est . . . elevantur] exscr. Isid. or. XIX 2, 8 ‖ 8 'Traiecto' . . . funis] exscr. Isid. or. XIX 1, 24 ‖ 9 Sallustius] hist. fragm. II 29 Kr. 23 D. cf. Macrob. Sat. III 13, 7 sq. ‖ 15 'Modo' id est nuper] cf. Don. ad Ter. eun. IV 4, 30 ‖ 17 rapidusque] georg. III 114 ‖ 21 secundum Homerum] Il. IV 86 sqq.

---

1 REPONO *M* ‖ arma deposuit] arma deposuit se dicit deponere *M* ‖ 2 renunciauit *L* ‖ id est . . . fecit *om. M* KATALYSE in *F* KATAAYCYN *NH* catalaycyn *L* (l *in ras. l* ‖ *ad v.* 485 *hoc scholium hab. D:* Protinus Aeneas celeri certare sagitta invitat, qui forte velint et praemia ponit] certamen sagittandi proponit. quem locum ex Homero transtulit: ille enim sic ait (*Il.* XXIII 850) *αὐτὰρ ὃ τοξευτῆσι κ. τ. λ.* ‖ 3 magna] ingenti *M* ‖ multitudine] ille vero inquit (852) *ἴστὸν δ' ἔστησαν . . . ἐπὶ ψαμάθοις add. D* ‖ 4 nec] et *Horatius* ‖ 6 malis] malas *F* malleolis *Isidorus. καρχήσιον videtur Servius significare* ‖ 7 uolubitate *H* ‖ 8 extensus *L* extontus *H* (extentus *h*) ‖ 9 Sallustius] transenna dimissum uictoriae simulachrum cum *add. D* ‖ strepitu] strepiti *NH* strepitu ut *M* ‖ transanna *H* ‖ caput] caput ite *M* caput *in* capite *mutavit et* ite *delevit m* ‖ 10 inponebatur *FMn:* imponebatur *L* ponebatur *NH* ‖ inponebatur] sic Homerus (854) *λεπτῇ . . . τοξεύειν add. D* ‖ 11 nam] non *H* ‖ pro pronominibus *F* ‖ 12 *ad v.* 490 *hoc scholium hab. D* Deiectamque aerea sortem] sic Homerus (861) *κλήρους δ' ἐν κυνέῃ χαλκήρει πάλλον ἐλόντες* ‖ 13 dixit] ait *F* dixi *M* ‖ 15 supra *om. F* ‖ 17 conpos *M* ‖ rapidisque *L* ‖ 18 obtanerat *NH* ‖ extremus rediret *F* ‖ 20 PANDERE *F* PENDERE *H* ‖ nobilissime *h* ‖ licaonis *NL* Icaonis *H* ‖ 22 certamen *huc transposui, post* Homerum *hab. NLHM, post* Paridis *F* ‖ et] ac *M*

ut Paris vinceretur, iacto telo diremit, quo Menelaum vulneravit. IVSSVS a Minerva.

498. SVBSEDIT ACESTES *hoc est* remansit: '*Acestes' autem pro 'sors Acestis':* nec enim proferebatur sors quae remanserat sola. aut certe '*subsedit*', delituit: unde et subsessores vocantur qui occisuri aliquem delitescunt: de quo verbo plenius dicturi sumus illo versu ⟨XI 268⟩ devicta Asia subsedit adulter.

500. FLEXOS INCVRVANT mutatione usus est: nam 'curvos inflectunt' debuit dicere.

501. PRO SE QVISQVE VIRI pro qualitate roboris sui.

503. DIVERBERAT AVRAS scindit.

504. ARBORE MALI sic dixit, ut ⟨VIII 231⟩ lustrat Aventini montem.

505. EXTERRITA PINNIS timorem suum pinnis significans: singula enim animalia habent signa, quibus indicant suum timorem: unde ipse de lupo ⟨XI 812⟩ caudamque remulcens subiecit pavitantem utero, item de Caco ⟨VIII 223⟩ turbatumque oculis: hominum enim timorem primi indicant oculi.

506. OMNIA PLAVSV alii pinnarum dicunt, sed melius est, spectantum favore: illud enim est incredibile.

507. ADDVCTO ARCV TELVM TETENDIT hypallage est: nam adducitur telum et arcus intenditur.

509. MISERANDVS qui perfecta re difficiliore victoria caruit.

511. INNEXA PEDEM innexum pedem habens.

513. TVM deinde. et est adverbium ordinis: nam 'tunc' temporis est. ARCV CONTENTA PARATO T. T. contento arcu tela tenens parata.

514. IN VOTA VOCAVIT nam apud Lycios colitur quasi heros.

516. NIGRA SVB NVBE id est alta.

---

1 iacto telo *NLH:* iactu teli *F* iactu teli *ex* telo *M* ‖ quo] co *N* ‖ 3 ACCESTES *L* ‖ remisit *F* ‖ Acestes . . . Acestis *non edidit Daniel* ‖ 4 acestus *F* ‖ 5 subsidet *F* ‖ dicuntur *M* ‖ 6 delitescant *F* ‖ dicturi sumus] dicitur *F* ‖ 8 usus est] uerborum *add. M* ‖ 14 PINNIS] *om. F*, PENNIS *LM* PANNIS *H* ‖ pennis *LMh* pannis *H* ‖ 16 ut unde *M* ‖ 18 primi indicant] primum dicant *L* primum indicant *M* ‖ 19 pennarum *L* ‖ 20 est *om. FNL* (*sed duarum litterarum rasura in L* ‖ 23 *ad v.* 509 Ast ipsam *etc.*] sic Homerus (865) ὄρνιθος μὲν ἄμαρτε *D* ‖ qui *om. F* ‖ caruit uictoria *M* ‖ *ad v.* 510 Nodos *etc.*] Homerus vero ait (866) αὐτὰρ ὃ μήρινθον βάλε πὰρ πόδα τῇ δέδετ' ὄρνις *D* ‖ 24 innexu *F* ‖ *ad v.* 512 Illa *etc.*] Homerus autem ἢ μὲν ἔπειτ' ἤιξε πρὸς οὐρανον *D* ‖ 25 nunc *H* (tunc *h*) ‖ 26 contentu *L* ‖ 28 *scholium ad v.* 514 *om. F* ‖ nam . . . heros] quia pandarus quasi heros apud lycios colitur *M* ‖ licios *NLH* ‖ heres *N* eros *L* ‖ *ad v.* 515 Iam vacuo . . . plaudentem] sicut Homerus (874) ὖψι δ' ὑπὸ νεφέων . . . βάλε μέσσην *D*

517. VITAMQVE RELIQVIT IN ASTRIS unde sumpserat vitam, ut ⟨VI 728⟩ hinc hominum pecudumque genus, vitaeque volantum. sane sciendum hunc totum locum ab Homero esse sumptum: unde inanis est vituperatio Aeneae, quod suspenderat avem maternam. nam et res est translata simpliciter: et quamcunque suspendisset avem, in hanc incideret vituperationem: nulla enim avis caret consecratione, quia singulae aves numinibus sunt consecratae. quamquam Vrbanus dicat, matrem citius potuisse placari.

521. ARTEMQVE PATER ARCVMQVE SONANTEM culpat hoc Vergiliomastix: artem enim in vacuo aëre ostendere non poterat: quamquam dicant periti posse ex ipso sagittariorum gestu artis peritiam indicari.

522. OBICITVR superius ⟨IV 549⟩ de his particulis secundum Iubam artigraphum tractavimus; sed dicunt alii istas monosyllaborum ratione vel produci vel corripi. sane sciendum naturae esse ut breves sint: euphoniae vel Iubae ratione in conpositione producuntur, si tamen 'i' sequatur, quae licet non sit consonans, potest tamen in declinatione pro consonante haberi.

523. AVGVRIO MONSTRVM 'augurium' dictum quasi 'avigerium', *id est* quod aves gerunt. et bene de sagitta dixit 'augurium', quae habet pennas: quamquam omnia ad unum congesserit locum: monstrum, augurium, auspicium, oraculum.

524. SERA gravia: Sallustius serum enim bellum in angustiis futurum, id est grave. et quod inprobant vates Aeneas amplectitur, deceptus augurii similitudine quod apud Troiam probaverat pater, ut ⟨II 694⟩ stella facem ducens.

525. LIQVIDIS IN NVBIBVS nubes pro aëre posuit: nubes enim liquidae esse non possunt.

---

1 unde sumpserat e. q. s.] cf. Macrob. Sat. III 8, 4 ‖ 19 augurium . . . gerunt] exscr. Isid. or. VIII 9, 19 ‖ 23 Sallustius] hist. fragm. III 13 Kr., inc. 15 D.

---

1 *ad v.* 517 Decidit] Homerus (880) ὠκὺς δ' ἐκ μελέων . . . κάππεσε *D* ‖ RELIQVID *FH* ‖ 2 pecodumque *F* ‖ 3 sane] sane ex *N* sane ex hoc *Masvicius* ‖ 4 suspenderit *ex* suspenderet *F* suspenderit *M* ‖ 5 maternum *F* ‖ nam *om. H* ‖ 5 quacumque *FL* ‖ 6 nulla . . . consecratione *om. F* ‖ 8 dicit *F* ‖ 9 PATER] P. *H* ‖ ARCVMQVE SONANTEM] et rłq. *F* SONANTEM *om. LH* ARTEM PARITER ARCVMQVE SONANTEM *vulgo* ‖ culpat] semelque culpat *F* (simul. quare culpat *Ger. Vossius, fort.* simul. et culpat) sed culpat *L* ‖ hoc Virgiliomastix *NH*: hoc uirgilio acestix *F* hoc uirgilium mast/ix *L* in hoc uirgilium maxtix *M* ‖ 12 indicari] conprobari *F. fort.* iudicari ‖ 13 OBIICITVR *L* ‖ 14 ista *M* ‖ monosyllaborum *H* monosillaborum *M:* monosyllabarum *FN* monosylabarum *L* ‖ 15 rationes *F* ‖ 16 in conpositione *om. F* ‖ in] ut in *M* ‖ producantur *FM* ‖ 17 i *om. H* ‖ 18 consonanti *F* ‖ haberi] ut obiicit obiecit, subiicit subiecit *add. Masvicius* ‖ 19 dictum] dicunt *H* ‖ auigorium *N* ‖ 20 quae] quia *Masvicius* ‖ 21 pinnas *F* ‖ 22 oraculum] *fort.* omen. *cf.* 530 '*nec maximus omen*' ‖ 23 enim *om. FM*

527. CEV SAEPE REFIXA poetice dixit secundum publicam opinionem: nam ut Lucretius ⟨II 206⟩ dicit, ventus altiora petens, aetherium ignem secum torquet, qui tractus imitatur stellas cadentes.

529. ATTONITIS ANIMIS *intentis*, stupefactis per tonitrua, quae semper cohaerent caelestibus ignibus.

530. NEC MAXIMVS OMEN ABNVIT AENEAS amplexus est et probavit, non secundum augurum disciplinam dixit ad se non pertinere: nam nostri arbitrii est visa omnia vel inprobare, vel recipere.

533. SVME PATER praecipe: nam verbum est iurisconsultorum, quo utuntur quotiens legatum non ab herede † certamen datur, sed est in accipientis arbitrio.

534. EXSORTEM *ἄκληρον*, sine sorte.

535. ANCHISAE MVNVS quod Cisseus rex Thraciae, secundum Vergilium pater Hecubae, ut ⟨X 705⟩ Cisseis regina Parin creat, Anchisae aliquando donaverat.

536. INPRESSVM SIGNIS inpressa signa habentem, id est emblemata.

539. *VIRIDANTI species participii sine verbi origine, temporis praesentis.*

540. PRIMVM ANTE OMNES unum vacat. *APPELLAT vel dicit, vel salutat: Sallustius Iugurtha* ⟨106, 1⟩ *adveniens Volux quaestorem appellat.*

541. *PRAELATO INVIDIT HONORI id est praelatum honorem.*

543. PROXIMVS post Eurytionem. DONIS ad dona.

544. EXTREMVS ostendit hos sua munera percepisse, Acesten vero sumpsisse praecipua.

---

2 ventus . . . cadentes] exscr. Isid. or. III 70, 3

---

1 REFIXE *L* ‖ 2 nam] secundum *add. M* ‖ ut] uel *F* ‖ dixit *L* ‖ 3 aethereum *F* ‖ 4 quae caelestibus ignibus semper cohaerent *M* ‖ 5 semper *om. F* ‖ 6 OMEN] NVMEN *L* ‖ 7 non *NLHM:* nam *F* ‖ augurium *F* ‖ se *om. L* ‖ 8 omina *lm* ‖ 9 praecipe *NH:* percipe *FLMh* (er *in ras. l*) ‖ iuriaconsultorem *H* ‖ 10 quotiens legatum non ab herede datur *FM* quotiens legatum habere decertamen datur (alibi sinendi modo datur *in marg. ead. man.*) *N* quotiens legatum non sinendi modo datur habere de certamen datur *L* quotiens legatum non ab herede certamen datur alibi sinendi modo datur *H. fort.* quotiens legatum non ab herede e testamento datur. *cf. Rein Roem. Privatr. p.* 381 ‖ sed est in accipientis arbitrio *FN:* sed ex (x *in ras. l*) accipientis arbitrio *L* sed est accipientis arbitrio *H* sed //// accipientis arbitrio id est uindicationis uel opinionis (*duae vel tres litterae radendo deletae sunt*) *M* id est uindicationes uel optionis (*sic*) *primus edidit Masvicius* ‖ 12 ΑΚΛΕΡΟΝ *F* ΑΚΗΡΟΝ *N* ΑΚΛΕΡΟΣ id est *in ras. l* acleron *M* ‖ 14 Cisseis] scissets *H* cissaeis *M* ‖ 16 enblemata *F* ‖ 18 *scholium ad* viridanti *edidit Stephanus* ‖ praesenti *F* ‖ 20 unum vacat] id est unum *F* ‖ *scholia ad* appellat *et ad* praelato invidit honori *edidit Stephanus* ‖ 21 Volux adveniens *Sallustius* adueniens uelox *F* ‖ 24 *scholia ad v.* 543 *om. F* ‖ 25 percipisse *H*

545. NONDVM CERTAMINE MISSO de peractis loquitur rebus: unde debuit dicere 'vocavit' et 'fatus est'. ergo aut tempus est pro tempore: aut sic refert, ut videatur non de praeterito loqui, sed actum praeteriti temporis ponere et referre.

546. CVSTODEM AD SESE secundum Tullium qui dicit ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, *a* quibus primo anno regantur: unde ait de Pallante ⟨VIII 515⟩ sub te tolerare magistro militiam et grave Martis opus. INPVBIS IVLI ab eo quod est 'hic pubis': nam quod ait Sallustius puberes omnes interfici iubet, venit ab eo quod est 'puber'. et sunt ista communis generis, si referantur ad singulos. multitudo autem si dicatur, generis tantum feminini est, *ut* 'haec pubes'.

547. FATVR AD AVREM sequitur et 'dic ait': unde sicut et in tertio ⟨480⟩ diximus, unum vacet necesse est.

552. CAMPOS IVBET ESSE PATENTES discessu populi iubet fieri campos patentes.

553. INCEDVNT PVERI aut poetica licentia confundit aetates, ut modo pueros, modo iuvenes dicat: nam ait ⟨563⟩ 'una acies iuvenum': aut certe secundum quosdam sequenti distinctione ⟨561⟩ mutata, magistros pueros dicit, sequentes vero maturioris aetatis.

554. QVOS OMNIS EVNTES quos euntes omnis turba fremit, id est cum favore prosequitur.

556. TONSA COMA 'tonsa' composita: nam proprie comae sunt non caesi capilli. PRESSA CORONA id est galea. et sermone Homeri usus est: nam galeam στεφάνην dixit. et re vera corona non potest intellegi, cum sequatur ⟨673⟩ 'galeam ante pedes proiecit inanem'. sed alii dicunt potuisse eos galeas habere coronatas. Baebius tamen Macer dicit, a Caesare Augusto pueris qui luserant Troiam, donatas esse galeas et bina hastilia: ad quod Vergilium constat adludere.

9 Sallustius] cf. Iug. 54, 6 et 26, 3 ‖ 23 nam proprie . . . capilli] exscr. Isid. or. XI 1, 30 ‖ 24 Homeri] Il. VII 12

2 inde *F* ‖ 3 refert *F*: refertur *NLHM* ‖ 4 praeteriti] praesentis *M* ‖ 9 hic *om. L* ‖ pubis *libri.* pubes *malim. cf. Probus cath. p.* 19, 30 *K. Neue Formenl.* II² *p.* 40 ‖ amnes *F* ‖ 10 interfeci *L* ‖ 11 referemur *F* ‖ singulo *F* ‖ multitudo autem *om. H* ‖ 12 feminia *F* ‖ est *om. H* ‖ pubis *F* ‖ 13 dic ait] dicat *FH* ‖ 19 quosdam] quos dixit *F* ‖ distinctionem *L* ‖ 20 dicitur *NH* ‖ sequentis *F* parentes *coni. Ribbeckius adn. crit. ad h. v.* ‖ 25 stefanen *FM* istefanen *N* stephanen *L* stefanam *H* (stefanom *h*) στέφανον *vulgo* ‖ non potest intellegi *F*: intellegi *om. NLH* (esse *in marg. suppl. h*) dici non potest *M* ‖ 27 sed *om. N* ‖ potuisse] t. potius *superscr. l* ‖ coronatas] aī. ornatas *in marg. n* ‖ 28 Macer] inacer *F. cf. ad buc.* IX 47. *fortasse de Macro, Ovidii amico, cogitandum. cf. Teuffel Roem. Litt. Gesch.* 236, 3 ‖ dixit *NLH* ‖ luserunt *F* ‖ 29 uirgilius *F* ‖ 30 constet *coni. Heinsius*

558. IT PECTORE SVMMO sic legendum, ne sit soloecismus. et rei inanimali dedit motum dicendo 'it'. 'summum' autem 'pectus' ait pectoris et colli confinium.

560. TRES EQVITVM NVMERO TVRMAE rem Romanae militiae suo inserit carmini. nam constat primo tres partes fuisse populi Romani: unam Titiensium a Tito Tatio, duce Sabinorum, iam amico post foedera: alteram Ramnetum a Romulo: tertiam Lucerum, quorum secundum Livium ⟨I 13, 8⟩ et nomen et causa in occulto sunt. Varro tamen dicit, Romulum dimicantem contra Titum Tatium a Lucumonibus, hoc est Tuscis, auxilia postulasse. unde quidam venit cum exercitu: cui, recepto iam Tatio, pars urbis est data: a quo in urbe Tuscus dictus est vicus. Horatius ac Tusci turba impia vici. ergo a Lucumone Luceres dicti sunt. sic autem in tres partes divisum fuisse populum *Romanorum* constat, ut etiam qui praeerant singulis partibus, tribuni dicerentur: unde etiam sumptus, quos dabant populo, tributa nominarunt. TERNI DVCTORES more suo: hoc est tres.

561. DVCTORES PVERI hic quidam distingunt, ut diximus supra.

562. PARIBVSQVE MAGISTRIS et hoc adludit: nam hodieque equitum dicuntur magistri.

564. POLITE PROGENIES illum dicit quem supra a Pyrrho introduxit occisum; de quo Cato in originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ab Aenea condiderit oppidum Politorium a suo nomine.

565. QVEM THRACIVS ALBIS PORTAT EQVVS cum tres dixerit duces, duorum equos commemorat. sed aut praetermisit quod ut consequeretur necesse erat: nec enim unus pedes esse poterat: aut illo reddidit loco, ut 'cetera pubes senioris Acestae fertur equis'. quamquam multi distinctione mutata tres equos commemorent, ut

4 rem Romanae e. q. s.] cf. Varro d. l. l. V 46, 55, 81. Pseudo-Asconius p. 159, 15 sqq. Or. ‖ 12 Horatius] sat. II 3, 228 ‖ 13 sic autem ... nominarunt] exscr. Isid. or. XVI 18, 7 ‖ 22 Cato in originibus] II 26 Iord., 54 Pet.

1 *scholium ad v.* 558 *om. F* ‖ 5 inserit] intulit *F* ‖ constat *om. F*. constet *N* ‖ tris *F* ‖ 6 una *F* ‖ tratiensium *H* tatiensium *M* ‖ 7 Ramnetum] trans etum *H* ‖ 8 lybium *F* ‖ romulum *ex* rumulum *M* ‖ 10 lacumonibus *F* ‖ hoc] id *F* ‖ 11 exercitu] erectu *H* ‖ Tatio *om. M* ‖ ubi *N* urbis *a*) ubis *H* ‖ 12 a quo *F*: quo *NL* que *H* unde *M* ‖ tusciis *F* uscus *H* ‖ ac tusci] atusci *M* ‖ 13 uice *F* lucu eone *L* ‖ luceris *F* ‖ sic autem] ergo *M* ‖ 15 ut] adeo ut *Fabricius* ‖ 16 TRESQVE *F* ‖ 17 more ... tres] tres et ait more suo *F* ‖ 19 et hoc adludit *F M*: uel et ex hoc adludit *N* ex hoc adludit *l* nam ex hoc ... magistri *in contextu omissa in marg. suppl. l* uel et ex hoc adludit *H* ‖ 20 magistri dicuntur *M* ‖ 21 *scholium ad v.* 564 *om. F* ‖ 23 segregatos *H* ‖ obpidum *L* ‖ 26 aut] autem *H* ‖ 28 redditur *F* ‖ 29 tris *F* ‖ commemorant *F*

sit plena 'equus bicolor maculis', et de alio dicatur 'vestigia primi alba pedis', id est primorum pedum vestigia, et 'frontem albam ostentabat alter'.

568. GENVS VNDE ATII DVXERE LATINI propter Atiam dicit, matrem Augusti, de qua Antonius ait Aricina mater: vult enim eius etiam maternum esse genus antiquum.

570. EXTREMVS quantum ad numerum spectat.

573. CETERA TRINACRII cetera pubes equis Acestae fertur.

575. PAVIDOS gloriae cupiditate sollicitos, ut corda pavor pulsans.

579. FLAGELLO virga quae sonat in morem flagelli.

581. CHORIS aciebus. VOCATI ictu virgae.

586. ET NVNC TERGA FVGA NVDANT tria quae in bellis geruntur, cuncta commemorat: fugam, pugnam, pacem.

588. LABYRINTHVS locus apud Cretam factus a Daedalo perplexis parietibus, ubi Minotaurus inclusus est.

589. PARIETIBVS TEXTVM CAECIS ITER hypallage est: caecum iter intextis parietibus. ANCIPITEM DOLVM perplexum errorem.

591. FRANGERET deciperet, falleret. est autem versus Catulli.

593. INPEDIVNT inplicant, intexunt: quod est a vestibus tractum.

594. DELPHINVM aut venit ab eo quod est 'delphin, delphinis, a delphine': aut 'delphinum' pro 'delphinorum' posuit. MARIA VMIDA Homerus *ὑγρὰ κέλευθα*.

595. CARPATHIVM mare *est* inter Aegyptum et Rhodum, ab insula Carpatho illic posita *dictum*. nec mirandum duas eum posuisse conparationes, cum et in secundo ⟨304⟩ hoc fecerit, ut in

---

9 corda] georg. III 106 ‖ 11 'Flagello' . . . flagelli] cf. Isid. or. V 27, 14. diff. verb. 575 ‖ 19 Catulli] cf. adn. crit. ‖ 20 'Inpediunt' . . . tractum] cf. Don. ad Ter. Andr. III 5, 11 ‖ 23 Homerus] Il. I 312 ‖ 24 'Carpathium' . . . dictum] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 182 et Isid. or. XIV 6, 24

---

1 plena *FM* plenos *N* plenus *L* pleno *H* primus *vulgo. recte* plena *scil.* distinctio ‖ aequus *F* equos *N* equis *L* ‖ dicitur *N* ‖ prima *L* ‖ 2 pedes *F* ‖ 4 aciam *L* ‖ 5 ait aricina mater *F:* at aricina mater *NH* ataritina mater *L* atiaracini mater *M* ait Actia Latini mater *Stephanus. cf. Suet. Aug.* 4 ‖ 6 esse genus antiquum] esse antiquissimum genus *M* ‖ genus antiquum *om. F* (antiquum *add. man. rec.*) ‖ 8 CETERVM *H* ‖ TRINACRII *FNHM:* TRINACRIE *n* TRINACRIAE *L* ‖ pubis *F* ‖ fertur *om. F* ‖ 11 more *NH* ‖ 13 tria sunt q. i. b. geruntur et cuncta *Lion* ‖ 15 LABORINTVS *L* LABIRINTVS *H* LABERINTHVS *M* ‖ perplexus *N* ‖ 16 inclusus est] ex Pasiphae ac tauro genitus *add. D* ‖ 18 iter] inter *F, om. H* ‖ 19 FALLERET frangeret, deciperet *vulgo* ‖ falleret *om. F* ‖ Catulli] sic inquientis (64, 113) 'errabunda regens tenui vestigia filo, ne labyrintheis e flexibus egredientem tecti frustraretur inobservabilis error' *add. D* ‖ 21 DELPHINIVM *F* ‖ 22 delphinorum] a delphinus delphini *add. D,* posuit *omittens* ‖ 23 YIPA KCΛЄYΘΛ *F* ΥΓΡΑ ΚЄΔЄΥΘΑ *NL* ΥΡΑ ΚЄ.ΔЄΥΘΑ *H* Υ. S. P. Λ. ΥΤΡΛ ΚЄΛЄΥ *M* ‖ 24 CARPHATIVM *NHM* CARPHACIVM *L* ‖ 25 carphato *NLHM* ‖ mirum *F* ‖ 26 ut] ut et *F*

segetem veluti cum flamma furentibus austris incidit, aut rapidus montano flumine torrens, et in georgicis ⟨IV 261⟩ tres ponat conparationes, ut frigidus ut quondam silvis inmurmurat auster, ut mare sollicitum stridit refluentibus undis, aestuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.

597. PRIMVS ASCANIVS generis ordinem docet, ut in primo ⟨7⟩ diximus.

598. RETTVLIT innovavit quod *ante* iam fecerat. PRISCOS LATINOS *ita dicti sunt* qui tenuerunt loca, ubi Alba est condita.

600. PORRO post longum intervallum: et est adverbium temporis.

602. TROIAQVE NVNC PVERI T. D. A. ut ait Suetonius Tranquillus, lusus ipse, quem vulgo pyrrhicham appellant, Troia vocatur, cuius originem expressit in libro de puerorum lusibus.

603. HAC CELEBRATA TENVS tmesis est, *hoc est* hactenus. et hic sermo, quantum ad artem spectat, duas continet partes orationis, ut 'hac' pronomen sit, 'tenus' praepositio, sicut ⟨III 427⟩ pube tenus et crurum tenus; sed iam usus obtinuit ut pro una parte habeatur. ergo adverbium est: omnis enim pars orationis cum desierit esse quod est, in adverbium migrat: et est temporis, nam 'hucusque' significat.

604. HIC PRIMVM sequitur enim Palinuri mors vel Miseni.

606. IRIM DE CAELO M. S. I. ex magna parte servatur, ut Mercurius ad concordiam, Iris ad discordiam mittatur: unde et Iris dicta est quasi ἔριδος. falsum est autem quod dicitur ministra esse tantum dearum, cum et a Iove plerumque mittatur, ut ⟨IX 803⟩ aëriam caelo nam Iuppiter Irim dimittit, germanae haud mollia iussa ferentem.

---

10 'Porro' ... temporis] cf. Don. ad Ter. Andr. I 5, 43. III 4, 17. adelph. III 2, 37 ‖ 11 Suetonius Tranquillus] p. 345 Reiffersch ‖ 17 crurum tenus] georg. III 53 ‖ 22 ex magna parte e. q. s.] excr. Luct. Plac. ad Stat. Ach. I 220 et mythogr. III 4, 6

---

2 montano] in montano *F* ‖ et *om. F* ‖ 3 tres ponat] tris posuit *F* tres ponit *l*. *nam* cum et in secundo . . . tres p. comparationes *in contexta omissa in marg. suppl. l* ‖ ut *om. FM* ‖ 4 ut mare] et ut mare *N* et mare *L* ‖ 5 aestuat] et aestuat *vulgo* ‖ 8 RETTVLIT *NHM* ‖ 9 qui tenuerunt *om. F* ‖ 10 longum] legum *L* ‖ temporis] est autem Graecorum *πόρρω add. D* ‖ 11 TROIAQVE *NHl* PVERI T. D. A.] PVERIT DE *NH* ‖ T. D. A. *om. F* ‖ ut ait . . . lusibus *om. NLH* (*in marg. suppl. D*) ‖ sytonius *F* ‖ 12 ludus *l* ‖ vulgo] uul *l* ‖ pyrricum *F* piricam *Ml* ‖ appellant *FM*: appelant *l* appellavit *Stephanus et Daniel* ‖ 13 expressit originem *Ml* ‖ lusibus *F*: lusu *M* ludo *l* ‖ 14 temesis *NH* themessis *L* themesis *M* ‖ 15 expectat *NH* ‖ 17 optinuit *FM* ‖ 18 omnis enim *FMl*: omnis *NLH* et omnis *n* etenim omnis *Lion* ‖ pars *om. H* ‖ deserit *M* ‖ 21 sequentur *ex* sequitur *N* sequetur *M* ‖ sini *NH* miseni *n*). *ceterum* vel Miseni *num Servii sint vehementer dubito* ‖ 22 IRIS *L* ‖ 24 eris *F* ERIO *N* eris *L* ris *in ras. D* ‖ ministra *N* ministram *Lion* ‖ 26 nam *F*: iam *reliqui* ‖ irin *NLM* ‖ dimittit] demisit *Vergilii libri* ‖ haut *LH*

607. VENTOSQVE ADSPIRAT EVNTI ut de Mercurio ⟨IV 223⟩ voca zephyros. et bene Irim mittit, quae fit de nubibus, quarum dea est Iuno.

609. PER MILLE COLORIBVS ARCVM aut subaudis 'factum': aut antiptosis est 'mille colorum', hoc est multicolorum.

610. NVLLI VISA ad ipsum retulit numen: nam arcus semper videtur: quem non Irim, sed viam Iridis dixit. alii celeritatis esse volunt 'nulli visa'. notandum sane etiam de Iride arcum genere masculino dicere Vergilium: Catullus et alii genere feminino ponunt, referentes ad originem, sicut 'haec cattus' et 'haec gallus' legimus.

611. CONSPICIT INGENTEM CONCVRSVM quia ait supra ⟨293⟩ undique conveniunt Teucri mixtique Sicani. *'concursum' autem circa ludicra.*

612. DESERTOSQVE VIDET PORTVS a viris scilicet.

613. IN SOLA deserta: Terentius venit meditatus *alicunde* ex solo loco. ACTA mutato η in a superiori accentum damus, ut Ἑλένη Helena, Κιρκή Circa. ergo quoniam et ἀκτὴ Graecum est, cum 'acta' facit, paenultima debet habere accentum: sed propter differentiam commutatur, ne non secreta et amoena litorum, sed participialiter acta significet.

615. ASPECTABANT FLENTES multi 'flentes heu' distingunt, ut sit 'miserabiliter flentes', et a persona dicatur poetae. alii 'heu' a mulieribus dictum accipiunt.

619. FACIEMQVE DEAE VESTEMQVE REPONIT duo diversa uno sermone conclusit.

---

4 aut antiptosis est] cf. Macrob. Sat. VI 6, 4 ‖ 9 Catullus] fragm. XI ap. Lachm. p. 84 ‖ 15 Terentius] Andr. II 4, 3 ‖ 17 ergo ... facit] cf. Don. ad Ter. Phorm. II 2, 15

---

2 irin *LM* ‖ 4 factum *om. H* ‖ 5 multicollorum *H* multorum colorum *Stephanus* multicolorem *coni. Burmannus* ‖ 6 ipsam *L* ‖ nomen *H* ‖ arcus] ortus *NH* ‖ 7 irin *LM* ‖ viam] etiam *H* ‖ alii nulli uisa celeritatis esse uolunt *F* ‖ 8 sane *post* Iride *hab. F* ‖ arcu *NLHM* ‖ 9 cattullus *F* catulus *NLM* (catullus *l*) ‖ 10 sit ut *NH* ut *M* ‖ cattus *vulgo:* attis *Fl* cattis *NLHM*. Attis puer fuit amasius opis. et gallus dicitur castratus et ideo causa derisionis referuntur femino articulo *in marg. l* ‖ gallis *H* ‖ legimus] imitatione Graecorum, qui ὁ θεὸς et ἡ θεὸς, ὁ ἄνθρωπος et ἡ ἄνθρωπος dicunt *add. D* ‖ 15 alii eundo *F* ‖ 16 ex solo *om. N* ‖ ei in a *F* h in a *N* н in a *LM* h. i. n. a. *H* ‖ 17 exenelen ⁊ KYPKE circa *F* helenн helena KIPKE circa *N* helenę helena chir ce chirta *L* (ce *superscr. l*) helen̄ helena chir chirca *H* helene nch helena cirche circa *M*. Κίρκη Circa *aut delendum aut mutandum esse censet F. Schoellius de acc. l. l. p.* 207 ‖ AKTE *F* acth *LH* acthe *M* ‖ 18 peneultima *F* ‖ 19 actaoena *F* ‖ 20 acta significat (*sic*) participialiter *F* ‖ 21 FLENTES] HEV *add. F* ‖ eu *NH* ‖ 22 et] ac *L*, *om. H* ‖ a *om. L*, *add. l* ‖ dicitur *LHM* ‖ eu *NH* ‖ 23 *ad v.* 618 *is qui tironianis notis usus est in Turonensi hoc scholium in marg. adscripsit* Notandum quod numina non possunt nocere nisi inuenta occasione. ergo

620. TMARII DORYCLI Thracii: Tmarus enim est mons Thraciae. et bene suadentis commendatur auctoritas.

622. AC SIC DARDANIDVM M. S. M. I. 'sic' aut mutato habitu, aut ista dictura.

623. O MISERAE magna utitur arte persuadendi, ut non ex abrupto quod persuadere vult dicat, sed circumstantiis illuc descendat.

625. EXITIO non regno.

626. SEPTIMA POST TROIAE E. I. V. A. atqui et Dido dixit ⟨I 755⟩ 'nam te iam septima portat omnibus errantem terris et fluctibus aestas'. de qua re quidam hoc dicunt, quod Aeneas apud Carthaginem paucis diebus fuerit: nam ait ⟨I 535⟩ 'cum subito adsurgens fluctu nimbosus Orion', qui oritur, ut Sallustius dicit, iuxta solis aestivi pulsum: item ait ⟨IV 52⟩ 'dum pelago desaevit hiems et aquosus Orion', ut hiemem pro tempestate posuerit: secundum quod Carthagini paucis fuerit diebus. sed illud occurrit ⟨IV 193⟩ 'nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere'. et hoc quidam sic purgant, ut dicant potuisse fieri, ut intra anni metas et ad Africam venerit, et inde navigaverit. sed istis occurrit quod in primo ait 'septima aestas', unde apparet hanc octavam fuisse: quod et ab Anchisae morte indicat annus impletus. ergo constat quaestionem hanc unam esse de insolubilibus, quas non dubium est emendaturum fuisse Vergilium.

627. CVM TERRAS OMNES quia peragraverat multa.

628. SIDERAQVE EMENSAE FERIMVR aut tempestates *ait, quae ortu vel occasu siderum saepe nascuntur:* aut provincias, quae sideribus subiacent, ut Aethiopum versemus oves sub sidere

5 magna utitur . . . descendat] cf. Don. ad Ter. adelph. V 8, 6 ‖ 12 Sallustius] hist. fragm. inc. 69 Kr., 100 D. ‖ 26 Aethiopum] buc. X 68

ista postquam uidit illas matronas tristantes et murmurantes inter se de difficultate itineris inuenit ex his occasionem quomodo eis noceret. ‖ 1 IMARII DORYCLII *F* MARII DORICLI *N* TMARII DORICLI *L* MARII DORIDI *H* MARII DORYCLI *M* | THRACII *L:* illyrii *F* trachii *NH* trhacii *M* ‖ tmarus *FL:* .t. marus *N* .t. matus *H* marus *M* ‖ mons est *F* ‖ Thraciae *L:* epiri *F* trachiae *NH* trhaciae *M* ‖ 5 persuadendi] ad persuadendum *L* ‖ 6 peradere *F* ‖ circumstantis *L* ‖ illuc] ad illud *F* ‖ descendat] ueniat *F* descendatur *L* ‖ 8 POSTROIAE (*sic*) et reliqua *F* P. T. E. I. *LHM* ‖ autqui *H* ‖ 9 te] et te *NLHM* ‖ omnibus . . . aestas] et reliqua *F, om. NLHM* ‖ 10 cartaginem *FM* crataginem *L* ‖ 11 asurgens *L* ‖ 12 nimbosus *om. NLH* ‖ salis *NH* ‖ 13 pulsum *corruptum videtur Dietschio* ‖ hiemps *libri praeter L* ‖ 15 cartagini *LH* ‖ 16 quidem *H* ‖ 17 purgant] putant *F* ‖ africa *F* ‖ 18 isti *L* ‖ 19 apparat *N* appareat *H* ‖ octauam *FMn:* optata *NH* octauam *L, sed* c *et* uam *in ras. l, qui* t. peractam *superscripsit* ‖ 20 mortem *H* morte// *M* (mortes *fuisse videtur*) ‖ annos *F* ‖ inpletus *F* ‖ erga *H* ‖ 21 hunc *F* ‖ quam *M, fortasse recte* ‖ est *om. LH* ‖ 22 fuisse] esse *F* ‖ 23 peragraverant *malim* ‖ multo *LH* (multa *l*) ‖ 24 tempestas *LM* (tempestates *l*) ‖ 25 quae] de *supr. vers. add. n,* sed quae *L*

cancri. PER MARE MAGNVM procellosum: Lucretius ⟨II 1⟩ suave mari magno.

629. SEQVIMVR FVGIENTEM ut *alibi* ⟨VI 61⟩ iam tandem Italiae fugientis prendimus oras. et re vera nullus sequitur nisi quod fugit. VOLVIMVR non *dixit* 'navigamus'.

630. HIC ERYCIS FINES argumentum a facili. *et est necessaria antithesis, ut opportunitate meliorum praesentium animi a futuris incertis avertantur.*

631. *MVROS IACERE pro 'fundamenta iacere': nam muri 'duci' dicuntur.*

632. NEQVIQVAM qui non proderant, cum essent fatorum comites.

634. *HECTOREOS AMNES quemadmodum vidit sibi patriae recordatione finxisse: aut non continget mihi videre flumina.*

635. INFAVSTAS mali ominis.

636. NAM MIHI CASSANDRAE non cui credere non debebant, sed cui cum sua pernicie non crediderant.

638. IAM TEMPVS AGI RES id est Troiam fieri.

639. MORA PRODIGIIS ecce prodigium de bono. et argumentatur ad incendium navium, aras ardere Neptuni: quas ideo quattuor dicit, quia singuli duces *navium, qui certaverant,* singulas posuerant. nam contrarium est numero deus inpare gaudet. *alii tamen dicunt a Cloantho esse positas, qui promiserat supra* ⟨235⟩.

---

21 numero] buc. VIII 75

---

1 suave] siue *Ml* ‖ 2 mare *F* mari *ex* mare *L* ‖ magnum *F* ‖ 5 VOLVMVS *H* ‖ nauigauimus *LH* ‖ navigamus] quasi inutilis et desperata sit navigatio, sicut in Terentio (*eun.* V 3, 4) 'moveo at nihil promoves' *add. D* ‖ 6 ERICIS *LH* ‖ FINEM *H* ‖ *ad v.* 630 *Tiberii Donati scholio in marg. scripto haec add. T:* et necessaria antitesis est. antitesis autem est cum contraria contrariis opponuntur ut óportunitate meliorum praesentium consideratione (*leg.* considerationes) auerterentur a futuris incertis unde est illud contra bonum malum et contra malum bonum ‖ 7 anthesis (*sic*) auertantur incertis ut oportunitate meliorum praesentium animi a futures (*sic*) *F* ‖ 9 *ad* muros iacere *supr. vers.* fundamenta quia muri proprie dicuntur duci non iaci *T* ‖ 11 RAPTI NEQVIQVAM et reliqua *F* ‖ qui] cui *N* ‖ 12 quemadmodum . . . finxisse] *fortasse post* quemadmodum *intercidit* Helenum. *cf. Aen.* III 349 *sqq. et Tiberii Donati scholium.* non continget mihi videre flumina *autem ad interrogationis sententiam explicandam pertinent. itaque* aut *delendum et* NVSQVAM . . . VIDEBO *pro lemmate inserendum videtur* ‖ *ad v.* 634 *is qui tironianis notis usus est in margine Turonensis haec adscripsit* Quicumque suas sedes cogerentur relinquere et ad alia loca transire ciuitatibus quas postea aedificabant et fluminibus quae possidebant nomina urbium quas reliquerant et etiam fluminum solebant imponere. ideo dicit moenia troiae et sanctum (*sic*) et simoenta. ‖ 14 *scholium ad* infaustas *om. F* ‖ 15 debebant *NLHM:* debuerant *F* ‖ 17 *Servianum ad v.* 638 *scholium om. F. rec. manus in marg. adscripsit* ut incendantur naues. ‖ id est] idem *N* idus *H* ‖ 20 singulos posuerunt *F* ‖ 21 alii . . . promiserat *manus primae prope aequalis in superiore margine Monacensis adscripsit,* alii . . . supra *edidit Stephanus* ‖ 22 cloanto *M* ‖ qui *F:* quia *M* quas *Stephanus* ‖ supra] se daturum *Fabricius*

640. DEVS IPSE *maris, vel* cuius sunt naves.

641. INFENSVM IGNEM *id est* ipsa infensa.

645. TOT aut multorum: aut supra dictorum, ut ⟨II 503⟩ quinquaginta illi thalami *spes tanta nepotum.*

646. NON BEROE VOBIS non est dissuasio, ut quidam putant, sed magis hortatur persuadendo numinis auctoritate. RHOETEIA a Rhoeteo promunturio.

647. DIVINI SIGNA DECORIS omnia colligit, quibus numina cognoscuntur: ut ⟨I 327⟩ namque haud tibi vultus mortalis, nec vox hominem sonat, o dea certe.

648. SPIRITVS odor, ut ⟨I 403⟩ divinum vertice odorem spiravere.

649. VEL GRESSVS EVNTI ut ⟨I 405⟩ et vera incessu patuit dea.

654. PRIMO ANCIPITES antequam numen agnoscerent. OCVLISQVE MALIGNIS *pro* ipsae malignae.

655. MISERVM INTER A. P. T. aut magnum, ut Terentius eam misere amat: aut 'miserum', quo fiebant miseriores, cum eis regna negarentur.

663. PICTAS ABIETE PVPPES in abiete pictas, sive 'abiete' hoc est, quae erant de abiete.

665. EVMELVS Latinus accentus est, translato nomine in Latinum.

669. CASTRA ut ⟨III 519⟩ nos castra movemus, *id est classem.* MAGISTRI custodes: Terentius me filiis relinquunt quasi magistrum.

670. QVIS FVROR ISTE NOVVS quasi ad furentes loquitur: unde ne tum quidem agnitus, cum dixisset 'en ego vester Ascanius: ga-

---

17 Terentius] heauton tim. I 2, 16 ‖ 25 Terentius] Phorm. I 2, 21

---

1 maris . . . naves] maris uel nauium *F, Fabricius, Daniel* maris cuius sunt naves *Stephanus* ‖ 6 RHOETHEIA *F* ROETHEIA *NLHM* ‖ 7 a promunturio roetheo *F* ‖ roetheo *NH* retheo *LM* ‖ promunctorio *NLH* promuncturio *M* 11 odor] ‡ adora *H* ‖ 13 GRESSV̄ *L* ‖ EVNTIS *NLHM* ‖ vera] re uera *F* ‖ pateat *F* ‖ 16 pro *hab. M* ‖ 17 MISERVM . . . T.] miserum autem amorem *F* ‖ 20 ABIETE PVPPES *F* ABIETE PICTAS *LH* IN ABIETE PICTAS *M* ‖ in abiete pictas sine abiete *NLH:* (sine *in* sane *mutavit l,* ‡ siue *superscr. alia manus*) in habite *F* in abiete pictas *M* vel in abiete pictas et subaudi in vel abiete sane *D. Caroliruhensis* CXVI *cum NLH consentit, nisi quod* siue de abiete *pro* sine abiete *man. sec. quo modo scholium constituendum esset vidit F. Schoellius: ego* in abiete pictas sine abiete *secluseram.* ‖ 22 Latinum] nam graece dicitur εὔμελής (εὔμελος *Fabricius* εὔμηλος *Masvicius*) et diligens interpretatur *add. D* ‖ 24 castra] id est classem *superscr. m* ‖ id est classem *edidit Stephanus* ‖ *ad v.* 669 *man. rec. in F adscripsit* si exanimem consternatum ‖ 25 me filiis] melius *H* ‖ filiis] his *F* ‖ 28 tunc *NHM* ‖ galeam] ante pedes *add. M*

leam proiecit inanem'. 'novus' autem est aut magnus, aut inopinatus. QVO TENDITIS id est quid habetis intentionis?

672. VESTRAS SPES VRITIS navibus enim ad regna tendebant.

673. INANEM concavam, *vacuam*, sine capite. LVDO per ludum.

679. EXCVSSAQVE PECTORE IVNO EST furoris causa, non furor.

680. IDCIRCO quia furor desierat.

681. VDO SVB ROBORE [*vel*] vicino aquis.

682. STVPPA secundum antiquam orthographiam: nam 'stippa' dicta est a stipando: *abusive etiam linum dicimus.* TARDVM densum, crassum: *nam ignem solet fumus praeire: unde 'tardum' ad densitatem retulit.*

683. CORPORE navium, ut ⟨I 70⟩ et dissice corpora ponto DESCENDIT PESTIS incendium: more suo. et declamavit per contrarium: nam ignis superiora semper petit.

684. FLVMINA PROSVNT *id est* vis aquae.

685. *TVM PIVS AENEAS* VMERIS RESCINDERE VESTEM *et* notant quidam quod damnum quattuor navium *vir fortis et rex* inpatienter doleat. sed magis illud considerandum est, quod ait supra ⟨672⟩ Ascanius 'vestras spes uritis': ut non damnum doleat, sed spem navigationis ereptam.

687. IVPPITER OMNIPOTENS figuratis agit coloribus: nec enim re vera hoc agit, ut pereat, sed *agit oblique* ut restinguatur incendium. bene autem 'si' ubique interponit: hic enim est optimus ductus, qui agentis voluntatem latenter ostendit. EXOSVS antiqui et 'odi' dicebant et 'osus sum': hinc est 'exosus', quo utimur, licet iam 'osus sum' non dicamus. *odi autem et praesens est et praeteritum.* AD VNVM nullo excepto.

688. SI QVID PIETAS ANTIQVA L. R. H. aut si tibi cara pietas

---

8 secundum . . . stipando] excr. Isid. or. XIX 27, 2 ‖ 15 'Flumina' vis aquae] cf. Isid. or. XIII 21, 1 ‖ 24 antiqui . . . dicamus] excr. Isid. or. X 91 et diff. verb. 182

---

2 *scholia ad* quo tenditis *et ad* vestras spes uritis *om.* *F* ‖ 3 tendebat *H* ‖ 4 concauem *NH* ‖ vacuam *hab.* *M* ‖ 7 VVDO SVB ROBORE *F* VDO SVB ///$^{u.}$ R. *N* VDO SVB D. R. *LM* VDĒ SVBDER *H. propter* D. *in Servianis libris additum moneo Macrobii codices Sat.* VI 6, 18 duro sub robore *praebere* ‖ vel *fortasse ortum ex* u. (= *'vivit'* ‖ 8 STIPPA *vulgo* ‖ stuppa *M* ‖ 9 et abusiue etiam linum dicimus *in marg. m et l.* abusive . . . dicimus *edidit Stephanus* ‖ 10 nam . . . retulit *in marg. addiderunt m et l, edidit Stephanus* ‖ 12 dissicet *H* ‖ 13 incensum *H* ‖ declamabit *F* ‖ 18 magis] maius *L* ‖ 21 agit *FM:* ait *NLH* ‖ 22 hoc agit ut pereat *NM:* hoc ait ut pereat *LH* uult perire *F*, *Stephanus* ‖ agit oblique *edidit Stephanus* ‖ ut *om.* *L* ‖ 23 si] se *F* ‖ 24 ductus *FMnl:* dictus *NLH.* id est color et dicendi modus *superscr.* *l* ‖ qui *FM:* quia *NLH* ‖ agentis] id est loquentis scilicet aeneae *superscr.* *l* ‖ 25 osus sum] ouus osū *F* ‖ utitur *H* ‖ iam] etiam *L* ‖ 26 odi autem . . . praeteritum *in marg. add. m*

praestat aliquid humanis laboribus: aut si quid meremur propter pietatis cultum, ut ⟨I 526⟩ parce pio generi, hoc ipsum remunerare: aut certe, quod est melius, si vel respicit res humanas pietas, quae de terris olim recessit.

690. RES ERIPE LETO *superflua* acyrologia est.

691. QVOD SVPEREST quod congrue sequitur.

694. SINE MORE sine exemplo. TONITRVQVE T. ablativus hic incertus est utrum a neutro indeclinabili veniat 'hoc tonitru', ut 'hoc cornu': nam inde est fractaeque tonitrua nubis, ut 'cornua': an a masculino secundum quartam declinationem: hinc enim est tonitrus agis et mea fulmina torques.

695. ARDVA TERRARVM periphrasis montium. AETHERE TOTO pro aëre posuit.

697. MADESCVNT ROBORA aut umectantur: aut resolvuntur in cinerem: quod naturale est post incendium.

703. FATORVM oraculorum.

704. TVM SENIOR NAVTES bene daturum consilium et ab aetate et a prudentia et a religione commendat. quod autem dicit 'Pallas quem docuit', propter illud quod supra ⟨III 407⟩ diximus, fingitur, quia ipse Romam Palladium detulit: unde Nautiorum familia Minervae sacra retinebat: quod etiam Varro docet in libris quos de familiis Troianis scripsit. VNVM praecipuum. TRITONIA PALLAS pro uno proprio duo antonomasiva.

705. REDDIDIT ARTE *id est* virtute, *ἀπὸ τῆς ἀρετῆς*.

706. RESPONSA DABAT laus consilii. VEL QVAE PORTENDE-

---

7 'Sine more' sine exemplo] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 238 ‖ ablativus hic e. q. s.] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. I 258 et comm. Luc. VII 197 et 207 ‖ 9 fractaeque] Luc. VI 692 ‖ 11 tonitrus] Stat. Theb. I 258

1 propter pietatem cultam *F* ‖ 2 generi] genitor *F* ‖ 3 certe *om.* *F* ‖ 5 LAETO *L* LOETO *HM* ‖ acyrologia est] id est improprietas sermonis: non enim loetum dicitur nisi de viventibus animalibus *add.* *D* ‖ 7 T. *om.* *F* ‖ ablativus . . . hoc tonitru] hic ablatiuus incertum est unde ueniat utrum a neutro indeclinabili hoc tonitru *F* ‖ 8 indeclinabile *H* ‖ 9 hoc cornu] cornu cornu *F* nam inde . . . ut cornua *om.* *F* ‖ nubis *Lucanus:* nubes *NLHM* ‖ 10 an a *NM et in ras. l:* an *F* Nam *H* ‖ masculina *H et in ras. l* ‖ hinc enim est *NL:* hinc enim statius *F* hinc est *H* hinc est enim *M* ‖ 12 montium] id est per circuitionem ut *georg.* II 320 'candida venit auis longis inuisa colubris' *add.* *D* ‖ 13 posuit] cum aer inferior sit, aether, id est ignis, superior *add.* *D* 14 humectantur *LM* umectatur *H* ‖ 18 commendat *M* ‖ 20 qua *N* ‖ nautiorum *H* nautiorum *N* nautarum *FL* *sed alterum a in ras. l* nautorum *M* ‖ 23 antonomasiva posuit *vulgo* ‖ *ai r.* 704 *in marg.* triton palus est africae circa quam uirginali fertur apparuisse aetate minerua inde tritonia. pallas ab insula pallene ut placet quibusdam in thracia ubi nutrita est *l* ‖ 24 apo tes aretes *NH* apo tis ar es *L* [illegible] rec APHC id est a uirtute *in marg.* *l* apo thes arethes *M* ‖ 25 laus *om.* *F* ‖ consilii] cum consilium diuinis comparat responsis *add.* *D*

RET IRA MAGNA DEVM quae praesignificabat. 'magna ira deum' id est Iuno, ut et alibi ⟨VII 432⟩ caelestum vis magna iubet.

708. SOLATVS VOCIBVS INFIT *id est* solatur et infit: nam 'solans' debuit dicere, sicut sequens eius indicat consolatio.

710. QVICQVID ERIT ut *ait* ⟨II 77⟩ fuerit quodcumque, fatebor. FERENDO EST dum fertur: modus gerundi est a passivo.

711. EST TIBI iam hoc consilium est: *id est habes.* DIVINAE STIRPIS praeter Dardanum a Criniso fluvio.

712. VOLENTEM voliturum: nam velle habet. *VOLENTEM*] (*voliturum: nam*) *non iam vult.*

713. SVPERANT supersunt, superfluunt. dicit autem non tantum debiles, sed etiam nolentes iuvenes: unde sequitur 'longaevosque senes': nec enim adderet 'que', nisi supra iuvenes dixisset. item expressius 'et quicquid tecum invalidum metuensque pericli est'.

714. PERTAESVM MAGNI INCEPTI ut ⟨IV 18⟩ si non pertaesum thalami taedaeque fuisset.

718. PERMISSO NOMINE ab Aceste scilicet. dicta autem Acesta Segesta.

720. TVM VERO nam et ante *ea* cogitaverat, ut ⟨701⟩ pectore curas mutabat versans. ANIMVM DIDVCITVR Graeca figura, ut 'mentem laesus'.

721. ET NOX ATRA POLVM quasi maior causa cogitationis, ut ⟨I 662⟩ et sub noctem cura recursat. BIGIS proprie *modo: nam rorifera tenuaverat aëra biga abusive est.*

---

11 'Superant' supersunt superfluunt] cf. Gell. noct. Att. I 22 ‖ 23 proprie . . . abusive est] cf. Serv. ad Aen. II 272 et Pompeii comm. p. 167, 20 K. ‖ 24 rorifera] Stat. Theb. I 338

---

1 praesignificabant *LH*, *corr. l* ‖ 2 ut et *M*: ut *FN* et *LH* ‖ iubet] iuli *F* ‖ 4 dicere] ponere *F* ‖ 5 QVIDQVID ERAT *F* ‖ ut] ait *N* ‖ 6 fatebatur *F* ‖ 7 hoc iam *HM* ‖ 8 p̄ter *N* ꝑeter *L*: ꝓpter *FHM* ‖ a] et ab *F* ‖ Criniso] acriniso *F* crimio *H* ‖ 9 nam velle habet] *cf. Serv. ad Aen.* III 457 ‖ 10 non iam vult *hab. M et edidit Stephanus* ‖ 11 SVPERANT QVIA (*sic*) NAVIBVS *F* ‖ 12 nolentes] valentes *Masvicius et Burmannus. sed* nolentes iuvenes *sunt* '*quos pertaesum magni incepti rerumque tuarum est*'. ‖ 13 dixisset item] unde sequitur dixisset enim *F* ‖ 14 expressus *N* ‖ quidquid *F* ‖ inualidum est *HM* ‖ timensque *L* ‖ est] delige *add. F* ‖ 15 INCEPTI] compositum pro simplici, pro taesum, quod usus non obtinet *add. D* ‖ 17 acceste *L* ‖ accesta *L* Acesta deinde *Masvicius primus* ‖ 20 ANIMO *F* (v̄ *superscr. man. rec.*) ANIMO *M* ‖ DEDVCITVR *libri* ‖ 23 recursus *F* ‖ recursat] unde Graece nox dicitur *σύφροσυνη* quia subtilius sapiat homo quam interdiu *add. D* ‖ modo . . . abusive est *hab. M*, modo *edidit Stephanus*: modo non ut ferat tenuauerat aera biga abusus est *F* (modo: nam Statius rorifera . . . biga abusus est *coni. Burmannus*) ‖ BIGIS proprie modo. bigis melius plurali utimur quam singulari. ideo 'rorifera gelidum tenuaverat aera biga' abusive dixit Statius. bigae autem a binis iugis dictae. praecipue autem dictum est quia luna dicitur habere bigas, quae nocti praeest, cui duplex proprietas crescendi et decrescendi *D. cf. Isid. or.* XVIII 36, 1 *et* 2

722. CAELO FACIES DELAPSA PARENTIS aut secundum quod supra ⟨IV 654⟩ diximus, quia animae caelum tenent, simulacra vero apud inferos sunt: aut ad errorem pertinet somnii; nam et 'visa' ait: aut certe intellegamus a Iove missam potestatem aliquam, quae se in Anchisae converteret vultum, *ut religiosus videretur;* nam et ipse dicit 'imperio Iovis huc venio' et infert 'Elysiumque colo'.

725. CARE MAGIS pro 'carior'. bene autem addidit 'dum vita manebat': nulla enim est vita post mortem: *ut ostendat vita fuisse cariorem.*

726. IMPERIO IOVIS ab auctoritate, ut ⟨IV 268⟩ ipse deum tibi me claro dimittit Olympo *regnator.*

728. NAVTES DAT SENIOR ut solet hic denuo *iisdem* usus est sermonibus: nam ait ⟨704⟩ 'tum senior Nautes'.

730. ATQVE ASPERA CVLTV quod in nono ⟨600⟩ latius exsequitur natos ad flumina primum deferimus, *usque at patiens operum.*

731. DEBELLANDA TIBI *bello perdomanda. et* bene victoriam, non bella sola praedicit, in quibus esse poterat terror.

732. AVERNA PER ALTA ut 'Gargarus Gargara', *ut* 'Tartarus Tartara'. '*Maenalus Maenala' pluraliter, ita 'Avernus Averna'.*

733. NON ME IMPIA NAMQVE propter facilitatem.

734. AMOENA 'amoena' sunt loca solius voluptatis plena, quasi 'amunia', unde nullus fructus exsolvitur: unde *etiam* nihil praestantes 'inmunes' vocamus.

735. PIORVM CONCILIA ELYSIVMQVE COLO elysium est ubi piorum animae habitant post corporis animaeque discretionem: unde et 'interitus' dicitur res 'inter' animam et corpus 'veniens'. ergo elysium ἀπὸ τῆς λύσεως, *ab absolutione:* quod secundum poetas in medio inferorum est suis felicitatibus plenum, ut ⟨VI 641⟩ solem-

22 amoena . . . vocamus] cf. Isid. or. XIV 8, 33 | 25 elysium est e. q. s.] cf. mythogr. III 6, 4

2 quia] qui *F* | 5 videtur *F*, corr. *Daniel* | 8 nulla . . . mortem om. *F* | vita *Daniel*: vitae *F*, corr. vita eum | 10 ad auctoritatem *F* | 11 tibi me *F*: [illegible] timet *N* timet *LH* [illegible] *M* | dimittit *FN* [illegible] *LHM* | olympo *F* a a [illegible] *LHM* | regnator *F* | 12 hic denuo] [illegible] *L* cum [illegible] scriptum sit et ad [illegible] hic denuo [illegible] *tertia manus* [illegible] hic denuo *superscr.* | 13 tunc *NLHM* | 14 exequitur *HM* | 17 perdomanda *Daniel*: perdomanda *F* | 18 sola om. *F* | praecedit *N* | 21 facilitatem *NH*: felicitatem *FLM*, [illegible] | 22 amoena r. *M* | 23 amunia unde] [illegible] unde *N* animum [illegible] *H* | nil *HM* | 27 interitur *F* | eveniens *F* | 28 elysium om. *H* | apotes [illegible] *F* apotes [illegible] *NL* [illegible] *H* apo tes [illegible] *M* | ἀπὸ τῆς λύσεως] nam et sic [illegible] *F* | a solutione *Masvicius primus*

que suum sua sidera norunt. secundum philosophos elysium est insulae fortunatae, quas ait Sallustius inclitas esse Homeri carminibus, quarum descriptionem Porphyrius commentator dicit esse sublatam: secundum theologos circa lunarem circulum, ubi iam aër purior est: unde ait ipse Vergilius ⟨VI 887⟩ aëris in campis, item Lucanus ⟨IX 10⟩ non illuc auro positi, nec ture sepulti perveniunt.

737. TVM GENVS OMNE TVVM ET Q. D. M. D. hae sunt causae, propter quas Aeneas descendit ad inferos: generis agnitio, et civitatis nomen, quod ei nullus umquam praedixerat, sed solus indicat pater. latet enim, ut supra ⟨I 277⟩ diximus, verum urbis nomen: unde ei pater quasi pro mysterio *et adfectione* ait ⟨VI 781⟩ illa inclita Roma. *et nomen quidem Romae a poeta dictum est; nam verum urbis nomen, ut dictum est, latet.*

738. TORQVET MEDIOS NOX VMIDA CVRSVS E. M. S. E. O. A. A. dies est plenus, qui habet horas viginti quattuor: nam et nox pars diei est. dicimus autem diem a parte meliore: unde et usus est, ut sine commemoratione noctis numerum dicamus dierum. hic autem dies secundum Aegyptios inchoat ab occasu solis, secundum Persas ab ortu solis, secundum Etruscos et Athenienses a sexta hora diei, secundum Romanos a media nocte: et hos nunc secutus ait 'medios cursus nox torquet et me saevus equis oriens adflavit anhelis'. haec autem plene exsequuntur et Cicero in auguralibus et Aulus Gellius in libris noctium Atticarum ⟨III 2⟩. hoc etiam illa res iuris indicat, quod cum tribunum plebi abnoctare ab urbe non liceret, licebat tamen exire post noctem mediam et ante mediam reverti.

---

2 Sallustius] hist. fragm. I 62 Kr. et D. ‖ 16 dies est plenus e. q. s.] exscr. Isid. or. V 30, 3 et 4. cf. Macrob. Sat. I 3, 10 ‖ 23 Cicero in auguralibus] p. 980 Or. ‖ 24 hoc etiam . . . reverti] cf. Gell. noct. Att. XIII 12, 9

---

2 quas] *μακάρων νήσους* vocant quas *add. D* ‖ agit *H* ‖ 3 quare *N* ‖ porphirius *M* porfirius *in ras. l:* pius *F* prius *NH* ‖ conmentator *NM* comentator *L* ‖ dicit] *fortasse* Orpheo *vel* de Orpheo dicit. *cf. Serv. ad Aen.* III 98 *et Lobeck Aglaoph. p.* 952 ‖ 4 sublata *F* sublatas *L* (*alterum* a *in ras. l*) ‖ 5 aeriis *M* ‖ 6 item Lucanus] lucanus quoque *F.* 'quaque (*sic*) patet . . . collegit in orbes (*v.* 6—9) *add. marg. D* ‖ illic *L* illuo *H* ‖ 7 *ad* Casta Sibylla *in marg. Dresdensis hoc scholium adscriptum est* casta dicitur propter fabulam quae est apud Ovidium libro decimo tertio metamorphoseon (XIV 130) quia noluit Apollini consentire. ‖ 10 umquam] ante *H* ‖ 12 misterio *libri* ‖ 13 et nomen . . . latet *hab. M* ‖ 14 et dictum est *F* ut diximus *M* ‖ 16 dies est] diese *F* dies enim est *LM*, est *om. H* ‖ oras *LM* ‖ XXIIII horas *F* ‖ 17 et *om. L* ‖ usus] in usu *F* usu *H* ‖ 18 conmemoratione *M* ‖ 19 incoat *N* inchoad *H* ‖ 20 secundum etruscos *FMl:* secundum rusticos *NLH* secundum Umbros, Etruscos *Masvicius* ‖ atheniensis *H* ‖ 21 ait] habet *N* ‖ 23 exsecuntur *L.* exsequitur *vulgo* ‖ 24 noctiorum antiquorum *H* ‖ illa] hila *H* ‖ res] lex *in ras. l* ‖ iuri *H* ‖ 25 tribuno// *N* ‖ plebi *NLH:* publicum *F* plebis *Ml* ‖ abnuctare *L* adnoctare *HM* ‖ 26 et ante mediam *om. F*, et *om. H*

739. SAEVVS ORIENS sol*em dicit*, cuius lux est umbris inimica: unde Lucanus ⟨VI 744⟩ et medio feriere die. est autem physicum: nam pereunt umbrae solis adventu.

741. AENEAS QVO DEINDE RVIS? ordo est: Aeneas deinde 'quo ruis'?

742. QVEM FVGIS? quasi ignorans rationem, qua fugeret.

744. CANAE aut antiquae, aut propter ignis favillas.

745. FARRE PIO vel quia exinde sacrificabant: vel quia mos fuit apud maiores ut divinum ignem farre servarent: qui si durasset in alterum diem, eum aptum agendis rebus significabant. '*far*' *autem frumenti certa species est, sicut adoreum.*

746. PRIMVM principem.

749. HAVD MORA hoc est quod ait ⟨711⟩ 'et coniunge volentem'. NEC IVSSA voluntatem, ut supra ⟨II 3⟩ infandum regina iubes renovare dolorem: aut certe quae Iuppiter iusserat.

750. TRANSCRIBVNT VRBI MATRES Romani moris verbum est: 'transcripti' enim in colonias deducebantur. VRBI ad urbem.

751. DEPONVNT quasi de navibus. ANIMOS NIL MAGNAE L. E. aut Aeneas deponit eos qui nulla gloriae cupiditate tanguntur: aut hi qui erant transcripti, id est matres et volentium multitudo, deponunt animos, id est summittunt inertiae.

753. ROBORA NAVIGIIS melius hic distinguitur.

754. EXIGVI NVMERO SED BELLO VIVIDA VIRTVS transiit ad rem a numero.

755. VRBEM DESIGNAT ARATRO quem Cato in originibus dicit morem fuisse. conditores enim civitatis taurum in dexteram, vaccam

25 Cato in originibus] I 18 Iord. et Pet. cf. Isid. or. XV 2, 3. Don. ad Ter. ad. IV 2, 44

2 medio *FNHM* medie *L* subito *Lucani exemplaria* ‖ feriere die *F:* ferit ense die *N* feriente die *L* feriens eche *H* feriente diem *M* ferit axe diem *Stephanus* ‖ 3 nam] non *H* ‖ pareunt *F* ‖ aduentum *F* aduenta *H* ‖ 6 fugare *F* fugerunt *H* ‖ ī *scholium ad* Canae *post scholium ad* Farre pio *collocatum habent NLHM* ‖ 9 maiores] morares *H* maiores *ex* moiores *M* ‖ 10 agentis *H* ‖ significabat *H. fortasse recte* ‖ significabant] Horatius (*carm.* III 23, 18) 'non sumptuosa blandior hostia mollibit aversos penates farre pio et saliente mica' et Tibullus (III 4, 10) 'farre pio placant et saliente sale'. *add. Masvicius* ‖ significabant] ACERRA id est arca thuralis: id quod continet pro eo quod continetur *add. D* ‖ 16 TRASSCRIBVNT *L* TRANSSCRIBVNT *H* ‖ 17 transscripti *LH. ceterum ad v.* 750 *in marg. Turonensis is qui tironianis notis usus est haec adscripsit* Transcribunt. Verbum est tractum a romana lege. illi enim dicebantur transcribi qui a romanis in colonias mittebantur. ‖ 18 ANIMOS NIL MAGNAE L. E. *om. F* ‖ 19 tangebantur *F* ‖ 20 transscripti *LH* ‖ uolentum *L* 21 submittit *H* ‖ 22 hic *F:* sic *reliqui* ‖ distingitur *H* ‖ 23 transit *H* ‖ 24 a *om. F* ‖ 25 originibus *F:* originalibus *NLM* oregenalibus *H* ‖ 26 condituri enim ciuitates *F et Stephanus* ‖ dextera *F*

intrinsecus iungebant, et incincti ritu Gabino, id est togae parte caput velati, parte succincti, tenebant stivam incurvam, ut glebae omnes intrinsecus caderent, et ita sulco ducto loca murorum designabant, aratrum suspendentes circa loca portarum. unde et territorium dictum est quasi terriborium tritum bubus et aratro.

757. GAVDET REGNO TROIANVS ACESTES suo: nomine enim eius fuerat civitas appellata.

758. INDICITQVE FORVM id est tempus et locum designat agendorum negotiorum, qui conventus vocatur. 'indicit' autem verbum iuris est. et per hoc potentem vult significare civitatem. ET PATRIBVS DAT IVRA VOCATIS dat condendi iuris potestatem his quos appellaverat patres: aut certe vocatis patribus iura distribuit. hi autem, ut Sallustius dicit, vel aetate vel curae similitudine patres appellati sunt. senatores autem alii a senecta aetate, alii a sinendo dictos accipiunt: ipsi enim agendi facultatem dabant *per senatus consulta.*

759. ERYCINO IN VERTICE *Eryx mons Siciliae supra Drepanum, ubi fuit templum Veneris Erycinae.*

760. IDALIAE Cypriae. SACERDOS alii ad tumulum, alii inverso ordine ad templum referunt, ut lucus tantum tumulo detur Anchisae, ut *in bucolicis* ⟨V 40⟩ inducite fontibus umbras pastores: nemora enim aptabant sepulcris.

768. VISA MARIS FACIES ut *alibi* ⟨848⟩ mene salis placidi vultum. vult autem istos aspectum quoque maris horrere.

769. FVGAE profectionis.

772. ERYCI ET TEMPESTATIBVS bene iunxit: procellae enim aut

4 unde et . . . aratro] cf. Isid. or. XIV 5, 22 ‖ 12 hi autem . . . dabant] excr. Isid. or. IX, 4, 8 et 10 ‖ 13 Sallustius] Cat. 6, 6 ‖ 26 procellae . . . fiunt] excr. Isid. or. XIII 11, 22

1 intrinsecus] in sinistra *F* untriisecus *H* ad sinistram intrinsecus *M* ‖ incincti *NHMl:* cincti *FL* ‖ ritugabino *F:* ritu sauino *N* ritu sabino *LM* libus auino *H* ‖ trogae *H* ‖ 2 capitis *F* ‖ uelati *ex* uelate *L* ‖ succinti *LH* ‖ incuruam] obliquam *F* ‖ 3 designabant murorum *F* ‖ 4 territorum *H* ‖ 5 terriborium *NHM* terrib//orium *L* (b *in ras. l*) tritorium *F* tauritorium *Isidorus* terribovium *Stephanus et Fabricius. utrum* teritorium *sive* tritorium, *an potius* teribovium *vera sit lectio dubitat Gerh. Vossius etym. ling. lat. p.* 517 ‖ bobus *LM* ‖ 6 GAVDET *om. NLHM* ‖ suo] sub *F* ‖ suo: nomine] suo nomine. sub nomine enim eius *e. q. s. Stephanus* ‖ 8 INDVCITQVE *N* ‖ designat] designificat *H* ‖ designat agendorum negotiorum] distinguendorum negotiorum definit *F* designans agendorum negotiorum definit *M* ‖ 12 appellauerant *F* ‖ 13 autem] aut *NH* ‖ 14 aetate] ut Graeci γερουσίαν dicunt ἀπὸ τοῦ γήρως *add. D* ‖ 15 enim *om. F* ‖ 16 per senatus consulta *hab. M* consulta *evanuit in F.* senatus consultum *Daniel; idem edidit Stephanus* ‖ 17 *ad* Erycino in vertice *supr. vers.* erix mons est siciliae supra drepanum ubi ueneris ericinae est fundatum templum *T* ‖ mens *F* ‖ 19 inverso] *F. Schoellius:* verso *libri* ‖ 22 sepulcris] ut in amoenitate animae forent post vitam *add. D* ‖ 24 aspectu *H*

de fluminibus, aut de montibus *fiunt*, quas *περιπνοίας* dicunt, *vulgo † peripenas appellant.*

773. SOLVIQVE EX ORDINE FVNEM ordo est: iubet caedere ex ordine, id est rite peragi sacrificium, et sic solvi funem: sic in septimo ⟨139⟩ Phrygiamque ex ordine matrem invocat, id est rite. (*'funem' autem*) *quo naves ad terram ligantur.*

774. TONSAE OLIVAE comptae, minutis frondibus.

775. PROCVL IN PRORA in parte extrema.

780. EFFVNDIT PECTORE QVESTVS hoc est cum dolore, ut *ait* ⟨VI 55⟩ funditque preces rex pectore ab imo.

782. PRECES DESCENDERE AD OMNES si quid invidiae est in humillimis precibus, inputandum † in nomina Iunoni. nam 'omnes' *dicendo* etiam humiles significat: unde ait etiam descendere.

783. QVAM NEC LONGA DIES id est *longum* tempus: de quo licet melius feminino genere dicamus, tamen et masculino dicimus: nam de certo die masculino tantum utendum est, *ut 'natalis meus dies est'.* PIETAS NEC MITIGAT aut Troianorum, quia pii sunt: aut certe propter illud ⟨III 547⟩ Iunoni Argivae iussos adolemus honores, quasi quae nec sacrificiis placaretur.

784. INFRACTA valde fracta, ut ⟨XII 1⟩ Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.

785. MEDIA DE GENTE id est totius gentis potentem. EXEDISSE muliebriter *dictum:* nam inde est quod sequitur ⟨787⟩ 'cineres atque ossa peremptae'. sane 'edo' habet et rectam, sed antiquam declinationem, ut 'edo edis edit', et anomalam, ut 'edo es est':

20 'Infracta' valde fracta] cf. Don. ad Ter. eun. II 3, 45

1 fiunt *hab. M et edidit Stephanus* ‖ ΠΕΡΙΠΝΟΙΑC *N:* ΠΕΡΙΠΗΤΑC *F* ΠΕΡΙΠ... ΝΩΥCΑC *L* (*quattuor litterae deletae sunt. et* Π, ΙΠ, ΩΥ *in ras. l* ΥΙΕΡΙΠΝΟΙ. Υ. ac *H* ΠΕΡΙΠΝΟΙΥΑC *M* ‖ uulgo peripenas appellant *F* uulgo pnas *M* uulgo pnas dicunt *supr. vers. l* vulgo per pinnas *Fabricius. cf. Pap. gloss. 'pernae procellae de montibus.'* ‖ 3 caedere *F* cedere *ex* caedere *M:* accedere *NLH* (cedere *l*) ‖ 6 funem autem *suppl. Masvicius: decem fere litterae evanuerunt in F.* vel . . . . .* quo *e. q. s. Daniel* ‖ *ad* solvique ex ordine funem *supr. vers.* id est rite peragi sacrificium t. (*i. e. 'vel'*) quo naues ligantur ad terram *T. scholiastes cum* vel *posuerit, videtur* quo naues l. a. t. *non ad* funem, *sed ad* ex ordine *retulisse.* ‖ 7 comtae *N* ‖ frontibus *H* ‖ 8 extrema parte *F* ‖ 9 QVESTVS] Q *ex* V *L* VOCES *N* V *HM* voces *vulgo. scholium ad v.* 780 *in F hodie non potest legi* ‖ 11 DISCEDERE *F* ‖ quis *F* ‖ 12 humilimis *L. fort.* humilibus ‖ inputandum in nomina iunoni *NH* inputandum in numina iunoni *M* imputandum non est *reliquis omissis F* imputandum ē p omnia iunoni *L* (*sed* ē p omnia iu *in ras. l*) *et Stephanus* imputandum non est per omnia Iunoni *Daniel* imputandum est Iunoni *Fabricius, fortasse recte: nam non videtur veri dissimile, cum* IVNONINĀ *perperam scriptum esset* INNOMINA, *tum vera scriptura supr. vers. adposita, hanc in continuitatem verborum deductam, illud non deletum esse* ‖ 13 dicendo *hab. M et edidit Stephanus* ‖ discendere *F* ‖ 16 ut natalis . . . est *hab. M,* ut hic natalis . . . est *Fabricius* ‖ 17 quia] qui *L* ‖ 20 adfractos *NH* (infractos *n*) ‖ 22 tocius *L* ‖ 23 dictum *edidit Stephanus*

quarum secunda et tertia personae longae sunt propter differentiam 'sum es est'. 'edit' autem in praeterito producitur '*edi edisti* edit', ut 'legit'.

788. CAVSAS TANTI SCIAT ILLA FVRORIS bene supprimit: contra ipsam enim sunt quae Iuno in decimo ⟨92⟩ exsequitur, *ut* 'me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter'.

790. QVAM MOLEM ut *alibi* ⟨I 134⟩ *et* tantas audetis tollere moles.

791. NEQVIQVAM aut sine causa, *id est* nulla extante ratione: aut 'nequiquam' quantum ad eius pertinet mentem: unam enim navem ex omnibus vertit. *unde ait Iuno* ⟨VII 309⟩ '*quae potui infelix*'.

792. IN REGNIS HOC AVSA TVIS ut *alibi* ⟨I 138⟩ non illi imperium pelagi saevumque tridentem. ACTIS furore conpulsis, ut ⟨VII 405⟩ reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.

795. IGNOTAE ignobili, ut nam saepe favos ignotus adedit stellio: et dixit *ignotam* Italiae conparatione: nam ignota non erat ad quam bis Troiani venerant.

797. VELA TIBI id est per regnum tuum.

798. SI CONCESSA PETO siquidem: nam modo 'si' confirmantis est. agit autem a possibili.

800. FAS OMNE EST fas te est, hoc est possibile est, 'meis regnis fidere': nam 'fido' dativum tantum regit.

801. VNDE GENVS DVCIS ut diximus supra ⟨III 19⟩, quia feliciter est navigaturus Aeneas, *Venerem dicit a mari procreatam.* et ut fert fabula, Caelus pater fuit Saturni. cui cum iratus filius falce

---

17 nam saepe] georg. IV 242 ‖ 27 Caelus pater . . . gaudet] exscr. Isid. or. VIII 11, 76 et 77. mythogr. III 1, 7. cf. mythogr. II 30

---

1 persona *LM* ‖ 2 producit *libri, corr. Schoellius.* producit 'e' ut legit *Stephan. et Fabricius* producit 'e' edi edisti edit ut legit *Daniel* ‖ 4 contra ipsam *FM:* contra ipse *N* contra ipsa *LM* ‖ 5 ut *M et supr. vers. l:* at *F* ‖ 9 extente *NH* (extante *n*) exstante *M* ‖ 11 navem *om. NLH,* nauim *M* ‖ uertit ex omnibus *F* ‖ 12 infelix] quae memet in omnia verti vincor ab Aenea *add. Daniel* ‖ 17 *scholium ad v.* 795 *om. F* ‖ ignotos *NH* ‖ 18 dixit ignotam *M:* ignotam *om. NLH,* dixit hoc *Lion* ‖ 19 erat *Fabricius:* erant *NHM* erat *L* (n *superscr. pr. m.*) ‖ 21 si confirmantis] sicut firmantis *H* ‖ 22 agit] ait *L* ‖ 23 *scholia ad v.* 800 *et ad* unde genus ducis *evanuerunt in Floriacensi, conlata sunt cum Bernensi* 167 (= *G*) ‖ possibile est] possibiliter *G* ‖ 24 nam *om. G* ‖ 26 Venerem dicit a mari *in contextu,* procreatam *in marg. a correctore suppletum hab. M.* Venerem . . . procreatam *ediderunt Stephanus et Fabricius* ‖ e mari *Fabricius* ‖ 27 celus *G* caelos *N* ‖ cui cum *M:* cus cum *G* cui *ex* cum *N* cum *LH*

virilia amputavit, delapsa in mare sunt: de quorum cruore et maris spuma nata dicitur Venus: unde et *Ἀφροδίτη* dicitur, *ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ*. sed hoc habet ratio: omnes vires usu venerio debilitantur, qui sine corporis damno non geritur: unde fingitur Venus nata per damnum; de mari autem ideo, quia dicunt physici sudorem salsum esse, quem semper elicit coitus. unde etiam myrtus ei consecrata est, quae litoribus gaudet, ut *ait* litora myrtetis laetissima. *ideo autem diximus 'Caelus pater', ut deus significaretur: nullus enim deus generis neutri est. nam caelum genere neutro elementum significat.* MERVI QVOQVE etiam praestiti, ut ⟨IV 334⟩ nec te regina negabo promeritam. alii dicunt 'militavi', ut aere merent parvo.

802. RABIEM TANTAM CAELIQVE MARISQVE ut in primo legimus.

803. IN TERRIS etiam in terris: nam augmentum est.

808. IN MARE SE XANTHVS omnia haec Homeri sunt.

809. NEC DIS NEC VIRIBVS AEQVIS id est diis iniquis, hoc est adversis: litotes figura. aut 'non aequis' non aequali favore: plures enim Graecis favebant. de matribus autem, *id est Thetide et Venere*, intellegere non possumus, quia et Thetide melior Venus est, et ei praesenti derogare nollet.

810. CVPEREM CVM VERTERE AB IMO quod proprium eius est, ut ⟨II 610⟩ magnoque emota tridenti fundamenta quatit. hinc ut supra diximus, *ἐνοσίχθων* dictus est. et fecit augmentum, cum se praestitisse dixit iratum.

---

7 litora] georg. II 112 ‖ 11 alii dicunt militavi] cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. IV 237 ‖ aere] Luc. X 409

---

1 amputasset *G* ‖ delapsa *G:* selapsa *NH* sed lapsa *Ln* elapsa *M. cf. mythogr.* ‖ quorum] curum *G* ‖ 2 afrodite *NHM* afrondite *G* affrodite *L* ‖ *ἀπὸ τοῦ ἀφροῦ om. G*, απο τογ αφρυ *L* ‖ *ἀφροῦ*] id est spuma *additur vulgo* ‖ 4 geritur] agitur *G* ‖ 5 salsum] adsuum *G* ‖ 6 conitus *G* ceitus *H* ‖ est *om. NH* ‖ 7 ideo autem . . . significat *hab. M, ediderunt Stephanus et Fabricius* ‖ 8 celus *M* ‖ deos *G* ‖ 9 nam *om. M* ‖ significat] unde et *Οὐρανός* Saturni pater graece dicitur *add. D* ‖ 10 nec te] numquam *Vergilius* ‖ 11 aere meret *G* aere//// merent *L* aerem emerent *H* ‖ 13 *ad v.* 806 *hoc scholium in marg. hab. D* GEMERENTQVE REPLETI AMNES Homerus (*Il.* XXI 9) *ἐν δ' ἔπεσον . . . περὶ δίνας* et paulo post (15) *ὣς ὑπ' Ἀχιλλῆος . . . κελάδων.* ‖ 14 *ad v.* 808 *hoc scholium hab. D:* PELIDAE e. q. s. hic locus ex Homero captus est (*Il.* XX 320) *ἶξε δ' ὅθ' Αἰνείας . . . ἀπὸ χειρὸς ὀρούσας.* ‖ 15 *scholia ad vv.* 809 814 816 822, *in dextro fol.* 152ª *margine scripta, evanuerunt in F* ‖ NEC DIIS NEC VIRIBVS AEQVIS id est diis iniquis hoc est aduersis litotes figura *Ml:* hoc est aduersis litotes figura NEC DIIS NEC VIRIBVS AEQVIS id est diis iniquis *NLH, nisi quod* littores figura *L* litores figunt *H* et diis *om. H* ‖ 17 id est Thetide et Venere *hab. M, edidit Stephanus* ‖ 18 et Thetide] e thetide *N,* et *om. H* ‖ 20 CVM VERTERE *F:* CONVERTERE *NLHM* ‖ eius est *FLM:* est eius *NH* ‖ 21 ut] ut in *L* ‖ 22 ut *M:* et ut *F* et *NLH* ut et *n* ‖ diximus *FM:* dicit *NL* diis *H* ‖ enosicthon *F* etnoshicton *N* enosicton *LM* etnosicton *H* ‖ hinc . . . dictus] hinc et *ἐννοσίγαιος* dictus *ἔννοσις* enim conquassatio dicitur *D.* (*pro ἔννοσις . . .* dicitur *Fabricius* eo quod terram quatiat *edidit*) ‖ et fecit] fecit autem *F* ‖ 23 praestitisset *F*

813. PORTVS ACCEDET hic distinguendum, ne sit contrarium Veneris petitioni, quae ait ⟨797⟩ 'liceat Laurentem attingere Thybrim'.

814. AMISSVM QVEM GVRGITE QVAERES Misenum dicit, de quo legimus ⟨VI 174⟩ inter saxa virum spumosa inmerserat unda.

815. VNVM PRO MVLTIS Palinurum significat: nam falsum erit si unum voluerimus accipere: *duos enim constat occisos, Misenum et Palinurum.*

816. LAETA PERMVLSIT permulsit et laeta fecit, ut ⟨IV 22⟩ animumque labantem inpulit: aut certe perpetuum est epitheton Veneris.

817. SPVMANTIA FRENA spumas moventia.

818. FERIS equis, ut ⟨II 51⟩ inque feri curvam compagibus alvum.

822. VARIAE COMITVM FACIES aut beluas dicit marinas secundum naturam: aut poetice deos marinos. INMANIA CETE τὸ κῆτος καὶ τὰ κήτη, ut βέλος βέλη: nam Latine sic declinari non potest. nullum enim apud nos animal generis neutri est: nisi forte 'hic cetus, huius ceti' dicamus, quod nusquam lectum est; nam dicuntur canes marini.

823. ET SENIOR GLAVCI CHORVS Glaucus *Anthedonius* piscator

15 'Inmania cete' τὸ κῆτος καὶ τὰ κήτη] cf. Isid. or. XII 6, 8 'Cete dicta τὸ κῆτος καὶ τὰ κήτη hoc est ob inmanitatem'. ‖ 20 Glaucus . . . mutatus est] excer. mythogr. I 99. cf. Luct. Plac. ad Stat. Theb. VII 335 et mythogr. II 168

2 laurentim *F* ‖ thybrim *M:* thymbrim *F* tybrin *N* tibrin *L* tybrint *H* ‖ *ad v.* 813 *pertinent haec verba a quibus incipit Cassellani quaternionis* XIX *fol.* VII: ideo dictum aut quia illo aeneas continuo uenturus est: aut quia ibi cognitus est quae illum regna et quae mansura posteritas, sicut ei et sibilla dictura est et, cum inferos petierit, etiam anchises: quod utrumque iuxta auernum contigit. ‖ 3 QVAERES *Ln:* Q. *NM* QVE *H, om. C* ‖ 4 inter saxa virum s. m. u. *C, om. reliqui* ‖ 5 hic Palinurum *vulgo* ‖ duos enim . . . Palinurum *hab. CM* ‖ 6 duo *F* duo^{s} *C* ‖ occisos] perisse *Masvicius* ‖ palinurum et misenum *M* ‖ 8 permulsit *om. H,* aut permulsit *Fabricius* ‖ laetam *L* ‖ facit *C* ‖ 9 lauantem *C* labentem *NH* ‖ est *om. C* ‖ 10 Veneris] quam Homerus vocat *φιλομμειδὴς Ἀφροδίτη add. D* ‖ 11 vomentia *vulgo* ‖ 12 curuam *FCN* c. *LHM* cavam *Stephanus* ‖ 14 secundam *C* ‖ 15 naturam *CM:* naturas *NLH* ‖ CETAE *C* ‖ TO KHTOC KAITA KHTH cetos cete ut belos bele *C* τocetos ////// ιvι.a τa cete ut belos bele *N* το κetos /////// κeta κete ut belos bele *L* (κ, κe, κ *in ras. l*) tocetos id.a tacete ut belos bele *H* to cetos. κια. τacetote. ut belos. bele *M* graeca declinatio τὸ κῆτος κήτη ut βέλος βέλη *vulgo* ‖ 16 declinari non potest *LMn:* declinare non possunt *C* declinare non potest *NH* ‖ 17 nos] latinos *C* ‖ est netri *L* ‖ 18 caetus *M* ‖ ceti *ex* ceta *N* caeti *M* ‖ dicamus *post* forte *hab. C* canes dicuntur *C* ‖ 20 ET *om. FC* ‖ CHORVS] *om. FM,* c. *CH* chorus *in ras. l. sequitur* diximus *in N,* dicetmus *in H,* dicamus *in Vossiano et Regio Burmanni, et aliquid simile in Lipsiensi a prima manu fuisse videtur.* ut supra *supr. vers. addidit n, inde* ut supra diximus *praebent exemplaria impressa. sed in Aeneidos commentario Glauci fabulam nondum exposuit, georgica* (*cf.* I 436) *post*

fuit. qui cum captos pisces supra herbam abiecisset et eos recepisse vidisset quam amiserant vitam, intellecta herbarum potentia, esu earum in deum mutatus est: cuius hic chorum ideo senem dicit, quia etiam ipse senex fuerat. aut certe seniorem dicit propter spumarum colorem, sicut paene omnes dii finguntur *esse* marini. INOVSQVE PALAEMON Melicerta Inus filius. et notandum patronymicon a matre in auctore idoneo.

824. PHORCIQVE EXERCITVS OMNIS di qui sub Phorco agunt. hic autem Phorcus dicitur Thoosae nymphae et Neptuni filius. ut autem Varro dicit, rex fuit Corsicae et Sardiniae: qui cum ab Atlante rege navali certamine cum magna exercitus parte fuisset *victus et* obrutus, finxerunt socii eius eum in deum marinum esse conversum.

825. LAEVA TENET THETIS satis prudenter sexum debiliorem sinistrae adplicat parti.

826. NISAEE media diphthongos est.

827. VICISSIM quia reliquerat quidem socios, sed feliciter petebat Italiam.

828. PERTEMPTANT sollicitant.

829. ATTOLLI MALOS id est vela per malorum volubilitatem levari: nam cum navigaret iam, non dubium quod olim erexerant arbores.

---

9 hic autem Phorcus . . . conversum] exscr. mythogr. I 129 et II 167

Aeneida interpretatus est Servius. videtur dicamus *ex iis quae antecedunt perperam repetitum esse.* ‖ anthedomus *F* ‖ 1 fuit *om. C* ‖ recipisse *FH* ‖ 2 vitam *NLHM:* animam *FC* ‖ herbarum] earum *C* ‖ esu earum in deum mutatus est *Ml:* suarum in deum mutatus est *NLH* decerptam herbam (deceptam hebam *F*) gustauit et se praecipitauit in maria et in deum marinum commutatus est *FC et Stephanus.* ‖ 3 hic *NM et in ras. l: om. FC* idi *H* ‖ 4 etiam] et *FC* seniorem dicit *om. FC* ‖ 5 marini] maris *F* ‖ 6 inus *NH:* inous *C* inos *LM* (*evanuit hoc scholium in F*) ‖ et notandum] adnotandum *H* ‖ patronimicon *CHn* patronomicon *NLM* ‖ 7 idoneo] ideo *C* ‖ 8 di qui . . . agunt] id quo ab forco agunt *C* ‖ dii *M* ‖ 9 fortus *H* ‖ thousae *C* toosae *N* theosae *L* ‖ ut] et *C* ‖ 11 athlante *CM* hat lante *L* athlam ter *H* ‖ fuisse *C* ‖ 12 victus et *hab. C* ‖ eius socii *C* ‖ 14 TENET *NLHM:* TENENT *F* TENAT *C* ‖ 16 NISAEIS *F* NISAEES *C* NISEE *H* ‖ diphtongus *F* diptongus *CLM* dipthongos *N* dyptongus *H* ‖ *quae in sinistro fol.* 152ᵇ *margine scripta erant scholia ad vv.* 829 832 *sq.* 837 *sq.* 840 843 (*ad* Iaside) 844 *sq.* (*ad* Pone caput) 847 849 (*ad* Iubes) 850 (*ad* Aenean credam) 855 *evanuerunt in F, cum Bernensi* 167 (= *G*) *conlata sunt* ‖ 17 relinqueret *L* (*corr. l*) ‖ petabat *NLH* petbat *M* (e *superscr. m. pr.*) ‖ 20 MANVS *H* ‖ uoluuitatem *C* (*corr. m. pr.*) uelubilitotem *H* ‖ 21 cum *om. H* ‖ auigaret *G* iam *om. GC* ‖ non dubium est quia *C* ‖ erexerat *CL*

830. FECERE PEDEM *id est* podiam, *hoc est* funem, quo tenditur velum. SINISTROS NVNC DEXTROS pro aurae mutabilitate.

832. CORNVA antemnarum extremitates. SVA FLAMINA prospera, a puppi venientia.

833. PRINCEPS ANTE OMNIS unum *verbum* vacat.

835. MEDIAM CAELI METAM perite locutus est: nam medium caelum meta est ἀναβιβάζοντος circuli, qui medius est inter ortum et occasum. a medio autem caelo et finitur ortus, et occasus incipit siderum. alter est ὁρίζοντος, qui segregat aspectum huius caeli ab alio invisibili nobis.

837. SVB REMIS FVSI PER D. S. N. id est requierant paulum, sic remos tenentes.

838. LEVIS vel adventu vel discessu: nam levis in utroque est.

839. DISPVLIT VMBRAS nam semper deos ambit nimbus.

840. TE PALINVRE PETENS factiose adgrediens, adpetens. *et sciendum in maius celebrari Palinuri mortem more poetico, quem dormientem in undas cecidisse constat † missum.* SOMNIA soporem. bene autem discernit ista Vergilius, ut 'Somnum' ipsum deum dicat, 'somnium' quod dormimus, 'insomnium' quod videmus in somnis, ut ⟨VI 896⟩ sed falsa ad caelum mittunt insomnia manes.

843. IASIDE fili Iasi. FERVNT IPSA AEQVORA CLASSEM id est et aestu et aura nostris utimur.

844. AEQVATAE SPIRANT AVRAE prosperae, ut ⟨IV 587⟩ aequatis classem procedere velis.

845. PONE CAPVT bene particulatim ad id venit, quod aperte

---

3 'Cornua' antemnarum extremitates] cf. Isid. or. XIX 2, 7 ‖ 17 bene autem e. q. s.] cf. Isid. diff. verb. 542

---

1 id est *hab. C* ‖ pódiam *libri*, podium *Salmasius exercit. Plin. p.* 400. *fort.* πόδα. *possis et* propedem. *cf. Isid. or.* XIX 4, 3 ‖ funem *om. H* ‖ quo] po *H* | 2 velum] quod Graeci πόδα vocant ut est apud Pindarum et Aristophanem *add. D* ‖ 3 antempnarum *ex* autemnarum *C* antempnarum *N* antemnarum *ex* autemarum *M* ‖ extremitatem *NLH* ‖ 5 vacat] cacat *G*. quae figura ἐκ παραλλήλου dicitur cum unum ad alterius expositionem venit *add. D* ‖ 6 *scholium ad v.* 835 *hodie legi non potest in F* ‖ 7 ἀναβιβάζοντος] *om. C* anabibanzontis *NLH* anabibazontis *M*. id est adscendentis *add. Fabricius* ‖ 8 occasus *Ln.* siderum *vulgo additur* ‖ a medio . . . ortus *om. N* a medio . . . et occasus *om. LH* (a medio enim caelo et ortus et occasus finitur *supr. vers. l* ‖ autem] enim *M* ‖ 9 altior *Schoellius* ‖ ὁρίζοντος] *om. C*, orizontis *LHM* ‖ 11 requieuerunt *C* | 13 auentu *G* aduentum *H* ‖ discesu *C* discessum *H* ‖ in utroque leuis *GC* | leuius *H* ‖ 15 et sciendum . . . missum *hab. C, ediderunt Stephanus et Fabricius* ‖ 17 in undas cecidisse constat missum *GC* in undas constat missum *Stephanus et Daniel* cecidisse in undas satis constat *Fabricius*. constat, ut Miseni *Schoellius. fort.* i. u. c. c., non inmersum a Somno. *cf. A.* VI 348 ‖ sopor *GC* ‖ 19 somnium] somnum *G* ‖ quo dormimus *GC* ‖ somniis *NH*. sed *add. LM* if. *add. H* ‖ 21 iasi filius *G* iasi fili *C* ‖ iasii *Ml* ‖ 22 nostra *C* ‖ 24 procedere] componere *C*

dictum refutaretur. LABORIS ex intuendis sideribus. PAVLISPER *hoc est* paululum, dum tu quiescis.

847. VIX ATTOLLENS LVMINA aut a sideribus removens, aut certe numinis praesentia praegravatus: quod est melius: nam et sequens eius oratio turbata est, quod et semiplenae indicant elocutiones.

848. VVLTVM mutabilitatem, *quae fit* pro qualitate ventorum.

849. IVBES vis, ut ⟨II 3⟩ infandum regina iubes renovare dolorem. MENE HVIC CONFIDERE MONSTRO? subaudis 'vis', '*iubes*'.

850. AENEAN CREDAM QVID ENIM per contrarium *dicit:* cur Aeneam non committam caelo et auris fallacibus, qui sum totiens serenitatis fraude deceptus? 'quid enim' quid ni? cur non?

851. FRAVDE SERENI serenitatis: ut ⟨II 427⟩ et servantissimus aequi. *alii legunt* '*deceptus fraude caeli sereni.*'

855. VIQVE SOPORATVM STYGIA morte plenum. VTRAQVE TEMPORA pro 'utrumque tempus'.

856. CVNCTANTI quasi reluctanti. NATANTIA errantia somni vicinitate.

858. CVM PVPPIS PARTE prooeconomia: ut triduo natare potuerit.

862. CVRRIT ITER ut Cicero ite viam, redite viam. TVTVM praesidio Neptuni.

864. SIRENVM Sirenes secundum fabulam tres, parte virgines fuerunt, parte volucres, Acheloi fluminis et Calliopes musae filiae. harum una voce, altera tibiis, alia lyra canebat: et primo iuxta Pelorum, post in Capreis *insulis* habitaverunt, quae inlectos suo

---

6 'Vultum' mutabilitatem] cf. Isid. diff. verb. 589 ‖ 19 Cicero] pro Mur. XII 26 ‖ 21 Sirenes e. q. s.] exscr. mythogr. I 42. III 11, 9. Isid. or. XI 3, 30 sq. cf. mythogr. II 101

---

1 refutaretur] reputaretur *G* reueretur *C* ‖ 2 hoc est *hab. C* ‖ quiescis] quiescit *F* descis *H* ‖ 3 ADTOLLENS *GNH* ‖ a *om. G* ‖ 4 grauatus *C* pergrauatus *L* ‖ 5 ratio *L* ‖ quod et] quem *G* quam *C* ‖ semiplenē *G* semiplaene *C* semiplene *H* ‖ 6 quae fit *hab. C, ediderunt Stephanus et Fabricius* ‖ pro] per *C* qualitatem *CH* ‖ 8 subaudis *om. H* ‖ 9 QVID ENIM *om. Lion* ‖ dicit *hab. C* 10 non *om. G* ‖ tociens *L* ‖ 11 ni cur non *om. H* ‖ 13 alii . . . sereni *hab. CM, ediderunt Stephanus et Fabricius* ‖ 14 *scholia ad* Vtraque tempora, Natantia, Cum puppis parte, Tutum, Sirenum, Nocturnis rexit in undis, Casu amici, Pelago confise, Ignota *in dextro fol.* 153ª *margine scripta evanuerunt in F* ‖ 15 pro] per *HM* ‖ utroque tempore *C* ‖ 18 potuerit *ex* potuerat *N* potuerat *H* ‖ *ad v.* 856 *is qui tironianis notis usus est in marg. Turonensis haec adscripsit:* prooechonomia id est praedispensatio cum dicit eum cum gubernaculo proiectum fuisse in mari (*leg.* mare). ignoraretur enim quomodo per tres dies in mari uiuere potuerit nisi praemissum esset eum gubernaculum secum traxisse cui natando incumbebat uel etiam aliquando in eo sedens repausabat. *his similia sunt quae vulgo post* potuerit *eduntur* nam nisi cui adhaereret (adhaeserit *Lion*) natans per mare, effugere non potuisset pelagus. 21 tris *C* ‖ 22 acheloi *CMl:* acaelo *N* acelo *LH* ‖ 24 capreis *CMl mythogr. I:* caphereis *NLH* caphareis *mythogr. III* ‖ insulis *hab. CM* insula *Masvicius* ‖ intellectus *H*

cantu in naufragia deducebant. secundum veritatem meretrices fuerunt, quae transeuntes quoniam deducebant ad egestatem, his fictae sunt inferre naufragia. has Vlixes contemnendo deduxit ad mortem. 'Sirenum' autem genetivus *pluralis* est veniens ab 'hac Sirene'.

866. TVM RAVCA ac si diceret, antehac delectabili voce resonabant, tunc fluctibus solis. et bene imitatus est maris stridorem 'sale saxa sonabant'.

867. AMISSO FLVITANTEM E. M. naturale enim est ut fluctuet navis sine gubernatore.

868. NOCTVRNIS REXIT IN VNDIS dat ei hoc et in decimo ⟨218⟩, ut ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.

869. MVLTA GEMENS nomen pro adverbio: *hoc est multum et satis gemens.* CASV AMICI propter ruinam adlusit ad nomen.

870. PELAGO CONFISE hoc est quod supra Palinurus excusat.

871. NVDVS insepultus, *mortuus: ut et freta destituent nudos in litore pisces. singula autem legenda sunt, ut ad dolorem gradus fiant.* IGNOTA peregrina, ante non visa: nam in sexto ⟨358⟩ dicturus est paulatim adnabam terrae, iam tuta tenebam. sciendum sane Tuccam et Varium hunc finem quinti esse voluisse: nam a Vergilio duo versus sequentes huic iuncti fuerunt: unde in non nullis antiquis codicibus sexti initium est obvertunt pelago proras, tum dente tenaci.

16 et freta] huc. I 60

1 cantu in] camtui *C* ‖ deducebant] tenebant *C* ‖ 2 quae] quiae *C* ‖ quoniam] quos *C* ‖ 3 contempnendo *NM* ‖ deduxit] coegit *C* ‖ 4 hac] a *N* ha *H* ac *n* ‖ 6 ante huc *F* ‖ uocē *H* ‖ 7 fletibus *M* ‖ 11 dat ei] ratem in *C* ‖ 12 ut] et *L* ‖ 13 multum . . . gemens *hab. C,* pro multum . . . gemens *M* ‖ 14 propter . . . nomen] adlusit propter ruinam dicens casum *C* ‖ 16 mortuus . . . pisces *hab. C,* moriturus *in lac. add. m* ‖ 17 singula . . . fiant *non edidit Daniel.* gradus *scripsi pro* gratus. *Cassellanus pro his post* Ignota *haec praebet* sigula autem legend ut ad dolorem moueant mentes audientium ‖ 18 ante non visa *om. H* ‖ 19 dictus *L, corr. l* ‖ iam tuta tenebam *C* iam t. tenebam *LHM* iamque arva tenebam *vulgo* ‖ 20 uarum *CNM* uarrum *L* uaram *H* ‖ hunc] bunt *H* ‖ fine *L* ‖ quinti esse *in ras. l* ‖ quinti] v *CHn* ii *N* v *M* ‖ 21 a] in *C* ‖ duos *LHM* ‖ 23 tunc *NLH* ‖ P. VIRGIL MARONIS COMMENTORVM AENEIDOS LIBER V EXPLICIT *C* EXPLICIT LIBER .V. INCIPIT LIBER .VI. *M*

ADDENDA ET CORRIGENDA.

Critico ad duos priores Aeneidis libros commentario satis multa addenda sunt. nam ex quo prior huius voluminis fasciculus foras datus est et oblata occasione viri quidam docti Servii verba a librariis corrupta emendaverunt et Franciscus Pauly scholasticum libellum (Graz 1879) edidit qui totus ad primi et secundi libri commentarios corrigendos pertinet. gratias ago viro doctissimo quod rogatus a me permisit, ut e coniecturis illo libello comprehensis hoc loco eas commemorarem quibus emendatio scholiorum expedita esse videretur. quod ex eis quae olim viri docti ad emendandos commentarios invenerunt haud pauca non sunt a me suis locis prolata aegre fero: veluti Car. Andr. Dukeri in primum Aeneidis librum adnotationes, quas Burmannus vol. I p. LXXVII sqq. post indices notarum in Vergilium edidit, nuper forte fortuna me invenisse fateor.

Serviani commentarii codicibus praef. p. LXXVII sqq. descriptis addo Budapestinensem 199 saec. XI, qui Vergilii carmina cum Servii scholiis continet. in primum et secundum Aeneidis librum commentarios cum eo contulit Ernestus Finàcry, qui quae exscripsit Hageno misit. codicem eius generis esse cuius e meis libris *BM* sunt is qui eum contulit ipse cognovit.

p. 7, 18 *cf. Serv. comm. in Don. p.* 415, 37 *sqq. K.*

p. 10, 1 quod et superiorem partem significat ut maia *e. q. s. Cassellanus.*

p. 12, 7 quoniam a diis ortos esse recognoscebant *Putschium* (*ad Sall. Cat.* 6) *coniecisse refert Dukerus, qui ipse negativam particulam inserendam esse censet.* quoniam nullis aliis ortos *A. R. litt. Centralbl.* 1879 *p.* 1060.

p. 12, 15 si iam tum erant Latini *Pauly.*

p. 14, 23 has musas Siculus Epicharmus multas sed *ὁμονοούσας* dicit *Dukerus.*

p. 17, 18 *adnot. crit.* porro *in Danielis appendice e Fuldensi Scioppius, qui haud scio an ea voce usus sit, ut scholiorum ad v.* 13 *in Fuldensi adscriptorum qui esset ordo significaret.*

p. 22 *adnot. crit. lin.* 15 concelebraverunt *pro* consecraverunt *Dukerus.*

p. 23, 13 *adnot. crit. de Cassellani additamento cf. ad Aen.* IV 198.

p. 23, 15 *lege* GANYMEDIS.

p. 24, 6 *Theodotii qui hoc loco nominatur nuper mihi in mentem venit cum legerem Theodontium quendam inter auctores Pauli Perusini fuisse cuius commentariis Boccacius in libro de deorum genealogia usus est.*

p. 24, 25 *distingue* causa: nam alibi . . . Achillis: ut Sallustius *e. q. s.*

p. 25, 5 *adnot. crit. praeter Lachmannum commemorandus erat Bernaysius mus. Rhen.* VI *p.* 479.

p. 30, 10 antiqui non Iovis solius putaverunt *Dukerus.*

p. 32, 15 *distingue* Iuno, hoc est aër, subiectus *e. q. s.*

p. 33, 2 aut honores redduntur *Cuperus observ.* II 1, *probavit Dukerus.*

p. 36, 9 profundum potest et ad maria et ad terras referri *Dukerus.*

p. 37, 17 *aut* ut possit praestare qui petitur *secludenda, aut* id est *post* petitur *inserendum esse censet Pauly.*

p. 38, 26 dedisset. sed cum Tyrrhenus *Pauly.*

p. 39, 21 *adnot. crit. Dresdensis scriptura hoc modo proferenda erat* VICTOSQVE PENATES ne timeat Aeolus penates laedere tacite *e. q. s.*

p. 39, 25 et iam tu eis *Pauly.*

p. 40, 1 ordo est inversus; ante enim *Pauly.*

p. 40, 16 *distingue* cogifur aër, ex nubibus *e. q. s.*

p. 41 *adnot. crit. lin.* 6 *Statii verba sunt Ach.* I 101.

p. 41, 19 dicendo enim 'conubio' nuptum ostendit legitimum *vel* nuptam ostendit legitimam *Pauly.*

p. 45, 5 quod quando appellativum est turbo turbinis facit *Pauly.*

p. 48, 1 *cf. Serv. comm. in Don. p.* 411, 1 *sqq. K.*

p. 48, 8 cf. *Aesch. Prom.* 960 *Herm.*

p. 49, 4 *lege* Deipyles. *ceterum ad v.* 471 *in margine Fabriciani exemplaris haec Daniel adscripsit* TYDIDES Tydides Diomedes Tydei et Deipsedes Adrasti filiae filius qui post captum Ilium ad Italiam uenit quod plenius in undecimo libro habes. Eo tempore statua cum in templo Apollinis Delfici staret ui quadam diuina ad Corcyram migrauit et cum hostes oppugnatum Corcyram uenissent uisa est muros Corcyreorum defendere, nam eius cõmunit aom hostibus fugatis Corcyra bello excepta est.

p. 52, 3 *vel* modo propter tempestatem, non ut quidam tradunt *vel* modo p. t. vel ut q. t. tranquillo mari. sed quemadmodum *e. q. s. Dukerus.*

p. 52, 17 latentem *Dukerus.*

p. 52, 18 *sqq. ad v.* 117 *Daniel in marg. exempl. Fabric. adscripsit: post* hiemem (*lin.* 19) *add.* unde (inde *Scioppius*) et torquet iacit dicimus, *post* fert (*lin.* 21) *add.* ut.

p. 52, 24 *cf. Pomp. comm. p.* 310, 10 *K.*

p. 54, 17 mare vertice periculosum *Pauly.*

p. 57, 13 ab imo vado *Pauly.*

p. 61, 1 gloriosissimi *Dukerus et Pauly.*

p. 63, 8 inverso; 14 AC VELVTI MAGNO IN POPVLO C. S. C. E. tempestati populi motum comparat, ut Tullius populo tempestatem; 22 ait in VI de re publica *vel* ait VI de re publica *Pauly.*

p. 67, 10 regiae *Dukerus.*

p. 72 *adnot. crit. lin.* 2 *lege* torrere.

p. 78, 4 graviorum; 11 nam modo rabiam *Pauly.*

p. 89, 13 *sqq. cf. Cornif. rhet. ad C. Her.* I 8, 13 *et Cic. de inv.* I 19, 27.

p. 89, 27 utrum fatis bonis an praesentibus *Kuíčala Vergil-Stud.* I *p.* 95 *Anm.*

p. 90, 9 Helicaone et Polybo *Dukerus. cf. Il.* III 123 *et* XI 59.

p. 90, 11 acceperat ut eo loco conderet *Pauly.*

p. 91, 4 Phthiae *Dukerus.*

p. 92, 26 *sqq. cf. Messala Corv. de Aug. prog.* XI (*p.* 340 *ed. Bip.*).

p. 93, 17 quia eas non perisse *Dukerus.*

p. 98, 19 L. Caesar *Iordanus Herm.* III *p.* 418.

p. 98, 20 *Ἰοβόλον Dukerus.*

p. 98, 30 sic autem . . . inveniuntur CCCXL] *cf. Ungerus mus. Rhen. vol.* 35 *p.* 29 *sq.*

p. 100, 24 impersonali *Pauly.*

p. 101, 8 dant *et* appellant *Dukerus*, dat *et* appellat *Pauly.*

p. 102, 11 *sqq. cf. Solinus* I 1 *sqq.*

p. 102, 14 appellatam. alii dicunt *Pauly.*

p. 102, 20 sumpsisse *pro* suasisse *Dukerus.*

p. 102, 21 *adnot. crit. lege* fortasse 'filii filium Romulum'. *ceterum idem proposuit Dukerus.*

p. 103, 5 *αἰγίοχος*; 24 Lavinio enim et Albae finem statuit: Lavinio triennium, Albae trecentos: Romanis tribuit aeternitatem *Dukerus.*

p. 104, 22 unumquodque *Dukerus.*

p. 105 *adnot. crit. lin.* 2 *post* Achiuum *adde* XI 266.

p. 106, 13 *lege* Philippicis ⟨II 43, 110⟩.

p. 107, 16 ipsa enim . . . datur intellegi *post* invocantur (*lin.* 14) *collocanda esse censet Pauly.*

p. 107 *adnot. crit. lin. extr. pro* uoluut *lege* uolunt.

p. 109, 14 exeuntibus *pro* euntibus *Pauly.*

p. 111, 19 hinc ergo decus apicis quod insigne flaminum fuit *Georgius Wissowa sentent. controv.* XI.

p. 115, 4 Haemimontanorum *Dukerus.*

p. 115, 7 est *post* facta *secludit*, 9 equites sua celeritate *coniecit Pauly.*

p. 116, 13 *sqq. cf. Pomp. comm. p.* 251, 23 *K.*

p. 116, 22 *distingue* hic 'maculosae' demonstrandi est. sane Lyncus *e. q. s. ceterum cf. Hygin. fab.* 259.

p. 118, 23 aut 'tandem doceas' quod vix hucusque cognoscere contigit. aut 'quo tandem', et expletiva particula est *Pauly.*

p. 119 *adnot. crit. lin.* 6 *lege* 'collisio *BM*'.

p. 121, 4 *lege* Mettes. *cf. Meltzer Gesch. der Karth. p.* 463.

p. 121 *adnot. crit. lin.* 9 *lege* 'carta *Laur. LH Bern.* 172 cartha *CM*'.

p. 125 *loc. sim. lin.* 2 *lege* cf. Isid. orig. I 43, 3 sqq.

p. 128, 2 fit ita *Pauly.*

p. 129, 7 *debuit Servius scribere* in secundo humanarum. *cf. Gruppe die Ueberlief. der Bruchst. von Varros antiquit. rer. hum. p.* 6.

p. 137, 15 templum *Pauly.*

p. 140, 16 legitur apud quosdam, a Bruto eis qui se in eiciendis regibus iuvissent lectis in consilium ordinem senatum appellatum *Pauly*; 19 in consilium senatus a Romulo separatos *Dukerus*; 20 qui post a Servio Tullio e plebe allecti sunt. alii senatum a senectute hominum qui ibi (*vel* in illo) erant *Pauly.*

p. 140 *adnot. crit. lin.* 14 *lege* 20 *pro* 22; *lin.* 15 *lege* 21 *pro* 22.

p. 141, 5 *lege e Dukeri coniectura* aut quia ita Graecis.

p. 141, 27 *distingue* turbam. aut florentia, nec enim de flore erant facta: floream coronam dicimus.

p. 145, 21 ita e templis; 23 erant enim; *p.* 146, 2 alibi ubi et communia *vel* omnia communia agi possent *Pauly. fortasse* alibi omnia publica ibi agi posse. *cf. ad Aen.* IV 200.

p. 146, 21 *χαλκόπεδον Pauly.*

p. 149, 13 *ἀνθρώπινα Duebnerus Zeitschr. f. Alterthumsw.* I *p.* 1226.

p. 151, 27 *cf. Plaut. Pseud.* 545 *Fl. Asin.* 575 *Fl.*

p. 159, 2 moribus patris autem ad didonis *e. q. s. exhibet Cassellanus, in cuius archetypo Duebnerus l. l. haec fuisse coniecit* moribus patriis. 'viris' autem ad Didonis *e. q. s. ego edere debui* moribus patriis. quod autem dixit 'viris' ad Didonis *e. q. s.*

p. 162, 24 altera quae est Italia *cum Hamburgensi Pauly.*

p. 164, 2 plures a Tarente Taenari nepote de Saturia Minois regis Cretensium filia *e Probi ad georg.* II 176 *scholio O. Iahn mus. Rhen.* VI *p.* 478. *idem post* filia *non nulla intercidisse statuit quibus scholiasten narrasse suspicatur Italiam Tarentis filiam fuisse et ex ea regionem nominatam esse. post* dictam *autem* aiunt *supplet.*

p. 164, 15 lingua ita *Pauly.*

p. 166, 4 per syncopen quae fit quotiens *Pauly.*

p. 167, 12 nam si 'fuit' dixisset fiduciam non habuisse videretur *Dukerus.*

p. 170, 17 a 'fervere' *Pauly*, 19 Sicanos se nominasse *Dukerus.*

p. 172, 17 *cf. Hygin. fab.* 258 *et comm. Luc.* I 544.

p. 173, 3 *sqq. cf. Hygin. fab.* 260.

p. 177, 7 si non . . . conceditur *vel* contingit conspicere *Pauly*, si non . . . contigit conspicere *A. R. l. l.*

p. 178, 14 serva me obsecro. NEC QVICQVID VBIQVE EST ab utroque impossibilitatem *scil.* 'dicit' *Dukerus.*

p. 181 *adnot. crit. lin.* 3 *ante* sed] *adde* 5.

p. 181, 26 *e G. Vossii ad Vell. Pat.* I 1 *coniect. lege* vel eius et fratris filium.

p. 182, 12 sed de hac re . . . continet *post* praestitum (*lin.* 10) *collocat Pauly.*

p. 182, 15 *cf. Isid. or.* IX 2, 74.

p. 184, 21 ut si *Dukerus.*

p. 185, 18 ab antiquo . . . Belo *Stat. Theb.* VI 61.

p. 187, 20 solverat, ut nota omnibus fabula traditum est *e. q. s. Pauly.*

p. 191, 24 *pro* cerealea *lege* cerealia.

p. 194, 8 *post* ut supra *adde* I 223.

p. 194, 12 sed est *Pauly.*

p. 195, 13 *distingue* supra, item

p. 206, 18 id est quae ipsi scite modulatus est Atlas. hic *e. q. s. Pauly.*

p. 208, 3 haec autem ursa ut fabulae, 19 sed et de pluribus *Pauly.*

p. 209, 14 sub pro circa *post* supra *add. Thomasius essai* p. 172.

p. 210, 5 hoc ait in Troianorum favorem *Pauly.*

p. 213, 20 Asinius *secludit Bergkius Zeitschr. f. Alterthumsw.* 1845 p. 119 *sq.*

p. 214, 21 odi novi memini similia *Pauly.*

p. 216, 21 *cf. Isid. or.* XIV 8, 38.

p. 221, 21 *sqq. cf. Pomp. comm. p.* 268, 8 *K.*

p. 223, 6 vidit, iterum fugisse dicitur *Pauly.*

p. 229, 18 sane 'quodcumque fuerit' vetusta *Pauly.*

p. 236, 2 et ut eos ostendat; 5 Troianos laudando sibi favorem conciliat; si enim . . . probatur *Pauly.*

p. 241, 12 tempore modo materia *Pauly.*

p. 242, 7 hinc est aequitas et aequum *secl. Pauly.*

p. 254, 10 iusta ita *pro* ista *Pauly.*

p. 255, 9 quorum lapsu fluctus movebantur, quia ante ait *Pauly.*

p. 256, 20 tristis senectus *sunt georg.* III 67.

p. 263, 15 *cf. Aur. Vict. or. gent. Rom. cap. 1 extr.*

p. 266, 6 comptus *pro* tonsura *Pauly.*

p. 267 *adnot. crit. lin.* 9 *lege* utile.

p. 268, 24 adeunt magistratum *conieci quaest. Serv. p.* 69.

p. 269, 25 sonitu ita interruptus *e. q. s. Pauly.*

p. 271, 1 bene 'proximus'; nam primam *e. q. s. Pauly.*

p. 271, 18 in tecto *quid sibi velit intellegi posse negat Pauly et* infectum *proponit. at cf. v.* 302 '*excutior somno et summi fastigia tecti ascensu supero*'.

p. 272, 22 ideo addidit alterum id est arcis. et est 'arcis' *e. q. s. Pauly*

p. 280, 25 ANGVEM *cum Servii sit rectis litteris erat imprimendum.*

p. 283, 1 totius temporis *Pauly. fortasse* tempus *recte omittunt PC.*

p. 284, 17 *lege* MORITVRVS.

p. 288, 9 *cf. Cled. ars p.* 47, 7 *et Pomp. comm. p.* 192, 30 *K.*

p. 289, 4 verbum iuris, ut actus, haustus *Pauly.*

p. 289 *adnot. crit. ad v.* 456 *verba* notandum . . . sequentium *Burmanni sunt.*

p. 295, 22 aut novas . . . adfinitatis *et* 25 est autem . . . repetitio, *quae ipsa Pauly post* miseratione (*lin.* 12) *collocanda esse putat, Fabricius edidit.*

p. 297, 3 alii dicunt quod . . . captus, sed ad . . . tractus occisusque sit iuxta *e. q. s. Pauly.*

p. 298, 25 nec multo post in locum eius arbor lauri nata *Pauly.*

p. 298 *adnot. crit. lin.* 11 *lege* versa *pro* versam.

p. 304, 11 quom Sertorio neque erumpere tam levi copia in animo esset *Pauly.*

p. 311, 3 quod *vel* quare *pro* quia *Pauly.*

p. 311, 9 vel tum vero . . . saevientes *edidit Fabricius.*

p. 312, 14 *cf. Aur. Vict. or. gent. Rom. cap.* 9.

p. 317, 23 ideo et quicquid di mittunt oritur *vel* ideo et quod di mittunt monstrum *Pauly.*

p. 318, 2 *cf. schol. Veron. ad Aen.* IV 158.

p. 320, 17 significantiora *Burmannus.*

p. 327, 27 *scholium ad* AVSVS *edidit Fabricius.*

p. 331, 17 hoc est autem . . . agnovit *edidit Fabricius.*

p. 332, 4 *lege* est *pro* et.

p. 335, 7 ab hac populos dimidios *olim conieceram.*

p. 336, 1 *lege* LACRIMANS.

p. 336, 19 set Varro *A. R. l. l.*

p. 347, 5 *adnot. crit. quod ex Turonensi adscriptum est conferatur cum Servianis ad Aen.* II 15.

p. 351, 7 *distingue* Doridi, gratissima.

p. 354, 1 *cf. Aur. Vict. or. gent. Rom. cap.* 9.

p. 356 *adnot. crit. lin.* 16 *lege* sit *pro* est.

p. 369, 1 Luae *pro* Lunae *Deecke etrusk. Forsch.* IV *p.* 51.

p. 374, 10 *commemorandum erat Servianum ad* DICTAEA *scholium in Floriacensi deesse.*

p. 383, 23 *sqq. cf. Isid. or.* XVII 7, 67.

p. 387 *adnot. crit. lin.* 1 *ante* hesas *adde* ‖ 3.

p. 396, 5 *lege* 307.

p. 415, 10 *lege* Nautiorum. *cf. ad Aen.* V 704.

p. 416, 12 *distingue* olim: praesentis, ut: *quamquam fortasse* praesens, ut *scribendum est.*

p. 418, 11 *cf. Isid. or.* XIII 18, 5.

p. 420, 23 *lege* ut ⟨I 453⟩ namque.

p. 424, 7 notandum *pro* nothum *A. R. l. l.*

p. 425, 23 *lege ἀναχόλουθον.*

p. 428, 14 *cf. Aur. Vict. or. gent. Rom. cap.* XVIII.

p. 434 *adnot. crit. lin.* 15 *lege* armenta.

p. 436, 9 *lege* iuvenum, 11 *fortasse* filias.

p. 451, 14 *distingue* amatus ab Apolline, vel ut alii, a Silvano. qui cum *e. q. s.*

p. 452, 14 *cf. Prisc.* XV, 2 (II *p.* 61, 20 *H.*)

p. 454, 14 undosum vero, quod usque illuc vertigo aestuantis Charybdis dicitur pervenire *Georgius Wissowa sentent. controv.* XII.

p. 499 *adnot. crit. lin.* 7 *post* adnot. 3 *adde:* et factum est *F.*

p. 506 *adnot. crit. lin.* 8 *lege* T *pro* F.

p. 522 *adnot. crit. lin.* 10 *post* aula *adde* T.

p. 526, 22 bonis *pro* novis *Ribbeckius prol. p.* 189.

p. 530, 30 cum *pro* ut, *quod cum Floriacensi edita exemplaria praebent, Marquardt Handb.* VII *p.* 49 *adn.* 5.

p. 553, 10 victum diversum diversis *Kuičala neue Beitr. p.* 137.

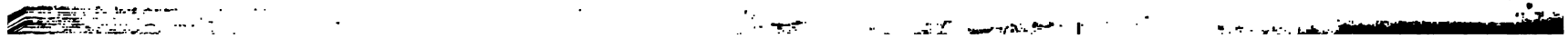

DS492.4
V.1:2

Stanford University Libraries
3 6105 025 381 174

CECIL H. GREEN LIBRARY
STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA 94305-6004
(650) 723-1493
grncirc@sulmail.stanford.edu
All books are subject to recall.

DATE DUE
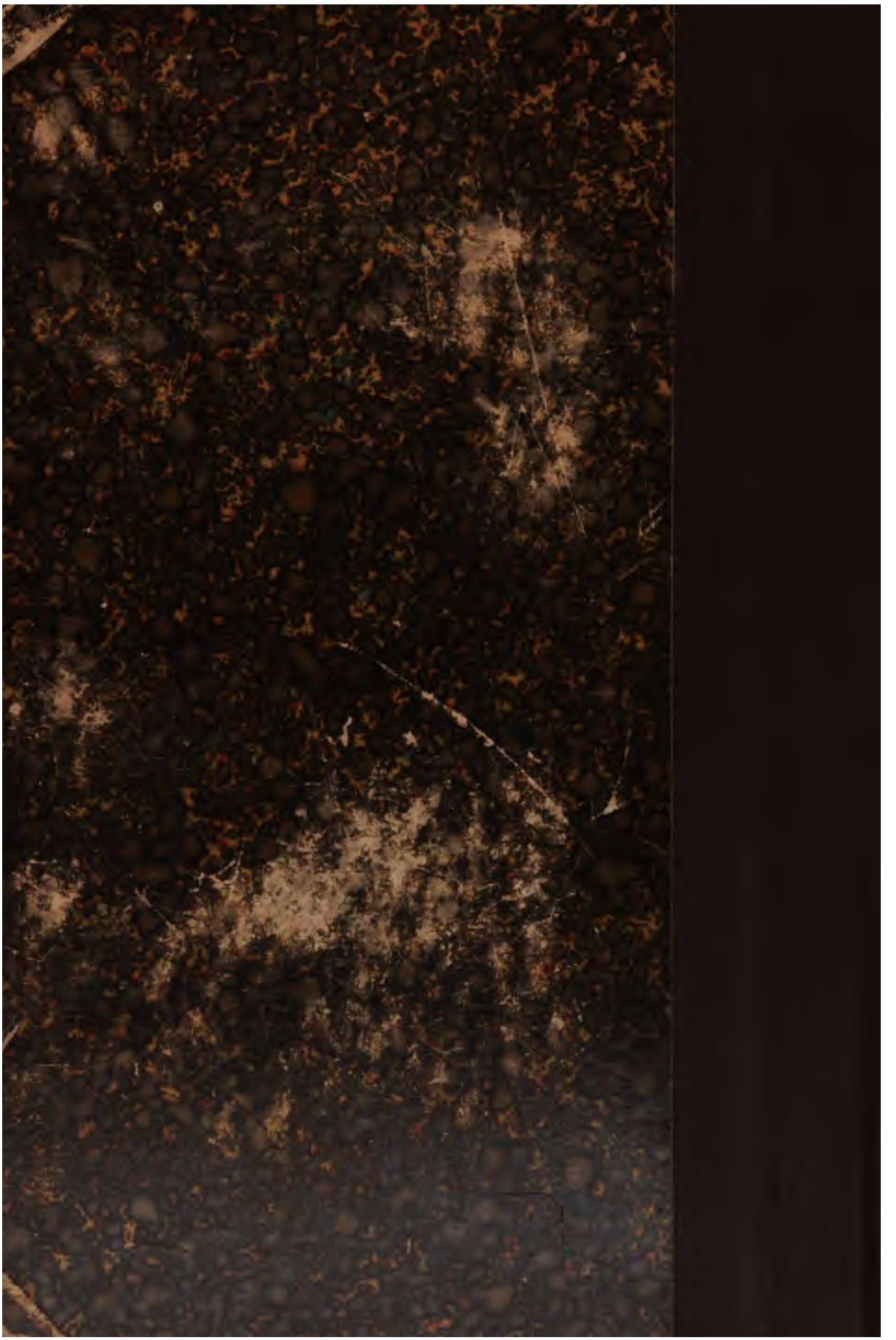
SEP 29 2003
SEP 25 2003